

FORRÁSOK A 17. SZÁZADI MAGYAR POLITIKAI GONDOLKODÁS TÖRTÉNETÉHEZ

III.

Bibliotheca Hungariae Politica
Magyar Politikai Könyvtár

FORRÁSOK

A 17. SZÁZADI MAGYAR POLITIKAI GONDOLKODÁS TÖRTÉNETÉHEZ

III.

Szerkesztették

BÁTHORY ORSOLYA
BENE SÁNDOR
KÁRMÁN GÁBOR
KRUPPA TAMÁS
ZÁSZKALICZKY MÁRTON

reciti
Budapest, 2024

A kötet elkészülését a következő kutatócsoportok támogatták:
Az NKFIH K 113251. számú projektje („Nemzet, haza, vallás és szabadság – régi és új beszédmódok a 17. század magyar politikai gondolkodásában”).
A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának „Sztocizmus és a modernség hagyománya a magyar irodalomban” projektje (téma-szám: 20683B800).
Az NKFIH K 137963. számú projektje („A magyar filozófia története a korai újkorban (1570–1710)”).
A European Research Council CoG 101043451. számú projektje („The Diplomacy of Small States in Early Modern South-eastern Europe”). Az itt szereplő információk és állítások a szerzők álláspontját képviselik, és nem feltétlenül tükrözik az Európai Unió vagy a European Research Council hivatalos véleményét. Sem az Európai Unió, sem a támogatást nyújtó hatóság nem vonható felelősségre miattuk.

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetek honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978-615-6255-85-3

Kiadja a reciti,
a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja • www.reciti.hu
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Tartalomjegyzék

Zászkaliczky Márton: A Bocskai-felkelés legitimációs iratai: Bevezetés	9
Köszönetnyilvánítás	41
A szövegek eredeti megjelenési helye	43
A szövegek gondozásához használt művek bibliográfiája	55
1. Válogatás a felső-magyarországi ellenreformációval kapcsolatos iratokból (1603–1604)	79
Rudolf levele Kassa városának (1603. nov. 11.)	81
Rudolf levele hethesi Pethe Mártonnak (1604. jan. 3.)	82
Kassa követeinek folyamodványa Rudolfhoz ([1604. jan. 13. körül])	83
Polykarp Leyser levele a kassai tanácsnak a prágai udvarban tartózkodó követeihez (1604. márc. 5.)	86
Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kiszeben folyamodványa Rudolfhoz ([1604. márc. 12. előtt])	87
Hethesi Pethe Márton felterjesztése Mátyás főherceghez (1604. máj. 16.)	90
Lőcse város tanácsának levele hethesi Pethe Mártonnak (1604. okt. 11.)	96
Pethe Márton levele Rudolfnak (1604. okt. 16.)	97
Rudolf levele Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kiszeben, Nagybánya és Várad szabad királyi városoknak (1604. nov. 7.)	102
2. Lippai Balázs és Némethy Balázs hajdúkapitányok kiáltványa a felső-magyarországi bányavárosokhoz (1604. okt. 31.)	105
3. [Johannes Bocatius]: <i>Mentség / Excusatio</i> (1604. november)	108
4. Bocskai István körlevele a megyékhez (1604. dec. 1.)	117

5.	Bocskai István levele az erdélyi rendekhez (1604. dec. 12.)	121
6.	Húsz artikus Belgioioso hatalmaskodásairól / <i>Zwanzig ... Articul</i> (1604–1605 fordulója)	125
7.	Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófjának jelentései (1604–1605 fordulója)	136
	Jelentés a felkelés menetéről (1604. dec. eleje)	137
	Jelentés a felső-magyarországi parancsnokságom alatt történt eseményekről (1605. jan.)	149
8.	II. Rudolf császár körlevele és Johannes Bocius kommentárjai (1605. jan. 15. és 1606. febr.)	167
9.	Bocskai István levele Jan Zamoyskinak (1605. jan. 19.)	196
10.	Melchior von Rottwitz kiegészítései a császári körlevélhez (1605. febr. 24.)	203
11.	Bocskai István levele a dunántúli nemességnek (1605. ápr. 2.)	209
12.	Prágai röplap a Bocskai-felkelés eseményeiről / <i>Wahrhaftige Neue Zeitung</i> (1605. ápr. 7.)	217
13.	Bocskai István levele Albert Huetnak (1605. ápr. 8.)	223
14.	Válogatás a szerencsi országgyűlés irataiból (1605. ápr.)	228
	Meghívó Kassa városának a szerencsi országgyűlésre (1605. márc. 29.)	230
	Bocskai István előterjesztése (1605. ápr. 20. előtt)	232
	A rendek beszéde a fejedelmi eskü letétele előtt (1620. ápr. 20.)	236
	Bocskai István fejedelmi esküje (1620. ápr. 20.)	239
	A rendek beszéde a fejedelmi esküt letett Bocskai Istvánhoz (1620. ápr. 20.)	239
	A szerencsi országgyűlés levele az erdélyi megyéknek és a székelyeknek (1605. ápr. 20.)	241
15.	Bocskai István kapitányainak levele a sziléziai rendekhez (1605. ápr. 24.)	244
16.	A szerencsi országgyűlés válasza a lengyel király követének (1605. ápr. 29.)	256
17.	Bocskai István levele a morva rendeknek (1605. máj. 7.)	263
18.	A lengyel udvarba küldött magyar rendi követség iratai (1605. júl. 15.)	267
	Káthay Mihály és követtársai beadványa III. Zsigmond lengyel királynak	268
	III. Zsigmond válasza a magyar követek beadványára	274
19.	A <i>Querelae</i> és a korponai kiáltvány (1605. júl.–aug. és 1605. dec. 10.)	277
20.	Homonnai Drugeth György és társai levele a Cseh Korona tartományi rendjeinek (1605. aug. 27.)	323
21.	Forgách Zsigmond jelentése Mátyás főhercegnek a béketárgyalásokról (1605. dec. 12.)	330
22.	Jelentés a katolikus egyház állapotáról (1605–1606 fordulóján)	344

23. Francesco Bernardino Magni levele Justus Lipsiushoz és vitája a <i>Mercurius Gallobelgicus</i> című kiadvánnyal (1606. jan. 13.)	352
24. Johannes Bocatius előterjesztése IV. Frigyes pfalzi választófejedelem számára (1606. febr. 7.)	371
25. Melchior Klesl és Polykarp Leysér vitája a magyar vallásszabadság ügyében (1606. máj.–szept.)	384
26. [Alvinczi Péter]: <i>Apológia</i> (1606. jún. 16.)	420
27. Jegyzékváltás a Cseh Korona országainak követei, illetve a magyar rendek követi között (1606. szept.)	426
28. Pázmány Péter: <i>A névtelen cselszövő rágalmai / Anonymi sycophantae criminationes</i> (1610/1611)	441

ZÁSZKALICZKY MÁRTON

A Bocskai-felkelés legitimációs iratai

Bevezetés

A Bocskai-felkelés historiográfiája

A Bocskai-felkelés történeti értékelése már a felkelés idején elkezdődött, amihez maga Bocskai is hozzájárult: „Az históriákért, melyeket mind magunk és előtünk való fejedelmek idejében s dolgairól írt Szamosközy István uram, deputáltunk az Kolozsvári Konventről 2000 forintot. Melyeknek kinyomtatására hogy szorgalmatos gondjuk legyen, lelkekre kötöttük a testamentomosoknak és az Istennek széki eleibe idézzük őket érette, hogyha abban híven és szorgalmatosan el nem járnak” – fogalmaz végrendeletében.¹ A korábbi gyulafehérvári levéltáros, a Bocskait Kassára és talán még Rákosmezőre is elkísérő udvari történetíró, a fejedelemről és elődeiről szóló műve vagy művei sajnálatosan nem jelentek meg, sorsuk bizonytalan, részben elkallódtak, és annak is nagy az esélye, hogy Szamosközy István (1570–1612) soha nem fejezte be őket. A megmaradt részek csak a 19. században jelentek meg nyomtatásban, ráadásul úgy, hogy kiadójuk saját logikája szerint újrendezte a feljegyzések kézíratait.²

- 1 „Az 1606. Esztendőben történt Bocskay István Magyar- és Erdélyországi fejedelemnek Testamentomi rendelése,” in *Magyar gondolkodók 17. század*, szerk. TARNÓC Márton, Magyar remekírók (Budapest: Szépirodalmi, 1979), 17–18. Az összeget javítottuk; a forrásközlésben hibásan 7000 forint szerepel. Az előírás történetéről: PETNEHÁZI Gábor, „»Ut tantus thesaurus ex tenebris in lucem hominum prodeat«: Szamosközy István és a *Rerum Ungaricarum libri*,” in *Certamen X. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, szerk. EGYED Emese, PAKÓ László és WEISZ Attila (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2023), 321–342, itt: 341 (44. j.).
- 2 SZAMOSKÖZY István, *Történeti maradványai 1542–1608, IV: Vegyes följegyzések*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Monumenta Hungariae Historica: Scriptorum 30 (Budapest: M. Tud. Akadémia, 1880). Az életmű értékeléséről, Szamosközy módszeréről (Petneházi Gábor hivatkozott tanulmányán túl):

Ennek ellenére nem biztos, hogy a Bocskai-felkelés megítélésében valóban segített volna egy Bocskai által megrendelt, saját udvari történésze által írt történeti munka megjelenése, mivel jó eséllyel egy elfogult képet tükröző történeti narráció született volna. Bár Szamosközy az el nem készült munkájához nyersanyagként szolgáló fennmaradt feljegyzéseiben egészen nyíltan fogalmazott Bocskairól, a sokak szerint tragikus 1594-es erdélyi eseményeket leíró történeti művében már korábban is megszépítő módon emlékezett meg pártfogója szerepéről.³ Ugyanakkor a történetírói elfogultság nem lett volna meglepő a korban, már csak azért sem, mert a Bocskai-felkelés megítélése kapcsán a kezdetektől fogva nagy volt a véleménykülönbség a kortársak között.

Kitűnő példa erre Istvánffy Miklós műve, akit Pázmány Péter bátorított arra, hogy adjon ki egy országtörténetet, azzal a megjegyzéssel, hogy olyan munkákat volt kénytelen olvasni, amelyek elhomályosítják a tényeket, és nem megvilágítják őket.⁴ A végeredmény sokak szerint egy feltűnően elfogult mű lett, amely Bocskai mozgalmát „gyülevész rablókkal kirobbantott rebellióknak” tekintette, Bocskait és híveit pedig hazaárulóknak.⁵ „Azt mondják, hogy Bocskai az uralomnak és hatalomnak édességétől csábítva gonosz mesterkedéssel okokat és ürügyeket keresett, hogy változásokat idézzen elő, s ami vagyont jogtalansággal szerzett, azt magának megtartsa, de minden tekintet nélkül a hazára és az államra. Még több gaztettet is elkövetett volna, hacsak az élet, amelyről azt remélte, hogy hosszabb lesz, cserben nem hagyja.”⁶ Istvánffy elfogultságát annak is tulajdonítják, hogy az alnádor kezdettől fogva ellenséges volt Bocskaival és a mellé állókkal szemben, valamint része volt abban is, hogy a mozgalmának kiemelkedő jelentőségű résztvevőjét, Illésházy Istvánt korábban félig-meddig törvénytelenül

BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, s. a. r. RITÓÓK Zsigmondné, bev. KLANICZAY Tibor (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1975), 276–301; BALÁZS Mihály–MONOK István–TAR Ibolya, „Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaela Bruto történetírói módszeréről (1594–1598)”, *Lymbus: Művelődéstörténeti Tár* 6 (1992): 49–86.

- 3 SZEKFŰ Gyula, „Szamosközy műve az 1594. év eseményeiről”, *Századok* 42 (1908): 239–241.
- 4 Pázmány Péter levele Istvánffy Miklóshoz (Graz, 1605. december 17.), idézi BARTONIEK, *Fejezetek* ..., 339. Vö. FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter és kora* (Pest: Ráth Mór, 1869), 69–71.
- 5 R. VÁRKONYI Ágnes, „A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere (Európai jelenlét és magyar történelmi távlat)”, in *„Frigy és békesség legyen...”: A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerk. PAPP Klára és JENEY-TÓTH Annamária (Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete – Hajdú–Bihar Megyei Önkormányzat, 2006), 26–27; NAGY László, *Egy szablys magyar úr Genfben. A sokarcú Bocskai István*, *Studia oppidorum Haidonicalium* (Hajdúböszörmény: Hajdúsági Múzeum – Polgármesteri Hivatal, 2000), 54. A hazaáruló jelzőre lásd: ISTVÁNYFY Miklós, „Magyar történet”, in *Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR Péter, Magyar remekírók (Budapest: Szépirodalmi, 1977), 500, 502, 504, 508, 526.
- 6 ISTVÁNYFY Miklós, *A magyarok történetéből*, vál., bev., jegyz. SZÉKELY György, ford. JUHÁSZ László (Budapest: Magyar Helikon, 1962), 448. Idézi: NAGY László, *Bocskai István a hadak élén* (Budapest: Zrínyi, 1981), 224.

vád alá helyezték. Károlyi Árpád tárta fel, hogy Istvánffy – feltehetőleg kényszer és fenyegetés hatása alatt – hamis ítéletlevelet állított ki Illésházy ellen, majd cserébe uradalmat és pénzt kért. A történetíró negatív Bocskai-képe egyrészt annak a kényszernek az eredménye, hogy a törvénytelenységbe keveredő Istvánffy kénytelen volt udvari megbízói elvárásainak megfelelő módon írni Bocskai mozgalmról, a haszonlesés általa hangoztatott vádja azonban már egy megkeseredett humanista történetíró önfelmentő projekciója és személyes bosszúja.⁷

Az újabb kutatások ugyanakkor arra is felhívták a figyelmet, hogy Istvánffy elfogultsága kisebb mértékű, mint azt a korábbi irodalom bemutatta: kritikus volt az udvarral szemben is, sokszor jogosnak tartotta a nemesség követeléseit.⁸ Emellett fontos jellemzője az egyébként igen széleskörű anyaggyűjtésre épülő munkának, hogy a rákosmezei találkozójához Johannes Bocatius által elkészített kortárs leírásának ismeretében elsőnek örökítette meg történeti munkában a török korona adományozásának és Bocskai általi látványos (szerinte egyetlen pozitív tetteként felfogható) elutasításának jelenetét, amely ezáltal már igen korán beépült a hazai történeti emlékezetbe. Istvánffy tájékozottsága és korrekt eljárása ez esetben viszont a tények feltárására irányuló törekvés számára nem sok haszonnal jár, hiszen az elmúlt időszakban a történeti kutatás kétségbe vonta az esemény Bocatiustól származó leírásának hitelességét, valamint olyan forrás került elő, amely szerint Bocskai saját szavaival cáfolta ezt a sokáig elfogadottnak vélt tévképzetet – Istvánffy így egy propagandisztikus szándékkal megalkotott fikcióból teremtett történeti mítoszt, ami a későbbi történészeket állásfoglalásra készítő tényként öröklődött a további historiográfiában.⁹

A fenti, kiragadott példákban is jól látható, hogy a Bocskai-felkelés történetével kapcsolatos legendák és tévképzetek létrejötte már a felkelés idején elkezdődött. Igen korán létrejött két egymással versengő történeti narratíva. Erre tett utalást krónikájában Szalárdi János is, de megjegyezte, hogy hiába rendelt hozzá a fejedelem végrendeletében tekintélyes summát, az elkészült mű nem jelent meg, a pénzt pedig jellemző módon

7 Istvánffy szerepéről lásd: R. VÁRKONYI Ágnes, „Bocskai, a közép-európai realista”, *Studia Carolinensia* 7, 1. sz. (2006): 7; KÁROLYI Árpád, *Illésházy István hűtlenségi pöre* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1883), 122–127.

8 NAGY Gábor, „Lux veritatum (Bocskai, szabadság, harc)”, in *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica* 13, fasc. 2 (2008): 73–110; TÓTH Gergely, „A *Historiae* ismeretlen tájai. Néhány lépéssel közelebb Istvánffy Miklós életének és munkásságának feltáráshoz”, in „*A magyar történet folytatója*”: *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*, szerk. ÁCS Pál és TÓTH Gergely (Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018), 16–18.

9 Kees TESZELSZKY, *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*, szerk. CZIBERE Mária, *Historia pro Futuro* 9 (Pannonhalma: Bencés, 2009), 146–152; PAPP Sándor, *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez* (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2014), 230–234. Lásd kötetünkben Forgách Zsigmond jelentését (nr. 21.).

más fontos dologra költötték.¹⁰ Bethlen Gábor patronátusa alatt 1621-ben Bocatius hirdetett meg egy olyan történeti programot, amelynek az lett volna a célja, hogy publikálja Giovanni Michele Bruto és Szamosközy István hagyatékát, folytassa anyaggyűjtésüket; ez azonban minden bizonnyal szintén sikertelen vállalkozás volt, mivel egy pillanatnyi politikai érdek vezérelte.¹¹ Másrészt a következő évben, Pázmány Péternek köszönhetően, Kölnben megjelent Istvánffy történeti munkája, amely okafogyottá tette Bruto művének kiadását, és ezzel eldöntötte az elsőségért folytatott versenyt.

A Bocskai-felkelés megítélése sajátos alakulásának másik terepét a fejedelmet túlélő résztvevők személyes beszámolóí jelentik, amelyek még akkor is torzították a felkelés emlékezetét, ha a visszaemlékezők éppenséggel Bocskai támogatói voltak. Bethlen Gábor például, annak ellenére, hogy a felkelés során nem jutott komoly szerephez, élete végéig hálásan nyilatkozott Bocskairól, viszont a felkelésben sokkal nagyobb szerepet tulajdonított magának, mint amit más forrásokból alá lehetne támasztani. Követutasításában és a Porta felé tett kijelentéseiben uralkodásának vége felé azt állította, hogy ő vette rá Bocskait a török császárral kötött szövetségre, miközben erről főudvarmesterének, a feljegyzéseket hátra hagyó Mikó Ferencnek és udvari historikusának, Keserői Dajka Jánosnak nem beszélt, de legalábbis ők ezt nem jegyezték le.¹² A Bethlen leveleit a 19. század végén kiadó Szilágyi Sándor révén a későbbi fejedelem kezdeményező szerepének motívuma azonban bekerült a történeti irodalomba (és ez csak megerősítette azt a mítoszt, miszerint Bocskai kompromittáló levelei Bethlen mesterkedése révén jutottak Belgioioso kezébe, mintegy kiprovokálva ezzel a fegyveres ellenállás megindulását).¹³

10 Szalárdi János *siralmas magyar krónikája*, s. a. r., bev., jegyz. SZAKÁLY Ferenc, Bibliotheca historica (Budapest: Magyar Helikon, 1980), 86–87.

11 PETNEHÁZI Gábor, „Tabu és kognitív disszonancia: a Mohács utáni kettős királyválasztás emlékezete Révay Péter műveiben és a magyarországi latin nyelvű historiográfiában a kora újkorban”, in *A Szent Korona első kutatója. Tanulmányok Révay Péter koronaörről és munkásságáról*, szerk. PÁLFFY Géza és TÓTH Gergely (Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024) (megjelenés előtt); BENE Sándor, „The ‘Ars Historica’ Debate in Hungary and Transylvania”, in *Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, szerk. HAUSNER Gábor (Budapest: Argumentum, 2005), 75–90, főként 85–90; Uő, „A jövő története és az olvasók”, in *A magyar irodalom története I (a kezdetektől 1800-ig)*, szerk. JANKOVITS László és ORLOVSZKY Géza (Budapest: Gondolat, 2007). 487–500.

12 NAGY, *Egy szablys magyar úr Genfben...*, 123–124, 271. Vö. *Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603 és hidvégi Mikó Ferencz históriája 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával*, közli KAZINCZY Gábor, Monumenta Hungariae Historica: Scriptorum 7 (Pest: Eggenberger, 1863).

13 Ezzel kapcsolatban mindazonáltal érdemes megjegyezni, hogy éppen a Bethlen korai kezdeményező szerepét elvitató Nagy László hangoztatja, hogy Bocskai, miután visszakapta birtokait a császártól 1604 második felében, kifarolt a törökkel való szervezkedésből, és elsősorban a fiatal Bethlen Gábor mesterkedésének volt köszönhető, hogy életének legfontosabb szerepe nem került el. NAGY, *Egy szablys magyar úr Genfben ...*, 127–147. Ezt a képet utólag nagymértékben árnyalta Papp Sándor,

A fejedelem hívei természetesen jogosnak és igazolhatónak tartották Bocskaiék politikai és katonai fellépését, de még ennek ellenére is vélekedhettek eltérő módon a mozgalom természetével kapcsolatban. Bocius beszámolója, az *Olympias carceraria* – amely 1611-ben, utólagosan született, amikor kiszabadult a börtönből, ahová a Bocskai diplomatájaként zárták – minden elkötelezettsége ellenére óvatos, távolságtartó, és igyekszik a felelősség kérdését relativizálni. Leírása valójában egy II. Mátyás bocsánatát remélő, önfelmentő gesztusokkal és csúsztatásokkal teli apologetikus munka.¹⁴ Az 1605 novemberi rákosmezei találkozóról készült beszámolójában viszont minden tekintetben pozitív képet festett a kedélyes és barátságos Bocskairól, miközben 1606 nyár végi vallomásában – fizikai és lelki kényszer hatása alatt – kaotikusnak írja le a kassai állapotokat az egyébként rendszeresen lerészegedő és megbízhatatlan, adósságokat halmozó Bocskai uralma idején, akinek tevékenységét tűzhez hasonlítja, amit minél hamarabb el kell oltani.¹⁵ Voltak olyanok, akik dicsérték Bocskait életében, de hevesen kritizálták halála után. Mások kétségek nélkül úgy mutatták be a fejedelmet, mint aki az ország szabadságáért és a vallás szabad gyakorlatáért harcolt, önzetlenül, saját érdekeit is feladva, és ebben a véleményükben soha meg nem inogtak.

A királyhoz hű oldal természetesen elítélőleg nyilatkozott Bocskairól, sokszor és sokan lázadásnak tartották az eseménysort. Akadtak olyanok is, akik jogosnak vélték a felkelés kiindulópontját, de tényét és következményeit katasztrófálisnak értékelték. A vallásszabadság és a rendi jogok védelmében fellépő lutheránus Révay Péter történeti munkáiban elismerte ugyan, hogy az uralkodó, Rudolf részéről igazságtalan és jogfosztó lépések történtek, de a Bocskai-felkelést a II. Mátyás uralkodását megelőző közel hetven éves polgárháborús időszak, illetve a rengeteg veszteséggel járó tizenöt éves háború utolsó szakaszának tartotta, ezért mindvégig kitartott királyhűsége mellett.¹⁶ Az utókor természetesen a politikai lojalitás és a felekezeti hovatartozás, illetve ennek a

aki Bocskainak a törökkel kialakított kapcsolatát sokkal összetettebb módon és szélesebb kontextusában vizsgálta. PAPP, *Török szövetség...*, 69–99 (az elfogott levelekkel kapcsolatban: 87–92).

14 BOCIUS János, *Őt év börtönben (1606–1610)*, ford., kiad. CSONKA Ferenc, Bibliotheca Historica (Budapest: Európa, 1985).

15 *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn: Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezír találkozásáról, 1605. november 11.*, közread. CSONKA Ferenc és SZAKÁLY Ferenc, bev. SZAKÁLY Ferenc (Budapest: Európa, 1988); Bocius János vallomása és supplicatioja (Prága, 1606. augusztus vége), BOCIUS, *Őt év börtönben*, 162–176, különösen: 167–172.

16 RÉVAY Péter, *De monarchia et sacra corona Hungariae centuriae septem. Tomus I. Centuriae I–V. / A Magyar Királyság birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század. I. kötet. I–V. század*, szerk., ford. TÓTH Gergely (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021). Vö. ZÁSKALICZKY Márton, „Révay Péter a Bocskai-felkelésről”, in *A Szent Korona első kutatója. Tanulmányok Révay Péter koronaórról és munkásságáról*, szerk. PÁLFFY Géza és TÓTH Gergely (Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024) (megjelenés előtt).

kettőnek a kombinált hatása alapján ítélezhető az időszakról. Az 18. századi forráskiadó történészek – lévén többségében katolikusok és nem kis részben jezsuiták, akiket a történeti emlékezet és részben a források szerint Bocskai üldözött – vagy negatívan ítélték meg a felkelést, vagy semmilyen értékelését nem adták az eseményeknek. Katona István – aki érdekes módon a szerencsi országgyűlés szövegeiből igen keveset adott ki és ezek között sem szerepelt a később szerencsi kiáltványnak nevezett szöveg – nem tett dicsérő megjegyzéseket.¹⁷

A polgári történetírás kezdeteikor többnyire a nemzeti ébredés szellemében, a nemzeti önállósodási törekvések fényében értékelték Bocskai mozgalmát, 1848–49 után pedig kifejezetten a szabadságharcot hasonlították, bár ezt az elnevezést ekkor még a történétírók csak elvétve alkalmazták: Marczali Henrik után minden bizonnyal Benda Kálmán használja elsőnek 1942-ben.¹⁸ A neoabszolutizmus idején, emigrációban születik meg a magyar nemzeti liberális hagyomány két történeti szintézise, Szalay László és Horváth Mihály többkötetes, több kiadásban megjelent országtörténete. Mindketten elismerően írtak Bocskai, Bethlen és Rákóczi szerepéről, de különbség mutatkozott köztük az éppen regnáló Habsburg uralkodók magyarországi tevékenységének beállításában. Míg Szalay szerint a Habsburgok törekvései sem voltak nemzetellenesek és minden tekintetben kritizálhatók, valamint a két fél elfogulatlan bemutatására törekedett, addig Horváth Mihály az uralkodóházat hibáztatta a megosztottságért és a polgárháborúért, továbbá szerinte Rudolf kedélyállapota és önkényeskedése sodorta veszélybe a monarchiát és vezetett Bocskai lázadásához. Horváth tényszerűen és részletesen leírja, hogy az általános „ingerültség” és „közélgületlenség” vezetett a lázadás-hoz, amit forradalomnak is nevez. Bocskai elsődleges célja pedig a béke helyreállítása volt, ahogyan a töröktől is pusztán barátsága jeléül fogadta el a koronát – „ő a szabadságért és nem a királyságért vívott”.¹⁹

A kiegyezés után a történészek a kor elvárásainak megfelelően a felkelés legitim mivoltát hangsúlyozták, vagyis törvényes és igazságos rendi mozgalomként értékelték, legjobb esetben a rendiség társadalmi bázisának kiszélesedését emelték ki Bocskai hajdúkat és jobbágyokat érintő társadalompolitikája kapcsán. A felkelés megítélésében a

17 Stephanus KATONA, *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriacae*, tomulus IX., ordine XXVIII (Budae: typis Regiae Universitatis, 1794).

18 LÁSZLÓ Andor, „A szabadságharc kifejezés megjelenése és elterjedése a 19. században (Fogalomtörténeti vázlat)”, *Valóság* 62, 10. sz. (2019): 11–39.

19 SZALAY László, *Magyarország története IV. A' mohácsi vésztől a' linczi békekötésig* (Lipscse: Geibel, 1854), 431–463; HORVÁTH Mihály, *A magyarok története*, III. (Pápa: Ref. Főiskola, 1844), 149–167; UŐ, *A magyarok története rövid előadásban* (Pest: Heckenast, 1866), 351–356; UŐ, *Magyarország történelme*, V. (Pest: Heckenast, 1872), 3–53. Összehasonlításuk: ROMSICS Ignác, *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel* (Budapest: Osiris, 2011), 98–101.

domináns liberális-függetlenségi hagyomány volt a meghatározó, de a többség megfelelt a kiegyezés és a millenniumi kor politikai elvárásainak, amennyiben a felkelés törvényes volt és végső soron a kiegyezés és a béke elérése vezérelte.²⁰

A századfordulót megelőző és követő évtizedekben Károlyi Árpád, az egyik utolsó bécsi királyi magyar levéltáros (a császári-királyi levéltár igazgatója 1913-ig, majd a Bécsi Magyar Történeti Intézet egyik alapító igazgatója), a Bocskai-felkelés szövegeinek legfontosabb közreadója, pozitivistá szemlélettel közelített az eseményekhez. Megítélése szerint a gazdasági érdek, a Habsburg Birodalom dinasztikus és pénzügyi válsága, és főleg a tizenöt éves háború kései szakaszában már egyre égetőbb békevágy voltak a legfontosabb szempontok.²¹ Politikai tekintetben alkotmányos, rendi mozgalomnak értékelte a felkelést. A Bocskai-felkelés államszervező eredményeiről így ír: „... mily rettenő, mily gigászi munka! A gépházban vérrel fűtik a kazánt s a mechanizmust mozgatógőz az emberi benső legeszményibb sajátságaiból: a hon- és fajszeretet, merész bátorság és bölcs mérséklés, önfeláldozás és hazafiúi aggodalom verejtékcsoppjeinek millióiából képződik. Szellemi fensőbbségének súlyos pörölyével a vezető munkás Bocskay István s a productum, mely hatalmas kalapácsütései alól kikerül: az 1606-iki bécsi békemű...”²²

A magyar nemzet története, a millenniumra készülő nagy reprezentatív szintézis lapjain Acsády Ignác a felkelés legitimitását és Bocskai lojalitását hangsúlyozta: „Bocskai államférfiúi szelleme ... méginkább megszilárdította azon eredeti véleményében, hogy az összes lehetőségek között az uralkodócsaláddal való békés megegyezés nyújtja a legtöbb előnyt a magyarságnak. Soha sem volt loyálisabb forradalmár, mint ő; sohasem volt igazoltabb fölkelés, mint az övé, és sohasem ragaszkodott mozgalom ... oly következetesen a törvényes megoldáshoz, a békés kiegyezéshez, mint az övé.”²³ Fontos sajátosság, hogy a mozgalom megítélésében ekkor a társadalmi egyenlőség és nemzeti egység kérdése háttérbe szorult.²⁴

Hasonló szellemben tárgyalta a Bocskai-felkelés történetét Marczali Henrik is. Az általa jegyzett *Magyarország történetében* a Báthoryak, a török háború és a Bocskai-felkelés történetét együttesen „A szabadságharcok kora” című fejezetben tárgyalja, amit a reformációról szóló fejezet előz meg, illetve egy ellenreformációt tárgyaló másik feje-

20 NAGY, *Egy szablyás magyar úr Gensben...*, 276.

21 KÁROLYI Árpád, „Bocskay szerepe a történetben”, in K. Á., *Néhány történelmi tanulmány* (Budapest: MTA, 1930), 227–253. (Első megjelenés: Akadémiai Értesítő 6 [1898]: 281–308.

22 KÁROLYI Árpád: „Bocskay és a bécsi béke”, in *Néhány történelmi tanulmány*, 254–279, itt: 262. (Első megjelenés: *Századok* 41 [1907]: 1–19, az idézet: 7.)

23 ACSÁDY Ignác, *Magyarország három részre oszlásának története, 1526–1608*, A magyar nemzet története, V, szerk. SZILÁGYI Sándor (Budapest: Athenaeum, 1897), 607.

24 Acsády történetírásáról szélesebb historiográfiai kontextusban: ROMSICS, *Clio bűvöletében...*, 145–147, 160–161, 270–272.

zet követ, amely magában foglalja Bethlen Gábor uralkodását is. Marczali a „Nemzeti ellenállás” című alfejezetben tárgyalja Bocskai mozgalomát, amelyet a katolikus hit erőszakos terjesztésének és a kormányzati törvénytelenések tárgyalásával vezet be. Kiindulópontja szerint a török háború, amely eredetileg egyesítette a nemzetet királyával, lehetetlenné tette az elégedetlenséget a törvényes formában lezajlott visszaélések és üldözés ellenében, fegyveres ellenállásra viszont csak Bocskai fellépése után került sor, miután a császáriak erőszakkal kergették el őt uralkodója iránti hűségéről, hogy „személyes ügyével együtt diadalra segítse hazája és vallás ügyét is”. A hajdúk csatlakozása katonai erőt kölcsönzött a mozgalomnak, de az csak a nép támogatása révén válhatott általános felkeléssé, majd katonai győzelmeik hatására az eleinte távolságtartó nagyurak is Bocskai mellé álltak, hogy aztán a szerencsi gyűlés Magyarország és Erdély fejedelmévé kiáltsa ki. A király befolyása az egész országban megszűnt, de annak ellenére, hogy a hajdúk királynak óhajtották Bocskait, a fejedelmet nem szédítette meg a győzelem, mert „mióta kivívta, a becsületes béke egyetlen célja.” Tudta, hogy megegyezésre kell rávennie a két szélsőséges csoportot, a dacos hajdúkat és a megalkudni nem akaró udvart, ezért szövetségre lépett ugyan a törökkel, de a királyi címet nem fogadta el. Bocskai, államférfíui belátásának köszönhetően, nemcsak a magyar szabadság biztosításában jeleskedett, de az örökös tartományok rendjeinek küzdelmeiről sem feledkezett meg, és „ez teszi Bocskay művét az első kiegyezéssé”. Végeredményben, szögezi le Marczali, „hogy a rendi szabadság és jog ne váljék vizsály forrásává és ne gyöngítse a dinasztia hatalmát, a magyarok kötelezik magokat (jogaik és szabadságaik épségben tartásával), hogy pártot nem ütnek és nem lépnek szövetségre semmi idegen hatalommal ő felsége ellen, sem pedig a törököt vagy tatárt nem zúdíttják az örökös tartományokra, sőt azokkal kölcsönösen jó szomszédságot és szabad közlekedést tartanak fenn.” Marczali narratívája tehát minden tekintetben megfeleltethető a kiegyezési rendszer történeti önlegitimációjának.²⁵

Hosszabb időtávon azonban Marczali kritikát is megfogalmaz a szabadságmozgalomokkal kapcsolatban. A török elleni küzdelmek nagy szolgálatot tettek az egész emberiségnek. „Amikor „az ősi magyar szabadságért küzdöttek, Bocskay, Bethlen meg Rákóczi, akkor egyúttal küzdöttek a vallásnak, a lelkiismeretnek, az általános emberi szabadságáért is. Küzdöttek elnyomásuk ellen és így még a legigazibb kurucz szelemből sem hiányzik az általános emberi vonás, az, amely összekötetésbe hozza minden kornak és minden nemzetnek szabadságszerető embereivel és szabadságért lángoló gondolatával”. „Ebből azonban egy igen nagy baj származott Magyarországra nézve, a

25 MARCZALI Henrik, *A nemzetiség történetbölcséleti szempontból* (Budapest: Franklin, 1905), 101–103. Összefoglalja: DÉNES Iván Zoltán, *Választott nemzet: Marczali Henrik élete és munkássága* (Budapest: Balassi, 2022), 58.

legnagyobb veszedelem történetében az t. i., hogy mivel századokon át szinte folytonosan küzdenie kellett alkotmányáért, az szentté vált előtte, másért lángolni nem bírt, mást megérteni nem tudott. ... Vagyis amíg ezelőtt állandó vonás, hogy a magyar a leghaladottabb nemzetekhez akar tartozni, mert ha nagy szellemi mozgalom támadt Európában, az mindjárt hazánkba, Magyarországra is elhatott, addig most Magyarország a legmaradibb ország. Ellentétbe jutott azokkal az eszmékkel, amelyek a haladást, az emberiséget, a humanitást képviselték éppen abban a korban, amikor leghatalmasabban lépnek fel ezek az eszmék: a XVIII. században.”²⁶ A szabadságmozgalmak teleologikus – ha tetszik, szekuláris üdvtörténeti – értelmezése Marczali révén már igen korán kritikát kapott, amely majd 1945 után teljesebben ki igazán.

A függetlenségi szemlélettel szemben jelentkezett Fraknói Vilmos történetírása, akinek markánsan aulikus történelemszemlélete konzervativizmusában és forradalomellenességében is megnyilvánult. Bocskai István felkelését is ebben a történeti keretben értelmezte. Megítélése szerint „a katolikusok megsértett jogérzetéből támadott vallási visszahatásnak természetes következménye” volt a protestánsok ellen királyi rendelet 1603-ban a kassai templom átadására, de mivel a városi hatóság vonakodott engedelmessé válni, Belgioioso kassai főkapitány 1604 januárjában a templomot fegyveres erőszakkal elfoglalta és az egri káptalannak adta át, a városból pedig kiűzte az evangélikus lelkészeket és lefoglalta a város birtokait. Ezen eljárás nagy felháborodást idézett elő a protestánsok között, akik „fenyegető hangon követelték ezen sérelem orvoslását”. Rudolf, aki a városokat a korona birtokának tekintette, elutasította a követeléseket és betiltotta a vallásügy tárgyalását, nehogy azok a közügyek megvitatását késleltessék, maga pedig, aki a katolikus vallás buzgó híve volt, „azt az annyiféle eretnekségtől elárasztott Magyarországon felvirágoztatni” kívánta. „Ennek következtében a protestánsok siettek fegyverkezni, majd fegyvert is ragadni fenyegetett vallási érdekeik oltalmára.” Fraknói leírja, hogy vallási sérelmek, a nyomor és a török terjeszkedése folyamatosan növekvő elégedetlenséget váltott ki az országban, amely tetőpontjára ért a törvénykönyvhöz önkényesen csatolt cikk révén, ennek hatására ugyanis a vallási szenvedélyek felkeltése révén „a régóta összehalmozott gyúanyag csak szikrára várakozott, hogy lángba borítsa az országot”. Fraknói ugyanakkor nem tisztán a vallási meggyőződést tekinti az események fő mozgatójának, a realista Bocskait szerinte saját érdekei is vezérelték. Nem hallgatja el továbbá a katolikus oldal hiányosságait sem, a fölkelés ugyanis szerinte a kormányt teljesen készületlenül találta, amelyet súlyosbított a király tétlensége és zárkózottsága, valamint búskomorsága és aggályos bizalmatlansága testvérei irányában. A fejedelem megszerezte ugyan a török támogatását, de a koro-

26 MARZALI, *A nemzetiség történetbölcséleti szempontból*, 101–103. Összefoglalja: DÉNES, *Választott nemzet...*, 58.

nát csak barátsága jeléül fogadta el, amely „sejtetni engedte, hogy nem szándéka végleg szakítani a királlyal, s hogy azon esetre, ha személyes nagyravágása és a nemzet igényei kielégíttetnek, nem fogja akadályozni a kibékülést.”

Fraknói leírása semleges hangnemű, mindkét fél hibáit említi, de míg a protestánsoknál többnyire csak a tiltakozás tényét vagy tárgyát adja meg, addig Rudolf válasza-
inak érveit és részleteit is felsorolja. A felkelést ugyanakkor nemzetközi kontextusba állítja, amelynek középpontjában praktikus szempontok is érvényesültek, „mivel a hit kérdései körül fölmerült ellentétekhez a személyes érdekek és hatalmi célok tusája csatlakozott”. Összefoglaló ítélete szerint: „Hazánk sokáig meg volt kimélve a vallásfelekezetek fegyveres mérközésének súlyos csapásaitól. Az ellenkirályok háborúi s a török hadjáratok előmozdították ugyan a Protestantismus elterjedését; de egyúttal visszatar-
tották az uralkodókat, hogy annak erőhatalommal útját állják. Az első gyenge kísér-
letek ez irányban a XVII. század első éveiben történtek, de csakhamar bekövetkezett Bocskay fölkelése, melynek diadalai a bécsi békét születték.”²⁷

A történetírás története hosszú évtizedek óta úgy tartja, hogy az I. világháborút megelőző évtizedekben egy katolikus-aulikus „labanc” és egy protestáns-függetlenségi „kuruc” irányzat kettősége volt a meghatározó. Az utóbbi időben azonban többen hangsúlyozták, hogy a történetírók között jóval kisebb volt a különbség, a kuruc–labanc szembenállás sokkal inkább a politikai nyilvánosságban és a társadalmi elvárásokban létezett, amelynek a kor történészei csak korlátozottan igyekeztek megfelelni. Más vélemény szerint a két pólus kitapintható volt ugyan a történetírásban, de sok átmeneti állás-
pont és kivétel is létezett, amelyeket azonban utólag már nem mindig vettek figyelembe.²⁸

Fontos változást hozott a vesztes világháború és Trianon, ezután ugyanis sokkal érzékenyebben merült fel az a kérdés, Bocskai mozgalma mennyiben szolgálta a nemzet egységét és a szétszakadt ország újraegyesítését. A két világháború közötti időszak egyik leginkább meghatározó történésze, Szekfű Gyula a korban domináns állásponttal ellentétben a 16. században kezdődő reformációt, valamint a század második felében kiemelkedő erdélyi fejedelemséget a nemzeti megosztottság legfontosabb tüneteinek értelmezte. Véleménye szerint nem az erdélyi fejedelemség folytatta a középkori államiságot, és nem ez volt a magyar nemzeti kultúra fennmaradásának garanciája, hanem a Habsburg uralkodók királysága. Szekfű, akinek a fejedelemmel kapcsolatos véleménye folyamatosan változott, Bocskairól úgy is vélekedett, hogy ő volt az egyetlen a korban, aki politikai realistaként viselkedett, a két birodalom között mindent megtett

27 FRAKNÓI Vilmos, *A magyar nemzet története, III: Harmadik korszak (1626–1835)* (Budapest: Szent-István-Társ., 1873), 104, 108–110, 137–155. Az idézetek: 110, 137, 141–143, 155.

28 ROMSICS, *Clio búvóletében...*, 125–152, 267–268; LÁSZLÓ Andor, „Szekfű Gyula örökségéről, II.”, *Valóság* 61, 5. sz. (2018): 9–32.

az ország fennmaradásáért. Ennek ellenére sikeres felkelése talán meghosszabbította a török megszállás időszakát és késleltette az ország felszabadítását és egyesítését. Szekfű szerint Bocskai „a Habsburg Magyarország első nagy realistája” volt, Deák Ferenchez és Bismarckhoz hasonlatos: „Bocskay gondolkozása mitsem különbözött Deák Ferenccétől: okos kompromisszumokat kötni és ahhoz ragaszkodni.” Bocskai úgy magasabb rendű államférfi, hogy „a »dolgot önmagát« néző bismarcki magyar most kap először, Hunyadi Mátyás óta hatalmat kezébe...” A Trianon-trauma hatására Szekfű azt fogalmazta meg, hogy Bocskai Erdély-konceptiója „lemondás Nagy-Magyarországról, visszavonulás, de ezt senki sem vethette Bocskay szemére, aki akkor az egyedüli alkotó magyar volt.”²⁹

A realista Bocskairól szóló koncepciója azonban nem ment át a köztudatba, ahogyan nagymagyar koncepciója sem talált sokáig követőkre, szemben a kismagyar, Erdély-központú történelemértelmezéssel. Szekfű minden elismerése ellenére azon a véleményen volt, hogy Erdély nem volt egyesíthető a királysággal, és Bocskai tévedett, amikor a magyarság túlélését Erdélyhez kötötte.³⁰

Szekfű tanítványa, a református Benda Kálmán vitába szállt tanára véleményével. Álláspontját és mesterével folytatott vitáját legjobban saját szavaival lehet leírni. 1942-ben írt Bocskai-életrajza 1993-es újrakiadásának utószavában a következőképpen fogalmazott: „Úgy éreztem, hogy Bocskainak a Habsburg-uralommal szembe forduló politikai magatartása különösen is számot tarthat érdeklődésünkre egy olyan helyzetben, amikor a hitleri Németország hatalmi törekvéseinek erősödését napról napra jobban éreztük, s hogy az állami és nemzeti önrendelkezésért vívott fegyveres harca adott esetben követendő példa lehet számunkra. A népi irányzat, a falukutató irodalom által feltárt ijesztő valóság a pusztuló parasztságról, az elnéptelenedő magyar falvakról, a népesedés kérdéseire irányította a figyelmet. [...] Bocskai nagy telepítése, mellyel tízezer hajdú-katonájának adott földet és szabad paraszti kiváltságot a Hajdúságban, történeti példa volt arra, hogyan lehet egy kallódó népcsoportnak az életlehetőséget biztosítani, ugyanakkor egy a háború által kipusztított vidéket a magyar etnikum számára megmenteni. Hányszor megkérdeztük egymás között, vajon hogyan alakult volna történelmünk, ha sikerül a bécsi udvar terve, és Debrecen környékét németekkel telepítik

29 Az idézetek: SZEKFŰ Gyula, „A tizenhatodik század”, in *Magyar történet*, IV, szerk. HÓMAN Bálint, SZEKFŰ Gyula, (Budapest: Kir. M. Egyetemi Nyomda, 1935), 3, 371, 381, 383. Szekfűről lásd még LÁSZLÓ Andor, „Szekfű Gyula örökségéről, I.”, *Valóság* 61, 4. sz. (2018): 85–104; R. VÁRKONYI, „Bocskai, a közép-európai realista”, 6–7; DÉNES Iván Zoltán, *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula, a történetíró és ideológus* (Pozsony–Budapest: Kalligram, 2015), 290–91, 312–313.

30 Fontos ismét hangsúlyozni, hogy Szekfű Bocskai-képe maga is változott, történészi pályafutása során legalább kétszer jelentősen módosított Bocskaival kapcsolatos álláspontján. LÁSZLÓ, „Szekfű Gyula örökségéről I.”, 85–88.

be.”³¹ Benda 1940-es évek elején kifejtett Bocskai-képe jól mutatja a kor aggodalmait is, a növekvő német befolyás veszélyét, a társadalmi katasztrófa fenyegetését, mindez pedig messze állt a Trianon előtti történészek legitimista, alkotmányos nézőpontjától.

Benda 1952-ben felkérést kapott egy újabb Bocskai-életrajz elkészítésére, amely H. Balázs Éva és Wittmann Tibor lektorálásával *Bocskai István függetlenségi harca* címen 1952-ben megjelent, az impresszum szerint 5000 példányban. Egy hónappal a megjelenés és a példányok kétharmadának eladása után a kötetet felsőbb utasításra bevonták, mivel szemben állt „a marxista történet- és társadalomszemlélettel, az osztályharc helyett a megalkuvó társadalmi összefogást hirdeti, így nemcsak hogy alkalmatlan arra, hogy a tömegek belőle merítsék történelmi ismereteiket, hanem hatása ideológiai vonatkozásban káros és ártalmas.”³²

A kötet záró bekezdése különösen fájó volt kritikusainak, amire külön felhívták Andics Erzsébet, a Magyar Történelmi Társaság elnöke, a történelmi tudományok legfőbb politikai felügyelőjének és irányítójának figyelmét. A kifogásolt bekezdés így hangzott: „A Bocskai-szabadságharc messze világító fáklyaként mutatta az utat a későbbi nemzedékek számára: az elkövetkező századok szabadságát és függetlenségét a nemzet csak úgy vívhatja ki, ha minden osztálya összefog a nagy cél érdekében, ha a nemzet egyetemes érdeke előtt az egyes osztályok részszerzőpontjai háttérbe szorulnak, s ha a nemzet vezetője tud és mer a nép széles tömegére támaszkodni.” „Ez azt jelenti, hogy fogjunk össze az arisztokratákkal és a bankárokkal – mondotta állítólag Andics Erzsébet. Majd hozzátette volna: úgy látszik, a szerző úgy véli, Rákosi elvtárs nem mer a népre támaszkodni.” A könyv példányait bevonták, majd bezúzták, a könyvtári példányokat zárolt állományba helyezték, az éberségben botló kiadói szerkesztőt kirúgták, a lektorokkal tiszteletdíjukat visszafizették. Benda Kálmán finom iróniával figyelmeztette olvasóit 1993-ban, hogy akkor Magyarországon már nem voltak sem bankárok, sem arisztokraták, akikkel megengedhetetlen lett volna összefogni.³³

Az 1954-es enyhülés idején mégis szükség lett Benda munkájára, és mivel a kormányprogram ezúttal a nemzeti együttműködést helyezte előtérbe, a történelmet megbízták egy újabb Bocskai-könyv megírásával. Erre a Történelmi Társulat ülésén került sor, amelyre minden tag elvitte elvileg elkobzott és bezúzott példányát, többek között Makkai László, R. Várkonyi Ágnes és Wittmann Tibor is. Heckenast Gusztáv lektori jelentésében jelezte, hogy a korábbi kötet hibáit a szerző kijavította, elsősorban az elhagyásokkal, illetve azt állította, hogy azért nem adott részletes listát a kifogásokról,

31 BENDA Kálmán, *Bocskai István*, 2. kiadás, Századvég biográfiák (Budapest: Századvég, 1993), 183–184.

32 *Uo.*, 186.

33 *Uo.*, 187–190.

mivel a szerzővel rendszeresen konzultált, aki minden javaslatát megfogadta. Benda Kálmán elmondása szerint a kötet az utolsó, fent idézett bekezdés kivételével a korábbi verzió szinte változatlan szövegét tartalmazta, Heckenasttal pedig egyszer sem találkozott. A hatalom politikai elvárásai tehát néha csak formálisan érvényesültek, és az is tanulságos, hogy egy 1942-ben megírt munka tíz évvel későbbi felújítása fél év alatt vállalhatatlanná vált, de 1954-ben újra szalonképesnek számított, az osztálykülönbségek nélküli nemzeti összefogás emlegetését leszámítva. Az 1955-ben okmánytárral kiegészítve megjelent kötet sorsa jól mutatja a Bocskai-felkelés megítélésének érzékeny és hányattatott voltát.³⁴

A marxista narratíva klasszikus alapl műve, amely a Bocskai-felkelés értelmezését döntően meghatározta, Mód Aladár nagyhatású munkája a *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért* című monográfia volt. A magyar–latin szakos bölcész, aki Rajk Lászlóval marxista diákcsoportot hozott létre, majd 1932-ben belépett az illegális kommunista pártba, 1943-ban írta meg munkáját, amely az 1514 és 1940 közötti magyar történelem értelmezésében középpontba állította a rendi-függetlenségi harcokat és azok kapcsolatát az árutermelővé váló hűbéri társadalmak gazdasági érdekeivel. Véleménye szerint a széthullás nem a töröknek volt köszönhető, hanem annak elsődleges oka a nemesség empátiájának hiánya volt a jobbagység panaszai irányában, amely lehetetlenné tette a nemzeti összefogást. Csodaszámba megy, hogy németellenes, marxista munkája hogyan került el a cenzúra figyelmét első megjelenésekor, mert bár letartóztatták, de nem a könyve, hanem politikai szervezkedése miatt. A könyv a hagyományos kuruc szemlélet terméke, amelyet szerzője sajátosan vegyített a marxista történelemszemlélettel, mivel véleménye szerint a történelem fő hajtóereje az osztályharc volt. A mű jó példa a függetlenségi hagyomány kommunista kisajátítására, mivel a szerző minden újrakiadás alkalmával átírta művét, beemelve a kommunista rendszer hőstörténeti narratívájának éppen aktuális verzióját, hol Rákosival, hol anélkül. Ugyanakkor 1956 után ez a koncepció hosszú távon már nem volt fenntartható, miután végképp problémássá vált a függetlenségi tradíció és az osztályharcos szemlélet fúziója – a párt állásfoglalása szerint ugyanis a forradalomról a nacionalizmus tehetett.³⁵

A forradalom után a történetírás irányvonalának meghatározói a nemzeti tematika helyett a társadalmi progressziót helyezték előtérbe, és ezzel kapcsolatban a politikai mozgalmak vezető rétegének, vagyis a nemességnek a kritikája is megjelent, amennyiben tevékenységüket az új értelmezés szerint az osztályönzés jellemezte és motiválta.

34 BENDA Kálmán, *A Bocskai-szabadságharc* (Budapest: Művelt Nép, 1955).

35 KÓSA László, „Mód Aladár: 400 év – küzdelem az önálló Magyarorszáért (Bartsch, Budapest, 1943)”, in „Tizenkét téves mítosz”, *Kommentár* 7, 4. sz. (2012), 12–14; ROMSICS, *Clio bővületében...*, 352–354.

A Bocskai-felkelés rendi jellegét ugyan az újabb szerzők nem kérdőjelezték meg teljesen, de rámutattak korlátaira, és a mozgalom társadalmi felszabadító szerepét hangsúlyozták: a hajdúk beemelését, letelepítését, emancipálását és megbecsülését. A Habsburg-ellenes nézőpont változatlan maradt, de merőben más lett az eseménysor távlatos megítélése. Az 1956 utáni marxista történeti fordulat fókuszváltását tehát némi leegyszerűsítéssel az osztályönzés szempontjának központivá válásával írhatjuk le. Molnár Erik, a kor vezető történeti ideológusa egészen szofisztikált módon illesztette be ezt a szempontot a Bocskai-felkelésről alkotott narratívájába, ezért azt érdemes hosszabb idézetekkel szemléltetni.

Molnár szerint a politikai sérelmeket a nemesség alárendelte annak „a legfőbb érdekének, hogy a Habsburg-államhatalom alapjában mégis biztosította jobbágysági kiváltságait, mind magukkal a jobbágyokkal, mind a török hódítóval szemben. Ez a legfőbb érdek volt a mértéke az egyéni magatartás erkölcsi-politikai értékelésének is. Nem azt tekintették árulónak, aki az állam függetlenségét a Habsburgokkal szemben elalkudta, mint a katolikus főurak, vagy akár a törökkel paktált, mint Bocskay és Bethlen. Az áruló az volt, aki, mint ama Székely György, az osztályellenség, a jobbágyok oldalára állott, vagy a jobbágy, aki az úri hatalom ellen felkelt”. Molnár általános szabályt alkotott a nemesség megalkuvásával kapcsolatban, szerinte ugyanis „a szóban forgó korszak mozgalmainak leegyszerűsített menete vagy osztálymechanizmusa a következő. Egy-egy nagyúr, mint Bocskai vagy Rákóczi, akit a bécsi udvar ostobasága vagy erőszakossága kényszerít erre, vagy egy-egy erdélyi fejedelem, mint Bethlen, akit hatalmi ambíciók töltenek el, fegyvert fog a Habsburg-államhatalom ellen. Sikerre csak akkor számíthatnak, ha megnyerik maguknak a nemességet, s ezért közvetlen célnak a veszélyeztetett rendi szabadságok helyreállítását tűzik ki. A parasztság, amelynek az állami adóteher csökkentését és a zsoldosoktól elszenvedett sanyargatások megszüntetését ígérik, nemzetiségi különbség nélkül felkel mellettük, paraszt-lázadás tüze fut végig az országrészen, ahol megjelennek, s a parasztok dühe nemcsak a császári zsoldosok, hanem a magyar földesurak ellen is fordul, kiknek birtokait Bethlen vagy Rákóczi csapataival együtt dúlják, fosztogatják. ... Végül azonban, hogy birtokait a dúlástól, fosztogatástól megmentse, a felkelés oldalára áll. Ezek a felkelések – a Rákóczi-felkelés utolsó szakaszának kivételével – soha és sehol nem tűzték ki célnak a Habsburgoktól való elszakadást, tehát az állami függetlenséget. A nemesség nagyon jól tudta, hogy a parasztsággal folytatott osztályharcában és a török invázió veszélyével szemben rá van utalva a Habsburg-államhatalom védelmére. Még kevésbé volt az állami függetlenség a parasztság ügye. A parasztság terhei csökkentését kívánta, s az államhatalom jellegével, a lényegét nézve, nem törődött. A felkelések kompromisszumokkal végződtek, amelyek révén a Habsburg-államhatalom a rendi szabadságokat többé-kevésbé biztosította. A parasztokat minden esetben kijátszották, az ő terheik minden felkelés után tovább növeked-

tek. ... A mozgalmak idején a helyzet megváltozik. A vezetőknek és a nemességnek is, amikor kénytelen-kelletlen felkel, szükségük van a parasztság támogatására. Ekkor már a magyar nemzethez, nemzetséghez, mint etnikai alakulathoz fordulnak, amely urat, nemest és közrendűt egyaránt magában foglal. Most már arról van szó, hogy a német elnyomással szemben mivel tartozik, Bocskaival szólva, »minden magyar keresztyén ember, s aki igaz magyar, hazájának és nemzetének«. Hasonlóképpen a breznani pántensben Rákóczi is az édes országunk szabadságát óhajtó »nemes és nemtelen ... igaz magyarokhoz« fordul. A fegyvertfogó parasztság, kurucság tudomásul is veszi, hogy ő is tagja »édes nemzetünknek«, de ebből azt a következtetést vonja le, hogy valamilyen formában részesednie is kellene a nemzet szabadságában. Ezt fejezi ki a szegénylegények éneke: »Igen kedveltük a kurucságot ... Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot«, ha »oltalmazzuk s szabadítjuk szegény hazánkot.« Mindebből azonban, ha Bocskai kiváltságolt hajdúit nem számítjuk, semmi sem lett.³⁶

Molnár Erik helyesen vette észre, hogy Bocskai megnyilatkozásaiban arról beszélt, mivel tartozik „minden magyar keresztyén ember s aki igaz magyar, hazájának és nemzetének” és „minden nemzete és hazája szerető vitéz emberhez” fordult támogatásért, amikor viszont a nem magyar lakossághoz fordultak, a közös hazára, az édes Magyarországra, a *hungarusok* hazájára hivatkoztak. Véleménye szerint csak a magyar jobbágy-ság irányában hivatkozhattak a nemzeti közösségre, de mint világossá tette, megtévesztő módon.

A marxista történetírás a társadalmi és osztályharcos szempont mellett megőrizte a korábbi időszak kultuszát a nagy személyiségek iránt. Andics Erzsébet *Hazafiak-e a kommunisták?* című írásában amellet érvelt, hogy a „nagy történelmi hagyományok” hordozói és a „nagy magyarok” közé lehet sorolni Bocskait és Bethlent, majd Zrínyi Miklóst, Rákóczi Ferencet és Kossuthot, de az ő méltó örökösük nem a horthysta és általában a történelmi elit, hanem a Magyar Kommunista Párt, amely „híven képviseli a történelem alapvető törvényét, a haladást”, és így képes arra is, hogy „a magyar nemzet szabadságának az ügyét az általános emberi haladás ügyével” összekapcsolja.³⁷ Bocskai eszerint fontos láncszem a történelmi haladás és a magyar szabadság ügyének előbbre vitelében.

Bocskait illetően elfogadja ezt a konszolidációs konszenzust a hatvanas évektől a rendszerváltásig a tudományszervezésben is kulcsszerepet betöltő irodalomtörténész, Klaniczay Tibor is. Zrínyi Miklósról szóló monográfiájában hősét minden lényeges törekvésében Bocskai folytatójává téve. Így lesz nála Zrínyi a megalkuvás nélküli küzdelem jelképe először a török, majd a még nagyobb veszélyt jelentő Habsburg-ház ellen.

36 MOLNÁR Erik, „Ideológiai kérdések a feudalizmusban”, *Történelmi Szemle* 4, 3. sz. (1961): 261–283, idézet: 261, 266.

37 ANDICS Erzsébet, *Hazafiak-e a kommunisták?* (Budapest: Szikra, 1946).

Az eltérő érdekű osztályok összefogását és a nemzeti abszolútizmus kiépítését célzó politikusi tabló természetesen kiegészül Bethlen Gáborral.³⁸

Klaniczay Tibor munkásságában, már annak korai szakaszában is, jellemző ugyanakkor az alluzív-áthallásos beszédmód fokozatos alárendelődése a halmozódó eszmetörténeti forrásanyag nyomásának. Jó példája ennek az a kutatási területe, a magyarországi újsztoicizmus története, ahol több ízben is visszatért a Bocskai-kor konkrét elemzésére. Értelmezése szerint a tizenöt éves háború vereségei és szenvedései, valamint a Habsburg-kormányzat elnyomó politikájának árnyékában a lipsiusi sztoicizmus valóságos gyógyírként hathatott az azt ismerők és képviselők számára. Rimay János, Illésházy, Bocatius, Káthay, Homonnai és a többiek, alacsony származásúak, nemesek és arisztokraták az „igaz nemesség” (*vera nobilitas*) elvének jegyében jól megfértek egy szellemi kör kötelékében. Akkor is, ha az adott konfliktusban különböző oldalakon álltak vagy éppen más-más felekezetekhez tartoztak. Jelentős csoportjukat ott találjuk Bocskai mozgalmának vezérkarában. Ez a kör ugyanakkor mindenképpen a megbékélésre törekedett, amelyet Klaniczay szerint nem volt nehéz elérni a béketárgyalások során, mivel a másik, királyi oldalt az ugyancsak sztoikus Thurzó György képviselte a tárgyalásokon.³⁹

Ez a beállítást nemcsak közelebb állt a történeti hűséghez, hanem az alluzív beszédmód új eszköze felé mozdult: a korszakot még mindig jellemző ideologizáló allegorizálás helyett a finomabban strukturált történeti analógiák kidolgozását preferálta. Az irodalomtörténész közösség számára ez termékeny kutatási paradigma (a sztoicizmus- és manierizmus-, összefoglaló nevén: későreneszánsz-kutatás) megnyílását jelentette, ami két évtizeden át meghatározó maradt a szakmában, és csak a kilencvenes évekre vesztett erejéből.⁴⁰ Maga Klaniczay pedig pályája során fokozatosan módosította is az eredeti értelmező modellt. A 80-as években egyértelműen eltávolodott a korábbi, ideologizáló sztoicizmus-konceptiótól. A sztoikus „megalkuvás” az ekkor készült írásai-ban⁴¹ már nem az elnyomó Habsburg-hatalomnak való behódolást, hanem a huma-

38 KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós* (Budapest: Akadémiai, 1964), 17, 19–20, 41, 370, 492; Uő, „A nacionalizmus előzményei a magyar irodalomban”, in K. T., *Marxizmus és irodalomtudomány* (Budapest: Akadémiai, 1964), 110–130, itt: 120.

39 KLANICZAY Tibor, „A magyar későreneszánsz problémái: Stoicismus és manierizmus”, in K. T., *Reneszánsz és barokk: Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, 303–339 (Budapest: Akadémiai, 1961), különösen: 310–317.

40 Lásd erről ÁCS Pál, „A késő reneszánsz meglazult pillérei: Sztoicizmus és manierizmus az irodalomban”, in *Mátyás király öröksége: Késő reneszánsz művészet Magyarországon, 16–17. század*, szerk. MIKÓ Árpád és VERŐ Mária, A magyar Nemzeti Galéria kiadványai (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2008), 36–50.

41 Például: KLANICZAY Tibor, „A manierizmus politikai filozófiája: Paruta és Lipsius (1985)”, in K. T., *Stilus, nemzet és civilizáció*, szerk. KÖSZEGHY Péter és KLANICZAY Gábor, Régi magyar könyvtár: Tanulmányok 4, 224–235 (Budapest: Balassi, 2001), 231.

nisták jobbító szándékait, az értékörzést, egyfajta kompromisszumos, morálközpontú tendenciát és törekvést jelentett. Ebben a vonatkozásban Bocskai és mozgalma természetesen már egyre kisebb érdeklődést tudott kelteni.

A nagy értelmezési sémák lebomlása a történettudományban is hosszú folyamat eredménye volt, és jellemző eleme ennek, hogy több szerző is felülbíráta korábbi elképzeléseit. 1993-ból visszatekintve Benda Kálmán azt is elmondta, hogy eredeti munkájában Bocskai ellenségeinek nézeteivel sommásan bánt, a Habsburg-udvar tevékenységének minden eleme mögött feltételezte a rosszindulatot és a gyűlöletet, ami akkor is alaptalan, ha egyébként továbbra is vitatja a cselekedetek helyénvalóságát, hiszen a birodalmi érdekek nem biztos, hogy összeegyeztethetők voltak az ország érdekeivel. Önkritikusan megjegyezte azt is, hogy túlságosan magával ragadták érzelmei és a felkelés résztvevői iránti rokonszenve, ezért magáévá tette a szereplők nézeteit. Elismerte, hogy Mátyás főherceg motivációit nem vizsgálta, ahogyan azt sem, hogy a többi Habsburgok által uralt országban, amelyek nem kevésbé szenvedtek, miért nem volt hasonló megmozdulás. Fontos látni, hogy Benda Kálmán önrevíziója a rendszerváltás után igen hamar bekövetkezett, és ráadásul a korábbi korszakban szinte kötelező Habsburg-ellenes megközelítése még 1945 előtt alakult ki, merőben más okból, mint a nézetet felkaroló marxista történetírásé. A Bocskai-felkelés megítélésének mindenesetre a hidegháborús időszak elmúltával is fontos eleme maradt a társadalmi szempont.

A társadalmi szempontból idealizált Bocskai-portré továbbra is nagy hatással volt, és „átmenetként szolgálhatott az »osztálykorlátait átugró« és az »ósi ellenségünk a német /Habsburg/ hódító« szellemében fogant, azt iránymutatóként használó marxista osztályharcos történet szemlélet »úrellenes« és »plebejusi«, »nyugatellenes« történeti munkák megszületéséhez” – írta 2000-ben Nagy László, akinek hadtörténeti munkái máig alapvetőek a felkelés története kapcsán. Nem felesleges idézni önkritikus szavait, azok ugyanis rávilágítanak a 60-as évek szemléletére és annak későbbi kritikájára: „a »néptömegek« differenciálatlan, idealizáló bemutatása, a Habsburg-kormányzat helytelen, egyoldalú megítélése, s Bocskai személyének és történeti szerepének egyoldalúan pozitív bemutatása alól nem voltak mentesek jelen munka szerzőjének az ötvenes években és a hatvanas évek elején megjelent hadtörténelmi írásai – tanulmányai, cikkei sem. Akárcsak az 1961-ben napvilágot látott »A Bocskai szabadságharc katonai története« című monográfiám. A több ezer kiadatlan levéltári forrás és a kiadott, de nem hasznosított okmány publikáció felhasználásával ugyan sikerült a küzdelem katonai történetének szinte minden napját feltérképezni és e mozgalom csaknem minden, valamennyire is jelentős szereplőjének az életútját felderíteni; Bocskai hadseregét és annak hadművészetét részletesen bemutatni. A munka azonban így is magán viselte a kor történetírásának csaknem valamennyi hibáját, hiányosságát. Ez nagyrészt abból eredt, hogy amint magam is írtam: »a szabadságharc kirobbanásának okai és

előzményei vizsgálatánál nagy részben az eddigi irodalom adataira és megállapításaira támaszkodtam.« Bizonyos mennyiségi tényezők egysíkú, egyoldalú értékelése nyomán beigazoltnak láttam a mozgalom »népforradalmi jellegét«. A hadműveletek politikai és gazdasági hatásának bemutatásánál »elsősorban Benda Kálmán munkáinak adatait és megállapításait vettem alapul, kiegészítve azokat az újabb kutatások eredményeivel.« Könyvem megírásánál az a törekvés vezérelt, »hogy az elérhető legteljesebb történelmi hűséggel rajzoljam meg – a korszak politikai eseményeibe ágyazva – a Bocskai szabadságharc katonai történetét, s bemutassam a haladásért harcba induló néptömegek történelemformáló szerepét.«⁴² Nagy László példája jól mutatja, milyen mértékben és módon volt tapasztalható a szemléleti folytonosság korszakok között és életművek fejlődése során, miközben a hangsúlyok eltolódása és kiegészülése is igen feltűnő.

Benda Kálmán értelmezésének egy másik igen fontos eleme az volt, hogy a felkelés szinte teljes nemzetközi elszigeteltségben zajlott.⁴³ Az 1956 utáni történetírás azonban ezzel szemben is kritikát fogalmazott meg, amely a túlzást ellensúlyozandó sokszor a másik végletbe esett: a mozgalom külpolitikai megítélésének lényege az lett, hogy szó sincs elszigetelődésről. Ez a szemlélet a rendszerváltásig és azon túl is dominánssá vált. R. Várkonyi Ágnes írta visszaemlékező cikkében, hogy „Makkai László pedig az 1985-ben megjelent *Magyarország története* III. kötetében minden addiginál részletesebben illesztette be a Bocskai szabadságharcot a tizenöt éves háború Királyi Magyarországnak és az Erdélyi Fejedelemségnek történetébe. Először világított rá Bocskai török összeköttetéseit ellensúlyozó nemzetközi kapcsolataira a keresztény hatalmakkal és a szomszéd országokkal tervezett szövetségére. Kimutatta a konföderáció németalföldi és svájci eredetét, és utalt megvalósításának közép-európai nehézségeire.”

Ugyanitt azonban egyéb fontos megállapításokat is tett a Bocskai-felkelésről. Szerinte Bocskai fellépése alapvető változásokat eredményezett két év alatt: 1. hatékony önálló magyar politikát kezdeményezett, kilépett a vesztes háborúból, biztosította az ország alkotmányát és belső nyugalvét; 2. kialakította az ország geopolitikai helyzetéhez alkalmazkodó diplomáciát a két nagyhatalom ellenében; 3. hosszú távú érvényességgel építkezett. A fejedelem első sikerei közé tartozott szerinte, hogy elérte, „a városok és a vármegyék, több mint tíz éves háborús terhek, katonai pusztítások és kincstári kiszipolyozások után, még hajlandók voltak anyagiakat áldozni a szabadságharc céljaira. A székelyeknek nemcsak hogy visszaadta szabadságukat, de végakaratóban meghagyta, mindenkor őrizték meg. A közös érdek az ország alkotmányának önálló álla-

42 NAGY, *Egy szablys magyar úr Genfben...*, 284–285.

43 R. VÁRKONYI, „A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere”, 30–31. Vö. a külpolitikai elszigeteltségről: BENDA, *A Bocskai-szabadságharc*, 36; öt követve: NAGY László, *A Bocskai szabadságharc katonai története* (Budapest: Akadémiai, 1961), 368, 372–373. Cáfolatára újabban, PAPP, *Török szövetség...*, 18, 41.

miságának biztosítása volt, s a gyakorlati megvalósítása nem ment könnyen. Bocskai és szűkebb köre heves harcokat is vívott a rendek némely csoportjával.⁴⁴ Ezen értelmezés szerint a fejedelem rendezte a hajdúk szociális helyzetét is: míg a szerencsi országgyűlésen a vármegyék követei az elszenvedett rablásokért bosszút akartak állni a hajdúkon, a bűnösök kivégzését, megcsonkítását követelték, addig Bocskai kijelentette: „abban a hazában, amelyért harcoltak, kiemelkedő megtiszteltetést, szabadságot és kiváltságot nyerjenek.” R. Várkonyi Ágnes számára a szerencsi és a korponai országgyűlések anyagai, a portai és a prágai tárgyalásokra küldött követek instrukciói és a ma ismert háromszáz levele egyértelműen bizonyítják, hogy Bocskai reformokat kezdett bevezetni, a belső viszonyok stabilizálását pedig érdekegyeztetéssel vélte megvalósíthatónak. Értelmezésében tehát Bocskai nem dicsőséges hadvezér volt, hanem államszervező. A rendi társadalom szerkezetében élő ország viszonyai között nemzeti összefogást hozott el, realista és közép-európai politikát folytatott. Ennek révén (Nagy Lászlóval összhangban) elfogadta Szekfű tézisét Bocskai realizmusáról, bár nála a realizmus Szekfű kismagyar koncepciójának felelt meg, mivel számukra a nagymagyar vízió tűnt irreálisnak, amiben Benda Kálmán is egyetértett velük.

R. Várkonyi Ágnes ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy a sok új kutatási eredmény ellenére a régi sémák, úgy mint „Habsburg-ellenes”, „törökbarát”, „magyar rendi”, továbbra is érvényesülnek a történeti irodalomban. Ezzel szemben a fentiekből láthatóan úgy értelmezte, hogy Bocskai rövid ideig tartó uralkodása egy teljesen új és sok tekintetben kifejlett államiséget hozott létre, átgondolt társadalom- és külpolitikával. Talán nem véletlen, hogy széleskörű és komoly visszhangra találó diplomáciai tevékenységet is feltételezett, aktív külpolitikát látott bele a külföldi levéltárakban fellelhető, a Bocskai által vezetett mozgalommal kapcsolatba hozható dokumentumokba, sokszor túlozva is azok jelentőségét.⁴⁵

A nemzeti egység és a társadalmi progresszió mellett a Bocskai-felkelés megítélésének harmadik fő csomópontja a függetlenség kérdése volt, amely változatos módon keveredett az ország egyesítésének kérdésével. A rendszerváltásig és még utána is igen sokáig a függetlenségi szemlélet túlsúlya volt érzékelhető, amely a kommunista történetírás közvetítésének volt köszönhető, az ugyanis a német- avagy Habsburg-ellenes (antifasiszta) preferenciái révén inkább pártolta a függetlenségi hagyományt (még akkor is, ha a nemzeti nézőpontot sokszor kritikával illette), mint a polgári osztályok ideológiáját. A rendszerváltás utáni évtizedekben jött az a fordulat, miszerint a felkelés, de valójában az egész korszak megítélésében ismét megjelent a „nyugati magyarok” nézőpontja és a korszakot a királyság szempontjából is értékelni kezdték. Ennek köszönhe-

44 R. VÁRKONYI, „Bocskai, a közép-európai realista”, 8, 13–14.

45 Uo., 8–9.

tően megerősödött a kiegyezések hangsúlyozása és a török szövetség kritikus szemlélete is.⁴⁶ Ugyanakkor már az 1980-as évektől megjelent az a gondolat, amely nem kívánt oldalt választani a királysági és az erdélyi elit politikája között, hanem azt hangsúlyozta, hogy mindkét csoport a haza és nemzet érdekeit szolgálta, de eltérő eszközökkel és megoldási javaslatokkal. Ez a szemlélet azóta is jelen van, aminek köszönhetően Bocskai felkelésének értékelése már nem csupán a „szabadsághős” vagy a „pogánykodó lázadó vezér” két véglete közötti kizárólagos választás révén lehetséges.

Fontos megjegyezni, hogy a Habsburgok trónfosztásának ötletével szinte soha nem lehet találkozni a forrásokban. Egyetlenegyszer, a szerencsi országgyűlés egy beszédében hangzik el egy mellékesen odavetett mondatban, hogy Bocskait a király *helyett* kellene megválasztani az ország vezetőjének. Nagy László véleménye szerint a korponai fejedelmi előterjesztésben „még benne volt a Habsburgoktól független »nemzeti királyság« létrehozásának a lehetősége is a Porta támogatásával, amennyiben a király nem fogadná el az ellene fölkelt rendeknek a magyar nemzet nevében megfogalmazott követeléseit.”⁴⁷ A szakirodalomban Mód Aladár és Benda Kálmán révén jelent meg a függetlenségi háború és a szabadságharc gondolata, de az utóbbi évtizedek kutatása világossá tette: legfeljebb retorikai vagy taktikai kommunikációs szinten lehetett függetlenségről beszélni, hiszen már az erdélyi fejedelemség különállása is elképzelhetetlen volt az oszmán fenntartóság elismerése nélkül.⁴⁸ Az oszmán hatalommal folytatott kommunikációban, valamint a vele kötött szerződésekben felmerül ugyan egy független magyar állam létrehozásának terve vagy ötlete, de ennek a törökkel való kapcsolat sajátságos jellege és retorikája is oka lehetett, miközben számtalanszor tetten érhető a kettős politikai beszéd vagy a kétirányú orientáció néha-néha ellentmondásos kifejeződése.

A szultáni hatalommal kötött szövetség problémás voltát mutatja a folytonos magyarázkodás annak szükségességéről, a kereszténység érdekében történő fenntartásáról, miközben időnként felsejlik a mélyebben nyugvó ellentmondás, amelyet az oszmán hatalom világával kapcsolatos általános idegenkedés okoz. Jellemző például, hogy Bocatius, aki elkísérte Bocskait a rákosmezei találkozóra, és arról részletes beszámolót készített, milyen távolságtartó és idegenkedő módon beszél a török kultúráról és szokásokról.⁴⁹ Hasonlót tapasztalunk később Révay Péter *Monarchia* című munkájában, de

46 PÁLFFY Géza, *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1606)*, Századok füzetek 3 (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2009).

47 NAGY, *Egy szablys magyar úr Gensben...*, 213.

48 PÁLFFY, *Győztes szabadságharc...*; PAPP, *Török szövetség...*, 34–35, 39.

49 KÁRMÁN Gábor, „Török az asztalnál, törökök a városban. Bocatius János és a török képe Magyarországon”, *Erdélyi Múzeum* 81, 1. sz. (2019): 72–78.

a császárhűségen lévő főnemes esetében ez nem okoz ellentmondást.⁵⁰ A két oldal közötti választás kényszere és sok esetben lehetetlensége által okozott tudathasadás jelei máskor is a felszínre bukkannak, például azon az 1606-os kassai országgyűlésen, ahol a török szövetségben a vallásszabadságért és az ország ősi szabadságaiért fegyvert fogó rendek az istentiszteleten több olyan egyházi éneket is elénekelték, amelyeket Luther Krisztus trónusát támadó pogány fenyegető megjelenésének hatására írt.⁵¹ Ezek az ellentmondások és az általuk kiváltott érzések természetesen nem távoztak el a magyarországi és erdélyi közérzuletből, és feltehetően hatásuk a török kiűzése után is velünk maradt, nagy eséllyel a mai napig jelen van. A török szövetséggel kapcsolatos, kötetünk szövegeiben is tetten érhető permanens magyarzkodás néha szinte kényszeresnek tűnhet, de nagyon is indokolt, hiszen a császári oldal propagandairataiban a törvénytelen lázadás és az eretnokség vádjá mellett a pogány törökkel folytatott áruló szövetség volt a leggyakoribb kritika.

További fontos fejlemény a szakirodalomban, hogy a felkelés interpretációjában a nagyívű, történelemelméleti fejtegetések helyét egyre inkább a történeti, kontextuális értelmezések veszik át, amennyiben mind nagyobb szerepet kap a kortársak saját véleménye, fogalomhasználata és értékítélete. Többen figyeltek például arra, hogy Bocskai és társai nem idegenkednek a lázadás vagy a felkelés kifejezések használatától, mivel részben taktikai, részben szemléleti okból ezen a néven nevezték egyébként minden tekintetben törvényesnek tartott ellenállásukat.⁵² Emellett megfigyelhető, hogy a szakirodalomban elkezdett háttérbe szorulni a „szabadságharc” kifejezés használata, mivel az túlságosan szorosan kapcsolódik a függetlenségi hagyományhoz – holott a felkelés során a szigorú értelemben vett trónfosztást és politikai függetlenedést (ahogy a fentiekben láthattuk) a kortársak között senki sem fogalmazta meg.⁵³ Egy harmadik fontos

50 ZÁSZKALICZKY, „Révay Péter a Bocskai-felkelésről”.

51 ZÁSZKALICZKY Márton, „A Bocskai-felkelés politikai nyelvei: Vázlat”, in *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk. KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton (Budapest: reciti, 2019), 55. A tudathasadásos állapotra lásd még: SZAKÁLY Ferenc, „A bevezető: Amikor a bárány a farkassal társalgott... Bocskai István és Lalla Mehmed nagyvezír rákosmezei találkozásának hátteréről,” in *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn...*, 33–40.

52 SZABÓ András Péter, „Inhalt und Bedeutung der Widerstandslehre im Bocskai-Aufstand”, in *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*, szerk. FATA Márta és Anton SCHINDLING (Münster: Aschendorff, 2010), 317–340; ZÁSZKALICZKY, „A Bocskai-felkelés politikai nyelvei...”, 29–30.

53 Mindazonáltal a kérdés nem csekély indulatokat váltott ki, lásd PÁLFFY Géza, „Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma”; ÖZE Sándor, „Kétséges kétségek? Magyar romantika és Bocskai István? Válasz Pálffy Géza írására”; PÁLFFY Géza, „A szelektív forráshasználat és a 19–20. századi függetlenségi szemlélet visszavetítésének veszélyei. Válasz Öze Sándornak”; ÖZE Sándor, „A fogalmi tisztázatlanság és a szemléleti kizárólagosság buktatói. Viszontválasz Pálffy Gézának”, mind *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica*: 13, fasc. 2 (2008): 187–242; illetve a vita folytatás-

eredménye a legújabb kutatásnak, hogy a nemzeti egység retorikája mögött igyekezett feltérképezni a felkelés különböző támogató csoportjait, azok sajátos részérdekeivel, és ugyanezt elvégezte az ellenzők, vagyis a király hűségén megmaradó számos társadalmi csoport és országrész esetében is. Ennek eredményeképpen megszületett az a szemlélet, amely a felkelést sokszínű és sokhangú politikai mozgalomként írja le.⁵⁴

A Bocskai-felkelés legitimációs iratai: kötetünkről

Kiadványunkkal nem akarunk igazságot tenni azokban a szemléleti kérdésekben, Bocskai vajon realista volt-e vagy sem, az erdélyi fejedelemséghez kötött politikája az ország javát szolgálta, vagy csak elnyújtotta a nemzet szétszakított állapotát az ország egyesítésének késleltetésével. Nem igyekszik eldönteni, kinek volt igaza, a Bocskai mellé állóknak vagy a király hűségén kitartóknak, volt-e két jelentős frakció Bocskai táborában, egy béke- és egy háborúpárti csoport. Abban a kérdésben sem foglalunk állást, hogy Bocskai és Illésházy valójában riválisai voltak-e egymásnak, akik kényszerből működtek együtt, és együttműködésük stabilitását az eredmények, a bécsi béke és Bocskai kora halála garantálta, vagy Illésházy inkább Bocskai leghűségesebb jobbkezeinek tekinthető. Kötetünk szövegei önmagukban nem is fognak ezekre a kérdésekre válaszolni. Azt viszont vállalkozásunk mindenképpen célul tűzte ki, hogy a felkelést sokszínű és sokhangú mozgalomként ábrázolja, a benne érintett különböző csoportok (köztük az ellenérdekelt felek) eltérő megközelítéseinek bemutatásával: mit gondoltak magukról, vagy legalábbis milyen képet akartak magukról kialakítani a nyilvánosságban, egyrészt amikor a propaganda vádjait akarták megcáfolni, másrészt amikor ügyük mellé támogatókat kerestek.

Erre már csak azért is szükség van, mert a felkelés szövegeinek kezelése tekintetben minden szemléleti változás ellenére is megmaradt egy nagyon mélyen meggyökeresedett, igen régi és sok tekintetben félrevezető szemlélet, amely több mint másfél évszázadra megy vissza. Ennek elsődleges jele a felkelés egyszövegű megközelítése: a szakirodalom a felkelés motivációit nagyrészt annak amúgy egyik legfontosabb legitimációs dokumentumán, *A Magyar Királyság panaszai és mentségei (Querelae)* című iraton, közismertebb nevén a szerencsi kiáltványon keresztül kívánta megfejteni. Károlyi kiadásának bevezetőjében így írt a kiáltványról: „Ez a hosszú védírat, mely abban

sa, jelentős mennyiségű *ad hominem* érvel: ÖZE Sándor, *Nemzettudat és historiográfia* (Budapest: Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, 2009), 133–143.

54 DOMINKOVITS Péter, „Egy nemzetek lévén...”: *A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején* (Budapest: Martin Opitz, 2006); PÁLFFY, *Győztes szabadságharc...*

culminál, hogy a magyarság csak a végső kétségbeeséstől kényszerítve szövetkezett régi és halálos ellenével, a törökkel, tulajdonképp a legborzasztóbb vádirat Rudolf király személye és kormánya ellen. Minden túlzás nélkül merem állítani, hogy hozzá hasonlót csak az 1849-iki év proclamatíói között találhatunk, s ha irálya nem volna oly tökéletlen, talán páratlanul állana az egész világ összes forradalmi pronuntiamentóinak és kiáltványainak irodalmában.”⁵⁵ Maga a kiadás és annak értelmezése nagyban meghatározta a szöveg kanonizációját is, amelyek közül a legfontosabb talán az, hogy Károlyi bevezetőjében igen gyakran forradalomnak nevezi Bocskai mozgalomát.

Annak ellenére, hogy kulcsszövegről van szó, a *Querela*vel kapcsolatban számtalan bizonytalanság él a történeti hagyományban. Újbóli kiadásai különbözőképpen írták körül, mit is adnak közre. Az irat kiadóját néha a magyar nemzetben, néha csak a Bocskait támogató rendekben azonosították, a megszólított hallgatóság pedig Európa népei, a keresztény fejedelmek vagy a szomszédos országok voltak. Míg a „szerencsi kiáltvány” fölött olvasható eredeti cím *A Magyar Királyság, különösen a Felső Részek panaszai, mentségei és egyben tiltakozása, Isten és az egész keresztény világ előtt*,⁵⁶ addig Károlyi Árpád *A Bocskay-párti magyarság kiáltványa Európához* címet adta neki szövegkiadásában, annak ellenére, hogy a szövegben az Európa kifejezés nem szerepel, ahogy Bocskai-felkelés más szövegeiben is csak igen ritkán. Ezt a hagyományt követte Benda Kálmán is, de ő módosított Károlyi címen, amikor *A szabadságért fegyvert fogott magyar rendek kiáltványa Európához* címmel jelentette meg (nem teljes) fordításban 1955-ben. Benda fordítását javítva, egy bekezdés kivételével teljes terjedelmében újra kiadta a szöveget Sinkovics István 1968-ban megjelent szöveggyűjteményében *A Bocskaihoz csatlakozott rendek kiáltványa Európa népeihez a szabadságharc kitörésének okairól és a török elleni küzdelem megszakitásának ideiglenességéről* címmel. A változás látványos: itt már nem a magyarság adja ki a dokumentumot, hanem a rendek, de nem azok, akik a szabadságért álltak ki, hanem azok, akik Bocskaihoz csatlakoztak. Ez nyilván nem azt jelenti, hogy a Bocskaihoz csatlakozott magyar rendek nem a szabadságért fogtak fegyvert, hanem azt, hogy nem csak azért tették; illetve azt is sugallja, hogy voltak olyanok is, akik szerették ugyan a szabadságot, de nem csatlakoztak Bocskaihoz. Nem túlzás a szószálhasogató filologizálás ezen a ponton, hiszen ilyen finom nüánszokban is megmutatkozik a Bocskai-felkelés általános megítélése. Ez különösen figyelemreméltó a fentebb jelzett kutatási trend fényében, hogy milyen társadalmi csoportok álltak Bocskai mellé, milyen földrajzi elhelyezkedéssel, és melyek nem.

55 KÁROLYI Árpád, „A szerencsi gyűlés 1605. április havában”, in *Magyar országgyűlési emlékek, XI: 1605–1606*, szerk. KÁROLYI Árpád (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága, 1899), 135–136.

56 Az egyes szövegkiadások bibliográfiai adatait lásd „A szövegek eredeti megjelenési helye” című fejezetben a Nr. 19. tételnél.

Az írás egy másik, talán még fontosabb kanonizált jellemzője, hogy az – ahogyan a köznapi elnevezése is sugallja – a szerencsi országgyűléshez köthető. A kiáltványként definiált szöveget már Horváth Mihály is közvetlenül a szerencsi országgyűlés utáni időszakban kapcsolatban tárgyalja, amikor is „Bocskay [...] a szomszéd tartományokba pedig nyílt levelet küldött”, illetve „a fejedelem [...] nyilatkozványt intézett Európa fejedelmeihez”.⁵⁷ A *Magyar országgyűlési emlékek* XI. kötetének megjelenése óta köti a szakirodalom egyértelműen a szerencsi országgyűléshez, mivel Károlyi az ott keletkezett iratokhoz csatolja, igaz, csak függelékként. Noha a közlő azon kétségeit sem hallgatta el, miszerint az irat a szerencsi országgyűlés idején még morvaországi száműzetésben tartózkodó Illésházy István stílusát viseli magán, Acsády Ignác már kategorikusan kijelenti, hogy „a szerencsi országgyűlés legterjedelmesebb irata latin nyelven készült, mert nem csupán a magyaroknak, hanem egész Európának szól”.⁵⁸

Mivel több feltételezés is napvilágot látott a szöveg szerzője, keletkezése és pontos datálása tekintetében (ugyanis ezekre egyetlen példányon sincs utalás),⁵⁹ és ezen kérdések megnyugtató tisztázása több irat párhuzamos kezelése nélkül nem lehetséges, szükséges egy rövidebb kitérőt tenni a *Querelae* keletkezéstörténetére. Feltételezték, hogy már a szerencsi országgyűlés előtt készen volt, mivel Bocskai fejedelemmé választásáról a szöveg nem beszél; és azonosították azzal a magyarok által írt panaszszöveggel, amiről Filiczki János és Pálffy Kata 1605 áprilisában már Prágában hallottak. Az első argumentum nem mérvadó, hiszen az 1605 végén keletkező korponai kiáltvány sem említi a fejedelemválasztást, nyilvánvalóan taktikai okból, pedig az egészen biztosan a közjogi aktus után készült; Pálffy Kata és Filiczki pedig minden bizonnyal a fordításban először kötetünkben közölt *Excusatió*ról (nr. 3.) hallhattak Prágában, az általuk adott leírás is annak felel meg leginkább. Ráadásul Szerencsen 1605 áprilisában a rendek képviselője úgy beszélt a felkelést legitimáló írásról, mint amit még csak ezután kellene megírni, de legalábbis elküldeni; ahogyan Illésházy István is sürgette Bocskait 1605 nyarán, hogy küldjenek egy *scriptumot* a német fejedelmekhez – nem lehetséges tehát, hogy a *Querelae*t már a szerencsi országgyűlést megelőzően terjesztették volna. Korábban egyes kutatók szintén feltételezték, hogy a szövegnek több verziója is létezik, amelyeket angol vagy francia nyelven ki is nyomtattak, de már jó ideje világos, hogy ezeknek a szövegeknek a genealógiája nem kapcsolódik a *Querelae*hez, hanem valójában a

57 HORVÁTH, *A magyarok története*, 158–159; HORVÁTH, *Magyarország története*, V, 19.

58 ACSÁDY, *Magyarország három részre oszlásának története (1526–1608)*, 603.

59 Legbővebb összefoglalása: PAPP, *Török szövetség...*, 152–158; Kees TESZELSZKY és ZÁSZKALICZKY Márton, „A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok: Hírek, diplomácia és politikai propaganda, 1604–1606”, *Aetas* 27, 4. sz. (2012): 68–91.

sziléziai rendeknek írt latin nyelvű levél (amely szintén megtalálható a kötetünkben, nr. 15.) kalóz fordításai.⁶⁰

Korábban azt feltételeztük, hogy a szöveget Illésházy István készíthette az 1605 végi korponai országgyűlésen, de a közelmúltban előkerült az írás teljes szövege az innsbrucki levéltárból, Stanisław Orlik 1605 augusztusában írott levele mellékleteként. Miksa tiroli főherceg állandó lengyel levelezőpartnerre, aki ekkortájt Bécsben tartózkodott, már 1605. június 25-i levelében is beszámolt arról, hogy Káthay Mihály és Hommonai Drugeth Bálint követségbe indult a lengyel királyhoz, csatolmányként pedig elküldte Innsbruckba a *Querelae* második, *Protestatio* című részét, illetve annak német fordítását. A teljes szöveget Orlik későbbi, 1605. augusztus 24-i levele tartalmazta.⁶¹ Ennek fényében újra kell értékelnünk a *Querelae* keletkezésével kapcsolatos korábbi tézist, legalábbis az *ante quem* viszonylat tekintetében. Eszerint az nem a korponai országgyűlésen készült el, de minden bizonnyal a szerencsi országgyűlés után.

Közismert, hogy Káthay Mihálynak az 1605. július 15-én a lengyel király előtt elhangzott beszédét (kötetünkben nr. 18.) Illésházy István írta, de legalábbis annak elkészültében jelentős szerepet vállalt. Bocskai június végi levelében írt arról Illésházynak, hogy Káthay elindult Lengyelországba és lelkére kötötte, hogy mindenben segítse a magyar rendek követségét.⁶² Lejegyzett és fennmaradt változata szerint a beszéd szinte kivonatolva tartalmazta, sok helyen szó szerint megismételte a *Querelae* első, a *Protestatiót* megelőző részének leglényegesebb állításait, talán csak a lengyel–magyar ősi szövetséget emelte ki még hangsúlyosabban. Mivel a kiáltványnak korábról datálható másolatáról nem tudunk, a Káthay-beszéd és a *Querelae* nyilvánvalóan összetartoznak; további közvetett bizonyítékokra hivatkozva pedig nagy eséllyel jelenthetjük ki, hogy mindkettőnek a szerzője Illésházy István, aki megközelítőleg ugyanabban az időszakban dolgozott rajtuk. A két szöveg egyetlen kommunikációs folyamat részeként jött létre, két eltérő kimeneti eredményként, minimális retorikai és műfaji jellegzetességekkel: az egyik mint oráció, a másik mint deklaratív jellegű érvelő írás.

A fentiekből világos, hogy a *Querelae* második része már a követség előtt elkészült (hiszen Orlik már hetekkel a Káthay-beszéd elhangzása előtt továbbította azt a Habs-

60 Mindezekről lásd TESZELSZKY és ZÁSZKALICZKY, „A Bocskai-felkelés...”, 99–103.

61 Tiroler Landesarchiv (Innsbruck) Geheimer Rat (Hofregistratur), Kriegssachen Eh. Maximilian, Pos. 3, Karton 1. (számozatlan). Lásd még ZÁSZKALICZKY, „A Bocskai-felkelés politikai nyelvei...”, 64–65. A *protestatio* külön is terjedt, létezik a *Querela*nek egy olyan másolata Bécsben, amely után szerepel külön a *protestatio* szövege is, ráadásul a lengyel kancellár egy olyan írásával együtt, amely az innsbrucki anyagban is mellette szerepel, tehát nagy eséllyel a bécsi másolatok a Lengyelországból érkezett küldeményekből készültek: Österreichische Nationalbibliothek Cod. 8448. p. 27–54.

62 Bocskai István levele Illésházy Istvánnak (1605. jún. 28.), in *Alsó-sztyregovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése*, kiad. IPOLYI Arnold (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1887), 243–244.

burgoknak). Illésházy 1605. június 19-én még Krakkóból írt Bocskainak, és a Káthay-beszéd elhangzása után két nappal, július 17-én érkezett meg Kassára.⁶³ Amikor Orlik június 25-én postázza a *Protestatio* szövegét Miksa főhercegnek, Illésházy még minden jel szerint maga is Lengyelországban, feltehetőleg Krakkóban tartózkodik. Orlik augusztusi leveléből már jóval nehezebb azt megállapítani, mikor kerülhetett nyilvánosság elé a teljes szöveg. Miksa főherceg ekkor éppen Bécsben tartózkodó levelezője azt állította, hogy Lengyelországból került hozzá az írás, és mentegetőzik amiatt, hogy távolléte miatt (legutóbbi levele július 30-án kelt) csak késve tudja továbbküldeni azt.⁶⁴ Mindezekből kézenfekvő feltételezni, hogy Illésházy a már június végén készen álló *Protestatio*hoz még Lengyelországban, július közepén hozzáillesztette a Káthay-beszéd átdolgozott verzióját, így az immáron teljes szövegű *Querelae* megkezdhette pályafutását, amely révén szert tett a későbbi kiemelkedő jelentőségére. Sosem lett azonban a felkelő magyar rendek hivatalos nyilatkozata: ahogy az *Olympias carcerariából* értesülünk, a korponai országgyűlésen jelentősen átdolgozták, mielőtt a jelenlévő főurak és vármegyei képviselők által lepecsételt példányával Bocatius elindult volna a Német-római Birodalom választófejedelmeihez (az átdolgozás tartalmának részleteiről lásd a szövegekhez írott bevezetőt, nr. 19.).

Miközben a *Querelae*t még mindig a felkelés egyik legfontosabb legitimációs iratának tartjuk, a kötet tudatosan vállalt célja, hogy végképp szakítson a tradícióval, amely kizárólag a szerencsi kiáltvány alapján közelíti meg a felkelés öngigazolását. A szövegek kronologikus sorozatával igyekszünk azt is bemutatni, hogyan változott a felkelés propagandája, a résztvevők önreflexiója és legitimációs kísérletei a felkelés folyamatosan változó politikai és katonai környezetével és változó tétjeivel párhuzamosan. Könnyen észrevehető már a felkelés két éve alatt keletkezett szövegek ívének felületes vizsgálatakor is, hogy a kezdeti időpontban erőteljesen érvényesült a kassai nézőpont, valamint a különböző csoportok külön hangként szerepelnek a szövegekben, a legitimáció pedig a tetteknek megfelelően partikuláris, kisközösségi vagy személyes önvédelem magyarázataként szolgált, és ezt csak 1605-re egészítette és lassan szorította ki az egységes nemzet képviseletének szemlélete és/vagy retorikája. A folyamatról részletes képet rajzolnak az egyes szövegek bevezetései.

Az eszmetörténeti fejlemények illusztrálásán túl a gyűjtemény új fényt vet a historiográfiai áttekintés során R. Várkonyi Ágnes tárgyalásánál kiemelt szempontra, a Bocskai-felkelés nemzetközi kontextusának és kapcsolatainak kérdésére is. Elvben a je-

63 SZILÁGYI Sándor, „Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605 és 1606-ban”, *Történelmi Tár* 1 (1878): 13–14, 18. Július végi érkezést dokumentál: *Pálffy Kata leveleskönyve: Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1602–1606*, szerk. ÖTVÖS Péter (Szeged: Scriptorum, 1991), 155, 175.

64 Tiroler Landesarchiv (Innsbruck) Geheimer Rat (Hofregistratur), Kriegssachen Ehz. Maximilian, Pos. 3, Karton 1. (számozatlan).

lentős részben a felekezeti konfliktusok által motivált felkelés számíthatott volna támogatásra a többi Habsburg-tartomány rendjeitől, hiszen a cseh és az osztrák rendek is küzdöttek a protestáns vallásgyakorlat szabadságáért. Nem véletlen, hogy Melchior Kleslnék a magyar vallásszabadság megadásával kapcsolatos írásában (nr. 25.) ott szerepel az az érv is, hogy már csak azért sem szabad ezt az engedményt tenni, mert a többi ország rendjei is azonnal vérszemet kapnak. A politikai koalíció létrejött, de legalábbis a szándék kölcsönös deklarálása azonban még 1608-ig váratott magára (és az együttműködés akkor is csak igen korlátozott mértékben jött létre). A Bocskai-felkelés során ezt megakadályozta egyrészt az oszmán kapcsolat problematikus volta, másrészt a támogatást kereső politikai akciókkal szembemenő katonai lépések, a hajdúcsapatok török és tatár támogatást élvező portyái a szomszédos Habsburg-tartományok területein (lásd nr. 15., 17., 20. és 27.).

Mindezen akadályok mellett az is szembeűnő, hogy a Habsburg-propaganda nagyon hatékonyan működött. Hiába terjedtek nyomtatott verzióban a Bocskai-felkelés egyes szövegei, amikor Bocatius 1606 februárjában Pfalzba érkezett, Rudolf az előző év januárjában kiadott körlevelével szembesítették (nr. 8.), amely igen sötét színekkel festette le a magyarországi felkelőket. Alsó-Ausztriában fennmaradt néhány uralkodói pátenst, amelyek Rudolf nevében hasonlóképpen ecsetelték a magyarországi „lázadók” képviselte veszélyeket és a szükséges ellenlépéseket.⁶⁵ A Habsburg-tartományok rendi levéltáraiban fennmaradt, a korszakra vonatkozó iratanyag szisztematikus átvizsgálásával arra a következtetésre jutottunk, nincs nyoma annak, hogy Bocskaiék információi széles körben eljutottak volna a helyi politikacsinálókhoz és komolyabb hatást gyakoroltak volna körükben. Az egyetlen, akiről konkrétan tudjuk, hogy megkapta a felkelés vezetői által küldött üzenetet, a morva protestánsok legfontosabb vezetője, Karel Žerotín volt, ő azonban azonnal továbbküldte Bocskai levelét a császárnak (lásd nr.

65 Niederösterreichisches Landesarchiv (St. Pölten) Landtagshandlungen Kart. 22–24. A kutatás során Kármán Gáborral a következő gyűjteményekben kerestük a Bocskai hívei és a szomszédos Habsburg tartományok rendjei közötti kapcsolattartás emlékeit: Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana), Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Kärntner Landesarchiv (Klagenfurt), Moravský Zemský Archiv (Brno), Národní Archiv (Prága), Niederösterreichisches Landesarchiv (St. Pölten), Oberösterreichisches Landesarchiv (Linz), Steiermärkisches Landesarchiv (Graz). A kutatás sajátos élményét jelentette, hogy számos neves magyar kutató nevével találkozhattunk a levéltári anyagok őrzőjein, például Keserű Bálintéval Drezdában (1962) vagy Benda Kálmánéval Prágából (é. n.). Tanulságos volt látni, hogy még a baráti szocialista országok levéltáraiban is csak pár napot tölthettek, ahonnan csak azt hozhatták magukkal, amit a rövid idő alatt saját kezűleg le tudtak másolni. Ezzel szemben Károlyi Árpád császári-királyi levéltárosként tanulmányozhatta a bécsi dokumentumokat, Szilágyinak kérésre elküldték a megrendelt kódexeket európai gyűjteményekből, amelyeket valaki aztán kiadás céljából lemásolt. Mi pedig több száz fotóval térhettünk haza vagy rendelhettük meg őket utólag. Mindez magyarázatul szolgál arra nézve is, hogy egy kötetünkhöz hasonló kiadvány miért nem készülhetett el a rendszerváltás előtt, illetve jó darabig még utána sem.

17.).⁶⁶ Nyilvánvalóan nem akarta, hogy elterjedjen róla, hogy a török szövetségeseivel paktál, ami érthető is egy olyan közegben, ahol hosszú évek óta a politikai közbeszéd egyik legfontosabb témája az volt, hogy a közösségeknek meg kell védeniük a kereszténységet a vérszomjas és semmitől vissza nem riadó török hatalmától.

Mivel a kötet elsősorban a Bocskai-felkelés legitimációs iratait tartalmazza és fontosnak tartottuk, hogy mindegyik teljes terjedelmében kerüljön közlésre, nem, vagy csak kivételesen kerültek be olyan szövegek, amelyek csak egyes részeikben tartalmaznak elvi megnyilatkozást a közös politikai cselekvés igazolásával kapcsolatban. Így nem került be a kötetbe az a számtalan, nyomtatásban egyébként is már megjelent magánlevél, amelyek Bocskaihoz, Illésházyhoz és a felkelés egyéb fontos szereplőjéhez köthetők, és ezért maradtak ki az 1604. évi gyűlések a királyság természetével kapcsolatban amúgy fontos megállapításokat tevő szövegei is.⁶⁷ A békekötés történetének forrásai már szintén nem részei a kötetnek, hiszen ezek a szövegek nagyon ritkán és részletes kifejtés nélkül tartalmaznak új érvelést a felkelés legitimációjával kapcsolatban. Ugyancsak mindössze utalásszinten van jelen a kötetben az a politikai fogalomkészlet, amelyet Bocskai és követői az oszmán hatalmi központtal, annak helyi képviselőivel, illetve a román fejedelemségekkel folytatott formális vagy informális kommunikációjában használtak.⁶⁸

A válogatás ezen határok közé szorítva is meglehetősen széles körű volt, és a sorozat korábbi köteteihez hasonlóan ez a gyűjtemény is sok esetben foglal magában első ízben lefordított textusokat, amellet, hogy a *Querela*nek is egy új, a korponai kiáltvánnyal, illetve a Káthay-beszéddel való összevetést könnyebbé tevő fordítását nyújtja. Néhány olyan szöveget is tartalmaz, amelyekről eddig a szakirodalom sem tett említést, de a már ismert írások terén is szolgál újdonságokkal, hiszen a kiadott verziókat minden lehetséges esetben összehasonlítottuk az ismert kéziratokkal. Ezeket a lehető legtágabb

66 Karel Žerotín levele II. Rudolf császárnak (Uherské Hradiště, 1605. máj. 20.) Gelasius DOBNER, *Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita, quibus non modo patriae, aliarumque vicinarum regionum, sed et remotissimarum gentium historia mirum quantum illustrantur*. Tom. II. (Pragae: Clausner, 1768), 450–451.

67 A gálszécsi részgyűlés, illetve a pozsonyi és a kassai országgyűlések állásfoglalása ráadásul már elérhető magyar fordításban, ellentétben például a kassai templomfoglalással kapcsolatos, 1604-ből származó szövegekkel, amelyek érvelése ritkán jelenik meg a szakirodalomban: *Magyar história 1526–1608 (Forrásgyűjtemény)*, szerk. NAGY Gábor (Debrecen: Tóth, 1998), 395–401, 407–410, 415–417.

68 PAPP Sándor, „Erdély részvétele a moldvai vajdai család, a Movilák és Radu Șerban havasalföldi vajda küzdelmeiben (1602–1606)”, in *Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára*, szerk. BORBÉLY Zoltán és KRISTÓF Ilona, *Acta Academiae Agriensis: Sectio Historiae, Nova Series* 44 (Eger: EKE Líceum, 2017), 25–38; LÁSZLÓ Andor, „Erdély, Moldva és Havasalföld viszonya Bocskai fejedelemségének idején: A magyar–román közös múlt egy fejezete”, *Erdélyi Múzeum* 82, 1. sz. (2020): 83–98.

európai körből igyekeztünk összegyűjteni; a lelőhelyekről a kötet „A szövegek eredeti megjelenési helye” című fejezete ad számot.

A Bocskai-felkelés ilyen módon válogatott legitimációs szövegeiről általánosabb értelemben elmondható, hogy nemcsak forrásuk tekintetében, hanem műfaji tekintetben is sokszínűek, ahogy a kommunikációs helyzetek is eltérőek (műfajiságon mindazonáltal nem elsősorban az irodalmi formát értjük, hanem a kommunikációs szituációnak megfelelő, ahhoz szabott szóbeli vagy írásbeli megnyilatkozás formáját és retorikáját, amelyet többé-kevésbé íratlan konvenciók és intézményi szokások határoznak meg). A szövegek többsége diplomáciai levél, amelyek egy részének tartalmáról Bocskai az országgyűléseken a rendekkel közösen döntött, másik részük viszont a fejedelem saját akaratából és hatáskörében született, hogy szándékait kommunikálja és személyes mentségét megfogalmazza. Fontos jellegzetessége a felkelés retorikájának, hogy kezdetben Bocskai levelei kizárólag saját mentségéről beszéltek, majd megjelent a szövegekben az ország apológiájának kihangsúlyozása, és ezek egy idő után összefonódtak és összeolvadtak, bár formailag teljesen soha nem egyesültek.⁶⁹ Bocskai a korponai országgyűlésről is külön levelet írt saját nevében a német fejedelmeknek, amely tudatosan nem részletezte a helyzet leírását, hanem hivatkozott arra a rendek által jegyzett korponai kiáltványra, hogy aztán Bocatius együtt vigye őket a Birodalomba és adja át a címzeteknek vagy képviselőiknek.⁷⁰ Hasonló kettősséget láthatunk a lengyel királyi udvarral folytatott diplomáciai kommunikációban is.

Érdeemes tisztázni, hogy olyan típusú deklaratív szöveg, amely a szélesebb nyilvánosságnak szólt volna, ritkán született, annak ellenére, hogy a történeti irodalom számos írást utólag kiáltványnak nevezett el, például a hajdúkapitányok felső-magyarországi bányavárosokhoz szóló levelét (nr. 2.).⁷¹ Kortárs fordításai révén egyes szövegek műfajváltáson mentek keresztül, így Bocskai kapitányainak a sziléziai rendeknek írt igen sajátos levelét (nr. 15.) nyomtatásban is megjelent francia és angol fordítása címében deklarációnak minősítette, amely talán leginkább „kiáltvány”-ként adható vissza magyarul. Szigorúan véve a *Querelae* sem tekinthető nyilvános iratnak, persze csak abban az értelemben, hogy nem emelkedett hivatalos státuszra, miközben kollektív dön-

69 Részletesen lásd ZÁSZKALICZKY, „A Bocskai-felkelés politikai nyelvei...”, illetve az egyes szövegek bevezetéseit.

70 Bayerisches Hauptstaatsarchiv (München) Kasten Schwarz 16713, fol. 365.

71 A hajdúkapitányok kiáltványa, melyben felszólítják a bányavárosokat, fogjanak fegyvert a német iga lerázására. (Kassa, 1604. október 31.); Bocskai István kiáltványa a megyékhez, in BENDA, *A Bocskai-szabadságharc*, 69–70, 73–74; *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526–1790*, szerk. SINKOVICS István (Budapest: Tankönyvkiadó, 1968), 280. További példák: NYAKAS Miklós, *Az ismeretlen szerenci kiáltvány*. Hasonmás kiadás. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 7 (Debrecen, 2006); Uő, „Bocskai kiáltványa Sopron vármegye rendjeihez,” *Soproni Szemle* 44 (2006), 2. sz., 175–193.

tés eredményeként született meg, Bocskai lengyelországi követségének keretei között és céljainak megfelelően. A korponai kiáltvány mindazonáltal hiába volt hivatalos rendi védírat, nem jelent meg nyomtatásban, sem eredeti nyelven, sem fordításban, annak ellenére, hogy az ellentétes oldalról terjedelmében és funkciójában hasonló dokumentum, a csaknem egy évvel korábban íródott császári körlevél (nr. 8.) kikerült a nyilvánosságba és nyomtatásban is megjelent, némileg bombasztikus címmel és címlappal. Bocskai a dunántúli nemességnek írt levele (nr. 11.) is megjelent, kiadója által egy meg nem nevezett nemesnek szóló levélként azonosítva. Talán az sem véletlen, hogy a *Querelae* egy kései másolata, amely egy 17. század végi–18. század eleji lengyel kötetben maradt fenn, már a *declaratio* címet viseli. Hagyományozásuk szemlátomást egyre inkább kiáltványoknak értelmezte a szövegeket, ezért nem lehet csodálkozni, hogy a Bocskai-felkelés sok iratát az utókor kiáltványnak nevezte el.

Mivel kevés olyan eset volt, ahol az írást közvetlenül a széles nyilvánosságnak szánták volna, a nyomtatásban való megjelenésnek feltétele volt a kiszivárgás vagy kiszivárogtatás. A *Querelae* szövegének esetében ez is biztosított volt, hiszen annak tucatnál több kézírata található meg szerte Európában, a mai Lengyelország, Németország, Franciaország, Ausztria, Csehország és Svájc területén található levéltárakban. Az is bizonyítható, hogy az iratot keletkezése után szinte azonnal másolatban terjesztteni kezdték, és Bocatius is magával vitte diplomáciai küldetésére a Német-római Birodalomba. A béketárgyalások megkezdése után már nyilvánvalóan nem volt Bocskai követőinek politikai érdeke a megegyezéssel ellentétes hatást kockáztató szöveg megjelentetése, de az európai könyv- és nyomtatványpiacot korábban sem a politikai szereplők érdekei vagy szempontjai motiválták elsősorban, hanem jóval inkább az eladásokra építő könyvkereskedelem vastörvényei. Nem véletlen, hogy a kassai országgyűlés idején megalkotott húsz pontos panaszírat (nr. 6.) több kiadást is megélt nyomtatásban, hiszen a panaszok tárgyai, a részletesen leírt, sokszor véres események, egyének kirablása, vallásgyakorlatuk erőszakos betiltása, a nőkkel történő erőszakoskodás vagy az elszabadult medvék vérengzése sikerrel szolgálta ki a szenzációra éhes olvasóközönség kíváncsiságát. A *Querelae* elvben erre szintén alkalmas lehetett volna, talán a császárral szembeni kritikájának nyíltsága riasztotta el potenciális kiadóit. Kevésbé csodálkozhatunk azon, hogy a korponai kiáltvány is csak a 18. századi forráskiadásokban látott először napvilágot, mivel ebből kevés kéziratot ismerünk.

Korábban már leírtuk, ezért itt felesleges részletezni, hogy a fordítások nemcsak a szövegek műfaját módosítják sokszor, hanem tartalmát is.⁷² Persze egy műfajváltás, vagyis a szövegnek egy másik kommunikációs helyzetbe helyezése (még pontosabban olyan átalakítása, amely azt tükrözi, mintha a szöveg eredetileg egy másik politikai

72 TESZELSZKY és ZÁSZKALICZKY, „A Bocskai-felkelés...”, 101–102.

vagy kommunikációs helyzetben íródott volna) önmagában is módosítja a szöveg jelentését. Talán nem kell hangsúlyozni, milyen radikális módosítást jelent, ha a sziléziai rendeknek írott levelet aláíró kapitányok felettese nem Magyarország fejedelme, hanem királya, ahogyan a francia és angol fordítás állítja. Ez teljes mértékben szembe megy a Bocskai-diplomácia célkitűzéseivel, amelynek prioritása volt a törvényesség fenntartásának hangsúlyozása a törvénytelen ségek ellen jogosan felkelők oldalán, amibe a törvényesen megválasztott király letétele nem fért volna bele, ahogyan azt több szövegben is hangsúlyozták.

Apróbb módosításnak tekinthető, amikor a fordítások fogalmi szinten változtatnak a szövegen, ahogy például az *Excusatio* olasz fordítása nem a vallás gyakorlásának szabadságáról beszél, hanem a lelkiismereti szabadságról.⁷³ A pápai nuncius iratai között fennmaradt fordítás, amely helyenként inkább parafrázisnak tűnik, mint fordításnak, nehezen indokolható módon viszi el a vallási kérdést a politikai gyakorlatról elvi síkra. Elképzelhető, hogy a módosítás tudatos, mivel ismert, hogy a pápai udvar szemlélete szerint a magyarországi vallási kérdést üdvösebb volt nem a gyakorlat és a szokások szintjén kezelni, mert akkor a hazai szokásjog és törvények számítanak mérvadónak, hanem inkább elvi-teológiai síkon, mert akkor az könnyen cáfolható és elutasítható, anélkül, hogy nehezen nyerhető jogi csatározásba kellene belemenni, beleértve a nemesi patronátust intézményét és a vallásszabadság évtizedes gyakorlatát. Mindezen folyamatok bemutatása nem célja szöveggyűjteményünknek, de fontos jelezni, hogy a most közreadott szövegek a jéghegy csúcsai csupán, vagy más képpel élve egy hegyvonulat nagyon konkrét szakaszát jelenítik meg, amely sajátos és egyedi formáival, bérceivel és csúcsaival összetéveszthetetlen ugyan és akár szimbolikus is a térség egészére nézve, de nem értelmezhető annak teljes földrajzi beágyazottsága nélkül. A mélyben húzódnó tektonikus mozgások, a völgyek és hegyvonulatok egészének figyelembevétele nélkül a turista természetesen élvezheti a természeti szépségeket nyújtó kivételes formákat felmutató hegycsúcs szépségét, de egy geológus számára ez semmi más, csak az egyébként szemet gyönyörködtető felszín.

Nem véletlen a hegyvonulat-hasonlat: erre a képre a politikai eszmetörténet 1970-es években bekövetkezett fordulatainak szereplői is hivatkoztak, amikor azt tűzték ki célul, hogy nemcsak a kiemelkedő filozófusok munkáit kell tanulmányozni – azokat, akik az eszmetörténet legmagasabb hegyvonulatát alkotják, és akik az emberiség történetében generációról generációra adják át egymásnak a szellem fátylóját –, hanem a másodvonal szerzőit is, mert az rajzolja ki egy politikai kultúra alapvető eszméit és

73 KRUPPA Tamás, „Mentség a rendi jogok és a vallás védelmében: Bocskai István ismeretlen levele Európa protestáns fejedelmeihez”, *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 29 (2006): 154–157.

politikai diskurzusait.⁷⁴ Miközben nincs kétség afelől, hogy a magyar politikai eszmetörténet nem rendelkezett a korban Erasmushoz, Machiavellihez, Bodinhez, John Locke-hoz vagy akár csak a hugenotta zsarnokölő pamflettek szerzőihez mérhető, nemzetközileg is nagyhatású szerzővel, nagy a kísértés azt állítani, hogy a Bocskai-felkelés a magyar szellemtörténet kollektív fákllyavívője, pláne, ha a magyar történelem lényegét a magyar szabadság ápolásában, megőrzésében és továbbvitelében határozzuk meg, ahogyan ezt tették sokan elődeink között.⁷⁵ Az mindenesetre kétségtelen, hogy a kora újkori magyar politikatörténet és politikai eszmetörténet egy olyan vonulatával állunk szemben, amely kimagaslik a környezetéből és messziről, mérföldes, vagy inkább évszázados távlatból is jól látszik. A távlatos kép felvázolására ezúttal nem vállalkozunk, mivel úgy érezzük, hogy kötetünkkel a konkrét hegyvonulat részleteiről is sok újat lehet elmondani, de mindenképpen hangsúlyozni szeretnénk, hogy ez nem pótolja, és nem teszi feleslegessé a teljes hegyvonulat bejárását.

74 Iain HAMPSHER-MONK, "Speech Acts, Languages or Conceptual History?", in *History of Concepts. Comparative Perspectives*, ed. Iain HAMPSHER-MONK, Karin TILMANS és Frank VAN VREE (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1998), 40.

75 Klaniczay Tibor a Bocskai és Bethlen örökébe lépő Zrínyi kapcsán fogalmazza meg költői erővel: „Munkásságának eredményeit megtaláljuk kezdeményezéseiben, terveiben, elméleti munkáiban, a magyar hadtudomány megteremtésében, a társadalom lelkiismeretének felébresztésében, a függetlenség kivívására mozgósító eszméiben és mindenekfelett halhatatlan költői remekművében. Lankadatlan küzdelmének, gyűjtő hatású agitációjának nagy része volt az egymást követő kuruc felkelések kirobbanásában és hősi élete századok múlva is világító fákllya volt a haladásért, a szabadságért, a függetlenségért küzdő nagy fiaink számára. Emlékét a nép is szívébe zárta, erről tanúskodnak a személyéhez fűződő mondák, hagyományok.” KLANICZAY, *Zrínyi Miklós*, 805.

Köszönetnyilvánítás

A kötet előmunkálatai során számos kollégától kaptunk értékes segítséget. A Bocskai-felkelés kiáltvány-jellegű iratainak összegyűjtése során nagy segítséget nyújtott nekünk Szabó András Péter és Kees Teszelszky, illetve Cziráki Zsuzsannához is bármikor bizalommal fordulhattunk, ha a bécsi levéltárból szükségünk volt egyik-másik irat fotómásolatára. Arany Krisztina és Vrabély Márk a gondolataikra bízott kéziratgyűjteményekben talált meg számunkra eredeti iratokat, ezért ugyancsak köszönettel tartozunk, akár csak egyes részkérdések tisztázásában nyújtott segítségéért Csepregi Zoltánnak, Juhász Krisztinának és Zsupán Edinának. Az összeolvasásoknál Gupcsó Ágnes nyújtott segítséget. Egyes kéziratok beszerzéséhez jelentős segítséget jelentett a Reformáció Emlékbizottság ösztöndíja. Az antológia összeállítása az NKFIH K 113251. számú projektjének („Nemzet, haza, vallás és szabadság – régi és új beszédmódok a 17. század magyar politikai gondolkodásában”) keretében kezdődött, és annak lezárásakor, 2020-ban a kézirat egy része már készen állt. Véglegesítése és megjelentetése azonban nem lett volna lehetséges a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudomány Karának „Sztóiczizmus és a modernség hagyománya” kutatási projektje, illetve a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének „The Diplomacy of Small States in Early Modern South-eastern Europe” kutatócsoportja nélkül, amely a European Research Council támogatását élvezte.

A szövegek eredeti megjelenési helye

Nr. 1. Válogatás a felső-magyarországi ellenreformációval kapcsolatos iratokból. A válogatás alapját a következő, a kassai levéltár anyagára épülő forráskiadás adja: PAULINYI Oszkár (szerk.), „Iratok Kassa sz. kir. város 1603–1604-ben megkísérelt rekatolizációjának történetéhez”, in *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár XIV.*, szerkesztette MÁLYUSZ Elemér, 11–110 (Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1930), 40–42, 53–55, 57–61, 68–75, 109–110. Ezt a gyűjteményt egészítettük ki különböző kéziratos anyagokból. Rudolf levele Kassa városának (1603. nov. 11.) Archivio del Dicasterio per la Dottrina della Fede S.O. St.St. Germania vol. TT1-a, fol. 745, 759. Rudolf Pethe Mártonnak írott levele: Archivio Apostolico Vaticano Fondo Borghese serie III, vol. 63bc, fol. 352; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Quart. Lat. 1115/2, fol. 1; Uo. Quart. Lat. 1525. fol. 1. Lócse levele Pethe Mártonnak (1604. okt. 11.) Archivio Apostolico Vaticano Fondo Borghese III, vol. 63bc, fol. 353–354. Pethe Márton jelentése (1604. okt. 16.) Archivio storico della città di Biella, Archivio Ferrero cass. Xiii. Cart. 12, fasc. 127, nr. 2.

Nr. 2. Lippai Balázs és Némethy Balázs hajdúkapitányok kiáltványa a bányavárosokhoz (1604. okt. 31.). Több latin kézírata ismert: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu M 1091. fol. 43; Österreichische Nationalbibliothek Cod. 8448. fol. 43–44. 18. századi másolatai: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Quart. Germ. 87. fol. 57r–58v; Archiv evanjelického a. v. cirkevného zboru v Levoči, Senioratsarchiv B /I-1. (Xyländer-krónika) fol. 38r–39r. Latin szövegének kiadása: Ioannes RIBINI, *Memorabilia Augustanae confessionis in Regno Hungariae a Ferdinando I. usque ad III.* (Posonii: Lippert, 1787), 329–330. A magyar fordítás kiadásai: BENDA Kálmán,

A *Bocskai-szabadságharc* (Budapest: Művelt Nép, 1955), 69–70; SINKOVICS István (szerk.), *Magyar történeti szöveggyűjtemény (egyetemi segédkönyv) 1526–1790* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1968), 278–279. Az itt megjelenő szöveg a Sinkovics által közölt, javított fordítás további pontosításával készült.

Nr. 3. [Johannes Bocatius]: *Mentség / Excusatio* (1604. november). A latin eredeti, amelynek teljes címe *Excusatio gentis hungaricae ad Romani Imperii principes, cur contra Germanos arma ceperit*, egyelőre kiadatlan, a szöveg három kéziratból ismert: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu M 1091 p. 37–41; Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Handschriftensammlung Böhm 1075. fol. 1–7; Teleki Téka Ms 33. (Szepsi Laczó Máté krónikája) p. 141–146. Német fordításának három kézirata ismert: Burgerbibliothek Bern, Bongarsiana, 1. Cod. 140 (A) 7., fol. 115–120; ugyanott Cod. 140 (A) 10., fol. 126r–131v; és egy kései másolata: Teleki Téka Ms 73, p. 158–172. Az olasz verzió kiadása: KRUPPA Tamás, „Mentség a rendi jogok és a vallás védelmében: Bocskai István ismeretlen levele Európa protestáns fejedelmeihez”, *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 29 (2006): 154–157.

Nr. 4. Bocskai István körlevele a vármegyékhez (Gönc, 1604. december 1.). Eredeti példánya, Szepes vármegyének címezve: Štátny archív v Prešove, Špecializované pracovisko Spišsky archív v Levoči, Spišská Župa, Kongregačné spisy 109. doboz (Fasc. II. No. 210.). Korábbi kiadásai egy korabeli másolat alapján készültek: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Magyar Kamara Archivuma E 196 Archivum familiae Thurzó 16. d. 90. fasc. no. 1. alatt. Kiadásai: SINKOVICS István (szerk.), *Magyar történeti szöveggyűjtemény (egyetemi segédkönyv) 1526–1790* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1968), 280–282; BOCSKAI István, *Levelek*, válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította BENDA Kálmán (Budapest – Bukarest: Európa – Kriterion, 1992), 73–74.

Nr. 5. Bocskai István levele az erdélyi rendeknek (1604. dec. 12.). Kiadása Enyedi Pál gyűjteményéből: MIKÓ Imre (szerk.), *Erdélyi történelmi adatok*, 1. kötet (Kolozsvár: Ev. Ref. Főtanoda, 1855), 213–215. Egy teljesebb, bécsi másolatból (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten: Allgemeine Akten Fasc. 146. fol. 22.) újra kiadta SZILÁGYI Sándor (szerk.), *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel*, 5. kötet, 1601–1607 (Budapest: M. Tud. Akadémia, 1879), 360–362. Ugyanezt a kiadást vette át BOCSKAI István, *Levelek*, válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította BENDA Kálmán (Budapest – Bukarest: Európa – Kriterion, 1992), 94–97. A szöveget a bécsi kézirat alapján kiegészítettük.

Nr. 6. Húsz artikulus Belgioioso hatalmaskodásairól (1604–1605 fordulója). A kiadás alapszövegének használt nyomtatványok: *Warhafftige und Beweisliche Artickel, durch welche Graff Beliosa, Feldoberster in Obern Ungern, die Stadt Caschaw, General Landstände, Häyducken, und Botschkey zur Rebellion ... verursacht hat ...* (S. l.: s. n., 1605.) App. H. 681; VD17 14:638469R (illetve egy másik verziója, amely a hibásan leírt tulajdonnevek terén is pontosan azonos szöveget közöl: VD17 14:078627P); *Zwanzig Warhaffte und Beweisliche Articul, durch welche der Italianische Grafe Belgiojosa, Feldobristen in OberHungarn, die Stadt Caschaw, General Landstände, Heyduggen und Botschkay zur Rebellion ... verursacht hat ...* (S. l.: s. n., 1605.) App. H. 1975; VD17 23:283624B. Töredékes német kéziratos példánya, amely az első két nyomtatvány szövegét követi: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu M 1091 p. 185r–192r. A későbbi verzió 18. századi másolata: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Quart. Germ. 87. fol. 21r–30v. 19. századi másolata: Österreichische Nationalbibliothek Cod. 15173, fol. 111r–116v. A latin változat kiadása, amely tartalmazza a csak a harmadik verzióban olvasható két utolsó bekezdést is, ám egyes olyan részletek is szerepelnek benne, amelyek abból már kimaradtak: SZAMOSKÖZY István, *Történeti maradványai 1542–1608*, 4. kötet, *Vegyes följegyzések*, szerkesztette SZILÁGYI Sándor, Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, 30 (Budapest: M. Tud. Akadémia, 1880), 233–239. A tulajdonnevek torzulásainak vizsgálata alapján kijelenthető, hogy e három verzió egyike sem a másik alapján készült, egy ismeretlen közös eredetire mennek vissza. A latin verzió rövidített fordítását kiadta BENDA Kálmán, *A Bocskai-szabadságharc* (Budapest: Művelt Nép, 1955), 81–85.

Nr. 7. Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófjának jelentései (1604–1605 fordulója). A szepesvári jelentés eredeti, olasz nyelvű változatának másolatai: Archivio Apostolico Vaticano Fondo Borghese serie III, vol. 84A, fol. 71r–79v; Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Statului, Colecția Brukenthal H 6–9. nr. 39. fol. 824r–830r. Töredéke megtalálható itt is: Biblioteca Trivulziana (Milánó) Fondo Barbiano di Belgioioso, cartella 115, no. 125. A prágai jelentés olasz nyelvű példánya: Archivio Apostolico Vaticano Fondo Borghese serie III, vol. 51C, fol. 1r–v, 4r–16r; Archivio di Stato di Biella, Cass. XVII, cart. 20, fasc. 315, fol. 1r–16v; Tiroler Landesarchiv (Innsbruck) Geheimer Rat, Kriegsakten, Pos. 2. Karton 1, 31–51. A szepesvári jelentés Istvánffy Miklós iratai között fennmaradt latin fordítása: Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 3606. II. fol. 69–72. A latin verzió kiadása, magyar fordításával együtt: BENDA Kálmán és KENÉZ Győző, „Barbiano gróf jelentése a Bocskai szabadságharc első hónapjairól”, in *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969–1970*, szerkesztették MÓDY György, OROSZ István és DANKÓ Imre (Debrecen: Déri Múzeum, 1971), 155–180. Kenéz Győző fordítását az eredeti olasz változattal való összevetés alapján pontosítottuk.

Nr. 8. Rudolf császár körlevele és Johannes Bocatius kommentárjai (1605. január 15. és 1606. február). A körlevél kiadása: *Wahrhaftiges und New Außgegangenes Schreiben Römischer Key. Majest. unterm dato den 15. Januar instehenden 1605. Jahrs, an einen Fürsten des Reichs geschrieben...* (S. l.: s. d., 1605.) (VD17 14:078623H). Kiegészítve a Bocatius kommentárjait is tartalmazó kéziratból: Bayerisches Hauptstaatsarchiv (München) Kasten Schwarz 16713. fol. 47r–66v. A császári körlevél kéziratban is terjedt, részleges és teljes verziója: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu M 1091. fol. 27r–36v, 71r–99r.

Nr. 9. Bocskai István levele Jan Zamoyskinak (1605. jan. 19.). Latin eredetije egy korabeli másolati példányból ismert: Apostolico Vaticano Fondo Borghese serie III, vol. 90c. fol. 54–56. Kenéz Győző magyar fordításának kiadása: BOCSKAI István, *Levelek*, válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította BENDA Kálmán (Budapest – Bukarest: Európa – Kriterion, 1992), 99–106. A fordítást az eredeti latin változattal való összevetés alapján pontosítottuk.

Nr. 10. Melchior von Rottwitz kiegészítései Rudolfnak a császári körlevélhez (1605. febr. 24.). A kiadatlan kézirat forrása: Landesarchiv Baden-Württemberg, Staatsarchiv Ludwigsburg B 90 Bü 260.

Nr. 11. Bocskai István levele a dunántúli rendeknek (1605. április 2.). Kiadása a Bocskai-adminisztráció kimenő levelezésének regisztrumából (1605. március 29. dátummal): THALY Kálmán, „Bocskay István leveleskönyve 1605. martius 20-tól april 29-ig.” *Magyar Történelmi Tár* 2. folyam 7 (1874): 78–82. Ennek eredetije: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kamara Archívuma E 211 Lymbus II. ser. 113. t. fol. 17–19. Ennek szövegét kiegészítettük a Sopron vármegyének címzett levélből, amelynek kiadása a bécsi levéltárból: [Ioan SLAVICI, ed.], *Documente privitoare la istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. 4, part 1, 1600–1649 (Bucuresci: s. n., 1882), 412–414; újrakiadása: NYAKAS Miklós, „Bocskai kiáltványa Sopron vármegye rendjeihez”, *Soproni Szemle* 60 (2006)/2, 44–54. A fennmaradt elküldött példányok: Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv Ungarische Akten, Allgemeine Akten Fasc. 147. C fol. 26–82. Korabeli nyomtatott német fordítása: *Copey eines Sendtschreibens, welches Stephan Botsckay etc. an einen Hungarischen Herrn, seinen Blutsverwandten, von jetzigem zustand und Kriegswesen in Hungarn, gethan. Auß seiner Sprach in die Hochdeutsche ubersetzt* (S. l.: s. n., 1605). RMK III. 5713. Két különböző verziója ismert: VD17 23:233949C, illetve egyetlen példányban: Hajdúsági Múzeum (Hajdúböszörmény) Helytörténeti Adattár nr. 7268. Modern kiadása: NYAKAS Miklós, *Az „ismeretlen” szerencsi kiáltvány: Hasonmás kiadás*, Bocskai-sza-

badságharc 400. évfordulója, 6 (Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2006). Kései (19. századi) kéziratos másolata: Österreichische Nationalbibliothek Cod. 15173. fol. 117r–120v.

Nr. 12. Prágai röplap a Bocskai-felkelés eseményeiről (1605. április 7.). *Wahrhaftige Neue Zeitung, wie und was massen sich des Sigismundi Bathori Mutter Bruder Stephan Botschkai genandt, gegen unserm Christlichen Keyser, sampt dem Deutschen Kriegßvolck, trewloß und Meineydid verhalten, dem Türcken gehuldet, und sich ihm untergeben* (Prága: Nickel Strauß, 1605). A nyomtatvány két verzióban ismert, azonos impresszummal. A rövidebb: App. H. 682; VD17 1:650954Y, a hosszabb: VD17 32:634415P.

Nr. 13. Bocskai István levele Albert Huetnak (1605. április 8.). Eredetije a Bocskai-kancellária kimeneti regisztrumában: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kamara Archivuma E 211 Lymbus II. ser. 113. t. fol. 27v–28v. Ennek kiadása (a címzett azonosítása nélkül): THALY Kálmán, „Bocskay István leveleskönyve 1605. martius 20-tól april 29-ig.”, *Magyar Történelmi Tár* 2. folyam 7 (1874): 102–105. Újrakiadása: BOCSKAI István, *Levelek*, válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította BENDA Kálmán (Budapest – Bukarest: Európa – Kriterion, 1992), 139–143. A Thaly által kiadott szöveget az annak alapjául szolgáló kéziratra támaszkodva korrigáltuk.

Nr. 14. Válogatás a szerencsi országgyűlés irataiból (1605. április). A meghívó lelőhelye: Archiv mesta Košice Schwartzbachiana nr. 5110. Kortárs latin fordítása, apró eltérésekkel: Österreichische Nationalbibliothek Cod. 8448, fol. 55. Kiadásai: BETHLEN Farkas, *Historia de rebus Transsylvanicis* 6. köt., szerk. BENKŐ József (Cibinii: typis & sumptibus Martini Hochmeister, 1793), 247–250 (latin); KÁROLYI Árpád (szerk.), *Magyar országgyűlési emlékek*, 11. kötet, 1605–1606 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága, 1899), 144–145 (a továbbiakban MOE XI); KEMÉNY Lajos, „Bocskay István levelei Kassa városához”, *Történelmi Tár* [27] (1904): 463–464. Újrakiadása: BOCSKAI István, *Levelek*, válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította BENDA Kálmán (Budapest – Bukarest: Európa – Kriterion, 1992), 137–139. A szövegben kisebb módosításokat eszközöltünk az eredetivel való összeolvasás alapján.

Az országgyűlésen elhangzott beszédek egy bécsi kéziratból adta ki Károlyi Árpád: MOE XI, 148–157. Másik másolata is ismert: Országos Széchényi Könyvtár Fol. Hung. 1089. Korabeli latin fordítása, kis eltérésekkel: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu M 1091. Bocskai előterjesztését és a fedelmi esküt egy lőcsei kézirat is megőrizte, ennek kiadása: DEMKÓ Kálmán, „Adatok Bocskay István korának történetéhez”, *Történelmi Tár* [12] (1889): 618–620. Harmadik ismert kézírata az Esterhá-

zy-levéltárban maradt fenn, ennek ismeretében készült egy újabb kiadás: NAGY László (szerk.), *Iratok Bocskai István és kora történetéhez*, Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója, 6 (Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat–Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 2005), 152–156. A fejedelmi eskü megtalálható még Bethlen Farkas Erdély-történetében is: *Historia de rebus Transsylvanicis*, 250–251. A kiadásokat egymással összehasonlítottuk, illetve a legutóbbi kézirattal is összevetve korrigáltuk: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családi levéltárak P 108 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára Rep. 77. Fasc. A. No. 6., 69A–B.

Az erdélyi rendeknek küldött levél kiadása: SZILÁGYI Sándor (szerk.), *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel*, 5. kötet, 1601–1607 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1879), 377–380. A szöveget a kiadásnál használt kézirat alapján kis mértékben korrigáltuk: Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Kézirattár, Litterae et Epistolae Originales 1358. fol. 51r–52r.

Nr. 15. Bocskai István kapitányainak levele a sziléziai rendekhez (Kassa, 1605. április 24.). A latin eredetinek nincs nyomtatott kiadása, ismert kéziratai: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Handschriftensammlung Böhm 1075 fol. 7–11; Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu M 1091 fol. 121–126; Burgerbibliothek Bern, Bongarsiana, Cod. 140 (A) 12., fol. 134–141; Teleki Téka Ms 33. p. 73–78. Francia nyelvű korabeli kiadása: *Déclaration des seigneurs et Etats du royaume de Hongrie contenant les raisons qui les ont meu à s'opposer par armes, aux violences et oppressions faites aux habitants du dit pays par les gens de l'Empereur* (S. l.: s. n., 1605). Ennek létezik egy kései magyarországi kéziratos másolata is: Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (Debrecen) R710. Angol nyelvű verziója: *A Declaration of the lordes and states of the Realme of Hungarie, contayning the reasons which mooved them to oppose the violence practised upon the inhabitants of the foresaid countrey by the Emperours subiects, tr. out of French* (S. l.: s. n., 1605). A cseh nyelvű változat (1605. jún. 13. dátummal): František KAMENÍČEK (připavil), *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí Koruny České roku 1605–1606*, Historický archiv, no. 4 (Praha: Česká Akademia Císaře Františka Josefa pro Vědy, Slovenost a Umění, 1894), 62–64. Német fordítása: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Quart. Germ. 87. fol. 253r–263r; Bayerische Staatsbibliothek (München) Cod. Germ. 1250. fol. 8–15. 19. századi német kéziratos másolata: Österreichische Nationalbibliothek Cod. 15173. fol. 119r–134v.

Nr. 16. A szerencsi országgyűlés válasza a lengyel király követének (1605. április 29.). Kiadása a Bocskai-adminisztráció kimenő levelezésének regisztrumából: THALY Kálmán, „Bocskay István leveleskönyve 1605. martius 20-tól april 29-ig”, *Magyar Tör-*

ténelmi Tár 2. folyam 7 (1874): 112–116. Ennek eredetije: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kamara Archívuma E 211 Lymbus II. ser. 113. t. fol. 17–19. Kiadása másolati példányból: Charles Hugh TALBOT (ed.), *Res Poloniae Iacobo I Angliae regnante conscriptae ex archivis publicis Londoniarum*, Elementa ad fontium editiones, 6 (Roma: Institutum Historicum Polonicum, 1962), 5–8. Ismert kézirat másolati példányai: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Quart. Germ. 87. fol. 280v–286r; The National Archives (London) State Papers 88/2. fol. 131r–134r; Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu M 1091 fol. 23r–26r; Bayerisches Hauptstaatsarchiv (München) Kasten Schwarz 16713. fol. 244–246; Burgerbibliothek Bern Cod. 140. no. 13.

III. Zsigmond jegyzetben közölt instrukciója (Krakkó, 1605. április 14.) eredeti latin szövegének kiadása nincs, a fordítás az alábbi kézirat másolat alapján készült: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu M 1091 fol. 119. További ismert kézirat: Burgerbibliothek Bern Cod. 140. no. 13.

Nr. 17. Bocskai István levele a morva rendeknek (Kassa, 1605. május 7.). A latin eredetinek kiadása nincs, egyetlen ismert kézirat másolata: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Handschriftensammlung Böhm 1075 fol. 11v–13v.

Nr. 18. A lengyel udvarba küldött magyar rendi követség iratai (1605. július 15.). A beadott verzió: KÁROLYI Árpád (szerk.), *Magyar országgyűlési emlékek*, 11. kötet, 1605–1606 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága, 1899), 144–145 (a továbbiakban MOE XI), 184–190. A kiadást összevetettük az eredeti kézirattal: Österreichische Nationalbibliothek Cod. 8448. fol. 49–53. Illésházy fogalmazványa: KAZINCZY Gábor (kiad.), *Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. és Hídvégi Mikó Ferenc históriája 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával*, Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, 7 (Pest: Eggenberger, 1863), 316–324. A kiadás alapjául szolgáló kézirat sajnos nem ismert. A lengyel király válasza: MOE XI, 190–191.

Nr. 19. A *Querelae* és a korponai kiáltvány (1605. július–augusztus és 1605. december 10.). A *Querelae* latin szövegének sztenderd kiadása: KÁROLYI Árpád (szerk.), *Magyar országgyűlési emlékek*, 11. kötet, 1605–1606 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága, 1899), 168–184. Magyarul korábban két változatban jelent meg: BENDA Kálmán, *A Bocskai-szabadságharc* (Budapest: Művelt Nép, 1955), 93–102; SINKOVICS István (szerk.), *Magyar történeti szöveggyűjtemény (egyetemi segédkönyv) 1526–1790* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1968), 285–300. A fordításhoz a latin szöveget összevetettük a következő kézirat másolatokkal: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Ungarische Akten: Comitalia Fasc. 394. Konv. A. fol.

1–15; illetve uo. Ungarische Akten: Miscellanea Fasc. 431C. Konv. A. Nachtrag fol. 17–21. Más ismert 17. századi kéziratai: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu M 1091 p. 101–110; Burgerbibliothek Bern, Bongarsiana, Cod. 140 (A) 2., fol. 68–75. A *protestatió*t is tartalmazó *Querelae* teljes szövege után a *protestatio* szövege önállóan is: Österreichische Nationalbibliothek Cod. 8448. fol. 27–39, 41–42; Uo. Cod. 8581. fol. 128–145.; Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ K 75 fol. 31–39; Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára Litterae et Epistolae Originale 281; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fol. Lat. 3606. fol. 33–41; Uo. Quart. Lat. fol. 14. (töredék); Bibliothèque Nationale de France (Párizs) Cinq cents de Colbert 40, fol. 10–47.; Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Wrocław) Rkps. 168. p. 493–498; Cambridge University Library Add. Ms 8686 fol. 58–64.; Tiroler Landesarchiv (Innsbruck) Geheimer Rat (Hofregistratur), Kriegssachen Ehz. Maximilian, Pos. 3, Karton 1. (külön *protestatio* példány is, illetve annak német fordítása.) Cseh fordítása: Národní knihovna (Prága) XVII. D 20. Kései másolat: Teleki Téka Ms 73. p. 1–30.

A korponai kiáltvány legkorábbi kiadásai, az Aranybulla- és Tripartitum-részek szövegének és a Bocskaira vonatkozó természetjogi érvelésnek betoldásával, illetve egy hosszú, Rákóczi Zsigmondról és Homonnai Drugeth Bálintról szóló bekezdéssel (a pecsételők nevének megadása nélkül): BETHLEN Farkas, *Historia de rebus Transsylvanicis* 6. köt., szerk. BENKŐ József (Cibinii: typis & sumptibus Martini Hochmeister, 1793), 353–372; KATONA István, *Historia critica Regum Hungariae stiripustriacae*. Tom. IX. ordine XXVIII. *Ab anno Christi MDCVI ad annum usque MDCVIII*. (Budae: Typis Regiae Vniversitatis, 1794), 455–475. Fordításunk alapját a jelenlegi sztenderd latin kiadás jelenti: BOCATIUS, Ioannes, *Opera quae exstant omnia: Prosaica*, Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, series nova, XII/3, szerk. FRANCISCUS CSONKA (Budapest: Akadémiai, 1992), 383–391. A szövegkiadást összevetettük az annak alapjául szolgáló, Heidelbergben Bocatius által átadott 52 pecsétes példánnyal: Bayerisches Hauptstaatsarchiv (München) Kasten Schwarz 16713. fol. 340–347. Ezzel megegyező szövegű másik eredeti példány 56 pecséttel: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten Miscellanea Fasc. 426. fol. 77–85. További ismert másolati példányai: Burgerbibliothek Bern, Bongarsiana, Cod. 140 (A) 19., fol. 179–187; Sächsisches Staatsarchiv (Drezda) 10024 Geheimer Rat (Geheimes Archiv) Loc. 10528/28; Teleki Téka Ms 33. (Szepsi Laczkó Máté krónikája) p. 127–139 (a bécsi példánnyal megegyező 56 pecsét helyének és pecsételők nevének pontos megadásával). További kései másolat: Teleki Téka Ms 73. p. 239–258.

Nr. 20. Homonnai Drugeth Bálint és társai levele a Cseh Korona tartományai rendjeinek (1605. augusztus 27.). A latin szövegnek kiadása nincs, egyetlen kéziratos példánya: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu M 1091 fol. 175–177.

Nr. 21. Forgách Zsigmond jelentése Mátyás főhercegnek a béketárgyalásokról (1605. december 12.). A bécsi Hofkammerarchívból származó kéziratot Benda Kálmán a *Magyar országgyűlési emlékek* munkálatainak során Károlyi Árpád iratai között találta meg, kiadásunk az ő hagyatékában fellelhető gépiratot követi, a később a kéziratra került levéltárosi feljegyzések elhagyásával: Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára C 104 15. d.

Nr. 22. *Jelentés a katolikus egyház állapotáról* (1605–1606 fordulóján). Az olasz eredeti levéltári jelzete: Archivio Apostolico Vaticano Fondo Borghese ser. III. ser. vol. 7. fol. 384r–387v. Kiadása: TÓTH László, „Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról”, *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 3 (1933): 200–203. Magyar fordításban megjelent: VERANCICS FAUSTUS, *Machinae novae és más művei*, szerkesztette S. VARGA Katalin (Budapest: Magvető, 1985), 313–325. A szöveget apróbb javításokkal közöljük. A szerzőséggel kapcsolatos korábbi megállapítások korrekciója: TUSOR Péter, „Verancsics Faustus emlékiratai? Nunciatúrai tervezetek a trienti katolicizmus hazai bevezetésére”, *Mindennapi választások: Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, szerkesztette ERDÉLYI Gabriella és TUSOR Péter (Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2007), 433–454; Uő, „A prágai nunciatúra tervezetei a trienti katolicizmus magyarországi terjesztésére a 16–17. század fordulóján”, *Századok* 44 (2010): 1165–1182.

Nr. 23. Francesco Bernardino Magni levele Justus Lipsiushoz és vitája a *Mercurius Gallobellicus* című röplappal (1606. január 13.). A Lipsiushoz írt levél és melléklete szövegének kiadása nincs, kéziratának lelőhelye: Biblioteca Ambrosiana (Milánó) D 325/3 inf., fol. 3-6. A röplapból származó részlet eredetije: Gotthard ARTHUS, (Gotardus Arthus Dantiscanus), *Mercurii Gallobelgici succenturiati sive rerum in Gallia et Belgio potissimum: Hispania quoque, Italia, Anglia, Germania, Vngaria, Transylvania, vicinisque locis ... historicae narrationis continuatae tomi sexti liber secundus* (Francofurti: s. n., 1605), 28–43.

Nr. 24. Johannes Bocatius előterjesztése IV. Frigyes pfalzi választófejedelem számára (1606. február 7.). Kiadása nincs, egyetlen kéziratós példánya: Bayerisches Hauptstaatsarchiv (München) Kasten Schwarz 161714. fol. 27r–36r.

Nr. 25. Melchior Klesl vitája Polykarp Leiserrel a magyar vallásszabadságról (1606. május, illetve szeptember). Első kiadása: *Duellum Glöselianum, das ist, Zwey unterschiedliche und darzu wiederwertige Bedencken, uber der Frag, ob den Ungarischen*

Landständen die Freyheit der Religion zulassen sey... durch M. Theophilum Philalathen Christopolitanum (Leipzig: Abraham Lamberg, 1608) (VD17 23:000567H). A harmadik, névtelen vélemény is tartalmazó hágai kiadás: *Außführlich Bedencken und Gutachten auff begeren Ihrer F. D. Ertzhertzogs Mathiae etc. Durch Herren Melchior Gläseln, Weychbischoff zu Wien, und Administratorm deß Bißthumbs Newstatt etc. Ob den Ungern ein andere, als die Römisch Catholische Religion mit gutem Gewissen gestattet werden möge. Sampt Einem, darwider angesteltem examine und ableinung. Durch Polycarpum Leyseri der Heiligen Schrift Doctor.* [Hága: Aert Meuris], 1609). (VD 17 23:326561V). Klesl szövegének 18. századi újrakiadása: Johann Christian LÜNIG, *Europäische Staats-Consilia oder curieuse Bedencken... II. Theil* (Leipzig: bey Friedrich Lanctischens Erben, 1715), 613–619. Ismeretlen kéziratból szintén megjelentette Joseph HAMMER-PURGSTALL, *Khlesl's, des Cardinals, Directors des geheimen Cabinetes Kaisers Matthias, Leben*, 2. köt. (Wien: Raulfuß Witwe, Prandel & Comp., 1817), Urkunden-Sammlung, 12–23. Kézirat másolata ismert a wroclawi Actából is: Biblioteka Uniwersytecka we Wroclawiu M 1091 fol. 145r–158v. A Klesl-írás dátumát az alábbi kortárs kiadvány adja meg: Michael LÖFFENIUS, *Antiphilippica oder Rettung und fernere Beweisung der Anno 1606. beschehener wolmeynenden Warnung an Evangelische und Römische Catholische friedliebende Freunde wider deß Regenspurgischen Jesuitischen Theologi Jacobi Sylvani, alias Jacob Kellers außgangene Philippicam* (S. l.: s. n., 1608) (VD17 12:115264Q), 21, 102. Az 1609-ben megjelent válasz Leiser írására: Petrus CAESAREUS, *Censura Duelli Glöselliani, das ist: Ausführlicher Bericht wie Polycarpi Leisers dictum von Herrn Melchior Glösel's Bedencken uber die Frag, ob den Hungarischen Landtständen die Freyheit der Religion zuzulassen? gegründet seye, und zu was End er ers erst etlich Jahr nach verrichtung selbiger Handlung in Truck kommen habe lassen* (München: Nikolaus Heinrich, 1609) (VD 17 12:124170K).

Nr. 26. [Alvinczi Péter:] *Apológia* (1606. jún. 16.). Az eredeti kiadás: *Apológia et protestatio legatorum et ecclesiarum Hungaricarum, adversus iniquissimas Monacho-Iesuitarum criminationes, quibus Serenissimum Dominum, Dominum Stephanum Dei gratia Hungariae et Transylvaniae Principem, gentemque Hungaricam, in odia et contentum potentissimorum Germaniae Principum inducere et adversos eos, more Iesuitico, concitare volentes, Arianismi insimulare non sunt veriti* (Bártfa: Klös, 1606) RMNy 941. A további három kiadás azonos impresszummal 1608-ból: RMK III. 1057b, RMK III. 1057c, RMK III. 1057d. 18. századi újrakiadása 1606-os dátummal: Petrus BOD DE FELSO-CSERNÁTON, *Historia Hungarorum ecclesiastica*, ed. L. W. E. Rauwenhoff [et] J. J. Prins adjuvante Car. Szalay (Lugduni-Batavorum: Brill, 1888–1890), Lib. III. Cap. 7. Pars 2., 222–224. 18. századi kézirat másolata 1608-as dátummal a sziléziai levél francia fordításával egy íven: Tiszántúli Református Egyházke-

rület Nagykönyvtára (Debrecen) R710. A fordítás eredeti megjelenési helye: RÉVÉSZ Kálmán, „Bocskay István apológiája”, *Protestáns Szemle* 18 (1906): 306–309. A szöveget kisebb ortográfiai módosításokkal közöljük újra. A svéd kiadás: *En försvarleskrift och protestation som församlingerne uti thet Konungerijket Ungern och there utskickede Sendebudh, hafve girdt emoot Munke Jesuiternes osanfärdelige förwijtelser...* (Stockholm: Andrea Gutterwitz, 1606).

Nr. 27. Jegyzékváltás a Cseh Korona országainak követei, illetve a magyar rendi követek között (1606. szeptember.). Az első két irat kiadása: KATONA István, *Historia Critica Regum Hungariae ... Tomulus IX, Ordine XXVIII* (Budae: Typis Regiae Universitatis, 1794), 579–593; a harmadiké: KÁROLYI Árpád (szerk.), *Magyar országgyűlési emlékek*, 12. kötet, 1606 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága, 1917), 677–680. A Katona kiadásából hiányzó bekezdéseket az alábbi kéziratból pótoltuk: Archiwum Państwowe w Wrocławiu, Archiwum Stanów Krajowych Górnych Łużyc Nr. 2261. 437–444, 463–468, 475–478. A Cseh Korona országai követei által benyújtott iratok más kiadásban: František KAMENÍČEK (připavil), *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí Koruny České roku 1605–1606*, Historický archiv, 4 (Praha: Česká Akademia Císaře Františka Josefa pro Vědy, Slovenost a Umění, 1894), 219–226.

Nr. 28. Pázmány Péter: *Anévtelen cselszövő rágalmi / Anonymi sycophantae criminationes* (1610/1611). Első kiadása: [PÁZMÁNY PÉTER], *Peniculus papporum Apologiae Solnensis conciliabuli et hyperaspistes legitimae antologiae Illustriss. Cardinalis Francisci Forgacs [...] Ioannes Iemicius parochus Senquicensis scribebat* (Pozsony: in aula archiepiscopali, 1610), RMNy 1002; a második kiadásban: [PÁZMÁNY PÉTER], *Peniculus papporum Apologiae Solnensis conciliabuli et hyperaspistes legitimae antologiae Illustriss. Cardinalis Francisci Forgacs [...] Ioannes Iemicius parochus Senquicensis scribebat* (Pozsony: in aula archiepiscopali, 1611), RMNy 1024. Fordításunk is ezt a kiadást követi. Harmadjára is megjelent: PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazsagra vezерleo kalavz* (Pozsony: s. n., 1613), [RMNy 1293] Appendix, 118–126. A Pázmány által *in extenso* közölt, VIII. Kelemen pápának írott levél új kiadása: FEJÉR György, *Jurium ac libertatum religionis et ecclesiae Catholicae in regno Hungariae [...] codicillus diplomaticus* (Budae: Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, 1847), 107–110.

A szövegek gondozásához használt művek bibliográfiája

ÁCS Pál. „»Ha kérdi Isten, Káthay tetőled« (Pázmány vitairata Bocskai haláláról)”. *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* 7 (1994): 32–45.

ACSÁDY Ignác. „A Széchyek Murányban”. *Századok* 19 (1885): 21–47, 116–125, 212–222, 306–315.

ARENS, Meinolf. *Habsburg und Siebenbürgen: Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutistischen Reichsverband*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 2001.

ASSEMANI, Giuseppe Simone. *Bibliotheca orientalis Clementino-Vaticana, in qua manuscriptos codices Syriacos, Arabicos, Persicos, Turcicos, Hebraicos, Samaritanos, Armenicos, Aethiopicos, Graecos, Aegyptiacos, Ibericos & Malabaricos ... Bibliothecae Vaticanae addictos recensuit, digessit, et genuina scripta a spuriis secrevit, addita singulorum auctorum vita Josephus Simonius Assemanus*. Tomi tertii pars secunda. *De Syris Nestorianis*. Romae: Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, 1728.

BAGI Zoltán Péter. „A birodalmi kerületek és a tizenöt éves háború”. In *Mozaikok a Magyar Királyság 16–17. századi történelméből*, szerkesztette BAGI Zoltán Péter és HORVÁTH Adrienn, 215–231. Budapest: Históriaantik, 2012.

BAGI Zoltán Péter. „A töröksegély kérdése az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlésen”. *Századok* 148 (2014): 1187–1207.

BAGI Zoltán Péter. „Henri Du Val Dampierre karrierjének kezdetei a Habsburg Monarchiában (1601–1604)”. In *Jászok, kunok, husziták, hajdúk és kurucok. Katonáskodó elemek a magyar történelemben a középkortól az újkorig*, szerkesztette NOVÁK Ádám és CSISZÁR Imre, 29–42. Hajdúnánás: Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala, 2016.

BAGI Zoltán Péter. „Várad átadása Bocskai hajdúinak”. In *„Az Várad dolga a legnagyobb...” Várad és partiumi nemesek, katonák és tisztségviselők a kora újkorban*, szerkesztette OBORNI Teréz és RÁ CZ Balázs Viktor, 11–26. Tanulmányok Biharország történetéről 9. Nagyvárad: Varadinum Kulturális Alapítvány, 2021.

BAGI Zoltán Péter. „Várad 1598. évi ostroma – más nézőpontokból”. In *„Őrizzük Váradot...” Nagyvárad és Bihar vármegye története a kora újkorban*, szerkesztette OBORNI Teréz, 13–32. Tanulmányok Biharország történetéről 4. Nagyvárad: Varadinum Kulturális Alapítvány, 2017.

BAHLCKE, Joachim. *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit: Die Länder der Böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526–1619)*. Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte 3. München: Oldenbourg, 1994.

BARTAL Antal, szerk. *A magyarországi latinság szótára*. Budapest: Franklin, 1901.

BENDA Kálmán. *A Bocskai-szabadságharc*. 2. kiad. Századvég biográfiák. Budapest: Századvég, 1993.

BENDA Kálmán. „A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára”. *Helikon* 17, 3–4. sz. (1971): 322–330.

BENDA Kálmán. „A királyi Magyarország tiszti címtára, 1607–1608”. *Levéltári Közlemények* 43 (1972): 265–325.

BENDA Kálmán. „Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti följegyzései 1598–1622”. In *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 1955*, 1–32. Budapest: Ráday Gyűjtemény, 1956.

BENDA Kálmán. „Filiczki János levele 1605-ből”. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 13 (1973): 83–90.

BENDA Kálmán és KENÉZ Győző. „Barbiano gróf jelentése a Bocskai szabadságharc első hónapjairól”. In *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969–1970*, szerkesztette MÓDY György, OROSZ István és DANKÓ Imre, 155–180. Debrecen: Déri Múzeum, 1971.

BITSKEY István. „A Bocskai-apológia előtörténete”. In *„Frigy és békesség legyen...”. A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerkesztette PAPP Klára és JENEY-TÓTH Annamária, 206–212. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 8. Debrecen: Debreceni Egyetem Történeti Intézete–Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 2006.

BOCATIUS, Ioannes. *Opera quae exstant omnia. Prosaica*. Szerkesztette Franciscus CSONKA. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Series Nova XII/3. Budapest: Argumentum, 1992.

BOCATIUS János. *Öt év börtönben (1606–1610)*. Fordította és kiadta CSONKA Ferenc. Bibliotheca Historica. Budapest: Európa, 1985.

BOCSKAI István. *Levelek*. Szerkesztette BENDA Kálmán. Téka. Bukarest–Budapest: Európa–Kriterion, 1992.

BONFINI, Antonio. *Rerum Ungaricarum decades quatuor*. Frankfurt: Andreas Wechel, 1581.

BONFINI, Antonio. *A magyar történelem tizedei*. Fordította KULCSÁR Péter. Osiris társadalomtudományi könyvtár. Budapest: Osiris–Balassi, 2019.

BORBÉLY Zoltán. „A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben” (PhD disszertáció, Eszterházy Károly Főiskola, Bölcsészettudományi Kar (Eger), 2015).

BORBÉLY Zoltán. „Aki a koronát kérte Bocskainak: Korláth István szendrői kapitány, a felső-magyarországi rendek konstantinápolyi követe”. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Historiae* 44 (2017): 39–59.

BORBÉLY Zoltán. „Homonnai Drugeth Bálint.” *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae: Sectio Historiae* 47 (2020): 101–120.

BORBÉLY Zoltán. „Homonnai Drugeth (III.) György hűtlenségi pere (1600–1603)”. *Századok* 151 (2017): 279–310.

BORBÉLY Zoltán. „Nemesi stratégiák és társadalmi mobilitás Felső-Magyarországon a 17. század első felében”. *Századok* 154 (2020): 25–52.

BRUCKNER Győző. *A reformáció és az ellenreformáció története a Szepességben. I. (1520–1745-ig)*. Budapest: Grill, 1922.

CALVIN, Jean. *Evangéliumi harmónia. Kálvin János magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához*. Fordította RÁBOLD Gusztáv. 1–4. kötet. Székelyudvarhely: Sylvester Irodalmi Intézet, 1939–1942.

CALVIN, Jean [Kálvin János]. *Institutio Christianae Religionis: A keresztény vallás rendszere (1559)*. Fordította BUZOGÁNY Dezső. 1–2. kötet. Református Egyházi Könyvtár, Új folyam 7. Budapest: Kálvin, 2014.

CICERO, Marcus Tullius. *Összes perbeszédei*. Fordította, jegyzetelte és a bevezetőt írta NÓTÁRI Tamás. Szeged: Lectum, 2010.

CSEPREGI Zoltán. *Evangelikus lelkészek Magyarországon (ELEM). Proszopográfiai rész, I/2. kötet, A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610). M–R*. Budapest: MEDiT, 2015.

CSEPREGI Zoltán. „»Lutherani omnes comburantur«: Legenda, források, rekonstrukció”. In *Mártírium és emlékezet. Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*, szerkesztette FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály és SZÁRAZ Orsolya, 30–40. *Loci memoriae Hungaricae* 3. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

CSONKA Ferenc és SZAKÁLY Ferenc, közread. *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezír találkozójáról, 1605. november 11.* Budapest: Európa, 1988.

CZIRÁKI Zsuzsanna. „Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között”. In *Bethlen Gábor és Európa*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY, 77–102. Budapest: ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013.

CZIRÁKI Zsuzsanna. „Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett, erdélyi vonatkozású véleményeiből”. *Levéltári Közlemények* 83 (2013): 319–369.

DENZINGER, Heinrich és Peter HÜNERMANN. *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Fordították FILA Béla és JUG László, összeállította ROMHÁNYI Beatrix és SARBAK Gábor, szerkesztette BURGER Ferenc. Bátonyterenye–Budapest: Örökmécs – Szent István Társulat, 2004.

DIENES Dénes. „Bocskai István, a kegyes fejedelem”. *Miskolci Keresztény Szemle* 1, 2. sz. (2005): 40–43.

DOBNER, Gelasius, collegit. *Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita, quibus non modo patriae, aliarumque vicinarum regionum, sed et remotissimarum gentium historia mirum quantum illustratur*. Tom. II. Pragae: literis Joannis Josephi Clauser, 1768.

DOMINKOVITS Péter. „Egy nemzetek lévén...” *A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején*. Budapest: Martin Opitz, 2006.

DUCHOŇ, Josef. „Kassa a Bocskai-felkelés küszöbén”. In „*Nincsen nekünk több hazánk ennél...*” *Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez*, szerkesztette ifj. BARTA János és PAPP Klára, 105–120. Kisebbségkutatás könyvek. Budapest: Lucidus, 2004.

ECKHART Ferenc. „Bocskai és híveinek közjogi felfogása”. In *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*, 133–141. Budapest: Sárkány, 1933.

EHMANN, Johannes. *Luther, Türken und Islam. Eine Untersuchung zum Türken- und Islambild Martin Luthers (1515–1546)*. Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte 80. Gütersloh: Gütersloher Verlag-Haus, 2008.

FALLENBÜCHL Zoltán. *Magyarország föméltóságai*. Budapest: Maecenas, 1988.

FALLENBÜCHL Zoltán. *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon: Adattár*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Osiris, 2002.

FRAKNÓI Vilmos és KÁROLYI Árpád, kiad. *Magyar országgyűlési emlékek*. 10. köt. (1602–1604). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890.

FRANCISCO, Adam S. *Martin Luther and Islam. A Study in Sixteenth-Century Polemics and Apologetics*, History of Christian-Muslim Relations 8. Leiden–Boston: Brill, 2007.

FRANKL (FRAKNÓI) Vilmos. *Pázmány Péter és kora*. 1. köt. (1570–1621). Pest: Ráth, 1868.

G. ETÉNYI Nóra. „A Bocskai-szabadságharc európai propagandája”. *Confessio* 3, 1. sz. (2006): 24–34.

G. ETÉNYI Nóra. „Religió és rebellió. A Bocskai-szabadságharc a korabeli publicisztikában”. *Studia Caroliensia* 7, 1. sz. (2006): 29–41.

G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó és SZABÓ Péter. *Koronás fejedelem. Bocskai István és kora*. Budapest: General Press, 2006.

GINDELY, Anton. *Böhmen und Mähren im Zeitalter der Reformation. I. Geschichte der böhmischen Brüder*. Vol. 2. Prag: Bellmann, 1858.

GOOSS, Roderich, szerk. *Österreichische Staatsverträge: Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*. Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 9. Wien: Holzhausen, 1911.

GYULAI Éva. „Anser et Aquarius. Bocatius hexastichonja Mágocsy Ferenchez és Alaghy Ferenchez.” *Irodalomtörténeti Közlemények* 121 (2017): 511–531.

HAMMER-PURGSTALL, Joseph. *Khlesl's, des Cardinals, Directors des geheimen Cabinets Kaisers Matthias, Leben*. Bd. 2. Wien: Raulfuß Witwe, Prandel & Comp., 1817.

HANÁK Béla és SZABÓ András Péter. *Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700)*. 1–2. köt. Magyar történelmi emlékek: Okmánytárak / Magyar családtörténetek: Források 4. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021.

HANGAY Zoltán. *Erdély választott fejedelme, Rákóczi Zsigmond*. Budapest: Zrínyi, 1987.

HARGITTAY Emil. *Gloria, fama, literatura: Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*. *Historia litteraria* 10. Budapest: Universitas, 2001.

HELTAI János. „Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról”. In *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980*, 243–348. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1980.

HELTAI János. *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Humanizmus és reformáció 21. Budapest: Balassi, 1994.

HELTAI János. „Alvinczi Péter pályája”. In ALVINCZI Péter, *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*, szerkesztette HELTAI János, 229–257. Bibliotheca historica. Budapest: Európa, 1989.

HELTAI János. *Műfajok és művek a XVII. századi magyarországi könyvkiadásban, 1601–1655*. Res libraria 2. Budapest: OSZK–Universitas, 2008.

H. NÉMETH István. „A szabad királyi városok a 16–17. századi országgyűléseken”. In *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon: A kezdetektől 1918-ig*, szerkesztette DOBSZAY Tamás, FORGÓ András, ifj. BERTÉNYI Iván, PÁLFFY Géza, RÁCZ György és SZIJÁRTÓ M. István, 144–161. Budapest: Argumentum, 2013.

H. NÉMETH István. „Kassa, egy többfelekezeti régióközpont jellegzetességei a 16–17. században”. In *Viszály és együttélés: Vallások és felekezetek a török hódoltság korában*, szerkesztette ITTÉS Gábor, 277–313. Budapest: Universitas, 2017.

H. NÉMETH István. *Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16–17. századi Magyarországon*. 1. köt. Doktori mestertermékek. Budapest: Gondolat – Magyar Országos Levéltár, 2004.

HOPP Lajos. *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban*. Budapest: Balassi, 1992.

HORATIUS. *Q. Horátius Flakkus Levelei*. Fordította VIRÁG Benedek. Buda: Egyetemi Nyomda, 1815.

HURTER, Friedrich. *Philipp Lang, Kammerdiener Kaiser Rudolphs II. Eine Criminal-Geschichte aus dem Anfang des siebzehnten Jahrhunderts*. Schaffhausen: Hurter, 1851.

ISTVÁN, Szent. *Sancti Stephani regis primi Hungariae libellus de Institutione morum sive Admonitio spiritualis / Erkölcsstanító könyvecske avagy Intelmek I*. Textum edendum

curavit, apparatus critico et translatione instruxit Ladislaus HAVAS. Agatha (Series Latina II). Debrecen: [Kossuth Egyetemi Kiadó], 2014.

ISTVÁNYFI Miklós. *A magyarok történetéből*. Fordította JUHÁSZ László, válogatta, bevezette, szerkesztette SZÉKELY György. Budapest: Magyar Helikon, 1962.

JAKÓ Klára. „Vitéz László: Havasalföldi vajdai secretarius a Thurzók környezetéből?”. In *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban*, I, szerkesztették BOGDÁNDI Zsolt, FEJÉR Tamás és JAKÓ Klára. Erdélyi tudományos füzetek, 290, 123–144. Kolozsvár–Budapest: Erdélyi Múzeum Egyesület – BTK Történettudományi Intézet, 2020.

JUHÁSZ Krisztina. „Ego-network of István Bocskai in the Light of His Correspondence (1576–1598)”. *Prace Historyczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* 4 (2021): 703–717.

J. ÚJVÁRY Zsuzsanna. „Kassa és a Bocskai-szabadságharc kezdete”. *Confessio* 30, 3. sz. (2006): 38–50.

KÁRMÁN Gábor. „Honvédelem, finanszírozás, protestantizmus. A belső-ausztriai és a magyar rendek vitája 1606–1610”. *Történelmi Szemle* 65 (2023): 367–391.

KÁRMÁN Gábor. „Törökök az asztalnál, törökök a városban. Bocatius János és a török képe Magyarországon”. *Erdélyi Múzeum* 81, no. 1 (2019): 72–78.

KÁROLYI Árpád. *Illésházy István hűtlenségi pöre*. Budapest: MTA, 1883.

KÁROLYI Árpád. *Néhány történelmi tanulmány*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1930.

KÁROLYI Árpád, szerk. *Magyar országgyűlési emlékek*. 11. kötet. 1605–1606. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága, 1899.

KÁROLYI Árpád, szerk. *Magyar országgyűlési emlékek*. 12. kötet. 1606. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága, 1917.

KÁROLYI Bálint. „Egy rendhagyó karrier. Veglai Horváth Gáspár, a Magyar Kamara elnökének életútja”. *Levéltári Közlemények* 90 (2019): 119–158.

KATKÓ Gáspár. *Tatárok a lengyel–oszmán határvidéken*. Budapest: Magyarországi Kutató Intézet, 2021.

KENYERES István. „Mibe került a tizenöt éves háború?”. In *Auxilium historiae: Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*, szerkesztette KÖRMENDI Tamás és THOROCZKAY Gábor, 163–174. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2009.

KENYERES István. „Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester számadásai a tizenöt éves háború időszakából, 1589–1603”. *Fons: Forráskutatás és Segédtudományok* 25 (2018): 453–484.

KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*. The Ottoman Empire and Its Heritage 47. Leiden: Brill, 2011.

KÓNYA Péter. „Szabad királyi városok a Bocskai-felkelésben”. *Debreceni Szemle* 14, 3. sz. (2006): 331–338.

KRUPPA Tamás. „Adalékok Verancsics Faustus csanádi püspök életrajzához.” *Vár Ucca* 172 (1994): 153–158.

KRUPPA Tamás. „Giovanni Argenti jezsuita az erdélyi ügyekről. A Defensio Societatis Jesu és az 1605. évi megyesi országgyűlés”. In *Magyarország és a Római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*, szerkesztette TUSOR Péter, SZOVÁK Kornél és FEDELES Tamás, 187–200. *Collectanea Vaticana Hungaria* I/15. Budapest–Róma: MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2017.

KRUPPA Tamás. „Giovanni Giacomo Belgioioso tábornok jelentései és a prágai nunciatura iratai a Bocskai-felkelésről: Adalékok a Bocskai-felkelés előtörténetéhez”. In *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton, 85–118. Budapest: reciti, 2019.

KRUPPA Tamás, kiad. *Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában: Okmánytár. II*. Budapest – Róma – Szeged: PPKE–SZTE, 2009.

KRUPPA Tamás. „Iratok a bécsi béke vallásügyi cikkelyeinek elő- és utóéletéhez”. *Lymbus: Magyarországi Forrásközlemények* 20 (2022): 37–54.

KRUPPA Tamás. „Küzdelem a bécsi béke egyházügyi rendelkezései körül. Megjegyzések az első artikulus előtörténetéhez”. *Egyháztörténelmi Szemle* 23 (2022): 7–29.

KRUPPA Tamás. „Lipsius, Belgioioso és a Bocskai-felkelés”. *Magyar Könyvszemle* 128 (2012): 481–486.

KRUPPA Tamás. „Megjegyzések a Bocskai-féle kiáltvány és Rimay János portai orációjának háttéréhez”. *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények* 12 (2014): 17–38.

KRUPPA Tamás. „Mentség a rendi jogok és a vallás védelmében: Bocskai István ismeretlen levele Európa protestáns fejedelmeihez”. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum / Acta Universitatis Szegediensis* 29 (2006): 150–157.

LÁSZLÓ Andor. „Bocskai István és Lalla Mehmed rákosmezei találkozója”. In LÁSZLÓ Andor, „*Két szék között a földön nem is akarunk maradni.*” *Bocskai István fejedelemségének nyomában*, 9–105. Budapest: Unicus Műhely, 2021.

LÁSZLÓ Andor. „Erdély, Moldva és Havasalföld viszonya Bocskai fejedelemségének idején: A magyar–román közös múlt egy fejezete”. *Erdélyi Múzeum* 82, no. 1 (2020): 83–98.

LÁSZLÓ Andor. „Illésházy István csatlakozása Bocskaihoz (1605)”. *Történelmi Szemle* 59 (2017): 379–398.

LIPSIUS, Justus. *Diva Virgo Hallensis: Beneficia eius et miracula fide atque ordine descripta*. Antverpiae: Moretus, 1605.

LUKÁCS Olga. „Apologia et protestatio”. *Hadtörténelmi Közlemények* 117 (2004): 1259–1272.

LUKINICH Imre. *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1918.

LUTHER, Martin. „A világi felsőbbbségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel (1523)”. Fordította MAYER Endre. In *Luther válogatott művei*, 4. köt., *Felelőség a társadalomért*, szerkesztette CSEPREGI Zoltán, 81–124. Budapest: Luther, 2019.

LUTHER, Martin. „Az egyház babiloni fogsága (1520)”. Fordította MASZNYIK Endre és CSEPREGI Zoltán. In *Luther válogatott művei*, 2. köt., *Felelőség az egyházért*, szerkesztette CSEPREGI Zoltán, 233–337. Budapest: Luther, 2017.

LUTHER, Martin. „Zwei kaiserliche uneinige und widerwärtige Gebote den Luther betreffend”. In *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe*, Abt. 1. *Werke*, Bd. 15. *Predigten und Schriften 1524*, 241–278. Weimar: Böhlau, 1899.

MAJLÁTH Béla. „Gallo Caesar követsége Ali budai pasánál 1605-ik évben”. *Századok* 16 (1882): 564–570.

MAKKAI László. „A Bocskai-felkelés”. In *Magyarország története 1526–1686*. 3/1, főszerkesztő PACH Zsigmond Pál, szerkesztette R. VÁRKONYI Ágnes, 709–773, Magyarország története tíz kötetben III/1. Budapest: Akadémiai, 1985.

MAKKAI László. „Bocskai és európai kortársai”. *Történelmi Szemle* 17 (1974): 483–494.

MAKKAI László. „A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén”. *Történelmi Szemle* 17 (1974): 155–182.

MÁRKUS Dezső, jegyz., KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, ford. *Corpus Juris Hungarici / Magyar Törvénytar 1526–1608. évi törvényczikkek. Milleniumi emlékkiadás*. Budapest: Franklin, 1900.

MATTHEE, Rudolph P. „Die Beziehungen des Iran zu Europa in der Safawidenzeit. Diplomaten, Missionare, Kaufleute und Reisen”. In *Sehnsucht Persien. Austausch und Rezeption in der Kunst Persiens und Europas im 17. Jahrhundert und Gegenwartskunst aus Teheran*, szerkesztette Axel LANGER, 6–39. Zürich: Scheidegger & Spiess, 2013.

MATUNÁK Mihály. „Érsekújvár második alapítása”. *Hadtörténelmi Közlemények* 10 (1897): 102–109.

MECENSEFFY, Grete. *Geschichte des Protestantismus in Österreich*. Graz–Köln: Böhlau, 1956.

MIKÓ Árpád és PÁLFFY Géza. „A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század)”. *Művészettörténeti Értesítő* 51, 1–2. sz. (2002): 107–172.

NAGY Gábor. „Lux veritatum (Bocskai, szabadság, harc)”. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica* 13, 2. sz. (2008): 73–109.

NAGY László. *A Bocskai-szabadságharc katonai története*. Budapest: Akadémiai, 1961.

NAGY László. *Egy szablyás magyar úr Genfben: A sokarcú Bocskai István*. *Studia oppidorum Haidonicalium*. Hajdúböszörmény: Hajdúsági Múzeum, 2000.

NAGY László. „Imreff János a magyar historiográfiában (Legendák és tények)”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 86 (1982): 461–472.

NAGY László. „Káthay Mihály a magyar történelemben. Egy régvolt politikai gyilkosság”. *Valóság* 18, 9. sz. (1976): 93–108.

NAGY László. „Ki volt a szerzője a szabadságért fegyvert fogott magyar rendek Európához intézett kiáltványának?”. In *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerkesztette VARJAS Béla, 175–185. *Memoria Saeculorum Hungariae* 5. Budapest: Akadémiai, 1987.

NAGY László, szerk. *Iratok Bocskai István és kora történetéhez*. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat – Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 2005.

NIEDERKORN, Jan Paul. *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg” Kaiser Rudolfs II.* *Archiv für österreichische Geschichte* 135. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993.

NYAKAS Miklós. *Az „ismeretlen” szerencsi kiáltvány. Hasonmás kiadás. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 6.* Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat – Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2006.

ÖTVÖS Péter. *Az otthon elhagyása, félelem és reménység: „elég nehéz, hogy egyedül vagyok”*. Kulturális örökség. Budapest–Eger: MTA KIK – Eszterházy Károly Egyetem, 2021.

ÖTVÖS Péter. „Együttműködő ellenfelek: A bécsi püspök és a bécsi béke”. In *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerkesztette G. ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó, 117–126. Budapest: Balassi, 2005.

ÖTVÖS Péter, szerk. *Pálffy Kata leveleskönyve: Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1602–1606*. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 30. Szeged: Scriptum, 1991.

PÁLFFY Géza. *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1606)*. Századok-füzetek 3. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2009.

PÁLFFY Géza. „Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században”. *Történelmi Szemle* 39 (1997): 257–288.

PAPP Sándor. „Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében. (Vázlat és adatbázis)”. *Aetas* 33, 4. sz. (2018): 86–99.

PAPP Sándor. „Erdély részvétele a moldvai vajdai család, a Movilák és Radu Șerban havasalföldi vajda küzdelmeiben (1602–1606)”. In *Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára*, szerkesztette BORBÉLY Zoltán és KRISTÓF Ilona, 25–38. Acta Academiae Agriensis: Sectio Historiae, Nova Series 44. Eger: EKE Liceum, 2017.

PAPP Sándor. *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Károli könyvek – monográfia. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan, 2014.

PAULINYI Oszkár, szerk. „Iratok Kassa sz. kir. város 1603–1604-ben megkísérelt rekatolizációjának történetéhez”. In *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár XIV*, szerkesztette MÁLYUSZ Elemér, 11–110. Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1930.

PÁZMÁNY Péter. *Egy keresztyén prédikátortúl, S.T.D.P.P. Az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz íratott Öt szép levél (1609) – Egy tudakozó prédikátor nevével íratott Öt levél (1613)*. Sajtó alá rendezte HORVÁTH Csaba Péter. Pázmány Péter művei, kritikai kiadás 10. Budapest: Universitas, 2019.

PÁZMÁNY Péter. *Megrostálás (1609)*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta BÁTHORY Orsolya. Pázmány Péter művei, kritikai kiadás 9. Budapest: Universitas, 2017.

PÁZMÁNY Péter. *Isteni igazsagra vezérleo kalavz*. Pozsony: [typ. archiepiscopalis], 1613.

[PÁZMÁNY PÉTER], *Peniculus papporum Apologiae Solnensis conciliabuli et hyperaspistes legitimae antologiae Illustriss. Cardinalis Francisci Forgacs [...] Ioannes Iemicius parochus Senquicensis scribebat*. Pozsony: [typ. archiepiscopalis], 1611.

PÁZMÁNY Péter. *Összegyűjtött levelei*, 1. kötet. Sajtó alá rendezte HANUY Ferenc. Budapest: Budapesti Kir. Magyar Tudomány-Egyetem Tanácsa, 1910.

PERSIUS és IUVENALIS. *Szatírák*. Fordította MURAKÖZY Gyula. Az ókori irodalom kiskönyvtára. Budapest: Európa, 1977.

PÉTER Katalin. „Az alattvalók ellenállási joga Magyarországon a reformáció után”. In *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből: Luther Márton születésének 500. évfordulójára*, szerkesztette FABINYI Tibor, 66–71. Budapest: Magyarországi Evangélikus Egyház, 1984.

PÉTER Katalin. „A vallásügy a bécsi béketárgyalásokon”. In *„Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerkesztette PAPP Klára és JENEY-TÓTH Annamária, 171–175. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 8. Debrecen: Debreceni Egyetem Történeti Intézete–Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 2006.

PÉTER Katalin. „Az 1608. évi vallásügyi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága”. *Századok* 111 (1977): 93–113.

PÉTER Katalin. „Illésházy Istvánról”. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica* 13, 2. sz. (2008): 127–165.

PLAUTUS, Titus Maccius. *Vígjátékai*. Fordította DEVECSERI Gábor. Devecseri Gábor művei 2. Budapest: Magyar Helikon, 1977.

RÁCZ Balázs Viktor. „»Ha Várad nem léssen, Szent Jób és a többi sem léssen«. Rhédey Ferenc váradi főkapitány pályafutása.” In *„Várad mint oltalmaztatik”*, szerkesztette OBORNI Terez. *Tanulmányok Biharország történetéből*, 7, 81–117. Nagyvárad: Varadinum Kulturális Alapítvány, 2019.

RADY, Martyn. „Bocskai, Rebellion and Resistance in Early Modern Hungary”. In *Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956*, szerkesztette László PÉTER és Martyn RADY, 57–66. London: Hungarian Cultural Centre UCL, 2008.

REUSS András, ford. *Ágostai hitvallás*. Konkordiakönyv: A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 2. Budapest: Luther, 2008.

REUSS András, szerk. és BOHUS Imre, ford. *Egyességi irat*. Konkordiakönyv: A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 5. Budapest: Luther, 2015.

RÉVAY Péter. *A Szent Korona eredete*. Fordította KULCSÁR Péter. Budapest: Magyar Ház, 2010.

RÉVÉSZ Kálmán. „Bocskay István apológiája”. *Protestáns Szemle* 18 (1906): 304–312.

RITTER, Moritz. *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des Dreißigjährigen Krieges (1555–1648)*. Bd. 2. (1586–1618). Bibliothek deutscher Geschichte. Stuttgart: Cotta, 1895.

ROKAY Péter. „Bocskai István és a bosnyák korona”. In *„Frigy és békeesség legyen...”*. *A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerkesztették PAPP Klára és JENEY-TÓTH Annamária, 72–79. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 8. Debrecen: Debreceni Egyetem Történeti Intézete – Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 2006.

R. VÁRKONYI Ágnes. „A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere (Európai jelenlét és magyar történelmi távlat)”. In *„Frigy és békeesség legyen...”*. *A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerkesztette PAPP Klára és JENEY-TÓTH Annamária, 21–38. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 8. Debrecen: Debreceni Egyetem Történeti Intézete – Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 2006.

R. VÁRKONYI Ágnes. „Bocskai, a közép-európai realista”. *Studia Caroliensia* 7, 1. sz. (2006): 5–27.

R. VÁRKONYI Ágnes. „Királyi ajándék. Bocskai István fejedelem közép-európai politikájáról”. In *Redite ad cor. Tanulmányok Sabin-Tóth Péter emlékére*, szerkesztette OBORNI Teréz és KRÁSZ Lilla, 249–271. Budapest: Eötvös, 2008.

SAHIN-TÓTH Péter. „A francia külpolitika és a Bocskai-felkelés”. In *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*, szerkesztette GLATZ Ferenc, 123–131. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1993.

SÁNDORFI. „Telekessy Mihály kivégeztetésének történetéhez.” *Századok* 10 (1876): 125–129.

SCHRAMEK László Péter. „Wesselényi Ferenc, Lippay György és Balassa Imre vitája a Pest megyei főispánságról”. *Történelmi Szemle* 53 (2011): 537–567.

SENECA. *Prózai művei*. I–II. Fordította BOLLÓK János et al. Budapest: Szenzár, 2002–2004.

SENECA. *Drámái*. Fordította EILER Tamás et al. Budapest: Szenzár, 2006.

SINKOVICS István, szerk. *Magyar történeti szöveggyűjtemény II/1–2*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1968.

SÓLYOM Jenő. *Luther és Magyarország. A reformátor kapcsolata hazánkkal haláláig*. A Luther-Társaság kiadványai, Új sorozat: Luther-tanulmányok 12. Budapest: Luther-Társaság, 1933.

SOMOGYI Ambrus. *História Magyar- és Erdélyország dolgairól az 1490-es évektől 1606-ig*. 2. köt. Fordították BUZOGÁNY Dezső, SZEBELÉDI Zsolt és SZABÓ György, jegyzetek BUZOGÁNY Dezső, TÓTH Levente és KALOTAI Noémi. Máriabesnyő: Attraktor Kiadó, 2013.

SUDÁR Balázs. „Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem”. *Századok* 145 (2011): 975–996.

SUETONIUS. *Caesarok élete*. Fordította KIS Ferencné. Budapest: Európa, 1994.

SURIUS, Laurentius. *Tomus quartus conciliorum omnium...* Köln: Gerwin Calenius, 1567.

SWITHINBANK, Hannah J. “The Corruption of the Constitution: The Lex Gabinia and Lex Manilia and the Changing Res Publica.” *Acta Classica: Proceedings of the Classical Association of South Africa* 57 (2012): 101–121.

SZABÓ András. „Az ismeretlen kismarjai Bocskai család”. *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica* 13, 2. sz. (2008): 167–185.

SZABÓ András. „Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544–1608): Kiegészítések egy életrajzhoz”. *Történelmi Szemle* 29 (1986): 341–350.

SZABÓ András. „*Téged Isten dicsérünk*”: *Bocskai István, Erdély és Magyarország fejedelme*. Budapest: Kálvin, 2006.

SZABÓ András Péter. „A Bocskai-felkelés képe a szepességi krónikákban”. In *A történelem mint hivatás. A Benda-émlékkonferencia előadásai. 2013. november 27.*, szerkesztette SZIJÁRTÓ M. István, 45–74. A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 11. Budapest: Balassi – Ráday Gyűjtemény, 2015.

SZABÓ András Péter. „Inhalt und Bedeutung der Widerstandslehre im Bocskai-Aufstand”. In *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen: Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*, szerkesztette Márta FATA és Anton SCHINDLING, 317–340. Münster: Aschendorff, 2010.

SZAMOSKÖZY István. *Erdély története, 1598–1599, 1603*. Fordította BORZSAK István, válogatta, a jegyzeteket és a bevezetőt írta SINKOVICS István. Bibliotheca Historica. Budapest: Magyar Helikon, 1977.

SZAMOSKÖZY István. *Történeti maradványai, 1566–1603*. Sajtó alá rendezte SZILÁGYI Sándor. Monumenta Hungariae Historica Scriptorum 29. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1877.

SZELESTEI N. László. „Bocaius János 1611-ben Kassán megjelent műveiről”. *Magyar Könyvszemle* 111 (1995): 427–431.

SZENCI MOLNÁR Albert. *Secularis Concio Evangelica az az, Jubileus esztendei praedikatio* ... Oppenheim: Hieronymi Galleri Basileens, 1618. (RMNy 1166).

SZILÁGYI Sándor. „Gyulaffi Lestár történeti maradványai”. *Történelmi Tár* [16] (1893): 109–145, 192–231.

SZÜCS Jenő. *A szepesi kamarai levéltár 1567–1813*. Szerkesztette VARGA János. Budapest: Akadémiai, 1990.

SZÜCS Kata Ágnes. „Lipsius mint hagiográfus? Árpád-házi Szent Erzsébet életrajza Justus Lipsius műveiben”. In *Textológia és interpretáció a régi magyar irodalomban: Ta-*

nulmányok Orlovsky Géza emlékére, szerkesztették KISS Farkas Gábor, PESTI Brigitta és HAJDÚ Ildikó, 176–192. Budapest: ELTE BTK, 2021.

TEICHMANN, Doris. „Johannes Bock-Bocatus (1569–1621) – Sorabus Lusatus”. *Létopis* 52, no. 1 (2005): 48–72.

TEICHMANN, Doris. *Studien zur Geschichte und Kultur der Niederlausitz im 16. und 17. Jahrhundert*. Quellengeschichtliche Untersuchungen; Schriften des Sorbischen Instituts 16. Bautzen: Domowina, 1998.

TESZELSZKY, Kees. „A Bocskai-korona mítosza”. *Confessio* 30, 3. sz. (2006): 54–59.

TESZELSZKY, Kees. „A *Hungaroteutomachia* és a magyar Szent Korona”. In Johannes BOCATIUS, *Hungaroteutomachia vel colloquium de bello nunc inter Caesareos et Hungaros excitato / Magyarnémetharc, avagy beszélgetés a császáriak és a magyarok között most fellángolt háborúról*, szerkesztette Kees TESZELSZKY és TÓTH Gergely, 39–78. Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014.

TESZELSZKY, Kees. *Az ismeretlen korona: Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Fordította TROSTOVSKY Gabriella. Historia pro futuro 4. Pannonhalma: Ben-cés, 2009.

TESZELSZKY, Kees. „Bocskai István követének iratai az európai politika tükrében”. In *Színlelés és rejtőzködés: A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, szerkesztette G. ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó, 143–163. Budapest: L'Harmattan – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2010.

TESZELSZKY, Kees. „Some International Aspects of the Bocskay-insurrection: The Dutch–Hungarian Connection”. In *Redite ad cor: Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*, szerkesztette OBORNI Teréz és KRÁSZ Lilla, 273–280. Budapest: Eötvös, 2008.

TESZELSZKY, Kees. „Üzenet az utazótáskában: Diplomáciai kapcsolatok Németalföld és Magyarország között a Bocskai-felkelés alatt”. In *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerkesztette G. ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó, 127–146. Budapest: L'Harmattan – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2008.

TÓTH Gergely. „Az erasmista satirikus és a bebörtönzött mártír: Bocatius két műve, a *Hungaroteutomachia* és az *Olympias carceraria*”. In *Börtön, exilium és szenvedés. Bethlen Miklós élettörténetének kora újkori kontextusai*, szerkesztette TÓTH Zsombor, 61–75. Budapest: reciti, 2017.

TÓTH Gergely. „A *Hungaroteutomachia*. Szerzőség, szöveghagyomány, a kiadás elvei és felépítése”. In Johannes BOCATIUS, *Hungaroteutomachia vel colloquium de bello nunc inter Caesareos et Hungaros excitato / Magyaránémetharc, avagy beszélgetés a császáriak és a magyarok között most fellángolt háborúról*, szerkesztette Kees TESZELSZKY és TÓTH Gergely, 7–21. Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014.

TÓTH István György. „Bocskai István és a katolikus egyház”. *Történelmi Szemle* 47 (2005): 1–15.

TÓTH László. „Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról”. *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 3 (1933): 155–211.

TÓTH Sándor László. *A mezőkeresztesi csata és a tizenötéves háború*. Szeged: Belvedere Meridionale, 2000.

TUSOR Péter. „A prágai nunciatúra tervezetei a trienti katolicizmus magyarországi terjesztésére a 16–17. század fordulóján.” *Századok* 44 (2010): 1165–1182.

TUSOR Péter. „»Ellenreformációs haditerv« 1606-ból.” In *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerkesztette HORN Ildikó és G. ETÉNYI Nóra, 73–91. Budapest: L'Harmattan – Transylvania Emlékeiért Egyesület, 2008.

TUSOR Péter. „Verancsics Faustus emlékiratai? Nunciatúrai tervezetek a trienti katolicizmus hazai bevezetésére.” In *Mindennapi választások: Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, szerkesztette ERDÉLYI Gabriella és TUSOR Péter, 433–454. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2007.

TUTKÓ József. *Szabad Királyi Kassa városának történelmi évkönyve*. Kassa: Werfer, 1861.

VARGA Benedek. „Szempontok a Bocskai-felkelés ideológiájának európai kontextusához”. *Studia Caroliensia* 7, 1. sz. (2006): 29–41.

VÁSÁRHELYI Judit. *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert műveiben*. Humanizmus és reformáció 12. Budapest: Akadémiai, 1985.

VENÁSCH Eszter. „Homonnai Drugeth Bálint hadinaplójának kiadatlan része”. In *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények 2007*, szerkesztette UJVÁRY Gábor és KERÉKES Dóra, 19–46. Budapest: Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet, 2007.

VINCZE Hanna Orsolya. „A kora újkori magyar fordítások tétje”. *Korall* 7, 23. sz. (2006): 116–132.

VOLKMER, Gerald. *Siebenbürgen zwischen Habsburgermonarchie und Osmanischem Reich: Völkerrechtliche Stellung und Völkerrechtspraxis eines ostmitteleuropäischen Fürstentums 1541–1699*. Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 56. München: De Gruyter – Oldenbourg, 2015.

WERBŐCZY István. *Hármaskönyve*. Fordították, bevezetéssel és utalásokkal ellátták KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen, jegyzetekkel ellátta MÁRKUS Dezső. Magyar Törvénytár: Milleniumi emlékkiadás. Budapest: Franklin, 1897.

WERBŐCZY István. *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*. Fordította és az 1894-es bevezetést írta CSIKY Kálmán, a bevezető tanulmány szerzője BÓNIS György. Tudománytár. Budapest: Téka, 1990.

WILLIAMS, Megan. „The Making of Rudolf II Habsburg as a Mad Monarch.” *Groniek: Historisch Tijdschrift* 227 (2021): 134–155.

ZÁSZKALICZKY Márton. „A Bocskai-felkelés politikai nyelvei. Vázlat”. In *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerkesztette KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton, 11–84. Budapest: reciti, 2019.

ZÁSZKALICZKY Márton. „The Language of Liberty in Early Modern Hungarian Political Debate”. In *Freedom and the Construction of Europe: New Perspectives on Philosophical, Religious and Political Controversies*, szerkesztette Quentin SKINNER és Martin VAN GELDEREN, 274–295. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

ZOVÁNYI Jenő. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. kiad, szerkesztette LADÁNYI Sándor. Budapest: A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

ZUBÁNICS László. *Homonnai Drugeth Bálint emlékezete. Egy méltatlanul elfeledett életút fontosabb állomásai*. Budapest – Ungvár: Intermix, 2022.

ZUBÁNICS László. „Ismeretlen mozaikkockák a Homonnai Drugeth család történelméből”. *Együtt* 19, 4. sz. (2017): 71–83.

ZSILINSZKY Mihály. *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*. 1. köt. *A reformációtól a bécsi békéig 1523–1608*. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai. Budapest: Hornyánszky, 1880.

ZSINDELY Endre. „Szenczi Molnár Albert mint »Bocskai Apológiájá«-nak kiadója”. *Magyar Könyvszemle* 94 (1978): 353–355.

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

Nr. 1.

Válogatás a felső-magyarországi ellenreformációval kapcsolatos iratokból

(1603–1604)

A Bocskai-felkelés kitöréséhez vezető egyik legfontosabb politikai konfliktus helyszíne Kassa és a vele szövetségben lévő szabad királyi városok voltak. 1596-ban Eger oszmán megszállás alá került, az ottani püspökségnek és káptalannak a következő év országgyűlése Kassát jelölte ki új székhelyként, ám a város többségében lutheránus lakossága elutasította a rendelkezés végrehajtását. A konfliktus elmérgesedéséhez nagyban hozzájárult az, hogy a király 1603 júniusában szentmisét rendelt el az elhunyt Anna Mária anyakirályné tiszteletére. A városi tanács ezt megtagadta, de felajánlotta, hogy lutheránus rítus szerint megtartják a megemlékező istentiszteletet. Szuhay István egri püspök, aki már 1603 márciusa óta sürgette Rudolfnál a plébániatemplom átadását, egyre fenyegetőbb módon lépett fel, de 1603. november 11-én már Rudolf is felszólította a kassaiakat, hogy adják át a templomot. Jellemző, hogy a király már pár nappal korábban, november 8-án utasításba adta a felső-magyarországi főkapitánynak, Giovanni Giacomo Barbianónak, Belgioioso grófnak, hogy katonai erővel lépjen fel. A főkapitány az utasítást 1604 januárjában végre is hajtotta és erőszakkal elfoglalta a templomot. A várost engedetlenségéért további büntetésekkel is sújtotta és a kortárs beszámolók szerint különböző hatalmaskodások is fűződtek a nevéhez (erről lásd a *Húsz artikulust*, nr. 6.). A város levélben tiltakozott a királynál, Rudolf érvelésével szemben (miszerint a templom alapítói a magyar királyok voltak, így az az ő kegyurasága alatt áll) a városi közösség korábbi szolgálataiból eredő jogait, valamint a bevett gyakorlatot hangsúlyozva. Később követeket is küldött Prágába, ám egyik sem ért el sikert. Mindeközben,

január 9-én Belgioioso Kisszeben templomát is lefoglalta. Ez némi hezitálás után ahhoz vezetett, hogy az ún. ötvárosi szövetség (Bártfa, Eperjes, Kassa, Kisszeben és Lőcse) közös beadványt intézett a magyar királyhoz, amelyben tiltakoztak a fejlemények miatt. Ebben már pozitív jogi érvekkel is próbálták megtámogatni érvelésüket, és hűségüket azzal kísérelték meg bizonyítani, hogy legalábbis retorikai szinten elhatárolódtak az ebben az időben a magyarországi törvények alapján eretnekséggel vádolható kálvinistáktól. Az uralkodó azonban továbbra sem fogadta őket, katolikus politikai tényezők (így az ügyben illetékes hethesi Pethe Márton kalocsai érsek és királyi helytartó) pedig cáfolták a városok állításait, különösen azt, hogy rendelkezési joguk lenne a templom felett. Az ellenreformációs kísérlet 1604 októberében Lőcsén folytatódott, ám ekkor Pethe érsek már fegyveres ellenállásba ütközött, nem kis mértékben annak hatására, hogy ezzel párhuzamosan Bocskai István és a hajdúk is Belgioioso hadai ellen fordultak. Rudolf utolsó, antológiánkban szereplő levele már erre a helyzetre reflektál, még egyszer megismételve a kassai templomfoglalás jogosságára vonatkozó nézeteit és eltanácsolva a városokat a felkelők támogatásától. Hiába, hiszen Kassa vezetői az irat keletkezése előtt egy héttel már bezárták a város kapuit a menekülő Belgioioso előtt, Bocskai hajdúit viszont beengedték.

A válogatásban szereplő szövegeket szerzőik nem a széles közönség meggyőzésére szánták, és valóban csak az udvari nyilvánosság keretei között terjedtek: egyes darabjaikat a pápai nunciusok levelezésének mellékletéből ismerjük. A szász udvari prédikátor, Polykarp Leiser (vele kapcsolatban lásd még nr. 25.) levelének másolatát később Johannes Bocatius is magával vitte 1606 elején, amikor a magyar rendek képviselőiben a Német-római Birodalomba indult követségbe.

Rudolf levele Kassa városának
(Prága, 1603. november 11.)

Bölcs és körültekintő, szeretett híveink!

Miután bizonyos ideje különféle viszályok merültek fel egyrésről köztetek, másrésről tiszteletreméltó híveink, az egri egyház káptalanja között Kassa városunk plébániatemplomának vonatkozásában, és ezek felmerüléséről mi is értesültünk, semmiképpen sem mulaszthattuk el, hogy biztos és határozott megfontolásokkal, a katolikus vallás, illetve Isten igaz és őszinte tisztelete iránti jámbor érzületünknek megfelelően ezt a viszályt jóakarató rendelkezésünk által még idejében megszüntessük, és mind a katolikus hit ottani terjesztéséről, mind Isten egyházának szolgálói és igaz papjai számára megfelelő és alkalmas helyről gondoskodjunk az istentisztelet gyakorlásához, valamint az Istenhez való imádkozáshoz és az Ő szolgálatához. Mivel pedig jól tudjátok, hogy a Kassa városunkban lévő, említett plébániatemplomot egykor Magyarország szent és katolikus királyai, jó emlékezetű elődeink emelték és építették a mindenható Isten dicséretének és dicsőségének, valamint a katolikus vallásnak a gyarapítása és terjesztése végett, ezért nem lenne sem jámbor, sem illő dolog, hogy ez a megszentégtelenített templom továbbra is szennyben és gyászban maradjon, megfosztva az isteni kultusztól és a benne zajló katolikus szertartásoktól, és hogy a félreeső zugokba visszazorított katolikus keresztényeket megakadályozzák a felkeresésében.¹ Ezt az önmagában is képtelen és méltatlan, de a szent katolikus vallásunknak is szégyenére való helyzetet tovább eltűrni semmiképp sem tudjuk, ezért úgy akarjuk, hogy a fent nevezett plébániatemplomot a hozzá tartozó magyar kápolnával együtt teljes egészében, a lehető leghamarabb adjátok és juttassátok a mondott egri káptalannak. Úgyhogy jelen levelünk rendjében határozottan megparancsoljuk és utasításba adjuk, nem akarva másként, mint hogy jelen levelünk kézhezvételét követően hívünk, Giovanni Barbiano di Belgioioso felső-magyarországi főkapitány² követelésére halogatás, vonakodás, kifogás, ellenszegülés és bármiféle nehézség támasztása nélkül (amelyeknek itt semmi helyet nem akarunk hagyni) a fent mondott plébániatemplomot az említett, hozzá tartozó magyar kápolnával, valamint a templomhoz tartozó minden ereklyével, miseruhával, ruházati felszereléssel, a szent kelyhekkel, edényekkel és az összes többi kincessel együtt hiánytalanul és elidegenítés nélkül a fent mondott, most nálatok székelő egri káptalannak egy

1 Hasonló álláspontot képviseltek a magyar királyi tanács katolikus tagjai, akik a protestáns rendek sérelmi feliratára és viszontválaszára reagáltak 1604. április 6-án.

2 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.

pontos leltár alapján, teljes egészében, tüstént, jószándékúan, minden zavar és háborgás nélkül adjátok át, utána pedig a kezetekeket tartsátok tőlük távol és békésen engedjétek a fent mondott káptalani tagokat Istennek szolgálni, valamint prédikációikat és a miséiket meghallgatni és látogatni. Nektek, mint hű alattvalókhöz illik, ehhez az utasításhoz kifejezetten, mindenben az akaratunknak engedelmeskedve igazodnotok kell. Ha így tesztek, jól van; de ha nem, akkor egy másik levélben a fent mondott felső-magyarországi főkapitánynak meg fogjuk parancsolni, hogy nyakas ellenszegülésekkel nem törődve a fent nevezett egri káptalani tagokat kötelességének megfelelően iktassa be az említett plébániatemplom és a hozzá tartozó magyar kápolna tényleges birtokába; és köteles lesz ott az isteni tisztelet és a katolikus vallás gyakorlását mind veletek, mind bárki más törvénytelen zavarkeltővel és lázadóval szemben a mi császári és királyi tekintélyünknel fogva neki juttatott teljhatalommal minden módon oltalmazni, megvédeni és megóvni. Tehát másként, amennyiben súlyos méltatlankodásunkat el akarjátok kerülni, semmiképpen ne cselekedjétek. Kelt Prágában, 1603. november 11-én.

Szabó Ádám fordítása

Rudolf levele hethesi Pethe Mártonnak
(Prága, 1604. január 3.)

II. Rudolf, Isten kegyelméből örökké felséges választott római császár, Németország, Magyarország és Csehország királya stb.

Főtisztelendő, kedves hívünk!

Egy hitelt érdemlő jelentésből nemtetszésünkre arról értesültünk, hogy a szepesi prépostságban, amelyet jóakarató felajánlásunk révén egy bizonyos ideje már a birtokban tartasz,³ hosszú távolléted miatt mindenféle különböző eretnokségek ütöttek fel a fejüket, és a prépostság egyházmegyéjében megélénkült a vezető prédikátoraik tevékenysége, akik nem áttallanak nyíltan felszólalni, és mérgükkel fertőzni a szerencsétlen népet. Ez már önmagában méltatlan dolog, azt pedig semmiképp sem tudjuk elviselni, hogy az eretnek prédikátorok a jó templomokban, ráadásul az ottani prelátusok támogatásával egyre élénkebben tevékenykedjenek és a szegény népet istentelen taní-

3 Hethesi Pethe Márton (1552–1605) 1587-ben kapta meg a szepesi préposti címet, és a következő évben a Szepességbe is költözött, de későbbi feladatai (1598–1600 királyi kancellár, 1601-ben a királyi helytartó helyettese, majd 1602-től királyi helytartó) elszóltották onnan.

tásukkal félrevezessék, veszedelembé döntve a lelkiüket; sokkal inkább még idejében el akarjuk távolítani és ki akarjuk űzni őket.

Ezért téged mint hívünket kegyesen arra buzdítunk, sőt jelen levelünk rendjében erősen megparancsoljuk és utasításba adjuk, másként nem akarva, mint hogy amint a saját és a Magyar Királyság ügyei engedik, vagyis leginkább a közeljövőben megtartásra kerülő országgyűlés⁴ befejezése és berekesztése után, s ha az egészségi állapotod is lehetővé teszi, haladéktalanul, bármiféle késlekedés nélkül indulj útnak és térj vissza a szepesi prépostságodba, majd ne csak annak földi javait szemrevételezd, hanem szorgosan és figyelmesen látogasd meg a templomot is az alád tartozó szepesi káptalannal együtt, valamint a neked alávetett összes többi plébániát és templomot, úgy a városokban és a mezővárosokban, mint a falvakban, bárhol is legyenek. Tüntess el, gyomlálj ki minden téves és botrányos tanítást, űzd ki és távolítsd el onnan akárhová az eretnek prédikátorokat, állíts a helyükre katolikus papokat, és egyáltalán mindenről, ami a mi szent katolikus vallásunk terjesztéséhez és biztos megerősítéséhez szükségesnek tűnik, becsülettel, megfelelőképpen, a legnagyobb buzgósággal és jámbor igyekezettel gondoskodj és intézkedj; utána pedig köteles vagy bennünket minderről levélben értesíteni. Hajtsd végre ebben az ügyben határozott és általános érvényű szándékunkat, ne cselekedj másként.

Kelt Prága városunkban, 1604. január 3-án.

Rudolf

Szabó Ádám fordítása

Kassa követeinek folyamodványa Rudolfhoz
([Prága, 1604. január 13. körül])

Felséges és nagy hatalmú német-római császár, Cseh- és Magyarország királya! Legkegyelmesebb urunk!

Válságos helyzetünk és a végső kétségbeesés kényszerít bennünket, szerencsétlen embereket, hogy alázatos könyörgésünkkel egyenesen Császári és Királyi Felségedhez forduljunk. Jelesül templomunk (melynek kegyúri joga mindenkor a mienk volt) elvétele a felső-magyarországi főkapitány úr által, ez 1604-ik év január 7-én, és ágostai hitünk gyakorlásának teljes betiltása, melyet pedig ezidáig mind Császári Felséged, mind szeretett atyja és igen dicső emlékü ősei kegyeskedtek tiszteletben tartani s meg nem akadályozni. Mely azonban most Császári Felséged szigorú utasítására váratlanul mégis

4 Rudolf 1604. február 3-ra hívta össze az országgyűlést Pozsonyba.

bekövetkezett, a városban szolgáló zászlóalj s az alkalmanként mozgósított öt lovas zászlóalj felvonultatásával, akik a város minden terét, utcáját megszállták, valamint Felséged egynéhány megtöltött ágyújának felállításával, mi okból a polgárság körében is haladéktalanul érvényesítenünk kellett Felséged parancsát, s nem volt módunk ott és akkor benyújtani Császári Felségedhez intézett alázatos interpellációnkat. A főkapitány úr ezenkívül felfüggesztette az általunk kijelölt és fizetett német, magyar és „vend” nemzetiségű prédikátorok⁵ működését, halálbüntetés terhe mellett betiltotta az igehirdetést, keresztelést, esketést és temetést, még magánházakban is, és nem csak a prédikátoroknak, hanem nekünk is, szóban és írásban is köteleznünk kellett magunkat, hogy ez ügyben semminemű vállalkozásba nem kezdünk és nem ösztönzünk semmiféle felkelést vagy zavargást – mintha bizony bármikor felötlött volna bennünk vagy szándékunkban állt volna ilyesmi, nem pedig minden helyzetben Felséged utasításainak igyekeztünk volna eleget tenni, engedelmes alattvalókhöz méltóan, hiszen (dicsekvés nélkül) mindeddig annak bizonyultunk. Ebből érthető, hogy az egész ágostai hitben született és nevelkedett várost és polgárságot igen fájdalmasan érinti egy ilyen erőszakkal és fegyverrel végrehajtott változtatás, olyannyira, hogy sóhajokon, panaszon és jajveszékélésen kívül semmi mást nem hallani a városban.

Mint már említettük, köztudomású, hogy a fent említett templom kegyúri joga mindig is a városé volt. A város építette újjá minden alkalommal, amikor ötven év alatt háromszor⁶ is leégett, a torony eredeti, fából való tetejét is a város cserélte le rézre és bádogra, és tartotta rendben, a nagyharangokat a város öntette saját jelentős költségén, a város bővítette ki a magyar kápolnát és az iskolaépületeket is, amelyekre az egri vagy bármelyik másik káptalannak semmiféle jogalapja nincsen, hiszen sok éve már, hogy a város békésen bírja őket. Továbbá. Az 1597. évi pozsonyi diétán, mikor az egri káptalan székhelyét nálunk, Kassán rendelték ki, beiktattak az *articuli regni* [az ország törvényei] közé egy kitévelt jogaink szavatolására, amit Felséged is kegyeskedett jóváhagyni: „*salvis tamen ipsius civitatis Cassoviensis libertatibus manentibus*” [Kassa polgárságának szabadságjogait azonban továbbra is biztosítani kell].⁷

Ebben a helyzetben féltő, sőt, szórványosan már látható is, hogy a polgárság árulni kezdi a házait, ingatlanjait és földjeit, és más lakóhelyet keres, hogy ilyen zűrzavarok közepette senki nem lesz hajlandó városi tisztséget viselni, hogy az iparosok, akiket nagy szorgalommal kellett a városba csalogatni, szétszélednek és ez a nagymúltú királyi város, jól szervezett közigazgatásával, szabadságjogaival, céheivel egyetemben telje-

5 A szláv ajkú népekre a németben használt „windisch” kifejezés ebben az esetben Kassa szlovák lakosságára utal. Korabeli forrásokból azonban arról értesülünk, hogy Kassán ekkoriban a szlovákoknak nem volt lelkesze, a szolgálatot körükben a magyar vagy a német lelkesz látta el.

6 A templom bizonyosan leégett 1390 előtt (1378?) és 1556-ban.

7 1597. évi 38. tc.

sen tönkremegy, megkárosítva az egész országot s jelentősen csökkentve Felséged adóbevételet, közönséges végvárrá silányul – minden jó érzésű ember megbotránkozására.

Istenre és a végítéletre kérjük és alattvalói tisztelettel könyörgünk Császári és Királyi Felségednek, hogy tisztelt ősei példája nyomán legyen rá kegyes gondja és tartsa meg a számtalan kártól (tűzvész, silány gabona- és szőlőtermés, tavalyi jószágpusztulás) eleve meggyötört polgárságot ősi privilégiumainkban és az említett három nemzet nagy létszámára tekintettel vagy a lefoglalt templomot helyezze vissza a város fennhatósága alá vagy a magyar kápolnát, paplakot és az iskolát, valamint a kiszolgáló személyzetet engedje át nekünk (az egri káptalan papjai és szolgálói olyan kevesen vannak, hogy a plébániatemplom és az eddigi kápolnájuk elég tágas kell, hogy legyen számukra), ezenkívül kegyeskedjék elrendelni, hogy az ágostai vallás, amiben születünk és felnvelkedtünk, további gyakorlására és az istentiszteletre ismét módunk legyen, valamint megfelelő helyet kapjunk, ahol új templomot építhetünk, hogy megtarthassuk eddigi, immár nálunk letelepedett prédikátorainkat.

Végezetül: Felséged kegyeskedett parancsba adni, hogy a vallon lovasságot nálunk szállásolják be, amivel hatalmas terhet rótt ránk s az egész polgárságra, minthogy a város kicsi és lakói szegények, még a legutóbbi tűz után sem épült teljesen újjá és a fogadók már enélkül is megteltek, mivel mindegyikben itt állomásozó katonák laknak, ráadásul ingyen. Mivel a főkapitány úr tökéletesen biztosítva van mindennemű zavargás és felkelés ellen, minthogy írásba is kellett adnunk neki, a polgárságot pedig eddigi szabad vallásgyakorlásunk visszaállításával tökéletesen ki lehetne békíteni, kérjük Császári Felségedet, kegyeskedjen megparancsolni a főkapitány úrnak, hogy a vallonokat rendelje vissza szokásos állomáshelyükre. Mi a magunk részéről ezután is minden erőnkkel azon leszünk, hogy szolgálatkészségünkről és állhatatosságunkról életünk, vérünk, vagyonunk árán is bizonytságot tegyünk Római Császári Felségednek, ahogy eddig is minden időben kifogástalanul engedelmes és hű alattvalói voltunk. Engedelmesen várva reményeink szerint kegyes választát

Kassa bírója, tanácsa és teljes polgársága

Büki Zsófia fordítása

Polykarp Leysér levele a kassai tanácsnak a prágai udvarban tartózkodó követeihez
(Drezda, 1604. március 5.)

Isten kegyelmét s áldását kérem rátok s ajánlom szolgálatkész barátságom és hű imám. Tiszteletre méltó, nagyrabecsült, tanult és bölcs uraim és barátaim! Nagy hálátlanság, ha a vendég kiebrudalja a házigazdát otthonából és ilyen hálátlanság jó lélekből nem fakadhat, csak a pusztító Sátán lelkéből. Nem véletlen, hogy fertelmes élősdiekkal, darazsakkal meg dongókkal szokták ábrázolni, hiszen azok is kiüldözik fészükéből a hasznos méheket, hogy aztán maguk lakjanak benne és mézüket felfalják.

Az egri káptalaniakat is ilyen ördögtől való dongóknak és darazsagnak kell hinnünk, miután a jó keresztény Kassát hálátlan vendég módjára megfosztották a szabad és nyilvános vallásgyakorlás jogától, kimarták a tiszta evangélium tanítóit, templomikba maguk ültek be, s amit addigra megtisztított Isten szava és gyógyító szentségei, azt most újra a római patkánykirály és Antikrisztus mocskával akarják összerondítani.

Isten azonban látja ezt, s noha ideig-óráig ilyen szenvedést ró övéire, hogy próbára tegye hitüket, türelmüket és állhatatosságukat, végül aztán felkel s mértéktelen szörnyű büntetéssel sújtja az efféle dongó- s here-vendégeket, amint a világtörténelem számos példája bizonyítja. Él még ez az Isten és egykettőre odaint egy-egy lódarazsat, hogy az egri dongókat potrohon csípje, kisperje, s addig kergesse, hogy azt se tudják, hová meneküljenek.

Ezért, miközben a jelen kétségbeejtő és fájdalmas megpróbáltatások miatt tiszta szívből együtt érzek az urakkal és egész keresztény gyülekezetükkel, hadd emlékeztessen s intsem önöket jóakarattal, ne engedjenek a kísértés hevének, ne térjenek el a szent evangélium felismert és jól ismert igazságától, tartsák magukat Krisztus szavaihoz: „Aki inkább szereti atyját és anyját, házát és földjét, hogy nem engemet, nem méltó énhozzám.” Valamint: „Mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall?”⁸

Jól döntöttek az urak, hogy panaszukkal a Római Császár Őfelségéhez, kegyes urukhoz és legfőbb feljebbvalójukhoz fordulnak s a megfelelő helyen keresnek védelmet és segítséget. Efféle ügyekben gyakorta történik valami Őfelsége tudta, de legalábbis jóváhagyása nélkül, úgyhogy most is remélhetjük, hogy kegyes ítéletet kapnak, amit nemcsak tiszta szívből kívánok, hanem minden kereszténnyel együtt erős hittel imádkozom is azért: Isten úgy irányítsa Őfelsége szívét, hogy jóindulattal hallgassa hű alattvalói panaszát, könyörgését és kérésüknek megfelelő ítélettel örvendeztesse meg őket.

8 Mt 10,37 (a „házát és földjét” betoldásával); Márk 8,36.

Ha valami okból mégsem így esne (de ettől mentsen meg minket a Mindenható kegyelme), akkor sem tanácsolhatom sem én, sem bármelyik evangélikus prédikátor, hogy akár a bíró, akár a tanácsstagok, akár a céhes mesterek, ha a mi hitvallásunkat követik, pápista körmeneteken vagy egyéb ünnepi ceremónián vegyenek részt, mert ezzel maguk is résztvevői lesznek a borzalmas bálványimádásnak, ami ott folyik. Tudom, hogy némelyek megengedőbbek és azt tartják, hogy a gyermekek megkeresztelése (lévén, hogy a keresztségnek azért a pápistáknál is megmaradt a lényege), az esketés és a holtak eltemetése esetében el lehet túrni, hogy efféle kényszerhelyzetben, ha már változtatni nem tudunk rajta, éljenek velük az emberek s hogy ettől még nem válnak hittagadóvá. Ezügyben én sem akarom megkötni senkinek a lelkiismeretét, mindenkire rábízom, hogy az adott helyzetnek megfelelően válasszon – de én nem tudnám megtenni, mert tudom: *quicquid non ex fide fit, peccatum est* [amit nem hitből teszünk, bűn az],⁹ és tudom, mi mindent kiállt az egyház az Ótestamentum idején Egyiptomban és Babilonban, ami nem történt volna, ha meglett volna szabadsága az országában. De mindent összevetve mégiscsak az a legbiztonságosabb, ha távol tudjuk tartani magunkat, ahogy írva vagyok: „Fussatok ki belőle, én népem, hogy ne legyetek részesek az ő bűneiben, és ne kaptatok az ő csapásaiból!”¹⁰

Ezt akartam hamarjában válaszolni az uraknak. Isten kezébe ajánlom Önöket és ügyüket, és továbbra is örömmel állok szolgálatukra. Írtam Drezdában, az 1604. év március 5-én

szolgálatkész hívük, Polykarp Leyser, a teológia doktora, sajátkezűleg

Büki Zsófia fordítása

Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kiszzeben folyamodványa Rudolffhoz
([1604. március 12. előtt])

Felséges és hatalmas német-római császár, Cseh- és Magyarország királya! Legkegyelmesebb urunk! Jól ismert Császári Felséged előtt, hogy II. Lajos király halála után milyen nyomorult sorsra jutott a Magyar Királyság,¹¹ milyen mértékben szétzabdalták, hogy az igen dicső emlékü Ferdinánd királynak¹² mennyi gond, fáradság

9 Latinul az eredetiben: *Quicquid non, ex fide fit, peccatum est.*

10 Jel 18,4.

11 II. Lajos (1516–1526) a mohácsi csatában bekövetkezett halála az ország három részre esésének kiindulópontja.

12 I. Ferdinánd (1526–1562) magyar király.

és kockázat árán kellett újra egységet teremtenie, s hogy az öt szabad felső-magyarországi város, minden veszéllyel dacolva s önmagát nem kímélve, mily sokféleképpen bizonyította megszokott hűségét, állhatatosságát, engedelmességét a mélyen tisztelt királyi felségnek, szinte egyedül az országból, melyet a igen dicső emlékű Ferdinánd király nem csak azzal hálált meg, hogy előjogokkal tisztelte meg őket, atyai jóindulattal gondoskodott róluk, hanem különösképpen azzal, hogy a *liberum exercitium religionis Augustanae confessionis* [ágostai vallásuk szabad gyakorlását] is engedélyezte nekik. S habár később rosszakaróik azt híresztelték róluk, hogy eltértek az ágostai hittől és a kálvini rajongás hívei lettek, a császári és királyi felség igen rövid idő alatt kézhez kapta a helyzetet tisztázó, alázatos kérelem kíséretében benyújtott ötvárosi hitvallást (az 1548. évben), s ennek nyomán egész további uralkodása alatt kegyesen engedélyezte nevezett városoknak a szabad vallásgyakorlást.¹³ Példáját követve utódai, az áldott emlékű, nagylelkű Miksa császár¹⁴ és Császári Felsőged maga is mindezidáig engedte, hogy az öt város zavartalanul gyakorolja az ágostai hitvallást abban a formában, melyben a Szent Német-római Birodalom rendjei az 1530. évben átnyújtották azt a dicsőséges V. Károly császárnak és királynak.¹⁵

Mivel azonban nemrégiben mindenki megdöbbenésére bekövetkezett, hogy Felsőged rendelkezése nyomán az öt város egyikét erőszakkal megfosztották a szabad vallásgyakorlás jogától, azáltal, hogy a kassai főtemplomot elvették (pedig a templom *ius patronatus* és *possessionis* [kegyúri- és tulajdonjoga] hosszú évek óta, egyenesen *ab ipsa fundatione* [építtetése óta] törvényszerűen a városé volt, s a város az ágostai hit felvétele óta immár harmadszor építtette újjá a sok tűzkár után) és betiltottak mindenfajta egyházi szertartást: keresztelést, temetést, de a magánházaknál való közös olvasást és éneklést is, miközben mindeme jogokat másra ruházták, szóval ki nem lehet fejezni, milyen mértéktelenül megörökönyödtek valamennyien s nem tudnak másra gondolni, mint, hogy kiestek Császári és Királyi Felsőged, legkegyelmesebb uruk kegyéből (habár

13 Az ötvárosi hitvallást a történeti hagyomány szerint Leonhard Stöckel irányításával azért állították össze Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kisszeben képviselői, hogy az 1548. évi 11. törvénycikk végrehajtására kirendelt királyi biztosoknak bebizonyíthassák, nem tartoznak a törvénycikkben elítélt anabaptisták és szakramentáriusok közé. A királyi biztosok, Dudith (Sbardellati) Ágoston váci püspök (1500–1552) és Sibrik Gergely († 1553) nem találtak kivetnivalót a hitvallásban, amelyet 1560-ban Verancsics Antal egri püspök (1504–1573) és Oláh Miklós esztergomi érsek (1493–1568), 1573-ban pedig Verancsics mint esztergomi érsek is jóváhagyólag tudomásul vett. 1558-ban állítólag I. Ferdinándnak is bemutatták, ennek révén hivatkozhattak rá a későbbiekben a felső-magyarországi evangélikusok. Az újabb kutatások ezt megkérdőjelezik és azt feltételezik: a hagyomány célja elsősorban az volt, hogy minél korábbra helyezze a hitvallás létrejöttét és minél magasabb rendű magyar hatóság jóváhagyását társítsák hozzá.

14 Miksa magyar király (1563–1576), 1564-től II. Miksa néven német-római császár.

15 Az ágostai hitvallást a birodalmi protestáns rendek 1530-ban nyújtották be V. Károly (1519–1556) német-római császárnak.

tudtukkal nem tettek semmit, ami hűtlen, engedetlen vagy egyéb módon megvetendő volna), mert bizony igaz, hogy nem érhetne volna őket fájdalmasabb csapás, mint ez.

Így az immáron elkerülhetetlen válsághelyzetben, hasonlóan a halálos sebesültekhez, akik összegörnyednek, ide-oda fordulnak és dobálják magukat, így próbálván minden lehetséges úton-módon segíteni magukon vagy segítséget találni, nem engedve át magukat a végromlásnak és nem adva fel a küzdelmet, nekünk sincs más választásunk, mint hogy Császári Felségedhez, legkegyesebb urunkhoz siessünk segítségért, alázattal térdre boruljunk és kétségbeesett szívünk mélyéből könyörögve kérjük, Isten irgalmára s a végítéletre, hogy vele született és mindeddig sokféleképp kimutatott császári jóindulatához és nagylelkűségéhez méltón ismét nézzen kegyes szemmel ránk, akik nélkülözésben és szükséghelyzetben is hűek voltunk, és a bennünket jelenleg halmozottan sújtó aggodalmak, nyomorúság, javaink elapadása, baj és szükség ellenére Császári Felségeddel és a dicső Ausztriai Házzal szemben mindvégig tanúsított engedelmisségünkért és állhatatos hűségünkért cserébe tartson meg kiváltságainkban, és amint mi és elődeink Császári Felséged igen dicső emlékü atyja, Miksa és őse, Ferdinánd kegyes védelme alatt álltunk, s dicséretes uralkodása 32. évéig¹⁶ maga Császári Felséged is kegyesen támogatta, hogy zavartalanul gyakoroljuk az ágostai hitvallást, úgy a jövőben is támogasson s tartson meg bennünket ebben a helyzetben, valamint legyen gondja Kaszára s lefoglalt plébániatemplomára.

S hogy Császári Felséged kegyelmes szeme előtt világosan kivetsszék, hogy tökéletesen elhatárolódunk az ariánus, nesztorianus, kálvini és újrakeresztelő rajongóktól,¹⁷ s a legkevésbé sem vállalunk közösséget vagy állunk velük párbeszédben, nem tehetünk mást, mint hogy benyújtjuk hittételeinket, ugyanabban a formában, melyben az igen dicső emlékü Ferdinánd császárnak adtuk át '48-ban, majd '60-ban és '73-ban a magyarországi helytartónak, Verancsics Antal főtisztelendő úrnak, s mint az előbbieken, úgy most is Isten irgalmára s a végítéletre, alázattal s alattvalói odaadással, szívünk mélyéből, könyörögve kérjük, fogadjon újra felséges pártfogásába, nézzen ránk újra kegyes szemmel és fordítsa felénk a szívét, ahogy eddig, úgy mostantól is engedjen a mellékelt tételekben megfogalmazott hitvallásunk szerint élni és tartson meg bennünket ősrégi előjogainkban s szabadságunkban, különös tekintettel arra, hogy a jelen kedvezőtlen újítások kétségkívül nem vezetnének máshová, mint hogy e városok elnéptelenedjenek, elszegényedjenek és képtelenek legyenek fizetni a megszokott adókat. Azért bátoroko-

16 A szöveg Rudolf uralkodását magyar királlyá koronázásától (1572) és nem annak tényleges kezdetétől (1576) számolja.

17 A „rajongó” („Schwärmer”) fogalmat a 16–17. századi lutheránus teológiában erősen pejoratív értelemben használták minden racionálisabb szentségfelfogású reformációs irányzat („szakramentáriusok”) leírására.

dunk felhívni erre Felséged figyelmét, mert mint Felséged mindenkor hű alattvalói, kötelességünknek érezzük, hogy szem előtt tartsuk az ország javát.

Egyébiránt áhítatos hévvel kérjük Istent, adjon Felségednek tartós egészséget, jólétet és boldog uralkodást, ezen kívül továbbra is fogadjuk, hogy Felségednek és az egész Ausztriai Háznak mindenkor, akár életünk, vérünk, vagyonunk árán is, engedelmes, szerető és hű alattvalói leszünk. Engedelmesen várva Felséged könyörgően vágyott, remélhetőleg hamarosan érkező, kegyes döntését és válaszát.

Császári és Királyi Felséged mindenkor hű és engedelmes alattvalói

Az öt felső-magyarországi szabad királyi város:

Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Szeben bírása, tanácsa és polgársága

Büki Zsófia fordítása

Hethesi Pethe Márton felterjesztése Mátyás főherceghez

(Pozsony, 1604. május 16.)

Felséges Fejedelem, Legkegyelmesebb Uram!

Imádságaim és alázatos szolgálataim Felségeteknek való legalázatosabb ajánlásának utána.

Kassa és a többi felső-magyarországi szabad város kérelmét, amelyet a vallás ügyében terjesztettek a szent császári és királyi felség, a mi legkegyelmesebb urunk elé, Felségetek parancsára a katolikus tanácsos urakkal, azaz a főtisztelendő egri, a választott erdélyi és a váradi püspökkel¹⁸ együtt alapos megfontolás tárgyává tettük, és – amennyire a képességeinkből tellett – az alábbiakat láttuk jónak válaszként leírni. A főtisztelendő kancellár úr, Erdődy Tamás és Forgách Zsigmond,¹⁹ amikor levélben megkérdeztem őket, ugyanezen a véleményen voltak, a többiek még nem közölték a döntésüket.²⁰

18 Szuhay István (1551–1608) 1598-tól haláláig egri püspök, 1596–1608 között a pozsonyi Magyar Kamara elnöke; Naprágyi Demeter (1556–1619) 1596 óta Erdély püspöke és 1598–1660 között erdélyi kancellár, 1601-ben száműzték a fejedelemségből, később (1608-tól) kalocsai érsek; Migazzi Miklós (†1613 után) 1598–1613 között váradi címzetes püspök, 1600–1604 a Szepesi Kamara elnöke.

19 Forgách Ferenc (1566–1615) 1596–1607 között nyitrai püspök és 1606-tól magyar udvari kancellár; Forgách Zsigmond (1565–1621), Ferenc öccse, 1604-től királyi pohárnokmester; Erdődy Tamás (1558 k.–1624) 1583–1595 között horvát-szlavón bán, 1603-tól tárnokmester.

20 Rudolf magyar tanácsának katolikus tagjai ekkor a fentiekén kívül még a következők voltak: Újlaky Lajos (†1605) veszprémi, Radovits Péter váci, Zalatnaky György (†1605) pécsi, Verancsics Faustus (1540/1551–1617) csanádi, Bratulics Simon (†1611) zágrábi püspök, Draskovics János (1550–1613)

Először is, az öt város (már ha a másik négy város is egyetért mindezzel, amiről meg kellene kérdezni őket) azzal kezdi a kérelmet, hogy a II. Lajos magyar király halálát követő meghasonlások és sorscsapások, a sok keserűség, hányattatás és nehézség közepette Ferdinánd császár, Felsőgetek boldog emlékezetű, legkedvesebb nagyatyja állította helyre az országban az egységet és a békességet, amelyből nekik az állhatatosságuknak, engedelmességüknek és hűségüknek köszönhetően sok hasznuk származott, hiszen az említett öt város nagyszerű kiváltságokkal gazdagodott. Az az állításuk viszont, hogy az ágostai hitvallás gyakorlását nemcsak megengedték nekik, hanem az említett császári felség a védelmébe is vette volna őket e tekintetben, már meglehetősen félrevezető. E helyt és másutt erősen gyanítani lehet, hogy a nép lázadását kihasználva burkolt fenyegetéseket fogalmaztak meg; rendszerint így cselekedtek és fenyegetőztek a lázadás szerzői azidőtájt is, amikor a bitorló János király a törökök segítségével folyamodott.²¹ Mert akkoriban már megjelentek Magyarországon az eretnekek, akiket törvényes határozattal is elítéltek.²² Az említett Ferdinánd pedig, mint istenfélő fejedelem, az országban dúló zavargások lecsillapítása és teljes megszüntetése érdekében tehetségének, igyekezetének és erejének minden cseppjét felhasználta. Tudvalevő, hogy ebben a veszedelemben, az ország megmentésében egyesek, Őfelsége hű főpapjai, bárói és más katolikus férfiak nagy buzgósággal csatlakoztak a felséges Ausztriai Házhoz, ezek a városok viszont cserbenhagyták őt.

De legyen, tegyük fel, hogy az általuk tanúsított hűség és állhatatosság miatt köszönetet érdemelnek. Mi lehetne nagyobb ellentételezés egy jótéteményért cserébe, mint hogy Őfelsége a kárhozatos tévelygésből, a lelkük elveszejtéséből megpróbálja visszavezetni őket az üdvösség útjára, az egyház kebelébe? Tehát az oly buzgó, a katolikus valláshoz kiváltképp ragaszkodó Ferdinánd császárt (akinek állításuk szerint 1548-ban bemutatták a hitvallásukat, és megnyerték hozzá a jóváhagyását) nyilvánvalóan megsértik, amikor azzal hancegnek, hogy az említett városokat megvédte az eretnekségben, az ágostai hitvallás gyakorlásában²³ – erről senki emberfiát nem fognak meggyőzni. A városok kiváltságleveli sem tartalmaznak mást, mint a katolikus vallás tiszteletét, amelyhez akkor tartoztak, amikor a katolikus hitükből fakadó hűségükkel kiérdemel-

horvát bán és Istvánffy Miklós (1538–1615) nádori helytartó. Protestáns tagja a magyar tanácsnak ekkor már csak egy volt, Thurzó György (1567–1616) királyi főpohárnokmester.

21 Szapolyai János (1487–1540), 1526 novemberében megkoronázott magyar király, I. Ferdinánd ellenfele.

22 Utalás az 1523. és 1525. évi törvényekre, amelyek azonban annak ellenére, hogy 1526 tavaszán a Szent György-napi rákosi országgyűlésen visszavonták őket, részei maradtak a történeti hagyománynak, eltérő felfogásban mind katolikus, mind protestáns oldalon.

23 Szemlátomást Pethe az ágostai hitvallást is eretneknek tartja, ez azonban nem új fejlemény, hiszen eredendően az 1548-as vallásügyi törvény sem mutatott toleranciát a lutheránusokkal szemben (szemben a későbbi hagyomány állításával).

ték, hogy kiváltságokban részesüljenek. Ezt a bünt inkább a kérelmezőknek lehet felróni: az ország hivatalos határozatából egyértelműen kiderül, hogy az említett Császári és Királyi Felség a főpapok, főurak, továbbá az összes rendek népes gyűlése előtt (ahol kétségkívül a szóban forgó városok küldöttei is jelen voltak), itt Pozsonyban, Szent Lukács evangélista ünnepén személyesen megjelentve éppen ellenkezőleg határozott, és az országlakosok egyhangúlag hozott döntésének értelmében törvényen kívül helyezte a lutheranizmust, ahogyan az „A” jelzéssel mellékelt törvénycikkék (hogy a többit ne is említsük) világosan megmutatják.²⁴

Az pedig, hogy a felséges Miksa és őt követve a jelenlegi Császári Felség, a mi legkegyelmesebb uraink, a kedvezőtlen körülmények, az egri püspökség hosszan tartó székesüresedése és a nagy paphiány²⁵ miatt eltűrték ezt a dolgot, inkább tudomásul nem vételeznek és halogatásnak tekinthető, semmint engedélynek.

Végül azonban az említett Felség, miközben ezt forgatta istenfélő lelkében, felismerte, miszerint Isten dicsősége azon múlik, hogy az egyetlen igaz katolikus vallással tisztelik-e Istent; így aztán (nemcsak a lelkek üdvére, hanem a hívei védelmére való tekintettel is) megragadta a kínálkozó alkalmat, és jóságosan úgy gondolta, hogy keresztényi jámborságból fakadó vágyának ezzel az emlékezetes és fölöttébb dicséretes példával kell eleget tennie. Úgyhogy jogtalanul és hazug módon hozzák fel, hogy az ágostai hitvalláshoz, amelyet egykor Károly császárnak mutattak be, de ő azt soha nem erősítette meg, Őfelségeik, az igaz hit élharcosai, jóváhagyásukat és engedélyüket adták volna;²⁶ hiszen erről az országnak semmiféle határozata nem szól.

Az is helytelen, hogy a királyi tekintéllyel szembeszállva és Őfelsége sérelmére igényt tartanak a kassai templom kegyúri jogára és törvényes birtoklására. Ugyanis Ő Császári Felsége, mint legkegyelmesebb királyunk és apostolunk, az országban lévő (még inkább a Szent Korona birtokába tartozó) összes templom kegyúri jogának birtokosa, a püspökökre és az egyházi rend más tagjaira is csak mint kirendelt felügyelőkre bízta rá az egyházakat, hogy Őfelsége tekintélyével kormányozzák azokat. Ennek megfelelően a kassai templom, amelyet – mint a város kiváltságlevelei bizonyítják – Zsigmond és Mátyás, e híres magyar királyok alapítottak és gazdagítottak adományokkal,²⁷ kegyúri jog tekintetében szintén Őfelségéé, mivel nem adományozta el, hanem megőrizte magának. A városnak csupán arra van joghatósága, hogy kinevezze a plébánosokat és más javadalmaso-

24 A melléklet nem maradt fenn.

25 A nagy paphiányról a katolikus egyház állapotáról 1606 elején írott jelentés is megemlékezik (nr. 22.).

26 A legújabb kutatások szerint a királyi elismerések valóban nem történtek meg, országgyűlési határozat legalább is egészen biztosan nem született róluk.

27 A kassai Szent Erzsébet templomot egy 1390 előtt leégett korábbi templom helyén építették, ennek legfontosabb szakaszai Luxemburgi Zsigmond (1378–1437, a templom északi tornyát róla nevezték el) és Hunyadi Mátyás (1458–1490) uralkodása alatt voltak.

kat, aztán bemutassa őket az ordináriusnak, vagyis az egri püspöknek. Az pedig az egri püspök jóváhagyásán és egyetértésén áll, hogy elfogadhatónak vagy elvetendőnek bizonyulnak-e. Ugyanez a helyzet más egyházmegyékben és városokban is, például Sopronban, Pozsonyban, Nagyszombatban és Szakolcán sem lehet alkalmazni valakit a főpapok engedélye nélkül. Kassa városa azonban ezt a joghatóságot azáltal, hogy sok éve nem mutatott be katolikus férfiakat az alapítók, vagyis katolikus királyok szándéka és rendelkezése szerint, hanem főeretnekeket melengetett a kebelén, elveszítette; mindazonáltal a templom újjáépítésekor Ófelsége megbízottai a régi szabályok szerint meghagyták nekik.

Azt is jogtalanul panaszozzák, hogy elvették tőlük a templomot, mert csak a régi, igaz vallást állították benne vissza, amelyet korábban kiűztek onnan – márpedig az abba való belépés Ófelsége tetszésére szolgál, és könnyen megengedik, senkitől nem tagadják meg.

Az pedig nagyon is jó dolog, hogy betiltották a szertartásaikat, amelyek egyébként sem jelentenek mást, csak énekelgetést. Sőt, méltán vonták magukra Ófelsége súlyos haragját, amiért előző évben nem engedték, hogy a megboldogult császárnő, Felségetek édesanyja szent emlékezetére a kassai templomban két-három órán át katolikus rítusú szertartást mutassanak be.²⁸ Jól mutatja kifejezett megátalkodottságukat és az istenfélő magyar királyné iránti méltatlan hozzáállásukat, s még súlyosabbá teszi vétküket, hogy én mint helytartó, Ófelsége tekintélyével fellépve ezt határozottan megparancsoltam nekik, ahogy az összes országlakosnak is, továbbá a rendes főpapjuk is erre utasította őket kiközösítés terhe alatt, Ófelsége Magyar Kamarája pedig nem csupán megkövetelte tőlük, hanem többszöri felhívással, hiábavalóan erőltette is, de ők egyikünket sem tartották méltónak a figyelmükre, és megátalkodott szívvel ellenálltak.

Amiatt is hiába sóhajtoznak, hogy a kézművesmesterek a katolikus hit miatt mind elhagyták a várost; ugyanis a katolikus városokban is él sok olyan iparos, akiknek semmi közük nincs a valláshoz, mégsem származik belőle kényelmetlenségük vagy káruk. A jelenlegi hiány, ha hajlandóak belátni az igazat, a háborúk miatt alakult ki, mert sivar munkájukra ráunva inkább beálltak a hadijelvények alá. A jövőben éppen hogy virágzásnak fognak indulni ezek a városok, hiszen nemcsak kereskedelmi, hanem vallási, katolikus közösségbe is kerülnek majd a katolikus országokkal és tartományokkal, amelyek eddig visszariadtak tőlük mint eretnekektől.

Az sem állja meg a helyét, hogy azt állítják: mivel ők itt születtek és nevelkedtek, ezért ők a templom törvényes birtokosai, míg az egri káptalan, amely számára a templomot kijelölték, legalábbis bérlő. Mert ha a káptalan tagjai, akiket a törökök zsarnoksága elűzött a székhelyükről, a polgári házakban bérlőnek számítanak is, abból még nem következik, hogy a templomban szintén bérlők lennének, mivel az egri egyházmegyében mindenütt megvan a maguk helye és székhelye. A polgárok viszont, noha a jelen-

28 Spanyolországi Anna császárné, Rudolf édesanyja 1603. február 26-án halt meg.

legi bíró és mások – akik nagyobb részét kívül esnek az egyház kebelén – szintén jövevények a városban,²⁹ mégis csak a papokat becsmérlik megátalkodottan, rájuk okádják a mérgüket, miközben az esztergomi káptalan szintén Nagyszombatban székel már sok éve, a győri a véghely elvesztése után Sopronba, a csázmai pedig Zágrábra költözött át anélkül, hogy bárki tiltakozott volna emiatt.

Ahol azt írják, hogy nincs közük a különféle főeretnekek szektáihoz, erősen csúsztatnak, mert köztudott, hogy a magyarok nagyrészt kálvinisták, a többiek pedig a hamis tanítások különféle árnyaiba burkolóztak.

Mivel ők használták, a háromszor leégett templom helyreállítását, valamint a kijavított tető megőrzését és kibővítését joggal lehetett az ő feladatuknak tekinteni. Az egyház, elsősorban a domonkos rendház gazdag jövedelmeiből ezt meg is tudták oldani. Van egy kicsiny és szűkös kápolna, amelyről nagyvonalúan azt állítják, hogy mind az uralkodók, mind a káptalan számára elegendőnek bizonyult. Valójában Miksa felséges úr, Felségetek szeretett bátyja³⁰ és a mi jószágos urunk jámborságából és istenes lelkületéből kifolyólag néhány évvel ezelőtt, a palota egyik részén építtetett oltárt, hogy egy-két napon át ott hallgathasson misét, s a káptalan tagjai mindeddig ott voltak kénytelenek a szertartásokat végezni.

Hogy az Istennek már visszaserzett templomot, esetleg egy kisebb vagy nagyobb kápolnát újra megkapjanak, s így az egyházi rítusokat és szertartásokat szemből vagy a szomszédból a szektások zsvivájával, mindenféle dalolászásával és ünnepi nyüzsgésével, vagy a lázongó nép titkos összejöveteleivel akadályozzák, vagy hogy egy új szentély építését engedélyezzék a számukra, azt a tanácsos urak nem tartják célszerűnek, hogy ezáltal elkerüljük a zavargásokat. Méltóztassék inkább Felségetek a szent királyok példáját követve istenfélő és kegyes módon kitartani dicséretes kezdeményezése mellett, és a felséges Ferdinánd 1548-ban, az ő hozzájárulásukkal kiadott törvénycikkének értelmében a tévelygés homályából visszavezetni őket az igaz hit fényébe és az igaz valláshoz (ahogyan Szent István király megtérítette a magyar népet).³¹

Ezzel a buzgalommal és heves istenfélelemmel Felségeitek (akiknek az érdemei által a kérelmezők akadályba ütköznek) az utolsó ítélet napján kétségkívül kiérdemlik majd az isteni kegyelmet és az örök jutalmat. Mindenképp figyelembe kell venni ugyanis, hogy

29 Kassa főbírója, Johannes Bocatius (1569–1621) szorb származású volt, Lausitzban született. Jellemző még, hogy a Bocskai táborába (és a szerencsi országgyűlésre) küldött kassai tárgyalódelegáció többnyire református magyarokból és református hajlamú (kriptokálvinista) polgárokból állt, és az is feltűnő, hogy a két nem magyar anyanyelvű személy nem volt tősgyökeres kassai: Bocatius mellett Melchior Reiner sem, aki Sankt Gallenből érkezett és sziléziai származású volt.

30 Miksa magyar király valójában Rudolf apja volt.

31 Az anabaptisták és szakramentáriusok ellen kiadott 1548. évi 11. törvénycikkkel, amely azonban csak a későbbi értelmezési hagyomány szerint volt toleráns a lutheránusokkal szemben.

ha bármire is engedélyt kapnak, vagy azt a rendelkezést Felségetek méltóságának és tekintélyének kárára bármelyik részén módosítják, akkor a katolikus vallás előmozdítása teljes kudarcot fog vallani, és ezek a szektás polgárok, akik már így is pöffeszkednek a vagyonuk és gazdagságuk miatt, s az ő példájukon felbuzdulva mások is felfuvalkodnak majd és diadalmas örömkialtásokban törnek ki Őfelsége és az egyházi rend ellenében.

A jövőbeni nagyobb gondok elkerülése érdekében tehát tovább kell haladni az üdvös elhatározás útján, és a polgárok egyetlen követelését sem szabad jóváhagyni, a városon belül vagy kívül egyetlen vallás gyakorlását sem szabad megengedni a katolikus mellett. A katolikus férfiakat, ha akadnak ilyenek, Őfelsége különleges és szigorú parancsa révén fel kell vetetni a szenátusba, a tehetős polgárok és mesteremberek elköltözésétől pedig nem kell tartani. Az ellenkező és háborgó polgárok indulatainak megfékezése végett a méltóságos generális úr belátása szerint helyőrséget kell telepíteni a városba, amelyet Felségetek szeretne, és egyáltalán a vallás helyreállításának minden alkalmas eszközét meg kell ragadni. A katolikus tanácsurak teljes egyetértésben erre az álláspontra helyezkedtek.

Abban az esetben, ha a fenti és más érvek által kínált megoldással a kérelmező polgárok nem elégednének meg, és nem hagynának fel azzal, hogy békétlen lelkiületükkel kellemetlenkedve a terhünkre legyenek, a tanácsos urak úgy vélik, hogy nyolc főemberrüket, négyet a szenátusból (név szerint Bocatius Jánost, a jelenlegi bírót, aki néhány éve az eperjesi iskola tanára volt, egyébként pedig egy fecsegő szofista; továbbá Hercegh Istvánt, a nevezett Bocatius társát és segédjét, aki otthon a köznéppel, utazás közben pedig a magafajta csöcselékhez tartozó emberekkel szokott titokban találkozgatni, akikkel a rendeket a legutóbbi országgyűlésen is megpróbálták lázongásra és zendülésre tüzelni; valamint Melchior Reinert és Andreas Maternát), négy másikat pedig a centumvirek közül Pozsonyba, Bécsbe vagy Prágába kell hívni, ahogy Őfelségének tetszik, mint különleges alattvalóit, aztán ott tartani őket egészen addig, míg szigorú visszavonó nyilatkozat útján nem ígérik tökéletes, hűséges alattvalókhöz illő engedelmességet, kötelezve magukat, hogy engedelmeskedni fognak Felségetek kifejezett akaratának és parancsának, más városoknak is példát adva. Végső esetben pedig még mindig ott lesz Őfelsége számára a lehetőség, hogy úgy zabolázza meg őket, úgy törje le a nyakasságukat, ahogyan – emlékezetünk szerint – más helyek és városok esetén tette.

Felségetek jósaos parancsa szerint ezeket láttuk célszerűnek megírni. Isten őrizze meg Felségeteket egészségben minél hosszabb ideig.

Pozsony, 1604. május 16.

Felségetek legalázatosabb káplánja és örökös szolgálója,
Márton kalocsai érsek és helytartó sk.

Szabó Ádám fordítása

Lőcse város tanácsának levele hethesi Pethe Mártonnak
(Lőcse, 1604. október 11.)

Méltóságos és főtiszteletű úr, legkegyelmesebb pártfogónk!
Miután Méltóságos és Főtiszteletű Uraságotok tegnapelőtt eljuttatta hozzánk a Szent Császári és Királyi Felség, legkegyelmesebb természetes urunk kegyelmes és jóakarató parancsát, azt Uraságotoktól illő tisztelettel, megfelelően tisztelettudó alázattal átvettük, elolvastuk és a lényegét megértettük. Ahogyan pedig őseink példáját követve a Szent Császári és Királyi Felség minden jóságos parancsához és kegyelmes akaratához (kérvény nélkül mondhatjuk), miként az Őfelsége hű és engedelmes alattvalóihoz illik, mindeneddig alázatosan igazodtunk, ugyanúgy megígérjük és megfogadjuk, hogy a jövőben is, amíg csak élet és értelem lesz bennünk, engedelmesen ezt fogjuk tenni a leszármazottainkkal együtt. Éppen ezért Őfelsége ellenünkben kiadott határozata az asszonyainkkal és gyermekeinkkel együtt komolyan összezavart bennünket a lelkünkben, hiszen abban a Szent Császári és Királyi Felség kegyelmesen arra utasítja egyébként is meggyötört és elnyomott, hű alattvalóit, akiket a közvetlen közelben lévő ellenség támadásának súlyos veszedelme is fenyeget, hogy a templomainkat, a rendházainkat, az iskolánkat, a paplakjainkat és az egyházi személyek többi lakását, valamint az összes ereklyét, szertartási ruhát, áldozócsészét és az istentisztelethez tartozó többi dolgot adjuk át közvetlenül Uraságotok kezébe, továbbá küldjük el a nálunk szolgáló lelkipásztorokat, állítsunk a helyükbe katolikus papokat, és az ő miséiket látogassuk.

Mivel azonban, nagyméltóságú uram, ezen dolgok egyike sem a testi és mulandó javakra, hanem a lelki üdvösségünkre és a lelkiismeretünkre vonatkozik, amelyeket Isten egyedül a maga számára akar fenntartani, ezért érett megfontolás után túlságosan súlyosnak és terhesnek találtuk, hogy a felismert evangéliumi igazságtól, amely a próféták és az apostolok írásaiban a róluk fennmaradt emlékekben, valamint a niceai, az Atanáz-féle és az ágostai hitvallásban van összefoglalva, és amelyben a néhai szent császárok és magyar királyok, a boldog emlékezetű Ferdinánd és Miksa kegyes jóindulatából kifolyólag a szüleink éltek, amelyben mi is születünk és nevelkedtünk, sőt a jelenlegi szent császári-királyi felség nagylelkű jóváhagyásának és kegyességének köszönhetően mind a mai napig megmaradtunk és – ha Isten is úgy akarja – a jövőben is megmaradni szándékozunk, elszakadjunk, és a római egyház ölébe legyünk kénytelenek visszatérni. Hogy ez miként volna lehetséges a lelkiismeretünk megsértése és az üdvösségünk kockáztatása nélkül, egyáltalán nem látjuk.

Bízunk abban is, hogy a Szent Császári Királyi Felség veleszületett jámborsága és kegyessége folytán könyörületes szemmel ránk, és atyai módon figyelembe veszi jószándékú és hűséges szolgálatainkat, amelyeket mi mint hű alattvalói boldog uralko-

dásának kezdetétől fogva alázatosan és engedelmesen, béke és háború idején egyaránt tanúsítottunk és ezután is hasonló hűséggel fogunk tanúsítani, és Isten könyörületességének lényegére, valamint a magyarországi közjóra és nyugalomra való tekintettel kegyesen meghagy mindnyájunkat ezután is abban a vallásban, az ágostai hitvallásban, amit mindeddig békésen és bármiféle nehézség okozása nélkül gyakoroltunk.

Ezen okból kifolyólag elhatároztuk, hogy Ő Császári Felségét különleges követek útján az első adandó alkalommal megkeressük. Mindazonáltal, noha Őfelsége ezen jószágos határozatát semmiféle jóváhagyással vagy hivatalos egyetértéssel nem illethetjük, ezt nem szabad úgy értelmezni, mintha a köteles hűségünkről és a korábban tanúsított engedmességünkről megfeledkezvén Őfelsége, a mi természetes urunk vagy Uraságotok ellen bármiféle lázadásba akarnánk kezdeni (amit a kegyes Isten távoztasson el tőlünk), vagy szembe akarnánk szállni velük és ellenük szegülni (ami ellen Isten és az egész ország színe előtt ezen írásunknál fogva ünnepélyesen tiltakozunk); sokkal inkább azért tesszük, hogy ezen a módon lelkiismeretünket és a felismert evangéliumi igazság oltalmába helyezett lelkünket megőrizni, és rájuk gondot viselni tudjunk. Ennélfogva Méltóságos Uraságotokat, úgyis mint legkegyelmesebb pártfogónkat alázatos tisztelettel megkérjük, méltóztassék alázatos, zavarodott lelkünkben fogant válaszunkat jóindulattal fogadni, hiszen egyébként Ő Császári és Királyi Felségéért, legkegyelmesebb urunkért a lelkiismeretünk ügyén kívül készek vagyunk a javainkat, a kincseinket, a vagyonunkat és általában minden számunkra kedves dolgot a legodaadóbb szándékkal felajánlani, akár a vérünket is kiontani.

A továbbiakban ajánljuk magunkat Méltóságos és Főtiszteletű Uraságotok jóakarátú és kegyes oltalmába és kedvezésébe.

Lőcse, 1604. október 11.

Lőcse szabad királyi város bírása, esküdtjei,
előljárói, egész közössége és minden lakosa

Szabó Ádám fordítása

Hethesi Pethe Márton levele Rudolfnak
(Szepeskáptalan, 1604. október 16.)

Legszentebb Császári Királyi Felség, Legkegyelmesebb Uram!
Odaadó imádságaim és örökké engedelmes hűségem Felségetek kegyelmébe való alázatos ajánlásának utána. Látva a gonoszságba merült világot és a hamis tanítások viharai által fenyegetett Magyarországot, úgy véltem, hogy az isteni jószág és Felségetek kegyessége folytán rám ruházott lelkipásztori kötelességemből fakadó feladataim sze-

rint segítenem kell, és gondoskodnom a lelkek üdvösségéről. Ezen súlyos bajok és az Ég által ránk küldött csapások okát, vagyis az eretnekségeket, amennyire erőmből telik, megsemmisíteni és eltávolítani akarván először Győrből, majd az óvári uradalomból és más helyekről üztem ki annyi fontos eretnek vezért, amennyit az isteni és emberi felségek segítségének közreműködésével csak lehetett, majd a felséges főherceg³² további terjeszkedést és bőségebb aratást remélve, Felségetek jóakarató helyeslése mellett ide, a Szepességbe küldött, ahol a királyi Felségetek alá tartozó Lócse város lakosainak megátalkodottsága és nyílt lázadása igen nagy fáradságot okozott nekem.

Mielőtt ugyanis nekiláttam volna üdvös céloknak, a vallás helyreállításának, a város bíráját³³ és más hivatalársait tájékoztattam a szándékomról és a kapott parancsról, előrebocsátván egy atyai figyelmeztetést. Ők megígérték, hogy engedelmesek lesznek, s ahogy az Felségetek hú alattvalóihoz és a Szent Korona birtokához illik, minden tekintetben Felségetek parancsához és akaratahoz fognak igazodni, de mindeközben valamiféle indokolatlan, elfogult rosszindulatot tápláltak a lelkük mélyén. Miután színlelt engedelmességükkel így meggyőztek, Felségetek parancsaival felvértezve tanúként (és hogy a dolgok elintézéséhez nagyobb tekintélyt biztosítson) magam mellé veszem Thurzó Kristófot, ennek a vármegyének a főispánját,³⁴ és a folyó hó nyolcadik napján békésen, nyugalomban, minden fegyvercsörgetés nélkül bevonulok a városba. A polgárok kijelölnek a számomra egy házat szállásként, közel a templomhoz és az iskolához; itt töltöm az éjszakát, majd a következő napon összehívom a szenátori rendbe tartozó polgárokat, udvariasan közlöm velük a parancsot és atyailag intem őket, hogy minden záradékot illetően alázatosan vessék alá magukat Felségetek akaratainak.

A népes szenátusi ülés megtartását és a parancs felolvasását követően haladékat kérnek, a lelkiismeretük összezavarodását emlegetik és tekergőző kigyók gyanánt ide-oda hajladoznak, mert gyötri őket csalárd elméjük és a lelkükben rejtőző mérég. Megismétlem tehát a kegyes buzdítást, és mintha csak egy színházban volnék, drámai jelenetbe illő módon a szemük elé tárom, hogy ha engedelmeskednek, akkor elnyerik Isten áldását és a lelkük üdvösségét, ha viszont nem, akkor Felségetek részéről kegyvesztettséget és sok egyéb bajt kell majd elszenvedniük. Erre újra tanácskozásba kezd a szenátus, és csaknem egész nap tárgyalnak, végül vecsernye táján hozzám küldenek a polgárok két rendjéből harminchat tekintélyesebb embert, akik féktelen megátalkodottságtól fütve rám okádják elfogult gyűlöletük mérgét és fennen kijelentik, hogy az egész városban mindenki inkább meghalna, mintsem hogy megtagadja az ágostai hitvallást és elsza-

32 Mátyás főherceg (1557–1619), a későbbi II. Mátyás király (1608-tól), a magyarországi csapatok főparancsnoka.

33 Riemer Orbán.

34 Thurzó Kristóf (1583–1614) szepesi és sárosi főispán.

kadjon az igaz hittől; és még kevésbé hajlandóak lemondani a templomokról, az iskolákról és a plébániáról.

Közben a szállásom környékén mintegy kétszáz puskás vette be magát az iskolába, a falakon mindenfelé fegyvereket helyeztek el, és mintha valami iszonyú ellenség ellen készülnének, az egész város fegyverre kapott: ágyúlövésekkel, fegyvercsörgetéssel és fogcsikorgatással egyértelmű jelét adták a lázadásnak, míg én hiábavalóan igyekeztem állandó figyelmeztetésekkel nyugalomra inteni őket. Nem is csalt meg az előérzetem: amikor ugyanis megparancsoltam, hogy a lázadás szerzői önként adják ki a nevüket, kifordították a sarkaiból a kaput és berontottak a ház udvarára. Egy bizonyos Jonas Schenk – vagy más néven Scheider – mint valami zászlóvivő, és az ő példájától fellelkesülve hasonlóképpen mások is nagy kiáltozás közepette a ház minden zugába hozzájuk beosztott fegyvereket helyeztek el és bírósági tárgyalásba kezdtek. Mielőtt azonban a bíró akár csak átjött volna az iskolába, már mindenfelől röpködni kezdtek a kövek, bezúzták az ablakokat, és sok szolgálót súlyosan megütöttek és megsebesítettek, míg az ellenkező oldalról, az iskola ablakaiból többen is puskával lőttek ránk.

Hogy ne essek el a szászok golyózáporában, kénytelen voltam az említett Thurzó úrral és a kíséretemhez tartozó többi személlyel együtt egy másik szobába távozni, de rögtön ezután a ház ajtajait, melyeket a zavargás kezdetekor a szolgálaim bezártak, furkóbotokkal és fejszékkel betörték. Az udvari prefektus, az említett Thurzó úr a bal vállán súlyosan megsérült egy elhajított kötől, a kíséretében lévő egyik ifjú fegyverest karddal vágta meg a homlokán, egy harmadiknak pedig, amikor ki akart menni a szállásunkról, a ruháját lyukasztotta át egy nagy puska lövése a mellkasánál, de a teste – Istennek hála – sértetlen maradt. Közben valaki az iskolai leshelyüket elhagyva a szenátus házához futott, ahol puska lövésekkel jelet adtak, mire lezárták a kapukat és a város minden sarkában fegyverkezni kezdtek a polgárok. Nagy csödület támad és a házat, ahol tartózkodom, mindenfelől körbeveszik, dühöngve halállal fenyegetnek engem. Így is történt volna, mint azt később megbízható emberektől és maguktól a polgároktól megtudtam, hogyha a feltámadt zavargás ideje alatt bármilyen alkalomból akár csak egyikük is megsérül vagy megsebesül valamelyik emberem keze által; feltett szándékuk volt, hogy ez esetben az utolsó szálig lemészárolnak bennünket. Végül nagy nehezen mégis sikerült lecsillapítani a felzúdulást, és éjszakára új, erősebb őrségeket állítottak fel, továbbá kívülről beengedtek száz gyalogos katonát, hogy gondosan vigyázzanak ránk, míg minket emésztett a félelem.

Másnap, azaz vasárnap, egy világos és tartalmas beszéddel ismét megpróbálom rávenni őket a lecsendesedésre, a Felségetek iránti engedelmesség gyakorlására, a parancs végrehajtására és a jobbik eszűkhöz való visszatérésre, kijelentvén, hogy semmiféle fenyegetéssel nem élek, nem akarok fegyveres erővel fellépni, csak mint egyházmegyei előljárójuk, Felségetek akarata szerint békésen és szelíden igyekszem végrehajtani az

egyházak és az egyházakhoz tartozó személyek vizitációját. A parancsot a nép kedvéért német nyelvre is lefordítom, és atyailag kérem őket, sőt könyörgöm nekik, hogy legyenek hajlandók alaposabban átgondolni a dolgot és józanul megfontolni, hogy kivel is szegülnek szembe, kinek a méltóságát sértik meg, és hogy mi lesz a lázadás büntetése, hiszen így a királyi kegy, a szabadságaik és kiváltságaik elvesztése fenyegeti őket.

De hiába mondtam nekik ilyen és más efféle szavakat, amelyeket pedig németül, latinul és magyarul is előadtam; ugyanis újra összehívták a népet, tanácskozást tartottak és megmaradtak az addigi nyakasságuk mellett, nyíltan és egyértelműen szembeszállva Felsőgetek akaratával és parancsával. Amikor az egyes pontokat illetően kérdeztem őket, hogy hajlandók-e átadni nekem a kulcsokat, a nagyobbik templomot, a rendházakat, a zarándokszállást és a paplakot, megnyitni az iskolákat, valamint megmutatni az ereklyéket és megengedni a vizitáció végrehajtását vagy sem, minden egyes pontra valamennyien egyértelmű és kerek tagadással válaszoltak, kijelentvén, hogy a Felsőgetekhez tartozó minden dologra igényt tartanak.

Döbbenettel hallottam ezeket, és úgy döntöttem, hogy megátalkodott szívüket győzködni céltalan, a további halogatás fölösleges lenne, ezért az engedetlenségükről, a lázadásukról és zendülésükről nyilvánosan panaszt tettem az említett Thurzó úr és a káptalanhoz tartozó tanúk, a Társaság atyái és más, nemesi rangú jelenlévők előtt. A színük elé hoztam és bemutattam nekik sebesült és sérült embereimet, a házba behajított köveket és a puskából kilőtt ólomgolyót, amely átlukasztotta Thurzó úr szolgájának ruháját, és amelyet végül a falból kellett kivenni, továbbá a bunkósbotokat és egyéb bizonyítékokat. Így a tiltakozásukkal nem tudják majd nyílt lázadásukat ellepíteni, sem pedig Felsőgetek előtt kimenteni magukat.

Miután ezeket elvégeztem, visszatértem a szepesi káptalanba, a diadalittas polgárok pedig a távozásomat követően tömegével zúdultak a templomba, csodálatos összhangban himnuszokat és zsoltárokat énekeltek, megkongatták a harangokat, megfújták a kürtöket, győzelmi sortüzeket adtak a puskákkal, egyszóval ünnepelték a megszerzett győzelmet, a parancs nyílt semmibe vételét, Szent Királyi Felsőgetek tekintélyének megsértését és a katolikus vallás porig alázását. Alázatosan javaslom, hogy ezt a szörnyű büntettet semmiképpen se tűrjük el, hanem a többiek megfélemlítése és intő példa szolgáltatása végett szigorúan lépünk fel velük szemben, különben a vidék más városai és a tizenhárom szepességi mezőváros (amelyek már semmibe vették a felsőgetes lengyel király utasítását és engedetlenül viselkednek, a korábbinál is megátalkodottabb magatartást tanúsítva) könnyen vérszemet kaphat. Reméltem, hogy a lőcseiek engedékenyebbnek és készségesebbnek bizonyulnak majd Felsőgetek akaratával szemben, ahogyan azt – álnokságukat leplezve – meg is játszották, de most már tudom, hogy a többi szabad város felbujtására cselekszenek, és levelezést folytatnak velük. Leginkább a szepességi vármelegyék és az ottani szabad városok által tartott gyűlés nyújtott nekik alapot az önbiza-

lomra és az engedetlenségre, amit az érkezésem előtt rendeztek a hóstátban, és egy törvénycikkre való hivatkozás révén próbálták a törvényesség látszatával felruházni. Hogy itt a kassaiak ösztökélésére hogyan szegültek szembe a Felségetek által tavaly parancsba adott vallási reformokkal, a méltóságos generális úr³⁵ színe előtt tiltakozva, és hogy a gyűlés során hogyan ragaszkodtak ehhez a tiltakozáshoz, azt Császári Felségetek a mellékelt B iratból és a nekik adott válaszból (a C iratból) kegyeskedhetik megismerni.³⁶

Minderről azért bátorkodtam ilyen részletesen beszámolni, hogy ha majd a fent említett, jelenleg a hadi ügyekkel elfoglalt generális úrral az ügy megfelelő folytatásának lehetőségeiről tárgyalunk és kölcsönösen kikérjük egymás tanácsát, és közben a dolgoknak ebben a bizonytalan és zavaros helyzetében a városok és az eretnek gonoszsággal megfertőzött nemesek között netalántán valamiféle összeesküvés, lázadás vagy pártütés törne ki (amitől a mostani időkben nagyon is tartani lehet), akkor ne vethesse a szememre senki, hogy elhanyagoltam volna a kötelességemet.

Mindazonáltal bízom benne, hogy minden tervünk megvalósulhat, és kegyes szándékunk – ha nehezen is, de – előbbre jut; csak Felségeteknél ne találjanak megértő fülekre az eretnekek csalárd mesterkedései, és miként a tévtanítás hitvallását követő többi országban tette, kegyeskedjék itt is az eretnekség elpusztításával példát statuálni. S hogy minél könnyebben hajoljanak az engedelmes szolgálatra, azt javasolnám, hogy ha Felségeteknek is úgy tetszik, négy szenátori rangú férfit helyezzen vád alá és a többiek megfélemlítésére tartsa ott őrizetben őket, vagy vezényeljen helyőrséget a városba és vonja meg tőlük a kiváltságjogaikat, amiért a Szent Korona jószágaként meggondolatlanul arra vetemedtek, hogy felkeljenek és szembeszálljanak Felségetekkel és az országba kinevezett helytartójával, amivel a többi városnak is ösztönzést adtak a zendülésre és pártütésre.

A világosan fogalmazó királyi törvények értelmében akár a rendzavarók kivégzését is fontolóra lehet venni, hiszen aki királyi vagy káptalanhoz tartozó embereket veszélyeztet, az örök hűtlenség bélyegét vonja magára. Hát akkor mennyivel inkább azok, akik ellenem, egy helytartó és egyházmegyei főpásztor, a saját főispánjuk, következőképpen Felségetek ellen keltek fel és kezdtek nyílt lázadásba, és Felségetek utasítását semmibe véve szembeszálltak vele? Egy ilyen esetben Felségetek a lőcsei polgárokat mint megrögzött lázadókat a királyság és a király jogai szerint életükben és javaikban is súlyosan megbüntetheti. Ezen okból kifolyólag alázatosan kérem Felségeteket, ne hagyja bosszulatlanul az engem ért szörnyű, hallatlan gyalázatot, hiszen semmit sem magamtól, hanem mindent Felségetek nevében és hatalmából, a katolikus egyház gyarapodásáért tettem. Ha ugyanis őket nem büntetik meg, akkor mások sem fognak visz-

35 Ti. Belgioioso.

36 A mellékleteket nem ismerjük.

szariadni attól, hogy az igaz vallás megvetésében akár a legvégsőkig elmenjenek, s így a hivatali méltóságok kárára egyre inkább elbízza magát eretnekek gyalázkodó viselkedése és arcátlansága.

Újra és újra kérem tehát, hogy idejében orvosoljuk ezeket a gondokat, bízva benne, hogy Felségetek kegyesen meg fogja tenni mindazt, ami a hatalmas Isten dicséretének és dicsőségének, valamint az Ő egyházának gyarapodásához tanácsosnak látszik. Közben én minden eshetőségre készen megbeszélem az ügyet a generális úrral és szorgosan igyekezni fogok, hogy az üdvös célt illetően – amennyire csak lehet – előrelépés történjen és az igaz vallás gyarapodjék, végül pedig mindezekről alázatosan értesítem majd Felségeteket, akit az Úristen őrizzen meg hosszú évekig épségben, adjon neki szerencsés uralkodást és diadalt az ellenségei felett.

Kelt a szepesi káptalanban, 1604. október 16-án.

Szent Felségetek alázatos káplánja és örök híve,
Márton kalocsai püspök és helytartó

Szabó Ádám fordítása

Rudolf levele Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kiszzeben, Nagybánya és Várad
szabad királyi városoknak
(Prága, 1604. november 7.)

Rudolf stb.
Okos és körültekintő, szeretett híveink! Nincs felőle kétségünk, hogy már tudomásotokra jutott, sőt ténylegesen megtapasztaltátok, hogy jelenleg milyen zavargások és az egész államot fenyegető lázongások zajlanak Felső-Magyarország vidékein. Mindez kismarjai Bocskai István meggondolatlan vakmerősége és mesterkedései folytán robbant ki, aki félredobott minden hűbért és hűséget, amellyel nekünk mint királynak és természetes urának, valamint a mi Magyar Királyságunk Szent Koronájának tartozott, és (ahogy nekünk jelentették és ahogy az efféle emberek szokása) a vallási nézetei megvédelmezésének és megoltalmazásának ürügyével nem átalott nyíltan fellázadni ellenünk, és istentelen sereget felsorakoztatva a napokban ellenségesen megtámadta a katonáinkat, csellel bekerítette és lekaszabolta az embereket; aztán a baj fokozatosan terjedt tovább, és egy ártalmas, egyáltalán nem várt zendüléssé fajult.

Ezeket nagy lelki fájdalommal vettük tudomásul, s ezt a meggondolatlan és rosszindulatú cselekedetét semmiképp nem hagyhatjuk jóvá, hiszen mostanában lefoglalt bennünket a súlyos török háború, amelyet a mi Magyar Királyságunk visszaszerzésé-

ért, mindnyájatok lelki üdvéért és megmaradásáért már oly sok éve folyamatosan vívunk a félelmetes és hatalmas ellenséggel, mérhetetlen költségek árán, a ti egyedülálló bátorságotok segítségével, a ti véretek hullása és a ti javaitok elvesztése mellett, dicséretes tanúságtétellel; úgyhogy semmit sem kívánunk kevésbé, mint hogy azonnal és váratlanul rátok törjünk és zaklassunk benneteket. Mindezeket majd ti is pontosabban és igazán belátjátok és megértitek, ha lecsillapítjátok a lelketek háborgó indulatait és zavarodottságotokat. Akkor tényleg rá fogtok jönni, hogy hazug módon tájékoztattak titeket és hamis meggyőződést alakítottak ki bennetek a mi jóságos és atyai szándékunkat illetően. Tudnotok kell ugyanis, hogy ami a mi Kassa városunkban nemrég megesezt, abból a szándékból történt, hogy az ottani plébániatemplomot, amelyet az egykori szent királyok, vagyis a mi elődeink istenfélő módon megalapítottak, felépítettek és adományokkal láttak el, a híveinknek, Szuhay István egri püspöknek és az egri káptalannak hosszas és heves kéréseire, előzetesen kikérve mind az egyházi, mind a világi magyar tanácsosok véleményét (amelyet a felséges fejedelem, Mátyás, Ausztria főhercege stb., a mi legkedvesebb fivérünk révén tudakoltunk meg gondosan), és ahogy az igazságosság elve is követelte tőlünk, hogy ne tűnjék úgy, mintha a püspökkel és az egri káptalannal szemben tisztességtelenek lennénk, vissza akartuk vezetni, visszahelyezni az alapításának megfelelő korábbi állapotába, nem pedig benneteket akartunk zaklatni és terhelni (ahogy mostanság helytelenül a meggyőződésekké vált és tévesen hisztek); az efféle alaptalan gondolatokat ki akarjuk verni a fejetekből.

Mivel pedig az irántunk való őszinte és hűséges szeretetetek és odaadásotok felől semmi kétségünk nincs, hanem éppen ellenkezőleg, a legjobbakat reméljük a bátorságotokat és állhatatosságotokat illetően (amelyekről egyébként már meggyőződünk), ezért a hűségeteket jóságosan biztatva azt kívánjuk, illetve nektek, mindegyikötöknek külön-külön jelen sorok által kegyesen és erősen meghagyjuk és parancsba adjuk, hogy ne mozduljatok Bocskai István zendülő mozgalmának hatására, ne adjatok helyt hazug győzködésének, bármilyen színnel is leplezi azt, ne utánozzátok szörnyűséges tetteit, köteles hűségetek határait áthágva ne csatlakozzatok hozzá, ellenséges és istentelen dolgokra vetemedve Felségünkkel szemben, hanem inkább kövessétek az őseitek és elődeitek példáját, ahogy hűséges, urukat és országukat szerető alattvalókhöz illik, tartsatok ki a köteles hűségben és állhatatosságban, bátran és erősen védelmezzétek és óvjátok meg a városunkat az ellenünk lázadó ellenségektől, legyetek hajlandóak és kötelesek minden módon, minden haragot, gyűlöletet és meghasonlást félretéve, minden segítséget és támogatást jószándékúan megadva szolgálatára lenni a hadseregünknek, generálisunknak³⁷ és a hozzá csatlakozó megbízottainknak (bármik is legyenek majd azok) a mondott Bocskai igaztalan próbálkozásainak bátor és vitéz letörésében és visz-

37 Belgioiosónak.

szaverésében. Annál is inkább, mert jól tudjátok, hogy ha nem fojtják el és számolják fel még idejében az ilyen hűtlen lázadásokat, akkor azoknak a bugris, nemtelen származású hajdúknak a tömege áradó folyó módján erőre kap, és megpróbálja majd elfoglalni a táborokat és a városokat, aztán titeket magatokat is elűzni és kivetni az otthonotokból, a házatokból, elrabolni a javaitokat, a vagyonotokat, végül pedig a feleségetekkel és gyermekeitekkel együtt száműzetésbe kergetni, örök nyomorúságba és szenvedésbe. Úgy akarjuk, hogy biztosak legyetek felőle: hűséges fáradozásotokat és kitartásotokat alkalomadtán viszonzni fogjuk császári és királyi kedvezésünk és kegyelmünk által, amellyel irántatok és az összes tieitek iránt jóságosan viseltetünk. E tekintetben hajtsátok végre kegyelmes és feltétlen akaratunkat, másként ne cselekedjetek. Kelt királyi városunkban, Prágában, 1604. november 7-én.

Szabó Ádám fordítása

Nr. 2.

Lippai Balázs és Némethy Balázs hajdúkapitányok kiáltványa a felső-magyarországi bányavárosokhoz

(Kassa, 1604. október 31.)

1604 szeptemberében Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja, felső-magyarországi főkapitány fellépett Bocskai István ellen (ennek részleteiről lásd jelentését [nr. 7.]) A hajdúkkal szövetkezett bihari főúr csapatai Álmosd és Diószeg között 1604. október 15-én vereséget mértek a császári sereg egy fontosabb kontingensére. Belgioioso egyre kétségbeesettebben menekülő csapatait Kassa városa sem fogadta be, végül egészen Szepesvárig vissza kellett húzódnuk, miközben a had jelentős része lemorzsolódott. Október második felében Felső-Magyarország városai egyre-másra nyitották meg kapuikat Bocskai és szövetségesei előtt, és több vár helyőrsége is csatlakozott a felkeléshez. Bocskai két hajdúkapitányát, Lippai Balázst és Némethy Balázst 1604. október 30-án engedték be a város vezetői Kassára, ami a továbbiakban a felkelés központjaként funkcionált. Másnap írott levelében a két kapitány további városokat is csatlakozásra szólított fel, a felkelés legitimációját egyrészt a Rudolf magyar király által fenyegetett igaz hit védelmével, másrészt a Bocskait ért személyes támadással indokolva. Érdekessége a levélnek, amelyet nyilvánvalóan a kapitányok írnoka fogalmazhatott meg, hogy nemcsak a német lakossággal rendelkező evangélikus városok sérelmeit állította előtérbe, hanem került minden olyan retorikai elemet, amely ezeknek a Bocskai mozgalmához való csatlakozását elvi vagy érzelmi alapon megnehezítette volna. A felkelés sok egyéb szövegével ellentétben, amelyekben a „német” jelző szitokszóként jelentkezett, ez a levél nem használ erőteljes dehonasztáló, konfesszionális vagy etnikai kifejezéseket, ehelyett semleges

szókapcsolatokat alkalmaz, úgymint „keresztény vallás” vagy „közös ha-za” (*patria*), miközben hivatkozik az evangéliumi (protestáns) szolidaritásra a katolikusokkal szemben.

Az eredetileg feltehetően magyarul íródott levél szövege kizárólag latin verzióban, kortárs másolatokban maradt fenn, sokáig elsősorban az első, 18. századi nyomtatott kiadásból volt ismert. Ezekből a változatokból a levél pontos címzettje nem világos, de az hajdúkapitányok által használt megszólítás alapján városvezetőknek íródott; a felkelés terjedésének további iránya alapján a felső-magyarországi bányavárosok, illetve az ebben a régióban található öt szabad királyi város részére írt körlevélként azonosíthatjuk az iratot.

Bölcs és körültekintő uraim, tiszteletre méltó barátaink és szomszédaink! Mennyi nyomorúság és mennyi szerencsétlenség, pusztulás és romlás érte az utolsó években – nem a [német-]római császár¹ hozzájárulása nélkül, sőt éppen az ő katonáinak szertelensége révén – Magyarországot, úgy gondoljuk, nem szükséges sok szóval előadnunk, mivel az napnál világosabban él emlékezetében az ország minden lakosának. Ők is már csak árnyékaik önmaguknak, és ebben, amint kapitányainak tetteiben is, az látszik, hogy a császár Magyarország pusztulásán túl a puszta magyar név eltörlésén is munkálkodott. De minthogy mindez világi dolog és mulandó, talán elviselhető lett volna, ha a legutóbbi országgyűlésen az országlakosok akarata ellenére a többi törvényhez csatolt utolsó törvénycikk alapján² a legutóbbi napokban nem utasítja arra Giovanni Giacomo Barbianót, Belgioioso grófját és főkapitányát,³ ezt a rosszindulatú embert, hogy üldözze az igaz és tiszta keresztény vallást. Ez [ti. Belgioioso] először is elvette nemes Kassa városának legnagyobb templomát, száműzte Isten ígéinek hirdetőit, és magával hozta a római bálványozó szertartást. De ezzel nem elégedett meg, hanem ő és hozzá hasonló, válogatott vallon katonái, hogy ne mondjuk hóhérai, különféle jogtalanságokkal zaklatták és kínozták a többi lelkészt is. Végül pedig azt színlelve, hogy a keresztény hit ellenségeire, a törökökre akar támadni, és Gyula várát akarja vissza-

1 Rudolf (1576–1608) magyar király, II. Rudolf néven német-római császár (1576–1612).

2 Az 1604. évi országgyűlés által elfogadott törvényekhez Rudolf császár kancelláriáján utólag toldották hozzá a XXII. törvénycikket, amely megtiltotta a vallásügy további tárgyalását a magyar diétákon.

3 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.

venni, az egész császári sereget ellenünk és tekintetes és nagyságos Bocskai István úr, a mi kegyelmes urunk ellen fordította; várait azzal a szándékkal akarta elfoglalni, hogy tönkretétele után az ország többi főurait és nemeseit annál könnyebben elnyomhassa. Mindezeket pedig, mivel az ország romlására, a ti és a mi lelkünk vesztére tört, tovább nem tűrhetjük, hanem fegyverrel kell megbosszulnunk. Fölkeltünk tehát, és a keresztény hitért, üdvözítőnk, Jézus Krisztus nevéért és a mi édes hazánkért fegyvert fogtunk. Nyomatékosan kérjük tehát Uraságotokat, érezzenek velünk együtt ebben a jó, tisztességes és üdvös törekvésünkben, és vállaljanak kötelezettséget a kegyetlen iga lerázására, nemes Kassa városának példájára fogjanak fegyvert, és végre szabadítsák meg édes hazájukat a sok pusztulástól és jogtalanságtól.

Ezzel Uraságotok Istennek különösen tetsző, a hazának hasznos, sőt az egész kereszténység fülének kedves cselekedetet visznek végbe. Ezeket tartottuk szükségesnek, hogy röviden Uraságotok számára leírjuk. Levelünkre határozott választ várunk. Egyebekben pedig jó egészséget kívánunk Uraságotoknak.

Kelt Kassán, az 1604. évben, október utolsó napján.

Uraságotoknak barátja és oltalmazója

Lippai Balázs és Némethy Balázs, kapitányai tekintetes és nagyságos Bocskai István úr katonaságának, aki a szent kereszténység és az igaz vallás oltalmazója

Benda Kálmán és Kenéz Győző fordítása

Nr. 3.

[Johannes Bocatius]: *Mentség / Excusatio*

[1604. november–december]

Ez a dokumentum a Bocskai-felkelés első tudatos, a nemzetközi közönség számára írott apológiája. Noha a szöveg két ismert, dátummal ellátott kézírata közül a bécsin az 1603. június 3., míg a wroclawin az 1604. szeptember dátumot olvashatjuk, biztosra mondható, hogy az *Excusatio* mindkettőnél később keletkezett, hiszen szövege utal 1604 októberi eseményekre is. Mivel azonban többször is „idei év”-ként hivatkozik 1604-re, nyilvánvaló, hogy még abban az esztendőben el kellett készülnie. Johannes Bocatius visszaemlékezése szerint a felkelők 1604. november 12-ére, Kassára összehívott gyűlésén (amely magát országgyűlésnek titulálta) merült fel, hogy szükség lenne követ, vagy legalább levél küldésére a Német-római Birodalom fejedelméhez. Hárman kaptak megbízást a felkelés motivációit magyarázó írás összeállítására: Rimay János, Melczer János és Bocatius, aki ekkoriban Kassa bírása volt. Számos filológiai érv szól amellett, hogy az *Excusatiót* Bocatius fogalmazta (mivel ezt korábban a szakirodalom nem tisztázta, szükségesnek tartottuk, hogy a kiadás jelezze a párhuzamokat más Bocatius-szövegekkel), és ennek tudható be az is, hogy szinte kizárólag Kassa, illetve a többi szabad királyi város sérelmeiből vezeti le a felkelés jogosságát.

Fontos megállapítani ugyanakkor, hogy bár túlnyomórészt a kassaiak sorsán keresztül mutatja meg a protestánsok ellen elkövetett igazságtalanságokat, a szöveg elsősorban a magyar nemzet vagy a magyarok nevében beszél. A kassaiakról szólva ugyanakkor a három nemzet hitszónokainak említésén kívül szinte egyáltalán nem beszél etnikai hovatartozásukról vagy felekezeti irányultságukról. Bocatius tehát kimondatlanul

is a protestánsokkal azonosítja a (többes szám első személyben hivatkozott) magyarokat, nézőpontja teljesen azonosul a Bocskai táborának zömét kitevő református magyar köznemesség szemléletével. Ez abból is látszik, hogy az *Excusatio* a vallási sérelmeket inkább csak kiindulópontnak tekinti, a konfliktus kirobbanásának végső okai szerinte jogi természetű rendi sérelmek, amelyek azonban érintették a vallásügyet is. A fegyveres felkelés tárgyalásakor Bocatius annak elvi indoklását nem adja meg, jogelvekre nem hivatkozik, a magyarok ellenállásának alapja az apostoli és az evangéliumi parancs, amelyet további bibliai és protestáns párhuzamokkal húz alá. Figyelemre méltó ezenkívül, hogy a szöveg röviden kitér az oszmán szövetség megbocsáthatósága melletti érvekre is, bár ez korántsem kap akkora súlyt, amekkorát a császári oldal ellenkező véleményében nyer majd.

Az *Excusatio* terjedésének mechanizmusairól szinte semmit nem tudunk. Követ 1604 végén még nem indult a Német-római Birodalomba, de van rá adatunk, hogy 1605 áprilisában Prágában már olvasták az írást. Ismert egy (möglegyetősen szabadon átdolgozott) olasz verziója is, de szintén csak kéziratból, a vatikáni levéltár gyűjteményéből; és fennmaradtak német nyelvű változatai is.

A Szent Római Birodalom
 hatalmas, fényességes és kiváló
 választóihoz, fejedelmeihez és hercegeihez,
 birodalmi városaihoz, Németföld tartományaihoz,
 s az egész kereszténység összes többi és minden egyes vidékéhez:

A magyar nemzet
 igen szükséges mentsége,
 hogy miért fogott fegyvert a római császár hadserege ellen.

Makkabeus Júdás:
 Jobb nekünk csatában meghalni, mint nemzetünknek
 és vallásunknak a pusztulását látni.¹
 Hidd el, ajándéktól megbékél ember és isten.²

Miután hadseregünket és fegyvereinket szembefordítottuk a császáriakkal – akik névleg ugyan védnökeink, de valójában a legádázabb ellenségeink –, s a sors akaratából habozás nélkül összecsaptunk velük, kétségkívül szárnyra kapott rólunk a hír, és széltében elterjedt. Hogy azonban ne toldjanak hozzá az elmondottakhoz ezernyi pletykát és valós dolgok közé vegyített hazugságot, ami árthat az igazságnak, sértheti Magyarország híret, továbbá ingerelheti és feldühítheti a külhoniakat, fölöttébb szükségesnek tartottuk, hogy e kicsiny írással – amíg azt világosabban és terjedelmesebben³ meg nem tudjuk tenni – mindenfelé kövessük a hírt, s feltárjuk az okait ennek az igen hirtelen történt átváltozásnak, vagyis annak, hogy felmondtuk a császárnak eddig tanúsított engedelmességet, és más úrhoz szegődtünk. Egyáltalán nem kételkedünk ugyanis abban, hogy az ellenfél szája nem a valóságot fogja elbeszélni, hanem ellenünk gyűlöletet ébreszt, őt pedig kedvező színben tünteti fel. Ti azonban – akárkik, akárhányan és akárhol is vagytok, akiknek füleihez eljutnak szavaink – hallgassátok meg a másik felet is. Esküszünk a halhatatlan Istenre, atyjára egyedüli urunknak és megváltónknak, Jézus Krisztusnak, akinek az utolsó ítéletkor szilárd elhatározásunk szerint számot fogunk adni tetteinkről és szavainkról, hogy nem vagyunk vétkesek és nem is leszünk, bármilyen ellenséges és másoknak kényelmetlen dolog is merül fel emiatt.

1 Vö. 1Makk 3,59.

2 Nem pontos idézet Ovidiustól. Lásd OVIDIUS, *Ars Amatoria* III, 653.

3 Az eredetiben szójáték: „planius et plenius”.

Ezért hát hallgassátok és értsétek meg a dolgot, keresztény fejedelmek – kik valóban keresztények vagytok –, mi űzött és kényszerített minket hatalmas erővel, a szükség törvénye és parancsa szerint, hogy akarva-akaratlanul fegyvert ragadjunk a császáriak ellen: ez [az ok] a nemzetünknek és szentségeinknek a veszedelme és pusztulása volt, amivel a császáriak fenyegetnek minket. Mindeddig mi is olyan állapotban voltunk, már ami az evangéliumi tanítás szabad gyakorlatát illeti, amilyenben ti vagytok, keresztény fejedelmek – e császár alatt is, már harminckét teljes éve, amióta tudniillik e királyságnak, drága hazánknek a koronáját szabad választásunk alapján mi elsőként neki juttattuk,⁴ és dicsőségesen a fejére helyeztük; de annak atyja és nagyatyja, II. Miksa és Ferdinánd alatt is, akik dicsőséges és halhatatlan emlékezetű királyaink voltak, minthogy irántunk való kegyességük, illetve királyi és valóban szülői indulatuk szerint nem irigyelték tőlünk az evangélium tanítását és kristálytisza fényét, az pedig végképp nem jutott eszükbe, hogy ezen a címen üldözzenek minket.⁵ Soha nem gondoltuk volna azt sem, hogy valami Até támad az alvilágból,⁶ aki ezzel ellenkező dolgot ültet el a császár fejében. De jaj! oly mértékben teret adnak a nyughatatlan embereknek, hogy a rossz útra vitt fejedelmek már nemcsak a békés, hanem a vértől áztatott vidékeken is beháborúkat okoztak a vallás terjesztésének ürügyével, inkább vassal, mint szóval.⁷ Ezért aztán akiket megkíméltek az ellenség lándzsái, azokra most keresztények kardjai sújtanak le. Tudja az egész kereszténység és ezután is tudni fogja, hogy eme 1604. év kezdetén, január hónapban, egy bizonyos Giovanni Giacomo Barbiano, akit Belgioioso grófnak neveznek – névleg felső-magyarországi főkapitány, akit ezen a címen juttattak közénk –, megkezdvén katonáskodását⁸ Kassán, a székvárosában, hazugságokkal és a nehézlovasságok tettetésével, s egyéb német és vallon lovasságot hadrendben felsorakoztatván miként vette körbe a polgárokat, és hogy császári rendelet felhatalmazása mellett miként ragadta el ama nevezetes templomot; továbbá elűzvé a városból a három nemzet⁹ összes hitszónokát, akik az evangéliumi tanítást hirdették, miként vitt be oda Cacusokat, Lycusokat¹⁰

4 A szöveg arra utal, hogy Rudolfot elsőként magyar királlyá koronázták (1572. szeptember 26-án), cseh királlyá koronázása és német-római császárrá választása csak ezután került sor. Ezt az érvet Bocatius használja a császári körlevélhez írott kommentárjaiban is (nr. 8.).

5 Mivel a protestáns felekezetek vallásgyakorlatának Magyarországon nem volt pozitív jogi alapja, a melléte érvelők legtöbbször a korábbi magyar királyok által követett toleráns gyakorlatra hivatkoztak. Vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* III, 85–87.

6 Até Zeusz és Héra lánya, a büntetés és a pusztítás istennője. Vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* App. IV, 5; Uő *Matthiados carmina heroica* I, 4 (Poet. 1020.)

7 Az eredetiben szójáték (verbum – ferrum). Vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* I, 5.

8 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben. A „militiae” itt úgy is fordítható, hogy „háborúját”.

9 A német, magyar és szlovák polgárságról van szó.

10 Cacus és Lycus: Kakosz és Lükosz, görög mitológiai alakok. Kakosz gigász volt, Héphaisztosz és Medúza fia, akit Héraklész legyőzött. Lükosz néven számos mondabeli figura ismert; Bocatius talán a líbiai királyra, Árész fiára gondolt, aki az idegeneket feláldozta atyjának.

és jezsuitákat, s miként kezdte el, majd folytatta tovább a helybeli nyomorult keresztények elpusztítását az Antikrisztus legalávalóbb gazemberei segítségével.¹¹

Mert amint Barbiano észrevette, hogy a bűn alapjainak lerakása után a dolog sikerrel jár, csatlósaival együtt szünet nélkül azt szajkózta a császár fülébe,¹² hogy a kezdeményezéshez adjon támogatást, és egyre-másra adjon ki okleveleket, amelyeket maguk a vérszomjas küzdelmek¹³ diktáltak neki, s hogy cikkelyekkel és törvénnyel szentesítse, miszerint *csak a római katolikus hit virágozhat egész Magyarországon, s csak azt lehet hirdetni*. S ez így is történt. Mert amikor a kassaiak a hozzájuk társuló városokkal követek útján Prágában fáradoztak szóval és erszénnyel legalább az evangéliumi tanítás szabad gyakorlásáért,¹⁴ akkor ahhoz a cikkelyhez utasították őket, amelyet az ország jogrendje és a honi törvények ellenében tákoltak össze, a szerzői pedig nem jogtudósok voltak, hanem Epikurosz nyájából származó disznók, püspökök és efféle borotvált fejű csavargók.¹⁵ Ebben a cikkelyben szentesítették mindazokat [a törvényeket], amelyek oly sok évvel korábban, fenyegetések és rémisztgetések hatására lettek mindenfelé kihirdetve és elfogadva – ekkor még alig ragyogott fel az evangélium fénye, amelyet az akkor még sötétben botorkáló őseink a nagyobbbrészt pápista áldozópapok seregeitől leterítvén csak névről ismertek meg.¹⁶ Mert mindazt, ami annak a korszaknak, és az újnak gondolt tanítást¹⁷ titkon elfogadók csekély számának megfelelően látszólag segített az evangélium támogatóinak megrémítésében, és amit a lex Manlia szerint¹⁸ ki-

11 A szöveg szinte bizonyosan a jezsuitákra utal, hiszen kicsivel feljebb meg is nevezte Belgioioso „segítőit”. Az eredetiben lévő *tenebrio* szóra vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* III, 43. (itt Belgioiosóra értve: „tenebrioni Italo”). Még ld. Uő Poet. 1115., 17. Bocatius egyik versében „az Antikrisztus helytartóinak” („Antichristi satrapae”) nevezi a jezsuitákat. Vö. Uő *Hungaroteutomachia* App. IV, 13. Még ld. Uő *Hebdomelodia*, *Saphicum* (Poet. 1039.), 30–31.

12 Vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* II, 28. „Caesaris aures pulsare”.

13 Az eredetiben „per ipsos sanguinolentos agonas”. Bocatius műveiben többször előfordul az *agon* szó „küzdelem” és „harc” jelentésben. Vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* App. IV, 3; Uő *Salomon Hungaricus* Praef. 2.; Uő *Matthiados carmina heroica*, II. (Poet. 1021.), 1.; Uő Poet. 1081, 15. Itt azonban mintha a harc megszemélyesített alakjai lennének – ám ilyen jelentésük nem ismert.

14 Lásd a városok tiltakozó iratait (nr. 1.).

15 A hírhedt 1604. évi XXII. cikkelyhez, amelyet utólag toldottak be az országgyűlés által hozott törvények közé és amely megtiltotta a vallási kérdések tárgyalását az országgyűléseken. Teljes szövegét közli a sziléziai rendeknek írott levél (lásd nr. 15.).

16 A szerző itt kissé nehézkesen fogalmaz, talán arra gondol, hogy az új tanításoknak ekkor még csak a nevét ismerték a magyarok („nominatenus acceperant”).

17 A protestánsok szerint a tanításuk nem „új”, hanem az eredeti evangéliumi tanítás. Ez a kérdés a hitviták állandó témája.

18 Lex Manlia néven több római törvény is ismert a köztársaság korából, de nem tűnik úgy, hogy bármelyik is illene erre a szituációra. Elvben elképzelhető, hogy szövegromlásról van szó és az utalás valójában a lex Maniliára vonatkozik, amely teljhatalmat adott Pompeiusnak a Mithridatész elleni harcban és amelyet ezért a római alkotmányosság védelmezői erősen nehezményeztek.

hirdettek a lutheránusok megégetéséről, kiirtásáról, a javaik elfoglalásáról és elkobzásáról, azt most felhozták az alvilágból, s tűzvészrel és teljes kiirtással fenyegetik azokat a patakocskákat, amelyek Izráel legtisztább forrásaiból eredvén mindenfelé öntözik hazánkat.¹⁹ Mindezt meglehetősen sérénységgel kezdte végrehajtani Kassán a már említett Belgioioso, hogy a római lemuroknak²⁰ és azok Cacusának²¹ a kedvében járjon, abban bízva, hogy a naptárban majd vörös betűvel írják a nevét. Hethesi Pethe Márton királyi helytartó, illetve kalocsai érsek pedig a szepességi Lőcsén és más helyeken nem kisebb lendülettel fogott munkához.

Mi, amikor Pozsonyban az ez évben [1604-ben] tartott országgyűlésen kiszagoltuk, hogy a szabad királyi városokra vetett eme lángcsóva révén mindannyiunk ellen átkozott dolgokat²² és általános tűzvészt készítenek elő, illő engedelmességgel könyörögve, szóban és írásban, minden szentségre kértük és követeltük a császártól és Mátyás főhercegtől, hogy a császár és a fejedelmek ne hallgassanak az ellenfelek vérszomjas tanácsaira, amelyek csupán belháborút okoznak; legyenek tekintettel a helyre, időre és a királyi adott szóra; hárátsák el a lázongásokat és a felbolydulást. De a fejedelem bedugta füleit, és a császár teljesen elzárt minden utat és bejárást, amin hozzá lehetett volna menni.²³ Ám ezalatt bizonyítjuk a magyar királyhoz való hűségünket, és fegyverkezünk a közös ellenség ellen; közben adózunk, kiürítjük pénzesládáinkat, s tűrjük javaink széthordását, és mindent elviselünk. De amikor ez az új Bellona²⁴ már az oltárokat és a templomokat dúlja, annál inkább tanúul hívjuk Istent és nyíltan tiltakozunk, mivel szemlátomást olyan igazságtalanul bánnak velünk, hogy vagy fel kell vennünk a babiloni szajha igáját,²⁵ vagy pedig tisztességben meg kell halnunk Krisztusért.

Megmondtuk akkor, és világosan tiltakozva mondtuk: *mi a vallás ügyében Szent Péter reguláját fogjuk elfogadni, amely kimondja: inkább kell Istennek engedelmesked-*

19 A XXII. cikkely, és a korábbi protestánsellenes cikkelyek értelmezése a szövegben igen szoros rokonságban áll azzal, ahogy Bocatius a *Hungaroteutomachiában* mindezt bemutatta. Vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* III, 80–87.

20 Általában a római egyházra (vagy speciálisan a jezsuitákra) értve. A kifejezésre vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* App. IV, 3. A *lemures* egyébként a gonosz kísértő szellemek, hazajáró lelkek a római valóságban.

21 A pápára értve. Cacusra, avagy Kakoszra lásd a 10. jegyzetet.

22 Mindkét ismert kéziratban „sacra” szó olvasható ezen a helyen, ami a legnagyobb valószínűség szerint szövegromlás eredménye, esetleg „átkozott dolgok” jelentésben értendő.

23 Az 1604 március-áprilisában tartott pozsonyi országgyűlésen csak Mátyás főherceg vett részt személyesen, Rudolf Prágában maradt. Kassa és más városok követei, akik meglátogatták uralkodói székhelyén, nem kaptak audienciát a királytól.

24 A háború istennője; itt: maga a háború, de az is lehet, hogy a szerző szójáráttal ismét Belgioiosóra céloz.

25 A *Jelenések könyvének* 17. fejezetében szereplő babiloni szajha a reformáció kezdete óta népszerű metafora a pápa leírására. Vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* App. IV, 10.

ni, mint az embereknek; és a császárnak megadjuk, ami a császáré, Istennek viszont, ami az Istené,²⁶ ahogy azt nyíltan hangoztattuk. Minthogy azonban a császár megfélekedett az emberségről és ünnepélyes fogadalmáról, sőt megfélekedett saját magáról is, és elhatározta, hogy az Isten igaz tiszteletéről átvisz minket a rosszakaratúak egyházának faragott isteneihez és fából készült szentjeihez, azt választottuk, hogy vagy harcban esünk el,²⁷ vagy pedig épségben megőrizzük a keresztény vallást, és így adjuk tovább az utódoknak. Másként nem tehattünk.²⁸

Igaz, tudtuk, hogy Isten fia az efféle üldözésekre igen üdvös tanácsot adott a keresztényeknek: ha üldöznek titeket az egyik városban, meneküljete egy másikba.²⁹ Ám nekünk (magyaroknak) nem adatott meg, hogy a házi isteneket Aeneashoz hasonlóan más földekre szállítsuk át, s nem tudjuk e pannon földet száműzetésre cserélni – tekintve, hogy anyanyelvünk és igen sok más dolog itt marasztal, illetve akadályoz minket (egyéb-ként nem haboznánk földönfutóként felkeresni a garamansokat³⁰ és az indusokat). Ezért hát mielőtt drága gyermekeinkkel és hitveseinkkel beengednénk a római Vulcanust,³¹ úgy határoztunk, hogy szembefordítjuk [vele] védelmezőinket, a lándzsákat és kardokat, a Makkabeusok és Szászország legkeresztényibb hercege és választófejedelme, I. János Frigyes példája szerint,³² aki úgy döntött, hogy inkább megtapasztalja V. Károly dühöngését, és inkább fegyvert fog saját császára ellen, mint hogy meghátrálván elvesse az evangélium előbb megismert tanítását, s megtagadja saját magát és Krisztust. S vannak más példák is, nemcsak saját korunkbeli, hanem a fennmaradt szent emlékekben is.

Sok más egyéb dolog is van, amelyek miatt annyiszor próbára tett türelmünk dühöngéssé változhatott volna,³³ mivel régi szabadságaink, és az ország jogrendje hatalmas veszedelemben forgott. Javaink, vagyionunk szétrablásán túl ugyanis olaszoknak, spanyoloknak és belgáknak (amilyen Belgioioso is)³⁴ voltunk kénytelenek nyomorult

26 ApCsel 5,29 és Mt 22,21. Vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* II, 25, 24. A „Szent Péter regulája” ironikus utalás a szerzetesrendi regulákra.

27 Az eredeti szövegben szóójáték („Marte mortem oppetere”).

28 Esetleges utalás Luther legendás szavaira („itt állok, másként nem tehetek”), amelyeket az egyháztörténelmi hagyomány szerint az 1521. évi wormsai birodalmi gyűlésen mondott.

29 Vö. Mt 10,23.

30 Líbiai berber törzs az ókorban.

31 A rettenetesen csúnya, sánta római kovácsisten említése utalás a pápára.

32 I. János Frigyes szász választófejedelem az V. Károllyal szembenálló protestáns schmalkaldeni szövetség vezéralakja volt, akit a császár 1546-ban birodalmi átokkal (*Reichsacht*) sújtott. Bocatius a *Hungaroteutomachia*-ban és másutt is hivatkozik rá. Vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* III, 128, 137; *Uő Olympias carceraria* V, 1. A makkabeusok a Kr. e. 2–1. század folyamán a szeleukidák ellen védelmezték Izraelt és a zsidó vallást.

33 A „patientia saepius laesa fit furor” szállóige kétszer is szerepel Bocatiusnak a császári körlevélre adott kommentárjaiban (nr. 8.).

34 A tévedés (hiszen Belgioioso olasz volt) valószínűleg szándékos szóójáték.

módon szolgálni, akik minket gyakran kiűztek saját házunkból, mindent maguknak követeltek, s kihallgatás nélkül, igen hamar és valójában bűnös erőszakkal lefoglalták javainkat, nem adva lehetőséget panaszunk és könyörgésnek. Ezeket³⁵ a császár sem engedte a színe elé; távolról sem látta el a királyi címhez fűződő kötelességét, és nem tartotta magát esküjéhez és királyi ígéreteihez.³⁶ Azt sem tudjuk róla, hogy él-e, vagy meghalt. Tudnánk említeni még száz ilyen dolgot, ami mind színingáz. De mindezt mégis békés szívvel folyvást elhordoztuk, mivel élt bennünk a remény, hogy a császár, aki talán a mostoha idők miatt megvakult, egyszer majd kinyitja a szemét, s észrevesz minket is, és visszaadja a szerencsétlen Hungáriának (amit inkább Angariának lehetne nevezni)³⁷ a régi vagy legalább a belső szabadságát (bár ezt a legkevésbé sem tudtuk eddig kieszközölni). Csakhogy egyesek vallomásai, illetve a kezünkre jutott császári levelek tanúskodnak arról,³⁸ hogy mit forralnak még ezenkívül titokban a római szörnyeteg denevérei,³⁹ és mire vették rá a császárt.

Ne csodálkozzatok tehát, keresztény fejedelmek, s ne is rójátok fel nekünk, amiért a római Mulciber⁴⁰ elutasítani, elhárítani, s magunktól elűzni igyekszünk, s a kettő közül a kisebbik rosszat választjuk. Felmentést kérünk magunknak a legbensőbb isteni kegyelemért,⁴¹ és Jézus Krisztus sebeiért. Nekünk békességünk van veletek. Mégis, ha eme első támadás során, áttörés közben történt valami, ami nektek fájdalmas, azt ne valamilyen [ellenséges] indulatnak tulajdonítsátok, kérlek, hanem a kényszerítő körülményeknek. Az biztos, hogy mi szívből sajnáljuk azoknak a sorsát, akik – miután a lelkeinkre törő istentelen ellenség miellenünk maga mellé állította, s téves meggyőződés vezette őket – életüket veszítették, vagy valami kár érte őket. Ezek sorában más tartomány- és nemzetbeliek mellett néhány kiváló sziléziai keresztény férfi is található, ami persze nem okoz nekünk örömet.

Ami a nyakunkban lévő, törökkel való fegyverszünetet, illetve az ugyancsak velük kötött, tisztességes feltételek mellett megtartandó békét illeti,⁴² ez látszólag foltot ejt-

35 A panaszokat és könyörgéseket.

36 Bocatius számos helyen írja ugyanezt a császárról a *Hungaroteutomachia*-ban. Vö. pl. Bocatius *Hungaroteutomachia* I, 12.

37 Az *angaria* ingyenes fuvarszolgáltatás, amellyel a jobbágy tartozik földesurának.

38 Vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* II. 66. Még ld. uo. III. 26.

39 Alighanem a jezsuitákra kell érteni, már csak fekete öltözékük miatt is.

40 Mulciber: Vulcanus mellékneve, a szerző itt is a pápára gondolhat (lásd 31. jegyzet).

41 Vö. Lk 1,78.

42 Noha 1604 februárja és augusztusa között valóban folytak béketárgyalások a tizenöt éves háború két hadviselő fele között, Bocatius nyilvánvalóan nem erre utal, inkább a felkelők török kapcsolatait próbálja ezzel az eufemizmussal kendőzni. Bocskai Istvánnal az oszmánok nem fegyverszünetet, illetve békét kötöttek, hanem Lala Mehmed pasa nagyvezír 1604 novemberében egy I. Ahmed szultán nevében kiállított okirattal (egy *beráttal*) magyar királynak és Erdély fejedelmének nevezte ki, a

het a tisztességünkön: de hasonlóképpen könyörgünk, hogy az igaz hitű és az Isten fiának vérével megváltott egyház⁴³ ne vádoljon bűnös istentelenséggel ezért minket, akik ugyanúgy Krisztus nevében lettünk megkeresztelve. Az üllő és a kalapács közé szorulván (ahogy a közmondás szól) nem tehattunk mást, mint hogy a velünk szemben lévő, velejéig kegyetlen ellenséggel szembeszállni készülvén, koncot vetünk a hátunkat fenyegető, nyakunkba lihegő másik ellenségnek, mint valami éhenkórászoknak,⁴⁴ nehogy otthonunk, hitvesünk és gyermekeink, akiknél Isten után semmi sem lehet drágább, prédává legyenek, amíg mi az ellenséggel viaskodunk. S bizony, ha alaposabban megvizsgáljuk a dolgot (mert nem kevés példa van erre, amelyek nem ismeretlenek előttünk), többet várhatunk ezektől – mégha kegyetlenségükben barbárok is –, mint amazoktól.⁴⁵ Mert bár tudjuk, hogy nem boldogok minden tekintetben azok, akiknek a sorsa hasonlóképpen oda jutott; azt azért nem gondoljuk, hogy a vallásnak és az igaz Istennek a tiszteletét meg fogják vonni tőlünk.⁴⁶ Ezért aztán a halhatatlan Istenre megesküszünk, hogy ezt az úgymond béklyót semmi módon nem tudtuk kikerülni, minthogy a szükség vastörvénye kényszerített minket. A többit Isten ítéletére bízunk, nektek pedig – kik bölcsességetekkel eléggé meg fogjátok érteni az általunk mondottakat – minden jót kívánunk. Kelt június 3-án, az 1605. évben.

Fordította Tóth Gergely

Portáról érkező követ pedig Kassán karddal övezte fel (valamikor 1604. november 12. és december 12. között).

43 Az evangélikus egyházra utal itt.

44 A *famelicus* hasonlóan pejoratív értelemben szerepel Bocatius *Hungaroteutomachiájában* is. Vö. Bocatius *Hungaroteutomachia* III, 88. Még ld. *Uo.* I, 56; *Uő Olympias carceraria* I, 104.

45 Tehát a töröktől többet várhatnak, mint a császári katonaságtól.

46 Bocatius azt a 16–17. században számos alkalommal előkerülő érvt használja, miszerint noha az oszmán uralom alatt élők élete sem gondtalan, lelki szabadságaikban legalább nem háborgatják őket.

Nr. 4.

Bocskai István körlevele a megyékhez

(Gönc, 1604. december 1.)

1604. november 12-ére Bocskai István országgyűlést hirdetett Kassára, amelyen nagyrészt a hozzá csatlakozott felső-magyarországi vármegyék és városok vettek részt, adót és a hadsereg élelmezésének költségeit is megszavazva a mozgalom életben tartása végett. Ugyanakkor november közepén megindultak Kassa felé Giorgio Basta hadai, amelyek két ütközetben is megverték az ellenük felvonuló hajdú csapatokat. A kiáltvány ebben a helyzetben szólítja harcba az „országgyűlésen” Bocskai mellett kiálló rendeket, emlékeztetve őket neki tett esküjükre, figyelmeztetve őket arra, hogy a császári oldal ígéreteiben ne bízzanak, de egyben azt is jelezve, hogy az oszmán felet is csak az ő személye tartja vissza a keményebb fellépéstől. A felhívás minden hazáját és nemzetét szerető ember hazája iránti kötelességére hivatkozik, beleértve annak fegyveres védelmét az ellenséggel szemben. A szöveg megfogalmazója a korban megszokott módon etnicizáló kifejezésekkel írja le az ellenséget, amikor is a császári katonák tevékenységét „német dühösség” kifejezéssel illeti, illetve „a német miatt” leselkedik veszedelem a nemzetre – hasonló formulák alkalmazásától érthető módon a német nyelvű lakossághoz intézett felhívásokban tartózkodtak (lásd a hajdúkapitányok levelét, nr. 2.). Érdekes azonban, hogy a nemzet vagy a nemzetség kifejezésekhez, amelyek a kor nyelvhasználati szokásainak megfelelően egymás szinonimái, a felkelés sok más megnyilatkozásával ellentétben a szöveg nem kapcsolja a magyar jelzőt.

A korszakban kizárólag kéziratban terjesztett körlevelet egy korabeli másolatból ismerte az eddigi kutatás, ezt korrigáltuk a nemrég megtalált, Szepes megyének küldött eredeti, saját kezű aláírással ellátott példány alapján.

Stephanus Bocskay de Kis Maria, divina miseratione Transylvaniae princeps, Spartium Regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc.¹ Universis et singulis spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus dominis comitibus, vicecomitibus, iudicibus et universitati nobilium, capitaneis, praefectis, provisoribus, castellanis arcium, ac aliorum quorumvis locorum officialibus, item prudentibus et circumspectis iudicibus, villicis et juratis civibus quarumlibet civitatum, oppidorum, villarum et possessionum, in Comitatu Zepesiensi constitutis et commorantibus cunctis, etiam aliis quolibet officio, dignitate et praefectura fungendis, eorumque vires gerendis, praesentes hasce nostras visuris, fidelibus nostris syncere dilectis, salutem et favorem. [Kismarjai Bocskai István, az Isten könyörületeségéből Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek ispánja, stb. A Szepes megyébe helyezett és ott lakozó összes és minden egyes ispánnak, alispánnak, bírónak és a nemesség közösségének, kapitányoknak, előjáróknak, jószágigazgatóknak, várnagyoknak és bármely helyen lévő más tisztviselőknek; nemkülönbön bölcs és körültekintő bíróknak, majorsoknak és esküdteknek bármelyik városban, mezővárosban, faluban és birtokon; továbbá bármely más tisztségben, hivatalban és előjáróságban tevékenykedőknek és azok embereinek, akik jelen levelünket látják, igen kedves híveinknek üdvözlétünket és jóindulatunkat küldjük.]

Noha az mi Kegyelmeteknek való írásunk es parancsolatunk nélkül is értvén ez mostani állapotot, az kívántatnék minden nemzete es hazája szerető embertől, hogy tehetsége szerént hazája mellett feltámadván, közönséges ellenségünkre sietne és táborunkban mellénk jőne; főképpen előttök viselvén² az minékünk hittel való köteletségét és [azt,] minemű romlásra, örök gyalázatra jut nemzetünk, ha most az német dühösségének ellene nem állunk. Mindazonáltal, hogy mi tisztünk szerént semmiben ne találtassunk Kegyelmeteknek, se hazánknak megfogyatkozni, akaránk mégis Kegyelmeteket levelünk által megtalálni, hagyván és parancsolván minden hazája és nemzete szerető vitéz embereknek, főképpen penig az nemes vitéz és jószágbíró urainknak,

1 Bocskait majd csak a nyárádszeredai országgyűlés választja erdélyi fejedelemmé 1605. február 21-én. Azonban Lala Mehmed pasa nagyvezír egy Budán, I. Ahmed szultán nevében kiállított okmányban (ún. *berátban*) már 1604 novemberében elismerte Magyarország királyának és Erdély fejedelmének. A királyi cím használata nyilván komoly visszatetszést keltett volna a magyar rendi állam képviselőivel folytatott kommunikációban, de úgy tűnik, az erdélyi fejedelmi titulus használatát Bocskai nem tartotta aggályosnak.

2 Értsd: szemünk előtt tartván.

hogy mingyárust minden tehetségök szerént való erővel, személyek szerént, annak utána az füst után való és minden fegyverfogható községgel, lovaggal, gyaloggal³ induljanak, se órát, se napot nem várván, táborunkban mellénk jöjjenek. Mert – az szent Istennek dicsőséges neve örökké áldott légyen – noha az szerencsétlenség mostan az mi seregünkön megesett,⁴ de sem oly kár hadunkban nem lött, kit igen könnyen nem szenvedhetünk sem az ellenségnek oly szívet nem adtunk, kinek mingyárust ellene nem állhatunk.

Mi Kegyelmetekkel lehetünk jók, jól tudja Kegyelmetek, mert mi magunkra noha könnyen gondolhattunk volna, ha Kegyelmeteket, hazánkat és nemzetünket nem szántuk volna. De ugyanazon napon mingyárust ismét meggyülekezvén, ide az ellenség eleiben siettünk, hogy minden akaratjának ellene álljunk; kit bizonynyal látunk, hogy sem várszállásra, sem az erősségek vételére nem elégséges, csak Kegyelmetek velünk egy szívvél és egy akarrattal fogja nemzetünk javát, bizonyos reménységünk vagyon Istenünkben, hogy őket megszegyeníti.⁵

Intjük azért és kérjük Kegyelmeteket fejenként, hogy jó ítélettel vegye szeme eleiben mindazt, micsoda veszedelem legyen nemzetségül rajtunk az német miatt, akárminemű erős hittel biztasson, példák arról az erdélyi atyafiak.⁶ Azt is, hogy ha szintén mostan kezünkől Kassa és Magyarország kikelne is, de ez jövő esztendőben az töröknek és tatárnak léssen prédája. Mert ez esztendőben is csak az mi tekéntetünkért és kedvünkért térítettett másfelé az török császárnak győzhetetlen ereje.⁷ Harmadikat, hogy az Istent, lelkötek üdvösségét és hitetöket Kegyelmetek böcsölje úgy, hogy Ő Szent Felségének igaz segítségét úgy várhatja Kegyelmetek, ha az esküvésteket, melylyel nekünk magát kötelezte, Kegyelmetek megálljátok.⁸ Mi magunk nem vonszuk semmiből hátra magunkat, Kegyelmetek között és előttetek lészünk, és nemzetünkért, hazánkért halálunkat nem szánjuk. Ha pedig Kegyelmetek magatok megfogyatkoztok nemzeteteknek, feleségteknek, gyermeketeknek és szép hazátoknak, protestálunk mostan az nagy Istennek, az ő szent Fiának és minden szent angyaloknak színe előtt, hogy semmi romlásnak, pusztulásnak okai nem leszünk. És minthogy reménységünk vagyon

3 A nemeseknek amellet, hogy személyesen fegyvert fognak, a tulajdonukban lévő jobbágyháztartások („füst”) arányában további katonákat is kellett állítaniuk.

4 Giorgio Basta seregei 1604. november 17-én Osgyánál, majd november 25. és 28. között Edelénynél is megverték a Bocskai-párti hajdúkat.

5 Basta a kiáltvány megírása után két nappal, 1604. november 3-án érkezett Kassa alá, de három nap elteltével valóban feladta a város ostromát.

6 Az 1602 óta Habsburg igazgatás alatt álló Erdélyben egymást érték a botrányok a helyi jogszokásokat és kiváltságokat semmibe vevő eljárások miatt.

7 Még ha ez túlzás is, Bocskai ekkor már kétségkívül kiváló oszmán kapcsolatokkal rendelkezett, lásd az 1. jegyzetet.

8 A Bocskai által hivatkozott hűségeskü pontos szövege nem ismert.

Istenünkben, hogy sokképpen ellenségünknek ellene állhatunk, valakik ez mi parancsolatunknak engedetleneknek találatnak, érdemek szerint, amint szokott afféle országos szükség idején pártolkodó embereknek büntetések lenni, mi is kedvezés nélkül megbüntettjük. Az kik pedig viszont parancsolatunknak engednek és hazánk, nemzetünk mellett illendő szolgálatjokat mutatják, azoknak érdemek szerint való hálaadó jóakaratomkat és kegyelmességünket ajánljuk. Secus nulla ratione facturi. [Másképp semmi okból ne cselekedjete.]

Datum ex castris nostris ad oppidum Gönc positis, prima die mensis Decembris, anno Domini millesimo sexcentesimo quarto. [Adatott Gönc melletti táborunkban, az Úristen ezerhatszáznegyedik évében, december első napján.]

Nr. 5.

Bocskai István levele az erdélyi rendekhez

(Mislye, 1604. december 12.)

Első sikerei után, 1604 novemberében Bocskait az oszmán hatalom – amely ekkor már több mint egy évtizede vívta háborúját Rudolf magyar király és német-római császár ellen Magyarország területén – támogatásáról biztosította. Kinevező okmányt és hatalmi jelvényeket kapott, amelyek révén a szultán Erdély fejedelmeként, illetve Magyarország királyaként ismerte el, annak ellenére, hogy egyelőre egyik terület politikai elitje sem kérte fel őt erre a hivatalra (ha leszámítjuk a Bethlen Gábor vezetésével oszmán területen meghúzódó erdélyi menekülteket). Noha 1602 óta Erdély Habsburg igazgatás alatt állt, a szultáni kinevezés nem volt egyedülálló, a megelőző évben Székely Mózes hasonló jogigénnyel lépett a fejedelemség területére, de nem sikerült megfelelő katonai erőt felsorakoztatnia annak érvényesítéséhez. Bocskai – akit az erdélyi rendek jól ismertek, hiszen korábban Báthory Zsigmond legfontosabb tanácsadóinak egyike volt – ebben a levélben értesítette a fejleményekről a fejedelemség politikai elitjét, magát teljes mértékben erdélyiként jellemezve. A magyarországi felkelés legitimálására született írásokkal ellentétben ebben a kontextusban nem érezte szükségét annak, hogy a Habsburg királlyal szembeni fellépését hosszasan indokolja. Igényeinek alapjaként a szultáni kinevezést nevezte meg, és jelezte, hogy a rendelkezésére álló katonai potenciál (amely saját csapatain kívül oszmán seregeket, illetve a szultán által utasított moldvai vajda kontingenseit is magában foglalja) elegendő azok érvényesítésére. A nem is különösebben burkolt fenyegetéssel párhuzamosan azt is hangsúlyozza, hogy Erdély, a romlott állapotú

„édes haza” megkímélése érdekében minden politikai megosztottságot vagy katonai konfliktust el akar kerülni. Retorikai szempontból mindenestre figyelemre méltó a „haza atyja” fogalom feltűnése, amely a felkelés későbbi szakaszában majd a magyarországi közegben fog újra előkerülni.

A levelet csak kéziratos másolatokból ismerjük, nyomtatásban először a 19. században jelent meg.

Stephanus Boczkai de Kis Maria, divina miseratione Transsilvaniae princeps, Spartium regni Hungariae dominus et Sicularum comes. [Kismarjai Bocskai István, az Isten könyörületeségéből Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek ispánja.]

Magnifici, generosi, egregii, nobiles, fideles nobis sincere dilecti. Salutem et favorem. [Őszintén kedvelt nagyságos, nemzetes, vitézlő, nemes híveink! Üdvözlötünket és kegyünket küldjük.] Hogy mind ennyi ideig Kegyelmeteket meg nem találtattuk sem levelünk sem emberünk által, annak sok okai vadnak, de főképpen két ok viselt bennünket. Egyik minthogy romlott állapotait tudtuk Erdélynek, mint ídes hazánkhoz, mely minket nevelt és tartott, és kinek sok javait is vöttük, meg akartuk ezzel is hálaadó voltunkat mutatni, hogy az míg itt künn dolgainkat jól végezhetjük, addig ott benn sem pártokat, sem egyéb hadi rendeket nem akartunk támasztani, hogy azzal is az ország inkább ne pusztuljon, minthogy az ott benn való segítségre szükségünk sem volt. Más az, hogy az mely hada német császárnak¹ Basta Györggyel² reánk jött vala, noha egyhirtelen, míg derekason meggyülekezhettünk, az szerencse az mint az vitézlő dologban szokott forgani, sokképpen változódék, de az szent Istennek neve dicsírtessék, dolgunknak úgy mutatta állapotját, hogy Kassa alól sok kárral és szegényvallással elkergetvén őket, most is űzőben vadnak, utána lévén mindennap, sok kárral kísírtjük őket, kezünkben maradván minden erősségek, várak és városok, és velünk lévén mind az urak, vármegyék és minden rendek.³ Most immár Isten kegyelmességéből dolgunk

- 1 Rudolf (1552–1612) 1576 és 1608 között magyar király, 1576 és 1612 között német-római császár.
- 2 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.
- 3 Basta seregei novemberben két alkalommal is legyőztek kisebb hajdúkontingenseket, de Kassa ostroma 1604. december 3. és 5. között sikertelen volt és ezzel a kezdeményezést is elveszítették.

jó végbenmenetelit látván, és mindeneket itt künn jó móddal és állapattal hagyván, oda Kegyelmetek köziben, mint hazánkban, akarunk indulni, hogy azt is kezünkhez vegyük, minthogy az Hatalmas és Győzhetetlen Császárnak botját és zászlóját mind Erdélyről, mind penég Magyarországról immár elvöttük.⁴

Tudván azért Kegyelmeteknek eleitől fogván minden magyar fejedelmekhez mutató hűsigit és jóakaróját, reméljük, hogy mitőlünk is Kegyelmetek nem lesznek idegenek, kiról az nagyságos vezír pasának felőlünk való intő levelét is odaküldtük Kegyelmeteknek.⁵ Intjük azért Kegyelmeteket szeretettel, hogy valahol minket ért lenni, bizonyos fő emberi által mindjárt haladék nélkül megtaláltasson, kik az Kegyelmetek akaratjáról és hozzánk való hűségéről tegyenek hihetőképpen bizonyossá, tudhasuk mihez magunkat tartani, és ha lehet, az hadaknak innét való bevitelére okot ne adhasson, kivel az ország annál is inkább ne pusztuljon. Mert Istennek hála, hadunk annyi vagyon, hogy ha az német császárnak alsó- és felső-magyarországi hadainak ellene állhatunk vele, nem ítéljük, hogy ott benn is oly ellenségünk támadhasson, kinek ellene Isten segítségéből elégségesek nem lennénk.

Késedelmet penég ez dolog nem kíván, mert ha hadainkat innét megindítjuk, az útban nehéz elhadni, melyben mi ahhoz képest viseljük magunkat, az mint az Kegyelmetek hozzánk való hűségét tapasztaljuk, és semmi romlásnak okai nem leszünk. Hogyha penég oly haddal kinszerítettünk Kegyelmetek köziben menni, nagyobb pusztításokra is leszen és több károtokkal szenvedhetitek. Ha penég valami úton, kit nem reméljük ugyan, engedetleneknek ismerjük lenni hozzánk Kegyelmeteket, egyfelől az moldovai vajda⁶ minden ereivel, kinek erős parancsolata vagyon császártól⁷ arra, másfelől az tömösvári pasa⁸ az Duna melléki törökökkel, kit ugyan az számára hagyunk el mellőlünk mostan, harmadfelől mi magunk minden üdövalogatás nélkül, sem télnék, sem tavasznak idejít nem nézván, mindjárt menten megyünk Kegyelmetekre; és protestálunk mostan mind az nagy Istennek s mind az egész világnak előtte, és Ke-

4 A magyarországi hadjárat főparancsnokától (az ún. szerdártól), Lala Mehmed pasa nagyvezírtől Ali és Uzun Mehmed *müteferrikák* vitték Bocskainak az I. Ahmed szultán nevében kiállított kinevezés okmányt (*berátot*). Megérkezésük időpontjáról pontos információk nincsenek, csak ebből a levélből tudunk rá következtetni, hogy 1604. december 12-re a *berát* már Bocskai kezénél volt. Ezzel párhuzamosan a Fényes Portáról is érkezett hozzá Hadzsi Hüszajn *kapudzsi basi* (főajtónálló), aki 1604. november 20-án a szultán által küldött karddal övezte fel, valamint zászlót és lovat adott át neki.

5 Ez a levél ugyan nem ismert, de Lala Mehmed pasa Szebennek írt levele 1604. október 19-ről igen, amelyben informálja a várost arról, hogy Bocskait nevezték ki erdélyi fejedelemnek és megtorlással fenyegetve követeli a Habsburgokhoz hű város meghódolását.

6 Jeremia Movilă (1555 k.–1606), aki egy fél éves szünetet leszámítva 1595 óta ült lengyel támogatással Moldva trónján.

7 I. Ahmed szultán (1603–1617).

8 Temesvár beglerbégje ekkoriban Bektás pasa.

gyelmetek előtt is, hogy mi okai nem leszünk az Kegyelmetek romlásának; elhívén ezt Kegyelmetek magában, hogy semmiképpen ebben immár egyéb nem lehet, hanem az mit elindítottunk, azt Isten segítségéből véghez is kell vinnünk. Ha penég Kegyelmeteknek engedelmes hűségít hozzánk megtapasztaljuk, Kegyelmetek között nem mostoha, hanem mint illik hazánkhoz, édesatyja akarunk lenni, és minden régi szabadságának nemcsak megtartója, hanem ótalma is és öregbítője igyekezünk mindenben lenni. Mely dologrúl való akaratotok felől magatok közül való főemberek által minden haladék nélkül mingyárást választ várunk. Bene valeant! Datum ex castris nostris ad possessionem Mysle positus, die 12. mensis Decembris anni 1604. [Jó egészséget kívánunk. Kelt a Misle melletti táborunkból, 1604. év december hava 12. napján.]

Stephanus Boczkay manu propria [Bocskai István, sajátkezűleg]

M Katay cancellarius manu propria [Káthay Mihály kancellár, sajátkezűleg]

Nr. 6.

Hús artikulus Belgioioso hatalmaskodásairól / Zwanzig ... Articul (1604–1605 fordulója)

Johannes Bocatius 1612-ben írt apologetikus művében, az *Olympias carcerariában* (amely magyarul *Öt év börtönben* címmel jelent meg) azt írja, hogy Bocskai kezéhez 1605 elején eljutott egy német röplap, amely nagy örömet okozott neki. Tartalmi összefoglalója és hivatkozott terminológiája alapján egyértelmű, hogy az alábbiakban közlendő, három különböző nyomtatott verzióban is ismert munkáról van szó, amely egyértelműen Belgioiosót teszi meg felelősnek a felkelés kirobbanásáért, ráadásul rámutat annak összes jelentős résztvevőjére is, hiszen egyaránt szól a sérelmekről, amelyeket Kassa városa, a magyar rendek, a hajdúk és Bocskai szenvedtek el. A szöveg érdekessége, hogy különböző társadalmi csoportok sérelmeiről beszél részletesen, de a közösség (nemzet) egészének sérelmeiről (még) nem – ellentétben az 1605-ben elkészült szövegek nagy részével. Említett művében Bocatius ugyan azt állítja, hogy ő csak latinra fordította a munkát, de számos ok miatt gyanús, hogy annak elkészítésében is fontos szerepet játszott, hiszen a szöveg, noha kiválóan alkalmazkodik a Német-római Birodalom közönségének elvárásaihoz, vádjait igen alapos helyismeret birtokában fogalmazza meg. Noha közvetlenül Rudolf császárt nem vádolja és sajátjaként beszél a Belgioioso által vezetett hadseregről is (így retorikai szempontból birodalmi nézőpontot vall magáénak), nyilvánvaló megértéssel és együttérzéssel beszél a szörnyetegnek beállított főkapitány törvénytelen machinációi által sújtott magyarországiakról. Fontos sajátossága a szövegnek, hogy a megnevezett négy csoport fellépését nem habozik lázadásnak (*rebellio*) vagy

felkelésnek (*motus / Aufstand*) nevezni, ami miatt korábbi kiadója császárparti följegyzésnek minősítette. Önmagában érdekes retorikai eljárás, hogy a felkelők saját fellépésüket a korban általánosságban negatívan értékelt, valamint morálisan és teológiai alapon maximálisan elítélt tevékenységként, lázadásként írják le, de minden bizonnyal a császáriak által okozott károk súlyosságát és felelősségük nagyságát akarták ezzel hangsúlyozni. Feltűnő, hogy a szöveg egyáltalán nem használja a nemzeti frazeológiát és a nemzet fogalmát, a latin változat egyetlen helyét kivéve, amely „a nemzet (*gens*) régi kiváltságai és szabadságai”-ra hivatkozik. Ez arról tanúskodik, hogy a nemzeti retorika és „az egységes nemzet mint a felkelés alanya” koncepció még nem (vagy nem kizárólagosan) volt része a felkelés legkorábbi szakasza propagandájának és legitimációjának, hanem az majd csak a felkelés során, fokozatosan alakult ki.

Noha Bocatius beszámolója szerint a latin fordítást is ki akarták adni, erre nem került sor, az egyetlen kéziratból ismert. A német szöveg azonban három változatban is megjelent, önmagában, illetve más szövegekkel párosítva is. Az első két verzió szövege tökéletesen megegyezik (még a nyomdahibák is megismétlődnek) és meglepő módon Prágából érkezett hírlevélként azonosítja önmagát, a harmadik azonban újraserkesztés eredménye. Noha általában véve ez a legbővebb változat és az utolsó két, újonnan hozzáadott bekezdésben már újabb fejleményeket is megemlít, egy hosszabb szövegrészt viszont elhagy. A fordítás során ezt a legkésőbbi verziót tekintettük alapszövegnek, az abból hiányzó szakaszt pedig dőlt betűvel toldottuk be.

A *Húsz pont* német nyelvű kiadása (1605, VD17 14:078627P)
a Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek (Drezda) példányáról

Húsz igaz és igazolható cikkely arról, miképpen okozta az olasz Belgioioso gróf felső-magyarországi főkapitány Kassa város, az ország rendjei, a hajdúk és Bocskai felkelését, valamint a német-római császár hadseregének vereségét és vesztét, és következésképpen az egész Magyar Királyság az Erdélyi Fejedelemség fájdalmas elpártolását

Kassa városa felkelésének okai

1. Amikor Belgioioso gróf 1604. január 9-én hadinépével és egy zászlóaljnyi német katonával átvette a kassai városi templomot, kifürkészte, hogy van ott, a sekrestyében egy tekintélyes méretű kincs, amelyet még János király hagyott ott.¹ Nemcsak kereste a kincset és el akarta tulajdonítani, hanem tizenkétezer dukátot ígért néhány idős embernek, hogy mutassák meg neki titokban ezeket a templomi javakat és segítsék meg abban, hogy hozzájuthasson. Mikor a polgárok észrevették, hogy a templom átvételekor inkább saját érdekeit és a kincs megszerzését tartotta szem előtt, mint az egyházakra és vallásra vonatkozó jogi igényeket, Ő Császári Felségétől pedig titokban eltulajdonította volna a kincset, ha megtalálta volna, és elidegenítette volna azt, elég okuk lett arra, minden illendőséget figyelembe véve is, hogy kételkedjenek hűségében és becsületességében.

2. Miután a főkapitány már átvette az említett városi templomot, Kassa bírása és tanácsa közbenjárására megengedte, hogy a város egyik leggazdagabb és legtekintélyesebb, Szabó György² nevű polgára, egy fontos ünnepnapon saját házában prédikáltasson. Alig hogy az engedélyezett prédikáció elkezdődött, a főkapitány rögtön odaküldetett és a fent említett polgár részére megújította a tilalmat. Ezt a parancsot pedig azonnal oly engedelmesen követték, hogy a prédikátor a megkezdett beszédet félbeszakította és távozott. Ez az engedelmesség azonban nem volt elegendő a főkapitány számára, és még annál is kevésbé fogadta el a teljes tanács és a fent említett polgár alázatos bocsánatkérését, miszerint ők semmi mást nem tettek, mint amire tőle [a főkapitánytól] engedélyük volt. Az említett polgárt elfogatta, házáat, valamint minden otlévő vagyonát és holmiját lepecsételte és bezáratta, *vallonjait telepítve bele*. Végül sok közbenjárás után hajlandó volt váltságdíját 1500 aranydukátban, hatvan kupa borban, száz köböl búzában, illetve négy török főember-rabban megállapítani, és csak mindezek megfizetése után engedte el őt. Ebből [a polgárok] újra megtapasztalhatták és megérthették [Belgioioso]

1 Szapolyai János (1487–1540), 1526 novemberében megkoronázott magyar király.

2 Gönci Szabó György (†1614).

kapzsiségát és hajlandóságát saját hasznának keresésére, Őfelsége szolgálatának, illetve javának háttérbe szorításával.

3. Ezenfelül súlyos büntetés terhe mellett elrendelte, hogy a prédikátorok háromnapos határidő alatt hagyják el a várost, javaikkal és minden vagyonukkal: miközben nagyon jól tudhatta, hogy ilyen rövid idő alatt lehetetlenség mégoly szegényes vagyonkájukat elvinniük. És noha az egész város és polgársága könyörögve kérte a határidő meghosszabbítására, nem tudtak semmit elérni anélkül, hogy háromszáz aranydukátot ne adtak volna neki. Amikor aztán megkapta a pénzt, a határidőt huszonnégy napra növelte.

4. Egy polgárt, Michael Lippart gyógyszerészt, amiért háztartása tagjainak vasárnap csendesen az evangéliumból olvasott fel,³ minden könyörület nélkül száz dukátra bírságot.

5. A város némi gabonát tartott a parókia épületében, szükség esetére, ezt minden ok nélkül elvette és saját hasznára fordította; ahogy e város minden ingatlan vagyonát, falvait, malmait és hasonlókat, átvette és a rájuk vonatkozó adományleveleket is követelte, így nemcsak a város javait rabolta el, hanem el akarta rabolni annak privilégiumait is.

6. De a főkapitány nem elégedett meg azzal, hogy javaiktól és kiváltságaiktól megfoszsa a szegény várost, hanem meg akarta akadályozni azt is, hogy a városon belül, avagy kívül eskethessenek, keresztelhessenek, és még inkább temethessenek vallásuk szerint, miáltal megsértette és korlátozta őket javaikban, szabadságaikban, és lelkiismeretükben.

7. Háznépe és szolgálói a szegény polgárok leányait és feleségeit meggyalázták. De akár-mennyit panaszkodtak is a főkapitánynak, nem tudták elérni, hogy a bűnösöket megbüntessék; így becsületükben is sérelmeket szenvedtek.

8. De még a fentiek sem voltak neki elegendők: még életüket és testüket sem kímélte. Háza előtt egy medvét tartott, amelyet szolgálói vakmerő módon többször is szabadon engedtek és a szegény polgárság feleségeire és gyermekeire uszították;⁴ az pedig letépte ruháikat, mindenki szégyenére és csúfságára lemeztelenítette őket, néhány gyermekek pedig bele is halt ebbe. [A főkapitány] ilyen és ehhez hasonló zsarnoki cselekedetei és kapzsisága révén a szerencsétlen polgárok kétségbeesésbe taszítottak, és olyan helyzet-

3 Mind a latin verzió, mint a korábbi nyomtatványok szerint nem a gyógyszerész személyesen, hanem gyermekeinek tanítója olvasott fel, a latin verzió szerint nem is az evangéliumot, hanem bibliamagyarázatot (*concionem*).

4 A latin verzióban két medve szerepel.

be jutottak, amit most a szemünkkel látunk, és sok ártatlan vér ontatott ki, ami Istenhez és Őfelségéhez kiált bosszúért. Röviden ennyit lehet mondani Kassa városa felkelésének okairól.

Az ország rendjei általános felkelésének más okai

9. Alighogy átvette hivatalát, [Belgioioso] Felső-Magyarország rendjeit sokféle úton-módon elidegenítette magától, és más főkapitányoknál rosszabb módon, ősi szokásaikkal és szabadságaikkal ellentétes módon bánt velük.⁵ Kis Lukács kassai várnagy tiltakozott is nála ezért és jelezte, hogy amennyiben tovább folytatja ezt a gyakorlatát, elveszíti Őfelsége számára ezt a földet, de ő erre semmit sem vetve továbbra is csak a saját feje után ment.

10. Ahogyan a fent említett Belgioioso gróf Kassa városában erőteljesen csak saját érdekeit követte, úgy más rendeknél és az ország tekintélyes urainál is mindenféle fortélyhoz folyamodott erszényének megtöltése érdekében. A mágnások és nemesek birtokába és alattvalói nyakára beszállásolta vele tartó kompániáját, vallonokat és talján csürhét egyaránt, és általuk sok sanyargatásnak, szorongatásnak és erőszakoskodásnak tette ki a szerencsétlen népet. Annak pedig, aki meg akarta kímélni szegény alattvalóit az elviselhetetlen sanyargatástól és a keresztényietlen bánásmódtól, ezt meg kellett vásárolnia a főkapitánytól pénzzel és drága ajándékokkal. Így aztán ez a kompániát, amelynek az ellenséggel kellett volna szembefordulnia, semmi másra nem használta, hogy velük sarcolja egyik falut és urat a másik után. Akik pedig nem adtak neki pénzt, vagy nem is volt pénzük, amit odaadhattak volna, azok kénytelenek voltak tolerálni a katonák elviselhetetlen beszállásolását és a szegény nép pusztulását.

11. A főkapitány aztán újabb különleges fortéllyal élt: ha megtudta, hogy valamelyik úrnak szép lovai vagy jószágai vannak, amelyek elnyerték a tetszését, arra szorult, hogy eljárást indítson ellene, és Őfelsége nevében durva, kemény szavakkal kegyvesztéssel, sőt testi épségének és életének veszedelmével fenyegette, és rögtön utána közvetítők révén kérte a neki tetsző javakat. Amikor pedig ezt megkapta, megszűnt minden eljárás, kegyvesztés és bűnvád. Napnál is világosabb, hogy Homonnai Bálintot,⁶ mivel nem

5 A latin verzióban itt szerepel a nemzet (*gens*) ősi kiváltságaira és szabadságaira való hivatkozás.

6 Homonnai Drugeth Bálint (1577–1609) zempléni főispán ellen 1601-ben indult hatalmaskodási per, amelyet követően 1604-ben az Udvari Kamara is vagyonekkobzási pert indított ellene. 1605-ben a szerencsi országgyűlésen nevezték ki Bocskai magyarországi hadainak főkapitányává.

tudta tőle cselvetéssel megszerezni a kívánt tulajdonait, titokban meg akarta gyilkoltatni, aki értesült erről és kénytelen volt távozni és így megmenekülni.

12. Épp ilyen módon bánt a kállói kapitánnyal is,⁷ közölve vele, hogy őt is olyan bűnnel vádolja; és hivatal- és fővesztéssel fenyegette. Tudniillik tudta, hogy van neki néhány igen szép lova, amelyeket nyomban magának követelt. Mikor birtokába jutott közülük az öt legszebbnek, rögtön eloszlott minden vád, és állásában is megmaradhatott.

13. Ugyanilyen fenyegetésekkel támadt Rákóczi [Lajos] úrra⁸ is egy Riza agával kapcsolatos követelés álcájában és ürügyével, amíg ki nem csikart tőle egy ezer forintnál nagyobb értékű török sátrat, amiről tudta, hogy a birtokában van.⁹ Mikor ez a kezéhez jutott, minden más követelés elcsendesedett. Mindent összefoglalva ebben az emberben semmiféle becsületet és őszinteséget nem lelhattünk, és amit valaki Őfelségétől legőszintébb cselekedetei jutalmául kapott, az az ő szemében semmi érdemmel nem bírt. Csak azokat becsülte, akik kapzsisága kielégítése végett öntötték rá a pénzt és a javakat;¹⁰ ezek mindent elértek nála.

A hajdúk lázadásának okai

14. Ami a hajdúkat illeti, köztudomású, hogy ezek mind a határvidéken a kereszténység ellenségei ellen, mind Erdélyben hűségesen szolgálták Őfelségét egészen Belgioioso gróf Magyarországra érkezéséig, aki kapzsiságra való hajlamával, egyéni érdekének hajhászásával és rossz bánásmódjával vitte őket erre a lázadásra. Ő ugyanis, akinek védelmeznie kellett volna őket, azon kívül, hogy rosszul fizette, még ki is rabolta és fosztogatta is őket, a következőképpen. Nemrég a hajdúk az ősellenség területén portyáztak és károkat okoztak neki, amelynek révén nemcsak Őfelsége határait védelmezték, hanem bőséges zsákmányt is szereztek az ellenségtől, közte kétszáz marhát is. Ahogy Rákóczi is tanúsítja, a fent említett hajdúk szándéka az volt, hogy a régóta elmaradt fizetésük miatt a háztartásaikban mutatkozó hiányokat ezzel a zsákmánnyal – amelyet az ellenségtől vitéz módon maguk ragadtak el – pótolják. A főkapitány azonban ettől a csordától és a zsákmánytól is teljesen megfosztotta őket, mindenféle indoklás nélkül,

7 Kálló kapitánya a Bocskai-felkelés kitörésekor Káthay Mihály (†1607), Bocskai későbbi kancellárja volt.

8 Rákóczi Lajos (1570–1612), Rákóczi Zsigmond későbbi erdélyi fejedelem katolikus unokatestvére, 1600–1603 között hajdúcsapatok kapitánya Erdélyben, 1604-től Lippp kapitánya.

9 A szöveg különböző verziói háromféle változatban adják meg az oszmán tisztségviselő nevét: Rizo, Rita és Tera.

10 A latin verzió kiegészítése: „ezeknek bebocsátásuk és bejárásuk volt hozzá”.

és nem elégedett meg annak harmadrészével, vagy felével, amit ezek a szegény legények szívesen felajánlottak neki; és még csak egyetlen jó szót sem kaptak cserébe tőle.

15. Hasonlóképpen bánt azokkal a hajdúkkal is, akik Temesvárig portyáztak és nagy veszedelmek között szép hadizsákmányt szereztek, hogy azzal térjenek szerencsésen haza. Felajánlották [Belgioiosónak] ajándékolni a zsákmányból a legszebb török lovat, illetve az ellenségtől elvett zászlókat, de azt nagy megvetéssel és undorral fogadta, és afeletti bosszúságában, hogy nem az egész zsákmányt engedték át, tokaji templomukat megpróbálta erőszakkal elvenni. Ezekkel és hasonlóan rossz bánásmóddal azt érte el, hogy a hajdúk, akik már enélkül is elégedetlenkedtek rossz fizetésük miatt, először ellenérzésekkel kezdtek viselkedni iránta, később pedig annál inkább hallgattak Bocskai hívására.

Bocskai lázadásának okai

16. A főkapitány annyira megittasodott a pénz és vagyon harácsolásától és olyannyira kielégíthetetlennek bizonyult, hogy Bocskai sógorát, Bánffy Dénest¹¹ – aki Basta úrtól¹² engedélyt kapott, hogy ha az ellenség megtámadja területeit, biztonságosabb helyre távozhasson, amerre a legkönnyebben lehet – elfogta, ezüst edényeit, lovait, ruháit és minden holmiját elvette. Ezenfelül Ófelsége nevében megbírságolta tizennégyezer tallérra, a magáéban pedig ezer tallérra, egy teljes felszereléssel rendelkező szép lóra, és egy cobolyprémre, ami Bocskai tulajdona volt és ezeröttszáz tallért ért. A sógorát ártatlanul ért méltánytalanságon azután Bocskai nagyon felháborodott.

17. Bocskai azt is tudta, hogy a főkapitány az ő saját személyére is fente a fogát. Magyarország minden kiváltsága ellenére,¹³ minden előzetes törvényes eljárás nélkül el akarta fogatni, várait pedig el akarta foglalni, ahogy az Szentjobb-bal meg is történt (amit fel-dült és elragadta nemcsak Bocskai javait, hanem Haller Gáborét is, amit ott talált).¹⁴

11 Bánffy Dénes (†1612), Bocskai István unokatestvére, akit kétszer fogtak perbe, mindkétszer felmentették, végül Belgioioso íteltette el, és Bocskai csak tizennégy ezer forint sarcon tudta megváltani az életét.

12 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

13 A latin verzióban: „Magyarország minden joga, kiváltsága és szabadsága ellenére”.

14 Haller Gábor (1558–1608) Küküllő megye főispánja, Bocskai István sógora, erdélyi fejedelemmé választásának egyik kiharcolója, később fogarasi kapitány és kincstartó.

Ezek kergették kétségbeesésbe és lázadásba Bocskait, aki látta, milyen bűnös módon bánik a sokszor említett főkapitány sokakkal és hogyan nyomja el szabadságaikat.¹⁵

Ófelsége hadereje gyászos vereségének okai

18. A főkapitány, amikor értesítették Bocskai lázadásáról, inkább örült neki, mintsem hogy le akarta volna csillapítani, ahogy titkárának, Antoniónak is mondta: „itt az idő, hogy saját javamat keressem, nem szabad pihenni.” Később pedig Dampierre gróffal¹⁶ és másokkal ittak Bocskai egészségére, mondván: „adja Isten, hogy még tizenkét ilyen lázadó támadjon, annál jobban megtölthessük erszényeinket és társzekerünket!” Mindebből könnyen megérthető, hogy a főkapitány nyíltan azon ügyködött, hogy a lázadást elősegítse, a javak megszerzése céljából.

19. A főkapitány ezután összegyűjtötte embereit és a rablás, valamint a zsákmány iránt érzett vágya által hajtva – amelyet a nemesek váraiban remélt megtalálni – még azt sem várta meg, amíg minden népe összegyűlt. Annak ellenére sem, hogy a kassai várnagy, illetve általában véve az ország rendjei (akik követüket küldték hozzá) is figyelmeztették arra, hogy oktalán módon ne induljon útnak, amíg csapatai különböző helyeken vannak, és tiltakozásukat jelentették be, hogy ha Ófelségét emiatt bármilyen kár vagy szerencsétlenség érné, azért őket senki ne hibáztassa, hanem [Belgioioso] viselje érte a felelősséget és a következményeket. Ezt a hűséges figyelmeztetést azonban [a főkapitány] negligálta, és mindennemű hadi szokásoknak ellentmondva maga is elszakadt az alárendelt csapatoktól, *Melchior von Rottwitz úrral együtt*,¹⁷ aki háromszáz sziléziai lovast vett magához, portyázásra adva a fejét. Így aztán a népével vigyázatlanul és mindenféle rend nélkül, szétszóródva nyomult előre, míg a rebellesek rajtuk nem ütöttek és egyik csapatot a másik után gyászos és szánakozásra méltó módon le nem kaszabolták, minek során Pezzen ezredes¹⁸ fogságba esett és számos más becsületes személy elesett.

A vereség után azonban a mieink, akik még mindig hűzren voltak, mindenholnan egy helyre gyűltek és szívükből kérték, illetve Belgioiosónál szünet nélkül követelték – különösen Melchior von Rottwitz, aki mellett még mindig 600 lovas volt –, hogy engedélyezzen egy újabb ütközetet a hajdúkkal. Belgioioso azonban félelemmel teli gyűlése mi-

15 A latin verzióban: „Hogy ezeken és egyúttal a generális által szabadságában mindenképpen elnyomott hazáján is segítsen, kétségbeesésében lázadt fel.”

16 Henri Duval Dampierre gróf (1580–1620), császári hadvezér.

17 Melchior von Rottwitz (†1606) ezredes, a sziléziai lovasság parancsnoka.

18 Johann Baptist Pezzen (1567–1616), a császári sereg ezredese, az álmosdi csatában esett Bocskai fogságába.

att nem egyezett ebbe bele, hanem megsarkantyúzta lovát és vallonjai vezetőivel együtt huszonnégy óra alatt Váradról a Szepességbe menekült, ami harminc magyar mérföld távolság. Mivel más embereinek szintén utána kellett sietniük, a nagy vágta során sok ló pusztult el. Ha Belgioioso Isten, Őfelsége és teljes Felső-Magyarország előtt tett esküje szerint járt volna el és főkapitányi tisztjének eleget akart volna tenni (ahogy az egy becsületet szerető személyhez illene), akkor úgy kellett volna eljárnia, hogy székvárosába, ahová rendelték és ahová tartozott, tehát Kassa városába kellett volna mennie. Onnan aztán mellette lévő hadinépével, az országban hirdetett felkeléssel és a nemességgel együtt frissen fel kellett volna vonulnia az ellenséggel szemben, ahelyett, hogy hagyja átkelni a Tiszán. Belgioioso azonban, egy csüggedt hadfi, aki soha életében nem látta az ellenség szemének féhérjét, és inkább csuhásnak, mint ezredesnek néz ki, nagy félelmében, reszketésében és elkeseredésében Kassa városa előtt (ahová nem sokkal korábban beküldte Rottwitz urat és két szolgáját) csak arra kérte a város bíróját¹⁹ és tiszteletreméltó tanácsát: ne akadályozzák meg azt, hogy felesége minden akadályoztatás nélkül összes tulajdonával elhagyhassa a várost. Ezután Eperjesre menekült, de ott sem volt vége az üldözésnek, amíg csak a Szepességbe nem érkezett és a Thurzók ottani várába nem vonult vissza. Ezt végül a hajdúk ostrom alá vették. Így és ebben a formában veszítette el [Belgioioso] nemcsak Őfelsége felső-magyarországi hadseregét, hanem az egész országot is, Őfelsége nagy kárára és az egész kereszténység ártalmára.

20. Hihetetlen, hogy a kapzsiság olyan mértékben hatalmába kerítette, örvöngésre és tombolásra készítette ezt a főkapitányt, hogy más szörnyűséges tettei mellett egy törököt, aki Isten által küldetve két szolgájával együtt felkerekedett Törökországból és Ónodra jött, hogy kereszténnyé váljon, nyolc napig maga mellett tartott és elhalmozta ígérekkel, milyen nagy embert csinál majd belőle. Amikor azonban megtudta, hogy apja Törökországban igen gazdag ember, más rabok módjára 26 font nehéz vasra verette, 12.000 tallér sarcot vetett ki rá, és elvette 7000 tallér értékű javait. Ilyesmi sosem volt szokás ezeken a vidékeken és a keresztényi szeretetnek is ellentmond, hogy így bánjunk valakivel, aki kereszténnyé akar lenni; sőt, még a pogányok között is ritka és nem élnek hasonló gyakorlattal. Nála azonban nem elég, hogy kapzsisága miatt végső pusztulást hozott egész kormányzatára és elveszítette az országot, de gonosz és a bírvágy által legyűrt természete miatt Eperjesen egy házból, ahol megszállt, kiköltözéskor kihozatott két ládat, amelyben Lengyelországba menekült kereskedők áruai voltak, saját kezűleg feltörte őket, tartalmukat kiszedte és becstelen módon eltulajdonította, majd felpakolván magával vitte őket.

19 Johannes Bocatius (1569–1621) lausitzi szorb származású humanista, 1603–1604-ben Kassa főbírája.

És noha ezeket a bűntényeket és visszaéléseket vég nélkül sorolhatnánk, a beszámoló rövideje érdekében nem terheljük velük az olvasót,²⁰ hanem a jogi eljárásra tartogatjuk azokat. A fent említett cikkelyek miatt Belgioioso gróf a császári udvarhoz fordult; ott tartózkodva társaival együtt merészen és dacosan védi az igazát, hangoztatva, hogy bosszút fog állni, s fennhangon állítja, hogy amennyiben Őfelsége el akarja mozdítani egykori hivatalából, szándékában áll inkább az életét is eldobni magától. Végére is Ő Császári Felsége parancsainak végrehajtása miatt bűnös, ugyancsak az ő igazságosságát és kegyelemét feltételezve hajtotta végre a parancsokat, és hacsak nem hallgatják meg, fontolgatja az ügy nyomtatásban való nyilvánosságra hozatalát.

Az egész földkerekség nagyon is tisztában van vele, hogy a császári felség Hardegg és Paradeiser grófok ellen, akik mindössze egy-egy várat veszítettek el, jogosan kívánta, hogy történjen vizsgálat és végezzék ki őket;²¹ míg az említett Belgioioso gróf a teljes királyságot vesztette el, amelyen a Császári Felség, illetve az egész kereszténység biztonsága múlik, és amelynek megóvása érdekében a keresztény név ellensége ellen megszámlálhatatlanul sok pénzt költöttek el, és több ezer keresztény veszett oda. Ezért ha a saját maga által megkövetelt jog és igazságosság érvényesülne, mindenhol mindenkit nagy mértékben érintene ennek végrehajtása. Amint pedig Őfelsége számára nem írja elő semmilyen szabály, hogyan tegyen eleget az igazságosságnak és tekintélye miként őrződjék meg sértetlenül, illetve milyen módon menjen előre az igazság, az ügy teljességgel az ő megítélésére van bízva.

*Fordította Báthory Orsolya és Kármán Gábor,
Benda Kálmán fordításának felhasználásával*

20 Itt ér véget a két korábbi nyomtatvány.

21 Ferdinand zu Hardegg grófot Győr 1594. évi, míg Georg Paradeisert Kanizsa 1600-ban történt feladása miatt ítélték halálra.

Nr. 7.

Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófjának jelentései

(1604–1605 fordulója)

Ahogy az eddigi szövegekből is világos volt, Belgioioso gróf felső-magyarországi főkapitány kulcsszerepet játszott a felkelés kitörésében, Rudolf vallásügyi intézkedéseinek végrehajtójaként, és a közvélekedés szerint számos visszaélés és jogtiprás felelőseként egyaránt. Az itáliai főtiszt 1604 decemberének elején, közvetlenül azután, hogy a hajdúk elvonultak a neki menedéket adó Szepesvár alól, részletes jelentést küldött a királynak a felkelés megindulásáról, majd később, immáron a prágai udvarban, benyújtott egy másik beszámolót is, amely teljes főkapitányi tevékenységének legfontosabb mozzanatait foglalta össze. Az első jelentés jóformán még az események sodrában keletkezett, és széles körben gyakorolt hatást: megállapításai visszaköszönnek az 1605. januári császári körlevelében is (lásd nr. 8.), de már a korabeli történetírás is felhasználta, megjelenítő ereje, történelmi forrásértéke, és irodalmi erényei miatt is. A későbbi beszámoló ezt a szepesvári jelentést helyezte szélesebb történeti kontextusba, utólag tekintve vissza az eseményekre. A szerző szándéka egyértelmű. Igyekszik elhárítani az őt a lázadás kitöréséért hibáztató vádakot, és – noha a prágai udvar „római” szárnyához tartozva aktívan, saját elképzelésekkel is közreműködött az erőszakos rekatolizációs törekvésekben –, ezekért a lépésekért következetesen a császárra hárítja a felelőséget, részletesen dokumentálva, melyik lépésére mikor kapott utasítást. Ugyanakkor Bocskai minden sikerét, a hajdúk árulását, valamint a hivatali (kamarai) és katonai környezetének részéről tapasztalt együttműködési hiányosságokat kizárólag anyagi érdekek által vezérelt szabotázs-

akcióknak tulajdonítja, és következetesen opponál minden érvelést, ami a mozgalom hátterében a vallási okokat hangsúlyozná. Erős preconcepciókra építve és a magyarországi közeg szempontrendszerére iránt vajmi kevés megértést mutatva saját nézőpontjából ugyanakkor teljesen koherens leírását adja a felkeléshez vezető időszak, illetve a mozgalom első szakasza történetének.

A korszakban mindkét olasz nyelvű jelentés a dinasztikus nyilvánosság körein belül terjedt: másolataikat pápai nunciusok jelentései, vagy a Habsburg főhercegek közötti levelezés mellékletei között találjuk meg. A szepesvári beszámoló latin fordításban is ismert, ez Istvánffy Miklós iratai között maradt fenn, aki történeti munkájának előkészítésekor alnádorként a kancelláriai iratokhoz is hozzáférhetett.

Jelentés a felkelés menetéről
(Szepesvár, 1604. december eleje)

Jóllehet Öfensége, Mátyás főherceg¹ több ízben és szigorúan meghagyta nekem, hogy Rueber² urat mielőbb, éjt nappallá tevő sürgősséggel küldjem el Alsó-Magyarországra,³ éspedig a taksás katonasággal,⁴ továbbá ennek az ország résznek állandó lovaskatonáival, s adjak melléjük valamennyit a nekem alárendelt csapatokból is – mégis, mivel egyetlen katona sem kapta meg járandóságát, még Dampierre gróf⁵ hajdúi sem, s a tartományi lovasságnak sem volt semmiféle ellátása (még a taksás katonaság felett sem tartottak meg a szemlét, hogy kifizessék járandóságukat, mert a Szepesi Kamara ezt a pénzt más célra használta fel) – mindezért Rueber urat sem az egész sereggel, sem pedig annak egy részével nem küldhettem el. Mivel azonban mindenképpen ele-

- 1 Mátyás főherceg (1557–1619), a későbbi II. Mátyás király (1608–1619) a tizenöt éves háború idején a magyarországi fronton a Habsburg csapatok főparancsnoka volt.
- 2 Georg Rueber (†1620 k.) Tokaj várának parancsnoka.
- 3 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött. Szeptember közepén csapataival Komáromból Párkányhoz vonult, hogy Esztergom várát a nagy erővel támadó Lala Mehmed pasa nagyvezír ostroma alól fölmentse.
- 4 A *gente della dica* az ország zsoldjában álló, a portánként kivetett rovásadóból fizetett katonaságra utal.
- 5 Henri Duval, Dampierre grófja (1580–1620), császári hadvezér.

get akartam tenni Őfensége meghagyásának – és miután Verdeman⁶ ügynökei is kés-tek a megígért fizetés teljesítésével –, azon fáradoztam, hogy saját személyi hitelemre kölcsönvett valamelyes pénzüsszegen legalább a hajdúkat leirányíthassam az alsó-magyarországi részekbe, így aztán úgy döntöttem, hogy a rakamazi táborból Szerencsre megyek Rákóczi Zsigmondhoz,⁷ akitől kaptam 3000 tallért. Innen Kraussenegg királyi biztossal⁸ együtt átmentem Ecsedre, Báthoryhoz hogy további pénzt kérjek tőle;⁹ akitől üres kézzel eljőve, Rakamazra voltam visszatérőben, a fele úton Bátorban éjszakáztam. Itt találkoztam Maurus Wiener felső-magyarországi királyi építésszel,¹⁰ akit a váradi vicekapitány, Cyprian von Concin¹¹ azért küldött hozzám, hogy felfedje előttem a Bocskai István által kezdeményezett nagy árulást. Ez az árulás az alábbi módon vált ismertté Bocskai egyik nemes szolgája által.

Midőn a fent említett Concin magánügyben Szatmár felé tartott, s útközben éppen Bocskai szentjobbi várkastélya mellett haladt el, nyomába eredt néhány magyar lovaskatona, kik nyomatékosan arra kérték, álljon meg, majd félrehívták őt s úgy adták tudtára: várja meg a közeli erdőben a szentjobbi kapitány úr ideérkezését, mert az nagyon fontos dolgot akar vele közölni. Meg is érkezett oda Székely Ferenc kapitány, udvarbírájával, Lázár deákkal, valamint Bocskai titkárával, egyben rokonával, Fráter Istvánnal együtt.¹² Utóbbi valamennyiük nevében az alább következő elbeszélésbe fogott:

„Kisgyerek korom óta Bocskai István nevelt, ő is taníttatott, szolgálatába fogadott, titkait reám bízta. Megtett Báthory Zsigmond titkárává, és saját vérrokonát adta hozzám feleségül; és ahogy engem nap mint nap nagy jótéteményekkel halmozott el, éppen úgy ezek a többiek is, mindegyikük halálig köteles szolgálni Bocskai urat a tőle kapott különböző jótéteményekért. Kötelezettségünknek mindeddig erőnkhez mérten mindannyian eleget is tettünk, igen nagy veszedelmek közepette is. Személy szerinti jómagam éppen a legutóbbi erdélyi zűrzavarok idején. Ám most, miután megtudtuk azt, hogy ő az Isten, Őfensége a király és az egész haza ellen való

6 Föltehetően valamelyik bécsi olasz bankház embere.

7 Rákóczi Zsigmond (1544–1608), a későbbi erdélyi fejedelem (1607–1608).

8 Johann Paul Krauss von Kraussenegg (†1617) császári kamarás, ekkoriban császári biztos Erdélyben.

9 Ecsedi Báthory István (1555–1605) országbíró.

10 Maurus Wiener felső-magyarországi hadmérnök.

11 Cyprian von Concin báró (†1624) váradi alkapitány, a távollévő Nyáry Pál főkapitány teljhatalmú helyettese.

12 Székely Ferenc Szentjobb kapitánya, Posgai Lázár deák, a vár udvarbírája és Fráter István (akinek felesége Bocskai harmadfokú unokatestvére volt). Míg az első két személy életének további alakulását nem ismerjük, Fráter István valahogy kimagyarázhatta magát Bocskai előtt, mert 1606-ban a fejedelem már birtokadományban részesítette és végrendeletében is megemlékezett róla.

árulásról tárgyalt a szultánnal,¹³ sőt szinte már meg is alkudott vele, s hogy ezzel az egyezséggel bennünket, saját magát, lelkünket, feleségünket és fiainkat, sőt hazánkat is el akarja veszejteni, és a jelek szerint a török zsarnokságot akarja ránk hozni, közösen úgy határoztunk, hogy – mivel szükségképpen inkább Istennek és királyunknak vagyunk elkötelezettei – e gonosz szándékát még időben megjelentjük. Több alkalommal is megírta és felfedte szándékát és elhatározását Bethlen Gábornak,¹⁴ levelei közül azonban néhány idegen kézbe jutott, s ezek a nyilvánvaló árulás nagyon erős gyanúját ébresztették iránta. Bethlen tehát mindezt jelezte Bocskainak, s figyelmeztette: a jövőben óvatosabban járjon el a levelek küldésénél.

Ez aztán súlyos gondba ejtette Bocskait is. Ugyanis éppen abban az időben történt, hogy Dampierre gróf Temesvárt szándékozván megtrámadni, megugrasztott egy török csapatot, de úgy, hogy Bethlen Gábor saját ruházatát elhagyva, mezítelenül is alig tudott megfutni. Dolmányában egy hajdú meglelte egyik Bocskaihoz legutóbb írott levelének másolatát, ebben Bocskait már komolyabban megintette. Ahogy a levél eltűntét Bethlen Gábor észrevette, erről azonnal értesítette Bocskait. És ez a híradás azzal fenyegette, hogy lelepleződik. Körülbelül ugyanekkor érkezett meg a generális úr levele,¹⁵ melyben Bocskai urat, annak az országrésznek más főrangúival együtt, a rakamazi táborba hívta, hogy ott az ország sürgető szükségleteiről és Őfelsége szolgálatáról tanácskozzék velük. Amint-hogy meg is jelentek akkor az alábbiak: Báthory úr, ki követével képviseltette magát, azután Csáky István, Rákóczi Zsigmond, Melith Pál, Pethe László, valamint Káthay Mihály.¹⁶ Ugyanakkor Bocskaihoz a táborból egyik barátja levelét is eljuttatták, amelyben az tudtára adta, hogy ha nem jönne el, a generális őt akarata ellenére fogja elhozni (jóllehet ilyesmi még csak eszébe sem jutott), és ez volt az, ami teljessé tette kétségbeesését, mert biztosra vette, hogy árulása teljes egészében kitudódott.

13 Az eredetiben a meglehetősen szokatlan „imperatore de tutti” (mindenek császára) kifejezés olvasható.

14 Bethlen Gábor (1580–1629), a későbbi erdélyi fejedelem (1613–1629) ekkor a császári uralom elől oszmán területre menekült bujdosók vezére.

15 Belgioioso itt említett levelét Bocskai szeptember 28-án kapta kézhez.

16 Csáky István (1570–1605), Báthory Zsigmond fejedelem főembere, 1600-ban Erdély főkapitánya, 1601-ben a mezei hadak generálisa. 1602-ben a császár pártjára állt. Brebiri Melith Pál (†1605) Szabolcs és Bihar megyékben birtokos főúr. Hethesi Pethe László (†1617) ekkoriban kassai vicekapitány, 1606-ban bárói címet kap és magyar királyi tanácsosnak is kinevezik. A Bocskai-felkelés előtörténetében fontos szerepet játszó hethesi Pethe Márton címzetes kalocsai érsek és királyi helytartó öccse. Káthay Mihály (†1607) kállói kapitány, majd Bocskai kancellárja. A fejedelem halála után annak megmérgezésével vádolják, és a hajdúk megölik (lásd Pázmány Péter vitairatát, nr. 28.).

Ezért hát valamennyiünket s rajtunk kívül még néhány más személyt is meghívott magához Sólyomkőbe, ahol akkor tartózkodott, s felfedte előttünk szándékát azért, hogy megtudja a mi szándékunkat. Mi akkor a nemes ausztriai uralkodóház kegyelmes és jóságos voltáról beszéltünk neki, melyet még azokkal szemben is gyakorol, akik a leggonoszabb bünteteket követték el, feltéve, hogy észre térnek és kegyelmet kérnek. Győzködtük, hogy ő ténylegesen még semmi ilyesmit nem cselekedett, hiszen nem sodorta bajba vagy veszedelembé sem a tartományt, sem az országot, s nem adott arra okot, hogy miatta nagy költségeket kelljen kiadnia Őfelségének. Ha tehát a lehető leggyorsabban Ő Királyi Felsége elé járulna, ha előtte arcra borulva bocsánatot kérne, bizonyos, hogy ezen az úton teljes kegyelmet szerezne magának. Ám ha másként tesz, akkor eltévelyedését még nagyobb eltévelyedéssel tetézi, és magát, de barátait, feleségét, valamennyi szolgáját és hívét is a legbiztosabb veszedelembé taszítja.

Ő azonban végső kétségbeesésében úgy döntött, hogy más oltalmat keres magának, és minden órában várva a török segítségét Gyuláról, kezükre akarta adni várkastélyait s várait, maga pedig kincseivel együtt a nagyvezérhez akart menekülni, hogy még nagyobb támogatást kérjen tőle, mivel a török már korábban odaígérte neki az erdélyi fejedelmi széket (amelyet jobb alkalomra várva nem fogadott el); tőlünk pedig azt akarta mindenáron megtudni, vajon készek vagyunk-e mellette maradni, illetve csatlakozni hozzá, mikor is tőle hűségünkért jutalomban lesz részünk. Mi tehát – hogy veszedelembé ne sodródjunk – kénytelenek voltunk kézfogással ígéretet tenni neki; erre egyikünket nyomban Gyulára akarta küldeni, hogy a segítséget mielőbb indítsák útnak. Mi azonban visszatérve Szentjobbra, közöltük mindezt a helybeli prédikátorral, a számtartóval és még néhány más bizalmas emberünkkel, úgy találva, hogy urunk szándéka bűnbe sodor. A prédikátor megmagyarázta nekünk, hogy urunk szándéka bűnös, és hogy végveszedelembé döntenénk magunkat, családunkat, és hazánkat is; és ha nem fedjük fel ezt az árulást, mi is cinkosokká leszünk. Tehát elhatároztuk, hogy az ügyet Uraságodnak jelentjük meg, mivel a generális úr nagyon messzire van innen, hogy az egészet jelenthesse és gondoskodhasson a megfelelő ellenzerről.¹⁷

17 Utólag, október 11-én, Adorjában, Belgioioso utasítására írásba foglalták Fráter István és társainak fenti vallomását. Ez a lényegét illetően megegyezik az itt közöltekkel, bizonyos vonatkozásban azonban bővebb, a személyi jellegű részek pedig hiányoznak belőle.

Ez minden, amit Fráter István Concin úrnak, utóbbi pedig a királyi építőmester útján Bátorban nekem megjelentett, úgy, ahogy azt Felségednek megírtam. Onnan ismét visszatértem a táborba, hogy mielőbb megelőzhessem ezt a veszedelmet. Minderől tüstént tudósítottam az erdélyi királyi biztosokat, kérve őket – amint ezt már korábban is megtettem –, hogy a korábbi parancsnak megfelelően Cavriolo grófot, aki még nem indult el, mielőbb indítsák útnak.¹⁸ Miközben ezeket intéztem, megérkezett hozzám Őfenségé¹⁹ futára azzal a paranccsal, hogy a lehető leggyorsabban küldjek el az alsó-magyarországi táborba elegendő létszámú katonaságot.²⁰ E parancs végrehajtására Dampierre grófot jelöltem ki, meghagyva neki, hogy 2500 hajdúval és ennek az országrésznek rendes lovasságával induljon útnak, és éjjel-nappal meneteljen. Ámde Dampierre gróf sem a hajdúkat, sem a rendes lovasságot nem tudta arra rávenni, hogy elvonuljanak vele. A katonák azzal mentegetőztek, hogy nem kapták meg a zsoldjukat, s ezt nekem írásba is adták, én pedig Őfenségét tudósítottam minderről. Közben tanácskoztam Kraussenegg biztossal, továbbá Rottwitz-cal, Pezzennel, Dampierre gróffal, valamint Schneckenhausszal,²¹ s valamennyien egyetértettünk abban, hogy Bocskai tervének mielőbbi megghiúsítása nagyon fontos, azonban, hogy Alsó-Magyarország végvidékéről ki ne vonjuk hosszú időre az egész sereget, meg azt is számításba véve, hogy Őfenségétől milyen választ várhatunk, úgy láttuk jónak, hogy én magam mellé véve Rottwitzot 300 könnyűlovasával, Dampierre grófot 1000 főnyi, részben hajdú, részben rác lovassal, valamint rajtuk kívül még az ebből az országrészből való rendes lovassággal induljak el Várad felé.

Kállóra érkezve, Bernard Pulitzot, a vörös lovasok kapitányát²² és Giulio Martianit, saját lovasaim hadnagyát előre küldtem Bocskaihoz az alábbi tartalmú levéllel: hogy tudniillik értesültem egy bizonyos, de minden alapot nélkülöző kósza hírverésről; bárátilag intettem őt, komoly ok nélkül ne kezdjen semmi újba, s ne is próbálkozzék semmi effélével. Ha ilyesmi mégis már megtörtént volna, nagyobb biztonsága kedvéért ezt

18 Az erdélyi királyi biztosok, akiket Rudolf 1604. január 25-én nevezett ki a fejedelemség kormányzására, a következők voltak: Johann Paul Krauss von Kraussenegg, Karl Imhoff és a Szepesi Kamara tanácsosa, a humanistaként is ismert Hoffmann György (†1613). Erdély katonai parancsnoka ugyanekkor Basta alvezére, az olasz Tommaso Cavriolo gróf (1575–1608) volt, bresciai arisztokrata család sarja, aki a flandriai háborúk után Felső-Magyarországon szolgált főtisztviselői rangban, Basta és Belgioioso környezetében.

19 Ti. Mátyás főherceg.

20 Giorgio Basta ekkoriban az Esztergom ostromára felvonuló Lala Mehmed pasa nagyvezír elleni védelmet próbálta megszervezni.

21 Melchior von Rottwitz (†1606) ezredes, a sziléziai lovasság parancsnoka. Johann Baptist Pezzen (1567–1616), a kassai gyalogos helyőrség parancsnoka. Hans von Schneckenhaus, alezredes a sziléziai lovasságnál.

22 Bernard Pulitz kapitány, a köpönyegük színéről vörös lovasoknak nevezett kállói német lovasság parancsnoka.

a két tisztet magánál tarthatja. Magamat mint hívét ajánlottam neki, mégpedig mindenkor, amikor csak szüksége lenne baráti segítségemre és támogatásomra. Én ugyan útban vagyok arra a vidékre, ő viszont nagyobb biztonsága és személyes védelme kedvéért ott tarthatja magánál a két fentemlített személyt; arra is figyelmeztettem azonban, hogy nincs oka semmiféle bizalmatlanságra. Az előbb említett két személyt Imreffy János²³ vezette el Bocskaihoz, ők azután élőszóban is jelentették neki, hogy én különös jóakarattal vagyok iránta.

Azt követően arról értesültem, hogy a váradi alkapitány, Concini miután elfoglalta Szentjobbot, – anélkül, hogy erre parancsot kapott volna – Kerekit is megtámadta, de ott visszaverték, s jónéhány katonáját elvesztette,²⁴ úgy határoztam, hogy megállok Adorjánban, s Bocskait egyrészt minden módon eltérítem gonosz szándékától és újból Felséged hívévé teszem, másrészt elküldöm Némethy Balázst²⁵ és Lónyay Gergelyt, hogy a katonákat, akiket már a zsoldjába fogadott, vonják el Bocskai hűségéről.

Miután Bocskai megkapta leveletemet, s a hozzá küldött tisztektől megtudta jóindulatomat, válaszolt nekem, s azzal mentegetőzött, hogy ő teljességgel ártatlan a felségárulás gyanújában, néhány hűtlen szolgálja személyes okokból árulta el. Én újból azt válaszoltam neki, hogy ha tisztázni és igazolni akarja magát, felajánlom neki baráti hajlandóságomat. Egyidejűleg azt kívántam tőle, hogy már közben adja át Kereki várát is Felségednek, ő maga pedig biztonságosan megmaradhat sólyomkői várkastélyában. Én viszont kész vagyok arra, hogy biztonsága kedvéért Rottwitz kapitányt, avagy bármely más személyt, akit kér, elküldjem hozzá addig is, míg Őfelségétől meg nem érkezik a kegyelemlevél; amelyet illetően kötelezettséget vállaltam, hogy húsz napon belül itt lesz. Ha pedig személyesen akarna Őfelsége udvarába menni, hogy ott leborulva bocsánatért esedezzek, kész vagyok néhány hites személyt kíséretül mellé adni, akit ő maga kér, hogy biztonságban oda kísérjék, ahová akarja. Ha viszont különböző okoknál fogva nem akarna ezen a vidéken maradni, erre az esetre felajánlottam neki, hogy húsz napon belül kieszközölöm Őfelségétől azt is, hogy itteni jóságai helyett Morvaországban, Csehországban, Sziléziában, a Birodalomban, avagy bármely más helyen ezekkel azonos értékű javakat kapjon. És hogy míg mindez, illetve amit még ezen felül akar, meg-

23 Imreffy János (1560 k.–1611), ezekben a zavaros hónapokban Belgioioso és Bocskai között közvetített; nem sokkal később Bocskaihoz pártolt, akit fizetómesterként szolgált. Később, Báthory Gábor fejedelemsége alatt Erdély kancellárja lett.

24 Székely Ferenc 1604. október 2-án adta át Szentjobbot kardcsapás nélkül Concinnak. Az alezredes 200 főnyi őrséget hagyott a várban, s mintegy 500 fővel azonnal Kereki ostromára indult, ahová október 3-án érkezett meg. Kétnapi sikertelen ostrom után, 5-én vonult el a vár alól.

25 Némethy Balázs hajdúkapitány (†1604). Október 14-én ő is átállt Bocskaihoz, s a következőkben Lippai Balázssal együtt egyik főszereplője a hadieseményeknek. November 17-én az osztrák csapatokban Basta fogságába került, aki kivégeztette.

elégedésére el nem rendeződik, biztonságban maradhat Súlyomkőben, eljöhet hozzám, s minden ügyét nyugodtan intézheti. Ő viszont, azonfelül, hogy visszaküldte hozzám a két tisztet, több más, emberei által foglyul ejtett személlyel együtt – előzőleg ugyanis panaszt tettem nála különböző ilyesféle foglyok miatt –, egyidejűleg azt válaszolta, hogy a legnagyobb hálával fogadja olyannyira szívből jövő ajánlkozásomat, s ajándékba egy kristályserleget küldött nekem. Arra kért, hogy addig is, míg valamennyi áruló és hűtlen szolgáját le nem leplezi, küldjek el hozzá egy megbízható személyt, akivel tárgyalhat, ő ugyanis semmi egyébre nem törekszik, csak arra, hogy hűséges alattvalója legyen Őfelségének, aminthogy mindenkor az is volt. Erre én felajánlottam neki, hogy Pethe László urat elküldöm hozzá, ha oltalomlevelet állít ki számára. Ám többé nem válaszolt nekem.

Közben híre járt – s a hírt főképpen maga Bocskai eszelte ki (hogy ezáltal jobban fedezze árulását, s hogy a hajdúk könnyebben átpártoljanak hozzá) –, hogy engem semmi egyéb ok nem hozott ide, csakis az, hogy őt üldözőbe vegyem azért, mert nem akarja felvenni a pápista vallást; és én csakis azért vontam össze a hadsereget Gyula megtámadásának ürügyével, hogy mindenkit az én hitemre kényszerítsek, aki pedig ellenkezőnek, azt kiirtsam. Emiatt úgy ítéltam, az a legfontosabb tennivalóm, hogy kifizessem Dampierre gróf hajdúit, akiknek hűsége kétes volt, utána pedig felfedjem előttük az igazságot, vagyis azt, hogy itt a vallás ügyéről van-e szó, avagy nyílt árulásról. Ilyen módon elejét akarván venni Bocskai gonosz tervének, kölcsönvettem Imreffy úrtól 10 000 tallért, a debreceniektől 11 000-et, a váradiaktól – Daróczy Ferenc²⁶ közvetítésével – 5000-et, hogy egy havi zsoldot kifizessek a hajdúknak. Utána összehívtam kapitányait, s felolvastattam nekik azokat az iratokat, amelyek feltárták az árulást, és mindazt, amit előszóban jelentettek. Ezután feltettem nekik a kérdést, hogy a dolgok ilyenén állása mellett hajlandók-e a Császári Felség érdekében kötelességüknek megfelelően, és szolgálatában maradván Bocskai és valamennyi cinkostársa ellen menni. Mindenki egyhangúlag kijelentette, hogy kész Őfelségéért élni és halni, és készek bárki, még Bocskai ellen is menni, ha áruló. Ámde mivel bajtársaik minderről semmi bizonyosat nem tudnak, azt kérték, hogy küldjem el hozzájuk valamelyik főemberemet az említett levél másolatával, és hogy felfedje a katonaság előtt a már általuk megismert teljes igazságot. Így is történt, mert minden szálláshelyre elküldöttem Pethe László urat, akinek újból megesküdték, hogy a legkészségesebben elhiszik mindezt, éppen ezért a Császári Felséget akarják szolgálni halálukig.

26 Daróczy Ferenc (1560 k.–1617), a Szepesi Kamara tanácsosa, 1604-ben Basta erdélyi kormányzatában alkancellár. 1612-ben bárói rangot kap, majd a következő évben a Szepesi Kamara elnökévé nevezik ki.

A dolog tehát így állt ekkor, ahogy fentebb elmondottam. Láttam azonban, hogy miközben barátságosan tárgyalgatók Bocskaival, hogy visszatérjen Öfelsége hűségére, ő azalatt különböző helységeket foglal el, így Zsákát és Hencidát, és hogy azzal a kicsiny sereggel, amim akkor volt, semmit sem tudok tenni. Cavriolo gróf már kezdetől fogva hívatta a vallonokat a többi erdélyi katonával (akit egyébként több alkalommal győzködtek saját biztosai, Kraussenegg és Sennyey Pongrác is,²⁷ írásban és szóban, hogy szabadítsák meg a tartományt a vallonok sok kártevésétől), s újra meg újra sürgette, hogy azok haladéktalanul induljanak már el végre. Meghagytam továbbá Pezzen úrnak, hogy ezredének maradványával, azaz hat zászlónyi erővel, továbbá a maradék szilézai lovassággal, az ágyúkkal és az egész rakamazi táborral, amelyet Bocskai lázadása miatt Alsó-Magyarországhoz közelebb helyeztem el, hogy Öfelsége parancsának megfelelően jó hadirendben, de pihenőt sem tartva induljanak hozzám Adorjában. Október 14-én, amikor a hajdúk letették a hűségesküt, Cavriolo gróf az erdélyi csapatokkal 4 mérföldnyire volt Adorjántól, Pezzen pedig az övével 2 mérföldnyire egy Almás nevű faluban. Én pedig elhatároztam, hogy a következő napon megostromlom a kereki várkastélyt, ezt az eléggé erős és jól védett helyet. Meghagytam tehát Dampierre grófnak, hogy maga mellé véve azt az 1500 hajdút, akikben a legjobban megbízhat esküjük folytán, szállja meg még pirkadat előtt az említett hely valamennyi útját, én pedig az egész sereggel még aznap követni fogom. Dampierre gróf tehát megparancsolta a hajdúknak, hogy éjfél tájban álljanak készenlétben az adorjáni táborban.

Pezzen, akinek ideérkezését sürgettem, éjfél körül indult el övével Almásról; a málhákat előreküldte, majd egy csapat katona következett az ágyúkkal, s mind oldalvédként, mind utóvédként a szilézai lovasoknak kellett volna felzárkózniok. Maga Pezzen a csapat előtt járt; a diószegi hídhöz sietett, hogy intézkedjék az ágyúk minél könnyebb átvontatásáról. Ám a lovasság nem akart engedelmeskedni a kiadott parancsnak, hanem a saját akarata szerint egy részük a málhát akarta kísérni, más részük onnan negyed mérföldnyire akart vonulni, míg megint mások több mint fél mérföldre lemaradva azt mondták, hogy nem lesznek örökké a gyalogosok őrzői, mert így később kerülvén rájuk a bekvártélyozás sora, ők maguk és lovaik is megszenvedik az ellátmány hiányát.

A hajdúk, a gróf parancsa szerint, éjfél tájban, dobszóra vonultak ki a kvártélyukból. Amikor valamennyien együtt voltak a nyílt mezőn, kapitányaik egy, az én nevemben hamisított levelet olvastak fel előttük, amelyben az állt, hogy én nem egyéb okból gyűjtöttem egybe a sereget, hanem hogy mindazokat, akik vonakodnak pápistává lenni, elpusztítsam. És ha ezzel készen leszek, a hajdúkat is mind ki akarom irtani. Tehát kurafi legyen annak a neve, aki most nem csatlakozik hozzájuk, s aki nem rohanja meg, és nem öli halomra azokat a német kutyákat, akik most rendezetlenül és mit sem sejt-

27 Sennyey Pongrác (†1613?), erdélyi tanácsúr, diplomata, Küküllő vármegye főispánja, főgenerális.

ve menetelnek. Ott helyben pártütést szerveztek, valamennyien összeesküdtek, és átálltak Bocskaihoz, akit kapitányaik már előre értesítettek s biztosítottak is mindenről. Így szövetkezve a hajdúk azt a sereget, mely – mint arról fentebb már szó volt – szétszórtan vonult, megtámadták. Először azt a néhány lovas rohanták meg, akik Pezzent kísérték. Ezek derekasan szembeszálltak velük, míg csak Pezzen lovát a hajdúk le nem szúrták, őt magát pedig el nem fogták. Miután szétszórták őket, a gyalogságot rohanták meg, amely az ágyúkból és néhány lemaradó szekérből már védőállást épített magának. Elég sokáig álltak is a harcot, míg balszerencse folytán fel nem robbant a tüzet kapott lőpor, ez aztán szétszórtá harcrendjüket; a katonák nagyobbik része megsebesült, aki pedig épen maradt, a hajdúk martalékvá lett.

Pezzen ezredes, ahogy az első rossz hírt vette, azonnal elküldte hozzám az egyik kapitányt, Christoforo Scarsellát, hogy tudósítson a dolgokról. Azokkal, akik velem voltak, tüstént lóra ültem, és parancsot adtam Cavriolo grófnak, hogy vallonjaival azonnal kövessen. A diószegi hídnál megvártam, átvonultunk a hídon, harcrendbe állítottam a sereget, de alig haladtunk negyedmérföldnyit, amikor – mint arról fentebb már szoltam – felrobbant a lőpor. A rebellesek ezután elvonultak onnan és biztonságosabb helyre húzódtak, elvitték a lovakat, az ágyúkat pedig mint az összetört, használhatatlan eszközöket a sorsukra hagyták. Ezeket beszögeztettem – három nappal később pedig elvontattam néhány várba, ahol kevés volt az ember –, és mivel közben beesteledett, visszavonultam ismét szálláshelyemre.

A következő napon haditanácsot tartottam. Mivel egyáltalán nem volt gyalogságom, s sziléziai lovasságom egy részét is levágták és szétszórták, és különben sem maradt más katonám, csak a vallonok, néhány rác, a székelyek, és az erdélyiek, úgy döntöttem, hogy Szatmárba vonulok. Ám később fontolóra vettem a szekerek nagy számát – csaknem 4000 társzekér volt, amelyek az öldöklés okai voltak – és hogy Várad gyengén van ellátva őrsgel, ugyanis egyet helyeztem csak oda Pezzen négy zászlónyi katonájából, Ribisch²⁸ zászlóját, valamint Pezzen katonáiból 100-at pedig Erdélybe kellett küldeni, 60 Szentjobbra került, így aztán alig maradt katona a várban. Arról is értesültem, hogy a Szatmár felé vivő utakat mindenfelől megszállták. Ezért kénytelen voltam Váradra vonulni, hogy biztosítsam a helyet, és megtegyem, amit Felsőged szolgálata megkövetel.

Eközben Bocskai – mint fentebb már említettem, miután elfoglalta az átkelőhelyeket, Zsákát és Hencidát – seregével a diószegi átkelőhöz vonult, hogy onnan figyelje, vajon Csatáron és Székelyhidán, avagy Adorjánon át szándékozom-e Szatmár felé indulni. Én pedig a maradék sereggel Váradra érkezve, tanácsot tartottam Cavriolo gróf-

28 Gottfried von Ribisch császári ezredes.

fal, Sennyey Pongráccal, Dampierre gróffal, Kornis Boldizsárral²⁹ és Pethe Lászlóval. Miután egyetértettünk abban, hogy a várost, de főképpen a váradi külső városrészeket lehetetlen megvédelmezni, hiszen mindenfelől nyitottak s tűzveszélynek vannak kitéve, amit éjjel az ellenség felgyújthat, és ennek következtében az egész sereg ott pusztulhat; továbbá, hogy az egész sereget helyszűke miatt nem lehet bevinni a várba, és az nem is biztonságos a nációk különbözősége miatt, valamint azért, mert a székelyek gyanúsak (velük ugyanis már tárgyalást kezdett Bocskai az árulás felől, s erről levelet is találtunk); nemkülönben, hogy igen nagy kár lenne, ha elveszne a mintegy 6000 igásló és több mint 3000 társzekér – mindezért tehát úgy döntöttünk, hogy Váradon hagyva a szekereket és a málhát, pihenés nélkül Tokajba megyünk, minthogy Szatmár felé sehol sem lehetett átjutni. Abban a reményben, hogy ott fogjuk találni az egybegyűlt vármegyéket, amelyek már régebben megkapták az utasítást a felkelésre és arra, hogy Rakamazon gyülekezzenek.

Ezért déltájban elindulva Váradról, másnap estére, napnyugta táján érkeztem meg a Tokaj melletti Tisza-hídhöz, s átkelve a hídon a sereggel, tábort vertem, de a rácok kivételével, akik hogy feleségeik számára szállást találjanak Rakamazon, szívesebben maradtak ott, jóllehet velünk is elfértek volna. Ebből adódott, hogy a bennünket mindig követő ellenség kora reggel pirkadatkor rájuk támadt és szétszórta őket. Innen az ellenség egyenesen a hídnak vette az irányt, amelyet néhány magyar katona őrzött ugyan, de rosszul, s nem lehetett a várból sem védeni, még nagyobb ágyúkkal sem, mert annyira sűrű köd volt aznap reggel. Tehát magam rohantam oda Dampierre gróffal együtt, s néhány katonával visszaverve az ellenséget, a híd egy részét leromboltuk. Amikor a harcizaj elült, a hajdúk tolmács útján beszélni óhajtottak velünk. Dampierre gróft küldtem ki egy tolmáccsal, Lippai Balázs jött eléje,³⁰ de mivel gyalázkodásokon és hiábavalóságokon kívül semmi egyebet nem mondott, amelyek semmiféle válaszra sem voltak méltók, a gróf dolgavégezetlenül tért vissza.

Miután este Tokajba érkeztem, írtam Homonnai Bálintnak,³¹ akinek a Tiszán inneni vármegyékkel együtt Szikszón kellett táboroznia – mert én még Rakamazról távozóban Rákóczi Zsigmond helyett őt hagytam hátra, hogy legyen, aki szembeszáll a tatárok és a törökök betöréseivel –, hogy megtudjam, hány katona van a keze alatt. Ekkor tudtam meg, hogy másokkal együtt valamennyien Bocskaihoz csatlakoztak. A vármegyéknek ezt az engedetlenségét tapasztalva, amelyek a parancsok ellenére nem voltak hajlan-

29 Kornis Boldizsár (†1610), erdélyi tanácsúr, székely generális; Basta és Belgioioso mellett harcolt; később háromszéki főkapitány és báró; Báthory Gábor fejedelem mint összeesküvőt végeztette ki.

30 Lippai Balázs hajdúkapitány (†1605) szintén október 14-én állt Bocskaihoz; az álmosd-diószegi csata utáni hetekben ő is vezetőszerepet játszott a harcokban. 1605 januárjában Bocskai kivégeztette.

31 Homonnai Drugeth Bálint (1577–1609) zempléni főispán, 1605-ben a szerencsi országgyűlésen neveztek ki Bocskai magyarországi hadainak főkapitányává.

dók táborba szállni, megerősödött bennem az a gyanú, hogy általános összeesküvéssel álllok szemben, mivel a lázadók ürügyül mindenütt a vallás helyreállítására foganatosított intézkedéseket³² hozták fel. Nemcsak azt, hogy elvették tőlük a kassai templomot, s elkobozták javaikat, vagy hogy ugyanez a többi szabad királyi városban is megtörtént, hanem elsősorban a múlt évi pozsonyi országgyűlésnek az utolsó törvénycikkelyét, melyet Felséged az országgyűlés által hozott egyéb határozatok után csatolt azok végéhez, és amelyet a vármegyék sosem akartak elfogadni.³³ Kijelentették, hogy emiatt az az évi cikkelyek egyike sem törvényes, így tehát egyiket sem hajtják végre, nem állnak fegyverbe, nem fizetik meg a rovásadót, nem teljesítik az ingyenmunkát, nem adnak lovakat az ágyúvontatáshoz és egyéb szolgáltatást sem hajlandók teljesíteni. Emiatt nyilvánosan tiltakoztak az országbíró, a Királyi Kamara és a Szepesi Kamara előtt, ugyanígy a megyegyűléseken is, aminthogy Nagyidán is ugyanebben az ügyben gyűltek össze, s megkísérelték Báthory urat rávenni arra, hogy uruk és oltalmazójuk legyen.³⁴

Amikor aztán látták, hogy ez a tervük nem sikerül, s hogy Báthory nem akarja beletartani magát ügyükbe, hanem inkább arról akarja meggyőzni őket, hogy az effélék megtárgyalására most sem idő, sem alkalom nincs, ugyanakkor pedig azt tapasztalták, hogy Bocskai készebbnek és az új dolgok iránt hajlandóbbnak mutatkozik, végül is egész mozgalmuk fejévé őt választották meg. Én ekkor enyéim tanácsára úgy véltem, az lesz a leghelyesebb, ha nyomban Kassára megyek, és ott várom meg a Felségedtől jövő segítséget és parancsokat. Éppen ezért megbízólevéllel előre küldöttem Rottwitz kapitányt Lassota biztoshoz,³⁵ továbbá a Szepesi Kamarához,³⁶ valamint Kassa város tanácsához, azzal, hogy ha semmiféle más módon nem ér el semmit, ígérjen nekik valamiféle hitük szerinti templomot. Én a maradék sereggel követem őt. A kassaiak azt válaszolták neki: ők ugyan készek arra, hogy Őfelsége szolgálatában akár meg is haljanak, de nem hajlandók sem engem, sem katonáimat beengedni, nehogy a bennünket üldöző hajdúktól bármilyen pusztítást kelljen elszenvedniük. Innen ezért kénytelen voltam tovább menni, és Sárosnál, illetve más helyeknél is alkalmasabbnak ítéelve Szepesvárat a körülötte elhelyezkedő szabad királyi városok, a befogadóképessége, a

32 A „reformatio religionis” kifejezést gyakran használta ebben az időben a Habsburgok kancelláriája, a katolikus egyház korábbi egyeduralmának helyreállítását értették rajta.

33 Az 1604. évi országgyűlés által elfogadott törvényekhez Rudolf császár kancelláriáján utólag toldották hozzá a XXII. törvénycikket, amely megtiltotta a vallásügy további tárgyalását a magyar diétákon.

34 Nagyidai részgyűlésről nem tudunk, valószínű, hogy ez elírás, Gálszécs helyett, ahol 1604 szeptemberében a felső-magyarországi rendek gyűlése tiltakozott a kassai nagytemplom elvétele és az 1604. évi XXII. törvénycikk ellen.

35 Erich Lassota von Steblau (1550–1616), Habsburg szolgálatban álló, számos diplomáciai feladattal megbízott tisztt, ekkoriban kassai *Mustermeister* (toborzótiszt), Belgioioso távollétében a helyőrség parancsnoka.

36 A Szepesi Kamara ekkor Kassán székelt.

hadianyag, a fekvése, illetve birtokosa, Thurzó Kristóf miatt, aki Felsőged egyik leghívebb embere.³⁷

Itt aztán azon fáradoztam, hogy rávegyem a szabad királyi városokat és néhány vármegyét a személy szerinti felkelésre, s mivel ezek nem bíztak a vallon lovasságban, hogy kívánságuknak eleget tegyek, azokat a határra küldtem, mivel egyedül velük semmiképpen sem lettem volna képes szembeszállni az ellenséggel. Ugyanis bár korábban ügyesen kimódoltam, hogy a sziléziai lovasságot beengedjék Eperjes városába, ez azonban anélkül, hogy erre bármilyen parancsot vagy engedélyt kapott volna, Felsőged nagy kárára, önkényesen kivonult onnan.³⁸ Ráadásul egyetlen vármegyét sem tudtam a felkelésre rávenni.

Amikor azután láttam, mennyire fontos, hogy itt maradjak ebben az országrészben – hiszen az ellenség legfőbb törekvése is az volt, hogy engem kivessen innen, minthogy amíg itt vagyok, a nemesség nem tud Felsőged ellen határozottan fellépni –, úgy döntöttem, hogy megvárom az ostromot Szepesvárbán, és ott fogok elesni Felsőged ügyéért. Rábeszéltem az említett urat is,³⁹ hogy Felsőged nevéért tartson ki mellettem. Nem kevés fáradságomba került az sem, hogy különböző ígéretekkel, és adományok kilátásba helyezésével embereit is rábírjam uruk példájának követésére, nehogy bekövetkezzék az, ami az efféle fiatalemberekkel meg szokott esni, hogy ti. a neki szolgálók rábeszélésére meginog jószándékában. Amelyet isteni csodaként sikerült megakadályoznom.

Végre mindent felprédálva megérkezett az ellenség, s hozzákezdett a vár ostromához. A harmadik napon odavontatott ágyúkkal törették a várat, s létrákat nekitámasztva, megkísérelték az alsó vár elfoglalását, de súlyos veszteséget okozva visszavetették őket; ekkor halt tisztes halállal saját századom zászlótartója is. Amikor az ellenség látta, hogy mindenfelől és minden lehetséges módon bátran szembeszegülök leghevesebb ágyútüzüknek is, és hogy a végsőkig védeni akarom magamat, tehát fáradozásuk hiábavaló, végül is december hó első napján abbahagyták az ostromot és elvonultak, miután huszonekét napon át megszakítás nélkül védtem az alsó és felső várat. Az ostrom alatt több ágyújukat is hasznavehetetlenné tették a mi ágyúink, ezért az ellenség kénytelen volt új ágyúkat hozatni Kassáról és Lőcséről, ami miatt jutott időm arra is, hogy kijavíttassam a réseket, és mivel másként nem ment, igen nagy összeget fizettem ki erre a várban lévő parasztoknak. Az elvonuló ellenség hátrahagyott négy nagy ágyút, mert nem tudta őket elszállíttatni. Semmi sem bántott jobban, mint az, hogy jóllehet nagyon gyakori lehetőség kínálkozott a kitorésre, amelyet Őfelsége szolgálatában köny-

37 Thurzó Kristóf (1583–1614) szepesi és sárosi főispán. 1604 őszén még menedéket adott Belgioiosónak, 1605 elején azonban ő is csatlakozott Bocskaihoz.

38 A sziléziai vértések Eperjesről egyszerűen hazamentek Sziléziába.

39 Ti. Thurzó Kristótot.

nyedén végre lehetett volna hajtani, de nem volt hozzá katonám, mert a rendes lovasság, amelyet hiába kértem, hogy tartson ki mellettem, ezt megtagadta és elment. Magam maradtam tehát a saját zászlómbeli harminc katonámmal, s ez a szám Thurzó úr jobbágyaival együtt is alig volt elegendő a hely védelmére; a jobbágyok közül is naponta szökődtek, úgy hogy a kétszázból a végén alig maradt hatvan. Ezért arra kényszerültem, hogy magam is behúzódjam a belső várba, őket pedig – legalább az előadódó munkák elvégzésekor – úgy őriztessem, mintha foglyok lennének. A várbeli őrszolgálatot pedig nappal és éjszaka egyaránt magam láttam el, saját katonáimmal.

Kenéz Győző fordítását átdolgozta Kruppa Tamás

Jelentés a felső-magyarországi parancsnokságom alatt történt eseményekről
(Prága, 1605. január)

Szent Császári Felség!

Miután Császári Felséged, magához rendelvén engem, méltóztatott megparancsolni, hogy jelentésben számoljak be mindarról, ami Felső-Magyarországon történt, amelynek kormányzásával Felséged kegyesen megbízott, késedelem nélkül, lélekben megnyugodva és megelégedve láttam neki a számomra oly kedves parancs teljesítésének. Bízom benne, hogy ez úton olyan kifejezően tudom majd bemutatni Császári Felségednek a szorgalmat, éberséget és hűséget, amelyről szolgálatában a legvilágosabb tanúságot tettem, hogy Felséged megbizonyosodván róla, továbbra is abban a jutalomban és tisztességben részesít, ami kivételes jóságához a legteljesebben illő és méltó. Annak érdekében pedig, hogy jelentésem hosszával ne untassam, zavarosságával pedig ne fáraszam Felségedet, a lényegre szorítkozva, öt részre osztottam mondanivalómat.

Az első rész a templom⁴⁰ ügyeiről szól.

A második a várakról, a helyőrségekről és a katonaság fizetéséről szóló észrevételeket tartalmazza.

A harmadik a haditerveket és a katonai intézkedésekre vonatkozó javaslatokat összegzi.

A negyedikben a lázadásról esik szó, amelynek valóságos alapját vizsgálva, kiderül, hogy nem vallási okokból tört ki, hanem már sokkal korábban és az országlakók tudtával tervezték el.

40 A kassai Szent Erzsébet plébániatemplom.

Az ötödik arról számol be, ami hadba szállásom után történt a sereggel, a lázadás kitörése utáni eseményekről és Szepesvár ostromáról.

A templomról

Még el sem távoztam az udvarból megbízásom teljesítésére, amikor az egri püspök⁴¹ embere négyszer vagy hatszor is megkérdezte, van-e valamilyen utasításom a kassai templommal kapcsolatban. Azt válaszoltam, hogy nincs, majd emlékeztettem Felsőged egyes beosztottait, hogy ilyen természetű ügyben nagy körültekintéssel kell eljárni, hiszen a kivitelezés során nem lehet elkerülni a kemény fellépést. Útra kelve azután, alighogy Kassára értem, Pezzen báró⁴² levele várt, arról, hogy a Felsőged bizonyára parancsba adta nekem: kobozzam el a templomot az eretnekektől, és adjam át az egri kanonokok részére. Azt válaszoltam neki, 1603. december 13-án, hogy nem kaptam ilyen utasítást, ám az ügyet megkönnyítendő, azt javasoltam, Felsőged rendelje magához a város bíráját,⁴³ két-három előljárával együtt, és adja elő nekik szándékát, felszólítva őket, hogy közvetítsék a polgároknak, azok pedig teljesítsék azt.

Időközben Magyarország főkancellárja⁴⁴ továbbította nekem Felsőged 1603. november 8-án kelt levelét, amelyben kifejezetten elrendeli, hogy hajtsam végre a feladatot, a nevezett főkancellár, valamint a váradi és a pécsi püspökök közreműködésével. Erre én haladéktalanul egyeztettem velük a legkönnyebb és legcélravezetőbb módot, miként lehet teljesíteni Felsőged utasítását, s erről be is számoltam Felsőgednek 1604. január 4-i levelemben. Majd magamhoz hívtam a város bíráját és a tanácsot, s miután bemutattam nekik Felsőged levelét, a nevezett főkancellár és a püspökök jelenlétében elvégeztem a feladatot, méghozzá annyira teljes körűen és Felsőged elképzeléséhez igazodva, amennyire sikeresen is, mint arról 1604. január 8-án jelentést tettem Felsőgednek. A polgárok nemcsak hogy békésen átadták a templomot és a hozzá tartozó kegytárgyakat, de ünnepélyesen kötelezték is magukat, hogy semmilyen további lépést nem tesznek az ügyben anélkül, hogy ne fordulnának előbb Felsőgedhez, s hogy megbünte-

41 Szuhay István (1551–1608) 1594–1598 között váci, 1598-tól egri püspök. 1596–1608-ban a pozsonyi Magyar Kamara elnöke. 1600-tól a Kamara részben koholt vádak alapján fiskális és hűtlenségi pereket indított magyarországi urak ellen. Az ezekben való részvétele miatt Szuhayt 1605-ben a korponai, és 1606-ban a kassai országgyűlésen mint hazaárulót száműzésre ítélték. A király 1607-ben nyitrai püspökké, majd kalocsai érsekké nevezte ki.

42 Bartholomäus Pezzen (†1605), báró, az Udvari Haditanács tagja, 1597-ben tagja az Erdély átvételére kiküldött királyi bizottságnak.

43 Johannes Bocatius (1569–1621) lausitzi szorb származású humanista, 1603–1604-ben Kassa főbírája.

44 Forgách Ferenc (1566–1615) protestáns hitről áttért katolikus egyházfő, 1596-tól nyitrai püspök, 1603 és 1607 között magyar királyi kancellár, 1607-től esztergomi érsek, bíboros (és csak ettől kezdve főkancellár), valamint 1608-ig királyi helytartó is.

tit mindazokat, akik bármilyen mesterkedésbe fognának a mondott visszaszolgáltatási megállapodás ellen. Mindez kitetszik abból a január 8-án kelt nyilvános iratból, amelyet továbbítottam Felségednek.

Január 14-én beszámoltam arról, hogy a lakosság kérésére rendelkezésre bocsájtottam egy temetőt, hogy eltemethessék a halottaikat, azzal a kikötéssel, hogy szerezzék meg Felséged hozzájárulását is. Felhívtam továbbá figyelmüket annak szükségességére, hogy a város bírója, aki az udvarba készült jönni, maradjon helyben, amíg a kedélyek megnyugszanak. Ez azonban nem így történt.

Arról is írtam, hogy mivel a nép nagy része – a nekem tett ígéret és kötelezettségvállalás ellenére – magánházaknál járt össze a papok prédikációit meghallgatni, Felséged rendelkezésének értelmében feloszlattam gyülekezeteiket, papjaikat eltiltottam az íghirdetéstől, és arra utasítottam őket, hogy másfél hónapon belül távozzanak a városból. Amire Felséged, 1604. január 29-én kelt levelében, azt válaszolta, hogy ez a határidő még túl hosszú is volt, s hogy egyáltalán nem tűri el a városban más vallás, mint a katolikus gyakorlását.

Február 14-én vettem Felségednek azt a levelét, amelyben elrendeli, hogy kényszerítsem ki a kassai plébániatemplom és a Szent Domonkos monostor javainak visszaszolgáltatását jelenlegi birtoklóiktól, mivel ezeknek a katolikus papság ellátását és az iskolák fenntartását kell szolgálniuk. Azt válaszoltam, hogy minden ügyességemet latba fogom vetni Felséged szándékainak szolgálatára, de nem siettetem a végrehajtást, lévén az országgyűlés idején veszélyesek az ilyen kísérletek. Ezenközben a polgárok kötelezték magukat arra, hogy bemutatják az alispánok mint az ügyben illetékes bírák előtt kiváltságlevelüket, és lemondanak azokról, amelyekről kiderül, hogy nem illetik meg őket; hozzátettem, hogy ehhez szükség lesz majd az országgyűlésre távozott előljáróik jelenlétére is, akik jártas személyek lévén, pontos információkkal szolgálhatnak. Közben elküldtem Felségednek a plébániatemplomban talált vagyontárgyak jegyzékét.

Július 2-án beszámoltam Felségednek arról, hogy felszólítottam a főbíró és az előljáróságot: hajtsák végre Felséged rendelkezését a templom javainak visszaszolgáltatásáról, amelyeknek az egyház és az iskolák fenntartását kell szolgálniuk. Ami azt illeti, hogy a magisztrátus tagjai látogassák a katolikus szertartást, minden ügyességemet és lekötelező kedvességemet latba vettem, hogy engedelmeskedjek Felséged elvárásának – ám az ügy nagyon nehéznek bizonyul.

Az említett július hó 12-én Felséged arról írt nekem, hogy haladjak előre a templom javainak visszaszerzésében, felróva nekem, hogy kevésbé tartom tiszteletben a leveleit, és túl sokat késlekedem a végrehajtással.

Ugyancsak júliusban, 8-án, tudósítottam róla, hogy Váradról való visszatértemben, amikor ellenőriztem megállapodásunk betartását, azt találtam, hogy a főbíró és vele az udvarba távozott követek felkeltették a népből a lelkiismereti szabadság reményét,

azaz hogy mindenki oda mehet eretnek prédikációt hallgatni, ahova csak tetszik neki, mondván, hogy Felséged egyes beosztottai adtak szabadságot rá. Mindez megzavarta az ígéretesen elindult ügyeket, megfélemlítette a katolikus papokat és az igaz vallás követőit, és számos más kellemetlenség adódott belőle, főként az úrnapi körmenet súlyos és nyilvános botránya. Úgy gondoltam, alapjaiban kell orvosolni a bajt, hogy ne támadjanak még súlyosabb következményei. Látván, hogy a főbíró nem jelentkezik nálam, magamhoz kérttem társaival együtt, s kérdőre vontam az újabb események miatt; emlékeztettem az előttem tett vállalásra, miszerint nem tesznek semmilyen lépést anélkül, hogy előbb Felségedhez ne folyamodnának. Feltettem a kérdést, kaptak-e Felségedtől valamilyen új utasítást vagy parancsot, s mikor megértettem, hogy nem, emlékeztettem őket, hogy kegyvesztés terhe mellett az előttem tett kötelezettségvállalás értelmében kell eljárniuk, megnevezni az általuk jogtalanul birtokolt egyházi javadalmakat, amelyeket tizenöt napon belül az illetékes döntőbíráknak, vagyis az alispánoknak fel kell tárniuk, és írásban is adtam nekik, mihez kell tartaniuk magukat; ennek másolatát Felségednek is megküldtem. Ők azonban a köteles hűségre és engedelmességre fittyet hányva, időközben segítséget kértek a vármegyétől, katonákat fogadtak fel, őrségeket állítottak a városban, mindenki felfegyverkezve őrizte az otthonát, paszkvillusokat és röpiratokat terjesztettek, amelyeket az éj leple alatt a pécsi püspök szállásának ajtaja fölé szögeztek ki. Egyszóval, mint megátalkodott engedetlenkedők és mint nyílt lázadók Felséged parancsai ellenében jártak el. Így aztán én, elkerülendő az erőszakhoz folyamodást (amiről Felséged parancsba adta nekem, hogy a kanonokok védelmében alkalmazzam), és elhárítandó még nagyobb bajok bekövetkeztét, kérvényeztem, hogy – amint a királyi helytartó⁴⁵ és más püspökök is tanácsolták Felségednek – hívassa az udvarba a főbíró és a többi szenátort, és mint parancsainak megszegőit, büntesse meg őket a püspökök, a káptalan tagjai és a személyem elleni szervezkedésért, továbbá mert tudtom nélkül felfegyverkeztek a városban. Az, hogy ez Felségedhez intézett ismételt kérésem ellenére sem történt meg, oda vezetett, hogy arcátlanságuk csak növekedett és egyre elszántabbá váltak.

Mikor végül a kassai előjáróság felszólításomra megjelent, és szép szavakkal kértem őket, hogy szolgáltassák vissza a templom javait, és egyúttal adják elő érveiket s mutassák be az alispánok előtt kiváltságleveleiket, eljövén csak tovább halogatták a végrehajtást, és megpróbálták kibújni a kötelesség alól. Ezért én arra kényszerültem, hogy erővel vegyem el tőlük a mondott javakat, s a szepesi kamara elnökének⁴⁶ tanácsára a

45 Hethesi Pethe Márton (1552–1605) 1599–1605 kalocsai érsek, 1602-től királyi helytartó és az esztergomi egyházmegye kormányzója.

46 Migazzi Miklós (†1613 után) 1598–1613 között váradi címzetes püspök, 1600–1604 a Szepesi Kamara elnöke.

városi helyőrség parancsnokának adtam át őket, aki gazdag ember és az ő felekezetükhöz tartozik;⁴⁷ ő vállalta, hogy megőrzi a letétet, kötelezte magát, hogy hiány és kár nélkül visszaszolgáltatja azokat, nem húz hasznot belőlük, és semmi azokkal kapcsolatos ügybe nem avatkozik bele, hacsak az érdekeltek nem kívánják. Ebből is kitetszik, mennyire hamis az ellenem felhozott rágalom, miszerint én – előnyt kovácsolván a helyzet ismeretéből – eloroztam volna e javakat az udvar elől, s hogy hasznot vagy jövedelmet húztam volna belőlük: hiszen végig a helyőrség parancsnokának kezében voltak, attól kezdve, hogy a királyi helytartó beiktatta őt annak teljes birtokába.

Hasonlóképpen teljesen hamis állítás, hogy bárki büntetésében is túlzott szigor engedélyeztem volna. Emellett mindig kitarok, valahányszor megvádolnak, mivel sokkal inkább különleges szeretetet és tapintatot alkalmaztam, úgy a templom ügyeiben, mint minden másban is; s mivel Felségednek a templomra vonatkozó parancsát kellett teljesítenem, a nagyobb biztonság kedvéért figyelmeztettem a vármegyéket, hogy jóllehet, Felséged Kassán, mint saját különleges jogállású városában, a katolikus vallást vezette be, a vármegyékben azonban semmilyen vallási újítást nem szándékozik végrehajtani, ellenkezőleg, jóságosan megtartja őket kiváltságaikban, amint eddig is cselekedte; amire is ők azt válaszolták, hogy nem érinti őket, hogy Felséged miként járt el Kassán, s hogy örülnek neki, hogy e változások nem vonatkoznak rájuk. Jelesül Báthory István,⁴⁸ akit a kassaiak megkerestek, hogy vegye védelme alá őket, azt válaszolta nekik, hogy nem akar beavatkozni az ügybe, hozzátéve, hogy Felséged éppoly szabadon rendelkezik Kassa fölött a vallási ügyekben, mint ő és a többi nemesek a saját birtokaikon.

A kassaiak, akik a legutóbbi mozgalmak során nem teljesítették Felségednek a javak visszaadásáról szóló utasításait, követeket küldtek Sáros, Szepes, Abaúj és Zemplén vármegyékhez, hogy segítséget kérjenek. Gyűlésükre elküldtem Pethe Lászlót,⁴⁹ aki részletekbe menően tájékoztatta őket a történekről. A vármegyék ezután nem akartak mozdulni, mondván, hogy Felséged Kassán saját belátása szerint járhatott el; az alispánok nálam gyülekeztek, s miután mindenről biztosítékot kaptak, elégedetten távoztak el.

Amikor a királyi helytartó azzal érkezett meg, hogy Felséged parancsára és a lengyel király egyetértésével bevezesse a katolikus vallást a Lőcsén és a tizenhárom városban, s Felséged július 23-i levelében elrendelte nekem, hogy segítsem és támogassam a katonasággal, amit kért, kimentettem magam, és azzal tiltakoztam, hogy mivel Felséged seregei hadban állnak Felső- és Alsó-Magyarországon, úgy vélem, nem tanácsos e lépéseket éppen ekkor megtenni, hanem akkorra kell halasztani őket, amikor a seregek vissza-

47 Kis Lukács.

48 Ecsedi Báthory István (1555–1605) országbíró.

49 Hethesi Pethe László (1560 k.–1617), Márton öccse, a felső-magyarországi mezei hadak kapitánya, később báró, Torna vármegye főispánja.

tértek. Így hát nem akartam semmilyen katonai támogatást biztosítani azelőtt, hogy Felsőgednek elő ne adjam (amint meg is tettem), mindazt, amit jónak tartottam: azaz erősen eltanácsoljam öt levelek útján (jó tanú erre Thurzó Kristóf szepesi főispán, aki látta őket),⁵⁰ valamint saját testvére, Pethe László közvetítésével, akit elküldtem hozzá. Mindazonáltal a helytartó megmaradt szándéka mellett, s írt Lassotának⁵¹ (aki távollétemben a parancsnokságot átvette), hogy Kassáról küldjön hozzá ötven lovast – ami nem történt meg, mert miután ő értesített erről, ellenkező értelmű parancsot küldtem neki, azért, hogy a helytartó ne vihesse végbe a szándékát Felsőged kárára. Ő azonban mindennek ellenére elszánt volt a terv végrehajtására, s ebből következett azután az ismeretes felfordulás, amiről nem itt a helye, hogy beszéljek.

Egyebekben pedig arról, hogy milyen igazságosan bántam a bűnösökkel, milyen elfogulatlanul szolgáltatam igazságot, s milyen szorgalmasan és pontosan tájékoztattam mindig Felsőgedet a legapróbb részletekről is, feleslegesnek tartom megemlékezni. Senkit sem fosztottam meg életétől, vagyontól és becsületétől, hanem mind a hatalmasok, mind a szegények s mind a közepes állásúak számára példát adtam a tisztességes, udvarias és szeretetteljes elbánásból. Bánffyról sem döntöttem Felsőged tudta nélkül, s nem mentem el az ítéletig, hacsak nem Felsőged gyakori és kifejezett utasítására, a megítélt pénzt pedig a kezességvállaló kapta, aki azt azután Felsőged rendelkezése szerint osztotta el.⁵² Nem fogattam le a leggyanúsabb személyeket, még a Felsőged ellen lázadókat sem (akik, lévén nagy tekintélyű pártfogóik, zavarokat okozhattak volna) azelőtt, hogy Felsőged ne nyilvánította volna ki legjóságosabb szándékát. Így történt különösképpen Fejérvári Miklóssal, Báthory István emberével, a somlyói Báthory gyermekeinek nevelőjével, akiről 1604. február 14-én írtam Felsőgednek, továbbá Deák Jánossal és Apáti Bíró Andrással, akiket az egri püspök titkára vádolt meg. Nem kényszerítettem a debrecenieket sem az ötvenezer tallér büntetés kifizetésére, amit azért kaptak, mert nem tartottak két embert Belgrádban, amint elrendeltem nekik.

Senkinek semmilyen javát nem vettem el saját érdekemet nézve, ahogyan talán az máshol megtörtént, és senki sem panaszolhatja fel, hogy igazságtalansággal sújtottam volna – amint ez minden esetben ki fog derülni, és amint mindig is óhajtottam, hogy

50 Thurzó Kristóf (1583–1614) szepesi és sárosi főispán.

51 Erich Lassota von Steblau (1550–1616), Habsburg szolgálatban álló, számos diplomáciai feladattal megbízott tiszt, ekkoriban kassai *Mustermester* (toborzótiszt), Belgioioso távollétében a helyőrség parancsnoka.

52 Bánffy Dénes (†1612), Bocskai István unokatestvére, akit kétszer fogtak perbe, mindkétszer felmentették, végül Belgioioso ítélte el, és Bocskai csak tizennégy ezer forint sarcon tudta megváltani az életét. A „kezes” helyén az eredetiben a „kifizető” (pagatore) áll, aki csak Bocskai lehetne, ám az összeget ő sosem kapta vissza, a szövegösszefüggésből pedig egyértelmű: Belgioioso maga használta fel a váltságdíjat az uralkodó intencióinak megfelelően.

kiderüljön, ezért kértem Felségedtől biztosok kiküldését, hogy vizsgálják ki cselekedeteimet, továbbá a szepesi kamara embereinek cselekedeteit, akiknek eljárásairól az idő fogja felfedni, mennyi kárt okoztak Felséged érdekeinek. Tekintettel voltam az ország szükségére, a várak gyengeségeire és a helyőrségek szűkölködésére, melyeket számos különböző levélben élénken ecseteltem Felséged előtt, előre látva a bajokat, amelyeknek be kellett következniük, mint azt a következő fejezet meg fogja mutatni.

A várakról, a helyőrségekről és a katonák fizetéséről küldött beszámoló

Még nem érkeztem meg Kassára, amikor Basta gróf⁵³ értesített egy Váradot fenyegető veszélyről; amint Felséged is meg fogja érteni 1603. szeptember 13-án kelt levelemből, sürgősen hívtam a várban tartózkodó kapitányt, a megfelelő utasítással láttam el, és a nagyobb biztonság kedvéért személyes megbízottamként a várba küldtem Concin ezredest.⁵⁴

1604. január 17-én beszámoltam Felségednek és Öfenségének⁵⁵ a Basta gróftól és máshonnan is érkező hírről, mely szerint ha Preiner ezredes⁵⁶ katonái nem kapják meg a megegyezés szerinti zsoldjukat, Bastát elhagyva Felső-Magyarországra jönnek, és megkérdeztem Öfenségét, mi a teendőm egy ilyen esetben. Tudósítottam arról is, hogy Basta gróf erősítést kért tőlem Jenő várába, amely nagy nélkülözéstől szenvedett; értesítettem erről a szepesi kamarát is, és kértem tőlük ezer véka gabonát, amit azonban az nem utalt ki, és közben a várat az élelem hiánya miatt kitört zendülés komoly veszélybe sodorta; támogattam, amikor Basta gróf puskaport, ólmot, löszert és kötelet kért tőlem.

Beszámoltam arról, hogy midőn Ribisch ezredes⁵⁷ katonái a váradi helyőrségtől többször is felpanaszolták végletes nélkülözésüket főként kenyérből, s én a kamaránál gondoskodtam számukra a gabonáról, az soha nem érkezett meg hozzájuk, ezért végül a katonák megüzenték, hogy ha nem orvosolják sürgősen a helyzetüket, kénytelenek lesznek elhagyni őrhelyüket, és megadást jelző zászló alatt kivonulni a várból, mivel nem tudnak tovább kitartani.

Ugyanezen hónap 24-én jelentést tettem, hogy Öfenségét több ízben is értesítettem az ország helyőrségeinek nélkülözéséről, és mivel a kamara tiltakozott (mint azt Felséged

53 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

54 Cyprian von Concin báró (†1624) váradi alkapitány.

55 Itt és a továbbiakban: Habsburg Mátyás főherceg (1557–1619), II. Mátyás néven későbbi magyar király. Mint a magyarországi csapatok főparancsnokának, Belgioioso Rudolffon kívül neki is folyamatosan jelentett a helyzet alakulásáról.

56 Hans Preiner zu Stübing császári ezredes.

57 Gottfried von Ribisch császári ezredes.

is láthatta a kamarától számomra megküldött iratból, melyet továbbítottam), mondván, hogy nincs miből segítenie, attól tartottam, hogy a katonák elvonulnak, és valamilyen megoldást sürgettem. Hogy Váradon, elhárítandó a kialakulóban lévő bajokat, addig is, amíg Felsőged és Öfensége elrendelik a vár megsegítését, a szavamon felül minden katonának adattam egy tallért és fél véka gabonát, és írtam Nyáry Pálnak⁵⁸ és személyes megbízottamnak, Concini ezredesnek, hogy amennyire tehetik, segítsék a katonákat.

Február 7-én jelentettem, hogy véleményem szerint nehezen fognak az ország rendes lovasezredei felvonulni, mivel a Kraussenegg főmegbízottal⁵⁹ kötött megegyezésük értelmében jogosan követelik több elmaradt fizetésüket, és arra kértem Felsőgedet, intézkedjék kifizetésükről, amint a helyőrségek gyalogos katonáinak zsoldjáról is, akik végletes nélkülözést szenvednek; írtam továbbá arról, hogy a váradi védőknek elküldtettem azt a kevés segítséget, amiről Felsőgednek január 24-én már beszámoltam, ellenkező esetben elhagyták volna helyüket; továbbá arról, hogy a tokaji védők már el is kezdték a kivonulást megadást jelző zászlójuk alatt, amikor Rueber ezredes⁶⁰ megállította őket, s hogy én ígéretet tettem kifizetésükre, amely ügyben a kamarához folyamodtam, a kamara azonban nem folyósított semmit, én pedig nem tehettem mást, mint hogy közvetítettem ezt Felsőgedhez.

E hó 18-án írtam, hogy katonákat küldtem Husztra, és intézkedtem, hogy a helyőrségek ne lázongjanak együtt Preiner embereivel, mivel hogy közös ezredhez tartoztak. Február 21-én jelentettem, hogy a kamara útlevelet kért tőlem a debreceniek számára, akik nagy mennyiségű sót szállítottak volna az ellenséges területre, amelyért a kamarának fizettek volna; a kérést megtagadtam, olyan megfontolás alapján, hogy jóllehet a kamarának keletkezett volna némi haszna az ügyleten, azonban a Felsőgednek okozott kár mértéke ezt jóval felülhaladta volna. Február 24-én tudósítottam, hogy Szendrő védői ismét el akarták hagyni a várat, lévén számos ki nem fizetett tartozás hitelezői, és szűkében az élelmiszerek – ezt megírtam a kamarának, amely azonban azt válaszolta, hogy semmit sem tud tenni az ügyben.

Április 10-i levelemben tiltakoztam, hogy a várak olyan mértékben nélkülöztek minden szükséges ellátmányt, hogy az ellenség nemhogy ostrommal, de néhány napos rajtaütésekkel is bevehetné őket. Hivatkoztam Felsőged egy levelére, melyben figyelmeztetett, hogy az ellenség Várad alá szándékozott vonulni; pénzt kértem, ecsetelve az ínséget, amitől ez a vár és az ország többi várai is szenvednek, az élelmiszer hiánya és az erődítési munkálatok elmaradása miatt.

58 Bedegi Nyáry Pál (1550 k.–1607), Bihar vármegye főispánja, a váradi vár főparancsnoka; később Bocskaihoz pártolt.

59 Johann Paul Krauss von Kraussenegg (†1617) császári kamarás, ekkoriban császári biztos Erdélyben.

60 Georg Rueber (†1620 k.) Tokaj várának parancsnoka.

Hogy Szádvár igen fontos várában nincs több mint negyven német katona. Hogy Sáros Csáky Istvánhoz⁶¹ tartozó, Eperjeshez közeli várában mindössze tizenhat német katona tartózkodik – javasoltam Felségednek, hogy legalább harmincra lenne szükség benne, hiszen a Pozsonyba vezető úton fekszik, és ha elesik, alkalmas bármilyen Magyarországra küldendő segélyszállítmány megzavarására.

Ugyanezen hó 29-én beszámoltam az egri pasa titkárának elfogásáról, és elküldtem vallomásának jegyzőkönyvét, amit Felséged május 10-én kelt levelében nyugtázott. Ugyancsak itt adtam elő elképzelésemet, miként lehetne Várad élelmezéséről és meg erősítéséről gondoskodni. Május 9-i levelemben ugyanazt sürgettem, mint a megelőző hó 29-én, s felhívtam a figyelmet a szükség nagyságára. 20-án megírtam, hogy Szádvár kapitánya hűséges ember, de látásának megromlása miatt kevésbé alkalmas Felséged szolgálatára, és javasoltam, hogy más kerüljön a helyére, neki pedig adassék valamely más tisztos hivatal. Ő volt azután az, aki a lázadás kitörésének hírére elhagyta a várat, be sem várva az ostromot, sem a tüzéséget, holott valamikor a török ereje ellen is meg tudta védeni a helyet. Tudósítottam továbbá Felségedet, hogy Kálló kapitánya, kezén és lábán sebesült lévén, alkalmatlan a parancsnoklásra; a lázadás során ez is alávalóan, minden kényszerítés nélkül megadta magát.⁶²

Július 2-án Alessandro Arnaldi kapitány révén levelet és részletes jelentést küldtem Felségednek Várad, Szatmár, Tokaj és a többi erőd hiányosságairól, és a helyőrség élelmezésének szükségességéről, ecsetelvén a katonák elégedetlenségét, eladósodottságát, és elmondtam, hogy a várak, túl azon, hogy félig romokban állnak, négy napi élelmi-szertartalékkal sem rendelkeznek, a személyi állomány pedig annyira megfogyatkozott, hogy Felségednek ezer embert kellene küldenie, hogy legalább a védelem létszámát feltöltse, különben ostrom esetén két napig sem tudnak majd ellenállni. Végeredményben aztán Alessandro kapitány (aki három hónapot időzött itt) alig harmincezer tallért hozott, ami éppenhogy elég volt a hajdúk elmaradt zsoldjának rendezésére, s ez az összeg is Sziléziában lett behajtva.

Július 8-án jelentettem, hogy a hajdúk nagy károkat okoztak az országban, amiket nem orvosolhattam, mert még ha meg is büntettem volna hármát-négyet közülük, az nem háritotta volna el a bajt; a vármegyéket sem hívtam össze ellenük, attól félve, hogy a végén még azok is csatlakoznak hozzájuk, az általános felkelés céljából; csupán pénzt kértem, hogy katonákat toborozhassak. Ugyanezen hó 28-án beszámoltam róla: kérést intéztem a kamarához, hogy szállítsa ki Váradra és a többi várakba Felséged gabonáját,

61 Csáky István (1570–1605) korábban Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem fontos embere, 1600-ban Erdély főkapitánya, 1601-ben a mezei hadak generálisa; 1602-ben a császár pártjára állt.

62 Káthay Mihály (†1607) kálló kapitány, majd Bocskai kancellárja. A fejedelem halála után annak megmérgezésével vádolják, és a hajdúk megölik (lásd Pázmány Péter vitairatát, nr. 28.). Kálló várát 1604. október 29-én adta át Bocskainak.

s amikor az ezt nem akarta teljesíteni, megint csak Felségedhez fordultam, magamat erdélyi szolgálatra ajánlottam azzal, hogy ha a szükség úgy kívánná, személyesen is oda utaznék. Ugyanezen hó 31-én jelentettem, hogy mivel növekszik a Lippa, Jenő és minden arra fekvő vár hűségét illető gyanú, pénzre lenne szükség a hajdúk zsoldba fogadásához, és oda kellene irányítani őket, ahova szükséges, valamint német katonákat szükséges küldeni Várad megerősítésére.

Augusztus 3-án átküldtem Lippa parancsnokának, Rákóczinak,⁶³ és a német helyőrség kapitányának leveleit, amelyek leírták a töröktől elszenvedett károkat, és a fenyegető veszélyt; ismét pénz küldését kértem, személyes garanciámat is felajánlva, hatszáz hajdú zsoldba fogadására, hogy ilyen szükségben a mondott erődökben szolgálhassanak. Újra csak kértem az erődök gabonával való ellátását, ismételten szólva a nélkülözésükről.

Ugyanezen hó 6-án továbbítottam a tudósítást a török Várad felé vonulásáról, és elmondtam, nem tudom, honnan vegyek katonákat a védelmére, mivel nem bízom az ottani, ingadozó hűségű hajdúkban, emlékeztetvén rá, hogy mindaddig a napig semmilyen pénzt nem kaptam a kifizetésükre.

Augusztus 20-i levelemben beszámoltam a hajdúk túlzó követeléseiről, akik a szokásos kéthavi helyett öthavi fizetséget akartak, és pénzt kértem, hogy megtarthassuk őket, megvilágítván Felségednek a kárt, amit azért szenvedett el, mert korábban nem tudtuk megfizetni őket.

Elmondtam, hogy Pezzen ezredes⁶⁴ serege két mérföldnyire megközelítette Tokajt, és hogy onnan ezer embert küldött Váradra, azzal, hogy a felük vonuljon be a városba azonnal, a másik felük maradjon Biharban, egy óra járásra, hogy szükség esetén szintén bejöhessenek. Augusztus 23-án megismételtem a pénzzel kapcsolatos kérésemet, és a hajdúk felfogadásának nehézségeit; kértem a Felségedhez küldött 30 ezer sziléziai talért, a tescheni herceg⁶⁵ ezer lovasának kifizetésére.

Ugyanezen hónap 27-én beszámoltam a hajdúk kiállításával kapcsolatos nehézségekről. Mivel nem akartak további 15–20 napot várni, szerettem volna kifizetni őket, ezért a postával utaztam Kassára, hogy pénzt szerezzek a kamarától, a megyei hadiadóból, ami minden évben 70 ezer tallér bevételt hozott; ezt azonban üresen találtam, és remény sem volt rá, hogy bármit is intézzek, mivel az elnök⁶⁶ és Orllé⁶⁷ távol vol-

63 Rákóczi Lajos (1570–1612), Rákóczi Zsigmond későbbi erdélyi fejedelem katolikus unokatestvére, 1600–1603 között hajdúcsapatok kapitánya Erdélyben, 1604-től Lippa kapitánya.

64 Johann Baptist Pezzen (1567–1616), a császári sereg ezredese, az álmosdi csatában esett Bocskai fogásába, aki átadta a törököknek.

65 A sziléziai Teschen hercege ebben az időben Ádám Vencel (1579–1617) volt, ekkor még protestáns, 1611-ben tér át katolikus hitre.

66 Migazzi Miklós 1600–1604-ben volt a Szepesi Kamara elnöke.

67 Orllé Miklós (1542–1616) 1594 és 1613 között a Szepesi Kamara tanácsosa.

tak, Hoffmann⁶⁸ Erdélyben tartózkodott, egyedül Kapronczay⁶⁹ volt jelen, aki nem helyettesíthette őket a szükséges ügyekben; így aztán Felséged szolgálata jelentős csorbát szenvedett. Jelentettem: Lassota írta Tokajból, hogy a hajdúk, megszegve a velem kötött megállapodást, miszerint négyezer fővel Felséged szolgálatában maradnak, azzal fenyegetőztek, hogy nem akarnak többé maradni, ha nem maradhatnak mind az ötezer-kétszázan; öt magát is foglyul akarták ejteni, a várba kellett menekülnie előlük. Én azt írtam neki, fizesse ki a négyezer hajdút, a többiről majd magam gondoskodom. Ennek érdekében egy tisztet küldtem a sziléziai postára, hogy sürgesse meg a 30 ezer tallért, amit odalent vártak. Írtam arról is, hogy elindulnék Tokaj felé a német lovas-sággal és Pezzen ezredének gyalogságával, hogy megakadályozzam a hajdúk gonosz terveit, akik felől immár komolyan kételkedni kezdtem, miután nem engedtek át, amint terveztem, Szatmár felé, ameddig nem kapták meg a fizetségüket.

Ugyancsak e hó 28-án ismételten írtam a hajdúk okozta kellemetlenségekről, s beszámoltam róla, hogy végre itt maradtak velem, miután négyezer főt kifizettem, a saját kezességemre felvett pénzen, s ezerkétszázat közülük Lippa várának megerősítésére küldtem. Seidlitz kapitány⁷⁰ századának, amely már Váradon tartózkodott, elrendeltem, hogy vonuljon be az erdőbe; háromszáz gyalogost pedig Pezzen ezredes ezredéből az erdélyi biztosokhoz küldtem, amint kérték tőlem, hogy ott rendelkezzenek velük, ahol szükség lesz rá.

Szeptember 11-i levelemben írtam, hogy küldjék el nekem a hajdúk zsoldjára már elköltött pénzt, akár postán is, attól félve, hogy ne hagyjanak el engem a legégetőbb szükség idején, s hogy elkerüljem az előre látható csapásokat. Sok egyéb ilyen témájú jelentést küldtem különböző időkben és alkalmakkal, amelyeket köteles tiszteletből nem kívánok felidézni, sem pedig az összes levelemet idemásolni (noha ez volna igazán kedvemre való), hogy ne okozzak bosszúságot Felségednek, aki számára mindazonáltal nem takarítom meg, hogy ne idézzem emlékezetébe az általam javasolt akciók terveit.

A haditervekről és a vállalkozásokra tett javaslatokról

Először 1603. december 13-án terjesztettem elő tervemet, amely az Eger körüli kisebb erődítések bevételeit és a város felégetését irányozta elő, s ennek sikere esetén a vár ostromát is, valamint hogy a kassai kapitányt Russwurm generálishoz⁷¹ küldtem azzal,

68 Hoffmann György (†1613) humanista műveltségű hivatalnok, 1585–1604 a Szepesi Kamara tanácsosa.

69 Kapronczay György (†1614 előtt) 1598–1603 a Szepesi Kamara tanácsosa.

70 Nikolaus Seidlitz, a Ribisch-regiment századosa.

71 Hermann Christoph Russwurm (1565–1605), császári hadvezér, Buda 1602–1603-i sikertelen ostromának vezetője.

hogy kérjen két-háromezer, hadra fogható embert, ami azonban nem történt meg, azon okokból, melyeket gondolom, Felséged is jól ismer.

1604. április 16-án tudósítottam, hogy mivel félni lehetett attól, hogy az ellenség rátámad az országra, amelynek félig romokban álló váraiban nagyrészt hiányzott minden ellátás és katonaság, arra gondoltam, hogy ha Felséged elszánná magát Szolnok ostromára, ez nagyon nagy szolgálatot tenne, s bizonyítottam, hogy soha máskor nem lehetne könnyebben és nagyobb haszonnal végbe vinni, mint most, amikor nem több mint négyszáz török védi, és ott van az élelmiszer-utánpótlás legnagyobb része, amit a török azért hozatott ide, hogy szétossza a többi vár között. Kértem Felségedet, küldjön elégséges haderőt és felszerelést, vagy pénzt öt-hatezer ember felfogadására, ami arra a reményre jogosítana, hogy tizenöt nap leforgása alatt a birtokába kerül az erőd. Április 22-én megismételtem a Szolnokra vonatkozó javaslatomat, pénzbeli segítséget kérve.

Július 18-án írtam, hogy az Isten szerelmére, küldjék már a hajdúkra szánt pénzt, akik széltében pusztítják az országot. Fájdalommal vettem tudomásul, hogy nem állnak rendelkezésemre a szükséges eszközök a szolnoki vállalkozás megkísérlésére, amikor már alig kétszáz katona maradt benne, és újra kérvényeztem a hajdúk toborzását.

Később beszámoltam róla, hogy jelentést kaptam, Lippa környékén nagyszámú török, valamint lázadó erdélyi és magyar gyülekezik Bethlen Gábor és néhány pasa vezetése alatt, az országlakók tudtával; kiküldtem abba az irányba Dampierre gróft⁷² négyezer lovassal, aki szétkergette őket, amint Felséged is értesült róla; ha ez nem történik meg, mind mostanáig érezhetőek volnának a lázadás következményei.

Legutóbb pedig, amikor Pezzen ezredes katonasága Füleknél vonult keresztül, amihez Eger kényelmes közelségbe esik, a hely közelsége kínálta az alkalmat, hogy Felséged elé terjesszem Eger ostromának tervét. A vár rác védői ajánlkoztak nekem, hogy ha megszállom a várost, ők rögtön elfoglalnak egy bástyát, amit én a föld alól aknával támadva, birtokomba keríthetném a várat, amint még Rakamazról írtam Felségednek. De miután nem kaptam meg a hajdúk zsoldjának második részletét, a vállalkozást meg sem kíséreltem, miközben pedig nagy költségembe került a szükséges előkészítő lépések megtétele.

Nem is szólok itt róla, mennyi pénzembe került az érintkezés megszervezése a rác tisztekkel, sem pedig arról, milyen veszteséggel járt kémeket tartani különböző helyeken, akik a törökök és a magyarok mozgását figyelték; a várakkal kapcsolatos erőfeszítéseimet sem említem fel, hiszen világos, hogy nem lévén bennük katonák és felszerelés, nemhogy egy szabályos ostromnak ellenállni nem lettek volna képesek, de még egy tatár portyát sem tudtak volna elhárítani, ha csak négy napra megállnak alattuk. Noha a szepesi kamara dolga lett volna, az sosem cselekedett, ezért én láttam el őket, úgy

72 Henri Duval Dampierre gróf (1580–1620), császári hadvezér.

amennyire, lőszerrel és hadianyaggal, hogy hosszabban is védeni tudják magukat; különösképpen Várad, Rakamaz és Tokaj e nélkül az erőfeszítés és munka nélkül mára bizonyosan elestek volna. A szükséges dolgok hiánya, amelyeket a Felséged szolgálatában rest és hanyag beosztottaktól mindig hiába kértem, menthetetlen, amint azt Felségednek kézzel foghatóan bebizonyítom, ha alkalmat kapok rá, hogy elmondhassam mindazt, amit nem tűnik tanácsosnak az írásra bízni.

A lázadásról

Mindenki, még a közepes ítélőképességű ember is, a különböző okokból és magukból a következményekből könnyen rájöhet, hogy Bocskai lázadásának oka nem a vallás volt, hiszen már sokkal azelőtt elkezdődött, hogy a kassai templom ügye sorra került volna; noha ő maga ezzel az ürüggyel takarózott, hogy felségárulásának ocsmányságát leplezze. Sokkal inkább az, hogy hatalmat szerezzen, és utat nyisson az országon belüli és kívüli eretnekeknek a saját eltévelyedése követésére. Mindazonáltal szerettem volna röviden érinteni az alább felsorolt szempontokat, melyekből nemcsak az derül ki, hogy a lázadást nem a vallás szülte, hanem Bocskai már hosszú idővel ezelőtt forgatta magában a gondolatát, tárgyalt róla, szervezte, egyeztetett a törökkel, hogy nagyobb hatással adhasson szabad folyást mérgező szándékának Császári Felséged ellen; s még úgy is, hogy ő nagyon törekedett rá, hogy elrejtse, nem tudta olyan jól csinálni, hogy legalább részben ne üssön át még a saját hétköznapi beszédjén is, miközben bűnös és becstelen hálátlansággal még Felséged legfrissebb jótetteinek az emlékét is kitörölte magából, midőn visszaadta neki birtokait, s kegyes leveleivel még az erdélyi főembereket is meghattotta, akik pedig halálra akarták adni, amiért közreműködött Báthory fejedelem utolsó visszatérésében, ami oly sok kárt okozott az országnak.⁷³

Hogy nem a vallás mozgatta, az abból is világosan látszik, hogy a nemességet senki sem háborgatta ebből az okból, a vármegyékben sem vezettek be semmilyen vallási változást, és a kiváltságokat sem nyirbálta meg senki. Erről maguk is tanúságot tettek, midőn először jelentek meg előttem Kassán, s miután megbizonyosodtak Felséged irányukban mutatott jóságos szándékáról, elégedetten távoztak. Amikor a lázadás kitörése után Adorjánban magamhoz rendeltem Bihar vármegye képviselőit és egyéb alispánokat, és mindenről tudósítottam, majd megkérdeztem őket a véleményükről (ami

73 Bocskai István a tizenöt éves háború első felében Habsburg-párti politikát szorgalmazott, majd az ezzel járó viszontagságokat látva közreműködött unokaöccse, Báthory Zsigmond fejedelem harmadik visszatérési kísérletében, amelynek során az lengyel támogatással szerezte meg a trónt 1601-ben. A goroszlói csatában 1602. augusztus 3-án azonban seregei vereséget szenvedtek, ő örökre távozott a fejedelemségből, Bocskai pedig politikai vákuumba került.

az volt, hogy tárgyaljak a megegyezésről: ezt, mint mondtam, korábban már négyszer megtettem), elismerték, hogy Bocskai a legsúlyosabb büntetésre is rászolgált.

Hogy a nevezett lázadást már sokkal korábban kitervelték és elindították (amint Lippai Balázs⁷⁴ ezt Kassán állította), már sok, a hivatalba lépésem előtt történt eseményből is köztudott volt, melyek közül, Felséged kitűnően lévén informálva, most egyre sem térek ki; elég lesz felidézni az egri püspök titkárának vallomását (másolatát Felségednek is megküldtem), amelyben nyíltan is nagy embereket nevezett meg.

Ezt meg lehet érteni abból, hogy Bocskai, amint azt a tettet felfedező szolgálai tanúsítják, egy Murád nevű rabját Temesvárra küldte a pasával,⁷⁵ illetve a magyar és erdélyi pártütőkkel tárgyalni, és abból a parancsból, amit (tartván tőle, hogy a dologra fény derül) korábban egy Pozsgai Lázár nevű bizalmasának adott, hogy vezesse Murádot Szentjobb felé, és ölje meg az út során; azonban később ezt megbánta, és miután Murád ép egészségben megtért Szentjobbra, maga is követte, gyakran visszavonult vele titkos tanácskozássra, mind többször küldte mindenfelé annak színe alatt, hogy a váltságdíját összegyűjtse, míg végül Temesváron felszabadította, ajándékokkal és kitüntető szeretének jeleivel halmozva el.

Meg lehet érteni abból, hogy Bethlen Gábor sereggel érkezett az ország határait; s hogy vele milyen szoros kapcsolatot tartott, kiderült a levélváltásukból; ha Bethlen nem szenvedett volna olyan vereséget, amelyet, már jóval korábban mutatkoztak volna a lázadás jelei, mint arról korábban szoltam.⁷⁶ Meg lehet érteni azokból a gyakori, különböző és titkos gyűlésekből, amelyeket nála tartottak, és amelyekről be is számoltam leveleimben.

Meg lehet érteni a török Szolnokra irányított nagy élelmiszer-szállítmányából, nyolc hajóval, amelyek közül csak egy kirakodásához is több mint százötven szekér kellett; mivel aztán a török hadsereg nem vonult fel ezen a vidéken, nem lehet másnak tulajdonítani a készülődést, mint hogy az elhatározott lázadás támogatására irányult és ez volt a célja, amibe be voltak avatva az országglakók is. Mert jól látható, hogyan viselkedtek a vármegyék (hogy mennyire gyanakodtam rájuk, azt már feltártam Felségednek július 8-i levelemben), amelyek annak ellenére, hogy Felséged, Őfensége és magam is levelekben ösztönöztük őket a Bocskai elleni fegyverfogásra, soha meg sem mozdultak, jólle-

74 A Bocskaihoz pártolt hajdúk egyik meghatározó vezetője; túlzott befolyása miatt 1605 januárjában Bocskai kivégeztette.

75 Temesvár beglerbége ekkoriban Bektás pasa.

76 A későbbi fejedelmet, Bethlen Gábort (1580–1629) a Székely Mózes bukása (1603) után Erdélyből kimenekült bujdosók fejedelmé választották, csapataikat azonban (amelyek ekkoriban még nem lettek volna alkalmasak nagyobb hadmozdulatok végrehajtására) Temesvár mellett Dampierre hajdúi egy rajtaütés során 1604. szeptember 13-ról 14-re virradó éjszakáján szétszórták.

het a tanácskozás során, amikor mindenre biztosítékot kaptak, elismerték, hogy a felkelése a lehető legméltatlanabb és legelvetemültebb lépés.

Ismeretes Gömör, Hont és Nógrád megyék nyílt lázadása, amiről Alessandro Arnaldi kapitány által küldtem jelentést Felségednek: ezek ugyanis egymással megegyezvén felvonultatták a saját ezredeiket és parancsnokaikat, megtagadták az engedelmességüket másoknak, fegyverben álltak, Felséged hívei közül senkinek sem engedték meg, hogy területükre lépjen, s azzal fenyegetőztek, hogy elegendő erejük van a maguk megvédelmezésére, s harmincezer ember hadba állítására, miközben bőségesen ellátták az ellenséget élelemmel. Erre tekintettel kértem is Felségedet, hogy irányítsa ide az Ausztriában állomásozó gyalogos ezredeket, hogy egyszerre szabadítsák meg az országot a rombolástól és torolják meg a vármegyék engedetlenségét, ám ez sem történt meg.

Meg lehet érteni abból is, hogy a szabad királyi városok már azelőtt, hogy a hajdúk megjelentek volna Kassán, odaküldték tárgyalni a saját képviselőiket, ami csalhatatlan bizonyosság az együttműködésükre, és amikor arra buzdítottam őket, hogy maradjanak meg Felséged hűségén, s felajánlottam, hogy bevonulok és segítségükre leszek Felséged csapataival, azt válaszolták, amit Felséged a leveleikből jól láthat. Majd pedig minden ellenállás nélkül megadták magukat a hajdúknak, Lőcse pedig még pénzért sem volt hajlandó löport szállítani nekem, miközben az ellenséget ellátta mind tüzérséggel, mind egyéb szükséges felszereléssel.

Jól látszott, hogyan viselkedtek Kassa vezetői, akiknek mikor Rottwitz ezredes⁷⁷ útján felajánlottam a templomot és a lelkiismereti szabadságot, hogy kitartsanak Felséged hűségében, mindent elutasítottak, és (mint azt Rottwitz és Lassota is tanúsítják) még engem magamat sem bocsátottak be, majd amikor visszavonultam Szepesvárra, megnyitották a kapukat Bocskainak. Nem lehet ebben elhallgatni, hogy egyes kamarai tanácsosok, megfélelve az iránti kötelességükről, és a Felségedtől kapott jótéteményekről, személyesen működtek közre, és jelen voltak a város kapujánál, amikor a hajdúk bevonultak. Ugyancsak ezek voltak azok a tanácsosok, akik mindig késleltették a várak ellátását, elvetemülten járva el tisztükben, Felséged helyrehozhatatlan kárával, mint arról többször is beszámoltam, s ugyancsak ők azok, akik most Bocskai kamarásként szolgálnak.

A kassai előjáróság egyes tagjai ugyancsak jelen voltak, amikor a hajdúk darabokra vágták Pezzen ezredes német katonáit.⁷⁸ Nem szükséges felidézni a polgárok elvetemültségének emlékét sem, akik kegyetlenül bántak Felséged szolgálóival, s amit kétségkívül meg tudott volna akadályozni a helyőrség kapitánya, ha teljesíteni akarta volna kötelességét, amire fel is lett szólítva.

⁷⁷ Melchior von Rottwitz (†1606) ezredes, a sziléziai lovasság parancsnoka.

⁷⁸ Az 1604. október 14. éjjelén Álmosd és Diószeg között lezajlott csatáról van szó.

Hozzáteszem, hogy a lázadás főként a pénz hiánya miatt érte el sikereit, mivel nem tudtunk megfizetni minden hajdút (amit számtalanszor sürgettem), felvonultatni és szolgálatba állítani őket, ami ha sikerül, megelőzhetné volna a bekövetkezett árulást (ezt mintegy előre megjósoltam az egyik, 1604. október 8-i levelemben), segíthette volna a vállalkozásokat, amiket Felségednek javasoltam. De miután mindössze négyezret fogadtunk zsoldba, Bocskai tizenkétezeret fizetett meg, akik száma gyarapodott is, és ezek segítségével merészkedett arra, amit végül meg is tett.

Most pedig röviden összefoglalom azt, amiről Szepesvárból teljes jelentést tettem Felségednek.

*Arról, ami a sereggel való hadbaszállásom után történt*⁷⁹

Amikor négyezer hajdúval és egyéb csapatokkal Rakamaznál állomásoztam, összehívtam a haditanácsot és a nemességet, s elmondtam, hogy Felséged azért küldött sereget, hogy az ország biztonságát és az ő személyes épségüket garantálja. Ezért szabadon mondják el véleményüket, hol vethetném be a sereget a legnagyobb haszonnal. Javasoltam nekik Gyula megszállását, amit el is fogadtak, közben azonban arra gondoltam, hogy arra irányítva a haderőt, váratlanul Temesvár felé fordulok majd, akkora erővel, ami alkalmasnak tűnik a bevételére; ezt elmondtam Kraussenegg királyi biztosnak és Pezzen ezredesnek, valamint Felségedet is értesítettem róla. Közben helyettesemmé neveztem ki Rákóczit, azzal a feladattal, hogy a vármegyei csapatokkal, amelyek érkezését vártuk, álljon meg Szikszón, és fedezzen bennünket a török és tatár rajtaütések ellen, majd menjen Ecsedre Báthorihoz, vigyen magával valamennyi pénzt, és fizesse meg a hajdúkat, hogy vonuljanak fel.

Félúton kaptam az immár bizonyos hírt Wiener felső-magyarországi hadmérnöktől,⁸⁰ akit helyettesem, Concini ezredes küldött, Bocskai lázadásáról, amit négy híve leplezett le (az egyikük még itt van, akitől mindent meg lehet tudni), s amelynek módját és lefolyását a Felségednek küldött rendkívüli relációmban mutattam be. Értesülvén erről, miközben Kraussenegg főmegbízottal, Pezzen és Rottwitz ezredesekkel valamint Dampierre és Schneckenhau⁸¹ grófokkal tanácskozást tartottam, parancs érkezett Ófenségtől, hogy küldjek csapatokat Alsó-Magyarországra. Ezért elrendeltem Dampierre grófnak, hogy kétezer saját katonájával, és a vármegyéi rendes katonaságával és lovasaival induljon útnak; ezek azonban határozottan, mind szóban, mind írásban megtagadták, hogy elinduljanak, amíg nem kapják meg a zsoldjukat. Mivel er-

79 A relációnak ez a fejezete mutatja a legtöbb párhuzamot a szepesvári jelentéssel, azonban mind a kidolgozás sorrendje eltér, mind részletessége elmarad attól, megfelelően az összefoglaló jellegnek. Az eseményeket ennek értelmében itt, a jegyzetekben részletesebben nem kommentáljuk.

80 Maurus Wiener felső-magyarországi hadmérnök.

81 Hans von Schneckenhau, a császári sereg tisztje a tizenöt éves háborúban.

re nem volt mód, elhatároztam, hogy a könnyű lovasság egyrészével Váradnak fordulok, hogy minden lehetségest megtegyek Bocskai gonosz terveinek megakadályozására, közben pedig a főserég Pezzen ezredes parancsnoksága alatt várakozzon Rakamaznál, hogy amint megérkezik a fizetésre szánt pénz, amit minden pillanatban vártunk, készen legyen Őfensége parancsainak teljesítésére.

Magam közben a haditanács döntésének értelmében Adorján felé nyomultam, ahonnan tárgyalásba bocsátkoztam Bocskaival, mint azt a szepesvári jelentésemben megírtam, s amit Felső- és Őfensége is jóváhagyott. Jelentésemben beszámoltam a hajdúk emlékezetes és elvetemült árulásáról a német katonaság ellen, akikről ezek után egyáltalán nem feltételezhető, hogy vallási okokból tették volna ezt, vagy azért, mert hamisnak tartották volna a Bocskai lázadásáról szóló hírt, vagy mert nem kapták volna meg a zsoldjukat. A megelőző napon ugyanis összehívtam a parancsnokaikat, Pethe László közvetítésével értesítettem őket Bocskai lázadásáról, felolvastatva előttük embereinek tanúságtételét, amit azok szóban is megerősítettek, biztosítottam őket, hogy az ok nem a vallás volt, majd ugyancsak Pethét elküldtem a táborukba, hogy ugyanígy járjon el a legénységgel is, akik egyúttal a hópénzüket is megkapták. Ennek kiegészítésére, szavamat adva, Imreffy Jánostól⁸² vettem fel 10 ezer tallér kölcsönt, amellyel pótoltam a négyezer hajdú teljes fizetéséből hiányzó összeget, s mivel ő sem tudott ennyi készpénzt előteremteni, egy részét kupákban, serlegekben és egyéb ezüst edényekben adta át a hajdúknak, akik cserében Felső- és Őfensége hűségére esküdtek és kötelezték magukat Bocskai és bármely más ellenség ellen.

Látván immár, hogy Bocskai mindinkább elbízta magát a hajdúk árulása révén elért sikerei miatt, és egyre erősebben megkötötte magát vészthozó tervében, továbbá hogy serege folyton gyarapodik a mindenfelől hozzá igyekvő hadinéppel, akiket dupla hópénzzel kecsegtetett, a parancsnokaikat pedig adományok osztogatásával csábította magához, tanácskozást tartottam, amelyen részt vett Cavriolo gróf,⁸³ Rottwitz ezredes, Sennyey Pongrác,⁸⁴ Daróczy Ferenc,⁸⁵ Korniss Boldizsár,⁸⁶ Pethe László és mások (részvételükről hiteles do-

82 Imreffy János (1560 k.–1611), ezekben a zavaros hónapokban Belgioioso és Bocskai között közvetített; nem sokkal később Bocskaihoz pártolt, akit fizetómesterként szolgált. Később, Báthory Gábor fejedelemsége alatt Erdély kancellárja lett.

83 Tommaso Cavriolo gróf (1575–1608), bresciai arisztokrata család sarja, a flandriai háborúk után Felső-Magyarországon szolgált főtisztviselő rangban, Basta és Belgioioso környezetében. Negyvenezer aranyforintot hitelezett a hadjárat során, aminek megtérítését hiába várta a prágai udvartól.

84 Sennyey Pongrác (†1613?), erdélyi tanácsúr, diplomata, Küküllő vármegye főispánja, főgenerális.

85 Daróczy Ferenc (1560 k.–1617), a Szepesi Kamara tanácsosa, 1604-ben Basta erdélyi kormányzatában alkancellár. 1612-ben bárói rangot kap, majd a következő évben a Szepesi Kamara elnökévé nevezik ki.

86 Korniss Boldizsár (†1610), erdélyi tanácsúr, székely generális; Basta és Belgioioso mellett harcolt; később háromszéki főkapitány és báró; Báthory Gábor fejedelem mint összeesküvőt végeztette ki.

kumentációval rendelkezem), akikkel a fontos ügyekben mindig tárgyaltam, s nem a saját fejem után döntöttem, mint egyesek vélik. Noha észszerűnek tűnt volna Szatmár felé fordulni, végül a felszerelés szállításának nehézsége miatt, valamint mert az utakat megszállva tartotta az ellenség, arra jutottunk, hogy mégis Váradra vonulunk, amely védelemre szorult, bejuttatjuk oda Pezzen ezredes hadtestét, amely velem volt Adorjában, és majd ott döntünk a további lépésekről.

Váradot biztosítván, nem tűnt tanácsosnak ott maradni, miután onnan nem érhetük volna el portyával az ország távolabbi részeit, ezért az a döntés született, hogy ott hagyjuk a felszerelést, Tokaj felé vesszük az irányt, s ha alkalom kínálkozik rá, megpróbáljuk ütközetben legyőzni az ellenséget. Magam közben azt reméltem, ott találok majd a vármegyei népet, amelyet Felséged és Öfensége mellett én is számos levéllel buzdítottam a hadba szállásra. Tokajra érkezve, az egész sereggel a Tisza túlsó partján vertem táborn, ahonnan mindenki átkelt a hídon, kivéve a rácokat, akik bár kifejezett parancsot kaptak rá, és maguk is megígérték, hogy átkelnek, mégis Rakamazon maradtak, mivel ott voltak az asszonyaik és a házaik. Így az ellenség, amely mindig a sarkunkban volt, reggel rajtuk ütött, nagy veszteségeket okozva nekik, majd egészen a hídig tört előre, amit az őrséget ellátó gyalogosok azonnal elhagytak, ezért Cavriolo gróffal, Dampierre gróffal és kevés katonával magam siettem oda, és velük sikerült visszaszorítani az ellenséget. Újra tanácsot tartottam, ahol tekintettel arra, hogy maroknyi seregünkkel nehéz lett volna a Tisza sok átkelőjét fedezni, és más megfontolásokból is az a döntés született, hogy Kassára vonuljunk be a sereggel, és azt erősítsük meg, ameddig Felségedtől segítség nem érkezik. Mikor azonban odaértünk, és a városiak elvetemült módon még nekem magamnak is megtagadták a belépést, nemhogy a seregnek, s miután a vármegyei lovasság is magamra hagyott, arra kényszerültem, hogy a maradék kevés katonámmal Szepes várába húzódjak, amelynek védelme, mivel a szabad királyi városok között helyezkedik el, és más okokból is, nagy jelentőséggel bír.

Itt azután húsz napon keresztül, dühödt ágyútűzben álltam az ostromot; közben több mint négyezer tallért költöttem arra, hogy a védők hűségét megfizessem, mivel végveszély fenyegetett mind a kintiek, mind a bentiek felől. Mindezt Felséged nagy hasznára cselekedtem, hiszen Bocskai serege a hajdúkkal vonult fel, akik, ha nem tartóztatom fel őket, másutt eresztették volna szabadjára dühüket, s egészen Pozsonyig hatolva dúlták volna végig az országot, amint azt eltervezték, és sikerrel is jártak volna, ha nincs, aki ellenálljon nekik.

Bene Sándor fordítása

Nr. 8.

II. Rudolf császár körlevele és Johannes Bocatius kommentárjai

(1605. január 15. és 1606. február)

Bocskai István mozgalmának kezdeti sikerei nehéz helyzetbe hozták a császári hadvezetést. Az 1593 óta tartó folyamatos hadakozás miatt már amúgy is állandó finanszírozási problémával küszködő Habsburg államkonglomerátumnak ezután a magyarországi fronton már nemcsak az oszmán hadjáratok megújuló nyomásával kellett szembenéznie, a különböző természetű sérelmek miatt ellenük forduló csoportok egymásra találása Bocskai vezetése alatt óriási kudarc rémével fenyegetett. 1604 őszén kisebb sikerek után a császári csapatok folyamatosan szorultak vissza nyugat felé, és a hír, hogy Bocskai mellé oszmán segítség is érkezik, pánikhangulatot keltett. A katonai ellenállás sikeres megszervezéséhez sok pénzre lett volna szükség, amit a kiürült államkincstár nem tudott biztosítani. Ebben a hangulatban íródott Rudolf császár körlevele a Német-római Birodalom választófejedelmeihez, illetve az alacsonyabb rangú tartományurakat tömörítő kerületi gyűlésekhez. A levél koherens képet igyekszik festeni a megelőző fél év történéseiről, nagyban építve Belgioioso beszámolójára (nr. 7.). Az események ismertetésén túl hatásvadakat fogalmaz meg a cselszövő és áruló, eretnek és pápistagyűlölő Bocskairól és hitszegő társairól, akik a kereszténység ősellenségével sem restellnek szövetszövetkezni (sőt, a tőlük kapott kaftánokban páváskodnak Kassa utcáin) és akiknek legfőbb célkitűzése a németek kiirtása. A nagyobb siker elérése érdekében nemcsak a katolikusokat, hanem a lutheránusokat ért sérelmeket is hosszasan taglalja, miközben tagadja, hogy Magyarországon bárkinek is vallási üldöztetést kellett volna elszenvednie.

A császári körlevél szemlátomást nagy hatást gyakorolt a birodalmi közvéleményre, hiszen kiadása után több mint egy évvel, 1606 februárjában, amikor Bocskai követe, Johannes Bocatius Pfalzba érkezett, IV. Frigyes választófejedelem tanácsosai felkérték, hogy reagáljon az abban olvasható vádakra. Különös módon nem a hozzá érkezett példányt adta oda a kassai bírónak, hanem a mainzi választónak címzettet – elképzelhető, hogy Rudolf kancelláriája ezt a levelet a kálvinista felekezeten lévő és a református politikai aktivizmus vezéregyéniségeként ismert Frigyesnek nem küldte el (arról azonban tudunk, hogy II. Keresztély szász választófejedelem kapott példányt). A felhívásra Bocatius nem egységes vitairatot szerkesztett, hanem a császári körlevél egyes kijelentéseit kommentálta, rámutatva annak legsúlyosabb torzításaira és hazugságaira, illetve apologetikus megjegyzésekkel reagálva annak a felkelés megítélése szempontjából kínos állításaira.

A különleges dokumentum a pfalzi választófejedelem iratai között maradt fenn, kéziratos formában – ellentétben a császári körlevéllel, amelyet 1605-ben népszerű kiadvány formájában is terjesztettek. Kiadásunk Rudolf körlevele esetében a nyomtatott változatot követi (amely helyenként egyszerűsítésekkel és elhagyásokkal él), ezt csak akkor egészítettünk ki a kéziratból, ha Bocatius válaszána reflexiói miatt erre szükség volt.

Warhafftiges vnd New
 Außgegangenes Schreiben
Römischer Key. Majest.
 vnterm Dato den 15. Januar. instehens
 den 1605. Jahrs / an einen Fürsten des
 Reichs geschrieben.
 Darinnen
Außfährlicher Bericht / des jetzt gantz gefährli-
chen Kriegswesens in Vngern / Auch was von An. 1602.
 tzt hieher wider den Türcken gehandelt / So wol auch der schädlichen Faction vñ
 vieler Empörungen / so sich in Siebenbürgen durch geriet etlicher Feld Obersten mit
 dem Anhang vieler meynendigen Herducken angelponnen / Vnd wie ihr böser Laster
 vñ Poyhabens endlich an Tag kommen / Nach allen Umständen
 den kätiglich zubefinden.

Auff begehren vieler hoher vornehmer Potentaten / durch einen Lieb-
 Hist. Hungar. ber der Warheit vnd Deutscher Nation / in Druck verfertiget.

438, 32 Im M. D. C. V. Jahr. *Hist. Hung. 148*
 in druck zu Leipzig verfertigt. *16.*

Az 1605. januári császári körlevél nyomtatott verziója (1605, VD17 14:078623H)
 a Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek (Drezda) példányáról

A Római Császári Felség igaz és újonnan kijött írása folyó 1605. év január 15. napján az egyik birodalmi fejedelemnek írva,
amelyben megtalálható egy részletes beszámoló a most rendkívül veszélyes magyarországi háborús viszonyokról, amelyek 1603-tól ez idáig álltak fenn a törökökkel kapcsolatban, továbbá azon ártalmas cselekedetokről és több felkelésről, amelyeket Erdélyben néhány kapitány a hozzájuk tartozó hitszegő hajdúkkal indított, végül arról, miképpen került napvilágra sok hamis szándékuk és tervük; minden körülmény rövid ismertetésével.

Több magas rangú előkelő személy kérésére az igazság és a Német Nemzet szerelmese által kinyomtatva M. DC. V. évben

Második Rudolfnak, Isten kegyelméből választott római császárnak, minden időben a Birodalom gyarapítójának etc. legújabb oklevele

Méltóságos kedves rokon és választófejedelem, nincsen kétségünk afelől, hogy Fenséged és a Szent Birodalom más választói is különféle híradásokat kaptak már arról, mi történt a legutóbbi regensburgi birodalmi gyűlés óta közöttünk és a keresztény hit ősi ellensége, a törökök között a két elmúlt esztendő nyarán és telén, részint az ellenség által megkísérelt több harci cselekmény és az általa felbujtott veszélyes lázadások és árulások révén, részint a felajánlott, de később alapvetően csalfának és hamisnak bizonyult béketárgyalásokon. Így most elengedhetetlenül szükségesnek tartjuk, hogy mindazt, amit az előbb említett események okoztak, illetve amit még ez a nehéz helyzet magával hozott, Méltóságoddal és a Szent Birodalom rendjeivel és kerületeivel némileg részletesebben megbeszéljük, hogy figyelmeztessük őket a korábbi és új nagy veszélyre, amely lassan maga alá temet, illetve arra, hogy hűséges és jó szándékú tanácsukat és újbóli segítségüket kérjük és óhajtsuk azzal kapcsolatosan, miképpen óvja, biztosítsa és védelmezze magát a Szent Római Birodalom a továbbiakban.

Nos, amikor a török 1603-ban az akkori regensburgi birodalmi gyűlés idején Konstantinápolyból nyilvánosan kihirdette, hogy Esztergomot el akarja foglalni és nagy szerreggel Alsó-Magyarországra érkezett, nemcsak az említett terv megakadályozása végett, hanem azért is, hogy egy nagy ütközetben a dolognak kedvező végett vessünk, összetoboroztunk, zsolddal láttunk el és ellenük indítottuk egy 40.000 főből, lovasokból és gyalogságból álló erős hadinépet. Ez a Buda alatt található Adonyi-szigeten táborozott, és amikor a török hadsereg egy nagyobb része átkelt hozzájuk, azt olyan erősen megverte, hogy az ellenség nemcsak elveszítette embereinek legjobb részét, hanem olyan nyira el is bátortalanodott, hogy visszariadt attól (saját népe csodálkozására), hogy

a mieinkkel csatába bocsátkozzon. Inkább egész seregével Buda és a palánkvár között az ágyúk védelmében tartózkodott és nem tett egyebet, mint hogy néhányszor csellel megrohmozta Pest városát, ám hiábavalóan és feleslegesen. Így végül dolguk végezetlenül kellett távozniuk, a mieink pedig megtartották Pestet és még Hatvant is elfoglalták.¹ Az elvonulás után a török nagyszámú népet hagyott Budán, Székesfehérváron, Szigetben, Kanizsán, Pécsen és más végeken, hogy ott teleljenek át, ezért számunkra nem kevésbé volt szükséges új katonasággal megerősíteni a különböző helyeken található végvárakat és fontos átjárókat.²

Erdélyben azonban még ezen a télen néhány új felkelés robbant ki, amelynek vezetői feltették magukban, hogy a temesvári pasa és a moldvai Ieremia vajda, valamint fivére, Simion segítségével az egész országot elfoglalják, Havasalfölddel együtt.³ Akkori főkolomposuk, Székely Mózes törökökből és tatárokból álló segédcsapataival együtt nagy sikereket ért el, így nekünk a helyőrségekben tartózkodó hadinépet leszámítva 20.000 lovast és gyalogost kellett ellene küldenünk. Akik aztán csatába bocsátkoztak velük, megverték a lázadókat és magát Székely Mózes is levágták menekülés közben.⁴ De a dolog nem maradt ennyiben, mert a temesvári pasa hamarosan újra fegyverkezni kezdett egy másik meggondolatlan, tőlünk elpártolt ember, nevezetesen Bethlen Gábor csábítására, és nagy erőt vont össze, hogy Lippát megostromolja és elfoglalja. A terv azonban a mieink időben megtudták, Lippára vonultak és megakadályozták az em-

- 1 Az Adonyi-szigeti csata, amely valóban az 1603. évi hadjárat legfontosabb ütközete volt, 1603. szeptember 28-án zajlott a Buda ostromát előkészítő császári sereg, illetve a vár felmentésére érkező nagyvezír csapatai között. Az itteni kudarc után az oszmánok további komolyabb katonai cselekményekbe nem bonyolódtak. A másik oldalon sem lehet nagy sikerekről beszámolni, Buda ostromára végül nem került sor, bár a főszereg délre való visszavonulása után a császáriak november 19-én elfoglalták Hatvant (amit aztán a következő évben újra elveszítettek).
- 2 Az oszmán sereg egyes részeinek áttelelésére való utalás már az 1603. évi birodalmi gyűlésben a törökellenes segély elnyerése céljából előterjesztett proposícióban is fontos érv volt a költségek megnövekedésének magyarázatára.
- 3 Ieremia Movilă (1555 k.–1606), aki egy fél éves szünetet leszámítva 1595 óta ült lengyel támogatással Moldva trónján, korábban sikerrel érte el, hogy öccse, Simion (1559 után–1607) Havasalföld uralkodója lehessen (1600 és 1602 között, három hónap megszakítással), és 1605-ig erre újabb és újabb kísérleteket tett, Bocskai István támogatásával. Ezen azonban kudarcot vallottak, a Fényes Portán erős támogatókkal rendelkező Radu Șerban vajda (†1620, uralkodott 1602–1611, egy fél éves megszakítással) sikeresen megőrizte trónját. A Movilákat támogató temesvári beglerbég Bektás pasa volt.
- 4 Az oszmán támogatással a Habsburg uralom alatt álló Erdélybe érkező Székely Mózes az erdélyi rendek 1603. április 15-én a hátszegi táborban választották fejedelemmé. Gyulafehérvárt ugyan sikerült elfoglalnia, de július 17-én a brassói papírmalom melletti csatában vereséget szenvedett Radu Șerban havasalföldi vajda és a száz városok seregeitől, és maga is elesett.

lített pasát terve végrehajtásában, 4000 fős előőrsét megverték és felmentették Lippa városát, valamint a közeli várakat.⁵

Bethlen Gábor soha sem tért le Ófelsége hűségéről, hiszen korábban életének egyetlen percében sem volt az ő hűségén, hanem nemesi és hazafiúi szabadságához tartotta magát és *temporibus melioribus* [jobb időkre] tartogatta magát, miként Krisztus Egyiptomban,⁶ ezzel bizonyítva állhatatosságát.

Az 1603. év végén és 1604 elején a törökök ajánlkoztak, hogy tárgyalnak velünk a békéről, ezért a két fél között zajlott egy pár jelentős találkozó, és néhány hónapnyi fegyvernyugvásba is beleegyeztek.⁷ Az ellenség azonban nem vette komolyan a béke ügyét, az említett fegyverszünetet szégyenletes módon megszegte, és időközben a fentebb említett Bethlen Gábor vérrokonával,⁸ egy Bocskai István nevezetűvel (akinek kötelességszegő cselekedeteiről itt rövidesen több szó esik majd) az erdélyi és havasalföldi tartományokkal kapcsolatosan titkos cselszövést indított, és mindenféle módszereket kitaláltak arra, hogy az említett álságos béketárgyalásokon minket megfosszon Erdélytől, Havasalföldtől, valamint a Magyar Korona egyéb részeitől.

Bocskai István úr a Báthory nemzetség és Zsigmond vérrokona, tehát az egyik legnagyobb és legelőkelőbb erdélyi és felső-magyarországi családban született, az apját (az Ausztriai Ház iránt mutatott folyamatos hűsége miatt, kiváltképpen amikor Miksa császár Bekesnek segítségért nyújtott és ő is kitarzott mellette, Báthory István lengyel király, akkori erdélyi fejedelem fogságban is tartotta) [...],⁹ ám Bocskai nem felejtkezett el kötelességéről,

- 5 Ezen a területen 1603 májusából tudunk komolyabb hadmozgásokról, amikor is lippai csapatok Temesvár környékén portyáztak, és ennek következtében Bektás pasa temesvári beglerbég visszavontva csapatait székhelye köré. Székely Mózes halála után hívei oszmán területre menekültek és a Temesvár melletti táborban felajánlották a fejedelmi címet Bethlen Gábornak (1580–1629), illetve vele párhuzamosan Szilvássy Boldizsárnak (†1628 körül) is.
- 6 A bibliai történet szerint Szent Józsefnek Krisztus születése után megjelent az angyal és azt tanácsolta, hogy menjenek Egyiptomba. Így kerülték el, hogy Jézus a betlehemi gyermekmészárlás áldozatául essen. A Szent Család Heródes halála után tért vissza Izraelbe. Mt 2,13–23.
- 7 A Habsburg és oszmán oldal között 1604 februárja és augusztusa között zajlottak béketárgyalások, amelyeket újra és újra meghosszabbított fegyverszünet kísért.
- 8 Ahogy Bocatius is jelzi kommentárjában, Bocskai István nem volt Bethlen Gábor vérrokona, általában Báthory Zsigmond fejedelemmel való rokonságát szokták emlegetni (lásd például az 1605. áprilisi röplapot, nr. 12.), akinek a nagybátyja volt nővére, Bocskai Erzsébet révén.
- 9 A kéziratban Bocatius megismétli a félsorral feljebb elhangzott információt, hogy Bocskai apját, Györgyöt (†1570) letartóztatták. Erre valójában még jóval Báthory István hatalomra jutása előtt került sor, 1553-ban, amikor János Zsigmond visszatért Erdélybe, Bocskai György azonban (sógorával, a korábban vajdaként Ferdinándot képviselő Dobó Istvánnal együtt) a magyar király pártját választotta. Bekes Gáspárral valóban volt kapcsolata Bocskai Györgynek, de ez már élete egy későbbi szakaszában játszott fontos szerepet, amikor 1567-ben Miksa pártját elhagyva Erdélybe szökött. Mindenesetre Bocskai István maga is szívesen hangoztatta, hogy apja Habsburg-hűsége miatt szenvedett rabságot.

hogy saját bőrrel is védelmezze vérének és életének legnagyobb veszedelmével küzdő hazáját. Ezzel szemben Bocskai urat egy már régóta folytatott cselszövésssel megvádolni Isten és a világ ellen való igazságtalanság.

Az elmúlt nyáron, 1604-ben, a fenti béketárgyalások ideje alatt a szultán Konstantinápolyból kinevezett szerdárja több mint százezer fős seregével nyolc mérföldnyire Budától, vízen és szárazföldön megérkezett.¹⁰ És mivel mi ez időben nem rendelkezünk olyan mozgósítható eszközökkel, amelynek révén a szárazföldön szembeszállhatunk volna egy ilyen erővel – hiszen, mint fent említettük, Erdélyben, Felső-Magyarországon, a szlavón és a horvát határvidéken több ezer katonát kellett tartanunk, akiket veszély nélkül nem tudtunk volna onnan kivonni – kedvezőnek látszott számunkra, hogy felfegyverzünk egy bizonyos számú hajót a Dunán, amelyek azután a török armadát muníciójukkal és élésükkel együtt, Buda alatt megtámadják és az ellenség erejét, ha nem is teljességgel, visszavetik, valamelyest gátolják és meggyengítik. És mivel százötven sarka készen állott a Dunán kipróbált legénységgel és a többi szükséges ellátmánnyal, csatarendbe állítva bizonyára elérhették volna a megfelelő hatást, ha Pest városát gyávaságból nem hagyják el azok, akik az őrzését átvették.¹¹ Így viszont hajóink nem tudtak elindulni, és az említett szerdár ebben a helyzetben nem csak Pestet tudta egyetlen kardcsapás nélkül bevenni, hanem egész seregével Esztergom alá nyomult és a Károly-hegy alatt két sáncot emelt, három hétig ostromolta Esztergomot, a Szent Tamás-hegy nevű palánkot néhányszor hevesen megrohamozta, az erődöt pedig állandó lövetéssel, csatározásokkal és más módokon erősen ostrom alá vette. Olyan biztos volt a vár bevételében, hogy szégyentelenül azt hangoztatta, azt hiszi, Esztergomot az első rohammal elfoglalja majd.

Mivel azonban minden szükségállapot néhány hónapon belül megoldódik, a mieink a másik parton, Párkánynál lévő, szintén gyenge táborukat megverték, miközben a várban és a váron kívül igen dicső módon védekezett számos tekintélyes, a német és más nemzethez tartozó lovagi személy. Emellett Magyarországon, Ausztriában, Morvaországban és más határtartományokban kihirdettük az általános hadfelkelést, hogy elkerüljük azt a büntetést, amitől tartani lehetett, egy nagyobb szükség bekövetkeztét. Így végül a Mindenható segítségével az ellenség – nagy szégyenére, sok tekintélyes törököt és tatárt elvesztve – Esztergom várának a legcsekélyebb mértékben sem tudott ártani.¹²

Más területeken sem nyugodtak azonban a törökök és a tatárok, így Erdélyben és Havasalföldön sem, hanem összeálltak a nevezett áruló rebellis Bethlen Gáborral és

10 A szultán a magyarországi oszmán hadjárat vezetőjének (szerdárnak) Malkocs Ali pasa nagyvezírt nevezte ki, ám ő augusztusban meghalt, így mindkét tisztségét Lala Mehmed pasa vette át.

11 Pest 1604. szeptember 5-én jutott az oszmánok kezére, és utána gyors egymásutánban elesett Vác, illetve Hatvan is.

12 Az oszmán seregek 1604. szeptember 18-ától október 12-ig ostromolták Esztergomot.

követőivel és az egyik támadást a másik után intézték említett országainkra, olyannyira, hogy a mi felső-magyarországi seregünknek kellett őket jó néhányszor szétválasztani és megverni.¹³

Erre föltámadt októberben Felső-Magyarországban az immár mindenféle ismert sajnálatos felkelés a mondott Bocskai István bízgatására, aki nekünk Erdélyben és Felső-Magyarországban élő, felesküdt alattvalónk. És bár néhány erdélyi alattvalónk értesített minket Bocskai hamisságáról és hűtlenségéről, mi többre számítottunk volna tőle, köszönhetően a tőle érkező mindenféle magyarázatoknak, a nekünk alkalmanként tett és általunk nagyra értékelt ígéreteinek, továbbá a mi részünkről ezért cserébe őt ért jótéteményeknek. Egész addig nem léptünk fel, amíg végül ez az árulás a többször említett álságos és hűtlen rebellis, Bethlen Gábor több levele révén napvilágra nem került. Ezek tartalma az volt, hogy az elnyerni kívánt és hozzáillő erdélyi fejedelemséget Bocskaira testálja és török segítséget ígérve arra buzdította, hogy foglalja azt el.¹⁴

A dolgot nem Bocskai István kezdte, hanem püspökök, jezsuiták, papok, Belgioioso és hasonlók.¹⁵ Őfelsége ugyanis (nem októberben, hanem januárban) végrehajtott az említett Belgioiosóval a *de comburendis Lutheranis* [a lutheránusok megégetéséről szóló] törvénycikket, *omnibus ita dictis et eorum bonorum confiscationeque* [minden abban mondottakkal és javaik elkobzásával], ez készítette az országot – minden más erőszakos cselekedet mellett – *ad arma in sui defensionem corripienda* [arra, hogy fegyvert ragadjanak saját védelmükre].¹⁶ Bocskai úr, akárcsak mások, *in politicis et usque ad aram* [a politikai ügyekben is mindhalálíg] felesküdtött alattvalója Őfelségének. Ha azonban hamis és hűtlen volt, miért nem vonták felelősségre, amikor személyesen megjelent Prágában?¹⁷ Senki nem hallott még olyan jótéteményekről, amelyeket ő kapott volna,

- 13 Kisebb-nagyobb portyákon és rajtaütéseken kívül a Székely Mózes bukását közvetlenül követő időszakból nem tudunk komolyabb hadmozdulatokról Erdélyben és a Hódoltság keleti határainál.
- 14 Bocskai István és a Temesvár környékén tartózkodó erdélyi bujdosók között 1604 szeptemberében valóban folytak egyeztetések arról, hogy az addigi Habsburg-párti politikájában csalódott és elszigetelődött bihari nagyúr az emigráns mozgalom élére állhatna és oszmán támogatással bejelenthetné igényét az erdélyi trónra.
- 15 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.
- 16 Az 1604. évi XXII. törvénycikk, amelyet Rudolf az országgyűlés felbomlása után illesztetett a dekretumba, többek között megerősítette a katolikus hit védelmében hozott összes korábbi törvényt, így implicite, elvben az 1525. évi, a lutheránusok megégetését elrendelőt is (noha azt a következő országgyűlés 1526-ban hatályon kívül helyezte). Erre a korszak sérelmi iratai nagy előszeretettel mutattak rá. A törvénycikk szövegét sziléziai rendeknek írt levél teljes terjedelmében közli (lásd nr. 15.).
- 17 Bocskai 1601–1602 során tartózkodott Prágában, ahová azért ment, hogy személyesen tisztázza magát a többször is felmerült hűtlenségi vádak alól.

azonban azt tudjuk, hogy azért vállalt szerepet néhány diplomáciai küldetésben, így a gráci menyasszony kezének megkérésében és annak elhozásában, hogy Erdélyt *pro parte* Ófelsége [pártjára] vigye.¹⁸ Hasonlóképpen teljesen valószínűtlen, hogy Bethlen Gábor, noha maga is elnyerhette volna, valaki mást akart volna az erdélyi fejedelmi tisztségre segíteni.

Ezeket a leveleket egy hajdú találta meg egy zsákmányul szerzett köpenyben, amely Gáboré volt, és minthogy az ő szolgája volt, figyelmeztette Bocskait, és arra kérte, vigyázzon magára.¹⁹

Ami az állítólagos levelet és Bocskai szolgáját illeti, az egy merő kitalálás és *falsum testimonium* [hamis tanúságtétel], se Magyarországon, se Erdélyben nem tud róla senki. Et *dato, non concesso* [feltéve, de meg nem engedve], hogy Bocskai úr ilyesmibe elegeedett volna, miért nem tették azt nyilvánossá, hogy a jog szerint az egész országban *juxta patriae leges in exemplum aliorum* [a haza törvényei szerint, másoknak példájára] elítéljék és megbüntessék? Hiszen egész Erdélyben *praesidia Caesarea* [császári helyőrségek], ezredesek, *gubernatores et consiliari* [kormányzók és tanácsosok] voltak!

Bocskai más alattomoságok mellett kihozatta az ingóságait Kassáról (ezek között 70 000 dukát készpénzt, sok ezüst edényt és ékszert), azt a látszatot keltve, mintha Erdélyben akarna javakat vásárolni.

Bocskai elvitt és Erdélybe szállított dukátjai arra serkentették Belgioiosót, hogy mivel elszalasztotta őket, utánuk menjen.

Röviddel ezután a mi felső-magyarországi főkapitányunk, Francesco Belgioioso²⁰ titokban támadást akart előkészíteni Gyula erődje ellen, és ennek következtében más felső-magyarországi nagyurakkal együtt Bocskait is hívta, hogy jelenjen meg a Tiszán inneni Rakamaz melletti táborban.

Ez is csak *merum figmentum* [színtiszta koholmány], hiszen akkoriban a magyar hadsereg és gyalogság Szikszó alatt táborozott és Belgioiosóra várt, hogy segítségére mehessenek Bastának, akit Esztergomnál az ellenség körbezárt és veszélyek közepette egy sáncba rekesztett. Kik lettek vol-

18 1595-ben Bocskai István vezette a követséget, amely Grazból elhozta Mária Krisztierna főhercegnőt, Károly stájer főherceg lányát, Báthory Zsigmond menyasszonyát.

19 Számos forrás tanúsága szerint amikor a császári hadak a 1604. szeptember 13-ról 14-re virradó éjjel Temesvárnál rajtaütöttek az erdélyi bujdosók táborán, akkor találták meg a levelet Bethlen Gábor deákja, Fenessy István zsebében.

20 A császári körlevél fogalmazója összekeveri a főkapitányt, Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófját annak szintén császári tisztként szolgáló fivérével (utóbbi haláláról lásd Francesco Bernardino Magni levelét, nr. 23.).

na azok a magyar urak, akik vele együtt Gyula alá vonulnak? És ha ehhez Bocskai úrra is szükségük lett volna, nélküle is felkerekedhetek volna, hiszen Bocskai úr birtokain keresztül vonultak volna; minek lett volna szükség arra, hogy feleslegesen fáradozzanak az onnan Rakamazig tartó hosszú út megtételével?

Bocskai rossz lelkiismerete miatt aggódott, hogy a felhívás nem a javát szolgálja, és annak oka a törökkel való konspirációja. Ezért távol maradt, és azzal mentegette magát Belgioiosónál, hogy a köszvény bántja. Saját szolgájának vallomása szerint egy Ibrahim nevű foglyával végigbeszélgetett egy egész éjszakát, míg végül bizalmas szolgálának felfedte kétségbeesett gonosz tervét, és megeskette őket, hogy amiben ő a törökkel megegyezett, állhatatosan segítse azt megvalósítani.²¹

Ki Bocskainak ez a szolgája és hol található? *Verba sunt* [azt mondják]: nem gyötörte köszvény. De hát nem is volt kötelessége megjelenni, avagy *quia ipsum vestigia terrebant* [mivel megrémült attól, hogy a nyomok felé vezetnek],²² nem a rossz lelkiismerete miatt [nem ment oda]. A fogoly törökkel való tárgyalása és két szolgájának esküvése pont ugyanannyira hiteles, mint az előbbiek.

Kinyilvánította, hogy saját várait átadja az ősellenségnek, maga pedig Gyulára megy, onnan pedig a vezír táborába, akinek a kezét adja, hogy kíséretéhez csatlakozik.

Qua facilitate dicitur eadem quoque reiicitur [Amilyen egyszerűséggel mondják, ugyanazzal meg is cáfolják], erről se Magyarországon, se Erdélyben nem tud senki, Bocskai említett váraiban magyarokat és nem törököket találunk.

A szolgák ezen nagyon megrémültek, őt alázatosan kérték, hogy emlékezzen a hűségre, amit nekünk esküdött, az ilyen istentagadó tervtől álljon el, kérje bocsánatunkat és biztasson minket az elnézés és kegyelem gyakorlására. Ez azonban semmi sem segített.

Az egész dologról sosem hallottam, senki nem tud róla, se Magyarországon, se Erdélyben.

Ezután néhány, vele rokonságban és barátságban álló nemes elhagyta Bocskai szolgálát és a dolgot tudtára adták Belgioioso főhadnagyának, Concinnek.²³ Belgioioso szintén értesült erről, és mivel látta, hogy Bocskai Várad körüli várait a töröknek ígérte

21 Több forrás is azt állítja, hogy Bocskai egy Murád nevű török rabján keresztül tartotta a kapcsolatot az erdélyi bujdosókkal, illetve az oszmán hatóságokkal, mivel ez feltűnés nélkül járhatott a vidéken, a rabkiváltáshoz szükséges összegek gyűjtésével megbízott személynek álcázva magát (lásd a Belgioioso-jelentést, nr. 7). Várainak kapitányával valóban megtanácskozta tervét, hogy oszmán pártfogásba adja magát – a szentjobbi Székely Ferenc és Fráter István pedig beárulta ezt a Habsburgok képviselőinek.

22 Horatius, *Epistulae*, 1.1.74

23 Cyprian von Concin báró (†1624) váradi alkapitány.

és így ez a veszély nem tűr további halasztást, seregével az említett rakamazi táborból Adorján felé indult és az ottani gázlót elfoglalta.

Omnia ista sunt ficticia et ex veritate Barbiani profecta [Mindez fantázia szüleménye és a Barbiano-féle igazságból fakad], korábban maga jött Bocskaihoz, magával hozott néhány embert *sub praetextu amicitiae* [a barátság ürügyén], tisztességgel és becsülettel fogadták és szívélyesen tárgyaltak vele, de Barbiano az összes arany kelyhet ki akarta zsarolni Bocskai úrtól és ezt a kérését fontos okok miatt elutasították – ez volt a hűtlenség Őfelségével szemben.

Bocskaihoz még ezt megelőzően követeket küldött és felajánlotta neki, hogy kezdjenek barátságos tárgyalásokat, minden bizalmatlanságot félretéve, túsznak ajánlva számára Melchior von Rottwitzot, a sziléziai lovasság ezredesét, Henri Duval Dampierre-t, valamint Pethe Lászlót, a magyar huszárok kapitányát.²⁴

Nimirum [Kétségtelenül], ez volt Belgioioso által űzött mesterség és alkimia, amit több alkalommal is kipróbált a magyar urakon és nemeseken. Amidőn Belgioioso valami *suum gustum* [az ízlésének megfelelő] tapasztalt, mesteri módon tudott azonnal eljárást indítani és súlyos panaszokkal élni, az emberekhez küldetni és bevádolni őket, mennyit és milyen súlyosan vétkeztek Őfelsége ellen; ám azonnal megszabadultak a további eljárástól, ha teljesítették, amit ő kért és követelt. Ehhez az említett személyek igen alkalmasak voltak, úgy mint Rottwitz, egy hitehagyott, a békazabáló Dampierre és Pethe László, *artium Italicarum peritissimi* [igen jártasak lévén az itáliai cselszövésekben].²⁵

Mindez Bocskainak semmit nem számított. Ezért végül Belgioioso úgy határozott, hogy elküldi Johann Baptist Pezzent,²⁶ hogy parancsolja meg a rakamazi táborban hátrahagyott főtisztjeinek – ahol többek között hat zászlóalj német gyalogos és néhány száz sziléziai lovas volt –, hogy a tüzéséggel együtt éjjel és nappal Belgioiosóhoz siessenek Adorjánba, abban a reményben, hogy Bocskait kereki váránál találják, két mérőföldnyire Váradtól.

In his omnibus est fallacia causae. [Mindezekben logikai tévedés van.]

24 Melchior von Rottwitz (†1606); Henri Duval, Dampierre grófja (1580–1620); Hethesi Pethe László (†1617) ekkoriban kassai vicekapitány, 1606-ban bárói címet kap és magyar királyi tanácsosnak is kinevezik. A Bocskai-felkelés előtörténetében fontos szerepet játszó hethesi Pethe Márton címzetes kalocsai érsek és királyi helytartó öccse.

25 Dampierre-t francia anyanyelve miatt illeti Bocatius a dehonesztáló „Welsch” jelzővel, ami nagyjából „újlatin nyelvet beszélő idegen”-t jelent, és mivel lefordíthatatlan, itt egy hasonlóképpen az etnikai háttérre utaló sértéssel fordítottuk.

26 Johann Baptist Pezzent (1567–1616), a császári sereg ezredese.

Mindeközben ezzel szemben Bocskai a legnagyobb titokban egy pribék közvetítésével maga mellé csábított 5400 nekünk szolgáló szabad lovas hajdút, azt a hamis képzettel terjesztve körükben, hogy Belgioioso szándéka a mi parancsunkra a magyar nemzet kiirtása lenne. A hajdúknak ajándékot és kéthónapnyi zsoldot is küldött, amit ezek az éretlen gazemberek elfogadtak, és hallgattak róla. Így aztán nem sokkal később, október 14-én tőlünk is elfogadtak 24.000 tallér zsoldot készpénzben és ugyanezen a napon újra felesküdték arra, hogy nem csak a törökök ellen, hanem a rebellis Bocskai ellenében is hűségesek maradnak hozzánk.

Hoc est falsissimum [Ez a legnagyobb hazugság], hiszen amikor Belgioioso az ottani templomokat erőszakkal el akarta foglalni, nagy ellenkezéssel és nyilvános felkiáltással fordultak Bocskaihoz, közölve, hogy hazájuk ilyen üldöztetését és elnyomását a legkevésbé sem tűrhetik, hanem készek *ad patriae defensionem* [a haza védelmére] harcba szállni. Amikor aztán Belgioioso Kassára rendelte őket (és megértették, hogy éjszaka arra használná őket, hogy az ottani polgárokat a katolikus vallás felvételére kényszerítse), azonnal kinyilvánították, hogy nem engedelmességek neki, hanem ha megpróbálná őket félrevezetni, lekaszabolná őt is (Belgioiosót), továbbá minden talját és papot. Ez arra készítette Belgioiosót, hogy a nevezett hajdúktól való félelmében, *leonina cauda mutata in vulpinam* [az oroszlán farkát a rókáéra cserélve], kifizessen valamit elmaradt zsoldjukból (amellyel, és még jóval többel is, már korábról tartozott).

Röviddel ezután, a következő napon, október 15-én, ezek a hitszegő hajdúk (akikhez a Bocskai mellett állókon kívül újabb 3000 csatlakozott) aljas módon megtámadták egy gázlónál Pezzen ezredet és katonáit, akik a hajnali órákban meneteltek abban a reményben, hogy délidőre Adorjábanba, a főkapitányhoz érkeznek. A becsületes német lovasok és gyalogosok egyáltalán nem gyanakodhattak, vajon velük együtt a hajdúk is hűségesek-e hozzánk, hiszen a hajdúk épp a megelőző napon tették le az újbóli esküt hűségünkre és fogadták el a pénzt. Végül tisztességtelen módon győzött a túlerő, és noha hősiiesen küzdöttek az életükért, végül csaknem mindnyájan elestek, Pezzen ezredes súlyosan megsebesült, másokkal együtt fogságba esett.²⁷

Verba sunt [azt mondják]: *Non virtute solum, sed et consiliis est hostis vincendus* [az ellenséget nemcsak bátorsággal, hanem stratégiával is le kell győzni], Pezzen katonái inkább a rablott kincseket és a tekintélyes zsákmányt ajánlották fel, mintsem hogy hősiiesen harcoltak volna.

27 A Bocskai mellé állt hajdúk 1604. október 14. éjjelén Álmosd és Diószeg mellett verték meg a Pezzenezredet.

A hűtlen csürhe ez után a szégyenletes cselekedet után a zsákmányt egymás közt elosztotta, tovább haladt és azt tervezte, hogy Belgioiosót megmaradt seregünkkel Váradnál bekeríti.

Vae tibi qui spoliast, quia tu spoliaberis ipse [Jaj neked, ki fosztogatsz, mert téged is ki fognak fosztani]! Mindent, ami Pezzen katonáin vagy náluk volt, a szegény ártatlan emberektől rabolták Magyarországon.

A közönséges csöcseléket felizgatta és feleskette a követésére, illetve egy új királyéra, akit nemsokára mutat majd nekik. Átállásra bírt néhányakat végváraink helyőrségéből is.

Soha nem királyra gondoltak, hanem fejedelemre, *imperatoris bellici* [hadparancsnokra], akinek meg kell adni minden illendő és keresztényi engedelmességet *in defendis aris et focis* [az oltárok és tűzhelyek védelmezésében]. Az, hogy a császári katonák is átálltak Bocskaihoz, leggyakrabban azért történt, mert a *praesidarii* [a helyőrségi katonák], de a mezőn szolgálók is emlékeztetükbe idézhették rendkívül gyenge fizetségük mellett az üldöztetésüket, hiszen az üdvös és tiszta evangélikus tanítás keresztény prédikátorait minden végvárból kiutasították és elűzték, a katonákat pedig arra a tévelygésre kötelezték, amelyet szerzetesek, papok és jezsuiták tártak elénk.

És *in summa* [mindent összevéve]: a felkelés olyan mértékben terjedt a vidéken, hogy Belgioioso, miután Váradot megerősítette, megmaradt seregével egy másik úton Tokajba, majd a Tiszán át Kassa felé hátrált (amely városba, mint a felkelők szövetségébe, nem engedték be).

Kassával kapcsolatban az a helyzet, hogy a learatott gabona az elővárosokban maradt cséplés nélkül és a bor is kint maradt. A város aggódott, hogy ha a menekült Belgioioso a városba vonul vissza, a megérkező hajdúk pedig kérik, hogy öt és a katonáit szolgáltatassák ki, de nem kapják meg, feldúlják majd az elővárosokat és erősen égetni fognak, Belgioioso pedig zsarnoki cselekedeteit bevégezvén egyik vérfürdőt okozza majd a másik után. Ezért a polgárok Rottwitzon és von Schneckenhausen²⁸ keresztül barátságosan megkérték Belgioiosót, menjen a nagyobb károk elkerülése végett egy erős és távolabb fekvő várba. Lehetőség szerint a hajdúk első dühét is le akarták csillapítani és megbékíteni őket, ezért a kassaiak más szolgálatok mellett a hajdúk kapitányainak és másoknak 8010 tallért adtak, félig pénzzel, félig posztóban, és tárgyalás útján megállapodtak abban, hogy azok övéikkel együtt elhagyják a várost és visszatérnek a nyílt mezőre. Korábban Kassa városa (építése és létezése óta) egyáltalán nem

28 Hans von Schneckenhaus, a császári sereg tisztje a tizenöt éves háborúban.

folytatott semmiféle levelezést Bocskai úrral vagy bárkivel az ő környezetéből, de most más városokhoz és településekhez hasonló módon írásban engedelmességet fogadott Bocskai úrnak, amennyiben megvédelmezi és megtartja őket mind a törökökkel, tatárokkal és mindenféle ellenséggel szemben, beleértve a lelkek ellenségét is.²⁹ De mindezt csak addig, amíg a dolgok helyre nem állnak; a Római Császári és Királyi Felséget pedig [a város] nyilvánosan úgy említette többször is, mint Magyarország legmagasabb felsőbbségét és királyát, valamint kijelentette, hogy korábbi kötelességétől és hűségétől nem áll el. A Bocskaival írt pátens másolatát [a város] megküldte Őfelségének és Ő Fejedelmi Fenségének, Mátyás főhercegnek is. Erich Lassota akkoriban kinevezett kassai kapitány³⁰ is tanúsíthatja, hogy a város elküldte neki Lippai Balázs³¹ levelét, amelyet az érkezése előtt írt, és arra kérte, küldje tovább Bécsbe, a fenséges Mátyásnak, ami meg is történt. A városnak sosem állt szándékában, hogy Őfelsége ellen valami méltatlan dologba kezdjen, míg Kassa a többi várossal és az egész ország nagy részével együtt az említett írásos megegyezést kötötte, Isten különös rendelése szerint, minden emberi reményen túl.

Egészen Szepes váráig kellett vonulnia, amely alá szálltak a lázadók 22-én, lövették és ostromolták. Magyarország legelőkelőbb nemes urai nem akartak az eseményekben avatkozni, hanem kezdetben részint Lengyelországba távoztak, részint pedig írásban biztosítottak bennünket arról, hogy értünk, mint egyetlen jogos királyukért és urukért élnek és halnak, alázatosan kérve bennünket, hogy számukra küldjünk segítséget és nyújtsuk feljűk kezűnket. Mire parancsot adtunk főhadparancsnok-helyettesűnknek, Giorgio Basta grófnak, rendelkezék egész felső-magyarországi keresztény seregűnkkel és ezt a felkelést, ahol lehet, jó szóval, ahol viszont szükséges, erőszakkal csillapítsa le, amely parancsnak Basta engedelmeskedett is.³²

Hogy Basta milyen hasznot hajtott és miért indult Esztergom helyett Magyarországra, arról van tapasztalatunk és a mai szem is tanúsítja. Bocskai úr javasolt neki egynéhány keresztény, Isten és a világ irányában

29 Kassa 1604. október 30-án engedte be Bocskai hadait, Késmárk november 9-én, Bártfa 10-én állította ki a hitlevelet.

30 Erich Lassota (1550–1616) a sokat látott Habsburg diplomata nem kassai kapitányként, hanem *Mustermester*ként (toborzótisztiként) tartózkodott a városban.

31 Lippai Balázs (†1605) hajdúkapitány, a Bocskai mellé álló hajdúk egyik vezetője, később a fejedelem megölette.

32 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

egyaránt felelősségteljes dolgot, Basta azonban, aki hatalom- és pénzéhes ember (mivel Bocskai úr csak Erdély kormányzását kérte, a szabad vallásgyakorlat és az ország régi szabadságainak megtartása mellett),³³ a meg egyezéseket sutba dobva, azonnal mindazt, amit *in transitu et fuga* [sietős haladtában] talált, tüzzel-vassal feldúlt, elpusztított és lerombolt. A magyarok mást érdemlettek volna Őfelségétől, hiszen miután Őfelségét *in gratiam domini parentis in adolescentia sua* [fejedelmi szülője kedvéért gyermekségében] magyar királlyá koronázták, Magyarország indokot és okot adott a Szent Római Birodalomnak és utána a Cseh Koronának is, hogy Őfelsége oly nagy tisztességre és hivatalra jusson *ab exemplo Ungaricae gentis* [a magyar nemzet példáját követve], ami talán nem történt volna meg, ha a magyar nemzet nem kezdte volna meg a sort.³⁴ Bocskai senkinek sem adott új szabadságokat, hanem kinyilvánította, hogy mindenkit megvéd és támogat saját szabadságában.

Ám eközben Bocskai sok hívet szerzett, 30.000 kiképzett török és tatár katonával és további éretlen legényekkel erősödött, ezekkel követelte tőlünk Magyarországot (amelynek mi Isten akaratóból harmincadik éve koronázott és uralkodó királya vagyunk és azt eddig nehéz ütközetekben is szerencsésen megtartottuk).

Hogy végleg meggyűlöltesse a dicső német nemzetet (amely az említett korona, mint szeretett hazánk védőbástyája megőrzésére a török ellenében immár több mint száz éve oly sok nemes vérért és javát áldozta), [Bocskai] sok új és lehetetlen szabadságot ígért a magyaroknak. Tájékozatlan és tanulatlan emberek megtévesztésére a vallást saját gazemberségének köpenyeként használta, annak ellenére, hogy személyesen nem a keresztény hit követője, hanem ifjúságától fogva egy mérget terjesztő arianus volt és most is az.

Jelentkezzen, hogyan hívják azt, aki Bocskai urat valójában és alapjában meg tudja ítélni, *multa dicitur, nihil probatur* [sok dolgot mondanak, semmit sem bizonyítanak], az emberek szívét és lelkét Isten látja egyedül! *De ex circumstantiis externis* [külső körülmények alapján] Bocskait senki sem vádolhatja az arianizmussal, hiszen akkor *abnegator publicae lucis et veritatis* [a nyilvános fény és igazság tagadója] lenne. Ez *manifestissima calumnia* [a legnyilvánvalóbb rágalmazás] és csaknem felesleges rá válaszolni, mert olyan, mintha igaznak tartanánk ezt a felvetést: *Nonne*

33 Utalás arra, hogy Basta évekig Erdély kormányzójaként működött.

34 Rudolfot már 1572-ben magyar királlyá koronázták (húsz éves korában), míg cseh királlyá koronázására 1575-ban került sor, német-római császárrá pedig csak apja, Miksa halála után, 1576-ban.

recte dicimus quod Samaritanus tu es et Daemonium habes? [Nem jól mondjuk-e mi, hogy te Samaritánus vagy és ördög van benned?]³⁵

A legutóbbi magyar országgyűlésen minden magyar egyházi és világi felsőbbség jogosnak ismerte el az egri káptalan évek óta hangoztatott panaszát és bejelentéseit azzal kapcsolatosan, hogy a minden közvetítő nélkül aláink rendelt Kassa városának kötelessége átadnia templomait az említett káptalannak (azon az alapon, hogy azok régi királyi alapításúak) és az országgyűlési határozatokban ténylegesen el is rendelték annak végrehajtását.³⁶ Ennek révén vonta Bocskai saját oldalára az említett Kassa városát és olyannyira magához csábította, hogy azok nemcsak – ahogy fent említettük – kizárták főkapitányunkat, Belgioiosót a városból, hanem egyben néhány más felső-magyarországi várost és mezővárost is maga mellé állított azzal az álságos ígérettel, hogy hitük szabadságát meg fogják védeni.

Nyilvánvaló és jól ismert, hogy az egri káptalan előzőekben említett, rendes jogi eljárásán kívül senki az egész Magyarországon a vallás és az egyház tekintetében semmilyen változást nem kezdeményezett.

Nota bene [Figyelem]! Igencsak csodálkozásra méltó dolog, hogy vannak emberek, akik nem szégyellik magukat Isten és a világ előtt, és ilyen nyilvánvaló, egyértelmű és az egész világ számára átlátszó hazugságokat minden féltékenység nélkül írásban közölnek a Szent Római Birodalom választóival és rendjeivel. Ilyen semmirevaló, hamis és – *ignoscat pudor civilis* [a polgári szégyenérzet bocsássa meg]) – végletesen szégyentelen hazugságról egyetlen jogi iratból vagy dekrétumból sem tudunk, született legyen az akár *in sede spirituali* vagy *in Regia tabula* [egyházi bíróságon vagy királyi táblán]. Erről azonban *per totam Hungariam*³⁷ [egész Magyarországon] senki semmit sem tudott és mikor *per virgulam censoriam quorundam pontificiorum* [némely főpapnak egy lap szélére tett megjegyzése útján] megtörtént, *quod nihil est* [ami nem így van], hol és ki lett *ex reis* [a felelősök közül] bíróság elé állítva? Senki sem tud semmit nyilvános ítéletről, a legkevésbé sem, az azonban ismeretes, hogy Őfelsége mindazokat, akik nem lesznek jezsuita katolikusok vagy nem akarnak azzá lenni, személyükben máglyára veti, vagyonukat és javaikat elkobozza. Ha a felső-magyarországi vármegyék és kerületek a kassaiak ügyét nem ka-

35 A *Bibliában* a zsidók Krisztusnak teszik fel ezt a kérdést (Ján 8,48).

36 Az 1604. évi törvények között valójában nem találunk hasonlót, a kassai esetre még az utólag betoldott, hírhedt XXII. törvénycikk sem tér ki explicit módon.

37 Bocatius kommentárjainak egyik olvasója ezen a ponton beszűrt egy saját megjegyzést, amelyet a müncheni kézirat másolója „a szerzőn kívül” megjegyzéssel toldott be a szövegbe: „huius insignis imposturae et mendacii” [ennek a páratlan ámitásnak és hazugságnak].

rolták volna fel, miért tiltotta volna el Őfelsége a vármegyéket és a rendeket *in articulis Dietae Posonii anno 1604 et quidem in ultimo* [az 1604. évi pozsonyi országgyűlés törvénycikkeiben, mégpedig az utolsóban] attól, hogy *in negotio religionis* [a vallási ügyében] összefogjanak?³⁸ *Qua fronte et quo pudore* [Micsoda orcátlanságnak és micsoda szégyennek] értsük ezt, hogy Őfelsége a kassai templom elvételén kívül senkit sem akart vallásában háborgatni? *Indignia sunt haec refutatione* [Ezek még cáfolatra sem méltók], hiszen nagyon is igaz és ország-világ előtt nyilvánvaló, milyen szörnyű erőszakkal és zsarnoksággal sanyargatta a végletekig az istentelen Belgioioso a kassaiakat és hogy mit cselekedett Nagyidán vallon csapatával; mit művelt egészen Tokajig; mit csinált Pethe Márton királyi helytartó Thurzó Kristóf segédletével Lőcse városában, ami kiváltotta a polgárság ellenállását is; és mit műveltek Szuhay István és mások Pozsonyban, Sopronban, Szentgyörgyön, Modorban, Bazinban, Galgócon, Besztercebányán, Körmöcbányán, Selmecbányán és más alsó-magyarországi városokban; és mik voltak Migazzi Miklós váradi püspök és királyi kamarai prefektus tervei Váradon és másutt.³⁹

Hogy azonban Bocskai törekvéseiben egyáltalán semmi szerepe a vallásnak, illetve annak, itt vagy ott milyen hitűek az emberek, jól kivehető abból, hogy Szendrőben és Kállóban lemészárolták augsburgi konfesszió lévő német katonáinkat, prédikátorikkal együtt;⁴⁰ legjobb 1200 rác, magyar és más lovasunkat ugyancsak megtámadták és megölték a Tiszánál, egyedül azért, mert hozzánk hűségesek maradtak. A fent említett, tisztességtelen módon megtámadott sziléziai lovasoknak, valamint a Pezzen kapitányunk által toborzott német hadinépnek haláluk után levágták a füleit és az orrát, és ezeket zászlóikkal együtt a török szerdár elé vitték. A felkelő hajdúk a német nemzet katonái feleségeinek szégyenletes és ocsmány módon a melleiket levágták, kis gyermekeiket nyársra húzva hordozták körbe és másfajta embertelen szégyenletességeket is elkövettek rajtuk.

Bocskai, miután hajdúival bebocsájtást nyert Kassába, fizetőmesterünktől erőszakkal elragadott 75.000 tallért, amelyet a háború céljaira küldtünk oda, hogy ezzel az

38 A XXII. törvénycikkben, amelyet Rudolf utólag toldott az országgyűlésen elfogadott törvénycikkek közé, amely megújította a vallásügyben korábban hozott törvénycikkeket és megtiltotta a vallásügy további tárgyalását az országgyűléseken.

39 Mindezekről lásd a felső-magyarországi rekatolizációról szóló szövegeket, illetve a *Hűsz artikulust* (nr. 1, 6).

40 Kállót kapitánya, Káthay Mihály 1604. október 29-én adta át Bocskainak. Szendrő 1605. január 5-én adták fel védői, annak ellenére, hogy ellátási problémáik egyelőre nem voltak. A vár parancsnoka, Lahy kapitány január 12-én ért Bastához, Eperjesre, ahol eljárást indítottak ellene.

egész világ számára világossá váljék, mi Bocskai szándéka: vagyis hogy Erdélyt, Havasalföldet és a magyar korona többi részét tőlünk elragadja, magát a török védelme alá helyezze és vele együtt a háborút kiterjessze a németek és mások földjére.

Ha Bocskai hadinépe egy lutheránus prédikátort vagy valakit a nevezett vallásból megsértett, az nem abból a szándékból következett, hogy a lutheránusokat üldözzék, mivel az erdélyi, felső- és alsó-magyarországi városokban, valamint a hét bányavárosban sok magyar úr és nemes ember ezt vallást követi. Inkább azért, mert *ipsorum maxima pars* [legnagyobb részük] *Lutheranae et repurgatae Evangelicae religionis* [a lutheránus és a megtisztított evangéliumi vallás] üldözője volt, közöttük a bűnösök mintaképei találhatók, különösképpen a rácok (*quibus* – miként a vallok között is – *prorsus nulla fides et pietas* [akik között semmiféle hit és jámborság nincsen]). Lehetetlen, hogy *in expugnatione huius et alterius praesidii* [e helyőrség, vagy egy másik elfoglalása során] mindenkit különbözőképpen kezeljenek, ilyen esetben mindenki csak a *summam exercitus és causae communis*ra tekint [a sereg egészét és a közös ügyet tekinti]. Ha valamilyen visszaélés történt, azt *in primo impetu* [első indulatukban] cselekedték. Tehát *patientia saepius laesa fit furor* [a túl sűrűn próbára tett türelem haraggá válik], de hogy mindezt a nemes német nemzet kárára tették, *negatur* [tagadom]. Ha a császári fizetőmestertől, akárki is legyen, akár többet, akár kevesebbet elvettek, mindez *iure belli* [a háború jogán] történt, mert a háborúhoz mindenek előtt pénz szükséges. Korábban sem Ófelsége tulajdona volt az, hanem Kraussenegg és mások mindenféle erőszakkal kaparták össze,⁴¹ ahogy Kassa városa is néhány nappal azelőtt *nomine mutui* [kölcson címén] Ófelsége számára 4000 forintot és ugyanakkora értékű posztót (összesen 8000 forintot) adott le az említett Kraussenegg mesterkedése folytán a fizetőmesteri hivatalba, ami aztán jól jött a hajdúknak.

Az pedig teljesen téves, hogy Bocskai úrnak az lett volna a szándéka, hogy a háború Németföldre hozásának segítségére igyekezzenek.

Eközben Bocskai felvette az erdélyi fejedelem, a székelyek ispánja, Felső-Magyarország ura címeiket és országgyűlést hívott össze Kassába,⁴² amelyre a töröktől élvezett védelmének bizonyítására egy tekintélyes csaut is magával hozott, akit a török szerdár kül-

41 Johann Paul Krauss von Kraussenegg (†1617) császári kamarás, ekkoriban császári biztos Erdélyben.

42 Bocskait majd csak a nyárádszeredai országgyűlés választja erdélyi fejedelemmé 1605. február 21-én. Azonban Lala Mehmed pasa nagyvezír egy Budán, I. Ahmed szultán nevében kiállított okmányban (ún. *berátban*) már 1604 novemberében elismerte Magyarország királyának és Erdély fejedelmének.

dött, és akivel Bocskai minden tanácskozás alkalmával egyeztetett. Ez a hitszegő gyűléscske úgy határozott, hogy tőlünk elpártolnak, a németeket és a magyarokat elűzik, a pápistákat és a lutheránusokat üldözik; kinyilvánították emellett, hogy a török beleegyezett: tíz évig szabadon élhetnek az ő védelme alatt, és ha ez az idő elmúlik, újabb megegyezést kötnek majd. És ennek jeléül a csasú átadott Bocskainak – mint immáron a szultán alattvalójának – egy török zászlót, egy impozáns arany ruhát és egy drágakövekkel ékesített szablyát.⁴³ A Bocskaival Kassán tartózkodó előkelők között is kiosztott tizenhat arannyal díszített palástot *in signum subjectionis* [alattvalói voltuk jelzésére], ezek a mamelukok ezekben a ruhákban járkáltak fel-alá a városban, és ebben mulatoztak. A mi még hátrahagyott zászlóaljnyi katonánkat kiűzték a városból és attól nem messze, adott szavuk ellenére levágták őket.

A fejedelem nevet *invitus et cum effusis lachrymis* [akarata ellenére és könnyeket hullatva] kellett felvennie a szerencsi országgyűlésen, ahol őt az ország és a rendek erre felkérték.⁴⁴ Ami ezt az országgyűlést illeti, azt a többihez hasonlóan a magyar szabadság és az ország törvényei szerint rendezték, de hogy arra használták volna, hogy egy törököt *cuiuscunque dignitatis et nominis* [bármilyen rangja és neve legyen is] bemutassanak, *λόγοι sunt* [csak szóbeszéd]. Az országgyűlés után valóban érkezett Kassára török követség, *sed nihil ad rem* [de ez nem tartozik ide].⁴⁵ Hogy a kompromittálódottak megadóztatásán kívül egyetlen szó is elhangzott volna a lutheránusok és a németek üldözése és az országból való kikergetésük végett, ez viszont *veritas vel Barbiana vel pontificia* [vagy Barbiano-féle, vagy pápista igazság]. *Eodem pertinet* [Ugyanide tartozik] a szövegben szereplő kijelentés a Magyarország és a törökök közötti megegyezésről. Ennek nincs semmi valóságalapja. A csasú és a fent említett követséget nem *eo fine* [abból a célból] küldték, ahogy a körlevél írja; még kevésbé örültek [a jelenlévők]

43 A szerdártól, Lala Mehmed pasától Ali és Uzun Mehmed *mütefferrikák* vitték Bocskainak a *berátot*. Megérkezésük időpontjáról pontos információnk nincs, annyi bizonyos, hogy 1604. december 12-re már Bocskai kezénél volt a kinevezési okmány. Ezzel párhuzamosan a Fényes Portáról is érkezett hozzá Hadzsi Hüszejn *kapudzsi basi* (főajtónálló), aki 1604. november 20-án a szultán által küldött karddal övezte fel, valamint zászlót és lovat adott át neki.

44 Bocskait a szerencsi országgyűlés 1605. április 17-én választotta meg Magyarország fejedelmének, de ez nem függött össze a császári körlevél által említett titulusok használatával, hiszen azok az erdélyi fejedelemnek jártak ki.

45 Az 1604. november 12-re, Kassára összehívott „országgyűlés” mindössze egyetlen napig ülésezett, így a *kapudzsi basi* ténylegesen már csak a gyűlés után adhatta át Bocskainak a szultán által küldött hatalmi jelvényeket.

annyira az ajándéknak és nem rendeztek belőle maszkabált sem. *In summa*: Κρήτες ἀεί πσευδαί [Mindent összevetve: Minden krétai hazudik].⁴⁶ A Kassán maradt katonák részint kassaiak és környékbeliek, avagy házaságukból eredően, az asszony és a gyerek miatt maradtak, mivel *patria est, ubicunque bene est* [haza ott van, ahol jó lenni], és egyébiránt már megcselekedték, amit egy katonának tennie kell. Mind keresztényként, mind a közösség tagjaiként sokkal inkább akarták hittársaikkal megtartani a békességet, ezért nem tarthatjuk őket gazembernek.

A város feletti irányítást átadták egy Káthay Mihály nevű személynek (aki ezelőtt Kállóban a mi kapitányunk volt, ő adta át az erődöt és ahogy fent említettük, levágatta a német katonákat és prédikátoraikat), és kinevezték Bocskai főkancellárjának és helyettesének.⁴⁷

Ez Kassától hét magyar mérföldnyire (avagy tizenegy-tizenkét német mérföldnyire) történt, egy Siebenlinden nevű városkánál, *prorsus inscio Domino Botscai* [teljes mértékben Bocskai úr tudtán kívül] és *temeritate rusticana* [a parasztok meggondolatlanságából], akik korábban nagy károkat szenvedtek tőlük. És (*cuius instinctum nescitur*) [nem tudni, mi által vezetett] nem a teljes kassai zászlóalj vonult ott (egy részük ugyanis Belgioiosóval volt, *eaque maxima pars* [nagyobbik részük] pedig felesküdt Magyarországra, majd *in oppugnatione arcis Scepusiensis* [Szepesvár ostrománál] megadta magát Belgioiosónak és újra Ófelsége szolgálatába állt), hanem csak két vagy három egység. Ezekről pedig Isten és az egész világ előtt tudott volt, hogy igen romlott emberek, akik súlyosan megsértették a magyar nemzetet *per diversis modis injurias et rapinas publicas* [a kártételek különböző módjaival és nyilvános rablásokkal], a Mindenható Istent pedig fajtalan, szodomita természetükkel és életükkel. Még vezetőik is törvénytelen gyermekeket nemzettek az általuk elfogott török nőszemélyekkel és cselédekkel, akik *simul et semel more ethnico* [egy füst alatt, pogány módra] feleségeik, illetve ágyasaik voltak. Ez mind a német, mind a magyar nemzet körében oly jól ismert, hogy Ófelsége ezen familiájukat *ex commiseratione* [szánalomból] mind a mai napig eltartja Krakkóban.

46 Helyesen: Κρήτες ἀεί ψευσταί.

47 Káthay Mihály (†1607) kállói kapitány, majd Bocskai kancellárja. A fejedelem halála után annak megmérgezésével vádolják, és a hajdúk megölik (lásd Pázmány Péter vitairatát, nr. 28.). Kálló várát 1604. október 29-én adta át Bocskainak.

Káthay Mihály, Ófelsége kállói kapitánya, egy pápista, akkoriban megbízott főkapitány volt, jelenleg is *cancellarius Regni Hungariae* [a Magyar Királyság kancellárja], mivel mi a császári udvarral ellentétben nem a vallásra, hanem a személy képességeire tekintünk. De hogy a kivonuló katonákat és prédikátoraikat az ő parancsára ölték volna meg, *negatur* [tagadom]. *Consequentia* [Következtetés]: bizonyításra vár, hogy ami történt, az ő parancsára történt. Azt azonban tudjuk, hogy mit tett Basta: kérte egy előkelő magyar úrtól, hogy kastélyát – ahová *sub persecutione Barbiana* [a Barbiano-féle üldözések során] néhányan máshol lévő javaikat Kassáról és egyéb helyekről oda menekítették – nyissa meg előtte, hitére esküdvé és *incolumitas omnium rerum* [minden javának sértetlenségét] ígérve a Keczer István nevű nemesnek. Ő meg is nyitatta, ám abban a pillanatban Keczer Istvánt övéivel együtt szánakozásra méltó módon meggyilkolták és lemészárolták, a letétben lévő tárgyakat pedig elrabolták és magukkal vitték. A károsultak és mások ezért *inscio et insalutato suae magistratu* [előljáróik tudta és jóváhagyása nélkül] ezeket az embereket, akik a szegény népnek is nagy kárt okoztak, a maguk részéről szintén kirabolták és megrövidítették.

Caeterae Thrasonicae iactantiae [Más hencegő dicsekvéseket] már *Jonas Hungaricus* [Magyar Jónás] is megcáfolt, csupa ellentmondás, *vicimus et occubuimus* [legyőztük és leterítettük].

Ezután Bocskai távozott onnan embereivel, fogadta a segítségül jövő, személyesen megjelenő budai és az egri pasákat és néhány ezer fős török kíséretüket, elsáncolta magát egy megerősített hágónál Borsod vármegye területén, a helyet nagy tűzerővel látta el.⁴⁸ Ezután különböző helyeken véres összecsapások zajlottak köztük és a mi fent nevezett tábornokunk, Giorgio Basta gróf, illetve a hadinép között, de a Mindenható atyai segítségével a mieink mégis legyőzték őket, a lázadók és a törökök közül pedig néhány ezren ott veszték.⁴⁹ Abban lehetett reménykedni, hogy egy ilyen győzelem után a mi Kassa városunk felismeri eljárásának jogtalanságát és engedelmességet fogad, ám Bocskai és annak helyőrsége oly mértékben tévutakra vezette a polgárokat, hogy mind a mai napig ragaszkodnak a lázadáshoz és folytatják azt. Ezután a mi kimerült hadseregünk a

48 Az egri beglerbég, Szúfi Szinán pasa valóban személyesen csatlakozott 3000 fős hadával Bocskaihoz, de arról nem tudunk, hogy a budai beglerbég (1604 júniusától a korábban Temesváron hivatalt betöltő Bektás pasa) is hasonlóképpen járt volna el.

49 Basta hadai először Osgyánnál, majd Edelenynél is vereséget mértek Bocskai csapataira, 1604. november 14-én, illetve 28-án.

jelenleg is tartó téli idő miatt kénytelen volt visszavonulni Eperjesre és óvatosságból ott marad, amíg a szükséges alkalom és lehetőség nem mutatkozik.⁵⁰

Hoc est [Azaz] olyan elvonulás, amit nagy szégyenvallással, napi elakadásokkal, *cum lacrimis Bastae* [Basta könnyeinek hullatásával] történt, a társzekereket pedig minden tartalmukkal együtt a nyílt mezőn kellett felgyűjtaniuk.

Ezenközben Bocskai Göncbe ment,⁵¹ erős segítséget gyűjt magának a vidéken mindenfelé, így a török közül is. Így nem kételkedhetünk abban, hogy a tél vége és a tavasz beállta előtt nem lehet neki komoly károkat okozni

Haec est verissima [Ez nagyon is igaz].

és amikor majd az ősellenséggel szemben is ellent kell állni, Bocskai még az eddigieknél is több ziláltságot és szerencsétlenséget okoz majd. Hiszen gonosztevői az egész országban nyilvánosan és szégyentelenül a németek kiűzőjének és kiirtójának hirdetik és így dicsérik. Amely gonosz tervtől az örök Isten, aki a törvényes felsőbbség ellen semmiféle összeesküvést nem hagy büntetlenül, atyailag óvjon és segítsen.

Erről az *encomium*ról [dicsérettről] Magyarországon senki nem hallott, ellenkező esetben nem támogatták volna Bocskait. Hiszen az erdélyi városok, Brassó, Szeben, Beszterce és mások, aztán a felső-magyarországiak, Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Igló, a bányavárosok, Gölnicbánya, Szomolnok, Szepesremete, vagy az alsó-magyarországi bányavárosok, Körmöcbánya, Selmezbánya, Besztercebánya nem vetették volna magukat alá Bocskai úr hatalmának, ha nem kaptak volna tőle elegendő biztositékot, hogy megtarthatják ősi jogait. Ha ezt Őfelsége is megadta volna, ez a felfordulás nem következett volna be, *Regis et Regni reciprocatio est* [a király és az ország között kölcsönösség áll fenn]. Bocskai úr maga jó németpárti és egyáltalán nem ellensége a németeknek, csak a saját, illetve Magyarország *juratus hostis*ainak [esküdt ellenségeinek]. Ellenkező esetben Julius herceg és a braunschweigiak is ellenségei a németeknek.⁵²

50 A hajdúk által folyamatosan zaklatott és ellátási nehézségekkel küzdő Basta 1604. december 17-én adta fel Kassa ostromát.

51 A német szöveg különböző verzióiban a „Chiras”, illetve „Gies” forma olvasható, a helynév azonosítása csak a kontextus alapján volt lehetséges.

52 Bocatius feltehetően a Henrik Julius braunschweig-lüneburgi herceg és Braunschweig városa közötti fegyveres konfliktusra utal, amely épp 1605-ben zajlott. A későbbi fejlemények ismeretében a tény, hogy Bocatius épp rá hivatkozik, nem nélkülöz minden iróniát, hiszen Bocskai követét február végén a braunschweigi herceg területén tartóztatják le és ennek következtében tölt öt évet császári börtönben.

Ez volt tehát mindaz, ami az ősellenség, a török és szövetségesei elleni, már többször ismertetett jelenlegi keserves háború mostani szorongató állapotát illeti. A béke és békétárgyalások tekintetében nem úgy áll a dolog, hogy mi néhányszor meg ne kíséreltük volna, hogy tárgyaljunk, mivel reméltük Istentől, hogy elérhetjük azt. Higgye el azonban Fejedelmi Fenséged, hogy mindez csak hamis hitegetés volt a török részéről, mi több tárgyalás alkalmával is észrevettük a csalárdságot, sőt, szégyentelenül nyilvánosan tudunkra adták, hogy mindaddig, amíg mi előttük meg nem alázkodunk és nem követjük mindenben az ő akaratukat, nem köthetünk békét.⁵³ Ahogyan ezt a következőkben ismertetett öt részlet a kellesténél is világosabban bizonyítja.

Ὅτ Παρεργα [mellékes dolog]. Jól látható, ki nyerte ebből a legtöbbet.
Μὴ πρὸς ἔπος [Nem tartozik a tárgyhoz].

1. Hogy a törökök rögtön és késedelem nélkül, akárcsak egy adót, örök időig kikényszeríti tőlünk és utódainktól a korábbi békebarát gesztusként nekik adott ajándékot. Ezt minden évben, kivétel nélkül meg akarja kapni és ettől nem hajlandó a legkisebb mértékben sem eltérni.⁵⁴
2. Azt kívánják, hogy állandó követet tartsunk a Portán, Konstantinápolyban.⁵⁵
3. Adjuk át nekik a mostani nyílt háború alatt bevett erődítményeket, beleértve Erdélyt és Havasalföldet is. Ha ez megtörtént, akkor szorgalmasan kell a szultánnál esdekelnünk, hajlandó-e nekünk átengedni Kanizsát. Egert viszont, amit a szultán személyesen foglalt el, soha nem engednék el, hacsak nem felvértezett kézzel ragadják el tőlük.⁵⁶

Nemo plus iuris in alium conferre potest, quam ipse habet [senki nem ruházhat másra több jogot, mint ami magának van], Havasalföld jelenleg Bocskai úré, Radu vajda *in pristina relicto dignitate Caesareque longe*

53 Több korábbi kísérlet után 1604 februárja és augusztusa között is zajlottak békétárgyalások a Habsburg és oszmán fél között.

54 A 16. században az oszmán fél adófizetést követelt a Habsburgoktól, arra hivatkozva, hogy Magyarországot elfoglalták, de engedélyezik, hogy egyes területeit a császár-királyok használhassák. A Habsburg fél kiemelt figyelmet fordított arra, hogy ezt az interpretációt soha ne fogadják el hivatalosan és a rendszeresen küldött összegeket csak tisztas ajándéknak mondják. Az 1606-ban kötött zsitvatoroki békével kapcsolatban újra és újra visszatérő vitás pont maradt, hogy az abban megállapított összeget a Habsburg félnek évente, vagy csak egyszeri alkalommal kell kifizetnie – a magyarul, illetve törökül kiállított példányok szövege ugyanis ezen a ponton eltért egymástól.

55 A Habsburg uralkodóknak 1546 óta folyamatosan volt rezidens követük Konstantinápolyban, a vonakodás oka nyilván az volt, hogy a tizenöt éves háború kitörésekor az oszmánok Friedrich von Krekwitz rezidensét és teljes stábját bebörtönözték.

56 Kanizsát 1600-ban foglalta el Ibrahim nagyvezír, Egert 1596-ban III. Mehmed szultán. A Habsburg értelmezés szerint az irat keletkezésekor mind Erdély, mind Havasalföld Rudolf tartománya volt, utóbbit a vajda, Radu Szerban a császár nevében irányította.

■ *valere jusso* [megmaradt az egykori méltóságában, miután a császártól hosszú időre elbúcsúzott].⁵⁷

4. Az Istenben nyugvó nagyra becsült elődeink által Szülejmán szultánnal kötött legelső béke rendelkezéseiben, amit Szelim és Murád is esküvel erősítettek meg, szó szerint az áll, hogy ha békeidőben egyik fél a másiktól erővel vagy fondorlatosan elvesz valamit, azt késedelem nélkül vissza kell adni, a bűnöst pedig fej- és jószágvesztésre kell ítélni.⁵⁸ Ezt Szelim és Murád szultánok uralkodása alatt azonban nem tartották be és a mi keresztény elődeinktől Felső-Magyarországon sok várat, a szlavón területen, az Una és a Kulpa között pedig majdnem mindegyiket magukhoz ragadták. Sokszor kértük már a fent nevezett, esküvel megpecsételt kötelezettségvállalások nyomán a bennünket megilletők visszaszolgáltatását, de kérésünk kielégítését mindaddig a legkevésbé sem sikerült elérnünk.
5. Legutóbb azt is kinyilvánítottuk, hogy az üdvös béke létrehozásának érdekében már azzal is megelégednénk, ha a törökök Egert és Kanizsát nem adnák át, mindenki megtartaná, amit a szerencse nekik adományozott; Erdélyt azonban nem engedhetjük ki a kezünkől, hiszen az a miénk János király néhai fiának adománya, illetve a még életben lévő Báthory Zsigmond önkéntes lemondása révén,⁵⁹

■ *αὐτὰ περὶ αὐτῶν* [Ezek róluk]

valamint azért, mert az országot többször is karddal szereztük vissza és több milliónyi aranyat kellett rá költenünk. Havasalfölddel kapcsolatban olyan módot akartunk találni, amellyel mindkét oldal megelégszik, azzal a kikötéssel, hogy meg akarunk szabadulni az évi ajándékfizetéstől és a török udvarnál egy állandó követ fenntartásának követelményétől, inkább mindig az éppen fennálló szükség szerint küldenénk be mindkettőt. Eme békeszerető akaratnyilvánításunkat a török gyalázatosan kicsúfolta, elfogadhatatlan feltételeket erőltetett nagy hévvel. Amikor pedig nem akartunk mindazokba azonnal beleegyezni, és a szerződés érvényesítése érdekében rögtön követséget

57 Radu Şerban havasalföldi vajda 1601-ben fogadott hűséget Rudolfnak és kapta meg Havasalföldet (amely akkor még nem volt a birtokában) a császártól hűbértokként. Időközben a szultán is elismerte uralkodását, sőt, portai patrónusai nagyon hatékonyan védelmezték a többi trónkövetelővel szemben, de a Habsburg udvar fenntartotta a korábbi jogi fikciót. A császári körlevél egy későbbi, a Rudolfról váró hadi kiadásokat részletező része (amely a nyomtatványból kimaradt) még visszatért a havasalföldi vajda személyére, megemlítve, hogy neki is kell fizetni évi 120.000 tallért. Bocatius ehhez a következő kommentárt fűzte: „Ezt a fáradságot Őfelsége megspórolhatja magának, mert Radu vajda már Bocskai jó híve.” Valóban, a korábban Simion Movilă trónigényét támogató Bocskai 1605 augusztusában barátságot fogadott a havasalföldi vajdával.

58 1547 és 1591 között a Habsburg uralkodók összesen tizenegy békeszerződést kötöttek a szultánnal.

59 A dinasztia jogigényét Erdélyre a szöveg János Zsigmond 1551. évi szászsebesi nyilatkozatával, illetve Báthory Zsigmond 1597. évi lemondásával támasztja alá, amelyek kedvezményezettje mindkét esetben a Habsburg uralkodó volt – tekintet nélkül arra, hogy később mindketten visszatértek a trónra.

küldeni Konstantinápolyba, számos esetben felajánlotta, hogy a béketárgyalóink, akik Budán keresztül készek lettek volna hozzájuk menni, ugyanazon az úton rögtön vissza is mehetnek.

Πάρεργα, *Nihil ad rem* [Mellékes. Nem tartozik az ügyhöz].

A most elbeszélt körülmények révén már elegendő mértékben nyilvánvalóvá vált, hogy mostanság milyen bánatba, gondba, milyen veszélybe és szükségbe került szerett hazánk. Hiszen az elmúlt tizennégy évben erőnket megfeszítve igyekeztünk, hogy az ilyen erőszakot eltávoztassuk és állandósághoz vezető béketárgyalásra jussunk. Panaszra méltó dolog, hogy oly sok jószág- és véráldozat után semmi más vigaszt és hasznot nem remélhetünk, mint hogy ez a szégyentelen és hitszegő zsarnok örökké fizetendő adóval kötelez magához minket és az egész Római Birodalmat, amelyet évente kell udvarába szállítani, hogy pénzéhes tisztségviselőit kedvük szerint jóllakassuk, az erődítményeket és területeket pedig, amelyeket a mi nevünkben foglaltak el hősiesen, ismét pogány igájuk alá hajtják. Ellenben mindent, amit (ahogyan fentebb hallhattuk) nagyrészt békeidőben foglaltak el álnok módon esküik, hitlevelük és pecsétjük ellenére, hagyjuk a kezükben. Afelől pedig, hogy lesz-e béke és az meddig tart, állandó bizonytalanságban tartanak bennünket. Amennyiben viszont Erdélyt és Havasalföldet átadnánk, a török hatalma nem elhanyagolható mértékben gyarapodna és ezzel szemben a mi keresztény országaink még nagyobb bizonytalanságba kerülnének.⁶⁰

Transeant cum caeteris erroribus. [Hadd menjenek a többi tévedéssel együtt.]

Fejedelmi Fenségedet ezért ezennel és a következő alkalommal is emlékeztetjük arra, hogy a védekezésről és ellenállásról nem lehet megfelekedni, így hát kötelességünk és jogunk, hogy – mielőtt még nagyobb szükség keletkezne – közöljük Fejedelmi Fenségeddel és a Szent Birodalom egyéb körzeteivel és rendjeivel, hogy az ehhez szükséges alapok csaknem teljességgel hiányoznak és elfogytak. Hiszen mennyi költséggel jár ez a nagy háború önmagában is, a mostanában igen magasra emelkedett zsoldddal és minden más drágulásával! A Szent Birodalom tekintélyes korábbi és újabb, emberben és pénzben küldött segélyei mellett saját királyságainkból és örökös tartományainkból, kamarabirtokaink és -jövedelmeink elzalogosításából és eladásából, illetve nehéz kölcsönök felvétele révén súlyos terhet viseltünk és viselünk. Királyságaink, országaink és kamarabirtokaink nem csupán kifogytak a pénzből és a javakból, de Magyarországon és Ausztriában egész kerületek, városok, mezővárosok és falvak, földek és szőlőhegyek állnak megműveletlenül, pusztán és üresen. Mindezt, úgy gondoljuk, nem szükséges Fejedelmi Fenségednek bővebben elmesélni, hiszen Fejedelmi Fenséged előtt mindez

60 Az érv – akárcsak a Habsburgok hatalma alatt álló tartományok nehéz helyzetének ecsetelése – szerepelt már az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlésre írt előterjesztésben is.

nem maradt titokban, és korábban elégszer vezettük le és ismertettük írásban és köve-
teink útján egyaránt, a birodalmi és kerületi gyűléseken és azokon kívül is.

A háború most ismertetett, eddigi és ezután következő fejleményei, illetve az azok so-
rán keletkezett, sokszor erőn felüli kiadások alapján könnyű átlátni, mennyire volt ele-
gendő a két évvel ezelőtt megszavazott tekintélyes mennyiségű birodalmi hozzájárú-
lás.⁶¹ És noha annak kifizetését négy esztendőre osztották fel, a rákövetkező két évben
az ellenség olyan erővel támadott folytonosan, hogy egyedül az elmúlt két esztendőben
a szükséges védekezésre és ellenállásra ötvenmilliót kellett kifizetni (a végeken tartóz-
kodó rendes helyőrségek számára fenntartott juttatás nélkül), amiről ha kell, részle-
tesen is el lehet számolni. Sokkal többet tehát, mint amit korábban arra kellett volna
költeni, hogy a török ellen akár négy hadjárathoz is felfegyvereznénk és ellátnánk a se-
reget. Így tehát mindenki jól láthatja és elhiheti, hogy a mostani veszedelem feltartóz-
tatására semmi más nem áll rendelkezésre, mint a fent említett birodalmi segély.

Eadem chorda. [Ugyanaz a húr.]⁶²

Ezzel szemben biztosabb a biztosnál, hogy a maradéka annak a Magyar Királyság-
nak, amelyet a mi mélyen tisztelt elődeink a Szent Birodalom választófejedelmei és
rendjei közreműködésével több, mint száz esztendőn keresztül segítettek Németország
a török elleni védőfalaként fenntartani, emberemlékezet óta nem volt olyan nagy vesze-
delemben, mint most.

[A Magyar Királyság említett maradéka] semmi más, csak Pozsony, Győr
és Komárom, ahová azonban mostanában már nem juthat be sem élelmi-
szer, sem más ellátmány.

Hiszen ennek az évnek a tavaszán nem egyedül az ősellenség, a török vonul ellenünk
teljes erővel vízen és szárazon (amiről hiteles forrásból értesültünk), hanem a Kassán
lévő csaus az áruló Bocskainak megmondta azt is, hogy a törökök Kanizsánál nagy erő-
vel akarnak betörni. A felkelők cserében arra kötelezték magukat, hogy egyenesen Po-
zsony ellen vonulnak és Ausztriában egyesülnek a török sereggel. Őket követi majd, ha
szükséges, a szultán is, személyesen. Bécs városát megszállják és onnan haladnak majd
tovább a dicső német nemzet végső tönkretételére és elnyomására, rájuk öntik vérszom-
jas haragjukat, ahogy a törökök és basájuk már most is szégyentelenül naponta lovagol-
nak Kassára,

Kassára nem engedik be a törököt, hacsak nem követségbe, előzetes érte-
sítéssel jönnek, nem úgy, mint Lengyelországban, ahol az örmények, ara-
bok, törökök, tatárok és mások oda mennek, ahová csak akarnak. Jó len-

61 Az 1598. évi törökellenes segély után az 1603. évi birodalmi gyűlés Regensburgban ismét beleegye-
zett a *Türkenhilfe* összegyűjtésébe, soha korábban nem látott mértékű összeget ígérve.

62 Parafrázis Horatiusra: „Chorda oberrat eadem.” (Egy húron pendül.) HORATIUS, *Ars poetica*, 356.

ne, ha ennek Magyarországon sem lenne akadály; elsősorban egy igaz és tartós béke megkötése tenné lehetővé azt, hogy kereskedelmi és más becsületes ügyek végett a törökök Augsburgba és Frankfurtba, míg az augsburgiak és frankfurtiak Budára és Konstantinápolyba utazhassanak.

és ennek során sok német polgárt és más városlakókat zsarnoki és barbár módon kivégeznek, asszonyaikat és leányaikat meggyalázzák, javaikat elrabolják és az egész országot végigportyázzák, fel egész Esztergomig.

Mendacium. [Hazugság.] Egyetlen betű sem igaz belőle, teljes, tiszta *figmentum* [kitaláció]. Kassán a törökök vagy a magyarok egyetlen embert sem végeztek ki, nem gyalázták meg senki feleségét vagy gyerekeit, nem fosztottak vagy raboltak ki senkit, kivéve azokat, akikkel a papok művelték ezt. Illetve egy Hans Lückin nevű embert, aki az egri káptalan cselszövése miatt került a városba, mivel velük egy hiten való volt, és a város fejvesztésre ítélte, valamint elkobozták és elárverezték a vagyont is, amivel kereskedett. Mindezt azért, mert megfélemedezett polgári kötelességeiről és arra tett esküjéről, és megszökött a városból. Ezzel ellentétben teljességgel igaz mindaz, ami a szegény, szörnyű üldözésnek kitett polgárokkal történt, amikor 1604-ben, Belgioiosótól és zsarnokságától való félelmükben kastélyokba, várakba, a szomszédos városokba (úgy mint Lőcsére, Bártfára, Eperjesre, Kiszebenre) és máshová menekültek. Hozzájuk hasonlóan a teljes nemességgel is, akiknek nem volt elég jó kőből rakott kastélya vagy felfegyverzett végvéra, és akiknek az említett városokban volt a pénze, ékszerei, ezüstje, aranyozott szablyái, tőrei, ékítőszerei a *mundus muliebris*ből [az asszonyi öltözetből], láncai, övei, *in summa* [egyszóval] egész vagyona: ezeket Basta a rablóival minden sarokból előkerestette, és házról házra mindenkit megesketet [arról, hogy átadták ezeket az ingóságokat]. Mindezt annak ellenére, hogy ekkoriban a szegény bevádolt és kirabolt nemesek még nem fogadták el Bocskait vezetőjüknek, hanem a lengyel határvidéken lévő erdőségekben tartózkodtak *in voluntario exilio* [önkéntes száműzetésben], a kemény, hideg télen, feleségükkel és gyermekeikkel. Lakhelyüket és falvaikat pedig porig égették. Ha Basta nem cselekedett volna ilyen keresztényietlen rablást, gyilkolást és égetést, a nemesség és az ország más lakóinak jó része még mindig Ófelsége oldalán állna. Ezután azonban mindegyik Bocskait választotta, a nemesek szolgálói és a szegény alattvalók a hajdúk közé álltak, a menekülő Bastát hegyen-völgyön keresztül üldözték és sajátjaiknak, ahol tudtak, segíteni igyekeztek. És ha a rendnek akkori hiányában, az egész országban uralkodó romlás és anarchia közepette *in primo furore* [első

dühükben] egy s más forrófejűséget is műveltek volna, gondoljuk meg, mi volt annak a forrása, hiszen *patientia saepius laesa fit furor*⁶³ [a túl sűrűn próbára tett türelemből harag lesz].

Elsősorban a németeket üldözik és akiket csak találnak, kivétel nélkül, legyenek azok katonák vagy sem, kegyetlenül meggyilkolják. Gonosz lábnyomukba beléptek az általunk Füleken fizetett huszárok is, akik becsületüket és kötelességüket félretéve egy mezőn elraboltak több mint száztizennyolcezer tallér készpénzt és más ellátmányt, amit mi keresztény seregünk fizetésére és ruházatára rendeltünk oda és a nevezett huszárokat kíséretül adtuk mellé. Az ott tartózkodó németeket, akik nem tudtak elmenekülni, részint megölték, részint az említett pénzzel együtt elhurcolták. Ezután felgyújtották Füleke települést és sok ott tartózkodó beteg és sebesült német katonát embertelen módon megölték.⁶⁴ Ugyanez vár nemsokára a füleki erődre is: az ellenség a hozzá hű felkelőkkel együtt megostromolja, majd aztán a magyarországi bányavárosokban lévő németektől, akik – ahogy az becsületes és tisztességes emberekhez illik – hűségesekek és engedelmesek maradtak hozzánk, elveszik javaikat. A bányavárosokat már meg is fenyegették égetéssel, azt ígérvén, hogy ha ellentmondanak, saját maguk hozzák el a pénzt. December 27-én Szécsényben lázadtak fel a helyőrségben lévő magyarok, és levágták a németeket, de hasonló árulás és a németek kiirtása révén vettek be a bányavárosok környékén lévő más várakat is, Kékköt, Véglest, Drégelypalánkot és a többit.⁶⁵

A bányavárosok és a hozzájuk tartozó területek Bocskai úrral és az egész országgal tartanak, az említett kastélyok, erődítmények és végvárok, minden mással együtt visszajuttatván őket tulajdonosaiknak, mind Bocskai úr hatalmába kerültek. Az azonban hazugság, hogy ezek átadásakor a német katonákat mind levágták volna, hanem ahogyan egyik vagy másik helyen megegyezésre jutottak, azt tartották be. Voltak olyan katonák is a német nemzetből, akik Bocskai úrhoz akartak csatlakozni és mellette maradni. Ezeket meg is tartotta itt is és máshol is: Kassán például a császári helyőrség saját jószántából maradni akart, ahogy Erdélyben is egész zászlóaljnyi tisztán német katonaság maradt Fogarasban és Déván, akik felvették Bocskai zsoldját.

63 PUBLILIUS SYRUS, *Sententiae*.

64 Rhédey Ferenc 1604. december 24-én foglalta el Füleke városát, a várat is körülzárta, de elfoglalni csak 1605. március 12-én sikerült.

65 Drégelypalánk helyőrsége 1604. december 28–29-én csatlakozott Bocskaihoz, Véglest 1605. január 8-án adták fel védői. Ekkoriban állt át [Balassa]gyarmat, Nógrád, Csábrág, Szitnya is. A német eredetiben olvasható még „Tybin” is, amelynek azonosítása nem sikerült, a legesélyesebb Kisszebent a hajdúk csak 1605 áprilisában bírták csatlakozásra.

Ezért tehát sajnos a háború tétje most már nem csak az, mint korábban, vagyis a keresztény határok védelme, illetve az eddig védőfalként rendelkezésre álló Magyar Királyság, hanem a tűz immáron a német nemzetet is közelről fenyegeti és körülveszi: a török azon dolgozik, hogy Németországot megtámadja.

Nyilván. Ha Belgioioso erdélyi és magyarországi kíséretét egy általa választott helyre vihette volna, Cseh- és Morvaországon kívül egész Németföldet és Németalföldet, de még az Angol Királyságot, Dániát, Skóciát, Svédországot is testi-lelki tűzbe borította volna.

Mi azonban minden királyságunkkal és örökös tartományunkkal együtt is túlságosan gyengék vagyunk ahhoz, hogy egyedül feltartóztassunk egy ilyen ellenséget, hiszen ezek a tartományok teljesen kimerültek a mindennapi háborúskodás és toborzások miatt, amire ausztriai főhercegségünkben 1604-ben tíz különböző helyen is sor került. Ezért, akaratunk ellenére, kényszerít bennünket a nyilvánvaló szükség, hogy a Szent Birodalom kerületeitől további sürgős segítséget kérjünk, mivelhogy sietségünkben egy általános birodalmi gyűlés összehívására nincs lehetőségünk.⁶⁶ Kelt prágai királyi várunkban, az 1605. év januárjának 15. napján, uralkodásunknak a [Német-]római Birodalomban harmincadik, Magyarországon harmincharmadik, Csehországban pedig a harmincadik évében.⁶⁷

Rudolf

Ad mandatum Sacrae Caesariae Maiestatis proprium

[a Szent Császári Felség saját rendeletéből]

Andreas Hannewald

Kármán Gábor fordítása, Ötvös Péter fordításának felhasználásával

66 A nyomtatvány szövege itt ér véget, utolsó mondata a müncheni kézirat hat további oldalát foglalja össze, amelyben a császár a *Reichstag* összehívásának akadályait ecseteli, illetve a korábban megígért törökellenes segélyek megszerzésének és felhasználásának nehézségeiről ejt szót. Ezeket, mint a magyarországi eseményeket közelről nem érintő szövegrészeket Bocatius is kommentár nélkül hagyta, így közlésüktől eltekintünk.

67 A dátum és az aláírás kizárólag a kézirat példányban található meg, a nyomtatvány csak „datum ut supra” (dátum mint fenn) közléssel utal vissza a címre.

Nr. 9.

Bocskai István levele Jan Zamoyskinak

(Kassa, 1605. január 19.)

1605 januárjában nemcsak a császári kancellária készített összefoglalót az addigi eseményekről (lásd az előző fejezetet), hanem Bocskaié is. A tizenöt éves háború időszakában a Habsburg–lengyel viszony távolról sem volt felhőtlen, különösen Erdély és Moldva kérdésében ütköztek sűrűn a két udvar érdekei és a lengyeleket nem sikerült bevonni a törökellenes háborúba sem. Bocskai számára így nem tűnt haszontalan vállalkozásnak, ha a mozgalom a nemzetközi szintén első lépésben III. Zsigmond felé tájékozik. Noha már 1604 novemberében írt levelet a lengyel királynak, ebben csak afelől nyugtatta meg, hogy csapatai nem szándékoznak betörni a lengyel zálogban lévő szepesi városokba. Januárban aztán követet is küldött Varsóba Pécsi Pál személyében, a kancellár, Jan Zamoyski pedig – aki korábban házasság révén a fejedelem rokonának számított – levelet kapott Bocskaitól. A meglehetősen hosszú diplomáciai irat nem annyira a felkelés legitimitációjának részletes ismertetését célozta, bár röviden szól Bocskai egyéni sérelmeiről, a kassai főkapitány törvénytelenégeiről és hangsúlyozza az ausztriaiak kegyetlen természetét is, feltételezett szándékukat Magyarország lerombolására. Célja mindazonáltal sokkal inkább az volt, hogy tájékoztassa a nagy hatalmú kancellárt az addigi fejleményekről, a felkelés katonai sikereiről, és támogatását kérje, részben a tőle függő moldvai vajdánál. A támogatás elnyerése érdekében nemcsak a közelmúltban elhunyt közös uralkodóra, a lengyelek között népszerű Báthory Istvánra hivatkozik, hanem a rokonsági kapcsolatokat, illetve az abból fakadó bizalmat is felelegeti, hiszen Zamoyski fiatalon

elhunyt felesége, Báthory Griseldis, Bocskai unokahúga volt. Az általa alkalmazott diskurzus sajátossága, hogy nemcsak nem titkolja az oszmánokkal fenntartott kapcsolatot, de magyarázkodásra méltónak sem tartja – igaz, ennek a régió hatalmi struktúráit kiválóan ismerő, sőt, részben mozgató lengyel kancellár előtt nem is lett volna semmi értelme.

Nem tudunk róla, hogy a Zamoyskinak írott levelet bárki is a korszakban tudatosan terjesztésre szánta volna, de az udvari nyilvánosság szűk köreiből így is terjedt, latin szövege ugyanis egy másolati példányból ismert, amely a lengyelországi pápai nuncius iratai közül került elő.

Méltóságos uram, tiszteletre méltó atyámfia! Készséges szolgálataimat ajánlom.

Nincs kétségem afelől, hogy méltóságos Uraságodhoz sokféle szóbeszéd jutott el ezekről az új lázongásokról, és különböző okokat mesélnek róluk mindenfelé; minél később ér oda követségünk,¹ Uraságodat annál több gondolat zaklatja velünk és ügyeinkkel kapcsolatban. Bizakodóvá tesz azonban méltóságos Uraságod tökéletes bölcsessége, valamint az ilyesféle ügyekben való páratlan tapasztalata, és hiszem, hogy Uraságod saját magától nemcsak tudja és látja e megmozdulások okait, hanem már régen és korábban előre látta és előre tudta is azokat. Ezért fölösleges volna, hogy azokat hosszan magyarázgassuk. Úgy gondoltam azonban, hogy amennyivel később írok, annyival biztosabban és világosabban tudom az okokat méltóságos Uraságodnak elősorolni. Mert mi más volna a késlekedés oka? Nem a feledékenység, hiszen Uraságodra a legnagyobb tisztelettel emlékezem minden pillanatban. Nem tekintélyének és tanácsának megvetése, hiszen elhatározásom, hogy tekintélyét különös tiszteletben tartom. Arra pedig, hogy tanácsait bizalommal felhasználjam, meghatározott okok készítetnek.

Az első, hogy a magyar nemzet, amelyből a lengyel királyok ama egyedülálló csillaga, méltóságos Uraságod pártfogója felragyogott, olyan hálás emlékezésre kell ösztönözze Uraságodat, hogy az iránta való hálából az egész nép ügyét ne restelljen megsegíteni és előmozdítani.²

Azután: hogy a magyar nemzetnek a lengyel reszpublika iránti jószomszédi barátságából fakadó régi, és a kölcsönös jószolgálatok újonnan fellépő szükségessége, valamint

1 1605 elején Bocskai Pécsi Pált küldte követségbe III. Zsigmond lengyel királyhoz.

2 Jan Zamoyski karrierje Báthory István lengyel király uralkodása alatt (1575–1586) ívelt magasba.

az erdélyieknek a méltóságos Uraságod vezette respublika irányába mutatott tettei³ adnak nekünk bátorságot arra, hogy bizalommal meneküljünk a felfordulások közepe felé mind a nagyhatalmú republikához, mind pedig méltóságos Uraságodhoz, aki a respublika tekintélyének igen nagy részét hordozza. Úgy hisszük, hogy sem egyiktől, sem másiktól nem tántoríthat el bennünket semmi, anélkül hogy a hálátlanság bűnébe ne esnénk. Végül engem személy szerint a rokonságból adódó kényszer is segít, amelyről ugyan azt lehetne mondani, hogy félbeszakította a nagyon korai halál, de mégis az egész világ előtt nyilvánvaló, hogy unokahúgunk a hitvesi kötelék jelentette nagy szerelem révén igen kedves volt méltóságos uraságod előtt.⁴ Így azután egyrészt nem hihetem, hogy emlékezete ilyen gyorsan elmosódott volna, másrészt azt sem gondolom, hogy rokoni kapcsolatunkat ezzel megszüntnek tekintené. Ilyen és ezekhez hasonló indokokra támaszkodva, bizalommal járulok méltóságos Uraságod elé, s ügyeim titkait, indítóokait és módozatait bátran színe elé tárom, úgy, mint a fiú az atya kebelén.⁵

Kérem, hogy mindenekelőtt idézze vissza emlékezetébe az ausztriaiak velünk és nemzetünkkel szemben megnyilvánuló kegyetlen természetét, mely bosszúvágyában már nem is rejtegeti, hogy a török háború tetszetős ürügyén a mi leigázásunk után Lengyelországot is a harcmezőre akarja vonszolni,⁶ a régi törvénytelen ségerekre hivatkozva. A lengyel respublika ezek ellen a mesterkedések ellen részben az isteni gondviselés folytán, részben pedig méltóságos Uraságod okossága révén – úgy látjuk – szilárdan áll és kellően védett. De mi szükség van előadni itt nemzetem romlását s kegyetlen vágóhídra vitéletét? Nincs, ki ne tudná, hogy a nemzet kegyetlenül olyan nyira szét van már marcan-golva és el van nyomva, hogy Erdély pusztulása után nem maradt számára más remény, hogy még fölemelheti fejét, csakis a magyarok országa s az általuk nyújtott menedék.⁷ Magyarország pedig a közeljövőben fog ugyancsak gyökerestől elpusztulni vagy teljes szabadságát elveszítve a szolgaság olyan igájába kerülni, hogy teljesen a császár⁸ szolgálí-nak zsákmányává váljék, azok kénye-kedvére. Úgy vélem, hogy ez utóbbiaknak a köz el-len és a magánemberek ellen egyaránt elkövetett elviselhetetlen igazságtalanságait itt

3 A Báthory István uralkodása alatt zajló sikeres lengyel–oros háborúban a király számos hadjáratá-ban vettek részt erdélyi seregtestek.

4 Jan Zamoyski harmadik felesége (1583-tól haláláig), Báthory Griseldis (1569–1590) Bocskai István unokahúga volt, anyja, Bocskai Erzsébet révén.

5 A levél az „in sinu patris” fordulatot használja, amely János evangéliumában szerepel: „az egyszülött Fió, aki az Atya kebelén van” (Ján 1,18).

6 A tizenöt éves háború alatt a Habsburg udvar számos kísérletet tett arra, hogy a Lengyel–Litván Uniót meggyőzze az oszmánok elleni koalícióhoz való csatlakozásról.

7 Az Erdélyben Báthory Zsigmond sorozatos lemondásai után állandósuló hatalmi válság, illetve az ellenséges hadak felvonulásának katasztrofális következményeit a lengyel kancellár is jól ismerte, his-szen többször is katonai erővel támogatta a fejedelmet, valahai sógorát.

8 Rudolf magyar király (1576–1608), II. Rudolf néven német-római császár (1576–1612).

sorra venni szerfölött hosszadalmas volna; azokat bővebben e levél átadója, Pécsi Pál generális úr előadhatja majd méltóságos Uraságodnak. Én türelmesen viseltem mindeket, miközben a kassai generális⁹ elhatározta, hogy amit eddig titokban tartott, azt közhírré teszi, táborát üti Adorján váránál, engem elvág Erdélytől, úgy, hogy Szentjobb nevű váramat, amelyet áruló módon ostromzár alá vett gyalogosaival s bizonyos számú lovasságával, elfoglalja, engem pedig minden jog és minden törvény mellőzésével életveszélyesen megfenyeget.

Időközben egyes magyar katonák, miután értesültek saját maguk és a nemesség általános lemeszárlásának tervéről, Sólyomkő várából velem együtt táborba szálltak, hogy megvédjék másik váramat, Kerekit, melyet az ellenség már hiába próbált bevenni.¹⁰ Észleltem, hogy mindenfelől szorongatnak bennünket, a hátam mögött hallottam Erdély sírását, s ekkor értesültem róla, hogy előzetes tudomásom nélkül Erdély nemessége közakarattal meghívott fejedelméül, s ezt a török császár is jóváhagyta.¹¹ A másik oldalon, szemben a pusztuló Magyarországot láttam. A magam életét pedig, az irgalom reménye nélkül, minden órában ott hordoztam a tenyeremben; a generálistól még azt sem tudtam kieszközölni, hogy ügyemben a Császári Felséghez fellebbezhessek.¹²

Arra kényszerültem, hogy az életemért, hazám üdvéért, az egyházért s a házi tűzhegyekért¹³ kockáztassam a háborút. A sebtében-futtában összeszedett és egybevonatott katonasággal olyan szerencsés csatánk volt a diószegi váránál, hogy a császár válogatott felső-magyarországi hadseregét tönkrevertük és levágtuk, ágyúikat és egyéb hadfelszerelésüket zsákmányul ejtettük. Fogságunkba esett Johann Pezzen kapitány és más tisztek; őket most is fogva tartjuk.¹⁴ Ennek hallatára a generális úgy gondolta, hogy Adorján várától átvonul Váradra, az általa biztosabbnak vélt helyre. Amikor azonban megtudta, hogy mi ott is a nyílt csatát keressük vele, futásban keresett menedéket saját

- 9 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.
- 10 Székely Ferenc 1604. október 2-án adta át Szentjobbot kardcsapás nélkül Cyprian von Concinnak. Az alezredes 200 főnyi őrséget hagyott a várban, s mintegy 500 fővel azonnal Kereki ostromára indult, ahová október 3-án érkezett meg. Kétnapi sikertelen ostrom után, 5-én vonult el a vár alól.
- 11 Bocskait hivatalosan majd csak a nyáradszeredai országgyűlés választja erdélyi fejedelmmé 1605. február 21-én. Azonban 1604 őszén az oszmán területre menekült erdélyiek Bethlen Gábor vezette csoportja valóban meghívta őt a fejedelmi trónra, Lala Mehmed pasa nagyvezír pedig egy Budán, I. Ahmed szultán nevében kiállított okmányban (ún. *berátban*) már 1604 novemberében elismerte Magyarország királyának és Erdély fejedelmének.
- 12 Noha saját jelentései szerint Belgioioso meg akarta teremteni a kereteket arra, hogy Bocskai a császár előtt tisztázza magát a vádak alól és ezért túszoikat is küldött volna a felkelőkhez (lásd nr. 7.), ez a vád számos esetben kerül elő a Bocskai-párti érvelő iratokban.
- 13 A többi iratban is előforduló formula forrása: CICERO, *De natura deorum*, 3,40.
- 14 Az 1604. október 14. éjjelén Álmosd és Diószeg között lezajlott csatáról van szó. Johann Baptist Pezzen (1567–1616), a császári sereg ezredese.

maga és serege számára. Éjjel-nappali szakadatlan menetben Tokaj vára felé igyekezett, de mi mindenütt a sarkában voltunk, katonái közül sokat útközben vágunk le, sokat a Tiszába szorítva pusztítottunk el; annyira üldöztük, hogy végül csak kevés embere maradt, akikkel Szepesvárba zárkózott; a hadiszerecse fordulásáig azonban ott is ostrom alatt tartottuk.¹⁵

A hadjárat közben Kassa sok más várral és erősséggel együtt hatalmunk alá adta magát, főleg azért, nehogy a törökök vagy éppen a tatárok prédájává legyen; támadó szándékukról ugyanis ez évben is híradást kaptam az erdélyi nemességtől, s támadásuk be is következett volna, ha az erdélyiek kedvéért és kérelmére a nagyvezír másfelé nem fordult volna.¹⁶ Úgy vélem, hogy ezzel az egész keresztyénségnek s a lengyel respublikának nem csekély szolgálatot tettem.

Basta,¹⁷ hogy a helyzeten változtasson, azt a sereget, amelyet a nagyvezír ellen állított fel, a török elvonulása után ellenünk fordította. Először Osgyán falu mellett aratott győzelmet egyik gyalogos kapitányunkkal szemben, aki sebtében összeszedett parasztokból álló csapatával, akaratom ellenére, anélkül hogy bevárta volna más csapataimat, megütközött vele. Mi viszont Kassáról elindulva, elébe mentünk Szentpéter mezővárosig, s először november 23-án Edelény falunál ütköztünk meg vele nagyon sikeresen, sokukat levágva, azután az ehhez közel eső Borsodvára nevű falunál megkíséreltük a harmadik csatát: ebben, nem tagadjuk, katonáink fegyelmetlensége folytán a forgandó hadiszerecse az ellenségre mosolygott.¹⁸ Becsülettel mondhatom azonban, hogy ez a győzelem inkább az ő számukra volt véres, semmint a miénk; teljes bizonyossággal állíthatom, hogy ebben a csatában a mi sorainkból alig esett el kétszáz ember. Amennyire váratlanul érte ez az eset seregünket, annyira magához tért katonaságunk még ugyanaznap, úgyhogy az ellenség ellen fordította fegyvereit, és az ütközetet követő harmadik napon ismét csatát állt.

A rákövetkező napokban Kassát felmentettük az ostromzár alól.¹⁹ Az ellenség végül szükségében olyan szoros helyre vonult vissza, hogy még élelemért sem volt biztonságos

15 Belgioioso serege néhány hét alatt szétesett, Szepesvárba csak nagyon kevés ember kísért el, december elejéig ott is ostrom alatt állt (lásd nr. 7.).

16 A felkelés kirobbanásakor Bocskai kétségkívül kiváló oszmán kapcsolatokkal rendelkezett (lásd a 11. jegyzetet), de az túlzás, hogy a régiót az ő közbenjárása mentette volna meg az inváziótól, Lala Mehmed pasa nagyvezír hadicélja ebben Esztergom volt, seregei a Duna mentén vonultak fel.

17 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

18 Ezt a három ütközetet a modern hadtörténetírás osgyáni (november 14.), valamint összevonva, edelényi (november 25–28.) csataként tartja számon.

19 Kassa ostromát Basta 1604. december 3-án kezdte meg és három nappal később vonult el a város falai alól.

onnan kilépnie. Ami azonban ennél is nagyobb dolog volt, ugyanezekben a napokban katonáink elfogták a császár által küldött, több mint 100 000 forintot kitevő pénzszállítmányt, pedig a generális eddig is csak a zsoldfizetés reménységével tudta együtt tartani seregét. Egy viharos éjszakán a mieink megtámadták Seyfried Kolonitsch alsó-magyarországi, azaz dunáninnyi főkapitány seregét is, melyet Basta megsegítésére küldtek ki, s részint vassal, részint tűzzel teljesen tönkrevérték.²⁰ Hogy ezek után mit tesz majd az ellenség, bizonyosan nem tudom megmondani, de arra következtetek, hogy téli szállásra szorul, valami biztosabb helyre. Ha ezt teszi, ám tegye; ha azonban nem tenné, akkor bizonyosra veszem, hogy törökből, tatárokból és saját katonáinkból akkora sereg áll majd rendelkezésemre, amely Isten segítségével, úgy vélem, elegendő lesz arra, hogy vagy visszaszorítsuk az ellenséget, vagy tisztességes békefeltételekre kényszerítsük. Azt sem hallgatom el, hogy a minapában seregünk egy részét meghatározott feladattal Alsó-Magyarországra küldöttük; most tudtuk meg, hogy olyan szerencsével jártak, hogy tizenötnél több várát és erősséget vetettek hatalmuk alá, híres-neves városokkal és mezővárosokkal együtt.²¹

Bármilyen legyen is azonban ügyeik kimenetele, kérve kérem méltóságos Uraságot, hogy mind Ő Királyi Felségénél,²² mind a nagytekintélyű és híres-neves lengyel respublika előtt oltalmazza egyes-bajos dolgainkat; úgy intezze és úgy mozdítsa elő azokat, hogy pártfogásának gyümölcse és eredménye világosan láthatóvá legyen. Magamat, minden dolgomat azzal ajánlom, hogy mind Ő Királyi Felsége s a nemes respublika kegyének kiérdemlésében, mind pedig más, nagyobb és kisebb ügyeimben teljes mértékben méltóságos Uraságod tanácsától s tekintélyétől kívánok függeni, és legyen meggyőződve arról, hogy attól körömfeketényit sem akarok eltérni. Sőt, mivel tudom, hogy méltóságos Uraságod régóta és igen szerencsésen kormányozza a nemes republikát, Uraságodtól nagy bizalommal azt kérem, tárja fel előttem részletesen elgondolását; mit és hogyan kell cselekednem, és ügyeim e hullámverése közepette milyen úton kell járnom.

Mivel tudom továbbá, hogy Ieremia úr, a moldvai vajda méltóságos Uraságod tekintélyétől függ, jóllehet a nagyvezír neki írott parancsa is kezemben van, mégis úgy vélem, hogy nagyobb súllyal esik latba nála, ha méltóságos Uraságod két szóval meginti, mint

20 Seyfried Kolonitsch (1572–1624) 1604 óta bányavidéki főkapitány. Noha 1605 januárjában meglehetősen nehéz helyzetbe került a hajdúcsapatok előrenyomulása következtében, arról nem tudunk, hogy csatában nagy vereséget szenvedett volna, Léva várát pedig sikerült megvédenie Rhédey Ferenc ostromeszközök nélkül felvonuló seregével szemben.

21 1604 decemberében és 1605 januárjában Bocskai csapatai valóban jelentős sikereket arattak Alsó-Magyarországon, Fülek városának elfoglalása után a felkelés mellé állt [Balassa]Gyarmat, Drégelypalánk, Csábrág, Szitnya, majd Korpona és Végles is.

22 III. Zsigmond lengyel király (1587–1632).

amennyit ér a szemében az egész török birodalom.²³ Szeretném, ha Uraságod nyomatékosan figyelmeztetné: vagy saját személyében – ha a szükség úgy hozza –, vagy követei útján minden módon szíveskedjék támogatni ügyünket, s úgy tartsa készenlétben minden csapatát és egész seregét, hogy ne engedje megghiúsulni fivére megsegítését,²⁴ de mellőlem se hiányozzanak csapatai egyetlen alkalommal sem, ha a helyzet azt követeli; ha másért nem, méltóságos Uraságodra való tekintettel. Teljes szívemből kérem az Istentől, hogy óvja meg méltóságos uraságodat boldogan és sokáig viruló egészségben.

Kelt Kassa városunkban, az 1605. esztendőben január 19-én, mely legyen szerencsés és kedvező.

Méltóságos uraságod készséges szolgája és rokona

Bocskai István
Káthay Mihály kancellár

Kenéz Győző fordítása

- 23 Ieremia Movilă (1555 k.–1606), aki egy féléves szünetet leszámítva 1595 óta ült lengyel támogatással Moldva trónján, nagyrészt Jan Zamoyski támogatásának köszönhetette uralkodását. 1605. február elején Bocskai valóban sikerrel kötött szövetséget a vajdával és a továbbiakban az erdélyi hadszínteren élvezhette támogatását.
- 24 1600-ban Ieremia Movilă sikerrel tette Havasalföld trónjára testvérét, Simiont, és noha annak uralma csak másfél évig tartott (az is egy háromhónapos megszakítással), a testvérpár 1605-ig újabb és újabb kísérleteket tett arra, hogy visszaszerezze a vajdaság fölötti uralmat a Habsburgok által is támogatott Radu Şerbantól.

Nr. 10.

Melchior von Rottwitz kiegészítései a császári körlevélhez

(Prága, 1605. febr. 24.)

1604–1605 fordulóján egymás után érkeztek Prágába a Bocskai-felkelés kitörésének szemtanúi, és a császári adminisztráció újabb és újabb információkat próbált szerezni az eseményekről. A Felső-Magyarországon állomásozó sziléziai lovasság parancsnoka, Melchior von Rottwitz már a Rudolf nevében kiadott, Belgioioso jelentésére támaszkodó körlevél (nr. 8.) ismeretében tehette meg jelentését, így csak annak kiegészítésére szorítkozott a hajdúk álmosdi csatát megelőző árusulásának ügyében, illetve részletesen beszámolt saját eredménytelen tárgyalásairól a főkapitány Kassára való beengedésével kapcsolatosan. Megjelentetését antológiánkban elsősorban az utóbbi téma motiválja, illetve Rottwitz általános következtetése, amely szerint a felkelést nem a vallási tényező motiválta – ami egyébként nyilvánvaló ellentmondásban áll a templomok visszaadásának kérdéséről szóló beszámolójával.

A csak kéziratban fennmaradt, a szakirodalomban ismeretlen jelentést az egyetlen ismert másolati példány alapján közöljük, amely Zacharias Geizkofler, Rudolf protestáns birodalmi fizetőmestere iratgyűjteményében maradt fenn.

Legfelségesebb stb.

Legkegyelmesebb császár és úr, Császári Felséged legkegyelmesebb utasítását követve, miszerint tegyek jelentést a jelenlegi sajnálatos felső-magyarországi felkelésről, honnan ered és miképp zajlott idáig a dolog, elsősorban is azt jelzem legalázatosabban, hogy katonai szolgálatom alatt – amely mára már, csak Erdélyben és Felső-Magyarországon, tizenkét éve zajlik – időről időre, és különösen a jelenleg is zajló zűrzavarok alatt sok jelentést küldtem a boroszlói püspök úrnak¹ mint Felséged legfőbb képviselőjének Sziléziában; amelyek egy részének, ahogy hallottam, előbb-utóbb meg kellett érkezniük Felséged királyi cseh udvari kancelláriájára. Így Felséged legkegyelmesebb tetszésén múlik, utánaérdeklődik-e ott és fentebb említett jelentéseimnek megtekintését kéri-e. Felséged udvari kancelláriájából emellett azt az információt kaptam, hogy Felséged néhány héttel ezelőtt részletes beszámolót küldetett a Szent [Római] Birodalom kerületeinek, amely eléjük tárja a többször említett felső-magyarországi zavarokat, és minden egyebet is, ami Felséged, illetve a török, Bocskai és annak kísérete között hadi és békeügyekben zajlott.² Ezt én olyannyira világosnak tartom és olyan jól mutatták be, hogy szükségtelennek ítélem Felséged felvilágosítását ugyanannak megismétlésével, hanem csak ezennel tanúsítom, hogy mindarról, amiről tudomásom van, és amelynél jelen voltam, Császári Felségednek a birodalmi kerületeknek küldött írásába befoglaltatott és megíratott dolgok semmi mást nem tartalmaznak, csak a cáfolhatatlan igazságot.

Ezért aztán a tőlem kívánt jelen beszámolót a következő két pontra szűkítem. Először, hogy milyen hűtlen módon jártak el a hitehagyott hajdúk, amikor álnok és hamis módon megrámadták lovasaimat és Pezzen ezredes³ regimentjét. Másodszor, milyen gonosz és valótlan módon ígérte Kassa városa rajtam keresztül Belgioioso grófnak⁴ azt, hogy Felségeddel szemben engedelmes marad.

Ami az első pontot illeti, attól tartok, hogy nemcsak a korábban említett hajdúkkal törtéteknek, de az ország népe hűtlenné válásának kártyája is már régen játékban volt. Amikor ugyanis 1603-ban Teschen hercegevel⁵ és lovasaimmal kivonultam Lippárról, és Basta gróf úr⁶ arra utasított, hogy lovasaimat Szentmargit környékén szállásoljam el,

1 Johann von Sitsch (1552–1608) Breslau püspöke és Szilézia főkormányzója (*Oberlandeshauptmann*).

2 Lásd nr. 8.

3 Johann Baptist Pezzen (1567–1616), a császári sereg ezredese, az 1604. október 14-ének éjjelén lezajlott álmosdi csatában esett Bocskai fogságába.

4 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.

5 Ádám Vencel tescheni herceg (1579–1617).

6 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

én viszont utazzam hozzá Kolozsvárra további utasítás végett, Bocskai – mivel nem voltak messze Szentjobbtól, amely az ő birtoka – magához hívatott kettőt a lovasaim közül, két hadnagyot, becsületes nemesembereket, név szerint Georg von Schwetlinget és Melchior von der Dannt, és mindenféle különös beszélgetéseket folytatott velük. Főleg arról panaszkodott, hogy jelentős szolgálatait Felséged nem jutalmazta meg kellő mértékben; azzal a kiegészítéssel, hogy kénytelen lesz körülnézni, nem talál-e egy másik urat, aki jobban támogatná és magasabbra értékelné. Ezt az említett Schwetling csak akkor mondta el nekem, amikor a lázadás kitört, mivel akkoriban sem ő, sem társa nem értette, mire utal, és azt még kevésbé tudták fejükbe venni, hogy Bocskai a török felé fordítaná szívét.

Ezenfelül szintén jó alappal állíthatom, hogy hétfőn, kedden, szerdán és csütörtökön a helyszínen voltam, amikor a lázadó hajdúk erős esküvéssel újra kötelezték magukat arra, hogy Felséged használhatja őket a törökök, tatárok, valamint a Felséged ellen lázadókkal és ellenségeivel szemben; és a távozásuk előtti estén ezredeseik, úgymint Némethy Balázs, Lippai Balázs, Ibrányi Ferenc, Dengeleghy Mihály⁷ és mások eljöttek hozzám és megkérdezték, mi jót teszek majd értük. Erre azt válaszoltam, igen kedves számomra, hogy ismét Felséged szolgálatára kötelezték magukat és azt kértem, köszöntsék nevemben kíséruiket; mindannyian – ha Isten is úgy kívánja – ugyanazt szeretnék elérni, ami Felségednek nagy hírnevet, az egész kereszténységnek pedig üdvöt hozna. Erre aztán nyomatékos tiszteletnyilvánítások közepette ittak Felséged egészségére, sok szép dologgal kapcsolatban nagy fogadkozásokat tettek, és tovább érdeklődtek, hol vannak a lovasaim. Amikor értésükre jutott, hogy a lovasok a következő nap már mellettem lesznek, nagy örömüket mutatták és Lippai Balázs megkért, rendeljek mellé száz lovas, hogy Gyula felé portyát indíthasson, amit mindenféle gyanú nélkül meg is adtam neki. Nagyjából nyolc órával később, az éjszaka közepén a lovasaim ellen vonultak és elkövették ellenük, illetve a Pezzen-regiment ellen (amely a kárhozott magyarokat és hajdúkat barátoknak és nem ellenségnek tartotta) a mostanra már az egész világ számára ismert aljas cselszövést, amelyben ők, az álnokok is nagy veszteségeket szenvedtek, minthogy a beérkezett hírek szerint tizenhét szekérszék holttestet szállítottak el aztán az ütközet helyszínéről. Ennyit beszámolóm első pontjáról.

Ezek után, amikor Belgioioso gróffal Tokajba érkeztünk, ő engem postán Kassára küldött a város vezetésének, illetve Lassota toborzótisztnak⁸ szóló megbízólevelekkel. Amikor éjszaka odaértem, nem akartak nekem kaput nyitni, amíg fel nem kel a nap.

7 A hajdúkapitányok: Némethy Balázs (†1604); Lippai Balázs (†1605); Ibrányi (az eredeti forrásban Ibrahim) Ferenc (†1612); Dengeleghy Mihály (1560-as évek?–1612?).

8 Erich Lassota (1550–1616), Habsburg szolgálatban álló, számos diplomáciai feladattal megbízott tiszt, ekkoriban kassai *Mustermester* (toborzótiszt), Belgioioso távollétében a helyőrség parancsnoka.

Kora reggel aztán sikerült bejutnom a városba és a fent említett toborzótisztnak átadtam Belgioioso levelét, és tudósítottam a történekről, valamint a dolgok állásáról. Ezek után érkezett éppen Melchior Reiner bíró,⁹ a közösség vezetője, és még egy tanácsos, és hozták a hírt, hogy a lázadók már átkeltek a Tiszán és Szendrő mellett vannak. Erre megkértem a bírót, rendelje az egész tanácsot a tanácsházára, hallgassák meg, amit a főkapitány utasításából elővezetek nekik. Ez meg is történt, én pedig magam mellé vettem alezredesemet, Hans von Schneckenhaust, aki akkoriban betegen feküdt ott, illetve Dickhardt kapitányt, a kassaiaknak pedig elbeszéltem, amiről már értesültek, hogy Bocskai Felségeddel szembeni nyugtalanságba döntötte a vidéket, ami számtalan közember vesztét okozta. Bocskai rábírta a hajdúkat, hogy Felséged számára újonnan letett esküjüket és a megkapott zsoldot felejtve – ahogy fentebb említettem – megtámadják lovasaimat, illetve a Pezzen-regimentet, így semmi más nem következik ebből, mint az ország siralomra méltó elpusztítása és vérfürdő. A főkapitánynak ezzel szemben illendő egy ilyen vészterhes helyzetben elsősorban Kassa városára szorgalmasan gondot viselni, így hadinépével együtt ide akar jönni, a vármegyéket hadba szólítani és minden igyekezetével azon lenni, hogy ez a tűz elaludjon, minél gyorsabban, annál jobb. Ennek értelmében emlékezteti őket a Felségednek tett esküjükre és állhatatosságra biztatja őket. Ezután a kassaiak rövid tanácskozást tartottak, és kinyilvánították, hogy szívből sajnálják a balszerencsét, amely lovasaimat és a Pezzen-regimentet érte, jól emlékeznek az esküre, amelyet Felségednek tettek, és azt állhatatosan és töretlenül meg is akarják tartani. Az azonban, hogy beszállásolják a főkapitány urat és hadinépét a városba, bármennyire is szeretnék, ez idő szerint nehéznek és lehetetlennek tűnik, mivel nincsenek ellátmánnyal felszerelve, hogy az őket és az övéiket egy ostrom alatt fenyegető többi veszélyről már ne is beszéljünk.

Emellett biztos hírekkel rendelkezek arról, hogy Bocskai és követői már gyors ütemben közelednek és feltették magukban, hogy Kassát megostromolják. Ha Felséged hadinépe és a polgárság között ellenségeskedés alakulna ki az ellátási hiányok miatt, illetve annak révén, hogy a köznép az elvett templomok miatt még eléggé neheztel, az egész várost könnyen elveszíthetnénk. Azt kérik tehát, hogy a főkapitány vonuljon el és máshol üsse fel táborát, hogy onnan segíthessen nekik szükség esetén. Emellett küldeni fognak a hajdúkhöz és meg fogják próbálni, hátha el tudják őket téríteni attól, hogy tovább jöjjenek.

Mivel ennél jobb választ ezúttal nem kaphattam, a főkapitányhoz lovagoltam és mindent szükség szerint jelentettem neki. Erre ő hadinépével együtt elvonult a város alól, és még egyszer beküldött engem, hogy szigorúan szólítsam fel őket, maradjanak

9 Kassa bírója 1604-ben Johannes Bocatus volt, a bírói tisztséget többször is betöltő Melchior Reiner ekkor a választott község szószólójának hivatalát viselte.

meg Felséged iránti köteles hűségükben és engedelmességükben. Visszatértemkor a polgárság erősen kérte a templomok visszaadását és a köznép is összetódult. Így aztán a főkapitány nevében, a püspök úrral (mint Kassa *praesidens*ével),¹⁰ és Erich Lassota toborzótitisszttel folytatott megbeszélés után, a rámbízott hatalomnál fogva a magyar templomot átadtam a kassaiaknak az ágostai hitvallás használatára; miközben a tanácsot ismét hívtam és a Felséged iránti állhatatos hűségre intettem őket. Ők azonban megállás nélkül a nagytemplomot kérték, amibe a püspök végül – annak reményében, hogy ezzel elkerülhetők további fejlemények – a templom kulcsainak átadása mellett (ám az ornátusokat és püspöksüvegeket megtartva)¹¹ bele is egyezett. Kivétel nélkül visszaadták nekik a malmokat, meg minden más korábban elkobzott tulajdontárgyat is. Erre aztán mindenki még hangosabban ajánlotta Felséged szolgálatára testét, becsületét, vérét és javait. Amikor megkérdeztem a bírót Hans Leonhard von Yzel jelenlétében, vajon ez a fogadkozás és ígéret az egész közösség részéről megbízható és végleges lesz-e, azt válaszolta: igen, ami a németeket illeti. Amely különbségtétel számomra némileg gyanúsnak tűnt. Így megkértem Melchior Reinert és Szabó Györgyöt,¹² mint a köznép képviselőjét, hogy küldessenek minden céhhez és álljon össze a németek és magyarok részéről egy felhatalmazással bíró bizottság, hogy vihessek a főkapitánynak biztos hírt arról, egy emberként akarnak-e cselekedni, vagy sem. És ahogy ezek megjelentek a városházán, a magyarok és németek egyetértésben azt mondták nekem, és azt kiáltották: vérük utolsó cseppjéig meg akarják tartani az esküt, amit Őfelségének, II. Rudolf császárnak, mint magyar királynak tettek. Ezek után köteles engedelmségüket mutatták Felséged tisztjeivel szemben és a főkapitány nejét néhány tanácsos Eperjesig kísérte.

Ennek utána nekiálltam és megmutattam nekik néhány helyet, amelyek az ellenséggel szembeni megerősítése és védelme a város számára a leghasznosabbnak tűnt, és ismételten felajánlottam, hogy lovasaimmal együtt életünket és vérünket kockára tesszük értük. Ezt nagy örömmel és köszönetnyilvánításokkal fogadták, és siránkozó hangon kértek, hogy ha szükséges lesz, tényleg tegyem meg azt. Délután négy órakor a közösség vezetői és számos polgár kíséretet adtak nekem a városból való távozásomkor, és újra csak kiáltották, hogy miután a templomokat és más elkobzott javakat visszaadják nekik, Felséged és a főkapitány mellett akarnak most már élni és halni. Jó han-

10 Szuhay István (1551–1608) 1598–1608-tól egri püspök, 1596–1608 között a pozsonyi Magyar Kamara elnöke.

11 A kéziratban az „ornat” szó mellett az „intrada” olvasható, ami nagy jóindulattal érthető a templom berendezésének, tehát ez esetben értelemszerűen liturgikus eszközöknek; de sokkal valószínűbb, hogy a másoló tollhibájáról van szó, és valójában az „infula” szónak kellene itt állnia.

12 Gőnci Szabó Györgyöt (†1614) Belgioioso 1604-ben elfogatta és hatalmas bírság kifizetésére ítélte, mert saját házában istentiszteletet tartott Kassán. Lásd a *Hűsz artikulust* (nr. 6.).

gulatban lovagoltam a főkapitányhoz, és értesítettem ezekről a kedvező fejleményekről. Hogy aztán a sokszor említett kassaiak néhány nappal később hogyan pártoltak el és mit paktáltak azóta Bocskaival és kíséretével, valamint a törökökkel és tatárokkal, ez Felséged számára nemcsak elegendő mértékben ismert, de magam is megtapasztaltam a későbbiekben, amikor Basta gróf megbízott a város elleni rohammal,¹³ hogy tudniillik az ígért barátságért, hűségért és hitért cserébe tűzzel és golyókkal fogadtak.

Mindent összevéve az egész biztosan igaz, hogy mindennek oka nem az ágostai hitvallás iránt érzett állítólagos buzgalom, hanem itt csak egy tisztán rosszindulatból és a kötelességek feledéséből eredő lázadás játszódik le. Akármilyen hitet kövessen is (a prédikátorokat sem kímélve), minden magyart, akinek van bármilyen tulajdona pénzben, javakban vagy ruházatban, attól válogatás nélkül, erőszakkal megfosztják, azokat ellopják, őt megvakítják és kirabolják, és utána mondják: állhatatosan meg kell maradnia keresztyén hitvallásában. Ha azonban némettel vagy más nemzetbelivel találkoznak, azokból egy sem marad, mivel a vallásukra vonatkozó mindenféle válogatás nélkül levágják őket, vagy felajánlják őket a törököknek. A fogoly törököket Kassán és máshol is elengedték. Én magam fogtam el a szolnoki bég fiát, akiért jelentős mennyiségű váltságdíjat kértem, de Káthay Mihály¹⁴ (aki jelenleg Kassa parancsnoka) az összes többi Kállóban tartott törökkel együtt szabadon engedte.

Mindezeket kellett Császári Felséged legkegyelmesebb parancsára engedelmesen jelentenem. Ezzel ajánlom magamat legalázatosabban Császári Felségednek, és kérem, hogy engedélyezze, hogy innen minél hamarébb Sziléziába távozhassak. Kiadatott Prágában, 1605. február 24-én.

Császári Felséged alázatos és hűséges alattvalója és szolgája,

Melchior von Rottwitz

Kármán Gábor fordítása

13 Basta seregei 1604. december 14. és 17. között ostromolták Kassát, sikertelenül.

14 Káthay Mihály (†1607) kállói kapitány, majd Bocskai kancellárja. A fejedelem halála után annak megmérgezésével vádolják, és a hajdúk megölik (lásd Pázmány Péter vitairatát, nr. 28.). Kálló várát 1604. október 29-én adta át Bocskainak, a török rabok (így a szolnoki bég fia) elengedéséről más információkkal nem rendelkezünk.

Nr. 11.

Bocskai István levele a dunántúli nemességnek

(Szerencs, 1605. április 2.)

1605 márciusának végén, miközben a felkelők hadai már a bányavárosok környékén és Alsó-Magyarországon törtek előre, folytak a szerencsi országgyűlés előkészítő munkálatai. A sikerek fényében egyre világosabb volt, hogy Bocskai István mozgalma akár országos méretűvé is kinőheti magát, és időszerűvé vált a dunántúli vármegyék, illetve az ott birtokokkal rendelkező arisztokraták közvetlen megszólítása. Az üzenet eljuttatására Horváth Tamás hadmozdulatai adtak volna lehetőséget, aki 1605 áprilisának elején 1600 emberrel oszmán területen keresztül jutott el Vázsonyig, el is foglalta a várat, de aztán távollétében a pápai császári helyőrség katonái visszavették azt. Jelentős dunántúli hadmozdulatokra valójában csak egy hónappal később, Némethy Gergely jóval nagyobb, Alsó-Magyarországról érkező seregének mozgása révén került sor. Minden jel arra mutat, hogy a dunántúli vármegyéket és arisztokratákat megszólító levelek terjesztése Horváth feladatai közé tartozott.

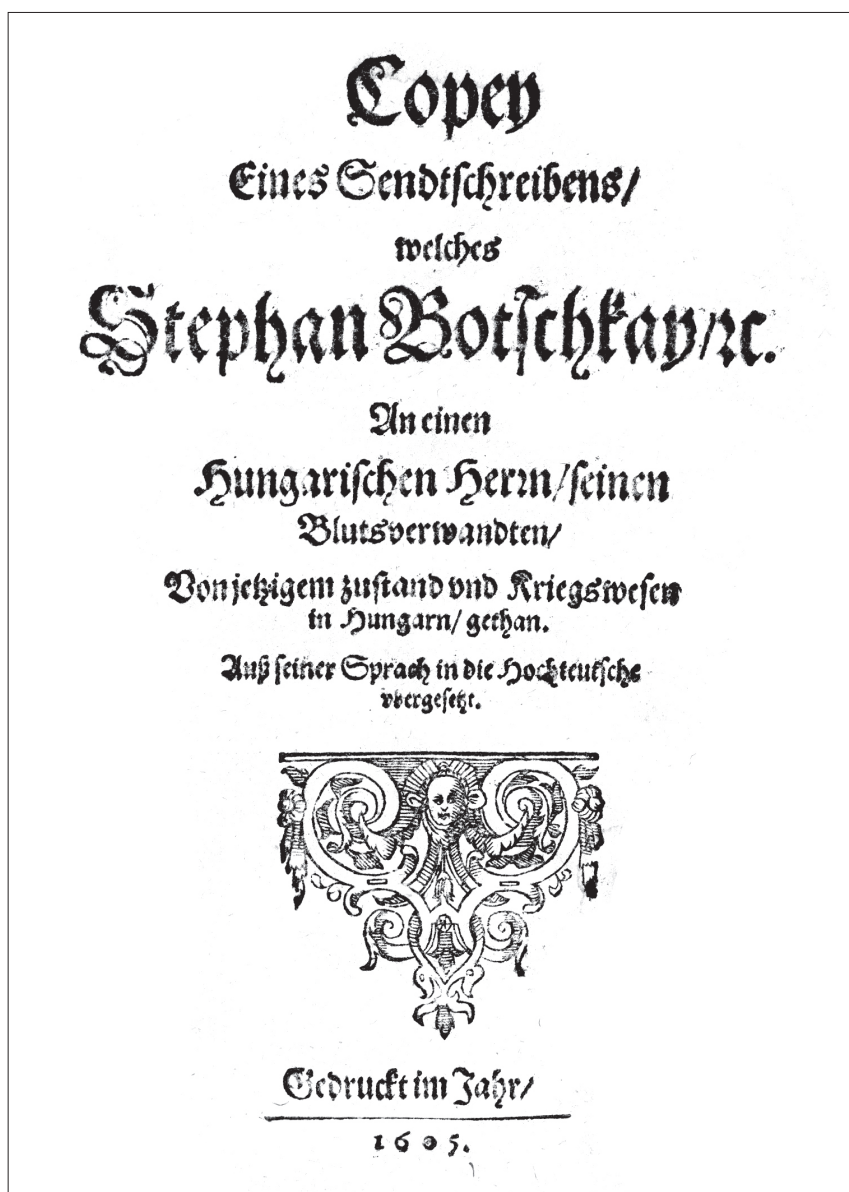
A „kiáltvány” a felkelés korábbi legitimációs célból készült szövegeihez képest eltérő stratégiával él: Bocskai nevében fogalmaz és konkrétan jórészt olyan korábbi sérelmeket idéz fel, amelyekben ő személyesen volt érintett. Egyáltalán nem tér ki a kassai templomfoglalás botrányára, sem a felkelés kezdeteire, de igen sokat időzik Giorgio Basta erdélyi kegyetlenkedéseinek felidézésénél. Mivel az elküldött, különböző titkárok által másolt példányok mindegyikén látható a fejedelem, illetve kancellárja, Káthay Mihály mellett Péchi Simon titkári aláírása is, kézenfekvőnek tűnik, hogy a levelet a nagy műveltségű erdélyi titkár (későbbi kancellár) fogalmazta. Szintén er-

délyi szerzöt sejtet a szultánra tett utalás, amelyben az „Őhatalmassága, az én kegyelmes uram” szerepel, ez ugyanis a fejedelemség kancelláriai gyakorlatában volt bevett formula.

A szöveg retorikájára jellemző, hogy a korban megszokott módon etnikai fogalmakkal beszél a császáriakról, amikor azt mondja, hogy a németiség elviselhetetlen igáját kell elviselniük és a német nemzetség a magyarok ellenségévé vált. A magyarokat egységes nemzetségként írja le, amelybe mind a megszólított dunántúliak, mind az erdélyiek (beleértve Bocskait is) beletartoznak. A szöveg a felkelés jogi igazolását nem adja, érvelése általános vallási és rendi sérelmeket felsorolásán alapszik. A közös szenvedéseket egyaránt politikai, vallási és anyagi sérelmekként írja le, és felveti, hogy Rudolf ezekről talán nem is tudott, hanem azokat katonái önállóan hajtották végre – az érv az uralkodó hűségén lévők megszólítására szolgálhatott. A levél igyekszik meggyőzni a hallgatóit, hogy a szövetséges töröktől nem kell tartaniuk – már persze amennyiben nem engedetlenek, ami nyílt fenyegetésként érthető. Bocskai üzenetének lényege, hogy a címzettek a közös nemzet tagjaiként egységsítésük erőiket a keresztény hitért, a nemzet és a haza régi szabadságáért, vagyis álljanak mellé.

Úgy tűnik, a „kiáltvány” nem jutott el címzettjeihez: a bécsi levéltárban tizenkét azonos szövegű, különböző személyeknek és testületeknek szóló változatát őrzik, amelyek talán Vázsony visszavételekor kerülhettek a császári csapatok kezére. Annál meglepőbb, hogy ismert a szövegnek egy német nyelvű verziója is, amely már 1605-ban megjelent nyomtatásban, két változatban is. A textus kiválasztása a nemzetközi közönség elé tárára valószínűleg nem a Bocskai-adminisztráció tudatos döntése volt, ekkoriban ugyanis már rendelkezésre állt olyan szöveg (az *Excusatio*, lásd nr. 3.), amely alkalmasabb lett volna a külföld megszólítására, mint a dunántúliaknak szóló magyar nyelvű, számos, leginkább csak Magyarországon érthető utalást tartalmazó és németellenes retorikát alkalmazó írás. A sziléziai rendeknek írott levélhez (nr. 15.) hasonlóan itt is azt kell feltételeznünk, hogy a fordítást egy, a birodalmi közönség hírérségét kiszolgálni kívánó, de a Bocskai körüli vezető politikacsinálókval közvetlen kapcsolatban nem álló magánszemély készítette, tehát afféle „kalózkiadás”.

A dunántúli rendeknek írott Bocskai-levél kiadása (1605)
a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum példányáról

Magnifici, generosi ac nobiles, fideles, nobis honorandi! Salutem et benevolentiae Nostrae commendationem. [Nagyságos, nemzetes és nemes, hűséges, általunk nagyra becsült urak! Üdvözetünket és jóindulatunk ajánlását küldjük.]¹

Tudván kiknek és minemő dolgokról kell írunk, és azt is, hogy egy nemzetek lévén, ebben az közönséges magunk életének oltalmáért, hütünknek és szabadságunknak háborgató ellensége ellen való támadásunkban Kegyelmetek is velünk egy hajóban evez, nem ítéljük szükségesnek, hogy sok szókkal és okokkal az Tü Kegyelmeteknek eleiben adnók, elhűvén azt, hogy valamit mi mondhatnánk és írhatnánk ez dolog felől, Kegyelmetek is azt mind eleve látja és jól tudja. Az nyomorúságokat penig, és elviselhetetlen igáját az németységnek, velünk egyetemben sok üdöktől fogván keservesen, nagy sok kárral és romlással viseli és kóstolja Kegyelmetek. Pajzsúl és strázsául állván előttök ennyi esztendőktől fogván való súlyos hadakozásban, nem nézvén hazánkknak, szép városinknak és várainknak romlását, jószágunknak pusztulását, és szegény nemzetünknek számtalan vérontás miatt ennyire való elfogyását, nemhogy avval valami kedvet nálók találhattunk volna, de ha az Szent Isten ilyen kegyelmesen nem könyörült volna, nem sok ideje, hogy eszünkben vettük, hogy az törökkel való hadakozásunk színe alatt, mind magok hada s mind akkorban ellenkező had miatt, várván, hogy dolgunk erőtlenségre jusson, és az erősségek oltalmazásának színe alatt hogy kezekben keljenek, teljességgel el akartak bennünket fogatni, és talpok alá nyomni. Meggondolván azért régtől fogván való üdöket és az hadakozásnak igaz okait: valaki igaz keresztyén hittért, hazája és nemzete szabadságáért kötötte fel kardját, mindenkor nemcsak igaz oknak, hanem kételen szükségesnek tartatott, az ki afféle ellenségére támadott és hadakozott.

Hogy penig az német nemzetség minékünk olyan ellenségünk lött légyen, mind ez világ jól látja és jól tudja, sőt csudálták azt is az szomszéd országokban, hogy ennyi ideig is elviselhettük rajtunk regnáló kevély és negédes igájokat. Hitünket hogy háborgatták, siralmas szemmel és megsebhetett lelkiismerettel mi magunk láttuk, szenvedtük, mint vették el, az hol módjuk volt, templomunkat, mint kergették, ölték jámbor tanítóinkat, sőt abból felőlünk minemő végezések volt az római pápának utána hallgató fejedelmekkel egyetemben, hisszük, hogy régen értette Kegyelmetek. Szabadságinkat pedig, mind az tettetés és bérlett törvények színe alatt, és az szent széknak sok citatiói miatt, s mind penig hatalmassul magok erejével mennyire rontották légyen meg, minden jól észlette, akitől volt mit elvenniük, vagy pénz, marha, jószág volt az; és mindezek mellett

1 A címzés a Sopron vármegye nemességének küldött levélét követi, természetesen az arisztokratáknak küldött variánsok másképpen szólítják meg címzettjeiket. A fennmaradt példányok címzettjei a következők: Bánffy György és Kristóf (együtt), Batthyány Ferenc, Moson megye előljárósága, Nádasdy Tamás és László (együtt), Polányi Lajos, Sennyey Gáspár, Sopron megye előljárósága, Széchy Tamás, Török István, Vas megye előljárósága, Veszprém megye előljárósága, Zrínyi Miklós.

akármely csendesen szenvedte légyen is azt valaki, de soha azért tökéletes hitele nálók nem volt. Ha valaki megölette magát az Őfelsége hűsége mellett, holta után hűségét elhitték, de árváihoz ugyanazon kegyetlenséggel voltak, mint az többihez.

Az mi legnagyobb pedig, minthogy immár az mi meglett eddig, lehetlenné az nem lehet, vagy akarunk egymással egyetérteni, vagy nem, de azért eddig az kit cselekedtünk, lehetetlen dolog, hogy soha az némettül magyarnak, akár kicsinek, akár nagyak hitele lehessen. Hanem, ha mi történnék is, (kitől Isten oltalmazzon,) mindnyájunknak egyenlő lenne jutalmunk. Elég példánk erről – aki máson inkább akar tanulni, hogysesem mint őmagán – az erdélyi atyafiak romlása: mikor vagy egy, vagy más szín alatt nyavalyásokat körmök közé kaphatták, mely kéméletlen, iszonyú kénokkal, halálokkal ölték, titkon is rekkentették őket. Az kit pedig különben kezek között nem vehetnek, az ő mesterségekkel, esküessel és hütökkel csalták meg őket. Egynehány várakat, városokat megadtak hitre, és kijöven belőle, mindjárást levágták seregestől, maga az kapitányok kebelében volt az Básta hűtlevele.² Azonképpen egynehány vitéz hadnagyokat, kapitánokat, vagy volt vétkesek reá, vagy nem, de hogy azt látta, hogy valamennyire való ember, mindjárást elköltette. Többi között Kis Farkasnak három hűtlevele volt az kebelében, mikor felakasztatta.³ Azonképpen Boronkay Jánost, jámbor, fő, gazdag, böcsületes nemesembert, Chiszár Gergelt, hazájának sok dolgokban nem haszontalan szolgáját, és Kálmándy Mihált, látott, hallott, vitéz hadnagyot az fejedelmek udvarában, erős hűtlevele becsalván, az városban őket éjjel elrekesztötte.⁴

Ha valaki törvényre kezdett appellálni afféle foglyok közül, ő mindjárt prófoszt [hóhért] kiáltott. Minthogy pedig Székely Mojszes előtt idő előtt futott volt ki Básta az országból, és az ország mellett semmit nem akart próbálni, annakutána a Déván való gyűlésben hogy notoriussággal [hűtlenség vádjával] akarta az egész országot proscibálni [elítéltetni], és amazok törvént kiáltottak, hogy készek az szerint menteni magukat, ő azalatt sok nyársokat készítettet, ölkkel hordatta az istrángokat eleikben,⁵ fogdostat-

2 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

3 Kis Farkas hajdúkapitány korábban Radu Șerban volt havasalföldi vajda seregében Székely Mózes ellen harcolt, majd átállt. Basta 1604 márciusában akasztatta fel.

4 Kálmándy Mihály, Boronkay János és Csiszár Gergely fontos szerepet játszottak Székely Mózes erdélyi trónfoglalási kísérletében, amely 1603 májusa és júliusa között zajlott. Basta annak ellenére fogatta el őket, hogy a Brassó melletti vereség és Székely Mózes halála után 1603. november 4-én hűtlevelet adott ki az Erdélyből elmenekült nemesek részére, büntetlenséget ígérve nekik, amennyiben a császár hűségére térnek. Az 1604 elején, Kolozsváron tartott országgyűlésen mindhármukat különös kegyetlenséggel végeztette ki.

5 Mind az istráng, mind a nyársak Kálmándy Mihály kivégzésének kellékei voltak. A kötelekkel Kálmándy fejét a két lába közé húzták, hogy derekát megroppantsák, majd karóba húzták, amiért Gyulafehérvárt állítólag Székely Mózes kezére játszotta.

ta őket, hogy igazságokban csak szájokat sem merték tátani. In summa [Összegezve], annyi számtalan megöletett fő vitéz emberek atyáinkfiai közül, amennyit megemészttet, nevezzen vagy egyet, kit öletett volna meg törvénnyel!⁶

Magam dolgát ingyen sem emlétem. Egy öcsémet, Bánffy Dienest, kit annakelőtte szóval assecurált [biztosított] volt, hogy amint magát oltalmazhatná, oltalmazná, annakutána méltatlan vádolásokra Básta parancsolatjából kétszer is láttak törvént dolgában, minthogy, igazságához bízván, ő maga is, az öcsém, azt kívánta; és az törvén mindenszer megszabadította.⁷ De azalatt, affelől, az törvény megszabadításával nem gondolván, házára, kastélyára reá küldvén, megfogatták, Kassára vitette Belgio Josa,⁸ az hova mikor törekedni mentem érette, hogy törvény nélkül ne bántsa, mindjára azalatt fenyegette, hogy elütteti az fejét, ugyan kis karácsony napján, ha meg nem saccolok érette.⁹ Nem lett mit tennem, meg kellett érette saccolnom, és tizenégyezer forintot váltottam meg; minden jószágát, marháját afelett elvették tőle. Az váradi törvének¹⁰ processusát [jegyzőkönyvét] császárnak az dolog felől felküldöttem, de az tanácsurak csak meg sem olvasták, hanem elhagyította Unfferczagt uram,¹¹ hogy adjam meg a pénzt, nem kell az semmire. Kegyelmetek is tavaly az pozsonyi gyűlésben, az Bihar vármegye instantiájára [folyamodványára] egész országúl törekedett ezen dologért, de semmit nem fogott. Amikor pedig elbocsátották, jószága elvén, erős hittel megesküdtették a hűségre, de avval sem elégedtenek; a summa felett pedig, melyet én adtam érette, maga jószágát, marháját vették el, annyit, hogy az galatai tömlöcből is négy úttal kiváltozhatott volna rajta.¹² De azzal sem elégedtenek, hanem enmagamnak kezesnek kellett lennem érette, mely hallatlan dolog.

Tudom, Őfelségének talán efféle dolgok nem voltak akarattól, sőt eleiben sem adják az ilyen nagy törvéntelenséget, mirajtunk pedég amik meglesznek, és szegény nemzetünkön megvoltak, meg is lesznek cselekedve. És minthogy ők minket haereticusoknak [eretnekeknek] tartnak, ugyan regula ez ő köztök, hogy haereticis non est servanda fides

6 Székely Mózes bukása után az Erdély kormányzójaként eljáró Giorgio Basta a dévai országgyűlésen (amelyet hadainak gyűrűjében tartottak) a rendek hozzájárulása nélkül hozott intézkedéseket, jószágvesztésre ítélve a Habsburg-ellenes fejedelem mellett kiálló nemeseket.

7 Bocskai unokaöccsének, Bánffy Dénesnek (Bánffy Kristóf és Bocskai Judit fiának, 1575 k.–1612) az ügye, ahogy a levél is írja, 1604-ben az országgyűlésen is szóba jött, nagy felháborodást keltve. Esetét a *Querelae* is említi (nr.19.).

8 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.

9 Értsd: váltságdíjat nem fizetek. A törökök és tatárok fogságába esettek kiváltására ugyanezt a fogalmat használták, ennek egyik változatából ered modern „sarc” szavunk.

10 Ezek szerint a Bánffy Dénes váltságdíjáról szóló tárgyalások Váradon zajlottak.

11 Wolf Unverzagt (1535 k.–1605) 1602-től haláláig a prágai Udvari Kamara elnöke.

12 Galata az Oszmán Birodalomban, a Márvány-öböl északi partján, Konstantinápolyval szemközt fekszik, eredetileg genovai kereskedelmi telep.

[az eretnekekkel kötött egyezséget nem kell betartani], mitőlünk pedig, kik igaz keresztények vagyunk, és Istenünket igazán szolgáljuk, ugyanazt kívánják, hogy minden punctjában megtartsuk az mi hitünket. Nem szólok semmit erről, eléggé tudja Kegyelmetek, minémő dolgokat vittenek véghez esküvésekkel és hűtökkel az több idegen országokban. Ha valaki egy ember tudja állapotjokat, én is tudom, mert köztök nőttem, nevedtem fel; velem is mindazáltal ez elmúlt télen mit cselekedék Básta az békesség tractálásának [tárgyalásának] színe alatt, nyilván lehet Kegyelmeteknél, elhittem.

Mennyivel jobb tehát ez mostani indulatunkot egy szívvel és egy akarattal fognunk, és ellenségünk ellen mindent próbálnunk, elhívén, hogy igaz okunk mellett az igaz Isten, mint eddig, úgy ennekutána is megsegít bennünket! Mert az egyezés legnagyobb erőssége minden birodalmaknak, melynek az is nagy bizonyosága, hogy az Szent Isten is, látván igaz igyünket, eddig is remenségünk felett való sok jókkal látogatott meg mind Moldvában, Erdélyben, és itt, Felső-Magyarországban.¹³ Melyet azután is Ő Szent Felségétől, csak magunk ne rázzuk el rólunk, bizonytal reménlhetünk.

Semmi gondolkodása pedig az ottomány nemzetségről Kegyelmeteknek ne legyen, mely most kegyelmes szárnya és oltalma alá fogadott bennünket, mert erős hitlevele és biztatása vagyon nálam Őhatalmasságának, az én kegyelmes uramnak,¹⁴ hogy győzhetetlen fegyvere hüvelyében addig bé nem tétetik, és fogyhatatlan kincsének erszényének szája bé nem kötöttik, míg az magyar nemzetséget örökösön való boldog állapotra nem juttatja.¹⁵ És vagy volt eddig derekas hada Őhatalmasságának ide ki, vagy nem, de bizonyosan igen idején, szokások kívül való időkben, győzhetetlen, derekas ereje itt künn lészen, és valakik az mi hűségünk alatt találatnak, azoknak sem személyekben, sem jószágokban egész Magyarországnak határiban bántások nem lészen. Ha kik pedig engedetleneknek találatnak, protestálunk [tiltakozunk] az nagy Istennek, minden szent angyaloknak és az embereknek előtte, hogy oka veszedelmeknek nem leszünk, és az utolsó napon adjon annak lelke számot róla, az ki az jó intésnek helt nem akart adni.

Azért Kegyelmeteket én is mind magam, s mind az egész magyar nemzetségnek képeben nagy szeretettel kérem és intem: tekéntsétek meg Istenteket, lelketek üdvösségére vallott hiteteket, nemzetségteket, és édes hazánknak régi szabadságát, ilyen igaz

13 Moldva említése meglepő, mert noha Bocskai István mozgalmát támogatta Jeremia Movilă moldvai vajda – aki, mivel lengyel patrónusai voltak, a Habsburgok térnyerését aggodalommal figyelte –, de a Kárpátokon túli területeken katonai akciókra nem került sor.

14 Ti. I. Ahmed szultán (1603–1617), aki ekkorra már Erdély és Magyarország fejedelmének ismerte el Bocskai Istvánt.

15 A levél ezen része Lala Mehmed nagyvezír 1605. januári, hódolásra felszólító körlevelének megfogalmazását parafrázeálja: „Addig nem nyugszik, sem győzhetetlen hadának fegyvere hüvelyiben bé nem tétetik, fogyhatatlan kincsének erszényének szája bé nem kötöttik, valameddig a felől megíratott fejedelemségben Őfölségét [ti. Bocskait] megoltalmazza és örökössé nem teszi...”

ügyünkben (amely Kegyelmeteknek is, mint szintén minekünk, sok üdökre való boldog megmaradására néz) támadjon mellettünk, és mutassa jóakaróját az mi hadainkhoz! Melyet Kegyelmetek köziben az én meghitt jámbor szolgálammal, Horváth Tamással, Kegyelmetek esmért barátjával küldöttem, kitől szóval is izenvén Kegyelmeteknek, tanúságot is adtam minden dolgokról.¹⁶ Én is igaz magyar vagyok, Kegyelmetek atyjafia és vére, tagja, az Kegyelmetek javát nem különben kerestük, mint az magunkét, bizonyosok lévén abban, hogy valaki az közönséges jóhoz magát mint viseli, az szerint való böcsületit, hasznát és jutalmát nálunk el nem veszti; hanem az ki elsőbb, az kedvesebb, az ki pedig nagyobb dologban mutatja szolgálatját, annyival nagyobb háládatossággal igyekezem hozzá jóakaromat minden időben megmutatni. Isten tartsa meg Kegyelmeteket jó egészségben! Datum ex arce Szerencs, die 29. Martii 1605 [Kiadatott Szerencs várából, 1605. március 29. napján.]

Bocskai István

Káthay Mihály

Péchi Simon

16 Horváth Tamás azonosítása kétséges, amennyiben azonos a korszakból „petrinyai” előnévvel ismert személlyel, szlavóniai-horvátországi érdekeltségekkel bíró, viszonylag fiatal katonaberről van szó.

Nr. 12.

Prágai röplap a Bocskai-felkelés eseményeiről / *Wahrhaftige Neue Zeitung*

(1605. április 7.)

A röpirat a császárpárti propaganda egyik legmarkánsabb megnyilvánulása. Ellentétben az 1605. januári császári körlevéllel (nr. 8.), a kis terjedelmű nyomtatvány nem fordít különösebben sok figyelmet az események logikájának megértésére, amitől szövege helyenként meglehetősen nehezen követhető; inkább a közönség híréhségének gyors kielégítését célozza. Néhány, a császári körlevélben már megjelenő sztereotípiát (mint Bocskai vonzalma az ariánusokhoz) itt is feltűnik, az egyes eseményekről (így a török császár kassai látogatásáról) és atrocitásokról adott beszámolókat pedig egyenesen annak az iratnak a kivonatolásával készültek. Mindezek révén a röplapban a magyarországi mozgalomról alkotott narratíva sztenzarddá válása és szélesebb tömegek elé tárása követhető figyelemmel. Míg azonban a császári körlevél legfőbb motivációja a birodalmi rendek pénzügyi támogatásának megszerzése, aminek eszköze a helyzet minél sötétebb színekkel való festése, ebben az esetben feltűnik a biztató hírek (esetenként álhírek) térnyerése.

A nyomtatványt két verzióban ismerjük, amelyek azonos címmel és impresszummal jelentek meg. Feltűnik, hogy a közönségcsalogatóbb, a bevőkötet a címlapon (feltehetőleg eredetileg egy másik kiadványhoz készült) illusztrációval csábító verzióból hiányoznak azok a részek, amelyek Bocskait pozitívabb fényben tüntetnék fel, illetve amelyek a császári oldalon felsorakoztatott tatár sereg emlegetése révén kínosak lehettek a Habsburg udvar számára. Fordításunk alapja a rövidebb verzió, a csak a hosszabb változatban megtalálható szövegrészeket dőlt betűvel közöljük.

Wahrhaftige Neue Zeitung!

Wie vnd was massen
 sich des Sigismundi Bathori Mutter-
 bruder Steffan Bocskai genandt / gegen vnserm
 Christlichen Keyser / sampt den Deutschen Kriegs-
 volck / Treulos vnd Meinen dig verhalten / dem
 Türcken gehuldet vndd sich ihm
 vntergeben.

Erstlich gedruckt zu Prag / bey Nickel
 Strauß / zu Jahre 1605.

A *Wahrhaftige Neue Zeitung* rövidebb kiadásának címlapja
 (1605, VD17 1:650954Y) a Staatsbibliothek zu Berlin példányáról

Igaz és új beszámoló,
 hogyan és milyen hűtlenül, hiteszgeően viselkedett Báthory Zsigmond nagybátyja,
 Bocskai István, keresztény császárunkkal, valamint az egész német sereggel szemben,
 behódolva a töröknek és magát annak alattvalójának adva ki,
 először Prágában nyomtatva Nickel Straußnál 1605-ben

Prágából ezen 1605. esztendő április 7-én

A török Esztergomból való sikeres elűzése után Báthory Zsigmond anyai nagybátyjának, Bocskai Istvánnak hűtlensége nyilvánvalóvá vált.¹ Már korábban hosszas cselszövést tervezgetett rokonával, az elűzött Bethlen Gáborral² Temesváron és Gyulán, és ennek révén szégyentelenül elvárja, hogy Erdély és Magyarország egyes részének fejedelmének nevezzék. Követeket küldött a lengyel királyhoz, aki viszont másképpen nem tárgyalt vele, mint egy magyar nemes követével és rövid úton elbocsátotta.³ *Azt válaszolta: miféle oka van Bocskai úrnak arra, hogy a Lengyel Korona területeit erőszakkal égesse fel és lakosait, akiknek Őfelségével semmi bajuk nincs, elszegényítse. A követek mindazonáltal felajánlották, hogy elegendő kárpótlást adnak ezért, mivel Bocskai hadinépe mindezt az ő tudta nélkül művelte. Azt is mondták: uruk megparancsolta nekik, hogy Őfelségével ismertessék, mi történt Magyarországon, ami az Ő Római Császári Felsége javát is szolgálja, hiszen Bocskai egyáltalán nem akart hűtlenséget elkövetni. De ha Őfelsége [a lengyel király] nem állna rá, [Bocskai] kénytelen lesz a török császártól segítséget kérni, mivel minden magyar megesküdött rá, hogy egyetlen jezsuitát és katolikus papot sem hajlandóak elviselni sem az országban, sem Erdélyben.*

Mire azonban a követek visszaértek Kassára, a bányavárosok nem akartak behódolni Bocskainak, aki felperzselésükkel kényszerítette erre őket. Ausztriában és Morvaországban is nagy károkat okozott, a tescheni herceg területére is betört,⁴ de vissza kellett vonulnia és elvesztette hadinépét is. Ezért segítséget kért a lengyel királytól, mivel Krakkó nagyon közel van, a lengyel király pedig ötszáz hajdút helyezett el a határon.

- 1 Az oszmán hadak Haszan bég vezetésével 1604 augusztusa és októbere között ostromolták sikertelenül Esztergomot. Báthory Zsigmond anyja, Bocskai Erzsébet Bocskai István nővére volt.
- 2 A későbbi fejedelem, Bethlen Gábor (1580–1629) nem volt vérrokona Bocskai Istvánnak.
- 3 1605 elején Pécsi Pál járt Bocskai képviselőként Lengyelországban, aki a magyar rendek nevében azt ajánlotta, hogy tartsák meg a két ország régi szövetségét. Fogadtatásáról a lengyel udvarban konkrét információink nincsenek, de tény, hogy 1604 novemberében Bocskai szükségesnek találta, hogy III. Zsigmondot megnyugtassa, hadi vállalkozása nem irányul a lengyel fennhatóság alatt álló szeptemberi területek ellen. A lengyel kancellárral, Jan Zamoyskival lezajlott levélváltást lásd nr. 9.
- 4 A sziléziai Teschen hercege ebben az időben Ádám Vencel (1579–1617) volt.

Az erdélyi és a felső-magyarországi szabad rablókat [Bocskai] pénzért megvásárolta, annak ellenére, hogy azok egy nappal azelőtt, hogy a sziléziai lovasságot és Pezzen hadi népét áruló módon megtámadták, Őfelségének ismételten hűséget fogadtak. Kassát az egri káptalan jogosan megvádolta a templom dolgában, amely hozzájuk tartozna (akárcsak egy falu a tartozékaival együtt), és mivel Kassát az általános országgyűlés mindkét felekezeti rendje ítéletével kötelezte arra, hogy engedelmeskedjen, a területen a végrehajtást Őfelsége megparancsolta Belgioiosónak.⁵ Bocskai ennek révén alkalmat talált arra, hogy a kassaiakat és néhány más települést, illetve a szegény egyszerű népet rábeszélje az ő támogatására, részint azért, hogy új urává nyilvánította magát (ki tudja, milyen joga), másrészt hazug zajkeltéssel, miszerint a magyar nemzetet és annak vallását ki akarnák űzni. Mindezt annak ellenére, hogy a fenti jogi eljárás kivül egyetlen faluban sem történt egyetlen változás sem a vallás dolgában. Morvaországban és Sziléziában [Bocskai] felszólított néhány előkelőséget, hogy hasonlóképpen járjanak el és így védjék magukat és azzal számolt, hogy a császári hadinép Esztergom ostromának végeztével elvonul, így Őfelsége ebben az évben már nem lesz képes jelentősebb ellenállásra.

Amidőn Bocskai Kassán országgyűlést tartott, megjelent ott egy török csas és Bocskainak a török szultán nevében egy zászlót és egy lovat adott, mire Bocskai behódolt és hűséget esküdött a töröknek. Legelőkelőbb embereit tizenhat, arany szövetből készült ruhával tisztelték meg, amit néhány napig hordtak is, és Őfelsége, valamint a kereszténység ellen rettenetes összeesküvést szöttek és szövetséget kötöttek, hogy ugyanis a következő tavasszal Ausztriára, Morvaországra és még tovább Németországra akartak támadni, és ugyanannyi német vért ontani, amennyi eladdig Magyarország és Erdélyben elfolyt. A török ezalatt Boszniából teljes erejével Kanizsára, Stájerországra és más helyekre akart betörni.⁶ A vallás tekintetében Bocskai és kapitányai mindenekelőtt az ariánusokat és az antitrinitáriusokat tűrik meg,⁷ a pópistákat és a mártonistákat (avagy lutheránusokat) viszont teljesen ki akarják irtani, ahogy ez nem csupán Bocskai ide érkezett saját leveléből, de cselekedeteiből is kitűnik. Miután hadinépe az erődítményt elfoglalta és ott a német katonákat, az ágostai hitvallást követő prédikátoraikkal egyetemben mindenféle irgalom nélkül lekasabolta, nem jártak jobban a sziléziai lovasok és más német katonák, illetve prédikátoraik sem.⁸

5 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben. Az eseményekre lásd az ezeket részletesebben ismertető császári körlevelet és az ottani jegyzeteket (nr. 8.). A röplap hibásan fogalmaz, a magyar országgyűlésen nem léteztek intézményszerű felekezeti alapú rendi csoportosulások.

6 Az oszmán kapcsolatot illetően lásd a császári körlevél részletesebb híradását és az ottani jegyzeteket (nr. 8.).

7 Meglepő, hogy a szöveg szerzője ezeket külön irányzatnak veszi, holott az „ariánus” kifejezést a korszakban a szentháromságtagadókra (antritrinitáriusokra) alkalmazták.

8 A lutheránusok állítólagos üldözéséről is lásd a császári körlevél részletesebb információit, valamint Rottwitz kiegészítő jelentését (nr. 8 és nr. 10).

Ezalatt Basta⁹ úr előreküldött zászlóalja Kassa erődítményét egyetlen kardcsapás nélkül szerencsésen elfoglalta és bevette. Nem több mint egy zászlóaljnyi katona vett részt az akcióban. A kassaiakat és más környező, szegény, megtévesztett településeket, valamint azok lakóit ismét Ófelsége tiszteletére és engedelmességére térítették. Murányból és Szepesvárból (ahol korábban Belgioiosót ostromolták) kiűzték a lázadókat, az engedelmes magyarok száma egyre gyarapodik, ami a tüzet csillapítja, sok megtévesztett ember maga ismeri fel tévedését.¹⁰ A bányavárosok mindvégig állhatatosak voltak és még annál is több: minden városból száz felfegyverzett katonát küldtek Basta úrnak munícióval és ellátmánnyal együtt. A magyarországi legelőkelőbb urak és nemesek, akik közül néhányan az első váratlan támadás idején sietve Lengyelországba menekültek, Ófelségét és Mátyás főherceget különféle levelekben biztosították, hogy ők utolsó lélegzetükig hűségesek akarnak maradni a császárhoz és az Ausztriai Házhoz, és sosem lelték kedvüket ebben az árulásban.

Ezalatt a török és Bocskai elfoglalta egész Erdélyt és a bányavárosokat húsvét utáni szombaton mind felégették, amiért Isten bocsásson meg nekik.¹¹ Bocskaihoz szakadatlanul újabb törökök és tatárok csatlakoztak, hogy számuk végül az ezret is felülmúlta néhány százszal; ezeket Passau gróf úr és Hohenlohe gróf úr, aki az Anna Quartát vezeti, valamint más neves főrangúak négyszer is megverték, lőfegyvereiket és ellátmányukat pedig elvették tőlük.¹²

Most az a helyzet, hogy az áruló, hitszegő népség innen-onnan még továbbra is gyülekezik, Bocskaihoz is újabb törökök és tatárok jönnek, úgy, hogy Istennek könyörgünk, adjon atyailag jó véget az ügynek. Eközben Ő Császári Felsége azon dolgozik, hogy Basta úr gyalogos és lovas német hadinépével erősen előrenyomulhasson, mivel annyi ütközetben hadserege (ami könnyen belátható) nem kevésbé meggyengült.

9 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

10 A jó hírek valójában álhírek: Bastának nem sikerült elfoglalnia Kassát 1604 decemberében, bár Szepesvár alól decemberben tényleg elvonultak a hajdúk.

11 A bányavárosok egyikében, Besztercebányán, Rhédey Ferenc lovasai és a török segélyhadak valóban nagy károkat okoztak gyújtogatásokkal, de ez már a röplap keletkezése után, 1605. április 15-én történt.

12 A röplap ezen része különösen zavaros. Egyedül Hohenlohe azonosítása viszonylag egyszerű, mivel Georg Friedrich von Hohenlohe-Neuenstein-Weikersheim gróf (1569–1645) a tizenöt éves háború idején többször is vezetett Magyarországon csapattesteket. Passau tartományura nem gróf volt, hanem püspök; ezt a posztot ekkoriban Lipót főherceg (1586–1632) töltötte be, aki a következő években fontos szerephez jutott az osztrák Habsburgok családon belüli viszályaiban, magyarországi tartózkodásáról azonban nem tudunk. Még az sem kizárt, hogy a nyomdászok a „Basta” nevet olvasták félre, bár őt a röplap a többi helyen grófi címe nélkül emlegeti. Az Anna (vagy félreolvasást feltételezve: Arma) Quarta azonosítása ugyancsak nem volt lehetséges.

Seyfried Kolonitsch úr ötezer emberrel már csatlakozott is hozzá.¹³ *Szintén érkezik Magyarországra harmincezer tatár Bocskai ellen, már úton is vannak, akiket Zsigmond lengyel király utasított arra, hogy a [német-]római császárral tartsanak, mivel amúgy a király zsoldjában vannak, évente 30.000 szablyát, 30.000 szörmét és 30.000 magyar dukátot kell nekik fizetnie. Eredetileg az volt a terv, hogy ezeket Livóniában, Poroszországban és Svédországban vetik be, de Istennek hála, a Brandenburgi Ház jogait elismerték a moszkvaiak.¹⁴ A Mindenható Isten ajándékozza meg őket nagy győzelemmel, és a tatárok ne legyenek hűtlenek Őfelségéhez, hiszen nem kétszáz ezer érkezik belőlük, akik minden magyart le tudnának vágni (akik Isten és esküjük ellenében hűtlenek lettek Ő Császári Felségéhez), amit a Mindenható Isten egyetlen hatalmas kezével is megtehetne.*

A moszkvai császári követ, Heinrich von Logau úr, e hónap negyedikén megérkezett ide, Prágába, és a vele küldött perzsiai követtel együtt minden egyes prágai kerületen át sok hintóval, díszes lovassággal, trombitával és harci dobokkal kísérték be.¹⁵

A mindenható Isten adjon isteni kegyelmet, áldást és bölcsességet keresztény császárunknak minden hadvezérével, ezredesével, főtisztjével és egész hadseregével együtt, akik ez ellen a keresztény vért és javait kívánó alattomos, vérszomjas ellenség ellen harcolnak, hogy az egész kereszténység vad ellenségét az ő segítségével bátran és vitézül megsemmisítse és kiirtsa. Hamis és csalárd békeajánlatainak ne adjon túl sok bizalmat és ne higgye el azokat, nehogy bennünket is megtévesszen és megcsaljon, hanem bízva a Jóistenben (aki a legjelesebb békítő), szorgalmasan kérje és hozzá fohászkodjon, hogy ő adományozzon kegyelmesen számunkra örök békét. Ámen.

Ha a legnagyobb okossággal állnak is neki, Isten akkor is más építményt emel, minden az ő kezében van.

Ötvös Péter fordítása, Kármán Gábor kiegészítéseivel

- 13 Seyfried Kolonitsch (1572–1624) 1604 óta bányavidéki főkapitány. Csapatait 1605 áprilisának végén valóban egyesítette a nyugat felé visszavonuló Bastáéval, de megérkezése nem volt különösebben reménykeltő, mivel hajdú csapatok üldözése elől menekülve érte el a főhadparancsnok-helyettes táborát.
- 14 A litván nagyfejedelmek, majd a lengyel királyok éves adót fizettek a tatár kánnak a béke fenntartásáért, amelyet először 1554-ben próbáltak meg egy szerződésösszegeben a krími seregek katonai segítségéért adandó támogatással átértelmezni. A 16. század második felében valóban több alkalommal léptek fel összehangoltan a Moszkvai Nagyfejedelemség ellen. A 17. század fordulóján azonban a szerződések megújítása többszöri kísérlet ellenére sem sikerült és az összegek fizetése is akadozott, így II. Gázi Giráj kán épp 1605-ben vezetett nagyszabású portyát a délkeleti lengyel tartományok területére.
- 15 A háború kitörése a Szafavid Perzsia és az Oszmán Birodalom között 1603-ban ragyogó lehetőségek ígérkezett a Habsburg Birodalom számára is katonai helyzetük megerősítésére. Zeynan Khan Shamlu perzsa követ prágai útja az ezzel kapcsolatos tárgyalássorozat egy része volt.

Nr. 13.

Bocskai István levele Albert Huetnak

(Szerencs, 1605. április 8.)

A nyárádszeredai erdélyi rendi gyűlés 1605. február 21-én Bocskai Istvánt Erdély fejedelmévé választotta, ám ezt a döntést csak a megyék, illetve a székelyek fogadták el, a szászok ellene foglaltak állást és egyes főurak, valamint Rudolf még az országban lévő csapatai segítségével az ellenállást választották. Vezetőjük Albert Huet (magyar levelekben Süveg Albert) szász gróf és szebeni királybíró (1537–1607) volt. Ez a levél, amely Bocskai kancelláriájának másolati könyvéből származik és az ott hiányzó bejegyzés miatt többször is a címzett azonosítása nélkül jelent meg, hozzá íródott. Erről nemcsak a tartalma tanúskodik, de a fejedelem részéről igen ritka „apámuram” megszólítás is, amit Bocskai ugyanebben az évben korábban egy másik, Huetnak írott levelében is alkalmaz. Hogy kiegyezésre bírja a szászokat, Bocskai összeesküvéssel vádolja a császári oldalt, összefoglalja eddigi sikereit és behódolás esetére békességet ígér a királybíróknak. Az alkalmazott retorika szempontjából figyelemre méltó, hogy többször is említi az önvédelem jogának természetjogi elvét, illetve annak római jogi lecsapódását, a „vim vi repellere licet” (az erőszakot szabad erőszakkal elhárítani) doktrínáját. A kora újkori európai politikai eszmetörténet közismert jelensége ismerhető fel ebben, amikor is egy magánjogi elv vagy egyéni jog kiterjesztés révén egy csoport vagy akár egy nemzet jogává és önvédelmének jogalapjává válik. Hasonló kiterjesztő tendencia mutatkozik meg más szövegekben az Aranybulla ellenállási záradéka használatának keretei között is. Kiemelendő továbbá, hogy a szövegben ugyan fogalmilag elválik Bocskai személyes önvédelme és a nemzet megvédése, de

Bocskai már az egész magyar nemzet nevében is megszólal, amelynek életét, hitét szabadságát és javait egyaránt szeretné megvédelmezni. A levél retorikailag már azt a nemzeti diskurzust jeleníti mely, amely a szerencsi országgyűlés szövegeire és ezután az egész felkelésre jellemző lesz.

A levelet egyedül a fent említett másolati könyvből ismerjük, a tudományos történetírás 19. századi megindulásáig nem adták ki.

Stephanus Bocskay de Kis-Maria, divina miseratione Transsylvaniae etc. [Kismarjai Bocskai István, Isten könyörületességéből Erdély stb.]

Generose domine, pater et amice nobis honorande! Salutem etc. [Nemzetes Uram, tiszteletreméltó atyánk és barátunk! Üdvözlétünket stb.] Felette kedvesen vöttük az Kegyelmed levelét, és annál gyönyörűségesebben olvastuk, mert úgy esék, mintha egy kicsinnyé ugyan szemtől szembe beszélgettünk volna Kegyelmeddel. Hogy sine mora [késedelem nélkül] akart írásával bennünket meglátogatni, könnyön elhittük, lehetetlennek tartván: megértvén ennek a motusnak ilyen progressusát [mozgalomnak ilyen előrehaladását], hogy sokat ne gondolkodott légyen Kegyelmed ez dolog felől, és valamit végre ne is fakasztott volna. Azért, amint akarta Kegyelmed tőlünk kérdezni, mi lött légyen ennek az indulatnak főbb oka, ha religió-é, pénz-é, jószág-é – egy szóval felünk Kegyelmednek: magunk és az egész magyar nemzetségnek életének és az mellett religiójának, szabadságának es javainak megtartása. Mert mi is, mint egy ember, hitünket meg tudjuk böcsülni, soha az defectióra [elpártolásra] okot sem adtunk volna; de erővel, az Őfelsége álgúíval és éles kardjával kergettenek el az Őfelsége hűsége mellől. Nem lött mit tennünk halál előtt, amint tudtuk, oltalmazni kellett magunkot, pellem pro pelli, et omnia dabit homo pro anima sua [irhát az irháért, és mindent megtesz az ember a lelkéért].

Rajtam sok okokért akarták elkezdni, de hogy közönségesen ártsanak, főképpen hogy Kassát deleálhassák [elpusztítsák] (az okon, hogy az nagy templom dolgáért nem nyughattanak), és az magyarsággal, főrendekkel conspiratiójoktól [összeesküvésüktől] féltenek, az magunk nemzete, ugyan az hajdúság által akarták véghez vinni. Kiket hogy melléje vehessen az király képe,¹ Váradot, Debrecent, és Kerekinek az várasát – mely most nem olyan, hanem vagyon nyolc annyi, mint mikor Kegyelmed látta –

1 Ti. képviselője, Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.

azt ígérte volt praedaúl. De azok az dolgot eszekbe vevék, magok nemzetinek hóhéri nem akarván lenni, úgy megháborodtanak volt rajta, hogy ha szinte oly ember akkor közikben nem találkozott volna, magoktól is ugyan így reá támadtanak volna az németre. Azonban, hogy értették, hogy minket is kergettenek, magok jövének érettünk Sólyomkőbe,² olykor, amikor immár Szentjobbot tőlünk elvették, és Kerekit vitézték.³ Praeter viam juris [a törvényes utat megkerülve] még csak annyi tractálásra [tárgyalásra] való üdöt és módot sem engede az generális, hogy Öfelségét emberem és levelem által igazságomban megtalálhassam.⁴

Azután magunk oltalmában mit cselekedtünk, s cselekedik most is az egész magyar nemzetség, nem szükség számlálnunk; de jure [jog szerint] is, tudja Keygelmed, vim vi repellere licet [szabad az erőszakot erővel visszaverni].⁵ Kiben immár annyéra progrediáltunk [előrehaladtuk] Isten segítségéből, hogy nemcsak Kővár, Szatmár, Kassa, Fülek vagyon kezünkben, hanem ott fenn Zólyomot álgúinkkal rontatjuk, az bányavárosok szinte meghódoltak, sőt az Dunán túl is jó csoport hadunk szállott ki táborban, hamar való nap megöböl mind törökkel, tatárral; itt azokban sincsen semmi szűkünk, mert az tatár hám fia nem messze tőlünk.⁶ A mi nagyobb pedég, ez elmúlt napokban kétszer avagy háromszor úgy megtángálták az Básta hadát, hogy nagypénteken sírva ment ki Eperjesből, még az álgúit is mind oda hatta.⁷ Most egész hadam

- 2 A kéziratban itt „Sólyomkőből” olvasható, de ez nyilvánvalóan a szöveget a regisztraturába jegyző titkár tollhibája, Bocskai volt az, aki ebbe a várba vonult vissza 1604 szeptemberének végén és ott kötötte meg szövetségét a hajdúkkal.
- 3 Szentjobb várát 1604. október 2-án adta át kapitánya, Székely Ferenc Cyprian von Concin váradi alkapitánynak, Kereki sikertelen ostroma október 3. és 5. között zajlott.
- 4 A felkelés apológái által többször is hangoztatott váddal szemben Belgioioso saját emlékirata szerint lehetővé tette volna Bocskainak, hogy Rudolf előtt tisztázza magát, még tús küldését is felajánlotta (lásd nr. 7).
- 5 A Bocskai-felkeléssel kapcsolatos politikai szövegekben nagyon ritka római jogi érvelés ebben az esetben alighanem Werbőczy István *Hármaskönyvére* megy vissza, amelyben ez a kitétel a nemesi birtok védelmével kapcsolatban hangzik el (Trip. I. 68.).
- 6 Kassa 1604. október 30-án engedte be a hajdúkat, Kővár őrsege 1604 végén ostrom nélkül csatlakozott a Bocskai-felkeléshez, Szatmár 1605. január 21-én, Fülek 1605. március 12-én hódolt meg. Zólyom városát majd csak két nappal a levél kelte után, április 10-én foglalják el Bocskai csapatai, és ekkor kezdődik meg a vár ostroma. A bányavárosokon a Garam menti városokat érti, amelyeket a hajdúcsapatok Rhédey Ferenc vezetésével foglaltak el. A Dunántúlon egyelőre csak Horváth Tamás próbálkozott előrenyomulással, kísérlete viszonylag gyorsan elbukott. Bocskai seregeit ekkoriban már rendszeresen segítették oszmán és tatár segédcsapatok. A magyarországi hadszíntérre küldött tatár segédcsapatokat a tizenöt éves háború utolsó szakaszában már nem személyesen II. Gázi Giráj kán (1588–1607, rövid megszakítással) hanem fia, Tohtamis Giráj (ekkoriban a *kalga* cím birtokosa, később 1607–1608 rövid ideig maga is kán) vezette.
- 7 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg mint Magyarország főhadparancsnokának helyet-

mindenütt utána vagyon késérőben, ölik, vágják mindenütt őket. Rhédeynek⁸ is írtunk oda fel, hogy hadának színeivel, öt- vagy hatezer emberrel mindjárt rajta légyen, de az Zólyomnak vitatását ugyan continuálja [folytassa]. Eperjést pedég az gyűlés⁹ után nem halasztjuk, hanem megszállván, meg is vétetjük kétség nélkül.

Mindezeket, tudván, hogy az Isten Kegyelmedet megért ítélettel szerette, és minket is esmér, elhittük, hogy sem emberi felfuvalkodásnak, sem telhetetlenségnek nem tulajdonítja, hanem az nagy Istennek bölcs rendelésének, [ki] nemzetünknek, hitünknek régi szabadságára indította. Az mi nézi az ottbenn való állapotot, hogy az Isten báránynak induciákat [fegyverszünetet] kíván Kegyelmed:¹⁰ sokszor megírtuk ennekelőtte is, hogy mi annak az hazának annyi javát akarjuk, hogy sok módunk lött volna eddig is benne, hogy derekas hadat bocsátottunk volna oda bé, és kételesség alatt is meghódoltattuk volna őket – de mi azt akarnók, csak magok okot ne adnának reá, még gonosz szelet sem engedünk általmenni rajtok, és úgy óltalmaznók, mint az szemünk fényét. De perditio sua ex se est [veszedelmüknek saját maguk az okai], hogy az Istennek ingyen való kegyelmességét nem akarják venni. Mert ha jól akarták volna eddig, akár csak tíz lovas katona se járna együtt, úgy leszállítottuk volna ottbenn az hadat. De hogy üdő előtt, míg fejet nem hajtnak, ellenségünket megszáván, nemzetségünknek közönséges jóvának kárt tegyünk, és az mit kézzel érünk, azt lábbal rugoldozzuk, maga Kegyelmed sem dicsérne érette bennünket. Mert csak lássuk az hozzánk való jóakaratot, nemcsak induciákat [fegyverszünetet], hanem örökös békességben igyekezzünk őket tartani.

Ha pedig vizsgálkodnak, az mostani hadainkot nemcsak megtöbbitjük ott benn, hanem bizonyos legyen Kegyelmed abban, édes apámuram, hogy mi magunk is hamar való napon meglátogatjuk Kegyelmeteket sok okokért, és ezt az kezinkben való szép occasiót [lehetőséget] kiesni nem hagyjuk, mert abban szintén most legjobb módainkot látjuk. Azért az mely példákat Kegyelmed mielőnkben számlál, maga jól tudja azt Kegyelmed, hogy jobb részeiben annak mi is benne forgottunk, mind kicsint és nagyot vagy láttunk vagy hallottunk, az embereket állapotjokkal egyetemben jól tudjuk s jól esmérjük, és szinte azok közül egyik példa igen tanít bennünket, hogy az mi atyánkfíával, Báthory Zsigmond fejedelemmel az induciák [fegyvernnyugvás] alatt mit cselekedének az isteni bárányok, hogy farkasfogat nevelének magoknak az farkas-

teseként működött. Seregei az 1604 novemberében elért kisebb sikerek után teljesen elveszítették a kezdeményezést és 1605 tavaszán folyamatosan szorultak vissza nyugat felé.

8 Rhédey Ferenc (1565/70 k.–1621), a korábbi füleki kapitány (1695/98–1601/02), illetve Székely Mózes erdélyi fejedelem tanácsosa, a nyugaton előrenyomuló Bocskai-seregek egyik parancsnoka volt.

9 A folyamatban lévő szerencsi országgyűlésre utal.

10 Albert Huet levelét, amire Bocskai reagál, sajnos nem ismerjük.

fog ellen.¹¹ De itt most ictus piscator sapit [a halász ért az ütésből],¹² hazánkot nem az vérszomjúhozás, sem praedálásban való gyönyörűségünk engedi pusztíttatnunk, hanem hogy az magok javát nem akarják érteni, akár csak kételenség alatt is értessük meg vélek. Az meglevén, meglátja Kegyelmed, hogy annakutána kitakarodnak az jámbor százszokról mindenféle dülők, fosztók, kóborlók.

Fogyatkozott állapotjokat amint veti Kegyelmed, hogy magoknak sem leszen az dulás miatt s az tárházban sem adhatnak: immár egynehánszor protestáltunk, hogy oka semminek nem vagyunk. Nagy számadása leszen Kegyelmednek, apámuram, és mind az Kegyelmed társainak az szegénység romlásáért, mert eddig mind különben lehetett volna az dolog. Azért amit írtunk volt ennek előtte is: az kormányt viselje úgy Kegyelmed, hogy az hajót kösziklában ne ütköztesse. Et bene valeat. Datum ex arce Szerencs, die 8. mensis Aprilis, anno Domini 1605. [Jó egészséget! Kiadtuk Szerencs várából, április 8. napján az Úr 1605. évében.]

11 Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem (1586–1602, háromszori megszakítással) Bocskai István unokaöccse volt, anyja, Bocskai Erzsébet révén. Sorozatos lemondásai és a trónra való visszatérési kísérletei egy idő után állandósították Erdélyben a polgárháborús állapotot. Nem világos, Bocskai célzása az erdélyi rendek fegyverszünet alatti Báthory-ellenes cselekedeteiről pontosan a fordulatokban gazdag történet melyik epizódjára utal. A farkasfog említése a Báthoryak címerére céloz, amelyben a hármás ezüst ék a közfelfogás szerint sárkány- vagy farkasfogakat jelképez.

12 Vö. Erasmus, Adagia, I. 1. 29. A mondás onnan származik, hogy amikor egy halász óvatlanul benyúlt a hálójába, a halak közé keveredett skorpióhal megsebezte, mire így szólt: „A szúrás okosabbá tesz.” A mondás magyar megfelelője a „saját kárán tanul a bolond”.

Nr. 14.

Válogatás a szerencsi országgyűlés irataiból

(1605. április)

A felkelés 1604 kora tavaszán számos sikert ért el, és katonai cselekményei földrajzilag egyre kiterjedtebb területen zajlottak, így szükség volt arra, hogy az 1604. novemberi kassai gyűlés után a szélesedő társadalmi bázis számára újabb lehetőség nyíljon lojalitása kinyilvánítására, illetve a hadak fenntartásához szükséges anyagi alapok megajánlására. A gyűlés emellett Bocskai státuszát is tisztázhatta a mozgalom élén. Noha az erdélyi rendekkel szemben Bocskai minden probléma nélkül hivatkozhatott az 1604 novemberében a szultántól megkapott fejedelmi kinevezési okmányra, addig is, amíg gyűlésük meg nem választotta (lásd nr. 5.), ugyanaz az oszmán vazallusi függésben nem álló magyar rendekkel szemben nem lehetett legitim érv, hiába nevezte ki I. Ahmed ugyanabban az okmányban magyar királlyá is Bocskait. A szerencsi országgyűlés azonban 1605. április 20-án a felkelés vezetőjét Magyarország fejedelmévé választotta, innentől kezdve ez a cím is bekerült hivatalos titulációjába. Az országgyűléshez kötődő szövegek közül a Kassa városának küldött meghívót, Bocskai fejedelmi esküjét, az ennek elhangzása előtt és után a rendek nevében tartott beszédek, illetve a Bocskai pártján álló erdélyi rendek számára az aktusról küldött üzenetet vettük fel antológiánkba. Figyelemre méltó a meghívó szabadságértelmezése, ami nem rendi alapú, illetve hivatkozása a lelkiismeret megháborítására – mindkettő igen ritka a korszak irataiban. A felkelés és a fejedelmválasztás indoklásában a mozgalom saját hagyományai kialakulásának sztenderdizálását figyelhetjük meg: az 1604. évi XXII. cikkely, vagy az azzal szemben megfogalmazott

gálszécsi tiltakozás felemlítése a későbbiekben visszatérő eleme lesz a hasonló legitimációs célú iratoknak.

Mivel a gyűlés részvevői szinte kizárólag Bocskai híveiből kerültek ki, a szövegek sajátossága, hogy azokban a felkelés szereplőinek önképe abban a formában mutatkozik meg, amely elsősorban a mozgalom belső kommunikációjára jellemző. A magyarok mint Isten válaszott népe jelennek meg, akiket az Úr Szkítiából való kiköltözésük óta irányít és vezet, Bocskaihoz való csatlakozásukban, a szabadságukért és hitükért folytatott felkelésükben és harcaikban is, ahogyan az a meghívóban és az előterjesztésben is olvasható. A rendi válaszbeszédben szintén isteni elhatározásként jelenik meg az az ősi elgondolás, miszerint az emberi társaságoknak szükségük van fejedelemre, és a rendek ezért választottak maguknak vezetőt, mégpedig magyar nemzetükből és vérükből való tagjukat – a megfogalmazásban az etnikai és a rendi nemzettudat elemei keverednek. Bocskait a szöveg isteni kiválasztottságában Dávidhoz, Mózeshez és Saulhoz hasonlítja, ebben a magyarországi reformációban nagy szerepet nyerő (Farkas András, Batizi András, Szkhárosi Horváth András, Károlyi Gáspár és Magyar István nevéhez köthető) „választott nemzet”-paradigma folytatását és rendies elemekkel kiegészített továbbfejlesztését láthatjuk. A felkelés előtt talán csak Magyar István írásában volt példa a protestáns spirituális nemzet és a rendi nemzet fogalmának egyesülésére. Ebből következik az is, hogy Bocskai nemcsak az igaz hit védelmére és az ország szabadságának visszaszerzésére választott ki, hanem az ország ősi szabadságainak helyreállítására is. A rendi szónoklat, amelyet minden bizonnyal Homonnai Drugeth Bálint mondott el, a felkelés azon kevés szövegeinek egyike, amelyik nem csak azt mondja ki, hogy a magyar rendek fegyvert fogtak uralkodójuk hadai ellen, hanem azt is, hogy elszakadtak tőle és helyette fejedelmet választottak.

Az esküt követő rendi válaszbeszéd, amely a romlott hazáról mint habok és háborúk között hanyattatott hajóról beszél, már a haza atyjának nevezi Bocskait, viszont – az eskü előtti beszédekkel ellentétben – Mózeshez már nem hasonlítja, hanem csak ószövetségi királyokhoz, Dávidhoz és Salamonhoz. Tehát itt már a választott nép azon korszaka a párhuzam, amelyben egyes királyok vezették. Az erdélyi megyéknek írt levél, amely a *libera electio* hangsúlyozásával röviden összefoglalja az országgyűlésen történeteket és a beszédekben elhangzott érveket, arra hivatkozva kéri támogatásukat, hogy ők egy nemzet tagjai, s így együtt élvezhetik újra kiharcolt szabadságukat.

Újdonságként figyelhető meg, hogy az oráció típusú szövegek szinte mind magukon viselik a hazai református egyháziasság retorikai jegyeit, vagyis a biblikus nyelvezet, amelyet konfesszionális iratokban évtizedek óta használtak, ezúttal már országgyűlési szövegekben is előfordul; erre korábban elvétve, illetve csak Erdélyben volt példa. A szövegek ennek megfelelően kevert beszédmódot mutatnak: az Isten által küldött szabaddító (amelynek fogalmát hagyományosan Kálvinnak szokás tulajdonítani) itt az ősi szabadságok védelmére is felesküdt, az ősi szokások és az Aranybulla felhatalmazása mellett. Az országgyűlés szinte már konstruálnak tűnő szertartásossága és tudatos koreográfiát mutató színvonalasága a Bocskai-felkelés során is egyedülálló, a későbbi országgyűléseken, az 1605. novemberi korponain és különösen az 1606 nyarán zajló kassain már jobban látható a többféle felekezet jelenléte, és részben ennek köszönhetően az istentiszteleti és az országgyűlési elemek szétválasztása.

A korszakban egyik szöveg sem jelent meg nyomtatásban, többé-kevésbé pontos másolataik kéziratban terjedtek. Ezek a helyenként nyilvánvaló tollhibákat vétő iratokon alapulnak a 19. század óta különböző kontextusokban megjelenő verzióik, amelyek összevetése révén alakultak ki az itt olvasható szövegvariánsok.

Meghívó Kassa városának a szerencsi országgyűlésre
(Szerencs, 1605. március 29.)

Stephanus Bochkay de Kys Maria, miseratione divina princeps Transylvaniae, Spartium regni Hungariae dominus et sicularum comes etc. [Kismarjai Bocskai István, az isteni könyörületesség révén Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek ispánja stb.]

Prudentes ac circumspecti domini, fideles nobis dilecti. Salutem et benevolentiae nostrae commendationem. [Bölcs és körültekintő urak, kedvelt híveink! Üdvözlötünket és jóindulatunk ajánlását küldjük.] Tudjuk azt, hogy nyilván vagyon Kegyelmeteknél, ez elmúlt esztendőben minémű romlása lött légyen az mi szegény hazánknak régi szabadságának és mely nagy ínségben voltunk az idegen nemzetség miatt, úgy annyira, hogy sem magunkkal, sem jószágunkkal, sem marhánkkal szabadok nem valánk; de ki mindezeknél nagyobb, lölkünk esméretiben is megháborétottak vala, kirül az egész

országnak böcsületes követi ez elmúlt tavalyi pozsonyi gyűlésben az jövendő dolgot praesagiálván [előre megsejtven], az egész ország előtt publice protestáltanak [nyilvánosan tiltakoztak] és levelet is vettenek róla, hogy meg akarják magokat az ő szabadságokban és religiójokban ótalmazni. Mely protestatióval nemhogy használtunk volna, de ahhoz képest római császár¹ országunk törvénye ellen, csak proprio motu [saját kezdeményezésére] oly elviselhetetlen iszonyú articulust [törvénycikket] íratott volt az több articulusok végében, kinek continentiája [tartalma] szerint mindnyájan halálnak fiaivá kellett volna lenni.² Kit Kegyelmetek is az generális³ mód nélkül való cselekedetiből vött eszében, és ahhoz képest Kegyelmetek Gálszécsben öszvegyűlvén, ugyanazon generálisnak, melyre Öfölsége az mi vérünk kiontását, szabadságunknak és religiónknak utolsó romlásának executióját [végrehajtását] bízta volt, újonnan nyilván izent, hogy az pozsonyi gyűlésben lött protestatióval [tiltakozással] élni akar Kegyelmetek.⁴ Ki minemű gyalázatos választ⁵ tött legyen, azt Kegyelmetek tudja; azalatt osztán ő az reá bízott executióban el akarván járni, mireánk római császár hadával, álgúíval jött, és várainkat kit megvött, kit pedig megszállott. Nem volt mit tennünk, az minemű módot az Úristen mutatott, az szerint ótalmaznunk kellett magunkat. Abban azután az minemű progressust [előrehaladást] az jó Isten ez ideig adott és naponként ad, az Kegyelmeteknél nyilván vagon. És noha tudjuk jól, hogy Kegyelmetek mind az német, s mind pedig az hajdú vitézek miatt sok károkat vallott és naponként vall (kit mind hazánk szabadsága mellett kellett szenvednünk), de hogy az ellenség ellen jobb módjával ótalmazhassuk magunkat és az több magyar atyánkfiával is megegyezhessünk, kívánatik öszvegyűlni és minden egyéb rendbeli dolgokat hátrahagyván, csak azokrúl kell végezni Kegyelmeteknek, mint állhassunk az ellenségnek ellene, hogy az Kegyelmetek szép hazája megcsendesedjék és épüljön is.

Rendeltük az gyűlés napját ez jövő húsvét nap után való vasárnapot azaz decimum septimum diem mensis Aprilis [április hónap tizenhetedik napját] itt Szerencsen. Ke-

- 1 Rudolf magyar király (1576–1608), II. Rudolf néven német-római császár (1576–1612).
- 2 Az 1604. évi XXII. törvénycikk, amelyet Rudolf az országgyűlés felbomlása után illesztetett a dekretumba, többek között megerősítette a katolikus hit védelmében hozott összes korábbi törvényt, így implicite, elvben az 1525. évi, a lutheránusok megégetését elrendelőt is (noha azt a következő országgyűlés 1526-ban hatályon kívül helyezte), illetve kilátásba helyezte a korábbi királyok által meghatározott büntetéseket is. Erre a korszak sérelmi iratai nagy előszeretettel mutattak rá. Teljes szövegét idézi az 1605. április 24-én a sziléziai rendeknek írott levél, lásd nr. 15.
- 3 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.
- 4 A felső-magyarországi rendek 1604. szeptember 8-án, Gálszécsen rendezett részgyűlésükön jelentették be tiltakozásukat a XXII. törvénycikkkel szemben.
- 5 Belgioioso a rakamazi táborban egyrészt azt válaszolta, hogy ő mint szolga köteles végrehajtani azt, amit neki parancsolnak, másrészt pedig a rendek rebellesek, engedetlenek az uralkodóval szemben, vagyis felségsértést követtek el.

gyelme­teket azért szeretettel intjük, és az mellett hagyjuk is, hogy akkorra Kegyelme­tek küldje ide bizonyos emberit teljes instructióval és autoritással [utasítással és felhatalmazással], kik mi velünk egyetemben minden szükséges dolgokról állandóképpen végezhessenek az hazánk közönséges javára s megmaradására. Secus non facturi. Datum ex arce Zerench die 29. mensis Martii, anno domini 1605. [Másképp ne cselekedjenek. Adatott Szerencs várából, március 29. napján, az Úr 1605. évében.]

Stephanus Bochkay manu propria

[Bocskai István, sajátkezűleg]

M. Káthay manu propria cancellarius

[Káthay Mihály kancellár, sajátkezűleg]

Bocskai István előterjesztése
(1605. április 20. előtt)

Postulata illustrissimi domini, domini Stephani Bochkay de Kys Maria, divina miseratione Transylvaniae principis, partium Regni Hungariae domini, et Siculorum comitis, a dominis regnicolis pro 17. die mensis Aprilis anno 1605. in Szerench constitutis. [A méltóságos úr, kismarjai Bocskai István, az isteni könyörületesség révén Erdély fejedelme, a Magyar Királyság részeinek ura és a székelyek ispánja előterjesztése az országlakos urak által 1605. év április 17-ére, Szerencsre összehívott gyűlés számára.]

Miérthogy az Szent Istennél így volt elvégezve, hogy az német nemzetségnek az mi rajtunk való uralkodását, kit sok esztendőktől fogván kedvünk ellen viselünk, nyakunkról fegyverünkkel elvessük, az minemű progressusokat [előrehaladásokat] az ellenség ellen ez ideig az Úristen adott, az Kegyelme­teknél nyilván vagyon; ki népének nagy kárával, fogyatkozásával volt eddig is, előttünk.⁶ Mi magunk személyében peniglen sem fáradságinknak, sem életünknek, sem gyermekségünk­ről fogván jámbor szolgálatunkkal talált keresetünknek nem kedveztünk, hanem mindent megmaradásunkért kierogálván [kiadván] az vitézlő népre, mindent, az mi illet, cselekedtünk. Ebben noha országunkban sokan (uti omnes mutationes periculosae esse solent [mivel minden változás kockázatos szokott lenni]) hol egy féltől, hol más féltől nem kevés­sé megbántattak, de ezt az jövendő jó reménségért, mint az szintén zűrzavar időben menő útonjárók, hogy minden órában az meleg napot várják reájok az eső után, így mi

6 Valószínűleg másolati hiba, „elhittük” helyett.

es nem sokára aurea tempora exoptatamque pacis tranquillitatem [az arany időket és a béke vágyott csendességét] nyervén, mindeneket ideig el kell felejtünk.

1. Annak okáért, miérthogy Basta⁷ Eperjesről (mely város fundamentoma, oka országunknak nagy része romlásának) az római császár⁸ hadával hátrábszállott,⁹ ki hogy ha Eperjesen megmaradott volna, minden elvégzett akaratunk, szándékunk az volt (kinek okáért kiváltképpen ez mostani napra convocáltuk [összehívtuk] volt Kegyelmeteket) hogy de modo, via et circumstantiis [annak módjáról, útjáról és körülményeiről] Kegyelmetekkel szólván, beszélvén, reája mennénk az ellenségre, és vagy helyben vagy mezőben találjuk, Isten segítségével extrema quaeque tentemus [a legvégletesebeket is megkíséreljük].¹⁰

2. De hogy immár hátrább szállott és – az mint nálunk tudván vagyon – népét nem tarthatja, akarom Ti Kegyelmeteknek jó tanácsát ebben értenem, micsoda utat kellessék előlvennünk egyenlő akaratból, ki az ellenségnek ártalmára, és nekünk jónkra lehetne.

3. Mert bizonyosan tudjuk mind az győzhetetlen török császár,¹¹ az én kegyelmes uram írásából, azonképpen az fővezér¹² és több pasák leveléből, hogy Őhatalmasságának segítségül mellénk rendelt hadai egynehány nap alatt bizonyosan felérkeznek, kinek egy része immár jelen is vagyon. Azonképpen az felséges Gazy Ghiray Tachtamis szultánnak, tatár császárnak fia¹³ szép nagy haddal Szolnoknál vagyon, kik várják, hogy szolgáltassunk vélek. Annak okáért ezeknek jó alkalmatossága által szükség, hogy oly szolgálatot adjunk eleikben, ki nekünk jövőendő hasznunkra legyen.

4. Kívánjuk azért tudnia [!] Kegyelmetektől, ilyen nagy szükségönkben, holott még az idegenek is jó akaratra indíttattanak mi hozzánk, hogy az országbeliek micsoda jó akaratul és segítséggel akarnak hazánknak ilyen javának véghez vitelére lenni.

5. Mert az tudó dolog, hogy ha egyiránt nem fogjuk, elől az dologban jó módjával nem mehetünk; az én értékem is penig az hadakozásra szolgáló népnek interteneálására [eltartására]¹⁴ Ti Kegyelmetek segítségével nélkül nem elégséges; találják fel azért az mód-

7 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

8 Rudolf magyar király (1576–1608), II. Rudolf néven német-római császár (1576–1612).

9 Basta seregei április 7-én hagyták el Eperjest.

10 Az Esterházy-levéltárban fennmaradt 17. századi másolati példány számos latin formulát korabeli magyar fordításban közöl. Itt: „mindent késértsünk.”

11 I. Ahmed szultán (1603–1617).

12 Lala Mehmed pasa, nagyvezír 1604 augusztusa és 1606. június 21-én bekövetkező halála között.

13 A magyarországi hadszíntérre küldött tatár segédcsapatokat a tizenöt éves háború utolsó szakaszában már nem személyesen II. Gázi Giráj kán (1588–1607, rövid megszakítással) hanem fia, Tohtamis Giráj (ekkoriban a *kalga* cím birtokosa, később 1607–1608 rövid ideig maga is kán) vezette. A krími uralkodói család minden tagja jogosult volt a *szultán* tiszteleti cím használatára.

14 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „tartására”.

ját, hogy mind most, mind pedig ez után is (si maior ingrueret necessitas [ha nagyobb szükség támadna])¹⁵ mennyire való segítséget tudjak Ti Kegyelmetektől várni.

6. Azt is tudjuk, hogy sokan posthabito bono publico, partibus Germanicis adhaerunt [odahagyván a közjót, a német párthoz ragaszkodtak],¹⁶ kik közt vadnak etiam liberae civitates [szabad városok is],¹⁷ kik mintegy fomites malorum [a bajok gyúanyagai] mind minekünk, mind pedig felebarátjoknak sok károkat, akadályokat, zűrzavart szerzettenek az országban. Annak okáért azok felől serio animadvertálni akarunk, et bona illorum confiscari faciemus [keményen büntetni akarunk és javaikat elkoboztatjuk].

7. Továbbá, miérthogy az idő fordulván, az mint az dolgok kívánják, lövő szerszámokat mikor mezőre kelletik vinni, ahhoz barom és szekerek kívántatnak, az szabad városokban pedig kiknek éfelét kellene hordozni, sokan rebelláltak [fellázadtak]; míg azért vagy sponte vagy armis [jószántukból vagy fegyver által fenyegetve] az mi hűségünk alá jönnek, kívánjuk azt Ti Kegyelmetektől, hogy itt elrendelné magok között: az álgúkhhoz való barmot, szekeret, azt oly készen tartsák, hogy ad primam nostram admonitionem [első felszólításunkra]¹⁸ az hová kívántatik, oda küldhessék.

8. Noha némely vármegyék az hadak miá megsanyarodtak, mindazáltal ugyan ad extremam inopiam nem redigáltak [nem jutottak végső szükségre].¹⁹ Annak okáért kívánjuk azt, hogy Ti Kegyelmetek minden vármegyében bizonyos emberek kezében mindenféle élést contribuáljon [adjon],²⁰ kiknek mi nevetek tudván és őket levelünkkel admoneálván [felszólítván], hordathassuk táborunkban az élést fogyasztás nélkül.

9. Ez elmúlt téli congregatióban [gyűlésben]²¹ az minemő contributiót [hozzájárulást]²² Ti Kegyelmetek offerált [felajánlott] volt²³ segítségünkre, abban értjük, hogy némely vármegyében ki is szedtenek; kívánjuk azért, hogy az mi Ti Kegyelmeteknél afélében készen volna, mindgyárast hozzák ide, sőt még az régi restantiákban [elmaradásokban] is ha mi volna.

10. Ti Kegyelmeteknek minden egyéb gondolatokat, ki privatumra [magánügyekre] néz, pro praesenti [jelenleg] hátra kell hadnia. Tulajdon azért csak ezen kell instálnunk pedibus manibusque [ezt kell kézzel-lábbal szorgalmaznunk],²⁴ miképpen az el-

15 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „hogya nagyobb szükség találkoznék”.

16 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „sokan az közönséges jót megvetvén, az német párthoz ragaszkodtanak”.

17 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „az szabad városok is”.

18 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „az mi első intésünkre”.

19 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „ad extremam inopiam nem jutottak”.

20 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „adjon”.

21 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „gyűlésünkben”. Az 1604. november 12-i kassai gyűlést érti rajta.

22 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „segítségét”.

23 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „ígértek volt”.

24 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „igyekeznünk minden tehetségünkkel”.

kezdettdolgot jó móddal véghez vihessük. Jacta enim est alea. [A kocka ugyanis el van vetve.]²⁵ Azt is tudjuk, hogy concordia magnae res crescunt [egyetértéssel nagy dolgok születnek], viszont discordia maxime res dilabuntur [a széthúzással a legnagyobb dolgok is elenyésznek].²⁶ Nem kell most néznünk kárunkat, se szép házainknak, jószágunknak pusztulására (kiért mi is rövid nap taliót adjunk [bosszút álljunk]),²⁷ hanem oltalmaznunk kell életünket, régi jó hírünket, nevünket, melyet az német nemzetiség keservesen, szidalommal lába alá tapodott vala. Ezennel az Úristen mint az régi, Scythiából jött magyaroknak, kik ló farán hozták ki feleségeket, gyermekeket, nekünk is, csak értsük egymást, fogjuk egyeránt, posthabeamus privata [helyezzük hátrébb a magánügyeket],²⁸ házunk helyiben házat, jószágunk helyiben jószágot és elveszett marhánk helyiben fegyverünk által elegendő marhát ad.

11. Utólszor: miérthogy gyakorlatossággal, mikor ingyen sem reméllenénk, találkoznak oly akadéink az ellenségtől az ő hadakozásoknak fortélyos módja szerint, hogy mikor szintén nagy hadainknak tágulását vagy eloszlását érti, akkor erőlkedik ő is valamit próbálni, mint szintén minap az Tokaj megsegítésével cselekedék;²⁹ történik az is néha, hogy jámbor kapitányink valami végházakat megszállván, sáncokban megfogyatkoznak, ki miá az várvételek haladnak. Hogy azért mind egy dologban, mind az másikban ennek utánra hasznosban procedálhassanak [haladhassanak előre], gondolkodtam így felőle, mennyi sok egyéb hasznára is lehetne az nemes országnak, kit Ti Kegyelmetek magok okosságok szerint is meggondolhatnak. Kérem azért és intem Ti Kegyelmeteket, tartsanak udvaromban continue [folyamatosan] ezer kék gyalogokat egyszínű ruhában,³⁰ annak szokása és módja szerint. Ennek mennyi sok hasznai lesznek, elő nem számlálom, de az többi között csak azt gondolják Ti Kegyelmetek meg, mennyi sok gravamen [panasz]³¹ találtaték az nemes vármegyékről. Ezzel mely szívek nyugodalmára, szegénységnek igájának elvételire és rajtok való hatalmasoknak hatal-

25 Utalás a közismert szállóigére, amelyet a hagyomány szerint Julius Caesar a Rubicon folyón való átkelésékor mondott, amikor a törvényeket megszegve Itália területére vezette légióit.

26 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „az egyenességgel [!] nagy dolgok véghez mennek, viszont az igényetlenséggel eloszlhatnak nagy dolgok.” A Sallustiustól származó szállóige parafrázisa, a Jugurtha elleni háború krónikájának 10. fejezetéből: „Concordia parvae res crescunt, discordia maxime dilabuntur” (Egyetértéssel a kicsik is nagyvá lesznek, a széthúzástól a legnagyobbak is elpusztulnak).

27 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „kit mi is rövid nap megtoroljuk”.

28 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „holmi imily-amoly gondolatokat hátra hagyjuk”.

29 Kihaszánálva, hogy Bocskai csapatainak jelentős része téli szállásra ment, Basta 1605. február 3-án felmentette az körbezárt tokaji várat, majd Sárospatak ellen vonult, ám a felkelő csapatok mozgósításának hírére ezt a hadmozdulatot feladta és február 23-ra már vissza is tért a főhadiszállásának számító Eperjesre.

30 A kék gyalogok alkották Bocskai testőrségének magvát.

31 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „nehézség”.

maskodásoknak megcompescálásokra [megzabolázására]³² leszen ez az dolog. Kihez Ti Kegyelmetek is velem egyetemben minden szükségnek idejín, mintegy kűfalhoz ragaszkodhattok. Valamikor penig az hadakozást az Űristen köztönk megcsendesíti, az nemes ország is szabad legyen ennek meg nem tartására.

A rendek beszéde a fejedelmi eskü letétele előtt (1620. április 20.)

Oratiuncula ante solenne juramentum serenissimi domini, domini Stephani Bochkay de Kys-Maria, Dei gratia Hungariae et Transylvaniae principis Siculorumque comitis etc. nomine universitatis dominorum regnicolarumque dicenda

[Rövid beszéd a fenséges úr, kismarjai Bocskai István, Isten kegyelméből Magyarországnak és Erdély fejedelme és a székelyek ispánja stb. ünnepélyes eskütétele előtt, amelyet az urak és az országglakosok egyetemének nevében kell elmondani]

Miképpen ez nagy látható világban az Szent Isten kegyelmes urunk, fejedelmünk magát egyedül uralkodtatni mindenkor akarta, azonképpen bölcs rendelkezéséből akarta, hogy az emberi társaság között is jó rendtartásnak okáért minden országok, tartományok és nemzetségek előttök járó fejedelemségek alá legyenek vetettvén. Mely dolognak véghetetlen bölcsessége szerint való rendelkezését Ő Szent Felsége senkinek másnak nem engedte, hanem csak egyedül maga hatalmában tartotta. Ő Szent Felségének tulajdonítjuk azért mi es az mi elfogyott szegíny nemzetünk felől való kegyes rendelkezését, melyet mostan hozzánk megmutatott és kit mi is mind fejenként igen nyilván megtapasztaltunk sok okokból. Mert ez az Nagyságod³³ által indultatott dolog minnyájunknál nyilván vagyton, hogy Nagyságodnak nem felfualkodásából, sem nem emberi telhetlenségéből, hanem egy kételenségéből, kiben akkor semmi egyéb nem lehetett maga életének megtartásáért, úgy indíttatott. Azólta penig minden rendekhez oly szelídséggel és engedelmisséggel viselte magát Nagyságod, hogy az is elég bizonyosága, hogy erőszakkal semmit magának venni és tulajdonítani Nagyságod nem akart. Ilyen nagy progressus [siker] és szerencse pedig, kikkell az nagy Isten az Nagyságod dolgát ez kevés időben megáldotta, minden emberi elméket megfognak és megmutatják, hogy csak egyedül az nagy Istennek vezérlése volt Nagyságoddal, az ki ezt cselekedhetette.

32 Az Esterházy-levéltár kéziratában: „megfenyítésére”.

33 Az Esterházy-levéltár kéziratában ezen a ponton a királyi személyek számára fenntartott „Felséged” olvasható, de ez feltehetőleg szövegromlás eredménye, mert a szöveg összes többi helyén „Nagyságod”-dal utal Bocskaira.

Mely dolognak mi, kegyelmes urunk, mind kezdetit és eddig való progressussát [előmenetelét] meggondolván, azt is penig, mi végre, tudni illik hazánk és nemzetünk szabadsága mellett az Isten nevének tisztességének előmenetelire viszen,³⁴ legelsőbben nagy hálákat adunk Ő Szent Fölségének, az ki minket erre az gyülekezetre egyben gyűjtött, és egy szívvel, lélekkel erre eggyé tött, hogy Nagyságotat, mint a mi magyar nemzetünkéből és atyánkfiai közül való vérünket, tagunkat nagy szeretetből, szép egyezségből, szabad akaratunkból urunkká, fejünké és fejedelmünké az mai napon választottunk. Elhívén azt bizonnyal, az mely Isten Dávidot az juhok aklából, Mojzest az pásztorságból, Sault az pórságból nagy királyokká választotta, szentelte és nevelte,³⁵ ugyanazon Isten velünk egyetemben Nagyságotat is az mi közöttünk való fejedelemségre ez mai napon szenteli, választja és confirmálja [megerősíti].

De nem titkoljuk el, kegyelmes urunk, sőt ez egész világnál akarjuk, hogy nyilván legyen, hogy az mely fejedelmünk, királyunk Római Császár urunk Őfölsége³⁶ ennek előtte volt minekünk, attól is mi nem ok nélkül szakadtunk el és nem ok nélkül fegyvert fogván hadai ellen, Nagyságotat választjuk helyette fejedelmünknek.³⁷ Hanem az mint hogy hűti tartása ellen Őfölségének, mellyel Magyarországnak köteles volt, hitünkben és szabadságunkban megháborítottanak az Őfölsége után generálisok, mi is Gálszécsben tavaly tett protestatióunk [tiltakozásunk] szerint az Őfelségétől reánk vetett súlyos sententia [ítélet] ellen, kihez képest mindnyájan halálnak lettünk volna fiai,³⁸ magunk oltalmában, generale decretomunk [általános határozatunk] tartása szerint,³⁹ életünkért, szabadságunkért fogtunk fegyvert Őfelsége ellen, Nagyságottal, kegyelmes fejedelmünkkel együtt, minthogy kiváltképpen minden törvény ellen az

34 A lőcsei kéziratban: „azt is penig mi végre, tudniillik hazánk és nemzetünk szabadsága mellett, kit az Isten nevének, tisztességének előmenetelire reménljük, hogy elébb is viendő naponként”.

35 A *Bibliában* való első feltűnésekor Dávid atyja juhait őrizte (1Sám 16,11), Saul apja elveszett szamarait kereste (1Sám 9,3), Mózesnek pedig akkor jelent meg az Úr égő csipkebokor képében, amikor apósa juhaira vigyázott (2Móz 3,1).

36 Rudolf magyar király (1576–1608), II. Rudolf néven német-római császár (1576–1612).

37 Bocskai előterjesztése szerint az Isten rendelte el, hogy a német nemzetségnek a rajtuk való uralkodását fegyverükkel elvessék, amely megfogalmazás még elég homályos. A rendek képviselőjének válasza viszont a felkelés azon kevés szövegeinek egyike, amelyik nem csak azt nyilváníti ki, hogy fegyvert fogtak uralkodójuk hadai ellen, hanem azt is, hogy elszakadtak tőle és helyette megválasztották Bocskait. Hasonlót majd az 1605. novemberi korponai országgyűlés fejedelmi előterjesztésében lehet olvasni, de ott is elég homályos megfogalmazásban.

38 Lásd a 2. jegyzetet. A felső-magyarországi rendek 1604. szeptember 8-án, Gálszécsen rendezett részgyűlésükön jelentették be tiltakozásukat a XXII. törvénycikkkel szemben.

39 Werbőczy *Tripartituma* nevezi *generale decretum*nak az Aranybullát, amikor annak ellenállási záradékát mint a nemesség negyedik szabadságát összefoglalja (miközben persze a magyarul „országos vagy közönséges végzemény” kifejezést általánosságban is gyakran használja). A beszéd egy kortárs latin fordítása „generalis decretum regni Hungariae”-ként adja vissza a törvényre való hivatkozást.

Őfelsége hatalmas és tisztin kívül való cselekedeti akkorban Nagyságodon nyilvánban [megmutatkozott]. Kit ennek utána is Nagyságoddal egy értelemből régi szabadságunknak oltalmáért, nem offensive, hanem defensive [nem támadó, hanem védekező módon], fejünk fennállásáig készek vagyunk és leszünk is continuálni [folytatni]. Melyről magunk mentiségére egész országúl nemsokára az egész keresztyénség kezébe scriptumot [írást] akarunk bocsátani, kivel világosan minden dolgainknak igaz és elegendő okait adjuk.⁴⁰

Azért, kegyelmes urunk, minthogy az nagy Istennek ebből hozzánk ilyen jó kedvét és szép áldását tapasztaljuk, hogy igaz igyönkben Nagyságodat előnkben tükörül és fényes napúl adván az császár Őfölsége hadai ellen ilyen szép progressust [sikert] adott legyen magunk szabadságának megkeresésére; hogy abban mind Nagyságodhoz eddig való serényül és dicséretesen való forgolódásáért megmutassuk háladatosságunkot, s mind pedig hogy ennek utána Nagyságod jó vezérléséből és igazgatásábúl, ugyanezen elkezdett szándékunkban elől mehessünk, az mint mondám, fejedelmünké nagy szeretettel és egy szívvel választottuk ez mai napon. Melyben hogy mindnyájunknak szíve nyugalmas lehessen, és tisztí szerint Nagyságod is mindenekben legitime procedálhasson [törvényesen járhasson el], kérjük és kívánjuk egész országúl azt Nagyságodtúl kicsintől fogva nagyig nagy alázatosan, hogy Nagyságod mindnyájunknak hallatára tegnapi napon való ígérete szerint solenniter [ünnepélyesen] az magyarországi fejedelemségre az juramentomot deponálja [tegye le az esküt]. Mely meglévén, mi is annak utána mind az mostani gyűlésünkben előnkben adott kívánságiról Nagyságodnak és mind pedig hazánknak több szükséges dolgairól mindent végezhessünk az nagy Istennek segítségéből. Kiről kegyelmes resolútiót [döntést] is várunk Nagyságodtúl mint kegyelmes urunktól.

40 A rendek képviselője itt arra utal, hogy szándékukban áll egy olyan legitimációs irat elkészítése, amelyben az európai nyilvánosság számára magyarázzák meg önvédelmük okait, de az ezek szerint eddig még nem készült el.

Bocskai István fejedelmi esküje
(1605. április 20.)

Juramentum illustrissimi domini, domini Stephani Bochkay
[A méltóságos úr, Bocskai István esküje]

Én, Bocskai István, kismarjai, ki ez mai napon Istennek kegyelmességéből és az nemes böcsületes Magyarországon levő öszvegyült uraktól, nemesektől, az várme-gyéknek nagyobb részétől és szabad városoktól, ingyen való szabados jóakarattól, szeretetektől és régi szabadságoknak módja szerint való szabad választásokból választattam az magyarországi fejedelemségre, esküszöm az élő Istenre, az ki Atya, fiú és Szent Lélek, teljes Szentháromság, egy bizony igaz Isten, hogy én az én magyarországi híveimet, kik az én birodalmom alá adták és adják ennek utána is ömagokat, urakat, nemeseket, szabad városokat, minden rendeket, boldogokat és szegényeket, hűtőkben, szabadságokban és törvényeknek minden cikkelyében megtartom, az országnak közönséges velünk való végezése és akaratja szerint, és az én alattam való híveimmel erőm és tehetségem szerint megtartatom; és ugyanezen magyarországi híveimmel holtom napjáig egyet akarok értenem, el sem hagyom Őkegyelmeket, sem jó, sem gonosz szerencséjekben, hírek és akaratjok ellen, kikre Isten engem úgy segéllyen.

A rendek beszéde a fejedelmi esküt letett Bocskai Istvánhoz

Post praestitum juramentum dicenda oratio
[Az eskütétel után mondandó beszéd]
Alia post praestitum iuramentum dicenda
[Egyéb, az eskütétel után mondandók]

Fölséges urunk, nekünk természet szerint való kegyelmes fejedelmünk! Legelőször mi Fölségedet egész országul minden rendek nagy szeretettel és alázatosan az boldog fejedelemségben üdvözöljük. Szerencsétetjük és áldjuk, hogy az mely erős és mindenható Isten ezt az mi nyomorult nemzetünknek nagy igyét felvotte, kezdette és eddig szerencsétette, Ő Szent Fölsége nagy kegyelmességéből ezután is Fölségednek jó gondviselése által hatalmason az ő szent nevének dicséretire vigye elő, hogy az Fölséged vigyázása és kegyelmes szárnyai alatt örökös, csendes, boldog megmaradása lehessen elfogyott nemzetünknek, mind az nemes országnak eleitől fogván való böcsületiért. S mind hogy az Fölséged birodalma alatt immár egynéhány tekintetes és nagyságos urak

vadnak, tetszett egész országúl, hogy ezt az titulust [címet] ma Fölségednek adjuk fejedelemségével együtt.

Tisztére nem szükség, hogy Fölségedet emlékeztessük, mindnyájunknak egyedül aból Fölséged lehet mestere és jó vezére; s minémű helyen legyen situsa [helyzete] és állapotja romlott hazánknak, Fölségednél nyilván vagyon. Kívül nagy ellensége, az szomszéd országokban vagy nem tiszta szívből való jóakarójuk, vagy igen gyenge még barátságok, belől pedig fogyatkozott állapotját minden részéből jól látja Fölséged. Az nagy szerencsének pedig ezalatt, ki tudja, nagy irigye is támadhat; elő és hátra, jobbra és mind balra mennyi vigyázásának kell lenni Fölségednek, az Fölséged kegyelmes ítéletire támasztjuk.

Az egyenes törvének és az szép igazságnak, kegyelmességgel elegyesnek, köztünk való kiszolgáltatása Fölségednek második célja, melyben hogy az hatalmasoknak megzabolázója, az nyomorultaknak gyámola, árváknak, özvegyeknek, jövényeknek édesatyja legyen Fölséged, az kegyes és igaz fejedelemségnek tisztí kívánja.

Könyörgünk azért Te Fölségednek, mint kegyelmes fejedelmünknek nagy alázatoson, hogy édes nemzetünkhöz való szerelméből az romlott hazának ennyi habok és háborúk között hányattató hajóját, kinek kormányja Isten után immáron Te Fölségedre bízattatott, igyekezzék úgy hordozni és viselni, hogy az Fölséged jó és kegyelmes gondviselése alatt az épek conserváltassanak [megtarttassanak], az romlottak és pusztultak épülhessenek, és letapodtatott jó hírünk-nevünk nagy részéből helyére állattassék. Melyből az Istennek nevének tisztessége először következeshék, annak utána Fölségednek ez egész világon kiterjedett jó híre-neve örök emlékezetben maradjon és az boldog emlékezetű fejedelmek köziben számláltatván, egyedül Fölségedet mondassák az mi időnkben patrem patriae, azaz egész hazánknak édes atyjának.⁴¹

Mi Fölségednek nagy alázatosan fejenként, kicsintől fogván nagyig ajánljuk fejünk főnnállásáig való hűséges szolgálatunkat, mint kegyelmes fejedelmünknek, ígervén magunkat, hogy valamire az Szent Isten bennünket elégségessé teszen, sem magunk fáradságát, vérünk hullását, sem pénzünk és jószágunk fogyását nem szánjuk az magunk megmaradása és az Te Fölséged hűsége mellett. Mely ígéretünket cselekedetünkkel és engedelmes szolgálatunkkal mind most, s mind ennekutána készek vagyunk minden időben Fölségedhez megbizonyítani.

És ezzel az Fölséged kegyelmes gondviselését várván fejünkre, mindnyájan egy szívvel kívánjuk, hogy az nagy Isten, az ki Dávidot minden ellenségén győzedelmessé tötte és Salamon királynak birodalmát békességessé, az adjon Te Fölségednek ennek utána is minden ellenségén győzedelmet, és az jó idejében az Fölséged birodalmában örökös és boldog békességet. Amen. Az nagy Isten sokáig éltesse és áldja meg Fölségedet minden jókkal!

41 Levelei tanúsága szerint Bocskai az isteni küldetés elvét maga is elfogadta, sőt a „haza atyja” szerepet már 1604 végétől önként vállalta.

A szerencsi országgyűlés levele az erdélyi megyéknek és a székelyeknek
(Szerencs, 1605. április 20.)

Generosis, egregiis et nobilibus agilibus dominis capitaneis, iudicibus vicejudicibusque regiis, necnon primoribus, primipilis universitati Siculorum Transsilvaniensium dominis, amicis et fratribus nobis honorandis. [Nemzetes, vitézlő, nemes, serény kapitány urak, királybírók és albírók, az erdélyi székely egyetem primor és lófő urai, tisztelt barátaink és fivéreink!]

Generosi, egregii, nobiles, agiles domini, amici et fratres nobis honorandi. Salutem et servitorum nostrorum commendationem. [Nemzetes, vitézlő, nemes, serény urak, tisztelt barátaink és fivéreink! Üdvözlötünket és szolgálatunk ajánlását küldjük.] Akarók Kegyelmeteknek nagy örvendetesen megjelenteni, hogy mikoron ez mai napra ide, Szerencsre, az mi kegyelmes urunknak, az felsíges Bocskai Istvánnak szép leveleire özvegyültünk volna, hogy communi voto [közös elhatározással], az elkezdett hadainknak ellenségünk ellen való győzedelmes véghezvitelírül, és magunknak, országunknak megmaradásáról valami jót végeznénk, minekelőtte az tractatusra [tárgyalásra] költünk volna, invocato nomine spiritus sancti [a Szentlélek nevének segítségül hívása után] által láttuk azt magunkban, hogy mi, kik mintegy eltévelyedett juhok pásztor nélkül és kik az német nemzetségnek kegyetlen igáját sok esztendőtül fogva, arannál drágább szabadságunknak megtörésével, törvényünknek megváltoztatásával, házainknak, városinknak, faluinknak pusztulásával, kedvünk ellen nyakunkon viseltük és most fegyverünk által nem különben akarunk régi szabadságunkra utat nyitni, mint az tengeri haboktól hanyattatott hajók igyekeznek az békessíges partra kijutni; általlátuk, mondjuk, azt, hogy minden végzésünknek erősségek csak abban állana, ha oly fejedelmet, gondviselőt támasztana Isten előnkben, ki pro aris et focis⁴² mind offensive, mind defensive [az oltárokért és tűzhelyekért mind támadó, mind védekező módon] velünk élne és halna.

Miérthogy penig mindnyájunknak luce meridiana clarius est [a déli napfénynél is világosabb], hogy mindjárt az elein is ez változásnak, mikor az római császár⁴³ amaz istentelen kegyetlen Jacobus Barbianusnak⁴⁴ cselekedeti által az maga királyi hűti ellen nemzetünket megkezdte keservesen hitiben háborítani, azonnal mérgét először is nagy ártatlanul az mi kegyelmes urunkon, fejedelmünken akará kiontania, akarván szép

42 A több iratban is előforduló formula forrása CICERO, *De natura deorum*, 3,40.

43 Rudolf magyar király (1576–1608), II. Rudolf néven német-római császár (1576–1612).

44 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.

váraitúl, jószágátúl, jámbor keresményétül istentelenül megfosztania. Mely mi kegyelmes urunk ifjúságának idejét udvari szolgálatjában eltöltvén, annak utána Kegyelmetek között laktában mind tanácsával, mind fegyverével, mely hasznosan szolgált légyen az római császárnak, Kegyelmetek bőségesen tudja, melynek mi lehet az emberi társaság között nagyobb bizonyosága ennél, az mikor (kit Kegyelmetek tud egész országúl) cardinálnak fejedelemségiben nem akarván az római császárnak egyszer kötelezett hívségét megváltoztatni, kész volt inkább gyalázatos halált szenvedni.⁴⁵ Ez Barbianus Ófelségével való kegyetlenségiben is mind fottig (bízván tökéletes igazságában) támaszkodott országunknak szabadságára, kész volt az törvénre, kész volt maga elígedendő mentségre, de még csak az sem engedtetett Ófelséginek meg, hogy maga igaz mentségeiért levelét avagy emberét szabad legyen felküldeni az római császárhoz.⁴⁶

Ott immár annakutána, noha viselte Őfelségit az maga életének megoltalmazása is, hogy nyakon kötve ártatlanul az dühös nemzetség kezében ne essék – minthogy még az oktalan állatok is az ű tehetség szerint az halált, az mennyire lehet, elkerülik –, de mindazonáltal látván szegény hazánknak az tapasztalható veszedelemre való menését, szabadságunknak romlását és az magyar nemzetség felől való végezését az kegyetlen németeknek, hogy teljességgel kitöröljenek ez földrűl; és meggyőztetvén az magyar vitézlő rendnek kérésektűl, kik még akkor az Barbianus mellett római császár számára voltak, úgy kötötte Őfelsége az kardot oldalára fel, azokkal egyetembe, kikkel ez óráiglan minemű szeretettel szolgált légyen hazánknak, mely áldási löttének Őfelségén az nagy Őristennek, azt mi nekünk nem szükség előszámlálnunk, mert Kegyelmetek is jól tudja. Ez mellett megtapasztoltuk ezt Őfelségiben, hogy az Őristen bölcsességnek, igazságszeretésnek és okosságának lelkével úgy megajándékozta Őfelségét, hogy mindnyájunknak lelke csendesen rajta megnyughatik.

Nem akarván azért ennyi jókért Őfelséginek háládatlanok lenni, az Őristennek buzgó szívből könnyörögvén, az mi régi szokott libera electiónk [szabad választásunk] szerint, nagy örömmel, nagy egyenlő szívvel ez mai napon választottuk Őfelségét fejedelmünké, ily remínség alatt, hogy az hatalmas Őristen az Őfelsége gubernatiója [kormányzása] által minden szomorúságunkat örömmre, rabságunkat szabadságra, keserves igánkot szabadságos uraságra fordítja. Kit az Szent Őristen az ű nagy nevéért tegyen

45 Bocskai István a bécsi udvarban nevelkedett, tizenkilenc éves korában ment Erdélybe. A „cardinál”, akinek uralkodása ellen Bocskai tiltakozott, Báthory András (1563–1599), korábban warmiai püspök és bíboros, akinek Báthory Zsigmond második visszatérése után, 1598-ban adta át a trónt. Ebben az időszakban Bocskai – aki 1595-ben kulcsszerepet játszott Báthory Zsigmond és Rudolf szövetségi szerződésének tető alá hozásában – még mindig a Habsburg-orientáció híve volt.

46 Noha saját jelentései szerint Belgioioso meg akarta teremteni a kereteket arra, hogy Bocskai a császár előtt tisztázza magát a vádak alól és ezért tüzöket is küldött volna a felkelőkhez (lásd nr. 7.), ez a vád számos esetben kerül elő a Bocskai-párti érvelő iratokban.

Úfelséginek szerencsésé, nekünk pedig hasznosá. Mivelhogy pedig értettük azt, hogy Tü Kegyelmetek is lerázván magáról annak az kegyetlen nemzetségnek igáját, ugyan-ezen akaratból választotta legyen Úfelségét fejedelmeknek és uroknak,⁴⁷ azon az Úristennek nem győzünk elég hálákot adnia, örvendezvén azon, hogy Kegyelmetek nemes országával össze, kik ezelőtt való esztendőkből külön fejedelemség alatt voltunk vetetve, most egyvé hozott bennünket és magunk nemzetéből kedves fejedelmet adott közinkbe. Kegyelmeteket kérjük szeretettel, mint minékünk jó urainkat, atyánkfiait, hogy Kegyelmetek abban az jó akaratban, fejedelmünkhöz Úfelségihez, mihozzánk is országostúl maradjon fottig meg. Sőt, az kik kevesen még római császárhoz vonnának is, azokat is mind szép szavaival, mind egyébképpen vonjon Úfelsége hívsége alá, hogy immár lehessünk egy membromok [tagok] ez kevés magyar nemzetségnek reliquiái [maradékai], szerethessük egymást, örvendezvén szép szabadságunknak, nem különben mint az rekeszből kiszaladott madarak; kérvén is arra Kegyelmeteket, hogy elkezdett dolgainkban mind szép hadaival, mind egyébképpen Kegyelmetek legyen mellettünk. Mitűlünk viszont, ha az szükség úgy kívánja, Kegyelmetek minden üdőben azt várja, hogy így, szép igyenességünk által romlott országink épülhessenek, szabadságunk újulhasson, és minden szomorúságunk forduljon békességes örömré. Kit hogy Kegyelmeteknek velünk egyetemben az Szent Úristen az ű nagy nevének dicsíretéért megengedjen, szívünk szerint kívánjuk.

Tartsa meg isten kegyelmeidet. Datum ex arce Szerencs die 20 mensis Aprilis, anno domini millesimo sexcentesimo et quinto [Kiadtuk Szerencs várából, április hó 20. napján, az Úr ezerhatszázötödik évében].

Generosarum, egregiarum ac nobilium dominationum vestrarum amici, fratres et vicini [Nemzetes, vitézlő és nemes uraságaitok barátai, fivérei és szomszédai]

universi barones, proceres, magnates, ac reliqui status et ordines regni Hungariae pronunc in Szerencs ad generalem dietam congregati [a Magyar Királyság minden bárója, előkelője, mágnása és többi rendjei, akik jelenleg összegyűltek Szerencsen az általános országgyűlésre]

47 A nyárádszeredai országgyűlés 1605. február 21-én választotta erdélyi fejedelemmé Bocskai Istvánt, bár a szászok következetesen ellenálltak annak, hogy magukra nézve is kötelezőnek ismerjék el a döntést.

Nr. 15.

Bocskai István kapitányainak levele a sziléziai rendekhez

(Kassa, 1605. április 24.)

Noha a Bocskait Magyarország fejedelmévé választó szerencsi országgyűlésen megfogalmazódott annak igénye, hogy a külföld számára magyarázó iratot kell összeállítani a felkelés motivációiról, a korábban „szerencsi kiáltványként” azonosított *Querelae, excusationes cum protestatione Regni Hungariae* című irat az újabb vizsgálatok szerint csak 1605 nyarán készült el (lásd nr. 19.). Így a szerencsi országgyűléshez közvetlenül csak három legitimációs írás kötődik: a sziléziai rendeknek írott levél, a III. Zsigmondnak küldött üzenet, illetve az ezeknél jóval rövidebb levél a morva rendeknek (lásd nr. 16. és 17.). A lengyel királynak írott válasszal szemben, amely a magyar rendek nevében fogalmazott rendes diplomáciai irat benyomását kelti, a sziléziai rendeknek írott levél több szempontból is rendhagyó formai megoldásokkal él. Bocskai címeinek felsorolásakor olyan titulusokat használ, amelyek a fejedelem más irataiból nem ismertek. Ennél is különösebb az, hogy se nem Bocskai, se nem a rendek nevében fogalmaz, hanem aláírja a fejedelem négy hajdúkapitánya. Jelenleg nem tudjuk megmagyarázni, hogy az országgyűlés bezárása után közvetlenül miért pont az ő nevükben kellett megnyugtanni a Cseh Koronához tartozó, Magyarországgal egy rövid szakaszon határos tartomány rendjeit azzal kapcsolatban, hogy a Bocskai-felkelés jogosságához nem fér kétség, és hogy azzal kapcsolatban nincs félnivalójuk. A levél keletkezésének időpontjában már a fejedelem is Kassán volt, a nem sokkal több mint egy héttel később a morváknak írott le-

vél pedig már Bocskai nevében szólította meg a szintén szomszédos tartomány rendjeit. Mindenesetre Bocskai kancelláriájának ebből az időszakból fennmaradt regisztratúrája sem tartalmazza a szöveget.

A korszakban a Bocskai-felkelés okait magyarázó szövegek közül ez a levél futotta be a legnagyobb karriert. Noha latin szövege csak kéziratból ismert, francia és angol verziói nyomtatott formában is megjelentek (utóbbit az előbbiből fordították), amelyek főcíme a Magyar Királyság rendjeinek nyilatkozataként azonosította a dokumentumot. Szinte biztos, hogy ezek a fordítások nem a Bocskai-diplomácia tudatos törekvéseinek eredményeképpen készültek el, hiszen abban az esetben aligha ezt a legitimációs iratot választották volna, amely a rendhagyó formai megoldások mellett számos, a specifikus közönségnek szóló utalást is tartalmaz. Ráadásul ezek a fordítások jónéhány, néha az érveléssel is ellentmondásban lévő félrefordítást és tévedést is tartalmaznak. Ezek helyenként egészen sajátos szövegrészeket eredményeznek, mint a komikusan ható utalás Lőcse sosem létezett egyetemére, vagy Bocskai címei között a „székelyek ispánja” (*comes Siculorum*) „Szicília grófja”-ként (*Earle of Sicilia*) való visszaadása, de az is figyelemre méltó, hogy a Bocskai-diplomácia érdekeivel ellentétben ezek a kiadványok a fejedelmet Magyarország királyának titulálják.

Az ellenállás törvényességének hangsúlyozása fontos eleme a dokumentumnak. A felkelés jogosságát nem csak a szokásjogra való utalással igyekszik megindokolni, hanem teljes szövegével idézi a felkelést kiváltó törvénytelenséget megvalósító 1604. évi XXII. törvénycikket, valamint az Aranybulla ellenállási záradékát és annak a Werbőczy-féle *Hármaskönyv*ben helyet kapott megfogalmazását. Szerzői a magyar történelemben talán első ízben alkalmazták a szokásjogi hagyomány eddig ki nem használt korporatív önvédelmi legitimációját, amikor azt állították, önvédelmük nem csupán a nemesség egyéni birtokvédelmi jogán alapszik (ahogy azt több korábbi szöveg tartalmazza), hanem az Aranybullán és a *Tripartitumon*. Azon végképp nem lehet csodálkozni, hogy az ellenállási jog alanyai nem a nemesség, hanem az ország lakossága, illetve a levél fogalmazói, akik a szokásjogi hagyományok és a politikai diskurzusok természetének megfelelően, kiterjesztő módon értelmezik az ősi szabadságok tartalmát és hatályát, valamint kitágítják a politikai nemzet korábban elsősorban csak a nemességre és a rendekre korlátozódó elképzelését.

Külön érdekessége az érvelésnek, hogy a dokumentum azt állítja: ellenállásuk legitimációját már az 1604-es gálszécsi gyűlésen is a fenti törvényekre alapozták. A gálszécsi gyűlés végzésében, illetve az erről készült beszámolóban ezzel szemben csak a „feddhetetlen védekezés” elvére találunk hivatkozást. Ez a jogelv, amely a római jogból eredve a kánonjogon és a *ius communén* keresztül vált az európai jogi gondolkodás szerves részévé, a korábban határozottan megállapított önvédelmi jogot szabályozni és mérsékelni igyekezett, vagyis is az önvédelem joga feltételes és korlátozott volt, így került be az elv a *Tripartitumba* is. Ezzel szemben a gálszécsi gyűlés már a mérséklet követelményének említése nélkül hivatkozik a feddhetetlen önvédelem jogára. A sziléziai rendeknek írt levél még tovább megy, amikor az Aranybulla beemelésével a közelmúlt kreatív újraértelmezését végzi el, amely egyben a felkelés saját legitimációs hagyománya és mitológiája megteremtésének egyik, de nem egyetlen gesztusa is.

A levélnek egy, a morva rendeknek címzett verziója cseh fordításban is fennmaradt, 18. századi kéziratból pedig német fordítása is ismert.

A
DECLARATION
OF THE LORDS
AND STATES OF THE
Realme of HUNGARIE contay-
ning the reasons which mooued them
in forcible manner to oppose themselues
against the violence and oppression
used and practised upon the inha-
bitants of the foresaid coun-
tre by the Emperours
subiects.

Translated out of French.

Iuuenalis.
Et quis tam patiens tam ferreus ut
teneat se?

LONDON
Printed by *Ar. Hatfield* for *Iohn Hodgets.*
1605.

Nagyméltóságú, főtisztelendő, méltóságos, nemzetes, nagyságos és nemes urak, igen tisztelt pártfogóink és szomszédaink, üdvözlötünknek és szolgálataink ajánlásának utána.

Nyilvánvaló az egész világ előtt, hogy ezek a jelenlegi háborús felkelések és a kormányzat változása nem ok nélkül, hanem igen súlyos jogtalanságok miatt történtek, s nem azért, hogy bárki is kárt szenvedjen, hanem éppen azért, hogy megvédjük magunkat. De hogy a hallgatásunk ne tegyen bennünket hiteltelenné az egész keresztény világ előtt, ezért úgy döntöttünk, hogy röviden felvázoljuk a helyzetet nagyméltóságú, főtisztelendő, méltóságos, nemzetes, nagyságos és nemes Uraságaitoknak, hogy alkalomadtán ne mulasszanak el igazolni bennünket a többi szomszédos fejedelem és keresztény állam előtt. Ugyanis Ő Szent Császári és Királyi Felsége megszegte szent esküjét, amivel az országgal szemben elkötelezte magát, semmibe vette ősi jogainkat és szabadságainkat, amelyeket Magyarország szent királyai adományoztak egykoron elődeinknek jeles erényeik és érdemeik miatt, továbbá semmi tekintettel nem volt a javainkra, nemesi kúriáinkra, templomainkra vagy a személyünkre, hanem kitett bennünket mindenféle katonaság dúlásának és fosztogatásának, gyakori panaszainkat pedig, amelyeket az utóbbi húsz évben folyamatosan nyújtottunk be mind közösen, az egész ország nevében a pozsonyi országgyűléseken, mind bizonyos kiválasztott országglakosok, Őfelségéhez¹ megszentett követek révén, figyelembe sem vette.

Az is megtörtént, hogy Őfelsége mindenféle, főleg vallon katonasággal elküldte Giorgio Bastát a megvédésünkre,² de ez a Giorgio Basta nemhogy megvédett volna bennünket, hanem inkább ránk szabadította a katonáit, hogy a földünket tüzzel-vassal kifosszák és feldúlják, a nemesi kúriákat pedig tönkretegyék és lerombolják. Sokaknak a szokott módon menlevelet is kiállított, de azoknak semmi hatályuk nem volt: a vallok büntetlenül megtámadhatták és feldúlhatták a városokat, a falvakat és a nemesi kúriákat, az efféle menlevelekkel nem gondolva válogatás nélkül követhettek el bármilyen gyalázatosságot és kegyetlenséget a nemesekkel és ugyanúgy Isten ígéjének szolgálival szemben; sokakat közülük élve nyúztak meg, a tisztas asszonyokkal pedig, a hajadonokkal, a serdületlen leányokkal, de még a szülés előtt álló és a gyermekágyban fekvő nőkkel is a legocsmányább paráznaságot és erőszakot művelték, förtelmesen fajtalanokodva, egyaránt figyelmen kívül hagyva az öreg és életes, valamint a gyermeki életkort. Ezenfölül a javainkat és a birtokjogainkat, a hagyományos jogi eljárás kereteit áthágva, a kamarái

1 Rudolf (1552–1612) 1576 és 1608 között magyar király, 1576 és 1612 között német-római császár.

2 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

különféle tekervényes mesterkedései révén, kapzsi módon, erőszakosan és törvénytelenül elvette a királyi kincstár javára a német kapitányaival. A nemeseket magukat személyükben ugyancsak az ő segítségükkel fogságba vetette, s onnan máshogyan nem, csak jelentős pénzüsszeg kicsikarása és kifizetése után engedte őket szabadon, de az elengedésükkor is erős eskütételre kötelezte őket, hogy sohasem fognak emlékezni az elszenvedett jogtalanságra, és nem merészelnék jogi útra lépni, hogy a tőlük illetéktelenül elvett és más nemzetbeli embereknek adott javakat visszaköveteljék – ez általános szokása volt.

Ami pedig még ennél is súlyosabb, hogy a jelenlegi háború teljes ideje, azaz tizenhárom év alatt az ország gyakori, különösen a nagy összeg ráfordításával évente megtartott, a közügyek intézésére szánt napokon tett könyörgései ellenére sohasem méltóztatott megjelenni a hívei körében, hogy vágyott jelenlétével néha vigasztalja őket. Sőt, azoknak a magánszemélyeknek a könyörgéseit sem hallgatta meg soha, akik nagy veszedelmek mellett, kényszerűségből menekültek Prágába, legfeljebb nagynéha a tanácsosok foglalkoztak az ügyükkel, de a legtöbben dolgavégezetlenül, a reményeikben csalódva voltak kénytelenek hazamenni, sűrű könnyhullatások és súlyos panaszok közepette. Őfelsége a törvénykezést is megannyiszor az országon kívül, az ország szokásai és jogai ellenében, a személyekre való tekintet nélkül, a törvénykezésre szabályosan kijelölt (s az egész országra és az országgyűlésre egyaránt vonatkozó) határidőn túl gyakorolta és hajtatta végre. Így járt el egyes nagyságos urakkal szemben is: Illésházy Istvánnal, aki emiatt most száműzetésben él, nagy vagyonától megfosztva, valamint Joó Jánossal, a személyes jelenlét bíróságának elnökével, akik pedig a saját tanácsosai voltak; továbbá Bánffy Dénessel, Sarmasághy Zsigmonddal, Gyulaffy Lászlóval, Imreffy Jánossal, Homonnai Györggyel és Bálinttal, illetve a vitéz Szabó Györggyel és sok más emberrel, amint az mindenki előtt köztudott.³

3 Joó János (†1609) személynök az Illésházy István (1541–1609) királyi tanácsos és Trencsén megye főispánja elleni felségsértési per egyik mozgatója volt, ám 1603. november 3-án őt is ugyanazzal a váddal tartóztatta le Mátyás főherceg (miközben Illésházy, aki ellen a következő nap adták ki az elfogatóparancsot, megszökött). Mindkettőjük birtokait elkobozták. Bánffy Dénes (†1612), Bocskai István unokatestvére, akit kétszer fogtak perbe, mindkétszer felmentették, végül Belgioioso íteltette el, és Bocskai csak tizennégy ezer forint sarcon tudta megváltani az életét. Sarmasághy Zsigmond tordai főispánt Giorgio Basta 1604-ben elfogatta és öt hónapig tartotta vasra verve. Gyulaffy László (1568 k.–1605) Közép-Szolnok megye főispánja, Bocskai híve, 1605-től az erdélyi hadak főparancsnoka; 1601-ben csehi és hadadi várait Basta hadai feldúlták; Homonnai Drugeth György (1583–1620) ungi főispánt (a későbbi országbíró) 1601-ben ítelték hatalmaskodás miatt fő- és jószágvesztésre, de 1603-ban kegyelmet kapott, a prágai jezsuita kollégium diákjaként áttért katolikus hitre. Homonnai Drugeth Bálint (1577–1609) zempléni főispán ellen 1601-ben indult hatalmaskodási per, amelyet követően 1604-ben az Udvari Kamara is vagyonekobbzási pert indított ellene, 1605-ben a szerencsi országgyűlésen nevezték ki Bocskai magyarországi hadainak főkapitányává. Gönci Szabó Györgyöt (†1614) Belgioioso 1604-ben elfogatta és hatalmas bírság kifizetésére ítélte, mert saját házában isten-

A nagyobb és kisebb hivatalokat a Magyar Királyságban idegen nemzetbeliekkel töltötte be, az egyértelmű törvények és a szabadságaink ellenére, megvetve és semmibe véve az itthoniakat, amit pedig egyetlen nemzet sem szokott eltérni. Hogy egy szóval foglaljuk össze a dolgot: a feleségünk, a gyermekeink, a fivéreink, a nővéreink, a rokonságunk és végül az egész vagyonunk az ő tetszésüktől függött; hogy ezt micsoda lelki fájdalommal viseltük, bárki könnyen megítélheti, aki szereti a köztisztességet, az isteni törvényt és az igazságot. Mindazonáltal olyan béketűrően viseltük ezeket, hogy annak az összes szomszédos ország a csodájára járt, és távol állt tőlünk, hogy ilyen esendő és időleges dolgok miatt bármi súlyosabbra vetemedjünk.

Azonban a papi rend minden igazságos megfontolás és az ország törvényei ellenére átlépte hivatalának határait, és olyannyira belekeverte magát a világi hivatalokba, hogy csaknem minden tisztséget és méltóságot magának szerzett meg, majd azok bujtogatásából kifolyólag nem riadt vissza tőle, hogy nemcsak a szabadságainkban (mint fentebb elmondtuk), hanem (ami jóval komolyabb) igaz hitünkben és keresztény vallásunkban is személy szerint háborgasson bennünket. Az egyházi javakat ugyanis, amelyeket Őfelségének nagyapja, apja és maga a mostani Felség is, valamint a tábornokaik, hadvezéreik és kapitányaik a korábbi időkben az ország közszükségleteire és a háborús szorongattatásra való hivatkozással bérbe vagy zálogba vettek az őseinktől, most törvénytelen határozatokkal, mindenféle pénzkifizetés és bármiféle törvényes eljárás vagy ok nélkül megpróbálták egyszerűen lefoglalni. A tizedek ügyében pedig a szentszékeken egyszerre voltak bírák és vádlók, s a nemességet és a köznépet egyaránt sanyargatták, a kiközösítés büntetésével fenyegetőzve, hogy aztán a feloldozás jelentette vigaszt csak számos ajándék kicsikarása után legyenek hajlandóak megadni – rendszeresen így gyötörték őket. Továbbá, az országglakosok hivatalos szavazással hozott törvénycikkeit (amelyeket a király nevében és személyében elfogadott Őfelsége [ti. Mátyás főherceg] is, aki a király személyében teljhatalommal vezetett az országgyűlést) Őfelsége és a király becsületének kárára és semmibe vételével megrontották, hozzáadva, elvéve, kihagyva és megváltoztatva egyes részeket.⁴

Ezenfelül a vallonok bizonyos püspökök felbujtására Isten igéjének szolgáit hallatlan módon megkínózva legyilkolták, a holttestüket pedig kiásták, kifosztották és elégették; és ugyanilyen gyalázatosan és istentelenül, a pogányoknál is rosszabbul bántak sok más eltemetett holttesttel is, például a néhai tekintetes és nagyságos Báthory György grófé-

tiszteletet tartott Kassán (lásd a *Húsz artikulust*, nr. 6.). Nem tudjuk, hogy Imreffy János (1560 k.–1611), Báthory Gábor későbbi kancellárja, milyen sérelmet szenvedett a tizenöt éves háború alatt.

4 Az 1604. évi törvényekhez Rudolf kancelláriája utólag illesztette hozzá a hírhedt XXII. törvénycikket, amelyben megerősítette a protestantizmus ellen hozott addigi törvényeket és eltiltotta a vallási kérdés további tárgyalását az országgyűlésen.

val és a feleségével, akik a mostani méltóságos Báthory István gróf úr szülei voltak.⁵ Báthory György fegyverei, amelyeket a holtteste mellett találtak, még most is Giorgio Bastánál vannak. Ami pedig mindenben túlsz: amikor Kassa város templomának elvétele és Krisztus igaz szolgálóinak kiűzése, valamint ezen város javainak erőszakos elfoglalása ügyében fáradozván, valamennyi országglakos nevében panaszt tettünk Magyarország ezen részeinek főkapitánya, Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja, valamint Forgách Ferenc nyitrai püspök és kancellár ellen Őfensége előtt,⁶ a legutóbbi pozsonyi általános gyűlésen, és alázatosan kértük, hogy az efféle vallási ügyeket halasszák békésebb időkre, semmilyen határozott rendelkezést nem sikerült szereznünk Őfenségétől a kívánságunk szerint, és ez ellen rögtön tiltakoztunk is Őfensége és az országglakosok színe előtt. A várt jóakarátú válasz helyett Őfensége inkább saját indítatásból, az országglakosok tudta és beleegyezése nélkül egy borzalmas cikkelyt próbált törvénybe foglalni, amit egyébként soha egyetlen magyar király sem kísérelt meg. A cikkely nyíltan a javaink és a vagyonunk, sőt az életünk és a lelkünk veszedelmét, s az egész magyar nemzet kiirtását és eltörlését célozta, illetve a helytartót, a kalocsai érseket szigorú utasításokkal a lőcsei templom, parókia és iskola elfoglalására kötelezte.⁷

Mindezekre tekintettel, a Gálszécs városában tartott gyűlésünkről magának Belgioiosónak és a Szepesi Kamarának, sőt az említett helytartónak a színe előtt ünnepélyes tiltakozást tettünk,⁸ miszerint kitartunk a pozsonyi országgyűlésen tett, hiteles levél formájában kiadott tiltakozásunk mellett, és megvédjük magunkat⁹ a jeruzsálemi

5 1601-ben, Giorgio Basta gyulafehérvári bevonulásakor zsoldosai (köztük hajdúk is) feldúlták a fejedelmi palotát és a székesegyház sírboltjait, a Hunyadi, Szapolyai és Báthory családok sírjait. Ekkor fosztották ki Báthory György (1513/1522–1570), Báthory István (nem azonos a lengyel királlyal) és Erzsébet apjának sírját is.

6 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben; Forgách Ferenc (1566–1615) protestáns hitről áttért katolikus egyházfő, 1596-tól nyitrai püspök, 1603 és 1607 között magyar királyi kancellár, 1607-től esztergomi érsek, bíboros és 1608-ig királyi helytartó is.

7 Az 1604. évi XXII. törvénycikk (ahogy az a későbbi, teljes szövegű idézetből is látszik) explicit módon nem kötelezte hethesi Pethe Mártont a lőcsei iskola elvételére, de kétségkívül egyértelmű jele volt Rudolf a rekatolizáció véghezvitelével kapcsolatos elszántságának, amelynek eredménye volt az 1604. októberi incidens is (lásd nr. 1.).

8 Felső-Magyarország rendjei 1604. szeptember 8-án tartották gálszécsi gyűlésüket.

9 A pozsonyi országgyűlésen valóban benyújtottak a rendek egy ünnepélyes protestációt, amelyben jövőbeni ellentmondást és reklamálást helyeztek kilátásba folytatódó jogsértések esetén (de ellenállást nem). A gálszécsi gyűlésen, illetve a főkapitánnyal folytatott rakamazi tárgyalásokon azonban a fennmaradt dokumentumok szerint nem hivatkoztak az Aranybullára vagy a *Tripartitum*ra, hanem csak a feddhetetlen önvédelem *Tripartitum*ból is ismert elvére (III.22).

királynak is nevezett II. András 1222. évi törvénye értelmében,¹⁰ amelynek 31. cikkelye a következőképpen hangzik:

„Hogyha pedig mi, vagy az utánunk következő királyok közül valaki ezen mi szerzésünknek ellene járna valaha, ez a levél adjon nekik szabad hatalmat, hogy mind nekünk, mind az utánunk következő királynak minden hűtelenség szégyenvallása nélkül ellentállhassanak és ellentmondhassanak mind örökké.”

Továbbá a magyar jog *Hármaskönyve*, az első rész kilencedik címében szintén kimondja:

„A negyedik és utolsó az: hogyha bármelyik királyunk vagy fejedelmünk, a néhai második, vagy melléknevén Jeruzsálemi András király úr és fenséges fejedelem országos végzeményében (a melynek megtartására minden magyar király, mielőtt a szent koronát fejére tennék meg szokott esküdni) kinyilvánított és kifejezett nemesi jogok ellenére tenni merészelné, akkor örök időre szabadságukban áll annak ellene szegülni és ellene mondani anélkül, hogy a hűtlenség vétkébe esnének.”¹¹

A mondott többletcikkely pedig, amit az 1604-es pozsonyi országgyűlésen utolsóként fűztek hozzá a többihez, így hangzik:

„Végezetül: habár Ő Császári és Királyi Felsége, mind a hitelt érdemlő jelentésből, mind pedig abból a két rendbeli kérésből, a melyeket azok, akik magukat Magyarország karai és rendei többségének nevezik, a fennebb említett Fenséges Fejedelem, Mátyás, ausztriai főherceg, stb., az ő igen kedvelt testvére útján terjesztettek föl, mint eddigelé még szokatlan és éppen új dolgot csodálkozással és kedvetlenül értette meg azt, amit azok az ő vallásuk megháborításáról, templomaik és jövedelmeik elvételeéről, papjaik vagy prédikátoraik elmozdításáról Őfenségének úgy írásban, mint szóval előterjesztettek és fölfejtettek, és ezenfölül Őfenségének a Szentséges Császári Felség előtt való közbenjárását alázattal a végett sürgették, hogy Őfelsége mindazokat nekik visszaadja, hogy vallásuknak

10 A szöveg az Aranybullát idézi, meglehetősen pontossággal, eltekintve attól, hogy nem említi püspököket, az előkelőket és az ország nemeseit mint az ellenállási jog kollektív és egyéni alanyait. A Bécsben fennmaradt kézirati példány tévesen 1223. évi törvényt említ.

11 *Tripartitum*, I. rész 9. cím § 6. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen fordításának helyesírását modernizáltuk.

szabad gyakorlatában maradhassanak, avval élhessenek s annak örvendhessenek. De Őfenségének a megkeresésére és figyelmeztetésére, sem kérvényükre azok, akik annak részesei lenni szándékoztak, saját nevüket aláírni nem akarták, sem azt, hogy melyik valláshoz tartoznak, be nem vallották, sem azt, hogy amiért panaszoltak, hogy mely templomokat és jövedelmeket vettek el tőlük, előadni nem akarták, hanem csak általánosságban maradva, a föltett szándékuktól magukat egykönnyen eltántoríttatni nem engedték, és ez által ezen országgyűlés közönséges tárgyalásait nem kevés hátráltatták, és az ország többi hű rendeinek is botrányt okoztak és rossz példát szolgáltattak. Ami ugyanis, amiképpen Ő Császári és Királyi Felségének kedvére nem lehet, éppen úgy Őfelsége sem emlékezhetik arra, hogy Őfelsége nekik a felhozott vallásukra nézve valami méltatlanságot okozott volna, vagy valamely templomot, avagy ennek jövedelmét (főképpen a saját ősi fekvőjóságukból) elvette volna. Ő Császári Felsége ezeknek a homályos követelésére nézve semmiképpen magát el nem határozhatja, főképpen azért, mivel úgy hiszi, hogy azok az új vallás gyakorlatának az előtérbe tolásában, az ország szabad városaival (amelyek a Szent Koronának és Ő Császári Felségének mint nemes Magyarország királyának a tulajdonai) némileg összejártszanak. Minthogy pedig a Császári és Királyi Szent Felség, a boldog emléké néhai felséges őseinek és elődeinek, úgy a római császároknak, mint a magyar királyoknak a példájára, a szentséges római katolikus hitet és vallást őszintén vallja és azt országaiban és tartományaiban is, főképpen e Magyarországon az annyi tévtanoktól és felekezetektől megtisztítva, a mindenható Isten dicséretére és dicsőségére mindenütt felvirágoztatni és terjeszteni óhajtja és uralkodói köteles tiszténél fogva azt tehetségéhez képest megoltalmazni és megvédelmezni törekszik, ezért Ő Szent Felsége önkéntes elhatározásából és királyi teljes hatalmánál fogva, úgy Szent István királynak, a magyar nemzet apostolának, valamint a többi összes néhai felséges magyar királyoknak, Őfelsége elődeinek az említett szent római katolikus hitre és vallásra vonatkozólag, bármely időben dicsőségesen és kegyesen kiadott és kihirdetett határozatait, végzéseit és cikkelyeit, éppen úgy, mintha azok a jelen levelébe szóról szóra beiktatva és beírva volnának, eme különös cikkelyével kegyelmesen helybenhagyja és megerősíti. És hogy ezutánra, főképpen az ország közönséges gyűlésein és ennek fontos tárgyalásain, senki a vallásügyet a közös tárgyalások készletetésére és félbeszakítására, bármely szín és ürügy alatt büntetlenül napirendre ne hozhassa, kegyelmesen megállapította és komolyan elhatá-

rozta, hogy az ilyen nyugtalankodók és új dolgok után kapkodók ellenében, a felséges néhai magyar királyoknak határozataiban és cikkelyeiben megszabott büntetés szerint azonnal eljárjanak és azokat másoknak való példaadás végett múlhatatlanul megbüntessék.”¹²

Mivel ezeket – hogy számos más dolgot ne is említsünk – képtelenek voltunk tovább elviselni, úgy láttuk, hogy ezt a tűrhetetlen igát máshogyan nem tudjuk lerázni, csak ha fegyvert emelünk a szabadságunk és a vallásunk háborgatói, a magyar nemzet elnyomói ellen. De hogy ne tűnjék úgy, mintha elpártoltunk volna a keresztény világtól és nyíltan ellenséges lelkülettel viseltetnénk iránta, ezért jónak láttuk, ha Méltóságos, Főtisztelendő, Tekintetes, Nemzetes, Nagyságos és Nemes Uraságaitoknak mint régi és jóakarató szomszédainknak elmagyarázzuk a jelen felkelés okait, hogy nyilvánvaló legyen, miszerint nem valamiféle lelki felfuvalkodottságból, gögből, és nem is bármi rosszhiszeműségből vagy rosszindulatból, és főleg nem valamelyik keresztény nemzet iránti gyűlöletből kifolyólag, hanem csakis és kizárólag a szabadságaink, az életünk és igaz vallásunk védelmében, az elnyomók és háborgatók ellen emeltünk fegyvert.

Arról is győződjenek meg, hogy a török és tatár segítséget nem más célból vettük igénybe, mint ahogyan a szomszédos Lengyelország és Moldva szokta.¹³ A támogatókat egyébként is csak akkor vesszük igénybe, ha a szükség úgy kívánja, és ha már nem ez a helyzet, akad rá mód, hogy a szándékunk szerint eltávolítsuk őket. Ennek következtében, mivel tudjuk, hogy a Sziléziai Hercegség ehhez a Magyar Királysághoz tartozott,¹⁴ és vele szemben mind a jószomszédi viszonyt, mind a megkötött szerződéseket és szövetségeket épen és sértetlenül megőriztük mind a mai napig, jelen levelünk útján tájékoztatni és egyben figyelmeztetni szeretnénk nagyméltóságú, méltóságos, nemzetes, nagyságos és nemes Uraságaitokat, hogy (mivel úgy tűnik, és nekünk szent meggyőződésünk, hogy ezt az igen igazságos ügyünket illetően egy hajóban evezünk)

12 A *Magyar Törvénytár* milleniumi kiadásában megjelent fordítás (Kolosvári István és Óvári Kelemen munkája) helyesírását közelítettük a jelenlegi elvárásokhoz.

13 A Lengyel Királyság a 16. században újra és újra meghosszabbította szerződését a krími tatár kánokkal, amelynek értelmében évente ajándékot küldtek, cserébe a békéért és a katonai együttműködésért a Moszkvai Nagyfejedelemséggel szemben. 1595-ben II. Gázi Giráj kán, miután oszmán támogatással felvonult Moldvába, végül kompromisszumot kötött a lengyelekkel: az általuk támogatott Ieremia Movilă maradhatott a trónon, egyaránt élvezve lengyel, oszmán és tatár védelmet, ugyanakkor mindhárom hatalom hűbéreseként is funkcionált.

14 Hunyadi Mátyás 1469-ben elnyerte a cseh királyi címet, valamint a Morvaország, Szilézia és Lausitz feletti tényleges hatalmat. Noha ezzel még csak perszonálunió jött létre a Cseh és a Magyar Korona országai között, a magyar rendi gondolkodás hajlamos volt úgy tekinteni, mintha a tartományok a Magyar Korona részeivé lettek volna. II. Ulászlót megválasztásakor (az 1492. évi dekrétumban) kötelezték arra, hogy ne idegenítse el Sziléziát és Lausitzot a Magyar Koronától. Révay Péter krónikája tanúskodik róla, hogy ez a hagyomány még a 17. század elején is ismert volt.

semmi rosszindulatot ne tápláljanak irányunkban, hanem a régi szövetségekre való tekintettel ebben a nagyon is jogos ügyben inkább velünk egyező, mintsem ellentétes véleményen legyenek. Erről pedig szeretnénk egyértelmű állásfoglalást kapni, különben a célunk elérése végett kénytelenek leszünk további eszközökhöz folyamodni, bár feltett szándékunk, hogy a Cseh Királyság, a Sziléziai Hercegség és a Morva Őrgrófság ellen semmiképpen sem emelünk fegyvert (csak ha netán ok adódna rá), hiszen egyrészt tudjuk, hogy egyébként is a Magyar Királyság koronájához tartoznak, másrészt, mint többször előrebocsátottuk, csakis a testvéreinket gyötrő fosztogatók, gyűjtogatók, elnyomók és gyilkosok ellen ragadtunk fegyvert, tapasztalván, hogy ezeket a dolgokat az Ausztriai Ház engedélyével sokan elkövették a mi kárunkra.

Úgy gondoltuk, hogy tisztesség szerint ezeket kell röviden méltóságos, nemzeti, nagyságos és nemes uraságaitok tudtára adni, akiknek egyébiránt minden jót és szerencsét kívánunk. Kelt Kassa szabad királyi városban, 1605. április 24-én.

Nagyméltóságú, méltóságos, főtisztelendő, nemzeti, nagyságos és nemes Uraságaitok szolgálói és barátai:

Segnyei Miklós

Dengeleghy Mihály

Szénási István

Dessewffy János¹⁵

urunknak, a fenséges II. Istvánnak, Isten kegyelméből Magyarország, Erdély és Havasalföld fejedelmének és a székelyek ispánjának hadvezérei és főkapitányai¹⁶

Szabó Ádám fordítása

15 Segnyey Miklós († 1611) nemesi származású hajdúkapitány, 1601-ben a királyi hajdúk főparancsnoka, 1605–1606-ban Bocskai kassai kapitánya; Dengeleghy Mihály (1560-as évek?–1612?) 1601-től hajdúkapitány, aki 1604-ben az elsőként csatlakozott Bocskaihoz. 1608-tól haláláig lippai főkapitány volt; Szénási István az első hajdúkapitányok egyike volt, akik Bocskai mellé szegődtek. Dessewffy János († 1618) korábban Báthory Zsigmond udvarnok, 1604-től állt Bocskai szolgálatában, később Érsekújvár vicekapitánya, majd Tokaj kapitánya.

16 Bocskai István címzése több szokatlan elemet tartalmaz: nem ismerünk másik olyan dokumentumot, amelyben akár II. Istvánként szerepelne (feltehetőleg Báthory István erdélyi fejedelem utóda-ként kapva a sorszámot), sem olyat, amelyben Havasalföld fejedelmének titulálnák (ezt a pozíciót akkoriban Radu Șerban vajda töltötte be, akivel szemben Bocskai Simion Movilă trónigényét támogatta). Ugyanezekben a napokban kelt, ecsedi Báthory Istvánnak írott levele Bocskait a szerencsi és nyárádszeredai gyűlések döntéseit követve Magyarország és Erdély fejedelmének, valamint a székelyek ispánjának titulálja.

Nr. 16.

A szerencsi országgyűlés válasza a lengyel király követének

(1605. április 29.)

Még ha Bocskai első lengyelországi követsége (lásd nr. 9.) nem is mutatható fel nagyon sok konkrét eredményt, III. Zsigmond és udvara figyelemmel követte a magyarországi fejleményeket és követet is küldött az 1605 áprilisában tartott szerencsi országgyűlésre, egyrészt felajánlva közvetítését Bocskai és Rudolf között, másrészt arra kérve Bocskait, hogy csapatai a szepesi lengyel birtokokat ne háborgassák. Erre válaszul az országgyűlés döntést hozott arról, hogy a fejedelem küldjön követet „a lengyel királyhoz és a királyság respublikájához”, vagyis a lengyel rendekhez. A követség csak két hónap múlva indult útnak, addig viszont levelet küldött Bocskai III. Zsigmondnak, amelyet kancelláriája már a szerencsi országgyűlés feloszlása után fogalmazott, a fejedelem kassai tartózkodása alatt. A válaszlevél jelentős mértékben eltér a csupán néhány nap eltéréssel megfogalmazott, a sziléziai rendeknek írt üzenettől (lásd az előző fejezetet). Fő érvét kifejezetten a lengyel politikai kultúrában folyamatosan felszínre tartott kérdéshez igazítja azáltal, hogy kijelenti: Rudolf teljhatalmat szerzett magának, korabeli szóhasználattal abszolút uralomra tört és zsarnokká vált. Noha hosszasan részletezi azt, miképpen sértette meg Belgioioso a szekuláris és lelkiismereti szabadságokat, a korábbi szövegekhez képest egyáltalán nem fogalmaz óvatosan a Rudolf-fal szembeni kritikák terén sem, amikor azt mondja, hogy panaszait az uralkodó nem hallgatta meg, de ezért nem tehet úgy

mintha nem tudna a problémájukról. A szöveg a magyarok ellenállásának legitimitását a római jogból ismert alapelvekre alapozza, miszerint erőszakkal szemben joguk van erőszakot alkalmazni. Állítása azonban, hogy már az 1604. novemberi kassai országgyűlésen is határozatot hoztak az uralkodóval szembeni fegyveres ellenállásról, ismét csak a kreatív múltértelmezés esete. A lelkiismereti szabadság megvédése mellett a szöveg állítása szerint Bocskai mozgalmának célja a szabad választási jog helyreállítása is – csupa olyan dolog, amelyet a lengyel hallgatóság elvi szinten üdvözölni tud. Fontos retorikai elem Belgioioso állítólagos tervének felemlegetése, amely a nép teljes kiirtását célozta. Ez minden irracionális és a valóság alap teljes hiánya ellenére az ekkor keletkezett diplomáciai szövegeknek fontos érve volt, amely a felkelés retorikájának radikalizálódását mutatja. Emellett azonban a levél fő eszköze III. Zsigmond jóindulatának elnyerésére, hogy erőteljesen és többször hivatkozik a lengyel és magyar nép ősi szövetségére és jószomszédi viszonyára; ez a stratégia általánosságban is jellemzője a lengyel, a sziléziai és a morva rendek felé tett diplomáciai lépéseknek a felkelés egész ideje alatt.

A lengyel királynak írott válasz is kéziratban terjedt és hagyományozódásában egy zavaró tényező is felmerült: több olyan változata is ismert, amely azt az erdélyi rendeknek tulajdonítja (különböző hibás dátumokkal), annak ellenére, hogy egyértelműen a magyar rendek nevében szól és az ő cselekedeteiket magyarázza. Helyes dátuma Bocskai kancelláriájának töredékesen fennmaradt másolati könyvében található meg. Nyomtatásban először a 19. században jelent meg.

Lengyelország és Svédország Szent Királyi Felsége követének¹ szavaiból kitetszett, hogy Őfelsége nem érti meg a Felséges Császártól² történt elpártolásunk igaz és jogos indokát, ezért, hogy azt jobban megvilágítsuk Őfelsége említett követe előtt, rendben úgy döntöttünk, hogy ismét előadjuk az ügyet, ahogyan az igazság megköveteli.³

Tehát, attól kezdve, hogy a Szent Császári Felség magához ragadta a Magyar Királyság feletti teljhatalmat,⁴ Magyarország jogai és szabadságai azonnal ingadozni kezdtek. Hogy mindenki számára világos legyen (a nagyobb dolgokat nem is említve): egyes bárók és nemes urak ellen bonyolult és szörzálhasogató pereket indított, másokat bármiféle jogszerűség vagy törvényesség nélkül, pusztán korlátlan elnyomó hatalmára támaszkodva folyamatosan zaklatott, több jeles férfiút megfosztott a javaitól és az életétől, sokakat pedig száműzetésre ítelt. Ráadásul sem béke, sem háború idején nem mulasztott el semmit, hogy a magyar államot⁵ a koronázásakor tett esküje ellenében kül-

- 1 III. Zsigmond lengyel királynak (1587–1632, svéd királyként 1592–1599) a szerencsi országgyűlésre küldött követének neve „Gaioroski” formában maradt fenn (eredetileg valószínűleg Gaşiorowski), keresztnéve nem ismert.
- 2 Rudolf magyar király (1576–1608, II. Rudolf néven német-római császár 1576–1612).
- 3 A követ instrukciója a következő üzenetet tartalmazta: „Ő Királyi Felségét, az én legkegyelmesebb uramat súlyosan megindítja a szomszédos Magyar Királyság (amelyhez régi szövetségek köteléke is fűzi) jelenlegi szomorú sorsa, amelyet szerencsétlen és gyászos módon nem is annyira a hosszan tartó külső háború ereje, hanem belső lázadás okozott, minden ország legbiztosabb veszedelme. Mert bár ez az ország már hosszú évek óta súlyos károkat szenvedett el a háború miatt, annál nagyobb veszedelem nem érhetne, mint hogy önmagával kerüljön ellentétbe, és ádáz fegyverekkel saját magának okozzon még biztosabb és gyorsabb pusztulást. Ő Királyi Felsége ezt teljes joggal a megsértett isteni hatalom felháborodásának tulajdonítja, és szívből kívánja, hogy szűnjék meg ez a viszály, a dolgok pedig minél hamarabb térjenek vissza korábbi állapotukba, az egyetértéshez és a békéhez. Hogy ezt a gondolatot és tanácsot Nagyságod [ti. Bocskai] is minél komolyabban vegye, arra a Királyi Felség újra és újra biztatja Nagyságodat; s mivel úgy gondolja, hogy neki és az övéinek érdekében áll, ezért Őfelsége hajlandó a Császári Felségnél latba vetni az igyekezetét és tekintélyét, hogy az egyetértésnek a méltányosság és tisztesség alapján kialakítandó feltételeiről komoly és őszinte tárgyalás kezdődjék. Egyébiránt, mivel a Magyar és a Lengyel Királyság között létrejött megállapodások és a jószomszédi viszony megőrzését nagymértékben érinti, hogy semmi ellenséges dologba ne kezdjen egyik a másikkal szemben, a Királyi Felség, ahogy korábbi levelében már intette, úgy most újra arra inti Nagyságodat, hogy ne szolgáltatson ő maga ürügyet ezen szerződések megszegésével és áthágásával, s ne engedje meg a katonáinak, hogy az ország határain portyázzanak, rablást és jogtalanságokat művelve a Királyi Felség országában élő alattvalók kárára. [...]”
- 4 A lengyel hallgatóságnak intézett levelekben, beszédekben és írásokban gyakran előfordul az abszolút hatalom fogalma (*absolutum Regni Hungariae regimen, absoluta potentia*). Ezt az uralkodási formát a megcélzott közönség közismerten teljes mértékben elutasította, a lengyel politikai gondolkodás a szövegekben szintén gyakran használt zsarnokság (*tyrannis*) fogalmával írta le azt. Lásd még Káthay Mihály és követársai beadványát a lengyel királynak (nr. 18.) és a *Querelae* (nr. 19) szövegét.
- 5 Figyelemre méltó, hogy a latin szöveg itt a „*respublica*” terminust alkalmazza (*Respublica Hungariae*). A fogalom használata a lengyel nemesi köztársaság leírására teljesen megszokott volt, de Magyarországra *regnum*ként volt szokás hivatkozni. Mivel a *respublica* terminust Bocskai ekkoriban a

földi idegenekkel kormányozza, akik a törvényeinket és a szokásainkat semmibe véve olyan erőszakosan és kegyetlenül viselkedtek, hogy úgy tűnt, akármilyen zsarnokságnál súlyosabb iga nehezedik a vállunkra. Az ártatlanokat elítéltként, a kérelmezőket lázadóként kezelték, s miután a szerencsétlen nemességet – mindent a maguk haszna szerint mérve – kifosztották, ezek a szegény éhenkórászokként érkezett emberek zsírosan meggazdagodva távoztak, egyik a másik után. Mi pedig az éppen ellenséges törökök fenyegető közelsége miatt mindezt kénytelenek voltunk tűrni, nyögések és sóhajtozás közepette elviselni.

Ezek azonban régebbi dolgok; a török elleni háború kitörése után viszont Őfelsége, ismét csak az esküjét megszegve, az összes határmenti várból és erődből kidobta vagy elzavarta a nemzetünkhöz tartozó kapitányokat, majd a helyőrség megerősítésének ürügyével kiragadta azokat a kezünkből, és magának foglalta le. Ezután Őfelsége katonáinak dühöngése úgyszólván szolgástorba döntött bennünket, a nemteleneknél is hitványabbként bántak velünk, nyíltan megbélyegeztek az örök szolgaság gyalázatával. A megsértetteknek és a károsultaknak semmiféle igazságot nem szolgáltatottak, az ártatlanok kiontott vérének nem bosszulták meg, nem könyörültek egyetlen gyermekben, árván és özvegyen sem. Hogy Erdélyt teljesen tönkretették és az egész nemességétől megfosztották, arról nem is kell külön megemlékezni; kétséges, hogy siratni kell-e, vagy inkább Isten irgalmáért könyörögni a számára.

A nagy kegyetlenséget fennen hirdeti a nemzetes és nagynevű emberek lemészárlása, a hajadonok meggyalázása és a javak elrablása; de ezekről jobbnak tartjuk egyáltalán nem beszélni, mint keveset mondani, mert egy nap, sőt egy év is rámenne az elősorolásukra. A rengeteg legyilkolt ember közül Basta⁶ egyet sem tudna megnevezni, akit jogszerűen, a vétkei miatt büntetett volna meg: törvény helyett hóhért, ügyvéd és bírák helyett csak tanúkat hozatott, és már előre szenvedésre ítélte a vádlottakat, akikkel vadállati kegyetlenség és ördögi zsarnokság lenne együtt nem érezni. S ő mindezeket, mint kijelentette, teljhatalmat biztosító megbízólevele révén hajtotta végre, és bár sokszor megígért mindenféle jót, amit hűen be fog tartani, valójában több embert adott halálra a becsületszava és az esküje megszegésével, mint bármilyen más módon.

Ilyenek történtek tehát a külső, evilági dolgokat illetően, de ő még a lélek és a lelkiismeret fölött is hatalmat akart szerezni. Megölte az egyházak lelkipásztorait, sok helyen

morva rendeknek írott levele (nr. 17.) Morvaországra alkalmazza, Homonnai Drugeth Bálint és társai a cseh rendeknek írott üzenetében (nr. 20.) a „desperata respublicáról” („reményvesztett ország”) esik szó, feltehető, hogy a fogalom az államalkotó tényezőknek a király nélkül értett egészére (tehát tulajdonképpen a rendekre) utal.

6 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

elfoglalta a templomokat, betiltotta az istentiszteleteket (noha a kormányzása kezdetén ünneplés és nyilvános esküt tett a vallások bánthatlanságára), nyíltan soha nem látott mértékű üldözéssel fenyegetett, s ha a mi katonáink segítségét is felhasználhatta volna, akkor Őfelsége a felnőtt korú lakosság teljes kiirtásával bízta volna meg Giovanni Giacomo Barbianót,⁷ szigorúan, a hivatala elvesztésének terhe mellett. Ha az isteni gondviselés nem siet a segítségünkre, akkor bizony vége lett volna a hazánknak és a népünknek.

S hogy Őfelsége ne tettehesse, hogy mindezek az ő tudtán és akaratán kívül történtek: minden évben számos kérelem érkezett hozzá mind magán-, mind közügyekben, de vagy nem is foglalkoztak velük, vagy égbekiáltó igazságtalansággal visszautasították ezeket a folyamodványokat.⁸ Továbbá, Őfelsége a tulajdon esküje ellenében a magyar ügyek kormányzását németek kezébe tette le, akiket magyar tanácsnokoknak hívott, a saját személyét pedig még az ország előkelőinek is csak ritkán vagy egyáltalán nem engedte meg látni. Nyíltan kimutatta tehát, hogy valamiféle veleszületett gyűlöletből kifolyólag, a jó pásztor és király kötelességeivel nem törődve a saját vágyainak, álnokságának és vérszomjának szolgáltatót ki minket. Emiatt aztán az előző évben tartott általános országgyűlésen⁹ a nemesség kénytelen volt testületileg kijelenteni: kész rá, hogy az Őfelsége által elkövetett jogtalanságokkal szemben, különösen a vallás és az ország szabadságának ügyében, fegyverrel védje meg magát.

Ami pedig a jelenlegi felséges fejedelem, legkegyelmesebb urunk, Bocskai István személyét illeti, mindenki meggyőződéssel vallja, hogy ő nem uralomvágyból kelt fel Őfelsége ellen (hiszen soha, a legkevésbé sem vágyott a királyságra), hanem mert az említett Barbiano a nép teljes kiirtását vette tervbe, s hogy azt minél biztosabb módon hajthassa végre, rögtön belevágott a dologba, és kezdetnek – semmitől sem félve – áruházzal, jogtalan úton elfoglalta Szentjobb várát, ostromgyűrűbe zárta Kerekit és úgy helyezte el táborát, hogy őt [ti. Bocskait] az Erdély felé lévő Solyomkő várába zárja.¹⁰ Tehát magát az ellenséget hívhatjuk tanúul, hogy a fejedelmet nem más, mint az Őfelsége által használt fegyveres erőszak kényszerítette a hűségtől való elpártolásra, és az élete megóvása végett folyamodott ehhez, hiszen a népek joga szerint megengedett az erő-

7 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.

8 A városok sérelmeivel kapcsolatos beadványokat lásd nr. 1.

9 A szöveg az 1604. november 12-re összehívott kassai „országgyűlésre” utal. Az itt készült fejedelmi előterjesztés, a rendek válasza, valamint a végzések többször hangoztatják, hogy szabadságaik és vallásuk védelmében ragadtak kardot, de ilyen nyíltan nem nevezik meg az uralkodót, mint a probléma forrását és nem fejezik ki az uralkodóval szembeni fegyveres fellépést.

10 A felkelés kezdetén, amikor Cyprian von Concina váradi alkapitány elfoglalta Szentjobb várát és megostromolta Kerekit, Bocskai Solyomkő várába húzódott.

szakot erőszakkal visszaverni.¹¹ De erre indította és ösztönözte a magyarok könyörgése is, akik gyanították, hogy gyilkos mézszárlás áldozatául vannak kijelölve. Ami pedig ennél is súlyosabb: azelőtt, hogy csatában kísértették volna meg a szerencsét, még azt sem tudta kieszközölni a tábornoknál, hogy a maga tisztázása végett (ha valami vádat koholtak volna ellene) Őfelségéhez fellebbezhessen.

Hogy Isten miképpen fogta pártját az igazabb ügynek, arról nem szükséges beszámolni. A dolgok menetéhez persze hozzájárult a nemesség önkéntes egyetértése is, de nem a rablás vágyától hajtva, hanem a törvények és a lelkiismereti szabadság elvesztett méltóságának visszaszerzése és helyreállítása, a hosszú ideje tartó folyamatos zsarnokság kegyetlen igájának lerázása és a szabad választási jog megújítása végett. Végül aztán részben a nyilvánvaló igazság előli meghátrálásnak (hiszen Barbiano fenn fenyegetőzött a nép végső kiirtásával), részben pedig a felséges fejedelem által kiváltott félelemnek köszönhetően miénk lett a győzelem, amit az isteni gondviselés jóvoltából oly szerencsésen vívott ki a köz ellenségeivel szemben. Utána viszont a Barbiano által félbehagyott feladatok végrehajtására Őfelsége ellenünk küldte Bastát azzal a hadsereggel, amit a győzhetetlen török császár erejével szemben gyűjtött össze; hogy ez milyen módon és milyen váltakozó szerencséivel harcolt eddig, az világosabb, hogysem el kellene mesélni.¹²

Mindazonáltal, hogy ez az ügy, a meggyötört ország helyzete jobb és biztosabb irányítással legyen kormányozva, s hogy az oltáraink és tűzhelyeink¹³ előtt kezdődött háború szerencsésebb módon folytatódjon, úgy tetszett a bárók, előkelők, főurak és nemesek közösségének, hogy válasszunk egy bizonyos fejedelmet, mégpedig legkegyelmesebb urunkat. Az ő megválasztásának főképpen két oka volt. Az egyik a hála, mivel úgy találtuk illőnek, hogy aki elsőként, és nem annyira a saját, mint inkább az egész nép életéért oly szerencsésen és bátran küzdött, aki megtörte a jeget, annak meg kell kapnia a neki járó tiszteletet és rangot az országában. A másik ok az volt, hogy amióta magához ragadta a háború és a hadsereg irányítását, erkölcsének komolyságával, méltányosságával, a szavainak kegyes mértékletességében (amennyire egy ilyen zűrzavaros háborúban ez lehetséges volt) és igazságos szigorában (ha a dolog úgy kívánta) megmutatkozó böl-

11 A „*vim vi repellere licet*” a római jogból származó önvédelmi alapelv, amely egyes Bocskai-iratokban is felbukkan. A római jog szerint a népek joga (*ius gentium*) azokat a minden nép körében létrejövő és természetes racionalitáson alapuló, de írásban le nem fektetett társadalmi szabályokat tartalmazza, amelyek a rómaiak és az idegenek közötti politikai és gazdasági viszonyokat meghatározzák, ezért a természetjoggal rokon és a római jog részének tekinthető. Figyelemre méltó, hogy ez a mondat a Bocskai kancelláriájának regisztrumában fennmaradt verzióból hiányzik, csak a Lengyelországba megérkezett szövegen alapuló másolatokból ismert.

12 Basta 1604 novemberi ellentámadása két kisebb győzelem után kudarccal végződött és a császári oldal 1605 áprilisáig jóformán folyamatosan szorult vissza a nyugati határ felé.

13 A több iratban is előforduló formula forrása CICERO, *De natura deorum*, 3,40.

csességével mindenki irányában olyan embernek bizonyult, hogy általános csodálkozásunkra és örömünkre semmi olyat nem találtunk benne, ami ne lett volna méltó egy nagy fejedelemhez. Ezért aztán a Szerencs várában tartott országgyűlésen, általános és szabad szavazással, az összes rendek teljes egyetértésével és megalégedésére, önkéntes, az őseinktől örökölt szabad választással a folyó év április 20-án fejedelemmé emeltük és választottuk őt, s készek vagyunk ezután Isten és a felséges fejedelem vezetése alatt akár a legvégsőkig harcolni népünk és hazánk közös ellenségeivel szemben a szabadságunk elnyeréséért, az oltárainkért és a tűzhelyeinkért.

Ő Királyi Felségét atyai figyelmére, a népünk iránti jóakarására kérjük (és készek vagyunk örök hálánk kinyilvánításával viszonzni), hogy kegyeskedjen közbeavatkozni a háború tüzeinek és háborgásának lecsillapítása és békés lezárása céljából, ne habozzék jószándékúan közvetíteni, ami annál örvedetesebb volna, mert a békénél nincs kedvesebb és kívánatosabb dolog. Hogy mi mindent a béke kedvéért vállaltunk fel, már világosan kijelentettük; csak találjon rá Őfelsége utat és módot veleszületett, egyedülálló bölcsességével. Mindezekon túl a barátságot és a jószomszédi viszonyt, a kölcsönös megbecsülésből fakadó kötelességeket Ő Királyi Felségével és a hatalmas Lengyelországgal szemben szeretnénk olyan virágzónak megőrizni, ahogyan azt mind a régi szövetségek, mind a hosszú időn át sértetlenül megőrzött jószomszédi viszony, továbbá a szoros kapcsolatok és a tisztelettel ápoltság megköveteli. Semmi kívánnivalót vagy fogyatkozást nem akarunk ezen a téren, hanem inkább minden igyekezetünkkel azon leszünk, hogy annak jobb megőrzésére, egyre biztosabb megerősítésére és előmozdítására semmilyen alkalmat ne mulasszunk el.

Szabó Ádám fordítása

Nr. 17.

Bocskai István levele a morva rendeknek

(Kassa, 1605. máj. 7.)

A szerencsi országgyűlés után közvetlenül íródott három külföldnek szánt legitimációs irat közül a Bocskai nevében a morva rendeknek címzett szöveg a legrövidebb, a felkelés kirobbanásához vezető sérelmeket kevés konkrétumot említve foglalja össze. Nem kizárt, hogy e hiányosságok kompenzálására született a sziléziai rendeknek küldött levél (nr. 15.) egy cseh fordításban fennmaradt változata, amelyet a morváknak címeztek, és dátuma 1605. június 13. Ugyanakkor a májusi, morváknak küldött levél javaslata jóval radikálisabb, mint a sziléziaiaknak másfél héttel korábban küldött üzeneté: arra biztatja őket, hogy használják ki az alkalmat a Habsburgok hatalmának megdöntésére. A szöveg a politikai szabadságok és a vallás védelmét helyezi a középpontba, de egyetemes elvekre is hivatkozik. A *jus gentium* alapján az erőszak erőszakkal visszaverhető – hangzik a szöveg fő érve a fegyveres fellépés igazolására. A helyzet komolyságának megvilágítására itt is elhangzik, hogy a császáriak ki akarják irtani a magyar nemzetet. A lengyel és a sziléziai levelekhez hasonlóan itt is része a meggyőzési stratégiának a jó szomszédságra és a régi szövetségre való hivatkozás. A levelet Karel Žerotínnak, a morva protestáns rendi politikusok legjelentősebb képviselőjének juttatták el, ám az, nehogy gyanúba keveredjen, azonnal továbbította azt Rudolf császárnak, így Bocskai biztatása visszahang nélkül maradt.

A morva rendeknek írott levél egyetlen kézirati példányból ismert, eredeti szövege nyomtatásban soha nem jelent meg.

Méltóságos, nagyságos és nemes uraimnak, továbbá a Morva Órgrófság valamennyi rendjének stb., tisztelt szomszédaimnak.

István, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelme, a székelyek ispánja stb.

Habár a régi hősök számára még uralomvágyból is dicsőséges volt háborút kezdeni, nekünk, keresztényeknek isteni parancs tiltotta meg ezt szigorúan, és nyíltan ki lett mondva, hogy sohasem szabad ilyet tenni. Hogy mi mégis háborúba kezdtünk, arra nem a lázadó lelkület és nem is az uralomvágy vett rá, hanem az ősi törvényeink és szabadságaink helyreállításáért, a vallásunk, sőt a pusztá életünk megóvása és megoltalmazása érdekében tettük. Szeretnénk, hogy erről mindenki meggyőződjék, ezért elhatároztuk, tekintetes rendek és a morva állam virágzó órgrófsága,¹ hogy néhány szóban kifejtjük nektek.

Már hosszú ideje annak, hogy a mi magyar népünk lankadatlan éberséggel, folyamatosan vigyázza az egész kereszténység üdvét és nyugalját – ez sokkal világosabb, hogysen bárki előtt magyarázatra szorulna. Mikor azonban fáradhatatlan igyekeztünk jóleső ellentételezéseként némi nyugalmat vártunk volna, lehetőséget népünk és hazánk megújulására, azt tapasztaltuk, hogy a Császári Felség elfeledkezett az irántunk való kötelességéről és nekünk tett esküjéről, s ősi törvényeink és szabadságaink nyílt ellenségévé, igaz evangéliumi vallásunk ádáz üldözőjévé vált.

Túlságosan sokáig tartana mindent egyesével előszámlálni, és a levél adta keretekbe sem férne bele, de a szomszédos országoknak és tartományoknak már a kelletténél is jobban a tudomására juthatott, hogy amióta a Császári Felség átvette a kormányzást, az ország jogai és szabadságai egyre rosszabb és kedvezőtlenebb helyzetbe sülyedtek, a bárók és országnagyok közül egyeseket ármányos és gyötrelmes pereskedéssel tett tönkre, másokat nyílt erőszakkal fosztott meg a vagyonuktól vagy az életüktől, többeket pedig száműzetéssel sújtott; ezt a mai napi állapotok is világosan bizonyítják. Noha nem erre tett hitet, az országot idegen, más nemzetből való emberek kormányozták, a nemesek javait feldúlta a külföldi katonaság, a végváratok és határerődöket tisztességes helyőrség biztosításának ürügyével kicsavarta a kezünkből, s az oda vezényelt katonák elmondhatatlan szörnyűségeket művelhettek büntetlenül; a kisgyermek, özvegyek és árvák számára nem létezett igazság.

1 Figyelemre méltó, hogy a latin szöveg itt a „*respublica*” terminust alkalmazza (*Marchionatus Moraviae Reipublicae*). A morva közegben szokatlan fogalom valószínűleg az államalkotó tényezőknek a király nélkül értett egészére (tehát tulajdonképpen a rendekre) utal, lásd a lengyel király követének adott válasz (nr. 16.) 5. jegyzetét.

Erdély tartományt, amely különálló ugyan, de a mi népünk birtoka, Giorgio Basta, Ő Császári Felségének főkapitánya teljesen megfosztotta a nemességétől.² A legnagyobb megbecsülésnek örvendő, úgyszólván hősnek számító férfiakat a jog és igazság semmibe vételével perbe fogta, nyíltan és titokban megfojtatta;³ a szüzek erőszak, a javak rablás áldozatául estek. Egyszóval, eget-földet felforgatott.

Mi szükség van rá, hogy a vallásunk és a lelkiismeretünk veszedelmét felemlítsük? Mindenki feje felett ott függött az üldöztetés réme, az egész nép teljes kiirtásának veszélye. A templomokat és szentélyeket számos helységben elvették, az egyházak lelkipásztorait legyilkolták vagy száműzték. Bár mindezt világosan láttuk, és jól tudtuk, hogy éppannyira van szó a mi, mint az ő bőrükről, mégis a szemünk előtt lebegett az Őfelségének tett hűségünk (amelyet állhatatos lelkülettel, mindennél jobban tiszteltünk, amit akár Őfelsége is tanúsíthat), és türelmesen elviseltük ezeket a dolgokat. De minél tovább hordtuk az igát, annál súlyosabbá vált, és egyre nőtt a nyomorúságunk, míg végül Giovanni Giacomo Barbiano,⁴ aki akkoriban Őfelsége generálisa volt, úgy döntött, hogy a népünk már említett teljes kiirtását a mi személyünkkel fogja kezdeni. Míg mi mit sem sejtettünk, ő alattomos árulással elvette tőlünk Szentjobb várát, Kerekit megostromolta, Adorján mellé telepített táborával elvágott bennünket Erdélytől. Sokan felszóltak előtte az érdekünkben, de rájuk se hederített. Amikor kérlelték, hogy ha valamilyen bűnnel vádolnak, engedje meg, hadd fellebbezzek ezeket a dolgokat illetően a Felséges Császárhoz, egy napnyi haladékot sem adott. Dühöngve azzal fenyegetőzött, hogy azonnal és késlekedés nélkül, egy szörnyű háborúval mindenféle bajt zúdít ránk.

Így tehát, miután a népek joga⁵ szerint megengedett az erőszakot erőszakkal elhárítani, a rosszal viszonzni, és természetes késztetés, hogy mindent megpróbáljunk az életünk megvédése érdekében, ezért az embereim csapatát összeszedvén, sebbel-lobbal tüstént a hajdúnak nevezett parasztkatonákhoz mentem, és felmértem a hangulatukat. Megtudtam, hogy bizonyosságot szereztek az őket és övéiket fenyegető titkos veszedelemről, és most sóhajtozás és aggodalom közepette egyre a kiutat keresik, hogy megőrizhessék az életüket és a vallásukat. Tehát ők nekünk, mi pedig nekik szolgáltattuk az alkalmat; hogy ebben a nyilvánvalóan igaz ügyben, az isteni hatalom segítségével mit sikerült elérnünk, nem szorul beszámolóra.

2 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

3 A Basta által Erdélyben indított hírhedt eljárásokból néhány példát ad a dunántúli rendeknek írott levél (nr. 11.).

4 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.

5 A *ius gentium* a jelenlegi nemzetközi jognak megfelelő, de tételesen lefektetett, írott keretekkel még nem rendelkező hagyomány a közösségek közötti érintkezések szabályozására, ókori római gyökerekkel.

Azt is szem előtt tartottuk, hogy mit kíván meg tőlünk a szomszédság joga, és a Magyarország és Morávia között régóta fennálló szövetség. Jól tudtuk, hogy hozzánk hasonló módon Uraságaitokat is folyton veszély fenyegette az ausztriaiak⁶ uralma alatt a vallásuk és a szabadságaik ügyében, ezért célszerűnek tűnt, hogy lehetőséget kínáljunk a hazájuk szabadságának helyreállítására és megoltalmazására. Egyúttal figyelmeztetve is Uraságaitokat, ne szalasszátok el az időt és az alkalmat, hogy érdemeket szerezzetek az ősi törvények és az igaz vallás szolgálatában, hanem a mi példánkon felbuzdulva végre-valahára próbáljátok meg lerázni a nyakatokból ezt a kegyetlen és elviselhetetlen igát, és a lelketek ellenségei helyett félelem nélkül szolgáljatok annak, akinek a háborújában aratott diadal, az ellenségeivel szemben kivívott győzelem dicsőségekre válik.

Ne riasszon el benneteket, hogy a táborunkban török és tatár csapatok is feltűnnek, mert ők mindenben ránk hallgatnak, csak annak ártanak, akinek ártaniuk kell. Úgy tudom, az okos emberek szerint egy ilyen kétséges helyzetben, amikor az ország állapota ennyire ingatag, nem jó semlegesnek lenni, mert aki így tesz, az végül a hadijog alapján a győztes zsákmányává lesz. Ezt a Szentírás tanúságtétele is alátámasztja, amely kimondta, hogy a moábitáknak és az ammonitáknak örökké gyűlöletesek kell lenniük az izraeliták szemében, mert nem jöttek eléjük kenyérral és vízzel.⁷

Ha pedig az történe (ami reményeink szerint nem fog), hogy semmibe veszitek a szomszédsági jogokat, a régi szövetséget, a közös, igaz vallásunk iránti szeretetet és az elveszett szabadság visszaszerzését, s fegyvert ragadtok ellenünk, akkor biztosra vehettek: van rá erőnk és módunk, hogy Isten segédelmével a támadásokat visszaverjük, vagy legalábbis feltartsuk, és mindenben a hadijog alapján, ellenségként bánjunk veletek. Ha viszont még idejében elfogadjátok a felkínált békét és barátságot, akkor mindenben a testvéreiteknek és barátaitoknak fogtok találni bennünket, s ha eljön az idő, gondoskodni fogunk az épségekről és biztonságotokról. Ezért a katonáinknak hivatalosan parancsba adtuk, hogy ne lépják át a határaitokat, amíg ebben az ügyben szíves választokat meg nem kapjuk.

Ezekkel a szavakkal minden jót kívánunk Uraságaitoknak.

Kelt Kassa szabad városban, 1605. május 7-én.

István fejedelem sk.
Káthay Mihály kancellár

Szabó Ádám fordítása

6 Ti. az Ausztriai Ház, a Habsburgok.

7 5Móz 23,3–4: „Az Ammoniták és Moábiták se menjenek be az Úrnak községébe; még tizedízig se menjen be az Úrnak községébe, soha örökké; azért, mert nem jöttek elötökbe kenyérral és vízzel az úton, mikor jöttetek Égyiptomból.”

Nr. 18.

A lengyel udvarba küldött magyar rendi követség iratai

(Krakkó, 1605. július 15.)

Illésházy István, a Magyar Királyság egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb főura, 1603 tavaszán volt kénytelen Lengyelországba menekülni, mert a prágai udvar hűtlenség miatt fej- és jószágvesztésre ítélte. Bocskai István mozgalmának kezdetétől kereste a kapcsolatot az emigrációban élő főúrral, aki azonban 1605 kora nyaráig visszautasította az együttműködésre szóló felhívásokat; júniusban azonban már hosszas levelekben adott tanácsot a fejedelemnek, többek között a nemzetközi kapcsolatok keresésének szükséges módosatairól. Bocskai 1605 júliusának elején Krakkóba érkező követség – amelyben olyan kiemelt jelentőségű személyek vettek részt, mint Káthay Mihály kancellár és csapatainak főgenerálisa, Homonnai Drugeth Bálint – már az Illésházyval folytatott konzultációk eredményének tekinthető. Az általuk III. Zsigmondnak átadott emlékirat (és az azzal minden bizonnyal megegyező, Káthay által a király jelenlétében előadott követi beszéd) számos olyan retorikai elemet tartalmaz, amelyek a korábbiakban nem szerepeltek a felkelés legitimációjában, azonban rájuk lapozhatunk a száműzött főúr leveleiben, és majd a „szerencsi kiáltvány” néven elhíresült *Querelae* oldalairól is visszaköszönnek (lásd a kötet előszavát). A nagyfokú hasonlóságnak és a szövegszerű egyezéseknek az a legvalószínűbb magyarázata, hogy Káthay beszédének és a *Querelae* júliusban elkészült szövegének egyaránt Illésházy volt a szerzője, vagy legalábbis a beszéd elkészültében ő is hathatósan részt vett. Noha a lengyel király válaszában nem kötelezte el magát egyértelműen Bocskai ügye mellett, de jóindulatú semlegességéről biztosította a felkelőket és felajánlotta közvetítését a császári udvar felé.

A szöveg a korszakban nyomtatásban nem terjedt, két verzióban maradt ránk. A bécsi kézirat alighanem a követi oráció írásban is beadott változatáról készült másolat, a másikat azonban egy olyan kéziratgyűjtemény őrizte meg, amely Illésházy diáriumán kívül számos más, a főúrhoz kötődő iratot is tartalmazott. Nagyon valószínű, hogy az Illésházyhoz köthető kézirat által megőrzött verzió a korábbi; a végül a királynak beadott írás ennek helyenkénti finomításával készült. Fordításunk a bécsi kézirat alapján készült (egyes szövegromlások korrekciójával), az Illésházyhoz köthető változatban olvasható eltéréseket akkor tüntettük fel, ha azoknak az érvelés, vagy a fogalomhasználat szempontjából jelentőségük van.

Káthay Mihály és követtársai beadványa III. Zsigmond lengyel királynak
(Krakkó, 1605. július 15.)

Afelséges fejedelem, a mi urunk, valamint a magyar nemzet minket küldtek követeikként Szent Királyi Felségedhez, jól tudva, hogy Szent Királyi Felségeddel, illetve Szent Királyi Felséged elődeivel, és az egész Lengyel Királysággal nemcsak a folytonos szomszédtság és egyazon kormányzás,¹ hanem régtől fogva bizonyos egyezmények és szerződések is összekötik őket; és hogy ne részesüljenek valamiféle feddésben Szent Királyi Felséged részéről, méltónak gondolták, hogy Szent Királyi Felséged elé tárják a Magyar Királyságban legutóbb keletkezett mozgalom bizonyos okait és jogos indítékait. Remélik, hogy amennyiben Szent Királyi Felséged tudomást szerez ezekről, helyeselni fogja, amit tettek, vagy legalábbis szánakozásra méltónak fogja ítélni a magyarokat. El sem tudjuk mondani, mennyire fájlalja egész Magyarország e gyászos felkelést, mint-hogy az nem uralomvágyból, vagy a keresztény nemzet² iránti valamifajta gyűlöletből indult meg, hanem inkább kényszerűségből, a szabadság védelmében lobbant lángra.

A keresztények közül bizony senki sem tagadhatja, hogy a magyarok milyen súlyos dolgokat szenvedtek el kezdettől fogva; már több mint kétszáz éve³ viselnek kemény háborút

- 1 Itt a szöveg írója bizonyosan a korábbi perszónaluniókra gondol, I. (Nagy) Lajos, I. Ulászló és Báthory István uralkodása alatt. Az Illésházyhoz köthető kéziratban ennek helyén még csak a „hosszú határookra” szerepel utalás.
- 2 A latin eredetiben *christianae gentis*. A sajátos fogalmazás általában a keresztényeket jelentheti, ahogy a *respublica Christiana* a keresztény államok közösségét.
- 3 A több mint kétszáz éve zajló önfeláldozó hadviselés toposza a felkelés számos iratában megtalálható, elsősorban Illésházy István és Johannes Bocatius írásaiban. A beszéd genealógiájának a *Querelae* című iratával való nagyfokú átfedései miatt a tartalmi párhuzamokat az alábbiakban már külön nem jelöljük.

a törökkel szemben, s hol vereséget szenvedtek, hol pedig győzedelmeskedtek; néhányszor elvesztették főuraikat a királyaikkal és fejedelmeikkel együtt; a szomszédos keresztény országok és tartományok kelet felé néző igen erős fala⁴ voltak; saját virágzó és gazdag országuk pusztulása árán folyamatosan elhárították a rabigát a keresztények nyakáról.

Most azonban, íme, a keresztények védőbástyája és ércfala leomlott! Nem az ellenség ostromgépei rontották le és ingatták meg, hanem az, aminek a *szabadság* oltalmazójának és védelmezőjének kellett volna lennie,⁵ tudniillik a legszentségesebb Császári Felségnek és királynak a kormányzása,⁶ akit a magyarok a legnagyobb vágyakozással választottak meg nagy sietséggel királyukká, [és] miután jogaikat és törvényeiket ünnepléses eskü kíséretében megerősítette, a fejére helyezték a királyi koronát; ez pedig aztán megnyitotta neki az utat a cseh koronához és a birodalom csúcsára.⁷

Tanúsítják majd a históriák és az évkönyvek, hogy a magyarok egy királyukat sem szolgálták ekkora engedelmességgel, igyekezettel és hűséggel, s egynek sem fizettek ekkora adókat; de nem csupán⁸ emiatt panaszkodnak. Könyörgünk, legalább hallgassa meg Szent Királyi Felséged, mi a viszonzás, mi a hála Ő Császári és Királyi Felsége részéről a magyaroknak, a keresztények védelmezőinek.

Mivel látta, hogy azok a hosszas háború súlyától, a rengeteg vérontástól és pusztulástól megfogyatkoztak és elszegényedtek, és szinte teljesen megsemmisültek, saját tisztségével ellentétes döntésre jutott, amikor közölte, hogy teljesen el kell pusztítani őket, illetve meg kell fosztani őket hazájuktól és országuktól, és a Magyar Királyságot tartománnyá és ausztriai hűbérbirtokká igyekezett alakítani.

Ez a folytatásból a napnál is világosabb lesz. A Magyar Királyság minden tisztségét külhoni ausztriai németek között osztotta szét – az ország törvényeivel és határozataival szemben –, és az összes határmenti vár kapitányi tisztségeit is nekik adta, olyannyira, hogy egy olyan nevesebb vár sem volt Magyarországon, amelyet nem ausztriai német birtokolt és bitorolt volna. Rájuk bízta a kormányzást is Magyarországon, s azok teljesen eltörölték a Magyar Királyság törvényeinek és határozatainak gyakorlását, és csupán rendeleteikkel és parancsaikkal kormányozták az országlakosokat; ők ugyanis mindent saját kényük-ked-

4 Az Illésházyhoz köthető kéziratban: „védőbástyája”.

5 A „szabadság” betoldás az Illésházyhoz köthető kézirattal szemben.

6 Az Illésházyhoz köthető kéziratban „kormányzata” (tehát az itt szereplő *gubernatio* helyett ott még *gubernium* áll). Az utalás Rudolf magyar királyra (1576–1608) vonatkozik.

7 Rudolfot még atyja, Miksa életében 1572-ben választották és koronázták meg mint magyar királyt, majd 1575 szeptemberétől cseh király, novembertől német király, Miksa halálával pedig 1576 októberétől német-római császár és osztrák főherceg.

8 Az Illésházyhoz köthető kéziratban az itt álló *tantum* helyett *tamen áll*, ezáltal jelentése is más: „de mégsem emiatt panaszkodnak”.

vük szerint intéztek.⁹ Így aztán amikor az elnyomottak is gyakran panaszkodtak a jogtalanságok és az igazságtalanság miatt, és a Magyar Királyság törvényeire hivatkoztak, akkor Ő Császári Felsége főkapitányai ezt válaszolták nekik: a császár fegyverei többet érnek a szemükben, mint a Magyar Királyság törvényei és jogai;¹⁰ ezen az úton-módon inkább fegyverrel mintsem törvényekkel, saját kényük-kedvük szerint garázdálkodtak bármely magyar ellen. Így aztán összegúzták Magyarország minden dicsőségét és tisztességét, kiszípoloyzták minden aranyát és ezüstjét; ha valakiről megtudták, hogy gazdagabb és tehetősebb, azt fegyverrel minden javától és vagyonától megfosztották, sőt jogellenesen személyükben is foglyul ejtették őket, mások pedig, hogy életüket mentse, Szent Királyi Felséged országaiba, illetve területeire menekültek, s ott kényszerültek számkivetve, nyomorult módon bolyongani. Nemcsak a nagyságos Illésházy István urat, a Magyar Királyság főlovászmesterét,¹¹ hanem sok más is fel tudnánk sorolni, ha lenne erre idő és hely.

Nem szükséges felemlenünk Erdélyt, eme igen híres és igen gazdag tartományt, amelyet elpusztítottak, s minden hírnevétől teljesen megfosztottak;¹² nehéz eldönteni ugyanis, hogy siratni kell-e inkább, vagy isteni könyörületért fohászkodni az ő javára. Micsoda kegyetlenség! Hány nemes és nagy férfit mérsároltak le titkon vagy nyíltan, amikor Basta a törvények helyett hóhért, ügyvédek és bírák helyett köteleket, előre elkészített karókat, korbácsot és kardokat kínált, s mindezt a hitlevele alapján cselekedte, amelyről azt állította, hogy Ő Császári és Királyi Felségétől kapta!¹³

Az országgyűlésen hozott országos határozatokhoz¹⁴ később Ő Császári és Királyi Felsége Prágában hozzátett vagy elvett saját belátása szerint, és sértő módon megparan-

- 9 Az Illésházyhoz köthető kézirat másképpen írja körül hatalmaskodásaikat: „csupán rendeletekkel és parancsokkal kormányozták az országlakosokat, amelyekben más sem lehetett hallani, mint hogy „Így akarom”, „így parancsolom”.”
- 10 Az Illésházyhoz köthető kézirat költőibb megfogalmazásában: „a császár rajtuk lógó fegyverei a Magyar Királyság törvényei és jogai”.
- 11 Illésházai gróf (korábban báró) Illésházy István (1541–1609) protestáns főnemes, főispán, 1608 és 1609 között Magyarország nádora. Illésházy a császári kamara által kezdeményezett, a nemesekhez került kincstári jövedelmek visszaszerzésére irányuló fiskális perek egyik áldozata volt, akkoriban főlovászmester és trencsényi főispán. Az ő pere 1603 tavaszán fej- és jószágvesztési ítélettel végződött. A főúr – Mátyás főherceg segítségével – lengyelországi rokonaihoz menekült ugyan, de birtokait a kamara elfoglalta. 1605 nyarán csatlakozott a Bocskai-féle felkeléshez.
- 12 Az Illésházyhoz köthető kéziratban „minden szabadságától teljesen megfosztották”.
- 13 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött. A kormányzatával szemben fellépőkkel, akár az amnesztia kihirdetése után is alkalmazott brutális módszerei hírhedtté tették tevékenységét. Néhány példát említ Bocskai a dunántúli rendeknek írott levele (nr. 11.).
- 14 A beadvány másolatában itt és a mondat későbbi részében is *statutis pacis* („a békéről szóló határozatok”) áll, de ennek az adott kontextusban nincs értelme, nyilvánvalóan tollhiba az Illésházyhoz köthető verzióban megőrződött *statutis publicis* („országos, országgyűlési határozatok”) helyett.

csolta az országglakosoknak, hogy törvények gyanánt tartsák meg őket, amint a múlt évi országgyűlésen is egy ilyen cikkelyt csatolt hozzá – minden nemzet jogával szemben – az országos határozatokhoz, miszerint aki csak a vallás ügyében bármikor is valamit előterjesztene, azonnal büntessék megégetéssel vagy lenyakazással s javai elkobzásával, és bűnösnek tartassék; holott a mindenható Isten nem a fejedelmeknek, hanem az egyháznak adott hatalmat a lelkiismeret és a lelkek felett.¹⁵

A magyar katonákat teljesen elbocsátotta és zsoldjuktól megfosztotta, és annyira meg akarta szegényíteni őket, hogy ausztriai németeket állított még a magyar gyalogosok fölé is, pedig nélkülük nem tudna meglenni. S hogy ezen felül micsoda kegyetlenséggel és zsarnoksággal pusztították és rabolták évről évre a kicsapongó katonák – a király németjei, vallonok, olaszok, franciák – érdemén felül¹⁶ Magyarország maradékait, követtek el válogatás nélkül gyilkosságokat, illetve nyilvánvaló és kárhozatos gaztetteket az ország minden kara és rendje ellen, egyik nemzet sem kímélve, ragadták el a hitvesüket férjeiktől, gyerekeiket szüleiktől, a kilenc- és nyolcéves leányaikat anyjuktól, a zsenge hűgukat fivéreiktől – ártatlan és szeplőtelen szüzcsekéket –, élték ki vágyaikat az elrablottakon, s aztán küldték vissza őket szüleiknek súlyos áron megváltva, meggyalázva és megbecstelenítve, azt nem tudjuk könnyek nélkül elbeszélni. De ki tudná elmesélni a fentebb említettekben megmutatkozó hallatlan zsarnokságot? Jobb lesz mellőzni ezt, hogy megkíméljük a tisztességes emberek fülét.

Eme elviselhetetlen gaztettekről és végsőkig menő nyomorúságokról a magyarok minden országgyűlésen, minden helyen, úgy nyilvánosan, mint magánúton siránkoztak, panaszkodtak, és tiltakoztak Ő Császári Felsége előtt; követeket küldtek Prágába Ő Császári Felségéhez, földre borulva esdekeltek és könyörögtek, hogy ne törölje el az ország jogait és szabadságait, továbbá zabolázza meg a katonák szabadosságát. Végül fellebbeztek a pápához,¹⁷ és Szent Királyi Felségedhez is, hogy járjanak közbe a magyarokért Ő Császári és Királyi Felségénél. De hiába volt minden; nem [jött] válasz, és a nyomorúságok sem szűntek meg.¹⁸

15 Az Illésházyhoz köthető kézirat az egyházat még nem említi: „holott a mindenható Isten sem a lelkiismeret felett, sem a lelkek felett nem adott hatalmat a fejedelmeknek.” A mondat utalás a hírhedt XXII. törvénycikkre, amelyet Rudolfkancelláriája utólag illesztett hozzá az 1604. évi törvényekhez, és amelyben megerősítette a protestantizmus ellen hozott addigi törvényeket, valamint eltiltotta a vallási kérdés további tárgyalását az országgyűlésen. Teljes szövegét lásd az 1605. április 24-én a sziléziai rendeknek írott levélben (nr. 15.).

16 Az Illésházyhoz köthető kéziratban az itt olvasható *supra meritum* helyett *supra Aegyptum áll*, amely talán az egyiptomi tíz csapásra utal, bár a kifejezés igen szokatlan.

17 VIII. Kelemen pápa (1591–1605).

18 Az Illésházyhoz köthető kéziratban némileg eltérő fogalmazásban: „nem voltak képesek választ, de még egy szót sem kicsikarni Ő Császári és Királyi Felségétől.”

S íme! Míg ezek folynak, Giovanni Barbiano Belgioioso kassai kapitány,¹⁹ azt színelve, mintha a török ellen akarna valamit kezdeni, váratlanul megnöveli a német katonák számát, magyar gyalogosokat fogad fel – bár semmi zsoldot nem ad nekik, csak a jövő zsákmány reményével táplálja őket –, s koholt indíték alapján megtámadja felséges fejedelmünket, hogy megfossa életétől és javaitól, akinek semmi alkalom és idő nem adatik arra, hogy Ő Császári Felsége előtt tisztázza [magát], sem arra, hogy írjon, sem hogy [követet] küldjön, hanem korlátlan hatalommal²⁰ fegyveres úton megostromolják, beveszik és feldűlják várait.²¹ Fejedelmünk azonban az égiek támogatásával kijutott a várból, és a mondott magyar gyalogosokhoz menekült, akiket a kassai kapitány az előbb említett módon felfogadott; előadta nekik a gaztettet, s kifejtette, hogy micsoda veszedelem fenyegeti nem csupán őt magát, a fejedelmünket, hanem minden magyart; végső szükségtől hajtva véghezvitte mindazt, ami ezután következett.²²

Igy robbant ki ama háborúság az országlakosok és Ő Császári Felsége katonái között, amelyet királyi hivatalából adódóan meg kellett volna ismernie és el kellett volna rendeznie: a bűnösöket meg kellett volna büntetni, az ártatlanokat viszont fel kellett volna menteni.²³ Ő Császári Felsége azonban, nem feledkezve meg említett tervéről, ezen alkalommal a magyarok ellen küldte, illetve indította a teljes keresztény hadsereget az ágyúkkal és az összes hadiszerrel, amelynek segítségével Giorgio Basta úr Esztergom alatt a török ellen harcolt; ezek aztán tüzzel-vassal, gyilkolva, korra és nemre való tekintet nélkül tomboltak a magyarok ellen. Eme zsarnokoskodás miatt felséges fejedelmünk és a hozzá csatlakozott magyarok, nem előre megfontolt szándékkal, hanem végső szükségükben, minthogy ebben a helyzetben már csak ez az egy lehetőség maradt, ellenségeiket, a törököket hívták segítségül – akiktől annyi öldöklést és oly nagy [nyomorúságot] szenvedtek el –, hogy saját, illetve drága hitveseik és gyermekeik életét, valamint hanyat-

19 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.

20 A „korlátlan hatalom” (*absoluta potentia*) a középkor óta a politikai gondolkodás kulcskategóriája a törvények által meghatározott kereteken túllépő hatalomgyakorlásra, szembeállítva a „rendes hatalommal” (*ordinaria potentia*). Lásd még a *Querelae* szövegét és jegyzeteit (nr. 19.).

21 Az Illésházyhoz köthető kézirat ezen a ponton még jóval egyszerűbben fogalmaz: „magyar gyalogosokat fogad fel – bár semmi zsoldot nem ad nekik, csak a jövő zsákmány reményével táplálja őket –, s megtámadja fényességes fejedelmünket, Bocskai István urat, megostromolja, beveszi és feldűlja várait.” Noha saját jelentései szerint Belgioioso meg akarta teremteni a kereteket arra, hogy Bocskai a császár előtt tisztázza magát a vádak alól és ezért tüzszokat is küldött volna a felkelőkhöz (lásd nr. 7.), a vád, hogy Bocskainak esélye sem volt jogi úton védekezni, számos esetben kerül elő a Bocskai-párti érvelő iratokban.

22 Az Illésházyhoz köthető kézirat megfogalmazása még jóval konkrétabb: „végső szükségtől hajtva az említett gyalogosaival megtámadta a németek táborát, és Isten segédelmével legyőzte őket.”

23 Az Illésházyhoz köthető kéziratban némileg eltérő fogalmazással: „nem lett volna szabad egyformán kezelni bűnösöket és ártatlanokat.”

ló és végső pusztulással fenyegető hazájukat valami módon megmentsek (a szükség bizony nagy úr!), és így kényszerből fegyvert ragadtak, hogy megvédjék magukat.

S habár felséges fejedelmünk és a hozzá csatlakozott magyarok felajánlották, hogy készek kibékülni Őfelségével, amennyiben épen és sértetlenül megőrzi az országlakosok részére a Magyar Királyság törvényeit és szabadságait – amelyeket koronázásakor régi szokás szerint esküvel megerősített, de immár saját maga törölt el –, ám hiába volt minden. Basta ugyanis továbbra is kegyetlen módon, tűzzel-vassal pusztította Őfelsége katonáival az országot, borzalmas öldökléseket követett el [korra és] nemre való bármi tekintet nélkül, és mind a mai napig nem szűnik meg ezt tenni. S ami még szörnyűbb: még a holtak és betegek[?] ²⁴ tetemeit sem kímélte; így amikor az élők ellen nem tudott eléggé dühöngeni, akkor a holtak felett zarnokoskodott.

Így hát [a magyaroknak] az ellenség, tudniillik a törökök segítségéért kellett folyamodniuk, mert ilyen esetben még az oktan állatoknak is megengedtetik a védekezés a természetjog alapján. ²⁵ Mindannyiunkat ugyanis, egytől egyig, feleségeinkkel, gyermekeinkkel, családjainkkal együtt megöltek volna, s drága hazánkkal, Magyarországgal együtt az utolsó szálig kiirtottak volna minket.

Így hát felséges fejedelmünk, valamint a Magyar Királyság rendjei alázatosan könyörögnek és esdekelnek, hogy Szent Királyi Felséged méltóztassék hatalmas nyomórútságukon és elesettségükön ajtatos és kegyes keresztény lélekkel velük együtt bánkódni és velük együttérezni, s igaz ügyüket vele született jósága, igazságossága és kegyessége folytán méltányolni. ²⁶

Felséges fejedelmünk és a magyar nemzet emellett emlékeztetni kívánta Szent Királyi Felségedet a régi egyezményekre és szerződésekre is, amelyet Szent Királyi Felséged elődei, Lengyelország királyai és fejedelmei, illetve nagyságos urai és előkelői, illetve az egész hírneves Lengyel Királyság kötött királyainkkal és a Magyar Királysággal. Mindezeket mind a mai napig, Szent Királyi Felséged szerencsés uralkodása alatt is, állandóan, lelkiismeretesen és sérthetetlenül betartották, olyannyira, hogy nemcsak mindkét részről szabadon folyhatott a kereskedelem, és bármilyen rendű-rangú magánemberek is bármiféle akadályoztatás vagy menlevél nélkül, szabadon utazhattak mindenhol mindkét országban, és bármilyen helyet bejárhattak; de az is ismert dolog, milyen szoros kapcsolat és meghitt barátság volt kezdettől fogva a két nemzet, tudniillik a len-

24 Bizonytalan olvasat, valószínűleg szövegromlás eredménye, hiszen a betegeknek nincs „teteme”. Az Illésházyhoz köthető kéziratból ez a fél mondat hiányzik, helyette megismétli a korábban már alkalmazott képet: „fegyverrel tombol mindmáig a magyarok ellen, nem pedig törvényekkel.”

25 A természetjogi érvelésre lásd a *Querelae* (nr. 19.) vonatkozó jegyzetét.

26 Az Illésházyhoz köthető kézirat ennél szélesebben fogalmazza meg az elvárásokat a következő félmondat hozzátoldásával: „s méltóztassék bölcs tanáccsal és segítséggel kegyesen mindig támogatni őket.”

gyelek és a magyarok között. Néhányszor ugyanis a magyarok Lengyelország királyainak felséges házából választottak maguknak királyt, illetve vezették be őket a Magyar Királyságba, akik mindig dicséretesen és szerencsésen kormányoztak, továbbá e két országnak, tudniillik Lengyelországnak és Magyarországnak néhányszor közös királya is volt. Mindezt az országok történelmi és évkönyvei tanúsítják. De még e legutóbbi időkben is János, Magyarország királya a felséges Jagelló családból nősült; és Szent Királyi Felséged elődje is, a megboldogult István király, magyar volt;²⁷ s Szent Királyi Felséged koronázása idején is magyarok végeztek hűséges szolgálatot Felségednek vetélytársaival és ellenségeivel szemben;²⁸ olyannyira, hogy mindig is kölcsönös szeretetet és jó szomszédság állt fenn, amelyet mindkét részről tisztességesen, szilárdan és sérthetetlenül betartottak. Ezért felséges fejedelmünk és az egész magyar nemzet ezúttal is, e követségünk által is felajánlja, hogy a mondott régi békesség és szövetség, illetve a jó szomszédság iránti igyekezetet áhítatosan meg fogják tartani, mind Szent Királyi Felséged, mind a főemberek, urak, mágnások és az egész lengyel nép irányában.

Ellenkező részről pedig felséges fejedelmünk, illetve a főemberek, urak, mágnások és a teljes magyar nép erősen meg van győződve arról, hogy Szent Királyi Felséged is, továbbá a főemberek, urak, mágnások és az egész lengyel nép sérthetetlenül és szentésgesen be fogja tartani ugyanazon egyezményeket és szerződéseket régtől való szokás szerint, és Szent Királyi Felséged be is fogja tartatni az alattvalóival, nehogy Szent Királyi Felséged uralkodása idején bizonyos jogtalanságok sértő volta, illetve az alattvalók gatzettei ok nélkül megsértsék és áthágyják a szomszédság már meglévő jogszabályait.²⁹

III. Zsigmond válasza a magyar követek beadványára (Krakkó, 1605. július 15.)

A Királyi Felség egyrészt Uraságotok beszédéből, másrészt az Uraságotok által hozott iratból megértette a Magyar Királyság állapotát, illetve a zűrzavarok és a változások okait. Midőn ezeket alaposabban megvizsgálta a méltóságos szenátussal együtt, nem tudta megállni, hogy hol így, hol úgy ne rendüljön meg rajtuk. Ki ne hatódna meg

27 Szapolyai János magyar király 1539-ben vette feleségül I. Zsigmond lengyel király lányát, Izabellát; Báthory István erdélyi fejedelmet pedig 1575-ben választották lengyel királlyá, amely trónt 1586-ig bekövetkezett haláláig birtokolta.

28 III. Zsigmond 1587-ben Erdélyből is kapott katonai segítséget a megválasztása után ellene induló Habsburg támadás visszaverésében, a csapatokat Báthory Boldizsár vezette.

29 Az Illésházyhoz köthető kézirat másképpen fogalmaz: „és nem fogja túrni – különösen, ha nincs okára –, hogy szerencsés uralkodása idején ez az oly erős kötelék, ez a lelki kapocs, s eme őszinte és régi jószomszédság veszélybe kerüljön és meggyengüljön.”

ugyanis, amikor látja, hogy e virágzó ország az összeomlás szélén áll egy erőszakos és heves mozgalom miatt? Kit ne rémítene meg a szomszédos tűzvész lángja, amely nemcsak a szomszédos területeket, hanem az egész keresztény világot is elboríthatja csapásaival? Az is felmerült, hogy a Szent Királyi Felség sem azt nem akarja, hogy Ő Császári Felsége hatalma, sem pedig azt, hogy a magyar rendek jogai és szabadságai valami módon veszélybe kerüljenek.

Miután ezeken töprengett, és a most jelenlévő szenátus véleményét kérte, úgy döntött, hogy mindkét félnek elsősorban az alábbiakat kell javasolni: szakítsák félbe a harcot s inkább érvekkel, mint fegyverrel döntsenek ebben az egész ügyben, továbbá egyéni sérelmeiket engedjék el az egész kereszténység közös békéjének és nyugalmanak érdekében. Alkalmazzanak hasonló gyógyódot ahhoz, mint amit azokban a nem éppen különböző helyzetekben alkalmaztak, amelyek atyáink emlékezete szerint a megosztott választás nyomán álltak elő, akkor, amikor egy helyett két királyt neveztek ki, vagyis amikor az egyik fél Ferdinánd főherceget, a másik pedig János szepesi gróftot követte. Akkor ugyanis I. Zsigmond lengyel király kezdeményezésére, illetve irányítása mellett ama belső tűzvész, illetve az egész ügy el lett simítva a mindkét részről kinevezett megbízottak által.³⁰ A Királyi Felség most is anyai nagyapja, ama igen kegyes fejedelem nyomdokait kívánja követni, és nem fogja hagyni, hogy bárki is hiányolja az ő szerepvállalását. Írni fog ez ügyben a Szent Császári Felségnek, Uraságotok pedig jelentsék ezt és győzzék meg erről Önagságát, uraságtok urát Őfelsége nevében. Ha ez olyan jól sikerül, ahogyan azt a Királyi Felség óhajtja, és mindkét részről erre a véleményre jutnak, akkor a Királyi Felség is késedelem nélkül megnevezi majd az időt és a helyet mindkét félnek, és kijelöli saját tekintélyes embereit és szenátori rangú megbízottjait, hogy irányítsák ezt az ügyet. Uraságotoknak legyen rá gondja, hogy a Királyi Felség erről³¹ minél hamarabb értesüljön. Emellett [Uraságotoknak] nincs miért kételkedniük az egyezményekben és szerződésekben – amelyek már sok század óta léteznek, s mindkét részről megkötettek eme két szomszédos ország között – és a jószomszédságban és barátságban sem, mivel maguk is nagyon jól tudják, hogy a Királyi Felség elődei és az ország rendjei mindig is nagy igyekezettel és buzgósággal ápolták és megtartották ezeket, és erről most is legyenek meggyőződve, már ami a Királyi Felséget és az ország rendjeit illeti. Végezetül a Királyi Felség hálás szívvel fogadja Uraságotok iránta való jóindulatát és hajlandóságát, s viszonzásul önként kinyilvánítja kegyét és jóakarátát Uraságotoknak. Jóságosan kéri továbbá ugyanezen Királyi Felség, legkegyelmesebb urunk

30 A szöveg I. Ferdinánd és Szapolyai (I.) János párhuzamos megválasztására és az utána következő háborúskodásokra utal 1526 és 1540 között. Ennek kezdeti szakaszában I. Zsigmond lengyel király (1506–1548) közvetíteni próbált a két megkoronázott magyar király között.

31 Ti. a kölcsönös tárgyalási szándékról, vagy legalábbis Bocskai szándékáról, hogy aztán III. Zsigmond megszervezhesse a tárgyalásokat, és elküldhesse a közvetítőit.

Uraságotoktól, hogy ugyanezt³² vigyék hírül Önagyságának, uruknak, és Magyarország többi rendjének Őfelsége nevében, s jelentsék ki, hogy azok mindig számíthatnak mindarra Ő Királyi Felségétől, amit a kegyes, illetve a jogosra és méltányosra törekvő fejedelmektől el szoktak várni.

Tóth Gergely fordítása

32 Ti. a király kegyét és jóindulatát, amelyet a követeknek kinyilvánított.

Nr. 19.

A *Querelae* és a korponai kiáltvány

(1605. július–augusztus és 1605. december 10.)

Minden kétséget kizárólag a Bocskai-felkelés egyik legfontosabb legitimációs irata a *Querelae, excusationes cum protestatione Regni Hungariae* (*A Magyar Királyság panaszai, mentségei és tiltakozása*) című irat, közismertebb nevén a szerencsi kiáltvány. A panaszirat a történeti irodalomban olyannyira kiemelt szerepet játszott a legutóbbi időkig, hogy sok esetben kizárólag ezt a szöveget elemezték, vagy ha elemeztek más szövegeket, akkor azokat is ennek fényében értelmezték, és nem ritkán ennek változataként tartották számon. A *Magyar országgyűlési emlékek* XI. kötetének megjelenése óta a kiáltványként definiált védíratot a szerencsi országgyűléshez volt szokás kötni, mivel Károlyi Árpád az ott keletkezett iratokhoz csatolta, igaz, a szerzősége érintő kétségei miatt csak függeléként. Külön érdekessége az értelmezési hagyománynak, hogy minden kiadás más címmel közölte, alárendelve azt a Bocskai-felkelés éppen aktuális értelmezésének. Eszerint a kiáltvány kibocsátója hol a magyar nemzet, hol a Bocskait támogató rendek, a megszólított hallgatóság pedig Európa népei, a keresztény fejedelmek vagy a szomszédos országok voltak. A kutatástörténetről, illetve az itt vázolt értelmezés melletti érvekről kötetünk előszavában adtunk számot. A legújabb kutatási eredmények azt mutatják, hogy a *Querelae*t az ekkoriban lengyelországi emigrációban élő Illésházy István készíthette, minden bizonnyal hónapokkal a szerencsi országgyűlés lezárulása után, Káthay Mihály és Homonnai Drugeth Bálint 1605. júliusi krakkói követsége során, illetve közvetlenül utána – hiszen a szöveg számos ponton rokonítható a Káthayék által elmondott, de

szintén Illésházyhoz köthető beszéddel (nr. 18.). A szöveg második része, a *protestatio*, már 1605 júniusának végén másolatban elkerült Bécsbe, majd onnan Innsbruckba; az egyrészt a Káthay-beszéd átdolgozott szövegéből, másrészt a *protestatióból* összeillesztett teljes *Querelae* első datálható példánya 1605 augusztusából származik.

Az Illésházy által Lengyelországban fogalmazott (vagy csak véglegesített) szöveget aztán a korponai országgyűlésen átdolgozták. 1605. december 10-i dátummal aláírt és a rendek számos képviselője által lepecsételt példányát Johannes Bocius 1606 letelején magával vitte a Német-római Birodalomba, és Heidelbergben átadta a pfalzi választónak, Bocskai december 9-i dátummal aláírt rövid levelével együtt. Ez utóbbiban a fejedelem a választó támogatását kéri sokat szenvedett országa számára, amely az igaz vallás szabadságának védőbástyája volt, valamint a keresztény közösség szolgálatával kapcsolatos hűségéről biztosítja IV. Frigyeset. Ellentétben a *Querela*vel, amely nem tekinthető a rendek álláspontját közvetítő szövegnek (hiszen egyetlen ismert példányán sincs pecsét, dátum vagy aláírás), a korponai kiáltványt a magyar rendek hivatalos iratának kell tartanunk. Mindazonáltal mivel a későbbi dokumentum révén a *Querelae* érveinek nagy része hivatalossá vált, illetve magániratként is nagy hatást gyakorolt a kortársakra, továbbra is a korszak egyik legfontosabb politikai szövegének kell tartanunk, már csak azért is, mert a két hiteles kéziratból és túlnyomórészt hazai gyűjteményekben őrzött másolatokból ismert korponai kiáltvánnyal szemben tíznél több másolata került elő különböző európai könyvtárak kéziratáraiból és cseh fordítása is készült.

A *Querelae* mind retorikájában, mint érvelésében kiemelkedik a Bocskai-felkelés legitimációs iratai közül. Számos olyan érvet is használ, amelyek más iratokban nem találhatók meg. A szöveg a vallásszabadság mellett érveként hivatkozik például a természetes észre, amely alapján a szabadon született vallásnak szabadon hirdethetőnek kell lennie. A felkelők ellenállásának igazolását a természetjogra alapozza: az oktalan állatnak is joga van magát végveszélyben védelmeznie. Ez az érv elsősorban lutheránus írásokból ismert, de Illésházy használta korábban az ellene indított hűtlenségi perben is. A szöveg fő érve azonban mégis az, hogy Rudolf uralkodása zsarnoksággá vált, amelynek tragikus következményeit részben bibliai párhuzammal mutatja be, Nabukodonozorra utalva, aki elveszítette hivatalát és az emberek közül is kivettetett. Ez a korszakban közkedvelt értelmezése volt *Dániel könyvének*, itt viszont prófétai figyelmeztetésként

hangzik el. A szöveg azt állítja, Rudolf abszolút hatalomra tört, amely következtében szinte minden társadalmi csoport hátrányokat, törvényteleniséget és erőszakot szenvedett el. A szöveg világosan fogalmaz: csak Istennek van abszolút hatalma, és semmilyen uralkodónak sincs. Ez az érv Rudolf uralkodása elfogadhatatlanságának kifejezésére elsősorban az abszolút hatalmat a zsarnoksággal azonosító lengyel közvélemény, illetve kisebb részben az Isten abszolút és rendes hatalmát a katolikusok mellett szintén elfogadó német evangélikus közvélemény körében számíthatott megértésre. Az ellenállás jogosságát azonban a *Querelae* az ősi törvényre hivatkozva is igyekszik megindokolni, amely tulajdonképpen az Aranybulla ellenállási záradékának konstruktív újraértelmezésén alapszik.

Illésházy szövegét, ahogy arról Bocatius az *Olympias carceraria* lapjain beszámolt, a rendek túlságosan radikálisnak ítélték, ezért érvelését mérsékeltek és módosították. Az új kiáltvány először is az új hallgatóságra szabta a szöveg mondandóját: a Cseh- és Morvaországra vonatkozó részek szinte teljesen, a Lengyelországra vonatkozó részen nagymértékben kikerültek a szövegből, ezeket a német fejedelmek számára aktualizált tartalom váltotta fel. A szöveg továbbra is németeknek nevezi a császári katonákat, de az etnikai csoportok leírása leginkább semlegesnek tekinthető. A korponai szöveg érvelése emellett alapjaiban változott meg. Egyrészt már nem tartalmazta az oktalan állat önvédelmére hivatkozó természetjogi érvelést, amely a korban kétségtelenül igen radikális érvnek számított, mivel társadalmi rangra és hivatalra való tekintet nélkül mindenkire érvényes volt. Még fontosabb, hogy a korponai kiáltvány nem említi Rudolft a kereszténységet védő ércfal leomlásával kapcsolatban, de a hivatalnokok szégyentelen lecserélését sem. Ugyanígy eltávolították Rudolf abszolút hatalmának kritikáját és az ahhoz köthető Nabukodonozor-párhuzamot is. Az új szöveg nem említi, hogy Rudolf nem volt hajlandó érdemben foglalkozni a zsoldosok okozta károkkal, és művészetpártoló tevékenységét sem hozza fel kritikaként. A szöveg ugyanakkor kiegészült további olyan szakaszokkal, amelyekben egyénekként, főleg nemesekkel szemben elkövetett igazságtalanságok és törvényteleniségek részletes leírása érzékelteti a tarthatatlan helyzetet. Ezek viszont a korlátlan hatalommal felruházott Belgioiosóhoz kötődnek, nem pedig az uralkodóhoz. Így a szöveg végső soron nem Rudolf személyét támadja (ami elfogadhatatlan lett volna a császárság intézményét biblikus alapon elfogadó német protestánsok számára), hanem kapitányait és azt állítja, hogy a magyar rendek az ő zsarnokságuk ellen fogtak fegyvert. Ehhez kéri

a német fejedelmek támogatását és segítségét, hiszen ha elbuknak, nem lesz, aki megvédje a keresztény közösséget a veszélytől.

Sem a *Querelae*, sem a korponai kiáltvány nem jelent meg a korszakban, kéziratos példányaik szövege csak 18. századi történeti munkákban látott napvilágot nyomtatásban. Szövegkiadásunk, amely új fordítást közöl a dokumentumokból, egyik legfontosabb szempontként azt tartotta szem előtt, hogy mindkettő teljes egészében olvasható legyen, ugyanakkor plasztikusan kirajzolódjanak az átfedések a két szöveg között. Mivel a *Querelae* egyes részei a korponai kiáltványban új helyre kerültek, ennek követésére szükséges volt a bekezdések számozással való ellátása. Ennek vezérfonalát a korponai kiáltvány sztenderd latin kiadása adta, amelyet Csonka Ferenc jelentetett meg a Bocatius prózai műveit közreadó kötetében. Így a számozás a korponai kiáltványban folyamatos, míg a *Querelae* bekezdésszámai azt tükrözik, az adott szövegrész a későbbi textus melyik bekezdésével mutat rokonságot. A korponai kiáltványból hiányzó szövegrészeket a megelőző bekezdés száma mellé illesztett betűkkel jelöltük.

A Magyar Királyság, különösen a Felső Részek¹ panaszai, mentségei és egyben tiltakozása, Isten és az egész keresztény világ előtt

[A Korponán összegyűlt magyar rendek levele a Német-római Birodalom protestáns választófejedelmeihez]

[1] Fenséges fejedelem, urunk, igen tisztelendő urunk. Szolgálataink buzgó ajánlása után.

[2] Úgy véljük, kiválóan ismert Fenségek előtt, hogy manapság milyen mozgalmak csapásaitól sújtva hánykolódik hazánk, és abban sem kételkedünk, hogy minderről Fenségeknek naponként a tu-

1 Azaz Felső-Magyarország (a Magyar Királyság északkeleti része).

domására jut sok különféle dolog, s azok közül némelyik talán kevésbé felel meg a valóságnak. Ezért úgy láttuk jónak, hogy saját különleges írásaink útján, illetve követünket elküldvén, Fenségteket teljes körűen, a dolgok jelenlegi állása szerint tájékoztatjuk; nagy reménységgel vagyunk afelől, hogy Fenségtek – különleges atyai gondoskodásának és buzgalmának megfelelően, mellyel a keresztény tartományok és országok védelmére, nyugalma és megőrzésére nagy állhatatossággal törekszik – a mi ügyünket is kegyesen szem előtt fogja tartani, és jóságos segítő eszközökkel támogatni fog minket hazánk nyugalma és békéjének a visszaállításában.

[3] Meg kell tudniuk és el kell elismerniük a Magyarországgal szomszédos keresztényeknek azt, ami már az egész földkerekség előtt tudott dolog, és a történelmi emlékek is nyíltan tanúskodnak róla, hogy tudniillik a magyarok több mint kétszáz éven át kemény háborút vívtak a török nemzettel – hol veszítettek, hol pedig győztek –, a törökök támadása és zsarnoksága a saját nyakukba szakadt, s mindeddig megvédelmezték a szomszédos tartományokat és országokat saját virágzó és dúsgazdag országuk pusztulása árán, és miközben saját vérük ontásával megőrzik a szomszédos keresztények életét, néhányszor elvesztették főuraikat királyaikkal és fejedelmeikkel együtt.²

[3] Ezért, hogy Fenségtek inkább tőlünk, mint másoktól értesüljön hazánk állapotáról és jelenlegi ábrázatáról, az a következőképpen fest. Szívesen elismerik és megvallják a Magyarországgal szomszédos keresztények azt, ami már az egész földkerekség előtt tudott dolog, és a történelmi emlékek is nyíltan tanúskodnak róla, hogy tudniillik a magyarok több mint kétszáz éven át kemény háborút vívtak a török nemzetséggel – hol legyőzve, hol győztesen –,² a törökök támadása és zsarnoksága a saját nyakukba szakadt, s mindeddig megvédelmezték a szomszédos tartományokat és országokat saját virágzó és dúsgazdag országuk pusztulása árán, és saját vérük ontásával megőrzik

2 Nagy Lajos az 1360-as és 1370-es években többször vezetett hadjáratot a Balkánra, ahol számtalanszor megütközött az oszmánokkal, erre utal a szöveg állítása a több mint kétszáz éve zajló háborús-

a szomszédos keresztények életét, habár több alkalommal királyaik, fejedelmek és főuraik is odavesztek.

[4] Egyetlen nevesebb ház sincs Magyarországon, amely ne siratott volna el többször is valamely kiváló és bátor férfiút. Kelet felé olyanok voltak [a magyarok], mint a szomszédos országok és tartományok védőbástyája, s mindvégig mintegy áldozati bárányoknak tartották őket, akik a keresztények nyakáról állhatatosan elhárítják a szolgaság jármát. Királyukkal, Zsigmond császárral, Nikápolynál Bajazid török császár ellen küzdöttek, de szerencsétlenül, és sokezer magyar elesett;³ Albert királyuk halála után kétszer szenvedtek vereséget a török ellen, s a két csatában százezer ember odaveszett.⁴

[4] Egyetlen nevesebb ház sincs Magyarországon, amely ne siratott volna el többször is valamely kiváló és bátor férfiút. Kelet felé olyanok voltak [a magyarok], mint a szomszédos országok és tartományok védőbástyája és védőfala, s mintegy áldozati bárányoknak tartották őket, akik a keresztények nyakáról állhatatosan elhárították a szolgaság jármát. Királyukkal, Zsigmond császárral, Nikápolynál szerencsétlenül küzdöttek Bajazid török császár ellen, és sokezer magyar elesett;³ Albert király halála után kétszer szenvedtek vereséget a török ellen, s a két csatában százezer ember odaveszett.⁴

[5] Utószülött László idejében Hunyadi János húsz alkalommal csapott össze a török császárokkal, és kétszer maradt alul.⁵ Végül [a magyarok] a mohácsi mezőn ütköztek meg szerencsétlen módon Szülejmán szul-

[5] Utószülött László idejében Hunyadi János húsz alkalommal csapott össze a török császárokkal, és kétszer maradt alul;⁵ Murád császárt visszaverte Nándorfehérvár ostromától, az ellenség nagy pusztulása

kodásról a törökkel, amely állandó fordulata a Bocskai-felkelés szövegeinek, levelekben és Bocatius visszaemlékezésében egyaránt megtalálható.

- 3 Utalás az 1396. szeptember 28-án lezajlott nikápolyi csatára, amelyben a nemzetközi kereszteshad Zsigmond magyar király (1387–1437, 1433-tól német-római császár) vezetésével szenvedett vereséget I. Bajazid szultán (1389–1402) seregeitől.
- 4 Albert, az első Habsburg-házból származó magyar király (1437–1439) halála utáni tíz évben két olyan nagy ütközet volt, amelyben magyar hadak vereséget szenvedtek az oszmánok ellen. 1444. november 10-én a várnai csatában elesett a nemzetközi kereszteshad vezető I. Ulászló magyar király is (1440–1444, lengyel királyként III. Ulászló, 1434–1444), majd négy év múlva, 1448. október 17. és 20. között, a második rigómezei csatában Hunyadi János seregét verte meg II. Murád szultán (1421–1451, megszakítással).
- 5 V. (Utószülött) László magyar király (1444–1457, később cseh király 1453–1457). Hunyadi János (1407–1456), 1446 és 1553 között Magyarország kormányzója, 1438-tól kezdve rendszeresen harcolt a törökkel, katonai tevékenységét a szörényi bánágban tehát még Albert életében kezdte el. A húsz alkalom így is túlzásnak tűnik.

tánnal, a törökök császárával 1526-ban; itt elvesztették Lajos királyukat országuk főuraival és sokezer magyarral együtt.⁶ De ki is tudná megszámlálni, hogy annyi éven át, annyi török és tatár portya és fosztogatás során a nyomorult köznépből hányszor tízezer embert vágtak le, hurcoltak örök szolgásba, pusztítottak el és irtottak ki tűzzel-vassal?⁷

[6] A törökök néhányszor nagy buzgalommal arra ösztökélték a magyarokat, hogy kössenek örök szövetséget és fogadjanak örök barátságot velük: különösen abban az időben, amikor a törökök a lengyelekkel bizonyos megegyezésre jutottak és százéves fegyvernugvásban egyeztek meg.¹⁰ Később, Ferdinánd császár és magyar király idejében ugyanezen törökök különleges és ünnepélyes követséget menesztettek a magyarokhoz és Ferdinánd királyhoz ebben az ügyben, és ezután sem szüntek meg titkon erre ösztökélni őket.¹¹ A magyarok azonban, bátor, végsőkig hűséges és állhatatos férfiaként, inkább akarták vallásukat háború árán is meg-

mellett.⁸ Végül [a magyarok] a mohácsi mezőn ütköztek meg szerencsétlen módon Szülejmán császárral; az ország sok főurával és sokezer magyarral együtt Lajos királyt is elvesztették.⁶ De ki is tudná megszámlálni, hogy annyi éven át, annyi magyar,⁹ török és tatár betörés során hányszor tízezer embert hurcoltak örök szolgásba a nyomorult köznépből, miközben egész Magyarországot széltében-hosszában tűzzel-vassal megsemmisítették és elpusztították?

[6] A törökök néhányszor nagy buzgalommal arra ösztökélték a magyarokat, hogy kölcsönösen barátkozzanak össze és kössenek örök szövetséget velük: különösen akkor, amikor a lengyelekkel bizonyos megegyezésre jutottak és százéves fegyvernugvásban egyeztek meg.¹⁰ Ferdinánd császár idejében is különleges és ünnepélyes követséget menesztettek a magyarokhoz és királyukhoz, Ferdinándhoz ebben az ügyben. Ezután sem szüntek meg titkon erre ösztökélni őket.¹¹ A magyarok azonban, bátor, hűséges és állhatatos férfiaként, inkább akarták vallásukat háború árán is megtartani, s inkább akartak maguknak és övéiknek halált okozni,

6 A mohácsi ütközet 1526. augusztus 29-én zajlott le, II. Lajos magyar és cseh király (1516–1526) seregei vereséget szenvedtek I. Szülejmán szultán (1520–1566) hadaitól.

7 Noha a korponai kiáltvány szövege ezen a ponton helyesebbnek tűnik azáltal, hogy az utolsó tagmondat már Magyarországra vonatkozik, ezt a verziót a *Querelae* egyetlen ismert latin nyelvű példányában sem találjuk meg.

8 Hunyadi János 1456. július 4. és 22. között sikerrel védte meg Nándorfehérvár (Belgrád) várát II. Mehmed szultánnal (1444–1481, megszakítással) szemben.

9 Talán a magyar végvári katonák portyáira, pusztításaira gondol.

10 Az első lengyel–oszmán „örökbéke”, amely nem rövid távra kötött, hanem a két uralkodó haláláig volt érvényes, 1533-ban született.

11 I. Ferdinánd magyar és cseh király (1526–1564, német-római császár 1556-tól).

tartani és megőrizni, s inkább akartak maguknak és övéiknek halált okozni, sőt, a legnagyobb nyomorúságot elszenvedni, mint a keresztényektől elszakadni, s ezért visszautasították a törökkel való békét.

[7] Most azonban, minden várakozás ellenére a keresztények ama ércfala [leomlott], s amit nem lehet eléggé siratni: nem az ellenség hadigépei rombolták azt le, nem a szembenálló ereje vetette azt szét és rogyasztotta össze, hanem az ássa alá, és attól szenved el végpusztulást, akinek oltalmaznia kellett volna, s akiről azt vélték, védelmezni fogja és bosszút áll értük – név szerint Rudolftól, választott és felesküdtött királyuktól, pedig őt a magyarok hajdan óriási lelkesedéssel akarták, megválasztották, s nagy ünnepélyesség mellett az ausztriai herceg fejére helyezték a királyi koronát, s miután saját jogaikat és törvényeiket esküvel megerősítette, Magyarország királyaként üdvözölték, s ez a felavatás aztán utat nyitott neki cseh királlyá koronázásához és a római császári méltóságához.¹²

[8] A Magyar Királyságról szóló históriák és évkönyvek tanúságul szolgálhatnak arra, hogy a magyarok egyik királyuknak sem adóztak annyit, egyiknek sem szolgáltak akkora engedelmességgel, buzgalommal és hűségességgel, mint ennek a királynak, Rudolfnak. Minden kiváltságot és szabadságot hátrébb soroltak, és még

s inkább akartak minden nyomorúságot elszenvedni, mint a kereszténységtől eltávolozni, s ezért visszautasították a törökkel való békét.

[7] Most azonban, minden várakozás ellenére, íme, leomlik a keresztények ércfala, s amit nem lehet eléggé siratni: nem az ellenség hadigépei rombolták azt le, nem a szembenálló ereje vetette azt szét és rogyasztotta össze, hanem Őfelségének – akinek oltalmaznia kellett volna – a kapitányai, előljárói és kamarái, hatalma és csapatai ásták alá: pedig őt a magyarok hajdan óriási lelkesedéssel követelték, megválasztották, s nagy ünnepélyesség mellett fejére helyezték a királyi koronát, s miután saját jogaikat és törvényeiket esküvel megerősítette, Magyarország királyaként üdvözölték, s ez a felavatás aztán utat nyitott neki Csehország koronájához és a római császári méltóságához.¹²

[8] A Magyar Királyságról szóló históriák és évkönyvek tanúságul szolgálhatnak arra, hogy a magyarok egyik királyuknak sem szolgáltak akkora engedelmességgel, buzgalommal és hűségességgel, senki- nek sem adtak akkora adókat, amekkorát Őfelségének: ugyanis minden kiváltságot és nemességük minden szabadságát hát-

12 Rudolfot még atyja, Miksa életében 1572-ben választották és koronázták meg mint magyar királyt, majd 1575 szeptemberétől cseh király, novemberétől pedig német király, Miksa halálával pedig 1576 októberétől német-római császár.

nemesi személyüket is adófizetőivé tették; urak, főpapok, bárók, mágnások és nemesek és még az egyszerű földművesek is vagyonuk szerint évenként adózás alá vétettek megbízottaikon és erre felesketett embereken keresztül, és pénzt fizettek neki. Ezen felül húsz parasztház után is egy jól felfegyverzett lovas küldött saját költségén évente a táborba minden egyes nemes és úr. Végül, amikor már előzőleg a pénzük odalett, két hónapra saját személyes szolgálóikkal vonultak táborba. Alattvalóik és jobbágyaik pedig mindannyian tíz, vagy legalább kilenc tallért fizettek házaik után, végül pedig, amikor a szükség úgy kívánta, mindannyian személyesen jöttek Ófelsége táborába.¹³

[9] Eme igen súlyos hozzájárulások mellett több száz szekéren szállították a hadiszereket – ágyúkat, golyóbisokat, löport és más egyéb, táborban szükséges dolgot –, továbbá élelmiszert és mindenféle hadtápot szolgáltattak. Immár tizennégy éve zajlik Magyarországon a háború, s különféle nemzetek, úgymint törökök, tatárok és keresztények csapatai özönlöttek ide, a magyarok pedig bátor és fáradhatatlan lélekkel viselték mindeme nemzetek igen súlyos tömegét, a vérontást, a török és ta-

rébb sorolták, és még saját személyüket is adófizetőivé tették; urak, főpapok, bárók, mágnások és nemesek minden egyes jobbágyukat évente tíz, de legalább kilenc forintot váltották meg saját pénzükből. Még a szegényebb állapotú nemesek, az egyszerű címerleveles nemesek is vagyonuk szerint évenként adózás alá vétettek megbízottaikon és erre felesketett embereken keresztül, és pénzt fizettek; ezen felül húsz parasztház után is egy jól felfegyverzett lovas küldött saját költségén évente a táborba minden egyes nemes és úr; végül, amikor már előzőleg a pénzük és a szolgálók odalettek, több hónapon át saját személyükben szálltak táborba. Alattvalóik és jobbágyaik pedig minden egyes házuk után tíz, vagy legalább kilenc tallért fizettek, végül pedig, amikor a szükség úgy kívánta, mindannyian személyesen jöttek Ófelsége táborába.¹³

[9] Eme igen súlyos hozzájárulások mellett több száz szekéren szállították a hadiszereket – ágyúkat, golyóbisokat, löport és más egyéb táborban szükséges dolgot –, továbbá élelmiszert és mindenféle hadtápot szolgáltattak. Immár tizennégy éve zajlik Magyarországon a háború, s különféle nemzetek, úgymint törökök, tatárok és keresztények csapatai özönlöttek mindenhonnan ide, a magyarok pedig bátor és fáradhatatlan lélekkel viselték mindeme nemzetek igen súlyos tömegét, a vér-

13 A háború alatt a hadiadó mértéke jelentősen megnőtt, amelyet azonban a nemesség kénytelen volt részben maga fizetni, a nemesi felkelés és a katonaiállás köteletségének fenntartásával.

tár pusztítást, s a keresztény katonák kihágásait, és nem is panaszkodtak emiatt.¹⁴

[10] De íme, miközben az elmondottak miatt kifáradva, kimerülve, megfogyatkozva sorsuk jobbra fordulásában bíztak, miközben minden erejüket képességeiken felül a keresztény állam védelmére és saját védelmükre fordítják – halljátok meg, keresztények, hogy a magyarok döntésének okait megismervén, helyeseljétek azt, amit tettek, vagy legalábbis őket szánelomra méltónak tartásátok: mi [mást] tehettek volna, mint hogy életüket, testi épségüket, és reményvesztett államukat megvédik és valahogyan megtartják, s a végzetes bajokra végzetes gyógyírt találnak? – [11] Rudolf, Magyarország királya ezt a viszonzást adta, így mutatott hálát magyar híveinek, a keresztények védelmezőinek: megfontolván, hogy a magyarok annyi pusztítás után már megfogyatkoztak s szinte kimerültek, [és] nyomorba jutottak, királyi hivatalával ellentétes döntésre jutott, és elhatározta, hogy teljesen el kell őket pusztítani, és a magyar királyságot tartománnyá kell alakítani,¹⁵ és Ausztriája alá kell vetni örökös [tartományként], hogy Isten segedelmével Magyarország jogara eképpen is az Ausztri-

ontást, a török és tatár pusztítást, s a keresztény katonák kihágásait.¹⁴

[10] Még csak nem is emiatt panaszkodnak: de íme, miközben az elmondottak miatt kifáradva, kimerülve, megfogyatkozva sorsuk jobbra fordulásában bíznak, miközben minden erejüket és képességeiket saját védelmükre és a keresztény állam védelmére fordítják – halljátok meg birodalmi fejedelmek, hogy a magyarok döntésének okait megismervén helyeseljétek azt, amit tettek, vagy legalábbis őket szánelomra méltónak tartásátok: mi mást lehetett volna tenni, mint életünket, testi épségünket, és reményvesztett államunkat megvédeni és valahogyan megtartani, s a végzetes bajokra végzetes gyógyírt találni? – [11] magyar híveinek, a keresztények védelmezőinek Őfelsége ezt a viszonzást adta, így mutatott hálát: megfontolván, hogy a magyarok annyi pusztítás után már megfogyatkoztak és kimerültek, és szinte a pusztulás szélére jutottak, elhatározta, hogy a magyar királyságot tartománnyá kell alakítani, és Ausztriája alá kell vetni, mint örökös [tartományt].¹⁵ Ez leplezetlenül nyilvánvalóvá vált Őfelsége levelében is, amelyet az 1603. évi országgyűlésen nyilvánosan felolvastak. Ez állt

14 A szöveg összeállítói 1591-re teszik a háború kezdetét, a korban a 1592. és 1593. évekre is hivatkoztak. A diplomáciai viszony 1593-ban szakad meg Friedrich von Krekwitz császári követ fogságba ejtésével, és a nagy hadjáratok is ekkor indultak, de a megelőző békeévek összecsapásait nehéz elválasztani a tényleges háborútól.

15 A magyarok kiirtásának és az ország tartománnyá tételének tervét számos szöveg említi, többek között Homonnai Drugeth Bálint és társai a Cseh Korona országainak küldött levele (nr. 20.) is. Lásd még a 25a és a 32 szakaszokat.

ai Ház¹⁶ birtokában maradjon, [továbbá] a Csehország, Morvaország és végül a Szent Római Birodalom feletti örökös uralom is Ausztriáé legyen, és hogy a Magyar Királyságnak, a kereszténység védőbástyájának a megoltalmazása ürügyén a király pénzt szipolyozzon ki a kereszténységtől.

ugyanis benne: látja, hogy a magyar királyság főurai elfogytak, így hát azt akarja, hogy helyükre németeket ültessenek, s ezért szigorúan meghagyja, hogy a magyar bennszülöttek közé az alábbi ausztriai németek fogadtassanak be: Karl, Maximilian, Eustachius von Liechtenstein, fivérek; továbbá Ernst, Johann, Ludwig von Molardt; Seyfried, Karl, Ernst von Kolonitsch. S ez kénytelenségből végbe is ment, sőt, Kolonitschot a dunáninneri főkapitányi címmel ékesítették, Molardt pedig megkapta a komáromi várkapitányságot, a többit pedig a tanácsosok közé iktatták, míg a magyarokat eközben lenézték, mellőzték, semmibe vették.¹⁷

[12] Az viszont, hogy ezzel [a pénzzel] hogyan védelmezte meg az Ausztriai Ház Magyarországot, az nyilvánvaló minden nemzet előtt: úgy, hogy már az ország romjai is alig látszanak. [12a] Úgy vélte viszont, hogy ezt az elhatározását¹⁸ kényelmesebben be tudja fejezni és véghez tudja vinni ama keresztény katonák segítségével és erejével, akiket a keresztény fejedelmek és a keresztény nép évenként a törökök ellen adott. Ám ahogy Dávid mondja Saulnak, egy ember szándékairól

[12] Hogy Magyarországot az Ausztriai Ház miképpen oltalmazta mindeddig, nyilvánvaló az összes nemzet előtt: már az ország füstölgő romjai is alig látszanak.

16 Ti. a Habsburgok. Noha az ismert példányok közül csak egyben olvasható a „Casa Austriaca”, a többiben szimplán „Austria” áll ezen a helyen, logikusan jobban illeszkedik a szöveg mondandójához.

17 Az információ meglehetősen pontatlan, 1603-ban csak Sigmund, Georg és Erasmus Landát fogadta be az országgyűlés újonnan a magyar nemesek sorába; Seyfried von Kolonitsch már 1598-ban megkapta az indigenátust, testvérei csak 1604-ben (hasonlóképpen a Molardt család tagjaihoz), a Liechtenstein-fivérek pedig csak jóval a szöveg elkészülte után, 1608-ban. Seyfried von Kolonitsch 1604 és 1611 között töltötte be a dunáninneri főkapitányi tiszteket, míg Hans Molardt 1600 és 1606 között volt komáromi főkapitány.

18 Tehát Magyarország örökös tartományá tételeit.

a tetteiből lehet a legbiztosabban tudomást szerezni¹⁹ – így lehetett Rudolf királyt is [megismerni] mindabból, amiket tett. Hogy említett elhatározása valóban erről szólt, az az alábbiakban a napnál is világosabban bemutatásra kerül.

[12b] Először is az idősebb tanácsos urakat, akiket atyjától, a megboldogult Miksától örökölt,²⁰ s akik nemcsak megfontolt és bölcs férfiak voltak, hanem hosszú időn át gyűjtött tapasztalataik miatt is kiemelkedtek: Adam von Dietrichsteint, Wolfgang Rumpfort, Paul Sixt von Trautsont igen gyalázatos módon, minden keresztény fejedelem szokásával szembenelve, hirtelen, ügyük kivizsgálását mellőzve elűzte Prágából, halállal fenyegetve őket.²¹ E tisztességes és nagyszerű férfiak helyére választotta és állította egy trombitás gyermekét, az ausztriai Wolfgang Unverzagtot, egy velejéig romlott, ravasz, hitszegő, hűtlen, maga hasznát kereső, parázna embert, aki sem Istennel, sem a tisztességgel nem törődött, és az ő mesterkedésének és cselszövéseinek ered-

19 Az utalás alighanem a *Sámuel 1. könyvében* olvasható történetre értendő, amelyben Dávid megmutatja Saulnak a bizonyítékot, hogy megölhette volna, mégsem tette, így kéri, hogy a király bizzon benne és ne törjön az életére: „Abból, hogy levágtam köntösödről a bojtot, s nem öltelek meg, világosan láthatod, hogy sem gonoszságot, sem ámulást nem forgatok a fejemben. Nem vétettem ellened semmit, s mégis az életemre törsz.” Saul erre így válaszol: „Te jobb vagy énnálam, mert te jót tettél velem, én meg rosszat tettem veled. S ma megtetézted azt a jót, amit tettél velem, mert az Úr kezdedbe adott, mégsem öltél meg.” (1Sám 24,12,18–19.).

20 Miksa magyar király (1563–1576), 1564-től II. Miksa néven német-római császár.

21 Adam von Dietrichstein (1527–1590), Wolfgang Siegmund Rumpf (1536–1606) és Paul Sixt von Trautson (1598–1621) egyaránt Rudolf régi tanácsadói voltak, még spanyolországi neveltetésének idejéből. Utóbbi két személy 1600-ban valóban látványosan elveszítette az uralkodó kegyeit és kénytelen volt elhagyni az udvart, Dietrichstein esetében azonban, aki két évvel halála előtt még fontos diplomáciai feladatokat látott el Rudolf képviselőként, hasonló afférról nem tudunk.

ménye volt az is, hogy az említett talpig becsületes férfiak, vagyis a tanácsos urak el lettek bocsátva onnan.²² E mellé felvette és hozzáadta Philippet, valami zsidónak a fiát, meg egy másikat, Machowskyt, aki hasonló emehhez.²³ S innentől kezdve először megvetésben részesítette Istent, a törvényeket, az igazságot és minden nemzet szándékait, és még vér szerinti testvéreire is, majd végül saját kénye-kedve szerint, korlátlan hatalommal²⁴ dühöngeni kezdett minden nemzet ellen, de különösen a magyarok ellen, s minden nemzetet, különösen a neki alávetetteket egyfolytában hallatlan adókkal terhelte, azt állítva, hogy ő minden törvény felett áll, minthogy király. Így csak az ő alábbi szavait lehet hallani és minden rendeleten ezek olvashatók: „semmiképpen sem akarunk mást”, és „felháborodásunk súlyos büntetése mellett”. Mi ez, ha nem az, amit minden zsarnok kiejt a száján: „így aka-

22 Wolfgang Unverzagt (1535 körül–1605) a Birodalmi Udvari Tanács (*Reichshofrat*) titkárából lett Rudolfkegyence, 1591-ben kancellár és a bécsi kormányzat irányítója, majd 1602-től a prágai Udvari Kamara elnöke (*Hofkammerpräsident*).

23 A zsidó felmenővel rendelkező Philipp Lang (1560 körül–1609 körül) a 17. század első évtizedében Rudolf egyik legbelsőbb bizalmasa volt, komornyikjaként (*Kammerdiener*) óriási befolyással bírt arra, kivel kommunikál a bezárkózásra hajlamos uralkodó és milyen információk jutnak el hozzá; olyannyira, hogy a prágai udvar működését kritikusan a „komornyikok kormányzata” (*Kammerdienerregiment*) gúnynévvvel illették. Lang valószínűleg kulcsszerepet játszott elődje, Hieronymus Machowsky von Machau 1603-ban bekövetkezett kegyvesztésében.

24 A szöveg az abszolút hatalom fogalmát használja. Lásd még alább, illetve lengyel király követének szóló levelet (nr. 16.). Isten abszolút és rendes (értsd: meghatározott szabályok rendjét követő) hatalmának (*absoluta / ordinaria potestas*) megkülönböztetése a skolasztikusokra megy vissza. A kora újkorban a katolikus és lutheránus teológia is megörökölte a megkülönböztetést, amelyet azonban Kálvin elutasított. A kétféle hatalom dichotómiája a késő középkorban az uralkodók vonatkozásában is előfordult, de az *absoluta potestas* a 17. század közepéig nem azonosították a zsarnoki hatalommal, kivéve a lengyel nemesi *respublica* teoretikusait és képviselőit, akik elutasították minden olyan kormányformát, amely nem a *monarchia mixta* republikánus alapelvein nyugodott, és korruptnak tekintettek minden abszolút hatalommal rendelkező uralkodót, akik ugyanis elkerülhetetlenül viszályt keltettek hatalmukkal.

rom, így parancsolom”? A legjóságosabb, korlátlan hatalmú Istennek van egyedül korlátlan hatalma: a bölcsek mégis azt állítják, hogy minden nap rendes [hatalommal] él, amellyel a mi dolgainkat kormányozza. Te azonban, Rudolf király, legyél bár a legmagasabb helyre állítva, halandó ember vagy, s nem istenség; jóllehet bujkálsz és rejtőzködsz, s nem lát téged senki, mégis rászédhetnek, sőt, már csak ezért is hatalmasat tévedhetsz, még ha csak egy kicsinykét is beszél a füledbe az arany²⁵ és egy talpnyaló. A jogszabályok és a törvények szerint kell minden hivatalodat el látnod. Mert ha elveted és teljesen levetkőzöd a jó törvényeket és a józan észet, akkor azzal együtt nemcsak királyi hanem valósággal emberi mivoltodból is kivetkőzöl, mint egy másik Nabukodonozor.²⁶ Milyen veszedelmes az a hízelkedés, miszerint a királyokat nem kötik a jogszabályok és az eskük – mintha azok fölé lennének helyezve! A törvény talán nem a kegyetlenség és a zsarnokság megzabolója? Gyeplők a törvények, amelyekkel az

25 Az eredetiben nehezen lefordítható szójáték: „in aurem tuam aurum”.

26 Dániel próféta könyve szerint Nabukodonozor babiloni királyt (történelmi személyiségként II. Nabu-kudurri-uszur, az Újbabiloni Birodalom uralkodója) hatalma csúcspontján „az emberek közül kivetették, és füvet evék mint az ökrök, és égi harmattal öntöztették az ő teste, míg nem szőre megnöve, mint a saskeselyű tolla, és körmei, mint a madaraké” (Dán 4,30). Az Istennel is szembeszeggülő Nabukodonozor példája megszokott figyelmeztetés a 16. századi kommentárirodalomban azzal kapcsolatban, hogy a földi fejedelmek, ha felkelnek Isten ellen, minden hatalmukat elvesztik és méltatlanná válnak arra, hogy az emberiséghez tartozóknak számítsák őket. Ráadásul a Nabukodonozor haragjától megmenekülő három ifjú története *Dániel könyvében* sokszor előkerülő bibliai locus volt Isten abszolút és rendes hatalmának skolasztikus tárgyalása során, és ezt a 16. század folyamán is többen átvették. A bibliai történetet csak a hugenotta zsarnokölő pamfletek kezdték politikai céllal felhasználni: a *Vindiciae contra tyrannos* például szintén úgy érvel, hogy Nabukodonozor megszűnik embernek lenni, miután elveszti a hatalmát. Ez a munka azonban feltehetőleg nem volt ismert Magyarországon: amikor Bocatiust követi útja során, 1606 februárjában letartóztatták, tizenhat (!) példányt találtak nála, amelyeket nyilván magyarországi terjesztésre szánt.

állam kormányoztatik; ha ezeket a kocsi és a kocsihajtó elszakítja, akkor szükségképpen hanyatt-homlok száguld minden, fel-alá rohan és sodródik, [majd] összemlik és elpusztul.

[12c] De térjünk rá egyéb dolgokra. A katonaság, amelyet a keresztény világ minden szögletéből hívtak a török ellen Magyarországra (amely már egyébként is sok éven át viselte a háborús hadszíntér nehéz terhét), itt Magyarországon lett számba véve, itt pihentették, s szinte az egész hadsereget itt helyezték el téli szállásra; az országlakosok öröklött javait, a nemesek mezővárosait, falvait, udvarházait török szokás szerint timárbirtokokra²⁷ osztották fel a katonák részére, akik nemcsak hogy ingyen, és a szükséges mértékben felül, hanem tékozolva és pusztítva mindent felemésztettek. De az volt messze a legsúlyosabb dolog, hogy a büntetlenség védelmét kihasználva, mindenféle rettenetes, kimondhatatlan gazzetre felbuzdulva, a magyar országlakosok ellen elkövették az összes jogtalanságot, pusztítást, kegyetlenséget, szentségtörést, zsarnokságot és mészárlást, és nem csupán a közrendű lakosokat sértették meg, hanem különbség nélkül az urakat is: főpapokat, mágnásokat és nemeseket; vagyonukat és javaikat, borukat, gabonájukat, marháikat, lovaikat elvitték, a szentegy-

[12c] S nem is csodálnivaló ez, hiszen a katonaság, amelyet a keresztény világ minden szögletéből ide hívtak a török ellen, itt Magyarországon lett számba véve, itt pihentették, s az egész hadsereget Magyarországon helyezték el téli szállásra, noha az ország már egyébként is sok éven át hordozta a hadszíntér súlyos jármát; az országlakosok öröklött javait, a nemesek mezővárosait, falvait, udvarházait török szokás szerint timárbirtokokra²⁷ osztották fel a katonák részére, akik nemcsak hogy ingyen felemésztettek mindent még a tékozláson és pusztításon felül, hanem, ami mind közül a legsúlyosabb dolog volt: a büntetlenség védelmét kihasználva, mindenféle rettenetes, kimondhatatlan gazzetre felbuzdulva, a magyar országlakosok ellen elkövették az összes jogtalanságot, pusztítást, kegyetlenséget, szentségtörést, zsarnokságot és mészárlást, és nem csupán a közrendű lakosokat sértették meg, hanem különbség nélkül az urakat is: főpapokat, mágnásokat és nemeseket; vagyonukat és javaikat, borukat, gabonájukat, marháikat, lovaikat elvitték, a szentegyházakat feltörték,

27 Az Oszmán Birodalomban a katonai vagy közigazgatási szolgálat fejében kiosztott birtokokat neveztek timárbirtoknak (amelyek azonban csak ideiglenes használatot tettek lehetővé, nem kerültek a kedvezményezett tulajdonába). A szöveg tehát arra utal, hogy a Magyar Királyság területén is analóg módon, a tulajdonostól függetlenül vették birtokba a földeket és rabolták ki azokat.

házakat feltörték, a vendéglátóikat ütötték-verték, sőt megölték, hogy ők maguk jobban dúskáljanak; elragadták a feleségeket a férjüktől, a gyermekeket a szüleiktől, kilenc és nyolc éves zsenge lánykákat az anyjuktól, a húgocskákat a fivérektől – ártatlan és szemérmes szüzcskéket –, s akiket elraboltak, azokon kedvüket töltötték, majd a feleségeket, lánykákat és gyermekeket súlyos összeg fejében, megbecstelenítve és meggyalázva küldték vissza a férjeknek és a szülőknek.

[13] Az urakat és nemeseket kivetették udvarházaikból, s mindenüket zsákmányul vitték; alattvalóik²⁸ házait elfoglalták, mindenüket felélték, a falvakat felperzseltek. A nyomorult nép pedig nyaranta – oktalan állatok módjára – hegyekben és erdőkben kóborolt, s makkal, gyökerekkel és fakéreggel csillapította éhét, majd nem sokkal később ragálytól pusztultak el, mint a marhák, s olykor a hegyekben is kirabolták őket, s megfosztották őket ruháiktól; télen pedig az urak különböző kastélyaiban, és a fallal körülvett városokban tengődtek és koldultak. [A katonák] semmilyen korú és nemű embernek nem kegyelmeztek; ezek világosabb kifejtéséül eltekintünk a tisztesebb főlekre való tekintettel és azok iránti tiszteletből: valamifajta szemérmesség megtiltja [nekünk], hogy elbeszéljük itt számtalan hallatlan gaztettüket. S ez a nyomorúság nem csu-

a vendéglátóikat ütötték-verték, sőt megölték, hogy ők maguk jobban dúskáljanak; elragadták a feleségeket a férjüktől, a gyermekeket a szüleiktől, kilenc és nyolc éves zsenge lánykákat az anyjuktól, a húgocskákat a fivérektől – ártatlan és szemérmes szüzcskéket –, s akiket elraboltak, azokon kedvüket töltötték, majd a feleségeket, lánykákat és gyermekeket súlyos összeg fejében, megbecstelenítve és meggyalázva visszaküldték a férjeknek és a szülőknek.

[13] Az urakat és nemeseket kivetették udvarházaikból, s mindenüket zsákmányul vitték; alattvalóik²⁸ házait elfoglalták, mindenüket felélték, a falvakat felperzseltek. A nyomorult nép pedig nyaranta – oktalan állatok módjára – hegyekben és szigeteken²⁹ élt, s makkal, gyökerekkel és fakéreggel csillapította éhét, majd nem sokkal később ragálytól pusztultak el, mint a marhák, s olykor a hegyekben is kirabolták őket, s megfosztották őket ruháiktól; télen pedig az urak különböző kastélyaiban, és a fallal körülvett városokban tengődtek és koldultak. [A katonák] semmilyen korú, nemű, rendű embernek nem kegyelmeztek; ezek világosabb kifejtése nem való tisztesebb főleknek: valamifajta szemérmesség megtiltja [nekünk], hogy elbeszéljük számtalan hallatlan gaztettüket. S ez a nyomorúság nem csupán Magyarország egy szegleté-

28 Értsd: a jobbágyok házait.

29 A *Querelae* analóg helyén „silvis” áll („erdőkben”); feltehetőleg az „in silvis” alak romlott a korponai kiáltványban olvasható „insulis” alakká, amely ebben a kontextusban meglehetősen értelmetlen.

pán Magyarország egy szegletében esett meg, hanem az egész királyságon végigsöpört, és a sáskákhoz hasonlóan egyik helyről a másikra vándorolt.

ben esett meg, hanem az egész királyságon végigsöpört, és a sáskákhoz hasonlóan az egyik helyről a másikra vándorolt.

[13a] Ezt követően a császár, hogy ne tűnjék úgy, mint aki egyáltalán nem tesz semmit, elrendeli, hogy írják össze a katonaság által okozott károkat és szorgosan adják össze, és vonják le a katonák zsoldjából. Ám a lakosoknak semmi haszna nem származott ebből a büntetésből; a katonák elégtételt nyernek a lakosok könynyeiből, a király meg gazdagszik e nyereség által. A keresztények közös segélyeit ugyanis, amelyeket Magyarország megvédésére ajánlottak fel, a királyi kincstárnak adják át;³⁰ innen van aztán az az igen sok költséggel járó új felfogása a több mint isteni felségnek és méltóságnak: mert Isten meghallgatja az elnyomottakat és a panaszkodókat – Rudolf azonban nem.³¹ Innen van a frissen készített királyi korona,³² a nyakláncok, gyűrűk, drágakövekkel ékes mindenféle edények, ezüst asztalok és más effélék, amelyek sok százezer tallérba kerülnek; innen származik az a sok kevésbé szükséges épület, amelyeket ezidőtájt emeltek és építettek fel nagyra-

30 A bekezdés hátralévő része az eddig megjelent fordításokból hiányzott. Rudolf gyűjteményei Európa-szerte csodálókra találtak, a rendi álláspont megfogalmazója, Illésházy (aki Homonnai Drugeth Bálinthoz hasonlóan maga is hódolt a főnemesi reprezentáció gyakorlatának) azonban károsnak és feleslegesnek állítja be az efféle uralkodói tevékenységet.

31 A metsző ironia tehát úgy értendő, hogy Rudolf a hatalmát még Istenénél is nagyobbak tartja, mert Isten meghallgatja az elesetteket, ő azonban nem.

32 Rudolf személyes koronáját 1602-ben készítette el Prágában Jan Vermeyen. Noha később osztrák császári koronaként lett közismert, a rajta látható négy ábrázolás Rudolfot különböző hatalmi pozícióiban mutatja: német-római császárként, magyar, illetve cseh királyként, és az Oszmán Birodalom ellen győzedelmeskedő hadvezérként.

vágyásból, a királyi gög kedvéért, a keresztény közösség legnagyobb kárára.

[14] Rátérek a Magyar Királyság ősi jogszabályaira és szokásaira. Ezeket a király egytől egyig eltörölte, és megalapította a kamarákat³³ – vagy inkább fegyházakat és kínzókamrákat, ahol az országlakosokat meggyöttrik, lemészárolják, elpusztítják; ezek előljárói minden létező bűnt elkövettek és minden létező ocsmánységban vétkesek. A mészáros Szuhay és a horvát Migazzi paraszti származásúak, ámde álnokságban és cselszövésekben igencsak jeleskednek, s ha fellebbezel ellenük, hiába folyamodsz a királyhoz: sem meghallgatásra, sem szólásra nem kapsz lehetőséget.³⁴ Olyanok ezek, mint az éles szimatú vadászebek: igen buzgón átkutatnak minden helyet és minden embert, és ahol valami elrabolható van, annak nyomára akadnak és kiszagolják.³⁵ S bár a legalsóbb néposztályból is bárki szabadon rendelkezhet javairól – mivel ezt a törvények megengedik –, amazok mégsem törődnek a törvényekkel, hanem erőszakosan elragadják az elholtak javait Magyarországon, így aztán nemcsak az élőket, hanem a holtakat is nyomorgatják. Különösen pedig a főpapokkal van ez így,

[14] Térjünk rá immár Magyarország jogszabályaira és ősi szokásaira! Ezeket teljesen elragadták tőlünk és megalapították a kamarákat³³ – vagy inkább fegyházakat és kínzókamrákat, ahol az országlakosokat meggyötörték, lemészárolták és elpusztították, s hiába fellebbeztek ellenük Őfelségéhez, sem a meghallgatásra, sem a szólásra nem kaptak lehetőséget. Erre sok régi és friss példa is van, de ezek közül elég lesz beszámolni arról a kevésről, amelyek manapság közismertek.

33 A kincstartói hivatal felváltására I. Ferdinánd hozott létre két kamarát, az eredetileg 1528-ban Budán felállított, majd 1531-ben Pozsonyba áthelyezett ún. Magyar Kamarát, illetve az 1554-ben kialakított Szepesi Kamarát, Kassa székhellyel.

34 Szuhay István (1551–1608) 1598-tól egri püspök, 1596–1608 között a pozsonyi Magyar Kamara elnöke; Migazzi Miklós (†1613 után) 1598–1613 között váradi címzetes püspök, 1600–1604 a Szepesi Kamara elnöke.

35 Vö. CICERO, *In Verrem*, 2, 4, 13, § 31: „...canes venaticos diceret, ita omnia odorabantur et pervestigabant”.

mert amint ezek haldokolni kezdenek, jó időben feltűnik a kamara, és minden javaikat széthordják, lepecsételik, lefoglalják, mintha rablók vagy más gonosztevők vagy törvényszegők lennének; ha pedig valamit történetesen rokonuknak vagy szolgájuknak adtak át vagy hagytak örökül, azt kicsikarják tőlük; alig hagynak a temetésre valamennyi összeget az elhunyt javaiból. De a birtokok is a kincstárhoz kerülnek, s miután azok jövedelmét a kamara néhány éven át elorozta, üresen és kifosztva odaadja valaki másnak, de azzal a kikötéssel, hogy az országgyűlésen vagy az országtanácsban³⁶ ne forduljon szembe a király akaratával, akár jogosat, akár jogtalant kíván. Ennek érdekében, a szavazattöbbség végett a király még német parasztjait is felveszi és belevegyíti a főpapok és bárók tanácsába, az ország törvényei ellenére. Az adománylevelek, kiváltságok, kötelezvények, végrendeletek: holmi üres szavak; annyit érnek, amennyire engedi a király önkénye; mindenkinek anyyija van Magyarországon, amennyi elkerülte a vadászok éles szemét. Egyetlen jószág sincs, legyen bár atyától öröklött és ősi, amelyet ne tagadnának meg könnyedén a valós örököstől, ha a király azt parancsolja. Ha pedig, keresztény testvérek, nem lehet törvények szerint élni, akkor ne is lehessen egyáltalán élni.

[15] Nagyságos Illésházy István urat és hitvesét törvényes eljárás nélkül, erőszakkal megfosztották minden jószáguktól és

36 Vagyis a Magyar Tanács ülésein.

vagyonuktól – amelyet egymillió tallérra becsülnek –, ő maga ezen felül kénytelen volt a szomszédos Lengyelországba menekülni, hogy az életveszélyt elkerülje.³⁷

[16] Miután nagyságos Dobó Ferenc meghalt, a kamara azonnal, tárgyalás nélkül elfoglalta javait az örökösei elől, s bevette várait – Sárospatakot, Szerednyét, Lévát, Lednicét –, s más birtokait az ingóságaival együtt erőszakkal lefoglalta; miután több mint egy évig birtokában tartotta azokat, a várak nemesi származású kapitányait fogságba vetette, és végül hosszas könyörgés után – miután elkobozta a készpénzt, bort, gabonát és egyebeket, négyszázezer forinton felüli értékben – azzal a feltétellel adatta vissza ezeket a javakat az örökösnek, Dobó lánytestvérének, Perényi Zsófiának, hogy még százezer forintot fizessen, s amikor ezt előteremtette, akkor végre visszaadták neki fivére javait, de kifosztva.³⁸

[17] Bánffy Dénest minden nemesi szabadság ellenére korlátlan hatalommal,³⁹ bármiféle törvényes eljárás nélkül elrabolta és bilincsbe verte Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja, kassai fő-

37 Illésházy István (1541–1609) királyi tanácsos és Trencsén megye főispánja elleni 1603-ban felségsértési per indult, amely elől Lengyelországba menekült. Birtokait elkobozták.

38 Dobó Ferenc (1551/1556–1602), a korábbi dunáninneni kerületi és bányavidéki főkapitány, 1602. szeptember 15-én halt meg egyenes ági örökös nélkül, két nap múlva a Szepesi Kamara emberei felső-magyarországi birtokairól elvittek minden mozdíthatót. Perényi Zsófia (1574–1606) Dobó Ferenc unokatestvérének, Annának a lánya volt. 1604-ben feleségül ment Seyfried Kolonitsch-hoz, akit ugyanabban az évben neveztek ki bányavidéki főkapitánynak (a *Querelae*ben még szerepel az a vád is, miszerint a házasságra az asszonyt rákényszerítették). Sárospatak várát néhai férje végrendelete ellenére csak úgy tudta visszaszerezni a Szepesi Kamarától, hogy nagy összegekkel támogatta Giorgio Basta erdélyi katonai tevékenységét.

39 *Absoluta potentia*, tehát a törvények által nem korlátozva.

kapitány,⁴⁰ s nem is engedte el onnan, míg nem fizetett tizennégyezer forintot; előzőleg elkobozták minden javát és vagyonát, s másnak adták, valami németnek, pedig jogi úton is felmentést kapott, s ennek ellenére csak úgy engedték el, hogy jóállást adott, s eskü alatt írásbeli nyilatkozatot is vettek tőle.⁴¹

[18] Kassa szabad [királyi] várost ugyanez a Belgioioso erőszakosan és igazságtalanul megfosztotta minden birtokától, falvától, majorságától és minden egyéb javától, amelyeket hajdan a megboldogult magyar királyoktól kapott páratlan érdemeiért, továbbá a polgároktól istentelen módon elvette a templomot, ahol korábban a szentbeszédet tartattak. Ugyanezen városból kiűzték Isten szavának hirdetőit, s rájuk erőltették a pápista áldozópapokat, a szentségek igaz használatát megvonták, az igemagyarázatoknak még a magánúton való olvasását is megtiltották, ahogy a jámbor egyházi énekeket is, s akik ez ellen cselekedtek, azokat súlyos pénzbírsággal sújtották.⁴²

[19] Emellett a magyar királyság teljesen nyilvánvaló törvényei ellenében minden tisztséget – úgy a nagyobbakat, mint a kisebbeket – külföldi németek, osztrákok között osztott szét; minden vár és vég-

[19] Emellett a magyar királyság igencsak nyilvánvaló törvényei ellenében minden tisztség – úgy a nagyobbak, mint a kisebbek – olaszok, vallonok, ausztriai németek között lett szétosztva; minden vár

40 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.

41 Bánffy Dénes (†1612), Bocskai István unokatestvére, akit kétszer fogtak perbe, mindkétszer felmentették, végül Belgioioso ítélte el, és Bocskai csak tizennégy ezer forint sarcon tudta megváltani az életét. Esetét Bocskainak a dunántúli rendekhez írt levele is említi (nr. 11.).

42 A kassai eseményekről lásd a szöveggyűjtemény korábbi szövegeit, elsősorban a városok folyamodványait (nr. 1.), az *Excusatiót* (nr. 3.) és a *Húsz artikulust* (nr. 6.)

vár kapitányi tisztségét is osztrákoknak adta, a magyar katonákat teljességgel elbocsátotta, s megszégyenítette őket, olyanannyira, hogy még a magyar gyalogosok fölé is – akik nélkül mégsem lehetett meg – ausztriai német vezéreket és kapitányokat helyezett: holott köztudott, hogy nem németek, hanem magyarok voltak azok, akik ezidőtájt megfutamították a budai pasát Székesfehérvárnál, a boszniai pasát pedig Sziszeknél.⁴³ A németek ezzel szemben önként átadták a töröknek a legjelesebb magyar erődítményeket: Egert, Győrt, Kanizsát, Pestet, Hatvant, Esztergomot és másokat. Mondjátok meg, kérlek, osztrákok és németek: annyi éven át, a keresztények annyi költségén, annyi társat és katonát elvesztvén, annyi bátor férfi halála után, mégis, végtére is miféle ragyogó dolgot vittetek végbe? Esztergomot visszafoglaltatok, de cserébe elvesztett Eger és Kanizsa, Magyarország kimagasló védőbástyái.⁴⁴ Így könnyen kiviláglik, hogy mi történik. Szándékosan húzzátok a háborút, nem pedig vívjátok, s mindezt a nyereség és a haszon érdekében.

és végvár kapitányi címe is nekik jutott. A magyar katonákat teljességgel elbocsátották és letették, s olyan dicstelenül bán-
tak velük, hogy még a magyar gyalogosok fölé is – akik nélkül mégsem lehetett meg – ausztriai német vezéreket és kapitányokat helyeztek, még hozzá pápistákat: holott köztudott, hogy nem külhoniak, hanem magyarok voltak azok, akik ezidőtájt megfutamították a budai pasát Székesfehérvárnál, a boszniai pasát pedig Sziszeknél.⁴³ A külhoniak ezzel szemben önként átadták a töröknek Magyarország kiváló erődítményeit: Székesfehérvárt, Egert, Győrt, Kanizsát, Pestet, Hatvant, Esztergomot és másokat.⁴⁵

43 Sziszek mellett 1593. június 22-én Deli Haszan boszniai pasa seregeit megverő csapatokat valóban Erdődy Tamás horvát bán vezette, de a Székesfehérvár mellett ugyanazon év november 3-án a Mohamedpasazáde Haszan budai pasa ellen győzelmeskedő sereg fővezére Ferdinand Hardegg volt (igaz, a csapattestek parancsnokai között jelen voltak Pálffy Miklós, Zrínyi György, Nádasdy Tamás és Batthyány Boldizsár is).

44 Eger kapitánya annak 1596. évi elestekor Nyáry Pál volt, de Győrt két évvel korábban valóban az osztrák örökös tartományokból érkező Ferdinand Hardegg adta fel, ahogy 1600-ban Kanizsát is Georg Paradeiser. Pestet 1604-ben ürtette ki ellenállás nélkül Wolf Ehrenreich Jägenreitter, ugyanebben az évben Wilhelm Radislav is feladta Hatvant. Esztergomot 1543-ban adta fel Martino Lascano, Pálffy Miklós 1595-ben foglalta vissza.

45 Esztergom szerepeltetése a korponai kiáltványban nem nélkülöz minden iróniát. A várat 1605. október 3-án, már a *Querelae* megírása után, adták át védői Lala Mehmed pasa nagyvezírnek, és ellenál-lási potenciáljuk megrendülésében nyilvánvaló szerepet játszott a Bocskai-felkelés; olyannyira, hogy

[20] Egyébiránt a magyar királyság különleges szabadságai között van az az egy is, hogy bármely úr és nemes szabadon bírja a javait, s hogy a földesurak akaratán kívül ne állítson a király vagy a főpapok plébánost senkinek a jószágára, amelyek békés és szabad haszonélvezetét úgy a mágnások, [mint] a nemesek, urak, és a szabad királyi városok mindig is élvezték, mint a magyar korona tagjai.⁴⁶ [21] Hogy azonban Rudolf alatt a magyarok minden törvényüktől és szabadságuktól meg legyenek fosztva, még az egyházakat is fegyverrel támadja meg, lepecsételi, bezárja; a papokat kidobja és más tanulatlan embereket erőltet rájuk akaratuk ellenére, holott bárhol lehet találni akármely ember között valami különbséget a vallást illetőleg. [21a] Sehol sem lehet ugyanis olvasni a Szentírásban, hogy Krisztus urunk vagy szent tanítványai fegyverrel csepegtették volna valakibe a hitet, a vallást, a Szent Lelket, a bűnbánatot és a bűnök bocsánatát; azok ugyanis Isten ígéjének hallásából jönnek, és azoknak jutnak, akik Istent alázatosan imádják és könyörögnek hozzá. De a természetből fakadó értelem is azt mutatja, hogy az ember eszét, szívét és lelkét tanítva és okítva lehetséges alakítani, nem pedig a fegyveres erőszakkal, s ezért a vallás szabadon született meg, és szabadon terjedt, meggyő-

[20] Egyébiránt a magyar királyság különleges szabadságai között van az az egy is, hogy bármely úr és nemes szabadon bírja a javait, s hogy a földesurak akaratán kívül ne állítson a király vagy a főpapok plébánost senkinek a jószágára, amelyek békés birtoklását úgy a mágnások, mint a nemesek és a szabad királyi városok mindig is élvezték.⁴⁶

[21] De nem törődtek a törvényeinkkel és szabadságainkkal, hanem fegyverrel támadták meg az egyházakat, lepecsételték s tőlünk elragadván bezárták őket, papjainkat kiűzték onnan, s a földesurakra akaratukon kívül más oktan papokat erőltettek.

az ostrom megkezdése előtt a védelem irányítója, Wilhelm Öttingen, elküldte az erődből a megbízhatatlannak tartott magyar egységeket, akik csatlakoztak Bocskai Érsekújvár ostromló seregéhez.

46 A szöveg a *Tripartitum* által közvetített egyik sarkalatos jogra utal, miszerint a földesurak szabadon rendelkezhetnek jogaikkal és jövedelmeikkel birtokaikon belül; másrészt az 1495-ben az országgyűlés által kimondott kegyúri jogra, amely szerint hozzájárulásuk nélkül egyházi személyt nem lehet kinevezni birtokaikra.

zéssel, tanítással, csodákkal és tisztes élettel növekedett, ahogy Hilarius tanúsítja az ariánus Auxentius ellenében;⁴⁷ nem erőszakkal, nem nagyravágyással, nem hadigépekkel hirdették az evangéliumot, nem összeesküvéssel és olyan uralomvágygal, amelyet országai jogszabályai és törvényei ellenében Rudolf a pápával együtt tanúsított és amelyre összeszövetkezett;⁴⁸ továbbá Isten csak a testek fölött adott hatalmat a fejedelmeknek, de a lelkek felett nem. Ezekről megfelel nekik Dávid király: miért dühösködnek a pogányok stb. Az egekben lakozó neveti és megcsúfolja őket, kötelékeiket és törvényeiket szétszakítja.⁴⁹

[22] Szokott [Rudolf] valami reményt nyújtani a szabadságra is, és a régi idők látszata végett országgyűléseket hirdetni, ahol felolvassák az általa írt és lepecsételt királyi leveleket, amelyben királyi szóval ígéret hangzik el, hogy érvényes és kedves⁵⁰ lesz minden, amit mindenki tanácsolt és szentesített; és mégis, habár a király fivére és az összes melléje rendelt német tanácsos is aláírja az országgyű-

[22] Ezek mellett Őfelsége minden nemzet szokásával szemben, az országglakosok akarata ellenére, sőt, tudtuk nélkül új törvényeket hozott Prágában: az országgyűlésen közösen hozott határozatokat ellenben saját elgondolása szerint megváltoztatta, semmisnek nyilvánította, [vagy] megapasztotta, és újakat toldott hozzájuk, amelyekről egy szó sem hangzott el, még az árnyéka sem látszott, s

47 Hilarius Pictaviensis *Liber contra Arianos vel Auxentium* című művére utal a szöveg, de valójában Johannes Damascenus latinra fordított *Sententiae* című műve a forrás. Ugyanez az idézet részlet megjelenik Homonnai Drugeth Bálint és társai a Cseh Korona tartományainak írott levelében (nr. 20.) A hit erőszakkal történő terjesztése ellen Luther is fellépett, mivel számára az a két birodalom bűnös összekeveredését jelentette, de a reformáció későbbi generációi (elsősorban Melanchthon, illetve az intézményesülő reformáció hatására) a magisztrátusnak az igaz hit terjesztésében betöltött pozitív szerepét hangsúlyozták.

48 1605. május 16-tól V. Pál (Camillo Borghese) ült a római pápák székében, 1621-ben bekövetkező haláláig.

49 „Miért dühösködnek a pogányok, és gondolnak hiábavalóságot a népek? A föld királyai felkerekednek és a fejedelmek együtt tanácskoznak az Úr ellen és az ő felkentje ellen: Szaggassuk le az ő bilincseiket, és dobjuk le magunkról köteleiket! Az egekben lakozó neveti, az Úr megcsúfolja őket.” Zsolt. 2,1–4.

50 Már mint neki, Rudolfnak. Az eredetiben szójáték: „rata et grata”.

lési végzéseket, amikor szokás szerint elküldik a királynak megerősítés végett, minden nemzet szokása ellenében, annyi királyi ígéretés dacára, ugyanezen király kénye-kedve szerint megváltoztatják őket, gyarapítják, csökkentik, érvénytelenítik, újakat állítanak helyükbe, amelyekről egy szó sem hangzott el, még az árnyéka sem látszott, s még csak nem is álmodott róla senki az országgyűlésen.⁵¹ Ezért aztán mit várhatnak a magyarok egy ilyen királytól, aki egy ígéretét sem tekinti szentnek, s aki őket ellenségként tartja számon, s elhatározta, hogy mindannyiukat kiirtja?

[11]⁵² Ezt leplezetlenül jelezte előre levelében, amelyet az 1603. évi országgyűlésen nyilvánosan felolvastak. Ez állt ugyanis benne: látja, hogy a magyar királyság főurai elfogytak, így hát azt akarja, hogy helyükre németeket ültessenek, s ezért szigorúan meghagyja, hogy a magyar bennszülöttek közé az alábbi ausztriai személyek fogadtassanak be: Karl és Maximilian von Liechtenstein, fivérek; továbbá Ernest, Johann, Ludwig von Molardt; Siegfried, Karl, Ernest von Kolonitsch. S ez kénytelenségből végbe is ment, sőt, Kolonitschot a dunáninnyi főkapitányi címmel ékesítették, Molardt pedig megkapta a komáromi várkapitány-

még csak nem is álmodott róla senki az országgyűlésen. Így az elmúlt évben egy cikkelyt hozott létre a vallás ártalmas megőrzéséről és tiszteletéről, miszerint, ha valaki nem tartja meg a római vallást, akkor ő maga égettessék meg, javait pedig kobozzák el.⁵¹

51 Utalás az 1604. évi XXII. törvénycikkre, amelyet az országgyűlési tárgyalások végeztével, utólag illesztettek az uralkodói dekrétumba. Ez megerősítette a protestantizmus ellen hozott addigi törvényeket és eltiltotta a vallási kérdés további tárgyalását az országgyűlésen. Teljes szövegét lásd az 1605. április 24-én a sziléziai rendeknek írott levélben (nr. 15.).

52 A korponai kiáltvány 11. pontja a *Querelae* két szöveghelyének összevonásával keletkezett, a másikat lásd fenn, a későbbi irat 11. pontjával szemben! Az itt említett személyek azonosításához lásd a korponai kiáltvány 11. pontjához fűzött jegyzetet!

ságot, a többbit pedig a tanácsosok közé iktatták, míg a magyarokat eközben lenézték, mellőzték, megvetették és semmibe vették.

[22a] Mármost ami a családok utódlását illeti, azt már régóta megszabták egy szükséges törvénnyel, hogy a férfíág kihaltával bármely mágnás és nemes javai a koronára szálljanak, és a király arra érdemes magyaroknak adományozza.⁵³ Ez a törvény igen hasznos volt az országnak, mivel sok mágnás és nemesember végső nyomorúságba jutott azáltal, hogy a királyságnak az ellenséggel határos végvidékei elvesztek. Ám egyetlen, eképpen nyomorúságba jutott magyarnak sem adtak semmit az efféle jószágokból: mindet a királyi kincstár és németek birtokolják. Sőt, hogy az ország főurait elpusztítsa, magát a királyságot pedig meggyengítse és saját tulajdonává tegye, még akár erőszakkal is elvette az ország várait és uradalmait a magyar főuraktól, s német parasztnak és kereskedőknek adta birtokul, úgy mint Szentgyörgy, Bazin, Murány, Trencsén, Likava, Surány, Végles, Zólyom, Lipcse, Léva várakat és sok másikat. Hasonlóképpen az ország összes végvárát németek birtokolják, olyannyira, hogy az egész Magyar Királyságban nincs egyetlen említésre méltó vár, amelyet ne ragadott vol-

53 A háramlási jogot az 1222. évi Aranybulla szabályozta, amely szerint csak akkor háramlik vissza a királyra a nemes birtoka, ha férfi örökös nélkül hal meg. Ezt a rendelkezést a törvény 1351. évi megerősítése sem törölte el, amely alapvetően szabta át a birtokok elidegenítésével kapcsolatos szabályozást az ősiség elvének bevezetésével. Egyik törvénytöredékben sem szerepel azonban annak meghatározása, mit tegyen a király azokkal a birtokokkal, amelyekhez ezen az úton jutott hozzá. A *Tripartitum* egyenesen azt közli, hogy ezek a továbbiakban az uralkodó szabad rendelkezése alatt állnak.

na ki a magyarok hatalmából s ne adott volna birtokul németeknek.

[23] Ezek miatt az elviselhetetlen, mindent meghaladó nyomorúságok, jogtalanságok és elnyomatás miatt a magyarok panaszkodtak és siránkoztak az összes országgyűlésen, nyilvánosan és magánúton, minden helyen;⁵⁴ kinyilvánították, hogy már kimerültek és már életerejük is fogytán: de mindez hiába volt, sem hely, sem idő nem adatik meghallgatásukra, s még kevésbé megsegítésükre. Küldtek szószólókat és követeket, akiket az ország összes rendjeiből választottak ki – mind erényekkel ékes férfiú –, s rajtuk keresztül a magyarok földre borulva, könyörögve kérték: ne törölje el az ország jogait és szabadságait, továbbá fékezze meg a katonák túlkapásait; [24] dolguk végezetlenül, bármiféle válasz vagy szóbeli vizsgálat nélkül tértek haza, noha a király köteles lett volna igazságot szolgáltatni nekik, sőt, szenvedésükért részvétet kellett volna mutatnia.

[23] Ezek miatt az elviselhetetlen, mindent meghaladó nyomorúságok, jogtalanságok és elnyomatás miatt tiltakoztak az összes országgyűlésen, nyilvánosan és magánúton, Magyarország minden helységében; kinyilvánították, hogy már kimerültek és már életerejük is fogytán: de mindez hiába volt, sem hely, sem idő nem adatott meghallgatásukra, s még kevésbé megsegítésükre. Küldtek szószólókat és követeket, akiket az ország összes rendjeiből választottak ki – mind erényekkel ékes férfiú –, s rajtuk keresztül a magyarok földre borulva, könyörögve kérték: [Őfelsége] ne engedje meg, hogy az ország jogai és szabadságai eltöröltessenek, továbbá fékezze meg a katonák túlkapásait. [24] Egyes követek három, mások hat hónapon át vártak Őfelsége válaszára; a költségek miatt pénzüik elfogyott, s dolguk végezetlenül, bármiféle válasz nélkül tértek haza, úgy, hogy még csak meg sem hallgatták őket; noha Őfelsége köteles lett volna igazságot szolgáltatni nekik, sőt, szenvedésükért részvétet kellett volna mutatnia.

54 Noha a korponai kiáltvány analóg helye úgy értelmezi a *Querelae* megfogalmazását, hogy Magyarország minden községében folyt a panasz, valószínűbb, hogy az „in omni loco” formula itt inkább azt jelenti, hogy a magyarok minden lehetséges csatornán keresztül, minden fórumon hangoztatták sérelmeiket.

[25] Utoljára külhoni közbenjárókra gondoltak: az erdélyiek a pápához, illetve Lengyelország és Svédország felséges királyához folyamodtak, hogy az olaszok és a lengyelek járjanak közbe a magyarokért Magyarország királyánál.⁵⁵ Ez is mind hiábavaló volt; egy szót sem tudtak kipréselni belőle, nemhogy a bajok orvoslását. Pedig, ha már nem adatik meg, hogy valaha is örvendjünk Őfelsége látványának, legalább annyi adassék meg, hogy szavának és válaszáinak örvendjünk.

[25a] És amint azt az Egyiptomon túl lévő, presbiternek nevezett abesszín királyról írják,⁵⁶ aki, hogy magát felségesebbnek és tiszteletre méltóbbnak mutassa az övéi előtt, igen ritkán jelenik meg nyilvánosan, s ha a hangját lehet hallani egy függönyön keresztül, azt már nagy dolognak kell tartani, ha pedig kezét és lábát megmutatja, az már nagy kegynek tűnik: a magyarok ehhez képest a saját királyuk hangját sohasem hallják, és soha nem adatik alkalom arra, hogy kezét vagy lábát megcsókolják, vagy legalább ruháit érintsék. Méltán lehet Rudolfot inkább valami szellemnek vagy kísértetnek mondani, semmint királynak. Hát nemde szánakozásra méltó mindez, keresztények? Nemde tűrhetetlen? És azt akarja a király, azt óhajtja és azon munkálkodik, hogy az ország főembereit elpusztítsa, a hajdan virágzó

[25] Utoljára külhoni közbenjárókra gondoltak: az erdélyiek a pápához, illetve Lengyelország és Svédország felséges királyához folyamodtak, hogy az olaszok és a lengyelek járjanak közbe a magyarokért Őfelségénél.⁵⁵ Ez is mind hiábavaló volt; egy szót sem tudtak kipréselni belőle, nemhogy a bajok orvoslását. Pedig, ha már nem adatik meg, hogy valaha is örvendjünk Őfelsége látványának, legalább annyi járna, hogy szavának és válaszáinak örvendjünk.

55 Hivatalos követségekről, amelyek az erdélyi rendek részéről a pápát (nyilván az 1591-től 1605 áprilisáig pontifikáló VIII. Kelemt), vagy III. Zsigmond lengyel királyt (1587–1632, svéd királyként 1592–1599) kereste volna fel, nem tudunk.

56 A szöveg alighanem a legendás János papra utal, akit egyesek az abesszín (etióp) királlyal azonosítottak.

Magyar Királyságot Ausztriájának tartományként alávesse, saját kénye-kedve szerint törvényeket rendeljen el a magyaroknak, hogy akár ezen az úton is az Ausztriai Háznál tartsa a birodalom jogarát. A fentebb elhangzottakból sok minden világosan árulkodik, és sok egyebet is nyilvánosságra lehet hozni; de hogy a régebbieket mellőzzük, elég lesz azokról beszámolni, amiket ebben a két évben követett el ez a király, vagy inkább zsarnok, továbbá azokat, amelyek most mindenki szeme láttára történnek. Kevés lenne ugyanis az idő arra, hogy mindent elősoroljunk.

[25b] A nagyságos és merész ifjú, Telekessy István, családjának egyetlen és utolsó tagja, tudtán kívül megszerezte a császár óráját annak szállítójától. Habár ifjú kora, atyjának, az egykori kassai kapitánynak az érdemei, bűne csekélysége elég kellett volna hogy legyen tette mentségére, de ennek ellenére ez az igen nemes és dúsgazdag ifjú a legsúlyosabb büntetést kapta: öt lefejezték, vagyonát százhuszezer tallerra becsülték és eladták, és ingóságai is mind a királyi kincstárnak jutottak.⁵⁷

[25c] A másik ifjú Homonnai Bálint, akinek nemeslelkűsége, illetve háborúban és békében megnyilvánuló kiváló jelleme alkalmat adott, hogy vizsgálatot indítsanak ellene, és okot kerestek arra, hogy megbün-

57 A történet valójában Telekessy Mihályról szól, aki Vitéz Mihály havasalföldi vajda Rudolffhoz küldött követét 1599-ben kirabolta, elvéve tőle többek között egy V. Károly császártól származó értékes órát. Az 1600. évi XXII. törvénycikk főbenjáró vétség miatti eljárás indításáról határozott, majd amikor Telekessy nem jelent meg, fej- és jószágvesztésre ítélték, amelyet 1601-ben végre is hajtottak.

tessék, de csak olyat találtak, ami teljességgel igazságtalan volt. Sorsa meg is pecsételődött volna, ha a pénz nem szól mellette, a tanácsnokok előtt is elég nagy összeg képeben, a király előtt pedig huszonötezer tallér összeggel. A király mohóságának azonban ez nem volt elég: fivérét, Homonnai Györgyöt is elítélte a király kamarája – miközben minden országlakos személyesen szolgálta a hazát a Fehérvár alatti táborban a török elleni háborúban –, s javait 150 ezer tallér értékben a kincstárba utalta. Kénytelen volt gyerekfejjel száműzetésbe menni Lengyelországba, hogy legalább életben maradjon.⁵⁸ Nagyságos Rákóczi Zsigmond, e kiváló katona, egykori egeri kapitány ellenében – minthogy vagyonos ember volt – a király haszonlesésből felbujtotta mostohafiát, a még gyermek Mágóchy Ferencet. Titokban megegyezett ugyanis vele, hogy sürgesse Rákóczit: számoljon el a birtokai feletti gyámkodásáról; királyi tekintéllyel ugyanis könnyedén meg lehet győzni erről, de ez azzal a feltétellel fog teljesülni, ha a Rákóczitól kicsikart pénz egy része a királynak, a másik része pedig az árvának jut. Rákóczy ugyan nagy nehezen kijutott a csávából, de a császárnak mégis fizetett 50 ezer tallért, a mostohafiának pedig 40 ezer tallért.⁵⁹

58 Homonnai Drugeth György (1583–1620) ungi főispánt (a későbbi országbíró) 1601-ben ítélték hatalmaskodás miatt fő- és jószágvesztésre, de 1603-ban kegyelmet kapott, a prágai jezsuita kollégium diákjaként áttért katolikus hitre. Homonnai Drugeth Bálint (1577–1609) zempléni főispán ellen 1601-ben indult hatalmaskodási per, amelyet követően 1604-ben az Udvari Kamara is vagyonekhozási pert indított ellene, 1605-ben a szerencsi országgyűlésen nevezték ki Bocskai magyarországi hadainak főkapitányává. A két Homonnai valójában másodunokatestvér volt.

59 Rákóczi Zsigmond (1544–1608), a későbbi erdélyi fejedelem (1607–1608). A fiskális perek áldozatainak egyikeként csatlakozott Bocskaihoz. 1605 szeptemberétől Bocskai megbízásából Erdély kor-

[16] Miután nagyságos Dobó Ferenc meghalt, a király azonnal, tárgyalás nélkül elfoglalta javait az örökösei elől, s bevette várait – Sárospatakot, Szerednyét, Lévát, Lednicét –, s más birtokait összes ingóságával együtt erőszakkal lefoglalta; miután több mint egy évig birtokában tartotta azokat, a várak nemesi származású kapitányait fogságba vetette; végül hosszas könyörgés után – miután elkobozta a készpénzt, bort, gabonát és egyebeket, négy százezer forintot felüli értékben – azzal a feltétellel adatta vissza ezeket a jószágokat az örökösnek, Dobó lánytestvérének, Perényi Zsófiának, hogy még százezer forintot fizessen a királynak, és hogy ne ahhoz menjen nőül (minthogy özvegy volt), akihez akar, [vagyis] ne valamely magyar nemeshez – amint azt a magyar törvények kívánják –, aki a háborús csapások miatt nélkülözni kényszerült, hogy ezzel erőre kapjanak Magyarország jeles férfainak a sanyarú időkben megfogyatkozott maradékai, hanem ahhoz, akit a király akart: egy német emberhez, Seyfried Kolonitsch-hoz. Amikor mindkettőt teljesítette, akkor végre visszaadták neki fivére javait, de kifosztva.

[15] Miután Nagyságos Illésházy István úrról, a Magyar Királyság főlovászmesteréről – aki szinte mindenki véleménye szerint körültekintő, illetve itthon és külföldön is nagyszerű és ragyogó ember hírében állt – [Rudolf] megállapította,

mányzója és generálisa. Mágochy Ferenc (1580–1611) Felső-Tisza-vidéki nagybirtokos főnemes. Bereg és Torna vármegyék főispánja. 1604-ben elsőként csatlakozott Bocskaihoz.

hogyan gazdag, ama okból, hogy nyilvánosan és magánúton intette a királyt és talpnyalóit, hogy vegyék valamennyire tekintetbe az ország jogszabályait és az esküket, mintha emiatt a felségsértés bűnébe esett volna, színleg tanácskozás céljából Bécsbe hívatta, és ott a város kapuit bezáratván elrendelte, hogy a katonák vessék fogságba. Ő pedig Isten akaratából megszökött a szomszédos Lengyelországba, hogy életét mentse, azonban várait, birtokait és minden ingóságát, amely nagy bőségben volt neki és feleségének, úgy Magyarországon, mint Morvaországban, a király lefoglalta, de még a ruhákat és felesége asszonyi csecsebecségeit is, noha ő lánytestvére volt ama Pálffy-nak, a talpig hűséges kapitánynak és Magyarország igen sikeres hadvezérének;⁶⁰ minden javát erőszakosan, fegyverrel ragadta el és foglalta el, és azokat minden jövedelmükkel együtt még mindig bitorolja, amelyek, ha meg kellene becsülni őket, könnyen kitesznek egymillió forintot. Hosszadalmas lenne itt felsorolni egyéb, ennél kisebb dolgokat, amelyeket különféle praktikákkal és ármánykodásokkal csikart ki, nemesektől és polgároktól is.

[26] S habár egy ilyen királlyal szemben, aki megsérti az ország törvényeit, a magyar törvények megengedik a szabad elmentmondást és a felkelést, és az efféle törvénysértés révén az országlakosok feloldoztatnak a hűségeskü és a hűségi kö-

[26] S habár a magyar törvények megengedik, hogy amennyiben egy király megsérti az ország jogait és törvényeit, az ilyen király ellen jogos és szabad legyen fölkelni, s az országlakosok éppen ezen tett⁶³ által feloldoztassanak a hűségeskü és a

60 Illésházy felesége, Pálffy Kata (1542–1616) a tizenöt éves háború nagy hadvezérének, Pálffy Miklós-nak (1552–1600) nővére volt.

telék alól,⁶¹ mégis mindent türelmesen elviseltek; mígnem a király el nem rendelte, hogy tervét fegyverrel is döntésre kell vinni. Elrendelte ezért a német katonáknak, kassai főkapitányának, Giovanni Barbianónak, továbbá Baptist Pezzennek, a német gyalogosok elöljárójának,⁶² hogy a felső-magyarországi részeken egészen a Tisza folyóig gyilkolják meg, mészárolják le, és öljék meg a magyar előkelőket a jog és a méltányosság álcája alatt: javaikat juttassák a királyi kincstárnak, s helyükre németeket állítsanak és jelöljenek; csinálják ugyanazt, mint amit Erdélyben csináltak.

hűségi kötelék alól,⁶⁴ mégis mindent türelmesen elviseltek; mígnem Őfelsége előjárói, kapitányai és hadvezérei úgy vélték, fegyverrel kell döntésre vinni a dolgot, s különösen Giovanni Barbiano kassai kapitány, továbbá Baptist Pezzen,⁶² a német gyalogosok elöljárója arra az elhatározásra jutottak, hogy a felső-magyarországi részeken egészen a Tisza folyóig nyílt fegyveres erővel meggyilkolják, lemészárolják, megölik a magyar előkelőket a méltányosság és a jog álcája alatt: javaikat Őfelsége kincstárának juttatják, s németeket állítanak a helyükre, vagyis úgy járnak el Magyarországon, ahogyan Erdélyben eljártak.

[26a] E gatzett véghezviteléhez az előbb említettek mellé küldött valami orgyilkos kapitányt, kamarását, név szerint Kraussenegget.⁶⁵ Ők pedig igen sok nemes főembert és polgárt csellel, ármánnyal, fenyegetésekkel, büntetésekkel, börtönnel támadtak meg, s hatalmas pénzt

61 A szöveg az Aranybulla ellenállási záradékát foglalja össze, de az ellentmondás és ellenállás helyett az ellentmondás és felkelés jogát említi, amelynek nem a nemesség a jogalánya (mint a *Tripartitum*-ban), hanem a többértelmű és ezért potenciálisan szélesebb társadalmi csoportokat magába foglaló „országlakosok”.

62 Johann Baptist Pezzen (Petz) császári ezredes, váradi főkapitány volt Várad 1598–1606 közötti Habsburg fennhatósága idején. Seregét az álmosd–diószegi csatában verték szét Bocskai hajdúi 1604 októberében.

63 Tehát a király jogsértése, törvénysértése.

64 Bethlen Farkas Erdély-történetében és Katona István 18. századi kiadásában a szöveg teljes terjedelmében tartalmazza mind az Aranybulla ellenállási záradékát, mind a *Tripartitum* vonatkozó részét a nemesség negyedik szabadságáról. Noha hasonlóra ismerünk más példát is a sziléziai rendeknek írt levél esetében (nr. 15.), a Bethlen Farkas és Katona István által közölt kézirat nem ismert, de feltételezhető, hogy utóbbi előbitől vette át a szöveget, aki pedig nagy valószínűséggel Szamosközy István történeti munkájának számára még hozzáférhető (de mára elveszett) fejezeteit használta fel. A korponai kiáltvány szövegét jó eséllyel Szamosközy egészítette ki a kérdéses szöveghelyekkel.

65 Johann Paul Krauss von Kraussenegg (†1617) császári kamarás, a Bocskai-felkelés kitörésekor császári biztos Erdélyben.

csikartak ki tőlük, olyannyira, hogy maga Kraussenegg több mint százezer aranyat tartott meg magának, mivel nemcsak hajlama és a vágya a rablásra volt közös a királyéval, hanem maga is rablott jószág is.⁶⁶

[27] Hogy minél hamarabb elvégezzék az egyéb dolgokat, amelyekkel megbízták őket, mindenholnan összegyűjtik a német és magyar katonaságot, fegyvert és ágyúkat szereznek, s közben azt koholják, hogy a török ellen akarnak valamire vállalkozni; de eközben minden várakozás ellenére nem a törököt, hanem nagyságos Bocskai István urat támadják meg, aki már azelőtt is nagy pénzüsszeget adott nekik, s így azt hitte és azt remélte, hogy nyugta lesz; várát, Szentjobbot ostrom alá veszik, megvívják, kifosztják. Maga Bocskai Isten segedelmével kiszökött egy másik várába, amelyet Kerekinek hívnak. Miközben ezt amazok ostrom alá veszik és beveszik, ő eközben a magyar gyalogokhoz szökök, háromezer szabad hajdúhoz:⁶⁷ előadja nekik az erőszakos tettet, s feltárja, micsoda veszedelembé került nemcsak ő, hanem minden magyar.⁶⁸

[27] Hogy minél gyorsabban elvégezzék minden egyebet, amivel megbízták őket, mindenholnan összegyűjtötték a német és magyar katonaságot, fegyvert és ágyúkat szereztek, s közben azt koholták, hogy a török ellen akarnak valamire vállalkozni; de eközben minden várakozás ellenére nem a törököt, hanem Bocskai István nagyságos urat támadták meg, aki már azelőtt is nagy pénzüsszeget adott nekik, s így azt hitte, nyugta lesz; várát, Szentjobbot ostrom alá veszik, megvívják, kifosztják, míg ő a másik, Solyomkőnek hívott szomszédos várában tartózkodott; végül egy másik várát veszik ostrom alá, amelyet Kerekinek hívnak. Ő eközben a magyar gyalogokhoz szökök, háromezer szabad hajdúhoz:⁶⁷ előadja nekik az erőszakos tettet, s feltárja, micsoda veszedelembé került nemcsak ő, hanem minden magyar.⁶⁸

66 A *Querelae* szerzője itt minden bizonnyal szándékoltan fogalmaz homályosan: ha nem feltételezzük, hogy az általa alkalmazott nyelvtani szerkezet hibás („voluptatem suam et cupiditatem praedandi”), azt nem lehet úgy értelmezni, mintha az uralkodónak és kamarásának a rablásra vonatkozó hajlama és vágya lett volna közös. A mondat sokkal inkább azt sejteti, hogy Rudolfot és Kraussenegget hajlamuk fűzte össze, ami különösen annak fényében tűnik helyes értelmezésnek, hogy a császár homoszexualitására vonatkozó vádat a későbbiekben a szöveg egyértelműen ki is mondja.

67 Ellentétben más kortárs szövegekkel (például Szepsi Laczkó Mihály krónikájával), itt Bocskai keresi fel a hajdúkat és nem azok keresik meg őt, isteni sugallattól vezérelve.

68 A Bocskai-felkelés kezdetének eseményeivel kapcsolatban lásd Belgioioso jelentését, az 1605. januári császári körlevelet, valamint Rottwitz ahhoz fűzött kiegészítéseit (nr. 7., 8. és 10.).

[28] A katonák felindulnak e méltatlan tetten, s Bocskai alattvalóival együtt megtámadják és szétverik a németek táborát; a szomszédban lakó nép, amelyet a király zsarnoksága már teljesen tönkretett, látván az ég adta alkalmat, csatlakozik Bocskai úrhoz, hogy megvédelmezze hazáját.

[29] E háborús felfordulást a királynak hivatalából adódóan le kellett volna csendesítenie, és az ügyet ki kellett volna vizsgálnia, s nem lett volna szabad egyformán kezelnie az ártalmasokat és az ártatlanokat. Ám a király nem feledkezett meg tervéről, s mintha még örült is volna eme alkalomnak, a teljes keresztény hadsereget, amelynek segítségével Esztergom alatt vezetett hadat a török ellen, Giorgio Basta vezetésével a magyarok ellen indította.⁶⁹ Melléjük adta még Seyfried Kolonitschot, németekből és magyarokból álló ezredekkel, s új katonákat is adott mellé.⁷⁰

[30] Az Esztergom alatt visszatartott zsoldot most végre buzgón és bőkezűen kifizette a katonaságnak, és így támadt a magyarokra huszonkétezer emberrel, ágyúkkal, s minden hadifelszereléssel, akik tüzzel-vasal és öldökléssel pusztí-

[28] A katonák felindulnak e méltatlan tetten, csatlakoznak Bocskai úrhoz, s annak alattvalóival együtt megtámadják és szétverik a németek táborát; a szomszédban lakó nép, amelyet a császáriak zsarnoksága már csaknem tönkretett, észreveszi az ég adta alkalmat és megragadja: csatlakozik Bocskai úrhoz, hogy megvédelmezze hazáját.

[29] E háborús felfordulást Őfelségének a hivatalából adódóan le kellett volna csendesítenie, és az ügyet ki kellett volna vizsgálnia, s nem lett volna szabad egyformán kezelnie az ártalmasokat és az ártatlanokat. De ezt a legkevésbé sem tette meg, sőt, inkább a teljes keresztény hadsereget, amelynek segítségével Esztergom alatt vezetett hadat a török ellen, Giorgio Basta vezetésével minden késedelem nélkül a magyarok elleni támadásra utasította. Melléjük adják⁷¹ még Seyfried Kolonitschot, németekből, lengyelekből és némely magyarokból álló ezredekkel, s új katonákat is ad mellé.

[30] Az Esztergom alatt visszatartott zsoldot most végre buzgón és bőkezűen kifizették a katonaságnak, hogy eképpen huszonkétezer emberrel, ágyúkkal, s minden hadifelszereléssel ugyanez [ti. Basta] meginduljon a magyarok ellen, aki tüzzel-vas-

69 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

70 Seyfried Kolonitsch (1572–1624) 1604 óta bányavidéki főkapitány.

71 Az eredeti latin szövegben többes szám, noha nyilván az egyes szám lenne a helyes, ahogy a mondat végén is.

tottak, korra és nemre való tekintet nélkül. Eme zsarnokságtól kényszerítve hívta segítségül Bocskai a törököket, de nem előre kitervelt szándékkal, hanem végső szükségében – ez az egyetlen [lehetőség] maradt ebben a helyzetben – és megvédelte a magyarokat: mert úgy vélte, hogy a természetes ellenség nyájásabb és jóságosabb lesz, és az igazságra is jobban fog ügyelni, mint a keresztény császár. Mindazok a dolgok⁷² tehát a király akaratából, illetve parancsára történtek, ezt Baptist Pezzen kapitány és a többi német fogoly önként bevallja; azt gondolja ugyanis a király, hogy amennyiben elveszejtik a tehetősebb magyarokat, kevesebb gondjuk lesz a gyámoltalanabbakkal. Ám a mindenható Isten, aki a jogtalanságok miatt átviszi a hatalmat egyik népről a másikra, valamikor megkönyörül majd a magyarokon. Ő az ugyanis, aki ítéletet és igazságot tesz, és az elnyomottak segítségére siet.

Következik a tiltakozás

[31] Minthogy tehát a magyarok az égiket nem tudták meghatni, ne csodálkozzanak a keresztények, ha az Akherónt rázták fel,⁷⁴ ha ellenfeleiktől kértek segítséget, akik annyi szenvedést és pusztítást

sal és öldökléssel pusztított, korra és nemre való tekintet nélkül. Azt gondolták ugyanis,⁷³ hogy amennyiben elveszejtik a tehetősebb magyarokat, kevesebb gondjuk lesz a gyámoltalanabbakkal. Tehát a vezérek és kapitányok eme zsarnokságtól kényszerítve Bocskai úr, nem szántsándékkal, hanem végső szükségében hívta segítségül a törököket – ez az egyetlen menedék maradt ebben a helyzetben – és megvédelte a magyarokat.

[31] Minthogy tehát a magyarok az égiket nem tudták meghatni, ne csodálkozzanak a keresztények, ha az Akherónt rázták fel, ha ellenfeleiktől és esküdt ellenségeiktől kértek segítséget, akik any-

72 Tehát a Belgioioso és emberei által elkövetett jogtalanságok.

73 Ti. Basta és Kolonitsch.

74 Vö. VERGILIUS, *Aeneis*, 7.312: „Hogyha pedig nem lágyul a menny: Acherónt verem én fel!” (Lakatos István fordítása.) Akherón a görög mitológiában az alvilágot körülvevő folyó. Bocatius kritizálta Illésházy Korponán bemutatott, szerinte túl durva szövegét, aminek túlzásait ezzel az idézettel mutatta be. Az *Olympias carceriában* közölt beszámolója szerint ugyanis a német fejedelmekhez delegált holland követ, Pieter Brederode úgy interpretálta ezt a szöveget, hogy a magyarok szövetséget akarnak kötni az oszmánokkal – ezt találkozásukkor Bocatius igyekezett megcáfolni.

okoztak nekik. Durva fegyver a szükség. Ami joga és szabadsága volt Magyarországnak, azt Rudolf mind elragadta tőle: ami aranya és ezüstje, azt mind kiszípolozta; ami becsülete, azt mind meggyalázta; ami dicsősége és tisztessége, azt mind megvetette és megtaposta. Végül már azon munkálkodott, hogy még saját országuktól és hazájuktól is megfossa és kirekessze őket.

[32] Ezért, keresztény királyok, fejedelmek és népek, kérnek és könyörögnek nektek a magyarok, ne rójátok fel védelmezőiteknek, a magyaroknak az ő elszakadásukat a királyuktól; kényszerből fogtak fegyvert, védekezésül, s nem elletetek, hanem királyuk, Rudolf zsarnoksága ellen, aki, mint hallottátok, elhatározta, hogy gyökerestől kiirtja és teljesen elpusztítja őket.

nyi szenvedést és pusztítást okoztak nekik. Durva fegyver a szükség. Ami joga és szabadsága volt Magyarországnak, azt mind elragadták tőle: ami aranya és ezüstje, azt mind kiszípolozták; ami becsülete, azt mind meggyalázták; ami dicsősége és tisztessége, azt mind megvetették és megtaposták. Sőt, végül minden igyekezetükkel azon is ügyködtek, hogy még saját országuktól és hazájuktól is megfosszák és kirekesszék onnan őket.⁷⁵ Hiszen a vallást fegyveresen, erőszakkal kényszerítették rájuk, s azon ügyködtek, hogy az emberek lelkét és lelkiismeretét erőszakkal birtokolják.

[32] Ezért, fenséges fejedelmek, kérnek és könyörögnek Fenségeiteknek a magyarok, ne róják fel nekik az ő elszakadásukat Ófelségétől, hiszen ők már kezdettől fogva, megszakítás nélkül a legelszántabb védelmezői voltak a keresztény államnak; kényszerből fogtak fegyvert, s nem Ófelsége ellen, hanem Ófelsége vezéreinek és kapitányainak zsarnoksága ellen, akik őket – amint azt Fenségeitek hallotta – megfosztották javaiktól, vagyionuktól, szabadságaiktól, s végül pedig az Isten igaz tiszteletétől is megfosztván őket, elhatározták, hogy gyökeresen kiirtják és elpusztítják őket.

[33] Effelé bajoktól és nyomorúságoktól körülvéve Fenségedhez különleges követületet küldik, aki a jelen levelet bemutatja, hogy személyesen, szóban is bővebben kifejtse ama mozgalom okait, az ügy

75 Ti. a magyarokat.

egész helyzetét. Alázatosan kérik Fenségedet és könyörögnek neki, méltóztasson szavainak hitelt adni, s egyúttal közbenjárásával elérni Ő Szent Császári Felségénél, hogy adja vissza a magyaroknak saját jogaikat, törvényeiket, szabadságaikat, s engedélyezze a szabad vallásgyakorlatot.

[34] Ha megszabadítjátok őket attól a királytól és zsarnokságtól, nem fogják kímélni sem vérüket, sem életüket, sem országuk maradékait, hanem – ahogy eddig is – továbbra is készek lesznek hűségben és a hitért⁷⁶ minden nehézséget és minden keserűséget elvállalni a keresztények mellett.

[34] Ha a saját régi mentességeikben és előjogaikban s ezenfelül a vallás szabad tiszteletében Fenséged megsegíti, és eredeti állapotukba visszahozza őket, nem fogják kímélni sem vérüket, sem életüket, sem országuk maradékait, hanem – ahogy eddig is – továbbra is készek lesznek hűségben és a hitért minden nehézséget és minden keserűséget elvállalni Őfelsége és a keresztény állam mellett.

[35] Ha azonban nem segítitek meg őket, kijelentik, hogy nem ők adtak okot a keresztény vér ontására – sem az eddigi vérontásra, sem arra, ami ezután következik –, hanem királyuk, Rudolf, aki alattvalói ellen fegyverrel dühöng, és nem törődik sem az igazsággal, sem a törvényekkel. Ezért kijelentik Isten színe előtt és az egész keresztény világ előtt, hogy utolsó lehetőségük védekezni fognak a királyi zsarnokság ellen, mert ez veszély esetén a természetjog szerint még az okatlan állatoknak is meg van engedve.⁷⁷

[35] Ha azonban – amire nem is számítanak (nagyon bíznak ugyanis Fenségetek közbenjárásában) – ebben a mindenestől igaz ügyben nem lesznek jóságosan meghallgatva, tiltakoznak Isten színe előtt, az egész keresztény világ színe előtt, és Fenségetek színe előtt, és azt akarják, hogy mentsék fel őket: nem ők adtak okot és indítékot a keresztény vér ontásának – sem az eddigi vérontásnak, sem annak, ami ezután következik emiatt.

76 Az eredetiben szójáték: „in fide et pro fide”.

77 A természetjogi érv szerepel a korponai kiáltvány Bethlen Farkas és Katona István által kiadott variánsában, de nem a magyar nemzetre, hanem csak Bocskaira vonatkozik. Nem zárható ki, hogy a kiéngedezés ebben az esetben is Szamosközy Istvántól származik.

[35a] Ezért, keresztény királyok, fejedelmek, s népek, hegyeztétek fületeket, és halljatok, nyissátok fel szemeteket és lássatok! Szánakozzatok a magyarok romlásán, szemléljétek meg, mekkora dolgokat szenvedtek el napjaik során! Várfal és védőbástya voltak nektek kelet felé. Ha Rudolf királytól kényszerítve egyesülnek a törökökkel, sem Ausztria, Morvaország, sem a Lengyel, sem a Cseh Királyság nem lesz biztonságban; sem sziklás hegyek, sem mély folyamok nem akadályozzák majd útjukat; Magyarország legyőzése után semmi sem lesz legyőzhetetlen, semmi sem lesz legyűrhetetlen a töröknek, amikor a világ feletti uralomra törnek. Ó, micsoda tűrhetetlen hálátlanság, amelyet Rudolf tanúsít viszonzásul a magyaroknak, a keresztények védelmezőinek! Kérlek, vegyétek fontolóra Rudolf kegyetlen, nyugtalan és szomorú kormányzását! Mi egyebet tesz azon kívül, hogy a keresztények védőbástyájának, azaz a Magyar Királyságnak a megvédése címén hallatlan követelésekkel, adókkal és a pénz közvetett úton való kicsikarásával terheli, nyomasztja, szipolyozza ki és nyúzza meg a keresztény fejedelmeket és népeket, különösen azokat, amelyek neki vannak alávetve; fegyelmezetlen katonáival feldúlja és kegyetlenül pusztítja azokat a királyságokat és tartományokat, amelyek még Isten kegyelméből épségben vannak; szándékosan elnyújtja, nem pedig viseli a háborút, hogy saját magát gazdagítsa, és kénye-kedve szerint bánjon akárkivel. Higgyétek el: amit most a magyarokkal tesz, azt nemsokára megteszi a szomszéd-

dos fejedelmekkel és más népekkel is; és a katonák segítségével, a rá bízott birodalom pénzén, amelyet a törökök ellen kellett volna fordítani, ellenetek, a lengyelek, vagy Németország belső részei ellen fogja kiárasztani zsarnokságát és önkényét. Tekintsétek meg, mennyire apasztotta meg a törökök birodalmát, miután olyan tömérdék kincset kapott a keresztényektől! Báthory Zsigmond önként, harc nélkül átadta neki egész Erdélyt, Havasalföldet, Moldvát, ő pedig nem tudta megőrizni, hanem zsarnok módjára elpusztította, elémésztette; a magyar nagyurakat és nemeseket, akik nem mentették a bőrüket s menekültek el, vagy megölte, vagy elkobozta javaikat: új osztrák gyarmatot akart belőlük csinálni. De e tartományokat végül elvesztette.⁷⁸ Egyedül Esztergom erősségét ragadta el a töröktől, másfelől azonban elvesztette a Magyar Királyság két jeles erődítményét, Egert és Kanizsát. Látjátok, hogy melankólia betegségében szenved, amelyből csak a rossz indulatok és hatástalan tervek képesek származni.⁷⁹ Egyetlen

78 Báthory Zsigmondot az 1595. évi gyulafehérvári szerződésben hűbérurává fogadta Vitéz Mihály havasalföldi vajda, és nem sokkal később a Moldva trónjára helyezett Ștefan Răzvan is hasonló státusz elfogadásáról nyilatkozott. A lelkileg instabil fejedelem 1598-ban mondott le Rudolf javára a területi felett gyakorolt hatalomról, és noha később visszatért, ezt a Habsburg udvar már nem volt hajlandó tudomásul venni. Moldva feletti jogigényük érvényesítésére a lengyelek ottani pozíciói miatt nem volt lehetőségük, de Havasalföld vajdái közül Vitéz Mihály után Radu Șerban is hűséget fogadott a császárnak. A *Querelae* írásának idején mindazonáltal Rudolf éppen elveszítette az Erdély feletti katonai ellenőrzés utolsó morzsáit is, és ezzel Havasalföld feletti kontrollja is végleg névlegessé vált.

79 A kora újkorban a *melancholia* nem egyszerűen búskomorság (depresszió), hanem olykor démoni megszállottsággal összefüggésbe hozott, téveszmés mentális zavar, amelyet leginkább a félelem és a bánat határoz meg. Okát a korabeli orvostudomány a testnedvek egyensúlyának felborulásában, a fekete epe túlsúlyba kerülésében látta. A Habsburg főhercegek hosszú évek óta aggódtak Rudolf krónikus melankóliája miatt, legutóbb éppen 1605 áprilisában folytattak levelezést arról, hogy a császár téltelenséget és gondatlanságot eredményező kedélyállapota veszélybe döntheti a fejedelmi házat, Ausztriát és az örökös tartományokat és emiatt radikális lépéseket terveztek. Részben ennek a csalá-

király vagy fejedelem tanácsára sem hallgat; teljesen alá van vetve a melankóliának és saját vágyakozásának; emiatt olyan titkolózó az élete, amely a királyi tisztséggel ellentétes és ahhoz nem illő. Soha nem láthatjátok őt nyilvános istentiszteleten részt venni a keresztény néppel, Isten igéjét és az evangéliumot hallgatni; ezért aztán az Isten félelmét, és az Ő igazságát és rendelkezseit is megveti és félredobja. Nem is mondok semmit arról, miként él házasságon kívül, minden szemérem nélkül, rút módon, mert az mindenki előtt ismert. Már régen igen méltányos és szilárd békét köthetett volna a törökkel, különösen a múlt évben, s ezzel a nép számára a bajokból megnyugvást és lélegzethez jutást hozhatott volna annyi csapás után. De ami másoknak félelmetes és költséges szokott lenni, az Rudolf királynak kívánatos és nyereséges lett. Hogy melankóliájának és szeszélyének eleget tegyen, húzza a háborút, pénzt csikar ki az alattvalóktól, majd miután kicsikarta tőlük, őket magukat is elzavarja, hogy harcoljanak az ellenséggel. Ő maga otthon éli világát az övéivel, noha a királyok hivataluk szerint kötelesek az országlakosok mellett állni és bátran együtt harcolni velük az ellenséggel szemben. Ő, keresztények, bizony többre kell becsülni a keresztények közösségének jólétét és épségét, mint e császár melankóliájának és önkényének sérelmét! Ha tehát, keresztények, megsegítitek Magyarországot, saját magatokat segítitek meg, ők ugyan-

don belüli szövetkezésnek a következménye lesz majd 1608-ban a *Bruderzwist*, amelynek során Rudolfot csaknem összes címéről lemondatják és helyére Mátyás főherceget helyezik.

is készek rá, és szentül megígérik nektek, hogy sem vérüket, sem életüket, sem országuk maradékát nem kímélik majd, hanem a legvégsőket is vállalják értetek, a vallásért, hitért, a keresztények békéjéért, gondtalanságáért és nyugalmaért.

[36] Egyébként azt sem tudták elmulasztani, hogy Fenségedet könyörögve kérjék az összes rendek, hogy – mivel fenséges vezérünk és fejedelmünk, Bocskai István úr mindeddig sok munkával és hatalmas költségekkel fáradozott a lakosoknak és jószágoknak, s hazánknak, s hitveseinknek és gyermekeinknek a védelmében, s ki is merült ebben, továbbá néhány évvel ezelőtt, Báthory Zsigmond idején első és legfőbb kezdeményezője volt annak, hogy Erdélyt, Moldvát és Havasalföldet megtartsák a kereszténység mellett,⁸⁰ illetve a mostani, törökkel való békekötés során is igen nagy hasznára tud lenni nemcsak Magyarországnak, hanem az egész keresztény közösségnek is – Fenségtek méltóztasson Őfelségénél jóságosan közbenjárni azért, hogy Őfelsége az ő személyét is igen méltányosan vegye tekintetbe, és őt kegyesen elégítse ki, és a keresztény közösség javára tartsa meg pártfogásában és kegyelmében.

[37] Erdélyt ugyanis – amelyet Ő Császári Felsége felajánlott a fejedelmünknek olyan módon, ahogyan azt Báthory Zsigmond birtokolta – Giorgio Basta és hadserege igen kegyetlen módon elpusztí-

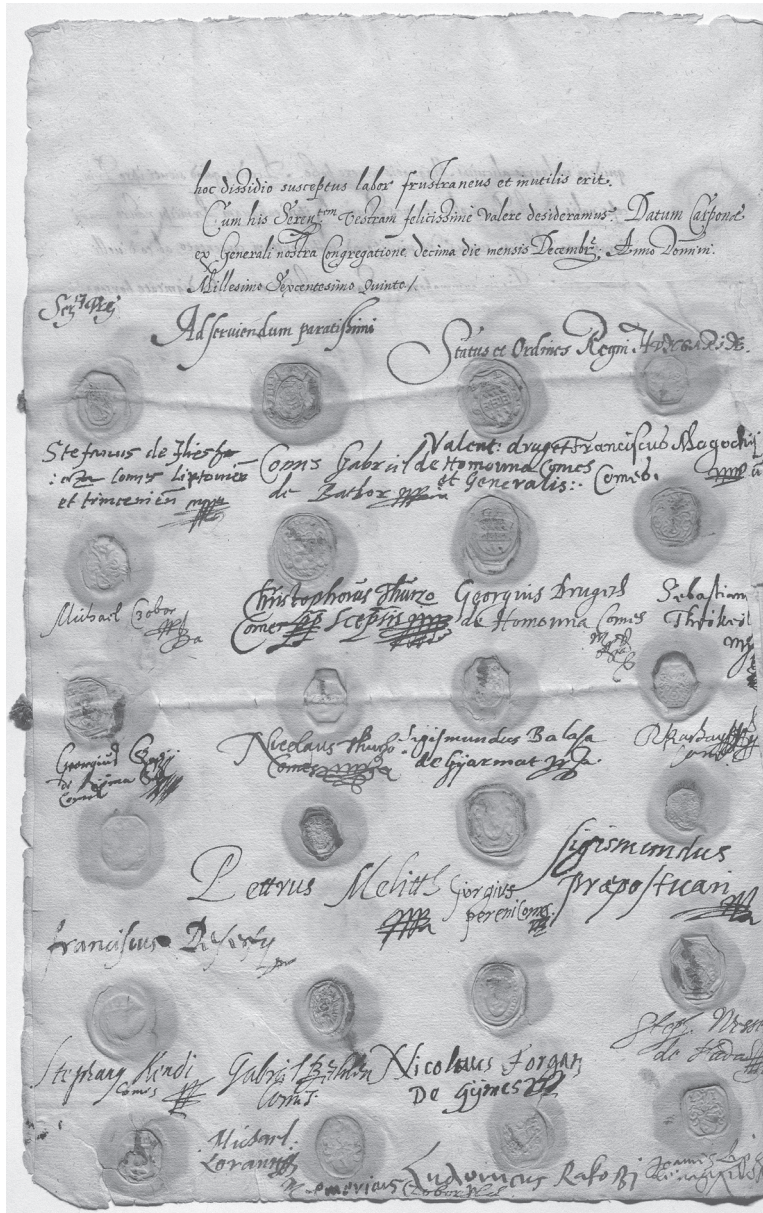
80 Bocskai a tizenöt éves háború kezdetén Báthory Zsigmond bizalmas tanácsadójaként az oszmánok elleni háború egyik legfontosabb szószólója volt.

totta, felperzselte, lakosait levágta, s teljesen kifosztotta;⁸¹ [38] ezenkívül Giorgio Basta hasonló vadsággal tette semmivé Magyarország ama részeit is, amelyek Erdély határától egészen a Tiszáig nyúlnak, olyannyira, hogy ezekből⁸² lehetetlenség fejedelmünknek méltósága szerint, mint fejedelemnek élnie, de még valamely közönséges főúr állapota szerint sem. Ehhez járul, hogy amiképpen a fejedelem nekünk, azaz országlakosoknak, azonképpen mi, országlakosok is súlyos esküvel köteleztük magunkat neki, mint fejedelmünknek, hogy nem szakadhatunk el tőle, amennyiben nem elégítik őt ki a megfelelő módon.

[39] Tehát igen nagy mértékben szükséges, hogy teljesen elégítsék őt ki, egyrészt személyének méltósága, másrészt érdemei szerint, nemcsak azáltal, hogy átengedik neki Erdélyt és Magyarország Zsigmond által birtokolt részeit – ami azok jelenlegi elpusztított állapota miatt aligha elégséges –, hanem azáltal is, hogy hozzáadják Felső-Magyarországot, amely szinte ugyanúgy elpusztult, mint Erdély. Eme átengedésből azonban a Magyar Királyság koronájának joghatóságából semmi sem vész el, sőt maga Erdély is, a többi, korábban elszakított és Zsigmond által birtokolt résszel együtt, visszakerül ugyanazon koronához, s Ő Császári Felsege eme átengedés végrehajtása által megszabadul majd

81 Erdély kormányzójaként Giorgio Basta a rendi ellenállás letörésére alkalmazott kíméletlen módszereiről híresült el. Egyes részleteket felvillant a dunántúli rendeknek 1605 áprilisában küldött levél (nr. 11.).

82 E területek jövedelméből.

A magyar rendek korponai nyilatkozatának utolsó oldalai az eredeti aláírásokkal és pecsétekkel, a Bayerisches Hauptstaatsarchivban őrzött eredeti példányról

sok gondtól és költségtől, s ez az egyesítés nagy hasznára lesz a Magyar Királyságnak.

[40] Így hát újra meg újra könyörgünk, hogy Fenségeitek ezeket értse meg, mert különben – a tartomány [ti. Erdély] és Magyarország nagyobb részének elfoglalása után – nem fog visszavonulni, s az egész fáradozás, amely eme vizsály elrendezésében történt, hiábavaló és haszontalan lesz. Ezekkel a szavakkal Fenségeiteknek minden jót kívánunk.

[41] Kelt Korponán, általános gyűlésünkön, 1605. december 10-én.

Legkézségesebb szolgálói,
a Magyar Királyság rendjei⁸³

Tóth Gergely fordítása

83 Noha a szöveg a Magyar Királyság rendjeinek összessége nevében fogalmaz, azt természetesen csak a Bocskait támogató, Korponán megjelent főurak és megyei képviselők hitelesítették pecsétjeikkel és aláírásukkal. A két ismert eredeti példányon számuk is eltér: a bécsit ötvenhatan, míg a müncheni négyvel kevesebben írták alá, alighanem helyszűke miatt, mivel utóbbin a másik példány utolsó négy aláírója hiányzik. A bécsi változaton a következő aláírásokat találjuk: Illésházy István, Báthory Gábor, Homonnai Drugeth Bálint, Mágochy Ferenc, Czobor Mihály, Thurzó Kristóf, Homonnai Drugeth György, Thököly Sebestyén, Széchy György, Thurzó Miklós, Balassa Zsigmond, Káthay Mihály, Dóczy János, Melith Péter, Perényi György, Prépostváry Zsigmond, Kendy István, Bethlen Gábor, Forgách Miklós, Dessewffy Ferenc, Wesselényi István, Rákóczi Lajos, Lorántffy Mihály, Czobor Imre, Mladossevith Horváth Péter, Barcsay János, Rácz György, Orllé Miklós, Serjényi Ferenc, Kellemessy Mihály, Imreffy János, valamint Pozsony, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Sáros, Szepes, Szabolcs, Bars, Hont, Árva, Liptó, Turóc, Nyitra, Zólyom, Nógrád, Abaúj, Borsod, Zemplén, Gömör, Torna és Trencsén vármegyéik, illetve Kassa, Trencsén és Lőcse városának követei.

Nr. 20.

Homonnai Drugeth Bálint és társai levele a Cseh Korona tartományai rendjeinek

(Nagyszombat melletti tábor, 1605. augusztus 27.)

A sziléziai és morva rendeknek írott levelek a szerencsi országgyűlést közvetlenül követő időszakból (nr. 15. és 17.) hatástalanok maradtak. Hiába írták akkor, hogy nem állt és nem is fog szándékukban állni Csehország, Szilézia és Morvaország megtámadása, a diplomácia barátságos hangját elnyomta a fegyverek zaja: néhány héttel a levelek elkészülte után a két utóbbi tartomány Magyarországgal szomszédos régióit hajdú csapatok dúlták, török-tatár szövetségeseik hathatós közreműködésével. Mindez a felkelők vezetésének legfelsőbb rétegeinek kezdeményezésére történt, hiszen a tartományok támadásával biztosíthatták, hogy a magyarországi Habsburg seregek onnan érkező utánpótlása akadozzon, a cseh, morva és sziléziai rendek elsősorban saját védelmi kapacitásuk erősítésére tartják fenn erőforrásaikat. Az újonnan mozgósított császári seregek mindazonáltal 1605 augusztusában ellentámadásba lendültek, és a határ mentén néhány magyarországi várat is elfoglaltak. Ennek hatására érezte szükségét a magyar seregek főgenerálisa, Homonnai Drugeth György, hogy újra felvegye a kommunikáció fonalát a szomszédos tartományok rendjeivel (akik szintén számos konfliktusba keveredtek Rudolf kormányzatával) és meggyőzze őket a felkelés igazáról. Erre a fejedelemtől is rendelkezett felhatalmazással: az 1605 nyarán Erdélybe távozó Bocskai júliusban értesítette a sziléziai rendeket, hogy a továbbiakban Homonnaival tárgyaljanak. Noha a fennmaradt másolaton a főgenerális levelének címzettjeként a cseh rendek vannak megjelölve, a morvák megszólítása az utolsó bekezdésben nyilvánvalóvá teszi, hogy a szöveg a Cseh Korona összes tar-

ományának (Csehország, Morvaország, Szilézia és a két Lausitz) rendjeihez szól. A levél számos érve más diplomáciai levelekben is előkerül, de szövege nagyfokú rokonságot, szövegszerű hasonlóságot mutat a Káthay Mihály és Homonnai 1605. júliusi krakkói követsége során keletkezett, többnyire Illésházy szerzőségéhez köthető szövegekkel, elsősorban a *Querelae* című kiáltvánnyal (nr. 19.). Ezek között talán a legfontosabb, hogy Magyarország kétszáz éven keresztül rettenetes véráldozatok árán védte a kereszténységet és a szomszédos tartományokat, de saját uralkodójának törvénytelenégei és zsarnoksága miatt kénytelen volt a régi ellenséggel szövetségben. Az azonos alapvetésből azonban eltérő praktikus következtetés származik, ez esetben az ellenük küldött seregek visszavonását kérik, ellenkező esetben a Cseh Korona országai komoly katonai retorzióra számíthatnak.

Homonnai Drugeth György és társai levelét egyetlen másolati példányból ismerjük, mindmáig nem jelent meg nyomtatásban.

Méltóságos, főtisztelendő, tekintetes, nagyságos, nemzetes és derék, igen tisztelt barátaink, üdvözlötünket és szolgálatunknak ajánlását stb.

Lelkünk nagy fájdalmára azt látjuk, hogy Uraságaitok fegyvert emeltek ellenünk, magyarok ellen és ellenségesen betörték az országunkba. Magyarország immár több mint kétszáz éve volt mind a csehek, mind az összes többi keresztények számára védőfal, rendíthetetlen bástya kelet felől, a világalomra törő törökökkel szemben. Kemény háborút vívott a török néppel, hol vesztesen, hol győztesen kerülve ki belőle. Többször elhulltak legjobbjai, a királyaival és fejedelmeivel együtt; nincs olyan, kicsit is neves család Magyarországon, amely ne siratta volna el számos alkalommal valamelyik kiváló és derék férfitagját. Míg a maguk vérét ontják, a szomszédos keresztényeket megvédi, virágzó és gazdag országuk pusztulása árán mindaddig oltalmazták őket.¹ A cseh uraknak bizony emlékezniük kellene a szoros kapcsolatunkra, a régi szövetségekre és megállapodásokra, hiszen a kölcsönös elkötelezettség egyéb példái mellett közös kirá-

1 A több mint kétszáz éve felvállalt kereszténység védőbástyája szerep, a szinte minden családot érintő veszteségek, a királyaik elvesztésével járó háborúk, amelyekkel a szomszédos tartományokat védték a Bocskai-felkelés számos szövegében előfordul. Vö. a *Querelae* és a korponai kiáltvány szövegével (nr. 19.). Hasonlóan az uralkodói zsarnokság és az általa elkövetett törvénytelenések leírására is sok párhuzamot találunk más szövegekben.

lyokkal is rendelkezünk.² Mindenképpen hallhattak arról, akár a tulajdon felmenőiktől is, régen milyen örömteli és szívélyes fogadtatásra találtak a cseh urak, valahányszor a királyt Prágából Budára kísérték; és hasonló készségességgel, mintegy a kötelességtudatban versengve fogadták és látták vendégül a magyarokat a cseh urak, amikor azok Budáról Prágába kísérték a királyt. Keresve sem lehetett volna ennél szorosabb összetartást és baráti köteléket találni; úgyhogy teljesen lehetetlen, hogy a magyarok bármi-féle jogtalan cselekedettel akár a legkisebb indokot is szolgáltatják volna a támadásra.

Ha Uraságaitok megismerik a magyarországi felkelés okát, akkor vagy jogosnak tartják majd, amit a felkelők tettek, vagy legalábbis együttérzésre méltónak. Mert hát mi más lehetett volna tenni, mint megvédeni az életünket, az üdvösségünket és a reményvesztett országot? Ezt aligha kell sok szóval ecsetelni. Hiszen világos minden szomszédos ország és tartomány számára, tanúsítják a Magyar Királyságról szóló történeti munkák és évkönyvek is, hogy a magyarok soha egy királyuknak sem szolgáltak olyan engedelmisséggel, igyekezettel és hűséggel, egyiknek sem fizettek annyi hadiadót, mint a jelenlegi királynak, Ő Szent Királyi és Császári Felségének.³ A magyarok voltak az elsők, akik Ausztria hercegének királyi koronát tettek a fejére, és miután Őfelsége esküvel megerősítette őket jogaikban és törvényeikben, Magyarország királyaként köszöntötték. Ez a beiktatás nyitott aztán utat Őfelségének a cseh királyi és a római császári méltóság felé.⁴

Magyarország azonban immár tizennégy éve⁵ hadszíntér, mindenféle népek tömege zúdult rá: törökök, tatárok és az összes keresztény nemzet. A szörnyűséges szenvedést, a gyilkolást, a vérontást, a törökök és tatárok pusztítását, a keresztény katonák féktelenségét, és mindezeknek a kegyetlen mivoltát emberi nyelven lehetetlen leírni. A magyarok azonban nem emiatt panaszkodnak, hiszen az efféle dolgokat fáradhatatlan lelkierővel viselik el. Ám amikor elcsigázva, az imént említett dolgoktól kimerülve és elgyötörtten valami jobbat reméltek, Ő Császári Felsége úgy látta, hogy a sok küzdelemben végleg legyengültek és csaknem teljesen kifulladtak, ezért elhatározta, hogy gyökerestül ki kell irtani őket, a Magyar Királyságot pedig tartománnyá kell alakítani, és örökletes birtokként alávetni Ausztriának.⁶ Az alábbiakból ez világosan ki fog tűnni.

2 Az érv részletesebb kifejtését lásd az 1606. évi cseh–magyar jegyzékváltásban (nr. 27.)

3 Rudolf (1552–1612) 1576 és 1608 között magyar király, 1576 és 1611 között cseh király, 1576 és 1612 között német-római császár.

4 Rudolfot elsőként magyar királlyá koronázták (1572. szeptember 26-án), cseh királlyá koronázása és német-római császárrá választása csak ezután következett be.

5 Ezek szerint a szöveg írói 1591-re teszik az utólag hosszú török háborúnak vagy tizenöt éves háborúnak elnevezett esemény kezdetét, amelynek a záró epizódja Bocskai-felkelés maga.

6 A magyarok kiirtásának és az ország tartománnyá tételének tervét lásd még többek között a *Querelae*-ban is (nr. 19.).

Ő Császári Felsege az 1603-as pozsonyi országgyűlésen, levél útján a következőket üzenté az országlakosoknak: látja, hogy a Magyar Királyság előkelői megfoghatkoztak, ezért ő németeket és osztrákokat akar a helyükre állítani.⁷ Az ország minden hivatalát – az ősi jogok és törvények ellenében – idegen németeknek és osztrákoknak adta. Nincs valamirevaló vár Magyarországon, ami magyarok birtokában lenne; a magyar katonákat is teljesen lefokozta és lealacsonyította, olyannyira meg akarta alázni őket, hogy még a magyar gyalogosok élére is német parancsnokokat és kapitányokat helyezett. A kamarák zsarnok módjára nem törvényekkel, hanem álnoksággal és fegyveres erőszakkal kormányoztak bennünket. Ezenfelül a régi törvények és szabadságok ellenében a Magyar Királyság főpapjai fegyverrel támadtak a templomokra, lefoglalták és bezárták azokat, a papokat elűzték, a többi tudatlan embert pedig elnyomták az uraik akartá ellenére; pedig bárhol, bármilyen emberek között találni lehet valami különbséget a vallásban. A Szentírásban sem olvassuk sehol, hogy Krisztus vagy az ő szent tanítványai a hitet, a vallást, a Szentlelket, a bűnbánatot és a bűnbocsánatot bárkire is fegyverrel erőltették volna rá; az csak Isten Igéjének hallgatásából és a Szentlélek munkálkodásából származhat. A természet rendje is azt bizonyítja, hogy az ember szellemét, szívét és lelkét tanítással és okítással, nem pedig fegyveres erőszakkal lehet kiművelni. Hilarius szintén tanúsítja, hogy az evangéliumot nem fegyverrel és hajítógépekkel hirdették.⁸

Ezen elviselhetetlen, végtelen szenvedések, jogtalanságok és elnyomás miatt a magyarok úton-útfélen, magánjelleggel és nyilvánosan, mindenfelé panaszkodtak, siránkoztak és rettegtek. Az ország valamennyi rendjéből követeket, érdemdús férfiakat küldtek, és rajtuk keresztül a magyarok a földre borultak. Ő Császári Felsege előtt, úgy kérelték, hogy ne törölje el Ő Császári Felsege az ország jogait és szabadságait, és fekezze meg a katonák garázdálkodását. A követek három hónapon át várták a választ, végül elfogyott a pénzük, és hazatértek bármiféle válasz vagy legalább szóbeli vizsgálat nélkül, tényleges enyhítésről nem is beszélve.⁹

Végül, hogy ne csak a törvényeinktől, hanem az egyetlen hazánktól is megfosszon bennünket, a méltányosság és igazságosság leple alatt fegyverrel tört ellenünk: törvényes út helyett erővel elfoglalta a nagyságos Illésházy István úr és a felesége összes java-

7 Az 1603. évi országgyűlésen a rendek számos panaszt nyújtottak be a császári katonaság magyarországi visszaélései, illetve a kamarák által indított fiskális perek miatt, de arról nincs további adatunk, hogy Rudolf valamelyik levelének eképpen érthető megfogalmazása is botrányt kavart volna.

8 Szent Hilarius (315 k.–367) Poitiers püspöke, az arianizmussal folytatott küzdelmei során szembesült azzal, hogy ellenfeleit a római császár támogatja, és *Contra Arianos vel Auxentium* című munkájában élesen kikelt az ellen, hogy a világi hatalom befolyjon az egyház ügyeibe. A *Querelae* (nr. 19.) által is tévesen idézett szöveg hely valójában Johannes Damascenus latinra fordított *Sententiae* című művéből származik.

9 Lásd erről részletesen az 1604. évi felső-magyarországi ellenreformációval kapcsolatos szövegeket (nr. 1.).

it, amelyeket legalább egymillióra lehet becsülni.¹⁰ Ugyanígy bármiféle vád felhozása nélkül fegyveres erővel elfoglalta Dobó Ferenc örökösének valamennyi várát. Ezenfelül Dobó első számú örökösét, a nővérét, Perényi Zsófiát (aki özvegy volt) házasságra kényszerítette, de nem ahhoz, akit ő akart, nem egy magyar nemeshez, aki a háborús csapások folytán elszegényedett, hogy így támogassa a nagyszerű magyar férfiaknak e kegyetlen idők által elgyötört maradékát, hanem ahhoz kellett hozzámennie, akihez Ő Császári Felsége akarta.¹¹ Számos effélét elősorolhatnánk, ha lenne rá hely és idő; ha nem lehet élni a törvényekkel, akkor élni sem lehet. Végül Ő Császári Felsége főkapitánya, Belgioioso¹² fegyveres erővel megtámadta felséges fejedelmünket, Bocskai Istvánt, elfoglalta és felprédálta a várát, Szentjobbot, majd egy másik várát is megtámadta.¹³ A fejedelem Isten segedelmével elmenekült, és a szabad hajdúkhöz futott; feltárta előttük a szörnyű gatzettet, és hogy mekkora veszedelemben forog nemcsak ő maga, hanem az egész magyarság. A katonák felzúdultak e méltatlan gatzett hallatán, a fejedelemmel együtt megtámadták a németek táborát, és mert Isten úgy akarta, megfutamtították őket.¹⁴ A környékbeli, sanyargatott nép felismerte az Isten által kínált lehetőséget, és csatlakozott a fejedelemhez a haza védelmében.

Nemde uralkodói kötelessége lett volna Őfelségének lecsillapítani ezt a háborús felkelést, és megtudni az okát? Hogy az országlakosok vagy a katonák adtak-e rá okot? Elkülöníteni egymástól a bűnösöket és az ártatlanokat? Ő Császári Felsége azonban ez alkalommal ragaszkodott a kitűzött célhoz, és az egész keresztény sereget a magyarok ellen küldte, Giorgio Basta vezetésével,¹⁵ akik tüzzel-vassal pusztítottak, sem a nemet, sem az életkort nem kímélve garázdálkodtak. A fejedelem ettől a zsarnokságtól kény-

10 Illésházy István (1541–1609) királyi tanácsos és Trencsén megye főispánja elleni 1603-ban felségértési per indult, amely elől Lengyelországba menekült. Birtokait elkobozták.

11 Dobó Ferenc (1551/1556–1602), a korábbi dunáninneni kerületi és bányavidéki főkapitány, 1602. szeptember 15-én halt meg egyenes ági örökös nélkül, két nap múlva a Szepesi Kamara emberei felső-magyarországi birtokairól elvittek minden mozdíthatót. Perényi Zsófia (1574–1606) Dobó Ferenc unokatestvérének, Annának a lánya volt. 1604-ben feleségül ment Seyfried Kolonitsch-hoz, akit ugyanabban az évben neveztek ki bányavidéki főkapitánynak. Sárospatak várát néhai végrendelete ellenére csak úgy tudta visszaszerezni a Szepesi Kamarától, hogy nagy összegekkel támogatta Giorgio Basta erdélyi katonai tevékenységét.

12 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.

13 Miután Szentjobbot védői átadták, Cyprian von Concinc váradi alkaptány Kereki várát is ostrom alá vette 1604 októberében, de kudarcot vallott.

14 Az 1604. október 14. éjjelén Álmosd és Diószeg mellett lezajlott csatában, amelyben Bocskai nem volt jelen.

15 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

szerítve, és nem előre megfontolt szándékkal kért segítséget a törököktől, akik korábban oly sok gyötrelmet okoztak nekünk.¹⁶ Egyedül ez maradt számára, hogy a magyarokat megoltalmazza. Magyarország ily szánandó állapotában valami terv után kellett nézni, és a haza szabadságának megőrzése érdekében fegyverhez kellett nyúlni. Nem mintha Ófelsége vagy a cseh urak ellen bármiféle jogtalanságra akartunk volna vetemedni, hanem mert meg kellett védenünk az életünket, a javainkat és a haza szabadságát. Nem látjuk tehát, miféle sérelem éri a szomszédos tartományokat amiatt, hogy próbáljuk megvédeni és biztosítani a szabadságunkat. Úgyhogy őszinte keresztény lelkülettel kérjük őket, tartsák szem előtt az igazságosság elvét, és a seregüket, amelyet ellenünk küldtek, vonják vissza a határaik mögé. Hiszen a magyarok mindig is inkább a védelmezői, mintsem az ellenségei akartak lenni az országnak, és ok nélkül nem szeretnének a barátokból ellenséget csinálni.

Azt illetően pedig, hogy a morva urak megbántódtak: Isten a tanúnk, hogy sem a fejedelemnek, sem bármelyik más magyarnak nem állt soha szándékában,¹⁷ hogy akár a morvákat, akár más szomszédunkat megbántásák, sőt éppenséggel nagy gondot fordítottunk rá, hogy a fejedelem és a kapitányai barátságosan és bizalmasan emlékeztessék őket a jószomszédságra és a baráti viszonyra, buzdítván őket, hogy maradjanak a saját területükön.¹⁸ Azonban nemhogy jó szívvel fogadták volna ezt a baráti figyelmeztetést, hanem teljesen váratlanul nyíltan az ellenségünknek nyilvánították magukat. Megostromolták és elfoglalták maguknak Szakolcát és más várakat, és most is birtokukban tartják azokat. Nemrég betörték a területünkre, és nagyszámú nemest részben megöltek, részben bilincsből magukkal hurcoltak; tüzzel-vassal pusztították a városokat és falvakat.¹⁹ De így is elmondhatatlanul fájlaljuk, hogy barátokból az ellenségeink lettek; mindazonáltal, ha nem adják vissza az elfoglalt várakat és Szakolca városát,

16 Bocskai valójában a felkelés kitörése előtt is egyeztetéseket folytatott az Erdélyből menekült Bethlen Gábornak és társainak menedéket adó Bektás pasa temesvári beglerbéggel.

17 Számos levél ennek az ellenkezőjéről tanúskodik, például Illésházy István is azt írta Bocskainak 1605 júniusában, hogy nem kell kímélni a morvákat és a sziléziaiakat, nem árt, ha félnek a magyaroktól. Igaz, ugyanő októberben már azt írta Thurzó Györgynek, hogy Érsekújvár ostroma azért volt fontos számára, mert különben „Morva siratná meg” (mivel neki a határ túloldalán, Hodolínban is voltak birtokai, nem kizárt, hogy ezekért aggódott). A Homonnai Drugeth György naplójában fennmaradt, 1605. júniusában neki írott instrukció szerint „a morvaiakkal és sziléziaiakkal minden módon úgy tractáljon generális uram, hogy az Ófelsége [ti. Bocskai] hűsége alá igyekezze hajtani, melyet ha szép szóval meg nem cselekszenek, a fegyvert se kímélje tőlük.” Noha az irat néhány különös jellemzője miatt nem egyértelmű, hogy az instrukció a fejedelem utasításait közvetíti-e, de legalábbis demonstrál egy, a felkelés vezetői köreiből elterjedt álláspontot.

18 Lásd Bocskai István a morva rendeknek küldött levelét 1605 májusából (nr. 17.).

19 Szakolcát 1605 májusában szállta meg Dengeleghy Mihály és a városhoz közel véres csatát vívott Wilhelm Poppel von Lobkowitz császári seregével. A várost 1605. augusztus közepére foglalták vissza a Morvaországból ellentámadásba induló császári hadak. A hadmozdulatot ugyanúgy fosztoga-

kénytelenek leszünk fellépni ellenük. Kérjük tehát Őuraságaikat, hogy vonják vissza a seregüket Morvaországba és távozzanak az országunkból. Ha nem teszik, úgy Istent és Krisztusban egész Csehországot hívjuk tanúul, nem a mi hibánk lesz, hogy a tettükkel rákényszerítenek minket, hogy komolyan elgondolkodjunk a bosszúállásról és a megtorlásról, és feléjük fordítsuk a háború erejét. Csak saját magukat okolhatják majd.

Ezekkel a szavakkal minden jót kívánunk méltóságos, főtisztelendő és nagyságos uraságaitoknak.

Kelt a Nagyszombat melletti táborunkban, 1605. augusztus 27-én.

Méltóságos és Nagyságos Uraságaitok barátai,

Isten kegyelméből Magyarország és Erdély felséges fejedelmének, a székelyek ispánjának stb. főgenerálisa, kapitányai és a katonák közössége

Szabó Ádám fordítása

tások és felekezeti konfliktusok kísérték, mint a hajdúk portyáit a határ másik oldalán néhány hónappal korábban.

Nr. 21.

Forgách Zsigmond jelentése Mátyás főhercegnek a béketárgyalásokról

(Bécs, 1605. december 12.)

A Bocskai István által összehívott, 1605 novemberében megnyíló korponai országgyűlésre Mátyás főherceg – aki május 28. óta bírta bátyja, Rudolf császár felhatalmazását a magyar felkelőkkel folytatandó tárgyalások vezetésére – Forgách Zsigmondot küldte követként. A frissen katolizált királyi főpohárnokmester (és későbbi nádor) beszámolójából a felkelés több vezetőjének terveire és stratégiájára nézvést számos érdekes információ nyerhető, antológiánk számára azonban azért választottuk ki a több hasonló forrás közül éppen ezt, mert fontos új adalékkal szolgál a szakirodalomban az elmúlt két évtizedben sokat tárgyalt kérdésben, az oszmánoktól kapott Bocskai-korona értelmezésében. A koronával kapcsolatban, amit a fejedelem 1605. november 11-én, Rákos mezején kapott Lala Mehmed pasa nagyvezírtől, a történelmi emlékezetben nagyon sokáig az az interpretáció dominált, amelyet Johannes Bocatius sugallt a találkozási írott beszámolójában. Eszerint Bocskai István kizárólag ajándékként és nem uralkodói jelvényként fogadta volna el a koronát, hivatkozva arra, hogy Magyarországnak már van koronás királya (Rudolf személyében). Forgách Zsigmond beszámolója egy másik értelmezés irányába mutat: ő a fejedelemtől nem hallott a korona funkciójának vitatásáról – sőt, Bocskai megjegyzése, miszerint biztosította, hogy az ő halála esetén az oszmánok engedélyezzék a szabad királyválasztást, éppen azt jelzi, hogy a koronát királyi fejékként értelmezte. Külön érdekessége Forgách jelentésének, hogy beszámol a Bocskai táborában általa tapasztalt konfliktusokról is, például, hogy Illésházyt sokan gyanakodva kezelik, il-

letve Bocskai hívei között válságos helyzetet okoz a hajdúk erőszakoskodása. Részletesen elemzi még azt is, hogyan tekint Bocskai a török szövetségekre, az abból fakadó kényszerekre, Erdély helyzetére, az erdélyieknek a koronához való viszonyára. Beszámolójának tartalma nem nélküli személyes ambícióinak burkolt kifejezését, ami nyilvánvalóan visszahatott az elmondottakra is, de figyelemre méltó, hogy az általa levont tanulságok alapján javasol stratégiát a főherceg számára a béketárgyalásokhoz.

Forgách Zsigmond jelentése eddig csak kéziratban volt ismert, az itt olvasható fordítás az első kiadása.

Fenséges Fejedelem, kegyelmes uram!¹

Korponán kelt levelemben már részletesen megírtam Fenségeteknek, hogy november 26-ig miről folytak és meddig jutottak a tárgyalások, mindarról pedig, ami ezután történt, amiről döntés és végzés született, a tőlem megszokott hűséggel, nagy alázattal számolok be.

Így november 27-én Bocskai ebédre hívott, s a jelenlévő Illésházyval,² Thökölyvel,³ Mágochyval,⁴ Thurzó Miklóssal,⁵ valamint Széchy Györggyel⁶ együtt előkelő fogadtatásban részesültem. [Bocskai] Fenségetek egészségére itallal kínált bennünket, majd

- 1 A szövegben az *Öfelsége (Maistas)* Rudolfra, az *Öfensége (Serenitas)* pedig Mátyásra utal.
- 2 Illésházai gróf (korábban báró) Illésházy István (1541–1609) protestáns főnemes, főispán, 1608 és 1609 között Magyarország nádora. Illésházy a császári kamara által kezdeményezett, a nemesekhez került kincstári jövedelmek visszaszerzésére irányuló fiskális perek egyik áldozata volt, akkoriban főlovászmester és trencsényi főispán. Az ő pere 1603 tavaszán fej- és jószágvesztési ítélettel végződött. A főúr – Mátyás főherceg segítségével – lengyelországi rokonaihoz menekült ugyan, de birtokait a kamara elfoglalta. Később hazatért és csatlakozott a Bocskai-féle felkeléshez, és nagy szerepe volt a bécsi béke (1606) megkötésében is. E béke után korábban elkobzott birtokait visszakapta, majd 1608. november 20-ától haláláig Magyarország első protestáns nádora volt.
- 3 Thököly István, báró (1581–1651) felvidéki nagybirtokos. Házassága révén (felesége Thurzó György nádor lánya, Katalin) megszerezte Árva várát és uradalmát. A Habsburgok híve, Bethlen Gábor hadjáratai idején is a császár pártján maradt.
- 4 Mágochy Ferenc (1580–1611) Felső-Tisza-vidéki nagybirtokos főnemes. Bereg és Torna vármegyei főispánja. 1604-ben első között csatlakozott Bocskaihoz.
- 5 Thurzó Miklós, Thurzó Szaniszló szepesi főispán fia 1605 nyarán állt át a császári oldalról Bocskai táborába.
- 6 Széchy György (1577–1625) Nógrád és Gömör megyei nagybirtokos, csatlakozott Bocskaihoz, és a fejedelem udvari hadainak kapitánya lett; a híres Széchy Mária (a „Murányi Vénusz”) apja.

tiszteletteljes pohárköszöntőben emlékezett meg Fenségekről. Az iszogatót kísérő beszélgetés során a főtisztelendő Szuhayra⁷ terelődött a szó, minthogy az, mikor annak idején bemutatta Bocskainak kegyelmes urunk, a Királyi és Császári Felség⁸ megbízólevelét, így szólt. „Őfelsége” – mondta –, „aki nagy elnézéssel viseltetik irántad, meghagyta, hogy fontos dolgokról tárgyaljak veled, ezekről alkalmas időben tájékoztatni foglak.” Ehhez Bocskai hozzáfűzte: „én nagy érdeklődéssel vártam, hogy megismerjem Őfelsége utasításait, és igyekeztem alázattal meghallgatni azokat, de [Szuhay] egyáltalán nem mondott semmit; ezért kérdezzétek majd meg a nevemben, hogy ha mégis lenne olyan a rá bízott titkok között, amely a megbízólevélben is szerepel, jelezné-e nekem? Ha Szuhay hallgatott volna rám abban az időben, amikor Zsigmond visszatért Erdélybe, soha nem fogadta volna vissza azt a fejedelemségbe, de ezek olyan dolgok, amiket inkább már csak felhánytorgatni lehet, semmint helyreigazítani. Mindenesetre nagyon hálás vagyok neki, mert ezek a zavargások miatta robbantak ki, és máskülönben sehogy sem emelkedtem volna ekkora méltóságra.⁹ Sőt, Bastának is nem kisebb hálával tartozom, mert mindjárt az elején egy kis fáradsággal el tudta volna altatni a felkelést és békét köthetett volna velem, de mert vágyott az erdélyi fényűzés után, inkább akarta fegyverekkel elintézni az ügyet, mint a keresztény nyugalmat szolgálni és akár engem is támogatni ebben.”¹⁰

7 Szuhay István (1551–1608) 1594–1598 között váci, 1598-tól egri püspök. 1596–1608-ban a pozsonyi Magyar Kamara elnöke. 1600-tól a Kamara részben koholt vádak alapján fiskális és hűtlenségi pereket indított magyarországi urak ellen. Az ezekben való részvétele miatt Szuhayt 1605-ben a korponai, és 1606-ban a kassai országgyűlésen mint hazaárulót száműzésre ítélték. A király 1607-ben nyitrai püspökké, majd kalocsai érsekké nevezte ki.

8 II. Rudolf császár, magyar király (1576–1608).

9 Báthory Zsigmond 1597-ben Erdélyt átadta Rudolf császárnak, kárpótlásul Oppeln és Ratibor hercegségeket kapta. A császári biztosok (Szuhay István, Istvánffy Miklós és Bartholomeus Pezzen) 1598 áprilisában vették át Erdélyt és a Partiumot. Bocskai kérésére azonban Báthory Zsigmond visszatért Erdélybe, és 1598 augusztusában ismét elfoglalta a fejedelmi trónt. 1599 márciusában azonban ismét lemondott Lengyelországból hazahívott unokaöccse, Báthory András bíboros javára. Jan Zamoyski, lengyel kancellár ismét megkísérelte Erdély lengyel érdekszférába vonását, amelynek végrehajtására Báthory Zsigmondot szemelte ki, akit egyébként az erdélyi rendek Csáky István sugallatára, maguk is visszahívtak a fejedelmi székbe. Zsigmond így 1601 februárjában újból elfoglalta a fejedelmi trónt. A császári csapatoktól augusztus 3-án, Goroszlónál elszenvedett vereséget követően 1602 júliusában újra lemondott és végleg távozott Erdélyből.

10 Giorgio Basta (1550–1607) generális 1602–1604-ben császári biztосként irányította Erdélyt. 1604-ben már mint Magyarország főkapitánya, megszakította az Esztergom környékén a török ellen folytatott hadműveleteket, s a Bocskai vezette felkelők ellen fordult. Osgyánnál, Edelénynél sikerült ütközetet nyernie, de Kassa ostromával kudarcot vallott, s december derekán kénytelen volt meghátrálni. A Tiszántúl valamennyi császári kézen levő vára – az egy Várad kivételével – átállt Bocskai oldalára.

Az ebéd befejeztével [Bocskai] mindkét koronát megmutatta nekem: az egyik egy uralkodó despotáé volt¹¹ a hozzátartozó övvel, az erdélyiek küldték neki; a másik a szultánnak a vezírrrel küldött ajándéka, csakúgy, mint egy dárda, egy buzogány, ruhák, egy kaftán, amelyekről többek füle hallatára kijelentette, hogy a saját emlékezetére mindet a Magyar Királyságra hagyta végrendeletében. A koronát pedig azzal a feltétellel fogadta el a vezírtől, hogy az ország szabad királyválasztásra való joga sértetlenül megmarad, és ha meghal, a szultán a magyarok közül nevez meg vagy jelöl ki valakit. Én viszont szóvá tettem, féltő, hogy ebből a példából gyakorlat lesz, és a török magának követeli a magyar király választását, és ezzel az ürüggyel interregnum idején (amitől Isten óvjon!) fegyveresen támad az országra. Erre ő azt felelte, körültekintően fog eljárni annak érdekében, hogy ez ne következzen be, és követeket küld majd a szultánhoz, akik gondoskodnak majd arról, hogy tartós és méltányos feltételekkel kössék meg a békét. Czobor Mihály¹² és még valaki lettek kijelölve.

A délutáni tanácskozás végén elkészöntünk Bocskaitól, és én visszatértem a szállásomra, amikor is Illésházy tért be hozzám, s miután különféle témákról beszélgettünk, előadta: elérte Bocskainál, hogy az Fenségetekhez követeket küldjön, sőt, oltalomlevélért is írt Fenségeteknek. Én azt feleltem, hogy nem kellett volna eltitkolni előttem ezt az ügyet, mert azt az én követségemmel is el lehetett volna intézni. Ő azonban – mondta – a nagyobb biztonság kedvéért Komáromon keresztül küldte a levelet, nem is történt semmiféle fennakadás.¹³ Mire én: ideje, hogy elfogadják Őfelsége felajánlott kegyét, biztos ugyanis, ha egy feleslegesen fecsegő levélke alapján kiderül ez a pártütés, Őfelsége fegyverekkel fékezi majd meg a nagy elbizakodottságot, amely akár az ország pusztulását is okozhatja. Sürget már az idő, hogy elkerüljük ezt a szerencsétlenséget, ha viszont efféle könnyelmű társalgásokkal megghiúsítják a haza óhajtott nyugalalmát, biztosak lehetnek benne, hogy Őfelsége a saját kárára nem akarja majd csak úgy felosztatni

11 Bocskai a török koronával való rákosmezei koronázása után egy nappal, 1605. november 12-én Vácutt egy második koronát is kapott erdélyi híveitől. Bocatius szerint a brassóiak, Homonnai Drugeth Bálint szerint (pontosan nem megjelölve, hogy kik) „az erdélyiek”, Alvinczi Péter szerint viszont a szebeniek adományozták neki egy másik, értékes koronát, amiről azt állították, hogy eredetileg a rác despoták vagy az „oláh királyok” koronája volt. Istvánffy Miklós arról számolt be, hogy Bocskai temetésén mindkét koronát a koporsóra helyezték: „egyiket a törököktől kapta, a másiktól pedig – melyet a brassói polgárok egy titkos helyről vettek elő – azt mondták, hogy azé a despotáé volt, aki Moldvát zsarnok módjára elfoglalva korunkban híressé lett.”

12 Czoborszentmihályi Czobor Mihály (1575–1616) költő, katona, főnemes. 1605-ben állt Bocskai pártjára. 1606-ban átvette Tokaj várát Bocskai részére. Az 1606. április–májusban tartott kassai országgyűlés küldte Czobort a törökkel való tárgyalásokra.

13 Forgáchnak a korponai rendekkel való tárgyalásaival egy időben Mátyás főherceg biztosai (Ernest von Molardt, alsó-ausztriai helytartó, haditanácsos, Hans von Molardt komáromi főkapitány és Adolf von Althan ezredes, esztergomi főkapitány) is Komáromba utaztak a törökkel folytatandó béketárgyalások végett.

a keresztény államok haderejeiből egyesült sereget. Azt felelte erre, hogy minden erejével ezen fáradozik majd, vagyis azon, hogy sürgősen véget vessen a szenvedésnek, már csak azért is – tette hozzá –, mivel egyetért Fenségetekkel. Egyelőre, mondtam neki, halogatják az ügyet, főleg mivel Őfensége végül arra a kijelentésre szánta rá magát, hogy amennyiben a kegyét visszautasítják, be kell látniuk, hogy az ország számára felvirradt az utolsó nap. Az ellenben meggyőződésük, mondtam, hogy Őfensége nem tud méltányosabb feltételekkel előállni, mégis tanácsos, sőt illendő, hogy Őfenségét Bocskai felkeresse és a hibák feletti elnézését kérje. „Mondom, holnap jönnek hozzád a küldöttek – tette hozzá Illésházy –, akikkel megfontoltan és körültekintően kell tárgyalni, amiből ha bármi jó sül ki, annak én csak örülni fogok, bár ezeket az ügyeket mégis csak egy általános országgyűlésen, nem pedig itt kell majd eldönteni.” Miután megfelelően átbeszéltük a dolgokat, [Illésházy] visszatért a szállására. Illésházy próbál olyan benyomást kelteni, mintha Bocskai kizárólag az ő tanácsát követné, de biztos értesülésem van afelől, hogy őt eléggé gyanakodva kezelik, és Bocskai mindenben az ellenkező módon dönt. Ezt akár abból is észre lehetett venni, amikor megpróbálta lebeszélni Bocskait arról, hogy ide csoportosítsa át az összes csapatát, ám az kelepcét sejtve a dologban, mindenholnan, még Erdély, s Havasalföld legtávolabbi zugaiból is összehívta az embereit.

Hogy mi a helyzet Selmecbányán és Körmöcbányán, Fenségetek számára tüstént világossá válik az ottaniak leveleiből. Murány, mivel a nélkülözés és az éhínség miatt nem képes tovább kirtartani, állítólag a megadáson gondolkodik, a tárgyalásokra Thurzó Miklóst jelölték ki. Majd idővel elválnak, hogy milyen feltételekkel adja át a várat Rottal,¹⁴ aki szerintem egyáltalán nem hajlandó ezt megtenni.

Miután pedig Fenségetek megbízása szerint Kornis úrról¹⁵ érdeklődtem, Bocskai azt felelte, hogy Fenségetek közbenjárását parancsként veszi tudomásul. Mindazonáltal higgadtan viseltetne Kornis iránt, ha az egy világtól félreeső helyen telepedne le, és tanulna Török Bálint báró hajdan nyomtatásban is megjelent példájából. Ennek jobb kezén (ahogy Bocskai elmesélte a történetet) a mulatozás és ivászat közepette saját szolgája ejtett olyannyira súlyos sebet, hogy egy hatalmas forradás maradt a szinte megcsonkított végtagon. Minthogy véletlen és nem kitervelt baleset történt, úgy döntött, nem bünteti meg az egyébként derék szolgát, de mert gyakran esett pillantása a kezére, sokszor jutott eszébe a dolog, és lelke bosszúra szomjazott. Így hát hívatta a szolgát,

14 Johann Jakob Rottal báró Murány kapitánya volt. Ő és felesége, Thurzó Mária százezer forintért vették zálogba Murány várát és uradalmát az 1600-as évek elején.

15 Kornis Boldizsár (1581 előtt–1610) erdélyi katolikus főnemes, Rákóczi Zsigmond fejedelem tanácsosa, Háromszék főkapitánya. 1604-ben a székelyek generálisa lett, és mint ilyen, parancsot kapott Belgioioso generálistól, hogy a székelyeket vezesse Bocskai ellen. Jóllehet erre nem került sor, mert a székelyek szétszózódtak, Kornis maga viszont a Habsburg táborhoz csatlakozott és Giorgio Basta seregében harcolt.

akinek nagy jóindulattal elmondta, nagyon is tisztában van azzal, hogy véletlenül ejtette rajta a sebet, és nem lenne méltányos, ha emiatt megbüntetné őt. Mivel azonban valahányszor ránéz a jobbára, annyiszor lángol fel lelkében a bosszúvágy, elintézi, hogy miután felmentette a szolgálat alól, a lehető legmesszebb kerüljön, nehogy veszélyben forogjon az élete, amikor ő megint lerészegedik a bortól. Amiért is, hogy Kornis ne jusson hasonló sorsra, igencsak hasznos, hogy jó messzire elkerülük egymást. Ami pedig a birtok- és vagyonvisszaadásokat illeti, miután Erdélyben helyreáll a béke, megfontolja majd, mennyire lehet azt a látszatot kelteni, hogy Fenségeitek közbenjárása adott kellő nyomatékot az ügynek.

Elérkezett immár november 29-e, amikor Illésházy ebédre hívott, ahol a beszélgetés folyamán előadta, hogy Dengeleghy¹⁶ azt mondta az országgyűlésen, ha a hajdúkat megfosztják a nekik adományozott jószágoktól, újabb felkelést fognak kirobbantani. Erre Illésházy állítólag nyilvánosan így válaszolt: „Ti, hajdúk és hajdúkapitányok, miután az egész országot megfosztottátok aranyától, bronzától, ezüstjétől, igavonó marhától, ökreitől, birkáitól, egyéb állataitól, a gazdaságok felszerelését felprédáltátok, mindenki vagyonát elzabráltátok, a nemesek, s mágnások vagyonát elvadult vágyatok kielégítésére használtátok, elvetemült szolgálatotok után még zsoldot is követeltek?” Alighogy befejezte mondandóját mindenfelől véget nem érő panaszok hangzottak el, hogy „a végsőkig elgyötört” hajdúk a városokban időző idegeneket szerte legyilkolásszák, családanyákat, hajadonokat gyaláznak meg. Soha még nem is hallottak arról, hogy bárhol rettenetesebb gazzetteket követtek volna el büntetlenül. A felbőszült nemesség nem sokat késlekedve messze a legnagyobb mérsárlásra készül, és teljességgel elképzelhetetlen, hogy Isten megtorlás nélkül hagyja az olyannyira kárhozatos kegyetlenkedéseket.

Az ebéd végeztével megérkezett egy bizonyos Újvári Miklós kapitány Némethy Gergely¹⁷ táborából, aki arról számolt be, hogy több mint húszezer¹⁸ török és tatár tört be Rákos¹⁹ felé. Ezeknek a jöttén megrémült, menekülni próbáló városlakók közül útközben hatezernél is többen elfogtak és visszavezettek a tatárok, a törökök pedig eladták őket. Ettől a hírtől felbátorodva lanyhábban fogtak neki a béketárgyalásoknak, jóllehet a híradás egy fogságba esett vallon beszámolója alapján később hamisnak bizonyult. Némethy Gergely ezen a betörésen felbuzdulva elfoglalta a Sárvárhoz közeli helyeket, és elhatározta, hogy ott fog áttelelni. Mikor pedig Illésházy megkérdezte, mi-

16 Dengeleghy Mihály (1560-as évek?–1612?) 1601-től hajdúkapitány, aki 1604-ben az elsőként csatlakozott Bocskaihoz. 1608-tól haláláig lippai főkapitány volt.

17 Némethy Gergely (?–1612) hajdúkapitány. A tizenöt éves háborúban tűnik fel 1603-ban, amikor az Erdélybe küldött sereggel először Székely Mózes ellen harcolt. Az álmoldi ütközet előtt Bocskai mellé állt Lippai Balázssal együtt és megszállta Felső-Magyarországot 1604-ben.

18 „20000 millia” szerepel tévesen a jelentésben.

19 Fertőrákos mezővárosa.

ért nyugtalanítják az országot betörésekkel a fegyverszünet idején, a már említett kapitány azt felelte, hogy Némethynek nincs tudomása a fegyverszünetről. Újvári²⁰ távozása után a gyűlés is feloszlott és visszatértem a szállásomra.

Elérkezett immár december 1-je, amikor is egyszer csak megjelent Ali pasa²¹ követe. Bocskainak átadott levelét 11 órakor Illésházy elhozta nekem, hogy olvassam el, és megengedte, hogy másolatot készítsek, amely az eredetivel együtt bemutatásra kerül.

Miután elolvastam a levelet, Illésházy a nemesi gyűlésre sietve jelezte, hogy aznap választ kapok [a rendektől], mert a töröknek is jól felfogott érdeke, hogy azok könnyebben elszánják magukat. Arról is beszámolt, hogy a török csapatok készen állnak, a kanizsai beglerbég²² harci készültségben, kizárólag Bocskai parancsaira várva késlekedik – mondta –, azért hogy lássák, megkössék-e a békét velünk, ha a németek nem akarnak súlyosabb károkat elszenvedni.

Illésházy távozása után, miközben a válaszra vártam, december 3-án, reggel nyolc óra tájt, Fenségeitek futára a lehető legjobbkor érkezett meg a levéllel, amit elolvastam, és fel is jegyeztem a teendőket. Miután meghallgatást kértem, délután Bocskaihoz mentem, és először is Fenségeitek nevében szóvá tettem, hogy Fenségeitek szíves-örömmel vette volna, ha az őt megillető engedelmességtől és Ófelsége, kegyelmes urunk iránti tisztelettől indítatva [Bocskai] követeket küld Fenségeitekhez, hogy azok ismertessék szándékait, és jelentsék be elhatározását, miszerint becsületes módon megköti a békét és megegyezési szövetségre lép. Amiért is Fenségeitek tudni óhajtja, mely napon indulnak és érkeznek Bécsbe azok, akiknek a megfelelő biztosítékot nyújtó levelet küldte. Ami pedig a Komáromban megkezdett tárgyalásokat illeti, semmi gyanakvásra okot adó dolog nem történt – mondtam –, hiszen soha sem a magyarok vesztén fáradoztunk.²³ Annak érdekében viszont, hogy ez mindenki előtt nyilvánvaló legyen, Fenségeitek engedélyezi, hogy Bocskai menlevelekkel rendelkező követei jelen legyenek a tárgyalásokon. Ahhoz azonban, hogy a törökkel való tárgyalások nagyobb biztonsággal és bátrabban folyhassanak, szerfölött kívánatos lenne, hogy a magyarok kiegyezzenek Ófelségével, kegyelmes urunkkal. Evégett javasolja Fenségeitek, hogy haladéktalanul küldjön követeket Bécsbe, akik nemcsak a fegyverszünetet, de a békét is megkötik, amely ügyön Fenségeitek atyailag fog fáradozni.

20 Újvári Miklós Bocskai hajdúkapitánya, főleg Alsó-Magyarországon tevékenykedett, Rhédey Ferenc hadoszlopában. 1607 után Buják kapitánya.

21 Kádizáde Ali pasa budai beglerbég. 1602 júliusának végétől budai pasa, 1604 augusztusának első harmadában letették. Még kétszer volt budai pasa: 1605. október–1609. november, valamint 1614. október–1616. december között.

22 A kanizsai beglerbég ekkortájt Szarhos Ibrahim pasa volt.

23 1605 novemberében Komáromban indultak újra a már korábban többször megszakított Habsburg-oszmán béketárgyalások.

Arra pedig, hogy Fenségeitek a Dunántúlra küldje csapatainak egy részét, Némethy Gergely szolgáltatót ürügyet, aki nem szüneteltette az Ófelsége fennhatósága alá tartozó területek elleni támadásokat. Amint majd úgy tűnik Bocskai leveleiből, hogy felhagy a pusztítással, Ófelsége serege is vissza fog vonulni.

Hogy a váradi püspököt,²⁴ továbbá Pezzen,²⁵ Pettinger foglyokat²⁶ elengedje, az neki is szándékában állt. Mint mondja, megállapodott Pezzen úrral, és megerősítette, hogy az már el is hagyta Váradot, mivel féltő volt, hogy a megadásról kényszerül tárgyalni.

Az értékes tárgyakkal együtt elfogott hajót kitartóan követeltem vissza, és ahhoz is ragaszkodtam, hogy büntessék meg a fegyverszünet megzavaróit, illetve adják vissza a lefoglalt dolgokat.

Végül hangsúlyoztam, a törökkel való fegyverszünet sértetlenségének megőrzése érdekében arról is elengedhetetlenül fontos gondoskodni, hogy a pasáktól megkapja a kezseleveleket.

Megfogadta, hogy mindezekről tanácskozni fognak, és másnap meglesz a válasz is. Mikor pedig a különféle témákat érintő beszélgetésünk a vége felé közeledett, megjegyezte, erősen vágyik arra, hogy az oldalára felkötött kardot, amit még otthon is kénytelen viselni, végre levehesse. Ezért is kell verejtek munkával elérnie, hogy az ország nyugalmat és békét kapjon, és ne pusztuljon el a mindennapos háborútól teljesen elnéptelenedve.

Azt feleltem erre, hogy Fenségeitek már csaknem egy évvel ezelőtt is ezt sürgette, de ezidáig a halogatások gátolták és akadályozták őt ebben. „Az viszont” – mondta – „soha nem fordulhatott volna elő, hogy a török mindent a saját uralma alá hajt, és minket is földön futóvá tesz. Ófelségének biztos az a meggyőződése, hogy ha nem kötjük meg a békét, Esztergomhoz hasonlóan Kassát is elveszítjük. Higgyc el viszont [Ófelsége], hogy a törökkel való békét úgy, ahogyan elkezdtük, soha nem tudjuk megkötni, mert a török velem és a magyarokkal ünnepélyes szövetségre lépett, ez pedig zavart fog okozni a megkezdett tárgyalásokban. Bármilyen csalétket vessen is be akár Ali pasa, vagy akárki más, csak azért teszi, hogy kipuhatolja Ófelsége szándékát, amiért is az egyenes úton kell előrehaladni. Amennyiben Ófelsége kegyelme és jósága révén felkarol engem, bizonyítom, hogy sem a spanyol, sem a francia, sem a német nem szolgálta hűségesebben,

24 Migazzi Miklós, Mikáci, Mícius (†1613 után) 1598–1613 között váradi címzetes püspök. Bocskai Kassán elfogatta, és a fejedelem kerekéi várában töltött fogságából csak a bécsi béke (1606) után szabadult. Ekkor száműzték, 1609-ben kapott kegyelmet.

25 Johann Baptist Pezzen (1567–1616), a császári sereg ezredese, az álmosdi csatában esett Bocskai fogságába.

26 Friderich Pettingert, a Kassa környékén teelő császári csapatok kapitányát 1605 januárjában fogták el a hajdúk.

üdvösebb módon és nagyobb haszonnal Őfelségét és az egész kereszténységet mind a törökverésben, mind a magyar béke megteremtésében.

Ami pedig azt a követelést illeti, hogy az erdélyiek esküvel kötelezzék magukat, hogy halálom esetén sem szakadnak el a koronától, afelől már intézkedtem, és mindenkit köteleztem, hogy tegye le az esküt a koronától való függésre. Amiért is kívánatos, hogy az eskü kötelme alatt a Királyság saját tagjaként fogadja be az erdélyieket, és egymással szövetséget alkotva tartsanak ki. Tudja meg Őfensége, hogy semmit sem kívánok forróbb óhajtással, mint hogy az ország és a korona számára minden kedvező véget érjen.

Mindenesetre kérem, Őfensége ne rója fel nekem, hogy az ország lakóinak jóváhagyása nélkül nem tudtam döntést hozni, minthogy nem állt hatalmamban, hogy a rendek mellőzésével bármiről is határozzak, hiszen az a megszegényítésüket jelentené, egyébként meg amúgy sem helyes lemondani a biztosról a bizonytalanért. Ha viszont kegyének sugarait Őfensége követünk révén bőségesebben ontja majd ránk, és a fegyverszünet megkötése után mindkét fél feloszlatja seregeit, a fegyverletételt követően már könnyen megindulna egy őszinte béketárgyalás, és ez számomra is remek lehetőség lenne, hogy magától a török szultántól tudakozódjam a békekötés felől, mert a vezírrrel és a pasákkal semmiben sem lehet biztonsággal megállapodni. Ez utóbbi már akár abból is könnyen sejthető, hogy a szultán azt akarta, hogy tartsam szemmel, mit csinál a vezír, követeimnek pedig ezt mondta: »azt akarom, hogy amikor Bocskai király követei közül egy tőlünk elmegy, egy másik lépjen az otthonomba, és így mindig ismerve egymás szándékát, egy csapásra mindent elrendezünk Magyarországon.«

Bárcsak Őfensége megbízna bennem, és próbára tenné megbízhatóságomat s hűséges szolgálatkészségemet. Rájönne, hogy mindig is én voltam a leglelkesebb híve, és a mások által elkövetett jogtalanságok sem tántorítottak el tőle. Erdélyt pedig annyira kifosztott állapotban és magára hagyottan ajánlják fel nekem, hogy Rákóczi azt írja, kénytelen mindent saját tulajdon lovaival intézni, egy jobbágy sem maradt erre.²⁷ Itt csak úgy tudnék megélni kíséretemmel együtt, és ennek Őfensége akár könnyen utána is nézhet, ha Rákóczinak évente 12.000 forintot és egyéb, a megélhetéshez szükséges dolgokat a rendelkezésére bocsájtom, és még így sem lesz tisztességes ellátása. Esedezve kérem hát az Őfelségeket, hogy ne kényszerítsenek méltánytalanságokra engem.

Azt Őfensége minden kétséget kizáróan higgye el, még ha a Felségek iránti hálából ezt véghez is akarnám vinni, katonáim ellenállnának, és inkább megölnének, amennyiben a szenvedéseik árán született hatalmat kizárólag Erdély miatt adnám vissza, és nem

27 Rákóczi Zsigmond (1544–1608), a későbbi erdélyi fejedelem (1607–1608). A fiskális perek áldozatainak egyikeként csatlakozott Bocskaihoz. 1605 szeptemberétől Bocskai megbízásából Erdély kormányzója és generálisa.

elégíteném meg őket. Ezért nem illendő, hogy Őfelsége méltánytalanságokra kényszerítsen engem.

Mindazonáltal, hogy Őfelsége mégis tisztában legyen a tisztelettemmel és odaadással, tudja meg, hogy az ország lakosainak az érdekekben tett követeléseinek én magam szabtam gátat, mert hogy egészen a Fátráig terjedő uralmat kértek nekem Őfelségétől. Minthogy ez a követelés számomra jogtalannak tűnt, meggyőztem őket, hogy tegyenek le róla, és mint igazságtalan követelést ki is szedtettem a fogalmazványból, mert igazságos fejedelmekhez igazságos dolgok illenek.” Ezen a ponton csalatkozik majd Illésházy úr, aki úgy vélte, csak a közügyek terén kell ragaszkodni a kívánt célhoz, a Bocskai személyét illető ügyek könnyedén lezárhatóak; ahogy azonban volt alkalmam megfigyelni, éppen a közügyekre vonatkozóan tudnak könnyebben sikert elérni, és nem a magán jellegűeknél.

Még a következő figyelemre méltó dolgot akartam itt megemlíteni. Mikor Bocskaihoz beléptem, ott találtam Balassa Zsigmondot,²⁸ Czobor Mihályt, Thurzó Kristófot²⁹ és Mágochyt, akiknek távozásakor [Bocskai] azt mondta: „tudtad, hogy arról beszéltem velük, amiről veled is? Azt akartam, hogy tisztában legyenek a magyarországi helyzettel, erről beszéltem velük.” Azt feleltem, hogy nem tudtam.

„Az erdélyieknek szóló jóvendölésemet is előadtam nekik, amit már nektek is elmondtam.” Azt jósolta, hogy a honosított nemesek elkülönülése miatt Erdély lesz a császárok következő zsákmánya, ha viszont egyesült erővel és szándékkal próbálunk segíteni magunkon, és közösen ápoljuk az egyetértés szent kötelékét, akkor még ezt az iszonyatos pusztulásba merült országot is meg fogjuk védeni és megoltalmazzuk majd. „De mert valóban azt látom, hogy több főúr pártoskodik és vagdalkozik gyűlésében, tartok attól, hogy az előrejelzésem a királyságra is vonatkozni fog, és az az idegen népek martalékává lesz.” „Ügyelnünk kell arra, hogy ezt elkerüljük, illetve elhárítsuk” – mondtam –, „kiváltképp mikor kiváló alkalom kínálkozik arra, hogy egyrészt megoltalmazzuk a királyságot, másrészt jogot formáljunk a szabadságra, csak éppen ne utasítsák vissza Őfelsége méltányos és tisztességes ajánlatait.” „Őfelsége viszont tudja meg” – felelte erre – „hogy ezt most meg fogom próbálni, mert ez azzal a reménnyel kecsegtet, hogy Őfelsége kegyes lesz hozzánk. Mert ha enged az emberek ezen jogos követeléseinek, az a császári jóindulat bizonyítékául szolgál majd, ha viszont elutasítja ezeket, az az örökös viszály és széthúzás jele lesz, amely nemcsak egyedül Magyarország bukását jelenti, de a szomszédos területeket is magával sodorja. Havasalföld, és bizony a Magyarországgal egyenrangú szövetségben lévő Erdély is, amennyiben nem jön létre

28 Balassa Zsigmond (1572–1623) királyi kamarás, Nógrád megye főispánja. A költő Balassi Bálint unokatestvére.

29 Thurzó Kristóf (1583–1614) szepesi és sárosi főispán.

a béke, a törökkel lépnek majd olyan szövetségre, hogy a tényleges védelemért cserébe bármely terület feldúlására is utasítsák őket, azt meg fogják támadni. Komáromot fogják először megszállni, ennek meghódítása után pedig a teljes keresztény világban elhárapózik a pusztítás. Amennyiben Őfelsége hajlandó felhasználni hűséges szolgálataimat, mérhetetlen jósága révén ezt elkerülheti.”

Miután ezt megbeszéltük, kérdezte, hallottam-e a Lengyelországból jött híreket, én válaszoltam, hogy nem. „Azt írják, hogy Lengyelországban a tatárok feldúlták Podólia nagy részét, 80 000 embert, köztük 3000 nemest hurcoltak el.” Mondtam, hogy ekkora tömeges pusztításról még nem hallottam. Mire ő: „ezeken az eseményeken gondolkodtam, amikor ugyanis találkoztam a vezírral, szóba kerültek a lengyelek, és eszembe jutott, hogy segítették a huszti várban lévőket.”³⁰ Elbeszélése szerint „a vezír azt mondta: »a tatárok kánja már hosszú ideje sürget, hogy adjak neki engedélyt Lengyelország feldúlására, amit, mihelyst Nándorfehérvárhoz értem, megadok neki,« ezért gyanítom, hogy igaz ez a dolog.” Hozzátette továbbá, hallotta, hogy a lengyel rendek 12 000 katonát küldtek Őfelsége kézfogója ellenére,³¹ és meg akarják tiltani a támadást, ami aligha valószínű, mivel nyilvánvaló, hogy a királyság mágnásai hatalmas pénzekkel járultak hozzá ehhez a házasságkötéshez.³² A megbeszélés után visszatértem a szállásomra.

Mikor december [...] napja elérkezett, Bocskai ismét hívatott és valamennyi tanácsosa, valamint a hozzá csatlakozott főurak jelenlétében felolvasta az egész királyság nevében írt fogalmazványt, és végül szolgálatainak felajánlása mellett átadta nekem a Fenségeteknek szóló levelet. Fenségetek leveléből kiemelve az utolsó cikkelyeket, azokra ily módon válaszolt: „Amit Őfensége minél hamarabb tudni kíván, tudniillik, hogy mely napon érkeznek követeim Bécsbe, a napot nem tudom megmondani, de semmi sem fogja akadályozni őket, csak küldjék el a menlevelet Nagyszombatba.

A törökkel való béketárgyalás a magyarok megbékítése előtt felesleges lenne, mert azt nem Ali pasa, hanem maga a szultán fogja elkezdni, ezért nem küldi el az embereit Komáromba.”

30 Huszt várát 1599-től Rudolf császár birtokolta, ezért 1605-ben Bocskai katonái körülzárták.

31 Rudolf már 1604 őszén megkísérelte III. Zsigmondot és a vele tartó katolikus lengyel mágnásokat Bocskai ellen fegyveres támadásra bírni, de a lengyel uralkodó osztály többsége, a török veszélyre hivatkozva, ezt megakadályozta. A lengyel fegyveres beavatkozás gondolatát azonban a Habsburg-udvar nem ejtette el, és egyes lengyel mágnások megkönyékezése mellett a spanyol és a pápai követek által is folytatta ez irányú kísérleteit. III. Zsigmond a Káthay Mihály vezette, 1605 júniusában Krakkóba érkező magyar követiséget sokáig fogadni sem akarta, s csak a nemesség kényszerítésére és török fenyegetésre szánta rá magát július közepén a magyar előterjesztés meghallgatására. A király nem tehetett egyebet, mint hogy ezúttal is megígérte a békeközvetítést, amiért azután szemrehányásokat is kapott Rudolftól, hogy nem utasította keményebben uralkodójuk iránti engedelmisségre a magyarokat.

32 III. Zsigmond lengyel király második felesége elhunyt hitvesének egyik húga, az akkor 17 éves Habsburg Konstancia, osztrák főhercegnő lett. Házasságkötésüket 1605. december 11-én tartották Varsóban.

A Dunántúllal, valamint azzal kapcsolatban, hogy Némethy Gergely tegye le a fegyvert és hagyjon fel ellenséges szándékaival, láttam, hogy [Bocskai] megint írt, át is olvastam a levelet, amelynek ez volt az értelme: „amikor már folynak a magyar néppel a békéltető tárgyalások, és azzal párhuzamosan az uralkodók is egyeztetnek, nagyon fontos, hogy a hadsereget, miután az felhagy minden fosztogatással, egyáltalán ne oszlasd fel, hanem a környező falvakban szállásoltasd el a télre. Mindeközben ügyelj arra, hogy meggondolatlanul ne tűnj el teljesen a fegyverszünet ideje alatt, mert jelenteni fogják neked, hogyan végződtek a tárgyalások, vagy hogy mi a teendő.”

A váradi püspököt Őfensége tiltakozására szíves-örömet elengedné, de a rendek, akik igen komoly méltánytalanságokat szenvedtek el tőle, továbbra is fogva tartják, márpedig nem áll jogában, hogy szembe szálljon az akarattal.

Az elrabolt hajó ügyében jóllehet semmi nem áll rajta, mégis gondja lesz rá, hogy az elkövetők méltó büntetést kapjanak.

Nem ígér semmit Fenségeteknek azzal kapcsolatban, hogy a törökök betartják-e a fegyverszünetet, mindenestre erősen fáradozik a tartós megbékélésen, hogy azok is megnyugodjanak.

Ami pedig a saját személyét érintő dolgokat illeti, azokról azt szeretné, hogy Illésházyt és kollégáját, Mladossevith Pétert tájékoztassák.³³

Miután tehát ez a válasz született a levélre, azt feleltem: „a jó Isten megnyugtat engem, hogy ez a hosszú tárgyalás az óhajtott módon végződik, emellett imádkozom, hogy az Őfelsége által felajánlott feltételeket hálás szívvel fogadják, és ne csabuljanak el a sokszor változékony szerencse kiszámíthatatlan kegyétől, nehogy éppen akkor csalódjanak, amikor azt hiszik, hogy a leginkább kedvez nekik a szerencse.”

December 5-én megint hívatott Bocskai, a menlevelekről tárgyalt velem, tudniillik hogy az Illésházy által számomra megjelölt formában küldjem el. Azt feleltem, hogy nem fog hiányozni abból semmi, csak Illésházy ne késlekedjen. Ő viszont megragadva jobbot az ablakhoz vont (ott volt ülőhely), tudakolva, hogy Fenségetek őszintén és becsületesen foglalkozik-e a békével. A válaszom az volt, hogy Fenségetek becsületesen jár el, és higgye el, hogy biztosan minden erejével a békekötésen fáradozik. Ő [ti. Bocskai] viszont, azt gyanítom, csak színleg tesz meg mindent, mert mintha még a halogatást is helyeselné.

Erre ő mély levegőt véve azt mondta: „Íme, a jobb kezemet tartod, amivel kezeskedem és szentül fogadom, sőt, a hitem által kötelezve esküszöm, hogy minden csalást és gonosz szándékot eltávoztatva kívánok békét kötni Őfenségével, és azért küldöm Illésházyt, hogy előadja Őfenségének minden szándékomat, és hogy kitérjen az összes,

33 A magyar rendek Illésházy Istvánt és Mladossevith Horváth Pétert küldték Bécsbe, hogy Mátyás főherceggel tárgyaljanak a korponai gyűlésen elfogadott 15 cikkelyről.

a tisztesség határain belül megvalósítható dologra, mert látom, hogy ebbe a felkelésbe Magyarország teljesen összeroppan és rövidesen a török birodalom alattvalója lesz. Ezért eljött az idő, hogy komolyan és nyílt lapokkal tárgyaljunk az ország megmeneküléséről és fennmaradásáról, amitől nemcsak Magyarország, de a szomszédos területek és Ófelsége országainak jóléte és gyarapodása is függ. Ezekről feltételenül számolj be Ófenségének és az Úr nevében indulj útnak.” Miután ily módon búcsút vettünk egymástól, haladéktalanul útnak indultam.

Már félúton jártam, mikor arról értesültem, hogy a hajdúk is gyűlést tartottak, ahol az a végzés született, ha nem kapják meg Bocskaitól tízhavi zsoldjukat, a [német]-római császárhoz fordulnak, hátha az szívesen élne a szolgálatukkal, és kéthavi zsoldot rögtön adna nekik, amiért cserébe megígérik, hogy még ezen a télen nemcsak Pestet, Földvár,³⁴ Adonyt, de más, a töröktől emelt erősséget mint Hevest, Szentmiklóst³⁵ is visszafoglalják és a tűz martalékká teszik. Bosszantja őket ugyanis, hogy a keresztényeket fosztogatják. Ha viszont Ófelsége is visszautasítaná őket, elfoglalnak egy dunai szigetet, hogy az erdélyi székelyekhez hasonlóan fegyverrel biztosítsák maguknak szabadságukat és ott emeljenek igazgassanak egy szabad települést. A hajdúk számát tizenkétezerre teszik.

De ki hisz nekik? Félő ugyanis, hogy miután megkapták a pénzt, vagy szétszélednek, vagy az ígéreteiket rajtunk teljesítik be, mert a hajdúk kiszámíthatatlanabbak a Fekete-tengernél is.³⁶ Néhányan közülük a török szultánnál teljesít majd katonai szolgálatot a perzsák ellen, amennyiben döntés születik a zsoldjukról, így viszont nem lévén biztos felügyeletük, miután feldúlták és kifosztották Magyarországot, már nem érdekli őket, melyik oldalra állnak, és így attól kell tartanunk, fékevesztett állapotukban saját hazájukra hoznak pusztulást.

Már épp elindultam Léváról, amikor megérkezett Korponáról Kolonitsch úr szolgálja, András deák, aki elmondta, hogy a távozásom után Bocskai előadta a rendeknek a javaslatokat,³⁷ amelyeket itt jónak láttam összefoglalni.

Először, hogy minden ház négy forint adót fizessen.

Másodszor, hogy biztosítsák ezer gyalogos és ugyanennyi lovas folyamatos eltartását.

Harmadszor, hogy gondoskodjanak mind a szultánhoz, mind a Birodalomba, mind pedig Fenségekhez, Bécsbe, rendelt követek költségeiről.

34 Dunaföldvár.

35 Törökszentmiklós.

36 Forgách megjegyzésében talán az a hagyomány jelenik meg, miszerint a Fekete-tenger (Pontus Euxinus, am. 'vendégszerető tenger') eredeti latin elnevezése Pontus Axenus, azaz 'barátságatlan tenger' volt. Vö. OVIDIUS, *Tristia*, 4. 4. 55.

37 Bocskai 1605. december 5-én ismertette a korponai templomban egybegyűlt rendek előtt a javaslatait a császárral való megegyezéshez nem tartozó ügyeket illetően.

Bocskai eme követeléseire valamennyien egyhangúlag azt kiabálták, hogy semmit sem adnak, mert éppen az ő megvadult katonái okozták a szerencsétlenséget, hogy a legnyomorultabb halálnemtől, az éhezéstől kell elpusztulniuk. Ezért egybehangzóan kérték, hogy kösse meg a békét Őfelségével, vigye el a katonáit a nyakukról, a törökkel szembeni kötelezettséget utasítsa vissza. Ha viszont kitart az elhatározása mellett, kijelentik, hogy nem tűrik tovább a katonák féktelenségét, sőt készek a végsőkig elmenni. Így hát a válság tetőfokán lelkiismeretüktől szorongatva ugyan ismételtetik, hogy bánják a történeteket, de azt sem tudják, hová forduljanak. Amiért is méltányos feltételek mellett nem fogják elutasítani a békét, csak Fenségeitek legyen egy kicsinykét kevésbé szelíd, és keményebben vádolja őket pártütéssel, így könnyebben ráállnak majd az igazságos békefeltételekre.

Ezek voltak azok a követi megbízatásom alatt történt események, Fenséges Herceg, amelyekről alázattal beszámolni kívántam. Kelt az ausztriai Bécsben, 1605. december 12-én.

Fenségeitek alázatos, örökké hű szolgája,

Forgách Zsigmond

Báthory Orsolya fordítása

Nr. 22.

Jelentés a katolikus egyház állapotáról

(1605–1606 fordulóján)

Ahogy címe is mutatja, a korábban Verancsics Faustus csanádi püspöknek tulajdonított, V. Pál pápának benyújtott emlékirat nem a Bocskai-felkelés értékelését tűzte ki céljául. Gyűjteményünkben mégis fontosnak tartottuk újbóli közzétételét, mert kitér az 1604–1605-ben lezajlott események ismertetésére is, és álláspontja markánsan különbözik a kötet többi katolikus szerzőjénél tapasztalhatótól. Noha a protestánsok mozgalmát a katolikus klerikus szerző természetesen az eretnekek térnyerésének tartja, ahogyan „a lázadó magyarok” pusztításait a szomszédos országokban is ebből vezeti le, a siker okait elsősorban a katolikus egyházi elit bűnös mulasztásaiban, pénz- és hatalomsóvárságában, valamint a világi és egyházi hivatalok együttes ellátásának összeférhetlenségében látja. Az újabb kutatások a szöveget a prágai Habsburg udvarban működő pápai nunciatura, a pápai hivatal állandó követségéhez kötik, amelynek köreiből az 1590-es évek óta rendszeresen születtek meg olyan reformtervezetek, amelyek a protestantizmus kihívásával szemben fellépni képes katolikus egyház megteremtését célozták. Nem véletlen, hogy a feltehetőleg 1605 végén (Esztergom október 3-i bevétele után), még Magyarországon keletkezett helyzetleírást tartalmazó jelentést követte a szerző egy másik, már Rómában íródott, majd a pápának 1606 májusában benyújtott írása is, amelyben a követendő stratégiát, az egyház megújulásának és az egyházfegyelem reformjának általa elképzelt lépéseit tárta V. Pál elé. Az itt közölt helyzetjelentés szerzője Giovanni Stefano Ferreri prágai nuncius köreiből kerülhetett ki, de írásának erőteljes főpapellessége és szókimondó jellege miatt alacsonyabb rangú papi személy lehe-

tett, aki – a frissen kinevezett nunciussal ellentétben – alapos helyismerettel és sokévi tapasztalattal rendelkezett a régióval és Magyarországgal kapcsolatban. A legújabb kutatás a savonai esperes, Sebastiano Lamberto Fornari személyében fedezett fel a fenti kritériumoknak megfelelő személyt, mivel ő 1593–1605 között, kivételesen sokáig szolgált auditorként a prágai nunciatúrán és megfordult Magyarországon is. Fornari korábbi jelentéseiben igen hasonló szellemben és stílusban írt Magyarországról, és talán az sem véletlen, hogy jelentése a cremonai püspök, korábbi prágai nuncius Cesare Specianónak a magyarországi katolikus egyház helyzetéről szóló 1593. évi emlékiratával is sok párhuzamot mutat, amelynek létrejöttében auditora, Fornari is szerepet játszhatott.

Az emlékirat egészen a 20. századig csak kéziratos formában, a vatikáni levéltárban volt megtalálható, korabeli terjesztéséről nem tudunk.

Magyarország püspökeinek mind ez ideig nemcsak az egyházi, hanem a politikai ügyek terén is a lehető legnagyobb tekintélyük volt a királyságban, bár az országot teljesen megfertőzte az eretnokség. A püspökök ugyanis helytartói, kancellári, tanácsosi kamaraelnöki, grófi, polgári és büntetőbírói és államtitkári tiszteket töltöttek be. Igaz ugyan, hogy voltak más, világi tanácsosok, bírák és elöljárók is, de ezek a főpapok tekintélye nélkül semmire se mentek.¹ E tekintélyt növelték a német tanácsosok, nem azért, mintha meg akarnák tisztelni az országot katolikus vallási buzgalmaért – hiszen a lakosság nagy része mindig vagy eretnek volt, vagy csak színleg katolikus, olyan, akit manapság *politicus*nak neveznek,² vagy pedig igazi machiavellista –, hanem azért, hogy mint az állam kreatúrái, alacsony vagy magas sorból kiemelve, a püspökök révén tetszésük szerint, saját anyagi hasznukra cselekedhessenek, megfosztván a lakosságot a hivatalok bevételeitől és a királyság más jövedelmeitől. Olyannyira, hogy az említett főpapok tekintélye a magyarok szemében igen nagy volt, de a német tanácsosok szemében semmit se számított. Ugyanis olyan ügyekben, amelyek valamelyest jelentősek voltak, senki se tartotta magát a magyar tanácsosok döntéseihez. A magyar titkárok vagy

1 A szerző magyarul nehezen visszaadható módon játszik az olasz *autorità* szó kettős jelentésével, hol „tekintély”, hol „hatalom, jogkörök” értelemben használva azt.

2 A *politicus* fogalma először a francia vallásháborúk idején terjedt el (*les politiques*), és azokat a mérsékelt katolikus politikacsinálókat jelölte, akik közvetíteni kívántak a két tábor között. Innen terjedt el szélesebb körben annak az álláspontnak a követőire, amely szerint az uralkodónak fontosabb kötelessége a világi béke biztosítása, mint alattvalói rákényszerítése az üdvözüléshez vezető helyes út követésére.

kancellárok sem írtak le mást, mint amit a németek diktáltak nekik, és – főként közügyekben – a bírák se mondtak ítéletet anélkül, hogy a németek ne módosították volna határozatukat. A helytartó³ is csak a németek szabta korlátok között gyakorolhatta hivatalát; és a magyarországi kamaraelnökök⁴ is csak akkor rendelkezhetek azzal a kevés bevétellel, amelyet kézhez vettek (ezek között sok egyházi javadalom volt), ha az udvari vagy ausztriai kamara előzőleg határozott róla. És az ausztriai kamara kezelte a bányákat és a királyság egyéb nagy összegű jövedelmeit, anélkül hogy a magyarok tudták volna, milyen ez a bevétel és mennyit tesz ki, vagy hogy mire fordítják, elég az hozzá, csak annyit tudtak róla, hogy kiviszik az országból.

Ez ellen a magyarok minden diétán hangosan tiltakoztak, és kérték régi szabadságjogaik helyreállítását; de semmire se mentek, mert az említett püspökök és főpapok, holott köteleességük lett volna, nem csatlakoztak hozzájuk, nagy részük ugyanis, kevés kivétellel – noha megtehetette volna, lelkiismereti kötelessége is lett volna –, nem akarván megsérteni a német nemzetet és kerülvén jóindulatának elvesztését, sőt állítólag a katolikus vallás befolyásának növelése érdekében, nem használta fel tekintélyét az említett szabadság helyreállítására, mivel *non pertinebat ad illos de ovibus* [nem volt fontos nekik a nyáj]. Tekintélyüket a főpapok inkább eszközként használták arra, hogy magasabb tisztségeket szerezzenek, fényűzően éljenek és vagyonokat halmozzanak fel. Nemigen törődtek vele, hogy püspököknek és atyának szólítsák őket, fontosabb volt nekik a helytartó és az elnök megszólítás; a bárókat magukhoz képest kevésre tartották, este és reggel lakmároztak, s mivel néhányukat kivéve köszvényben vagy más betegségben szenvedtek, hordszéken vitették magukat.

Most nem fogok beszélni arról, hogy mire vezet a falánkság, hiszen ez mindenki előtt nyilvánvaló, és nem lehetne szégyenkezés nélkül fölemlíteni. De egyet-mást el fogok mondani arról a törekvésükről, hogy minél több pénzt harácsoljanak össze, erre pedig – nem törődve a templomok kifosztásával és a szegények vagyonkájának kisajátításával – vagy azért szánták rá magukat, mert félték az éhhaláltól, s ezért saját belátásuk szerint elmenekültek az országból, vagy azért, mert az egyházi javakból saját fajzatukat és rokonaikat igyekeztek gazdaggá tenni, ám ezek közül sokan újra eretnekké lettek. Mindenki elképzelheti, mit műveltek a püspökök igazgatása alá rendelt papok, látván előljáróik példáját, hiszen a püspökök nem tartózkodván székhelyükön, nem tudták, mi mindent követnek el papjaik, vagy ha lelkiismeretük szemükre vetette is e cselekedeteiket, eltitkolták a megismert bűnöket. A püspökök tekintélye és politikai tevékenysége

3 A 16. század második felében Magyarországon – az egyetlen Nádasdy Tamás (1554–1562) kivételével – a nádori hivatal betöltetlen maradt, a király képviseletét helytartók látták el, egészen Illésházy István 1608. évi megválasztásáig. A helytartók túlnyomó többsége a főpapok közül került ki.

4 A 16. században az I. Ferdinánd által létrehozott Magyar Kamara elnökei egyetlen kivétellel mind főpapok voltak.

nemcsak afféle önkéntes kötöttséget jelentett, ami miatt nem utazhattak székhelyükre, nem láthatták el lelkipásztori hivatalukat és nem törődhetek papjaikkal és híveikkel, hanem – amint ők maguk bevallották – papi kötelességeik teljesítésében is megakadályozta őket. Vagyis nem olvastak breviáriumot, és az előírt időpontokban nem mondtak misét (ez alól egyesek felmentést kaptak), másrészt mindennek ellenére némelyiküknek több mint egy javadalma volt, s ez némelyikük egyházi személyével összeférhetetlen.

Ezért történt, hogy az eretnek prédikátorok elhagyott nyájra találván, amelynek pásztorai mással voltak elfoglalva, nemcsak az egyházmegyék félreeső területén, hanem a katolikus püspökök világi birtokain és székhelyein is mint éhes farkasok garázdálkodtak, s bár a püspökök saját erejükből elűzhették volna őket, nem éltek ezzel a lehetőséggel, pusztán azért, mert nem akarták megsérteni szomszédaikat. Világi tekintélyükkel, mint említettem, nemcsak hogy nem támogatták az egyházi igazságszolgáltatást, hanem tönkretették, s mint kamaraelnökök, a német kamara utasítása szerint harácsoltak, a legkisebb lelkiismeret-furdalás nélkül elzalogosították és eltékoztatták az egyház ingó és ingatlan vagyonát. Tekintélyük jóvoltából polgári és büntetőügyekben egyaránt ítéleztek, és minden aggályoskodás nélkül ítélték halálra embereket. S ami még rosszabb, néha vagy saját ellenszenvüktől indítatva, vagy azért, mert a kamara érdekei így kívánták, nemcsak egyszerű emberek életét oltották ki, javait kobozták el, hanem főurakét is, és hatalmas vagyonokat sajátítottak ki. Viszont sok szegénytől megtagadták a jogos, kiérdemelt fizetséget és visszatérítést, mert ezek nem tudták igazolni jogosultságukat.

Ezzel az igyekezettel és hűséggel azok iránt akarták hálájukat kimutatni, akiktől függöttek. Ám másrészt, mint a néma kutyák, félvén, hogy elvesztik a koncot, nem mertek ugatni, amikor az ausztriaiak nemcsak a királyság bevételeit herdálták el gonoszul, hanem hihetetlen elvetemültséggel megszenteltségtelenítették a püspökségeket, az apátságokat és az Isten templomait is. Amikor *iure patronatus* [főkegyúri joggal] felvértezve – amivel csak a király⁵ rendelkezik az összes templom tekintetében –, azzal az ürüggyel, hogy *bono titulo* [megfelelő jogcímen] a határ védelmére fordíthatják e javadalmakat *usque ad pacatiora tempora* [békésebb idők eljöveteleig], amelyeket beleegyezés [ti. az egyházé] nélkül a világi kapitányok és más eretnek tisztségviselők tudtával elfoglaltak (pedig a költségeket indokoltabb lett volna felosztani az ország minden része között), megyéspüspököket címzetes püspökké fokozták le, és valami más kisebb egyházi javadalommal vagy világi hivatallal kárpótolták őket. Más egyházi javakat olyan nagy összegért zalogosítottak el, hogy sohase lehet visszaváltani azokat, mégpedig eretnekeknek, akik elvetemültségükben a kolostorokat palotákká alakították át,

5 A kassai székesegyház elvétele után a katolikus fél és az udvar is azzal érvelt, hogy a patronátusi jog csak a királyt illeti, a városokat nem. Lásd erre a felső-magyarországi ellenreformációra vonatkozó szövegeket (nr. 1.).

a templomokat földig lerombolták vagy lóistállónak használták; a díszes miseruhákat asszonyaikra és lányaikra adták, a keresztek, kelyheket, ezüst és arany gyertyatartókat boroskupának és lószerszámnak használták. A szent szobrok orrát levágták, szemét kiszúrták. Igaz ugyan, hogy azok a templomok és kolostorok, amelyek a kincstár tisztviselőinek kezében maradtak, kisebb károkat szenvedtek el, ugyanis az ausztriaiak az épületekben ágyúkat, puskaport, golyóbisokát, köteleket, lisztet, gabonát és más élelmet tároltak, hogy ne kelljen újabb raktárak emelésére pénzt kiadniuk, és ahol még maradtak katolikus papok, megengedték nekik, hogy ott misézzenek.

Az egyházi javak megszenteltségének és eltérőtlésének révén a vallásgyakorlat igen nagy mértékben ellanyhult, s a klérus létszáma a három tartományban, Magyarországon, Erdélyben és Szlavóniában, beleértve minden püspököt, apátot, prépostot, kanonokot, plébánost és más papot, jezsuitát, valamennyi rendhez tartozó szerzetest, véleményem szerint most együttvéve nem több háromezernél,⁶ alsóbb rendbeli pedig úgyszólván egyáltalán nem akad, s ez a létszám kevés lenne egy közepes nagyságú olasz város esetében is.⁷ Ezeket a bajokat, mondom, a derék prelátusok elhallgatják, sőt mentéseket hoznak fel rájuk, s az alájuk rendelt papok mindegyikén áruznak velük, olyannyira, hogy el lehet mondani róluk: *si videbas furem, currebas cum eo* [ha tolvajt láttál, együtt futottál vele].

Végül is nemrégiben tekintélyüket felhasználva fegyverrel és vérontással próbáltak visszaszerezni néhány templomot, amelyet elődeik nemtörődömsége révén az eretnekek már régebben elfoglaltak, és hirtelen kényszeríteni akarták a született eretnekeket, hogy hallgassanak katolikus prédikációt. Nem tudom, miféle jóra való buzgalom vezérelte a katolikus főpapokat, ami korábban nem volt rájuk jellemző (ezt egyéb cselekedeteikből megítélhetjük). Azt sem tudom, miféle megfontolás vezethette őket e véres harc megkezdésére az eretnekek ellen akkor, amikor sajnos el voltunk foglalva egy ellenséggel; ráadásul ebben a királyságban egy katolikusra ezer eretnek jut, sőt maguk a katonák, a németek éppúgy, mint a magyarok, akiknek kényszerrel kellene az eretnekeket visszatéríteni, többé-kevésbé eretnekek. A főpapok egyáltalán nem gondoltak rá, hogy hivatásuk ennek éppen az ellenkezőjét parancsolja nekik, és nem a harcos Sault kelle-

6 Giovanni Stefano Ferreri prágai nuncius 1605. november 7-én a pápai Államtitkárság részére eljuttatott, korábban II. Rudolfnak is megküldött memoranduma szintén 300 katolikus világi papot és püspököt említ Magyarországgal kapcsolatban. Ez a motívum sejteti, hogy a szöveg szerzője Ferreri köreiből származik, noha az kizárható, hogy maga a nuncius lenne a szerző.

7 A 17. század elejéről Pázmány Péter, illetve Dallos Miklós győri püspök tollából szintén ismerünk a pápának beadott leírásokat a magyarországi katolicizmus válságos helyzetéről. Ők is hosszasan sorolják a hívek létszámára vonatkozó pesszimista becsléseiket, illetve a klérus káderhiányából fakadó aggasztó jeleket, ám az ebben a szövegben rajzolt kép mindkettejükén túltesz borúlátásával.

ne utánozniuk, hanem inkább Pált, aki mindig türelmesen prédikált.⁸ És a püspököknek *gladio spiritus* [a lélek kardja által] és tiszta életük révén a világ világosságának és a föld sójának kellene lenniük, és nem volna szabad gonosz viselkedésükkel szent hitünk ócsárlására készíteni némelyeket. A háborúskodás miatt nemcsak az eretnekek makacsolták meg magukat hitetlenségükben, hanem sok katolikus is összezavarodott, buzgalmuk lanyhult. Olyannyira, hogy az országnak talán jobb lenne, ha inkább egyáltalán nem volnának katolikus püspökei és papjai, mint hogy olyanok, amilyenek. Ugyanis ha az emberek nem ismernék őket, talán nagyobb tisztelettel viseltetnének irántuk.

Milyen eredménnyel járt hát a főpapok jóra való buzgalma és bölcsessége? Íme láthatjuk. Fellázították az összes rendet önmaguk, az ország természetes uralkodója⁹ és a katolikus vallás ellen. Módot adtak az iszonyatos vérontásra, sok-sok ezer ártatlan lélek, ifjak, öregek, gyerekek, asszonyok, lányok, nemesek és jobbágyok elvesztésére, akiket szinte ingyen adtak el a hitetleneknek, s közben a keresztény tartományok elpusztultak, a pogányok pedig ujjongtak. A főpapok azt idézték elő, hogy az eretnekek, akik ez ideig békésen meghunyászkodtak, most hirtelen felemelték a szavukat, törvényeket szabtak a császárnak, megcsorbították a katolikus püspökök rosszul érvényesített tekintélyét, és ezzel, ami a katolikus vallás és az egyházi igazságszolgáltatás befolyásának visszaszerzését illeti, utódaik előtt is szinte bezárult a kapu.¹⁰ Pedig a püspökök célját mostanáig pusztán az ország alkotmánya alapján könnyűszerrel el lehetett volna érn.

Csupán az Isten irgalmas és csodálatos akarata akadályozta meg, hogy a Magyarországon támadt eretnek tűz és düh a környező országokban is lángot vessen (holott azok is tele vannak gyúanyaggal), és bajt okozzon a kereszténység többi részének. Egyesek már követeléseket támasztottak arra – sőt, a császárhoz küldött követeik révén ki is esközltek –, amit ők a lelkiismeret szabadságának neveznek, de ami tulajdonképpen nem egyéb, mint az igaz vallás elnyomása.¹¹ És a lázadó magyarok annyira felhevültek, hogy szinte belső kényszert éreztek arra, hogy *ad redimendam vexationem* [a zaklatás elhárítása végett] – nem látván semmi útjukban álló akadályt – szövetkezzenek a törökökkel és tatárokkal, és mélyen benyomultak a katolikus vidékekre, kegyetlenül gyilkoltak és raboltak, hogy a lakosságot uralmuk alá hajtsák és hitükre térítsék át.¹²

8 Pál apostol eredetileg Saul néven a keresztények harcos üldözője volt, amíg Jézus meg nem jelent neki a damaszkuszi úton.

9 Rudolf (1552–1612) 1576 és 1608 között magyar király, 1576 és 1612 között német-római császár.

10 Az 1606-ban megkötött bécsi béke nemcsak a három keresztény felekezet hitgyakorlási szabadságát írta elő, de kizárta a főpapokat a kamaraelnöki hivatal ellátásából is. Az ezekkel kapcsolatos követelések már Bocskai első békejavaslatában, 1605 késő nyarán szerepeltek.

11 Noha számos Habsburg tartományban állt fenn egyre élesedő konfliktus a rekatolizációt erőltető udvar és a túlnyomórészt protestáns rendek között, a vallásszabadság kiterjesztésére konkrét intézkedéseket utóbbiaknak majd csak 1608-ban, a Mátyás főherceg trónra helyezésére szerveződő konföderáció tevékenységével párhuzamosan sikerül kicsikarniuk.

12 A szerző az 1605 késő tavaszán, illetve nyarán lezajlott morvaországi, alsó-ausztriai és stájerországi betöréseket találja így.

Annak pedig, hogy a püspökök ilyen túlzásokat követtek el, és rosszul érvényesítették tekintélyüket, az az oka, hogy látták: senki sem ügyel rájuk, senki sem vizsgálja felül cselekedeteiket, nem törődik velük. Ugyanis szinte sohasem kerültek apostoli nunciosok vagy vizitátorok elé, akik Magyarországot felkeresték volna, és személyesen utánanézték volna, mit csinálnak a magyar főpapok, szemükre vetették volna hibáikat, valamiféleképpen hasznos rendelkezéseket hoztak volna, vagy jelentést tettek volna az apostoli szentszéknek, mégpedig annak érdekében, hogy nagyobb tekintéllyel, bölcsen, alapos megfontolással és alkalmas intézkedésekkel hol ezt, hol azt a bajt küszöböljék ki. Hiszen nincs olyan szilárd és tökéletes rend, amelyet ne kellene gyakorolnia javítani és felújítani. Szerintem – bár sokan nem értenek egyet velem – az egész magyar egyházi szervezet felújítását célszerűen és eredményesen meg lehetne kísérelni és véghez lehetne vinni a most dúló háború alatt,¹³ amelynek folytatásához a püspökök szüntelenül nagy segítséget kérnek és kapnak az apostoli szentszéktől. Ugyanis teljesen biztos, hogy egyfelől Őszentsége atyai intelmeinek hatására, másfelől a józan belátás révén, továbbá azért, hogy ne veszítsék el az említett segítséget, az illetékesek méltóztatnának visszaadni az egyháznak a püspöki és egyéb javadalmakat, *saltem* [legalább] azokat, amelyek a Kamara kezében vannak, és amelyeket nem zálogosítottak el. Vagy pedig ha azzal mentegetőznének, hogy a mostani háború miatt szükségük van az említett javadalmakra, legalább annyit megígérnének, hogy a háború után visszaadják őket. Ezt még könnyebben el lehetne érni, ha a püspökök nem bonyolódnának bele annyira a világi hivatalok és tisztségek ügyeibe, legalábbis azoktól tartanák távol magukat, amelyek méltatlanok rangjukhoz és hivatásukhoz. És ha azok, akik nemcsak címzetes püspökök a törökök miatt (tehát még megvan az egyházmegyéjük és székhelyük), az isteni parancshoz híven fölkeresnék és gondoznák nyájukat; papjaikkal együtt az apostoli szentszék hozzásegítené őket a megújuláshoz, és amint ez kötelező is, minden egyházi ügyben az apostoli szentszéktől függenének.

Mindezt és még sok mást most azzal a módszerrel, amelyet javasoltam, igen könnyen és biztosan el lehetne érni. Sőt mindezen felül azt is kijelentem: az eretnek magyarok, ha megfelelő módon rábeszélhetnénk őket, diétáikról követeket küldenének Rómába, vagy legalább esdeklő levelekben kérnék Őszentsége segítségét, hogy a már nekik juttatott javadalmakat megtarthassák, és ily módon nagyobb jóindulattal viseltetnének a katolikusok iránt. De úgy vélem, mindezt még senki sem hánytavetette meg elméjében, ugyanis mind az egyházi, mind a világi személyek figyelmét teljesen leköti a török részről fenyegető világi veszedelem, és mindenki azzal foglalatkosodik, hogy pénzt, katonát, fegyvert és felszerelést teremtsen elő a védekezéshez, remélvén, hogy a törököt, amennyire csak lehet, végső romlásba tudja dönteni. És nem veszik észre, hogy

13 Ti. az oszmánok elleni tizenöt éves háború, amelyet majd 1606. november 11-én zár le a szitvatoroki béke.

bűneink hozták ránk a háborút, hogy a háború az Isten ostora, ami ellen nemigen lehet védekezni, és nagyon nehéz ellenszegülni az Úr ösztökéjének. Ám legelőször a baj gyökerét kellene kitépni, kiszabadulni az átok súlya alól, vagyis visszaadni az egyház javait, felújítani az Isten tiszteletét, megjavítani a papságot, érvényesíteni az igazságot; és ha ily módon lecsendesítettük az Isten haragját, bizalommal folyamodhatunk külső segítőeszközökhöz.

Emlékezzünk csak vissza, hogyan bánt az Isten Izrael népével, amikor az eltávolodott parancsolataitól, és hogyan bánt vele akkor, amikor visszatért hozzájuk; és milyen büntetéssel sújtotta Heliódóroszt, amiért nem is a szent templom javait, hanem csupán másoknak a templomban őrzött kegyajándékait próbálta eltulajdonítani.¹⁴ Hiszen íme, tapasztalatból tudhatjuk, milyen eredménnyel járt a nagy hadi készülődés, az iszonyatos vérontás, sok-sok millióra rúgó összegek elköltése, számos keresztény falu elpusztítása. Miután a keresztények oly sok győzelmet arattak, temérdek ellenséget megöltek, elfoglalták Erdélyt, Havasalföldet, és Moldvát, Székesfehérvárt, Pestet, Esztergomot és más várakat, mindazt, amit körülbelül tizenkét év alatt szereztek, majdnem tizenkét hónap alatt elvesztették.¹⁵ És mennyi beszéd, terv és tanács bizonyult hiábavalónak, *quia non est sapientia, non est consilium contra Dominum*,¹⁶ és semmit sem ér a fegyver és a ló annak, akik mellett nem áll ott az Úr; így járnak azok, akik homokra, nem pedig sziklára építenek. Most már csak azokat a gyógymódokat kell megtalálnunk, amelyekkel jelenlegi helyzetünkön javíthatunk. Tudom, hogy az érintettek a leghatásosabb és legsürgősebb teendők számát esetleg túlzottnak tartják; mindenesetre, ha felszólítanak rá, én is el fogom mondani azt a keveset, amit tudok. Ezt már a mostani pusztítás előtt jónéhány évvel megkíséreltem, de nem sikerült eredményt elérnem.

Zsámboky Zoltán fordítása

14 A bibliai történet szerint (2Makk 3,1–34) IV. Szeleukosz szír király utasítására tanácsosa, Heliódórosz megpróbálta elragadni a jeruzsálemi templomban őrzött kincseket, de a szentélyben angyalok állták útját és csak Oniász főpap közbenjárására térhetett vissza az életbe.

15 Esztergomot 1543-as átadása után a keresztény seregek 1595-ben foglalták vissza, de 1605. október 3-án ismét az oszmánok ellenőrzése alá került. A szintén 1543-ban török kézre kerülő Székesfehérvárt 1594-ben bevették a keresztény seregek, de 1602-ben az oszmán seregek visszafoglalták. Pest 1604-ben esett el. 1594-ben az Erdélyi Fejedelemség a Habsburgok oldalára állt, Moldvával és Havasalfölddel együtt (bár a vajdaságok közül hosszabb távon csak az utóbbi uralkodói esküsznek hűséget Rudolfnak is). Sok viszontagság után Erdély 1605 során csúszott ki a Habsburg adminisztráció kezéből. A szöveg által említett tizenkét éves intervallum inkább szimbolikus, ahogyan a tizenkét hónapos időtartam is csak nagyságrendileg pontos.

16 „Nincs olyan bölcsesség, [...] nincs olyan tanács, amely megáll az Úr színe előtt.” Péld 21,30.

Nr. 23.

Francesco Bernardino Magni levele Justus Lipsiushoz és vitája a *Mercurius Gallobelgicus* című kiadvánnyal

(1606. január 13.)

Giovanni Giacomo Belgioioso titkára, Francesco Bernardo Magni 1606 elején szükségesnek találta, hogy vitába szálljon a *Mercurius Gallobelgicus* című 1605-ös kiadványnak a magyarországi eseményekről szóló narratívájával. A nyugat-európai közvélemény alakításában fontos szerepet játszó periodikum félévente jelent meg, a frankfurti vásárokhöz kötődően. Az 1605 tavaszi (VI/1.) könyvben a szerkesztő, a danzigi Gotthard Arthus még láthatóan a németföldi sajtóban szokásos módon, politikai és anyagi érdekek mentén ítéli meg a közép-európai konfliktus szereplőinek cselekedeteit. Az őszi vásárra megjelent kötethez (VI/2.) azonban már nyilvánvalóan rendelkezésére álltak magyarországi források is: Magni feltételezése szerint Bocskaitól és Kassáról kaphatott információkat, de mivel narratívája sokkal többet foglalkozik a másik négy felső-magyarországi szabad királyi városnak a császár pártjára való visszatérésével, még valószínűbb, hogy Eperjestől, Lőcséről, Bártfáról vagy Kisszebenből juthattak a kezéhez részletesebb beszámolók. Mindenesetre a narratíva határozott koncepcióváltást tükröz: a Bocskai-felkelés fő okaként az erőszakos katolizáló térítést jelöli meg, így – annak ellenére, hogy számos olyan tény is közöl, amelyek rossz fényt vetnek a felkelés résztvevőire – a vallási türelmetlenséget megtestesítő Belgioiosóval szemben óhatatlanul is Bocskai és a magyarok felé tereli az olvasóközönség (legalábbis a protestáns olvasók) rokonszenvét. Ebben a kötetben a *Mercurius* elbeszélésének fő alakja a császári oldalon már nem is a felső-magyarországi főkapitány, hanem Giorgio Basta – ám az tény, hogy végül mégis Belgioiosót jelö-

li meg Felső- és Alsó-Magyarország lángba borítójaként, indokolja, miért érezte Magni szükségét a válasz megírásának. Annál is inkább, mert a *Mercurius* sorozatának propagandaértéke felmérhetetlenül nagy volt, a benne közölt dokumentumok és azok értékelése számos kortörténeti munka forrásanyagát alkotta a későbbiekben.

A Habsburg területeken épp ebben az időszakban nagy karriert befutó itáliai család sarjaként Belgioioso titkárának szegődő Magni öt pontban előlegezi meg később részletesen megírandó cáfolatát, amelyek között természetesen szerepel Bocskai régóta érlelt árulásának vádja, mérhetetlen hatalmi ambíciói; ott van a magyar nemesség örökös békétlenkedése, a legitim uralkodói hatalomnak való ellenszegülése, a kassaiak vallási türelmetlensége (eszerint Belgioioso csak az eredeti, igazságos állapotokat állította helyre), s főként és mindenek előtt a minden oldalról nyersen megmutatkozó anyagi érdekek. Az irat tendenciája teljességgel egybevág Belgioioso saját jelentéseinek (nr. 7.) alaptételével, miszerint a magyarországi lázadás mögött nem vallási okok húzódnak, azok csak az anyagi és hatalmi érdekek leplezését szolgálják.

Magni eredeti terve az lett volna, hogy az iratot latin és olasz nyelven is eljuttatják Justus Lipsiushoz, aki a maga csatornáin terjesztve azt ellensúlyozni tudta volna a *Mercurius* által okozott károkat az európai közvélemény előtt. Belgioioso titkára azonban csak a kísérletig jutott. Pozitív visszajelzést bizonyára nem kapott, hiszen akkor elkészítette volna a bevezető után a teljes olasz nyelvű apológiát, majd ennek latin változatát is. A fiasónak oka lehetett a titkár gondatlan stílusa, kapkodó szerkesztési hibái, üres fenyegetőzésbe forduló iróniája. Olykor magának is nyilvánvalóan ellentmond: a kísérőlevélben azt állítja, az olasz beszámolót még Prágába érkezte előtt írta – magából az olasz szövegből viszont kiderül, hogy nem írhatta sem Kassán (ahol hónapokig élt a hajdúktól rettegvé), sem Semptén, Thurzó Szaniszló „vendégeként”, ahol pedig egyszerűen nem jutott papírhoz. Számunkra mégis értékes, számos részletet közlő, a történeteket személyes élmény alapján „alulnézetből” is bemutató forrás.

Magni műveltsége korszerű, argumentációját racionális újsztoikus politikai nyelven adja elő. Talán túlzás az az állítása, hogy az európai újsztoicizmus atyjának minden könyvét birtokolta volna, de tény, hogy már 1604-ben kapcsolatot keresett a híres konvertita filozófussal, és az alapműveket (a *De constantiá*t és a *Politicá*t) jól ismerte. Olasz nyelvű emlékiratában a magyar lázadás legfőbb mozgatórugójaként a szenvedélyt (jelsül: a féktelen szabadságvágyat) jelölte meg, amely a szabad királyválasztás

jogához való ragaszkodással az állam létét sodorta veszélybe, a vallásszabadságra való törekvéssel pedig Bocskai valójában a kereszténység árulójává lett, az oszmán terjeszkedés érdekeit mozdította elő. Mint láttuk, a Belgioioso titkára által tervezett publicisztikai vállalkozás nem valósult meg (a kéziratban maradt levelek eredeti nyelvű kiadása a közeljövőben várható). A levél jelentősége azonban messze túlmutat önmagán: világosan és hitelt érdemlően tanúskodik róla, hogy a sok éven át Németalföldön szolgáló Belgioioso személyesen is ismerte Justus Lipsiust, amit a Bocskai körül forgó magyar sztoikusok egyike sem mondhatott el magáról (Rimayt és Bocatiust is beleértve). Mindazonáltal: eszmetörténeti szempontból a nyugati nyilvánosság figyelméért csatázó ellenségek szellemi hátszágában éppen ez, az újsztoikus politikai filozófia volt a közös elem.

A Mercurius Gallobelgicus beszámolója a magyarországi eseményekről
VI/1. könyv

Miután Bethlen Gábort Erdélyből kiverték, Belgioioso – akit Giorgio Basta parancsnokhelyettesnek hagyott hátra Erdélyben – mivel úgy vélte, most hogy már minden elcsendesült és békés lesz, csapataival az esztergomi ostromban a török ellen harcoló Giorgio Bastához vonult, és biztosította őt a segítségéről.¹ Ám akkor egy váratlan hadmozdulattal újból fellángolt a felkelés: egy bizonyos Bocskai István hatalmas sereget gyűjtve nemcsak erdélyi fejedelemnek tette meg magát, de minden erejével és hűségével a szultánt segítette Erdély megszállásában.² Annak érdekében hát, hogy

- 1 A híradás több ponton is téves. A későbbi fejedelem, Bethlen Gábor (1580–1629) már 1603-ban, Székely Mózes bukásakor elhagyta Erdélyt, 1604-ben a többi erdélyi menekülttel együtt Temesvár környékén táborozott és onnan folytatta diplomáciai útkeresését. Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófia (1565–1626) Erdélyben nem töltött be parancsnoki feladatokat, felső-magyarországi főkapitány volt 1603–1604-ben. 1604 őszén nem vonult Esztergom alá Giorgio Bastához (az itáliai albán származású császári hadvezér 1601 és 1604 között Erdély kormányzója volt, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött); csak ezt tervezte, de a Bocskai-felkelés megakadályozta ebben.
- 2 1604 őszén az oszmánok valóban kinevezték Bocskait erdélyi fejedelemnek és magyar királynak: az erről szóló, I. Ahmed szultán nevében kiállított okmányt a magyarországi hadak főparancsoka, Lala Mehmed pasa nagyvezír juttatta el hozzá 1604 november–december folyamán. Ezzel párhuzamosan a Fényes Portáról is érkezett hozzá Hadzsi Hüszejn *kapudzsi basi* (főajtónálló), aki 1604. november 20-án a szultán által küldött karddal övezte fel Bocskait, valamint zászlót és lovat adott át neki. Er-

még idejében elnyomja ezeket a zavargásokat, Belgioioso Rottwitzot és Pethe Lászlót³ magához véve ezer lovassal Várad felé vonult, és miután a Váradtól két mérföldnyire lévő Adorján várához ért, levelet küldött Pezzennek,⁴ meghagyva neki, hogy hozzon hat zászlónyi gyalogost Rakamazról. Ehhez jött még a váradiak négy zászlaja, továbbá a sziléziai lovas csapatok, amelyeket minthogy Schneckenhaus a betegsége miatt nem tudott vezetni, Dampierre gróf hajdúival együtt jelentek meg.⁵ [Pezzen] a neki kijelölt helyre vonult, és az ágyúkat valamint a hadfelszereléseket is négy nap alatt az Adorjántól egy mérföldnyire lévő helyre vitette.⁶

Dampierre hajdúi viszont átpártoltak Bocskaihoz, minél fogva, amikor mindkét oldalról csatarendbe fejlődtek volna, átálltak Bocskai háromezer hajdújához, és mindenünnen körülvéve a német gyalogságot és a sziléziai lovasságot nekik esnek, ütök-vágják őket, és bár a németek az elejétől kezdve keményen ellenálltak, mégis a hajdúk vitték el a pálmát, övék lett a győzelem, mert amazok nem tudták tovább használni a mozsarakat a puskapor és az ágyúgolyók megfogyatkozása miatt. Sok kiváló katona veszett oda ebben az ütközetben. Pezzen és a szintén megsebesült Lippai Balázs⁷ is fogságba estek. Amikor Pezzen parancsnokhelyettese egy jól erődített helyről sokáig védte magát, és úgy látszott, hogy egy tapodtat sem hajlandó elmenni onnan, amíg a szabad eltávozásban meg nem állapodnak, Bocskai ugyan megígérte neki, hogy biztonságban elvonulhatnak a katonái, de nem állta a szavát, és őt is, és mindazokat, aki vele előjöttek, lekasztoltatta. A sziléziai lovasság az utolsó szálíg kitartóan küzdött, Belgioioso viszont elérve Váradot megmenekült a haláltól.

Bocskai az ütközetet követően elküldve néhány zászlót a szerdárnak,⁸ sokat kérkedett ezzel a győzelmével, ismételte, hogy hatezernél többet vágta le, így elérte annál, hogy a szultán nevében Erdély jövőbeli fejedelmének nevezzék ki. Az viszont figyelmeztette, serényen fáradozzon azon, hogy Erdélyben mindent a hatalma alá hajt-

délyben mindazonáltal ebben az időszakban nem voltak Bocskait és az oszmánokat támogató hadműveletek. Lásd Bocskai levelét az erdélyi rendeknek (nr. 5.).

- 3 Melchior von Rottwitz (†1606) ezredes, a sziléziai lovasság parancsnoka; Hethesi Pethe László (†1617) ekkoriban kassai vicekapitány, 1606-ban bárói címet kap és magyar királyi tanácsosnak is kinevezik. A Bocskai-felkelés előtörténetében fontos szerepet játszó hethesi Pethe Márton címzetes kalocsai érsek és királyi helytartó öccse.
- 4 Johann Baptist Pezzen (1567–1616), a császári sereg ezredese.
- 5 Hans von Schneckenhaus és Henri Duval Dampierre gróf (1580–1620) egyaránt a császári sereg fő-tisztjei a tizenöt éves háborúban.
- 6 Az itt következő eseményvázlat számos helyen kiegészíti Belgioioso jelentését, a részben arra építkező császári körlevelet, illetve Rottwitz kommentárjait (nr. 7., 8., 10.).
- 7 Lippai Balázs (†1605) hajdúkapitány, a Bocskai mellé álló hajdúk egyik vezetője, később a fejedelem megölette.
- 8 1604-ben a magyarországi oszmán csapatok főparancsnoka (*szerdár*) Lala Mehmed pasa nagyvezír volt.

son, ígéretet téve, hogy pénz és katona bőven a rendelkezésére fog állni, valamint hogy rövid időn belül háromezer tatárt küld segítségül. Csakugyan roppant véres volt ez a csata, amely éjjel egy órától délelőtt tizenegyig tartott, és senki sem tudja biztosan, hogy hányan veszték oda, mivel némelyek a közeli erdőben rejtőztek el, némelyek pedig más módon menekültek meg a haláltól. A mieink által hátrahagyott ágyúkat Bocskai eleinte nem akarta elmozdítani a helyükről, és amikor figyelmeztették, hogy gondoskodjon azok Debrecenbe szállításáról, azt válaszolta, hogy más zsákmányt is ott fog bevárni, így azokat nem lesz oly könnyű elszállíttatni máshová. Pezzen mellett két szerzetes volt, akiket miszlikbe vágta, őt magát pedig vasilincsbe verve Debrecenbe vitték, hogy a hátán szerzett veszélyes seb bekötözése után meggyógyuljon.

Egyébiránt Lippai Balázst, aki Pezzenhez hasonlóan sebesülten fogságba esett, Bocskai később kapitányhelyettessé nevezte ki és megparancsolta, hogy nyilvánosan hirdessék ki: aki vallásában védelmet kíván kapni, az jelentkezzen nála név szerint, és kapni fog havonta öt tallér zsoldot. Ezt hallván hatalmas sokaság gyűlt össze nála, úgy-hogy rövid időn belül tízezerre rúgott a hajdúk száma, miután egy egyszerű emberekből álló tömeg csatlakozott hozzájuk, de csaknem az összes nemes is összesereglett nála, és kölcsönösen esküt tettek, hogy a császár ellen nem fognak fegyvert, és így nem kedveznek a töröknek, hanem kizárólag a vallást akarják védelmezni.

Erőben és számban ily módon csodásan megszorodva a hajdúk csaknem minden átkelőhelyet elfoglaltak, a kardjukat villogtatva követelték a városoktól, hogy adják meg magukat, és miután meghallották, hogy Belgioioso Váradról megérkezett Kassához, ahol a feleségét hagyta, de a polgárok nem engedték be a városba, a feleségét pedig kipenderítették onnan, nos, ekkor a roppant nagy haddal elfoglalták a várost, és a nekik tett esküre kényszerítették azt. Miután a település őrizetére ott hagyott német katonákat mind elengedték a császári megbízottakkal együtt (kivéve Migazzi püspököt és Zalatnaky Györgyöt, akik a kamarai ügyeket intézték)⁹ és nyomorultul lekaszabolták mindazokat, akik vallásuk megváltoztatásával ismét a katolikusokhoz pártoltak át, az összes templomot visszafoglalták, a papokat és pápista egyháziakat kizavarták a városból, valamint arra készültek, ha Belgioiosót elcsípnék, kíméletlenül megtorolnák a mindenféle ármánykodását. Miután ezek így estek, a vezír, hogy Konstantinápolyba visszatérve a szultán kegyeibe férközhessen, és elkerülje a tartomány nem megfelelő igazgatásának gyanúját,¹⁰ mielőtt a három török–tatár hadtesttel teljesen távozott vol-

9 Migazzi Miklós, Mikáci, Micatius (†1613 után) 1598–1613 között váradi címzetes püspök. Bocskai Kassán elfogatta, és a fejedelem kereki várában töltött fogságából csak a bécsi béke (1606) után szabadult. Ekkor száműzték, 1609-ben kapott kegyelmet. A „Josephus Gandusius” néven említett második személy azonosítása kétséges, a kontextus alapján Zalatnaky György (†1605) pécsi püspökről van szó.

10 Lala Mehmed pasa nagyvezírnek valójában nem volt feladata a tartomány igazgatása, ő a magyarországi hadmozdulatok irányításáért volt felelős.

na, Bocskainak átengedte az ütközetben szerzett zászlókat, ugyanakkor Pezzent és a többi nemes foglyot, akiket a szultánnak szándékozott felajánlani, magával vitte.

VI/2. könyv

Magyarország igen sanyarú helyzetéről az előző könyvben kezdtünk el beszélni, Megyesek szerint egy hirtelen és veszélyes, Magyarországot elpártoltató vallásügyi változtatás szolgáltatta az okot ezekre a nyomorúságokra. Mikor ugyanis tavaly a pozsonyi országgyűlésen a püspökök és egyházi előljárók, a magyarországi előkelők rendjeinek előzetes tudta nélkül egy, az ágostai valláshoz csatlakozottak Magyarországból, megégetéssel vagy örökös száműzetéssel való kiirtásáról szóló törvénycikket hirdettek ki,¹¹ a királyság rendjei mindjárt a nádor pecsétje alatt ünnepélyesen tiltakozva,¹² nyilvánosan megerősítették: ha a vallásgyakorlás miatt zaklatás érné őket, ténylegesen be fogják bizonyítani, hogy erény virágzik a szenvedésből.¹³ Ezt az óvást a gálszécsi gyűlésen megismételték,¹⁴ minthogy Belgioioso elfoglalván a Kassán lévő templomaikat, még azt sem akarta engedélyezni a polgároknak, hogy otthonaikban prédikációt hallgassanak vagy felolvassanak a Szentírásból.¹⁵

A rendek ezen tiltakozása azonban egyáltalán nem hatotta meg Belgioiosót: visszatérte után rátette a kezét a kassaiak falvaira, szöleire, malmaira, rétjeire és földjeire, a szántóföldeket is magának követelte. Emellett azt sem akarta engedélyezni, hogy az elhunytakat a városban, a kolostor mellett temessék el, s mivel Bocskaitól épp nem sikerült néhányezer koronányi kölcsönt szereznie, később megparancsolta katonáinak, hogy dúlják fel annak két várát,¹⁶ és rabolják el minden vagyontárgyát. Így hát Bocskai haragra lobbánva nyilvánosan kihirdettette, hogy azoknak a hajdúknak, akik a zsoldjába akarnak szegődni, négy tallért fizet havonta és mindent szabad prédára enged. Ezt hallván, hatezer, Belgioioso zsoldjában álló hajdú azonnal átpártolt Bocskaihoz, s mi-

11 Az 1604. évi országgyűlés végzéseihez utólagosan betoldott XXII. cikkely. Teljes szövegét lásd a sziléziai rendeknek írott levélben (nr. 15.).

12 A rendek mielőtt széteszlottak volna, 1604. április 8-án Istvánffy Miklós nádori helytartónál óvást nyújtottak be. Ekkor Magyarországnak nem volt nádora, funkcióit Pethe Márton királyi helytartó (1602–1605) látta el.

13 A Horatius által (*Sat.* 1.10.36–37) dagályossága miatt csúfolt Marcus Furius Bibaculus (Kr. e. 100 k. – ?) római költőtől származó verssor („Incescunt animi, virescit vulnere virtus”) részlete, amely a protestáns rendek 1604. április 3-i, Mátyás főherceghez intézett folyamodványában olvasható.

14 1604. szeptember 8-án, a Zemplén megyei Gálszécsen összeült Felső-Magyarország rendjeinek gyűlése, hogy meghallgassa Rudolf király és császár parancsait.

15 Lásd például Michael Lippart esetét antológiánk *Hűsz artikus Belgioioso hatalmaskodásairól* című szövegében (nr. 6.).

16 Szentjobbot és Kerekit.

vel számuk napról napra gyarapodott, valamint a sziléziai és más katonák is biztonságban érezték magukat, miután rájuk támadtak, négyezer különféle nemzetiségű katonát vágtak le.¹⁷ Maga Belgioioso pedig háromszáz lovassal együtt Várad felé menekült, és amíg a hajdúkat lefoglalta a zsákmány felosztása, addig a Tisza folyón átkelve kereste a visszavonulást. Miután Kassát elhagyta és Eperjes városát elkerülte,¹⁸ a Thurzó¹⁹ birtokában lévő Szepesvárba vette be magát, amely várat nem sokkal azután igen szoros ostrommal zárták körbe a hajdúk. És nem egykönnyen oldották volna fel ostromzárat, amíg át nem adják nekik Belgioiosót, hacsak Giorgio Basta nem közelített volna Kassa felé a csapataival; így a kényszer vitte rá őket, hogy visszatérjenek Bocskaihoz.

Azután tehát, hogy Felső-Magyarország a teljes területével együtt, leginkább az öt szabad királyi város, nevezetesen Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Szeben, végveszélybe került, oly módon hogy a felkelők váratlanul, hirtelen áradáshoz hasonlóan ellepve elfoglalták azokat (elsősorban Kassát, amit a főkapitány hivatalból véd, és nem kellett, mint például Eperjes esetében, elvonulnia onnan), annak érdekében, hogy erre a bajra valami gyógyírt alkalmazzanak, és idejében elébe menjenek a felkelők próbálkozásainak, megérkezett Giorgio Basta a császári csapatokkal, hogy támadásai révén megvédje ezeket a városokat és visszaállítsa az egykori méltóságukat és nyugalmaikat. A mondott városokba küldték Georg Friedrich von Hohenlohét, Johann Christoph von Puchheimet és Melchior von Rottwitzot,²⁰ hogy átadják a Császári Felség köszönetét és az eddig történelemért jutalmat ajánljanak nekik, megtoldva azzal baráti figyelmeztetéssel, hogy ne lankadjon a császár iránti engedelmességük és hűségük, de határozottan tartsanak ki abban. Így hát a négy város, Eperjes, Lőcse, Bártfa és Szeben (mivel Kassa védelmét már Bocskai megerősítette) a felajánlott kegyet nemhogy szívesen elfogadta, de lelkes odaadással köszönték meg a császárnak az irántuk viseltetett atyai jóindulatot.²¹

Giorgio Basta említett követei Eperjes városától, amelyben egyszersmind a többi város követi is jelen voltak, választ kérnek, hogy mit mondjanak Giorgio Bastának, mit szándékoznak tenni, megtoldva egy ígérettel, miszerint gondjuk lesz rá, hogy ne bánják meg a császár iránti hűségükben és engedelmességükben való kitartást. Azt felelik erre, hogy a császár iránti hűségben és engedelmességben, ahogy azelőtt is, rendületlenül

17 Az álmosd-díószegi csatában 1604. október 15-én.

18 Valójában sem Kassa, sem Eperjes nem engedte be a visszavonuló Barbianót.

19 Thurzó Kristóf (1583–1614) szepesi és sárosi főispán. 1604 őszén még menedéket adott Barbianónak, 1605 elején azonban ő is csatlakozott Bocskaihoz.

20 A tizenöt éves háború császári főtisztjei: Georg Friedrich von Hohenlohe-Neuenstein-Weikersheim gróf (1569–1645), Johann Christoph II. von Puchheim (1578–1619) és a már korábbiakban is szerepelt Melchior von Rottwitz (†1606).

21 Eperjes nem fogadta be Bastát, hanem tanácskozáásra hívta meg Lőcsét, Szebent és Bártfát. A négy szabad királyi város elhatározta, hogy szerződésre lép a császári hadvezérrel, aki a városok jogainak, kiváltságainak és vallásszabadságuk tiszteletben tartását esküvel fogadta.

kitartanak, s amilyük csak van, szívesen a rendelkezésére bocsájtják, mindazonáltal az az alázatos kérésük, hogy a következő cikkelyeket hagyják jóvá és sértetlenül őrizték meg mindenkor.

Először, hogy a császár és utódai engedélyezzék nekik a győzhetetlen V. Károly császárnak 1530-ban Augsburgban bemutatott ágostai hitvallás és vallás szabad gyakorlását. Továbbá, hogy Giorgio Basta ezt ne csak a saját nevében erősítse meg írásban, de eszközöljön ki a császártól egy törvényes jóváhagyást, nehogy a szabad vallásgyakorlásuk megtartását illetően azután bármiben is kételkedniük kelljen. Harmadszor, hogy a régi előjogaik és kiváltságaik, amelyeket már sok éve élveznek, sértetlenül megmaradjanak és ezen egyedülálló engedelmességük miatt, amennyire lehet, tovább gyarapodjanak. Negyedszer, hogy elpártolásukról – mert nyilvánvalóan ekkora erővel szemben nem tudtak védekezni, segítséget pedig nem kaphattak, így egy időre átálltak a felkelők pártjára – a császár ne tegyen említést mindenkor, hanem ígérje meg, hogy kegyesen mindennel megadományozza ezeket a városokat. Ötödször, mivel sokak vagyona esne áldozatul és minden jószáguk elveszne a felkelők támadásai miatt, ezután kímélje a városokat és óvja meg őket a külső kellemetlenségektől és zaklatásoktól. Hatodszor, minthogy pedig mindig fenyegeti a falaikat és a nyakukon van az ellenség, a császár atyai jóindulattal karolva fel ezeket a városokat, saját seregét küldve oda védje és oltalmazza meg őket. Hetedszer, mivel ezen városok kimerültek az elhúzódó háborúban és csaknem már ínségre jutottak, azt a kegyet adja meg a császár, hogy ne kelljen táboroztatniuk és ellátniuk a katonaságot; segítséget ígértek mindazonáltal abban, hogy minden, ami az élelmezéshez szükséges, méltányos és elviselhető áron álljon rendelkezésére a katonaságnak. Nyolcadszor, a kassai és a többi szövetséges városért közbenjárva kérték, hogy – mivel a felkelők azokat heves támadással nagyon gyorsan lepték el, egyebet nem tehettek, mint hogy elfogadják azok hatalmát – amint kegyelemért esdekelnek, adja meg azt nekik, ne akarja megtagadni tőlük.

A városok ezen előterjesztését Giorgio Basta azonnal el is fogadta, és a következő levéllel tanúsította, hogy azt akarja, azok érvényesek és szilárdak legyenek.

„Mi, Giorgio Basta, a huszti vár grófja és Máramaros főispánja, a Szent Császári és Királyi Felség tanácsosa, Erdély kormányzója, és magyarországi főhadparancsnok-helyettes, ezen nyílt levéllel adjuk mindenki tudtára, miután a négy szabad királyi város Felső-Magyarországon, nevezetesen Eperjes, Lőcse, Bártfa és Szeben a felkelőktől legyőzve, a végső szükségstől hajtva, valamiképpen az ő oldalukhoz fordult és állt át, hogy immár azonban készségesen elfogadták a császár általunk felajánlott kegyét, és szóban, valamint írásban megerősített esküt tettek, hogy Császári és Királyi Felségtől, legkegyelmesebb császáruktól, királyuktól és

természetes uruktól ezután semmilyen okból nem pártolnak el, de minden helyzetben ragaszkodni akarnak hozzá, alázatos könyörgéssel kérik pedig, hogy a fentebb említett cikkelyeket nemcsak a magunk nevében fogadjuk el és erősítsük meg, hanem buzgón fáradozzunk azon, hogy a Császári és Királyi Felség is elfogadja, különleges előjoggal megerősítse és jóváhagyja. Mivel a császártól nekünk engedélyezett teljhatalmunknál fogva mindezeket a cikkelyeket elfogadottnak és érvényesnek tekintjük, szorgalmasan azon leszünk, hogy örökre érvényben maradjanak, és soha senki semmit ne kíséreljen meg azokkal szemben. Megengedjük és a biztosnál is biztosabban megígérjük, hogy a Császári és Királyi Felség nagy jóindulattal helyesli, elismeri és mindegyik város számára különleges előjoggal helyben hagyja azokat, amelyek teljesülésére ezt, a pecsétünkkel ellátott levelet saját kezűleg aláírtuk.”

Egyébként ezeknek a cikkelyeknek a császárnál történő jóváhagyása végett Giorgio Basta, Hohenlohe gróf és Kolonitsch²² egy közös levélben léptek fel Őfelségénél, és mivel késett a válasz, Basta bízta a városokat, hogy ők maguk sürgessék azt. Mert semmi kétsége sem volt afelől, hogy ők is alátámasztják a császárhoz szóló levélben írottakat, sőt a császár a Bastától, Hohenlohétól és Kolonitsch-tól Őfelségének szóló levélből (a benne foglalt a kérelemmel és cikkelyekkel, amelyeknek jóváhagyását kéri a városok) felismeri és átlátja, hogy nemcsak az említett négy város, hanem az az egész régió micsoda szorult helyzetbe került a felkelők miatt, akik a nem várt, hirtelen támadással, fosztogatásokkal, égetésekkel, rablásokkal és gyilkosságokkal veszélyessé váltak. Ezért úgy véli, elég okuk van arra, hogy ennek a területnek a megvédése érdekében a császár katonai hatalmáért és védelméért könyörögjenek és előadják nyomorúságukat. Mint-hogy pedig Giorgio Basta révén remény lett arra, hogy megtapasztalják a császár atyai jóindulatát, továbbá mivel hatalmas és kimondhatatlan veszélyt jelent a késlekedés, és minthogy a kincstár kiürülésével csaknem ínségre jutván még saját követeket sem küldhetnek a császári udvarba, hogy megkapják a választ a kérelmükre és a jóváhagyást az átküldött cikkelyekre, Istenre és az utolsó ítéletre kéri, hogy ne csak az engedelmes-ségükre és a császár iránti, az utolsó lehetetükig állhatatosan kitartó hűségükre, hanem a Giorgio Basta, Hohenlohe gróf és Kolonitsch értük való, megbízható közbenjárására való tekintettel is a császár adja meg az óhajtott választ és erősítse meg a cikkelyeket a lehető leghamarabb. Meg vannak győződve arról, hogy a terület könnyű és gyors visszazszerzéséhez, valamint a többi város – amelyek a végszükségben Belgioiosótól nem kapván segítséget, nem tehetnek mást, mint hogy a felkelők parancsának engednek –

22 Seyfried Kolonitsch (1572–1624) 1604 óta bányavidéki főkapitány.

a császár iránti hűségre és engedelmességre való visszafordításához nem maradt más eszköz ezen jószándékon és az irántuk való atyai jóindulaton kívül.

Eközben miután a Császári Felség felajánlotta a kegyelmet minden városnak és nemesnek Magyarországon, Giorgio Basta Eperjes városában tartózkodva hiába várta napról napra azok engedelmességre való visszatérését; azért hogy semmit se kifogásolhassanak benne, de a Császár jóindulatát illetően mindenkit inkább megerősítsen és mindegyiket megszabadítsa a félelemtől, az alábbi levelet címezte a nemesekhez és a többi rendhez.²³

„Mi, Giorgio Basta, a huszti vár grófja és Máramaros főispánja, Sult²⁴ birtokosa, aransarkantyús lovag, a szent Császári és Királyi Felség tanácsosa, Erdély kormányzója, és magyarországi főhadparancsnok-helyettes mindenkinék egyetemleg és egyenként üdvözlötünket és jóindulatunk ajánlását küldjük. Midőn ebben az oly viharos helyzetben a hajdúk által váratlanul kirobbantott felkelés révén némelyek a mágnások és a nemesek közül, itt, a felső-magyarországi részeken, részint saját elhatározásukból, részint kényszerből Őfelségétől elpártolnának és a felkelőkhöz csatlakoznának, mi Császári és Királyi Őfelsége nevében, akiről tudjuk, hogy ama egyedülálló módon vele született kegyességből és az alattvalói iránti jóságból szívesen megbocsájt és kíméletet akar gyakorolni, a mondott Őfelsége által nekünk engedélyezett igen széles körű, illetve teljhatalmunknál fogva a valamennyi rendhez címzett nyílt levélben jószándékúan engedélyeztük mindegyikőjüknek a vétségeik megbocsátását és elnézését, illetve biztatuk őket, hogy térjenek észhez és tanúsítsák ismét a régi engedelmességet Őfelsége iránt, csatlakozzanak hozzánk. Biztosítottuk őket, hogy sem életükben, sem tisztükben, javaikban, előjogaikban, kiváltságaikban és vallásukban nem fenyegetheti őket veszély. Miután azonban ezidáig senki sem adván hitelt ennek az egész írásnak, senki sem jelent meg előttünk, hogy újból felajánlja hűségét Császári és Királyi Őfelségének, ezért úgy gondoltuk, hogy ismét és fokozottabban kell keresnünk őket, jóindulatúan és barátsággal bátorítva őket, hogy mától számítva tizenkét napon belül ők maguk személyesen akár itt, akár ott, ahol majd tudomásuk szerint tartózkodunk, nyilvánítsák ki a Szent Császári és Királyi Felség iránti kötelező engedelmisségüket. Mi ismételten, szent és sérthetetlen módon, a közbenjárásunk révén megígérjük és kezeskedünk érte, hogy mindenki-

23 Basta kegyelmi kiáltványa a felsőmagyarországi rendekhez (Eperjes, 1605. január 14.) más forrásból is ismert.

24 Basta az 1590-es években kapta a királytól a flandriai Sult birtokát, a spanyol lovagi címmel együtt.

nek, bármilyen módon is követett el bűnt Őfelségével szemben, minden vétséget elengedünk, valamint mindenkit, ahogyan arra ígéretet tettünk, úgy személyében, mind tisztében, javaiban, vallásában, előjogaiban és kiváltságaiban, Őfelsége immár kézhez kapott jóváhagyó irata szerint, sértetlenül és csorbítatlanul megőrizünk. Ha valaki a mondott napig nem tud megjelenni, de kielégítő és valószínű indokai vannak, azt igazolt hiányszámlának fogjuk tekinteni. Ha viszont várakozásunk ellenére valaki makacsságtól vezérelve vagy meggondolatlanságában, felmentő figyelmeztetésünket semmibe véve, elutasítja, hogy megjelenjen a kijelölt határidőre, azon örökre rajta marad a hűtlenség szégyenbélyege, az ilyen esetekben szokásos büntetéssel sújtjuk, eljárunk vele szemben, és azt akarjuk, hogy minden, a Szent Császári és Királyi Felség és Őfelsége által, illetve általunk és a többi főkapitány által engedélyezett dolog, amely az oltalmára van és az épségét szolgálja veszítse hatályát, szűnjön meg, váljon semmissé. Ezenfelül Isten, Őfelsége és a teljes kereszténység előtt tanúsítjuk, hogy innentől kezdve nem kívánjuk bűnnek tekinteni sem ama vérontással kapcsolatos, sem pedig az innentől fogva bekövetkező egyéb károkat és bajokat illető dolgokat, hanem ezeket joggal hárítjuk majd át azokra, akik gondatlanul vagy makacs módon okot adtak arra. Ez az, amit mindenkinek a tudtára akartuk adni.”

Báthory Orsolya fordítása

Francesco Bernardino Magni levele Lipsiushoz (Prága, 1606. január 13.)

A levelet, melyet a mellékletben olvashatsz, már korábban, a magyar felkelés előtt megírtam, mikor még Kassán voltam, legkegyesebb uram, Giovanni Giacomo Barbiano gróf pedig a hadszíntéren tartózkodott, azért, hogy hírt adjak neked az irántad és nagy neved iránti alázatos tiszteletemről. Mégis vártam elküldésével a nevezett gróf visszatértéig, akit a németek diószegi veresége után a zendülés vezetőjéhez, Bocskaihoz csatlakozott kassai polgárok nem engedtek vissza a városba, nekem pedig nem tették lehetővé, hogy távozzak, így hát akarva-nem akarva ebben a városban kellett maradnom, nem fogolyként, de szabadságomtól mégis hónapokra megfosztva. Kevés hiányzott hozzá, hogy belepusztuljak a búskomor életuntságba, ám végül az Isten, aki soha nem hagyja el híveit, mégis épségben elvezérelt Bécsig. Prágába azonban már arra érkeztem, hogy uram testvérét, a hozzám legkegyesebb Francesco gróftól Hermann

Christof von Russwurm megölette a neki dolgozó bérgyilkos csapattal, akik közül négyet azután vele együtt a legsúlyosabb büntetéssel sújtottak.²⁵ Közben uramnak nem kevés bosszúságot okozott a magyarok felkelése, ám végül mégis dicsérettel és a legnagyobb tisztességgel tisztázta őt a császár végzése, melynek másolatát elküldöm, együtt a Russwurm elleni halálos ítéletet elrendelő császári dekrétum kivonatával. Midőn elmondtam uramnak döntésemet, hogy nem csupán Bocskai felkeléséről, hanem más nemeselek s főként a kassai polgárok lázadásáról szándékozom írni, mégpedig azért, hogy a történetek valósága világosabban álljon a világ előtt, s nyilvánosságra kerülve elhallgattassa a különböző, sokak által terjesztett és az igazsággal homlokegyenest ellenkező híreszteléseket, Giovanni Giacomo gróf rábólintott. Annál is inkább, mert hozzá is eljutott a Gottardus Arthusius Dantiscanus által 1605-ben közreadott *Mercurius Gallobelgicus* elbeszélése, amely Bocskai titkárainak és a kassai polgároknak a leveleit felhozva, sok hazugságot hordott össze; mindezt a legvilágosabban bebizonyítom majd.

Midőn tehát említettem ugyanezen Giovanni Giacomo grófnak ama elhatározásomat, hogy beszámolómat olasz és latin változatban is elküldjem neked, melyeket megismervén, írásaidban a számodra leginkább igaznak tűnő változatot terjeszthetnéd – ő dicsérte szándékomat, mondván, hogy legkedvesebb barátai közé tartozol, akivel többször személyesen is beszélt. Szavai még erősebben lángra lobbantották bennem a vágyat, hogy tudásommal szolgálatot tehessek. Olasz nyelvű beszámolómmal immár készen áll, ám eddig nem kezdtem bele a latinba, lévén hogy betegségtől sújtott uram eddig nem tudta a saját írásának másolatát rendelkezésemre bocsájtani, hogy bele tudnám belőle a magaméba dolgozni mindazt, ami távollétemben a hadszíntéren történt. Szeretném ezt oly módon megerősíteni az igazsággal, hogy ne cáfolhassa meg senki sem.

Időközben pedig, ameddig mindezt véghez nem viszem, nem tudom megállni, hogy ne köszöntsem azt a Justus Lipsiust, akinek szinte minden munkáját megszereztem, köztük az hallei istenszülő szűz csodáiról szólót,²⁶ amit valahányszor olvasok, mindig könnyekre fakaszt. Őszinte szemérem tesz elfogódottá, hiszen mérhetetlen tudatlanságomban is jól látom, hogy levelem sem nem olasz, sem nem igazán latin; s noha nincs oka szégyenkezni, mindazonáltal méltatlannak tűnik ily nagy férfiúhoz, a világ fényességéhez. Mégis, az a nem túl körmönfont gondolat jutott eszembe, hogy miután levelemet hozzád intéztem, akiről másokhoz hasonlóan én sem tudom eldönteni, vajon isteni lény vagy ember vagy-e, nincs azon csodálkozni való, hogy levelem félúton van a latin és az olasz között. Mit számít ugyanis, hogy emelkedett stílusban, vagy mint

25 Hermann Christof, Russwurm grófia (1565 k.–1605) a tizenöt éves háború császári hadvezére volt, 1602–1603-ban Buda sikertelen ostromát ő irányította. Mivel bűnrészesnek találták Francesco Barbiano meggyilkolásában, 1605. november 29-én Prágában kivégezték.

26 Justus Lipsius *Diva Virgo Hallensis: Beneficia eius et miracula fide atque ordine descripta* (Antwerpen, 1604) című munkájában írt a hallei Szűz Mária-szoborhoz kapcsolódó csodákról.

mondják, darabos okoskodással adok hangot az irántad való legnagyobb ragaszkodásomnak? Abban is felfedezni vélem a neved iránti áhítatos tiszteletemet, hogy tudom, semmit sem tudok, s elismerem, nem arra törekszem, hogy a napnak fényességet adjak, hanem hogy sugaraid melegéből és világosságából elfogjak egy keveset. Éljen boldogul, és tarts meg mindig jó emlékezetedben.

Prágában, január 13-án, legodaadóbb híved,

a milánói Franciscus Bernardinus Magnus

A jeles és kiváló férfiúnak, Justus Lipsiusnak, a hatalmas spanyol király történetírójának és a leuveni iskola professzorának, az én tiszteletre méltó uramnak, Leuvenben.

Melléklet a Justus Lipsiushoz írott levélhez

Egy ideje már kötelességemnek tartottam, hogy írjak Bocskai István és a többi magyar és erdélyi nemes és főrend lázadásáról, amiben a kassai polgárok is részt vettek a bíróval és a felesküdtött magisztrátussal együtt, lévén hogy szinte minden eseménynél jelen voltam, ezért nem szorultam mások – főként nem az érdekelt és részrehajló felek – tudósításaira, akik oktalanságukat mentve egymásnak is ellentmondanak, s akiktől félrevezetve a danzigi Gotthard Arthus a maga összefoglaló *Mercurius Gallobelgicus*ában a Bocskai és a kassaiak által küldött jelentések és iratok alapján oly sok hazugságot hordott össze, különösképpen Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja ellen munkája hatodik részének második kötetében, az 1604-ben és 1605-ben történt események elbeszélése során.²⁷ Könnyű felismerni, hogy ugyanazokról a hazugságokról van szó, amelyeket Bocskai máshova is szerteküldött, hamisítást hamisításra halmozva. Nézzük akár azokat a hamis leveleket, amelyek segítségével – a magyarok által Lippai Balázsnak nevezett Biasio di Lippa közreműködésével – rávette Dampierre gróf ezredének hajdúit a veszedelmes zendülésre és árulásra, amit azok el is követtek; vagy azt a másik hasonlót, amit az áruló Lippai Balázs előtt lobogtatott meg arról, hogy noha a fejedelmek nem bíznak az árulóknak és nem szenvedhetik őket maguk előtt, az árulást magát mégis óhajtják; vagy éppen azokat, amiket a kassaiak küldtek neki – a szerző megbízott ezekben, azt gondolta, hogy hűséges beszámoló, nem pedig ürügyet kereső mentegetőzések.

Magam jól emlékszem arra, amikor ezeket összeszerkesztették, ezért nem akarom a teljes felelősséget Arthusra hárítani, mert képtelen vagyok elhinni, hogy mindezeket

27 A Magni által vitatott „hazugságok” egy része még a hatodik rész első kötetében szerepel.

leírta volna, ha tudja, hogy forrásai nem az igazat tartalmazzák. Sem a Császári Felség és a Szent Római Egyház ellen lázadók kedvéért, sem pedig a világ minden kincséért nem akarthatta az igazságnak ellentmondva megsérteni Belgioioso gróf urat, vagy bárki más, akár alacsonyabb rangú személyt, hiszen egy ilyen kiváló és felkészült írónak, mint ő, nem is juthat eszébe oly alantasság, hogy hamisan belemarjon valakibe, s fel sem ötlhet benne más, mint becsületes szándék. Ellenkezőleg, biztosra veszem, hogy azt gondolta, minden pontosan úgy igaz, ahogyan azt ő jóhiszeműen leírta. Mindazonáltal ez nem garancia arra, hogy tollából ne származhattak volna hamis állítások a nevezett gróf úr kárára; remélem ugyanakkor, hogy megismervén az igazságot, már csak saját tisztessége érdekében is ki fogja javítani a históriát, nyilvánosságra hozza, ki vezet-e félre, és a méltó megvetésben részesíti, amire szüksége is lesz *Mercurius*a védelmében, hogy elkerülje a sommás helyreigazítást.

Az igazság pedig az, hogy a lázadást minden törvényes alap nélkül tervelték ki, hangozták össze és hajtották végre; jóllehet igaz az is, amit Arnold Klapmeier írt le *Az államok titkairól* szóló értekezése első könyve 14. fejezetének vége felé, nevezetesen hogy a magyarok sokkal előbb adnák magukat a védnökségnek álcázott török járom alá, mintsem hogy elveszítsék (vagy hagyják, hogy elvegyék tőlük) a jogot a szabad királyválasztásra.²⁸ Így cselekedtek az 1604-es pozsonyi országgyűlés végzése közé került törvény miatt, amely visszaállította országukban az egyetemes római hitet:²⁹ felkeltek és fellázdak az általuk is jogszerűen elismert, törvényes és természetes királyuk, a Császári Felség, a jószágos és kegyes úr és uralkodó ellen.³⁰ Zsoldba fogadott katonáik, a hajdúk, kegyetlenül léptek fel a szegény németek s különösen a Kassát védők ellen, akik pedig engedtek a polgárok lázadásának, és egyetértettek velük abban, hogy Belgioioso gróf urat ne bocsássák be a városba, s hogy a várost Bocskai kezére adják. Éppen Kassán tartózkodtam, amikor lezárták a kapukat, s úgy a magyarok mint a németek – igen, ismétlem, a németek! – megakadályozták, hogy a nevezett gróf úr, törvényes kormányzójuk, bejusson, s a következő napig ahhoz sem járultak hozzá, hogy a grófné a háza népével kijöhessen onnan, mégpedig azért, hogy időt adjanak azoknak, akik azután az utcára vonultak és kifosztották a grófnét, mint arról a maga helyén majd beszámolok.³¹

28 „Illud memoratu hoc loco dignissimum est, de populo Ungariae, qui patrociniis specie in Turcarum servitutum redigi maluit, quam sinere regis creandi potestatem sibi extorqueri”. Arnoldus CLAPMARIUS, *De arcanis rerumpublicarum libri sex* (Bramae: Wessellius, 1605), 30. Az idézet az I. könyv 14., *Jura comitiorum: magistratus creare, candidatos commendare, creationem retrahere; Deorum secundorum curae; Cadilesqueri Turcarum* című fejezetének végén olvasható, Magni valóban a legfrissebb elméleti szakirodalmat idézi.

29 A finom megfogalmazás az 1604. évi törvények végére a diéta lezárása után illesztett, XXII. törvény-cikkre utal, szövegét lásd a sziléziai rendeknek küldött levélben, nr. 15.

30 Magni természetesen elhallgatja a *Mercurius* által is ismertetett törvényes ellenlépéseket.

31 Lásd az itt közölt szemelvényt a *Mercurius* VI/1. könyvéből.

Így aztán a mondott gróf úr, miután kizárták Kassáról, kénytelen volt Szepesvárra húzódni; én pedig Kassán rekedtem öt hónapra (1604. novemberre és decemberre, majd 1605. januárra, februárra és márciusra). Társaságom volt a nemes Geronimo Picanardo úr, cremonai orvosdoktor, a milánói Giovanni Antonio Pagano, szintén gyakorló orvos, Vincenzo Lassaneo velencei polgár, valamint a mondott Belgioioso gróf úr házanépének négy tagja, akik mind tanúságot tehetnek arról, amit írni fogok. Már akkor is szívesen belefogtam volna ebbe az elbeszélésbe, de mivel mindnyájan folytonos félelemben éltek, hogy mint katolikusok és a mondott Belgioioso gróf úr házanépének tagjai, Bocskai börtönébe jutnak, letettem az írásról, hogy ne sodorjam magamat is ilyen brutális veszélybe. Hiszen a hajdúk hatalmában voltunk, olyan időket élve, amikor az érvek nem segítenek; nap mint nap azzal fenyegettek, hogy mint katolikusokat, darabokra aprítanak bennünket, és még azokban a menlevelekben sem igen bízhattunk, amiket korábban Lippai Balázstól és Némethy Balázstól, mint Bocskai hadinépének parancsnokaitól kaptunk, akik Kassán a megadás utáni első napokban átvették a hatalmat, majd maga Bocskai is megerősítette őket.³² Ugyanis már a kezdet kezdetén lefejeztették a parancsnokot, aki Erdélyben volt velük, anélkül, hogy megmondták volna az okát, keveset utóbb Johannes Leonardot, a németet, aki szintén Erdélyben volt kommisszárius,³³ s másokat is, amint azt a maga helyén elmondom majd; ezért nem bíztam a kormányzóban, akit kezdetben Bocskai oda helyezett – hiszen ha a szeszélyük úgy hozza, és ha úgy gondolják, hogy hírért vihetjük gaztetteiknek, velünk is ugyanígy jártak volna el.

Elhagyván végül Kassát, amint arról majd beszámolok, március 26-án Eperjesre értem, ahol csak keveset időztem, mert a német ezredek, amelyek Basta gróf úrral voltak ott, lázadoztak és nem akartak tovább ott maradni. Míg a sereggel együtt Pozsony felé tartottam, Galgócon akaratom ellenére meg kellett állnom, ugyanis amerre Basta gróf úr indult volna, Bocskai hajdúi mindig elébevégtak. Francesco Reday, vagy mint a magyarok mondják, Rhédey Ferenc volt a parancsnokuk,³⁴ és végig követték Basta gróf úr seregét. A város bírása és tanácsurait azonnal szép fogadtatásban részesítették őket – lévén mind lutheránusok, már fél éve türelmetlenül várták az érkezésüket, ám az is igaz, hogy a hajdúk viselkedése nyomán aztán igencsak megbánták, hogy Bocskaival szövetkeztek. Én a várba menekültem, ami a katolikus és Ófelségéhez hű Thurzó Kristóf és testvére, a Császári Felséghez szintén hűségese Szaniszló³⁵ birtokában volt; de mivel a

32 Lippai Balázs és Némethy Balázs valóban saját hatáskörben intézkedtek Bocskai ügyeiben, lásd a felső-magyarországi bányavárosoknak írott levelüket (nr. 2.).

33 Johannes Leonard ab Jell (†1604), korábban Huszt kapitánya.

34 Rhédey Ferenc (1565/1570 k.–1621) a korábbi füleki kapitány 1604–1605 fordulóján a nyugat felé haladó hadak parancsnoka, 1605 februárjában már Bocskai dunáninnyi főkapitánya. Később erdélyi tanácsos és váradi főkapitány.

35 Thurzó Szaniszló (1576–1625), a későbbi nádor, később Bocskai mellé állt.

városiak a hajdúkhöz hajlottak, a várba csak a fegyverforgatásra alkalmatlan asszonyokat és gyermekeket küldték, így aztán a bent lévő kétezer főből nem akadt több mint huszonöt, aki képes volt az ellenállásra. Az egyetlen velencei tüzér az első ágyúlövésnél megégette mind a két karját és az arca nagyobb részét, mivel tüzet fogott az iszák, amiben két librányi lőport tartott.³⁶ Így aztán a parancsnoknak fel kellett adnia a várat, amint azt tanúsítja a Zongor Benedek nevű várnagynak³⁷ adott hűségnyilatkozatom.

Csak a velem levő menlevelek – amiket Bocskaitól és Sennyey Miklóstól kaptam, aki Kassa városparancsnoka volt,³⁸ amikor elindultam – mentették meg az életemet: nélkülük vagy németnek gondoltak és levágtak volna, vagy mint olaszt, fogságba vetnek, mert katonának vélték. Így is erőszakkal megfosztottak kétszáz forint értékű holmimtól, hiszen ilyen körülmények között nem nézi senki a rációt vagy a lelkiismeretet, annál is inkább, mert nem volt ott a parancsnokuk, Rhédey Ferenc. Ebben az erődben töltöttem tehát a májust és a júniust, egészen addig, ameddig nem vetődött oda Szaniszló, a mondott Thurzó Kristóf gróf úr bátyja, aki a fent említett várnagy és parancsnok, Zongor, valamint a többi (engem végig kedvelő) tiszt jelentése alapján, végtelen kedvességgel és emberséggel elvitetett ebből a várból, és áthelyezett az onnan két mérföldre lévő, jobban megerősített várba, Semptére, ahol maga is lakott, s ahol négy hónapot át nagy tisztességben tartott, de írásra alkalmas papír nélkül, amihez ott pénzért sem lehetett jutni.

Most pedig, miután Isten segítségével megszabadultam ebből az egyiptomi fogságból, hogy a nevezett lázadás körüli események, az árulások és azok okai világosan álljanak az egész világ előtt, egyszersmind tiltakozásul, hogy sem részrehajlás, sem harag, sem keserűség okán nem írok semmit, ami az igazsággal ellenkezne, mivel távol állnak tőlem ezek a szenvedélyek, s noha Mercurius nem hagyja, hogy a hétköznapi stílust kövessem, amit más írók követtek, hanem eltérít utamból, lévén fő szándékom és jogos céloom megmutatni, milyen távol állnak az igazságtól azok a dolgok, amiket Bocskai, a főemberei és Kassa város vezetői az új *Mercuriushoz* eljuttattak, ami ha továbbra sem hajlandó hinni nekem, és csak azt visszhangozza, ami – mint Vergilius mondja – az elefántcsont-kapun áramlik ki,³⁹ elveszti hitelét, és maga lesz az oka annak, ha a köteteit papírrongynak tartják majd, ami csak sózott hal csomagolására jó. A hazudozó jutalma a hitelvesztés, olyannyira, hogy később már az igazat sem hiszik el neki. Bizony, bosz-

36 Ez mintegy hatvan dekagrammnak felel meg.

37 Zongor Benedek a Thurzók hű embere volt, még 1621-ben is galgóci várnagyként szerepel.

38 Sennyey Miklós hajdúkapitány védte Kassát 1604 decemberében Basta hadaival szemben; később, 1606-ban Bocskai kassai főkapitányaként tűnik fel a forrásokban.

39 „Két kapun át járnak föl az Álmodók. Egyik szaru. Rajta, / Mint mondják, a való árnyak szoktak kilebegni; / Hószínfényű, fehér elefántcsontból van a másik, / Itt a család jelenéseket engedik égne a mánok.” VERGILIUS, *Aeneis*, VI, 893–896. (Lakatos István fordítása).

szúságot okoz részben a tévedés, amibe belevitték, részben az, hogy megsértette napjaink egyik nemes, udvarias és kiváló lovagját, nem másért, mint hogy részben felmentse a felkelőket, akiket sosem mozzgatott sem a vallás, sem a hűség, sem a törvény, mint azt az igazságot védelmező Isten segítségével be fogom mutatni.

Elbeszélésemet öt fő részre osztom, már csak azért is, mert azt a téma is szükségessé teszi. Az első Bocskai lázadásáról szól, arról az időről, amikor elkezdett a törökökkel tárgyalni, akikhez hét évvel ezelőtt elküldte Rhédey Ferencet, hogy tárgyaljon Mehmed szultánnal.⁴⁰ Már sok évvel a nevezett Belgioioso gróf úr parancsnoksága előtt Bocskait, mint lázadót, Ő Császári Felsége fő- és jószágvesztésre ítélte, mivel megpróbálta visszahelyezni Báthory Zsigmondot Erdély birtokába.⁴¹ Nem lehet tehát azt mondani, hogy Bocskai a vallásért lázadt volna fel, hanem csakis elvetemültsége, kapzsisága és hatalomvágya vezették, amikor Erdély fejedelmévé és Magyarország királyává kívánta tenni magát, jogtalanul elfoglalva azokat a tartományokat, amelyek valójában és ténylegesen az ausztriai uralkodóház örökös birtokaiként most Ő Császári Felségét illetik. Tette ezt minden jogalap nélkül, hiszen új emberként nem is formálhatott jogot semmire.

A második rész a Bocskaival szövetekezett többi erdélyi és magyar nemes lázadásáról szól, ami nem másért robbant ki, mint hogy kivonják magukat a Császári Felségnek való köteles hűség alól, azzal az ürüggyel, hogy szabadon, a maguk szokásai szerint éljenek, és tartsák rettegésben az egész országot, maguk közt osztva fel annak területeit, amint azt meg is cselekedték.

A harmadik Kassa polgárainak lázadása, amely mint állítják, azért tört ki, mert Belgioioso gróf úr a saját elhatározásából, felsőbb parancs és a Császári Felség tudta nélkül elvette tőlük a templomot a hozzá tartozó javakkal együtt, amelyeket addig a szenátus, a nép és eretnek lutheránus elődjek birtokoltak, az elvetemült Luther idejétől kezdve mindaddig, s hogy ezt a templomot ráruházta az öt város püspökére és az egrikanonokokra és káptalanra, akik azonnal birtokba is vették, és visszaállították benne az igaz és egyetemes római liturgiát, amint a múltban is volt; továbbá szemére vetik, hogy a parókiára két Jézus Társaságához tartozó atyát költöztetett be, az egyház javait pedig a városparancsnokra bízta, azzal, hogy legyen gondja a haszonra és a jövedelmekre,⁴² s

40 Nem tudunk róla, hogy Rhédey Ferenc valaha is járt volna a Fényes Portán. A Magni által írt időpontban, 1599-ben még Fülek kapitánya volt, tehát Bocskaival semmilyen függelmi viszonyban nem állt, bár ekkor kezdődtek azok a vizsgálatok, amelyek kulcsszerepet játszottak Erdélybe távozásában 1601–1602 során.

41 Ha fej- és jószágvesztésre nem is ítélték az eredetileg Habsburg-párti politikát folytató Bocskait, 1602 és 1604 között két évet töltött Prágában, gyakorlatilag tisztességes őrizetben, mivel Rudolf Báthory Zsigmond sorozatos visszatérési kísérletei miatt elveszítette benne a bizalmát.

42 Külön cédulán beszúrva: „Megállapítom továbbá, hogy hazudnak a kassaiak és a *Mercurius* abban a részben is, ahol azt írták, azért nem fogadták el a Basta gróf úr által felkínált kegyelmet, mert Bocskai katonái még a városban voltak. Nincs szükség rá, hogy kívülről mondja nekem, mennyire nem igaz,

tartsa azokat letétben addig, amíg el nem dől, hogy a püspököt és a kanonokokat illetik, vagy pedig vissza kell őket szolgáltatni a városnak. Mindez azonban a Császári Felső kifejezett írásos parancsára, valamint személyes leveleinek értelmében történt.⁴³

A negyedik fejezet a hajdúk lázadását tárgyalja, a Pezzen ezredes regimentjéhez tartozó német katonák valamint a sziléziai vértések pusztulását Diószegnél, és mindazt, ami később történt ezen a vidéken. Kitér arra is, hogy az Henri Dampierre gróf parancsnoksága alatt Felső-Magyarországon, Belgioioso gróf úr seregében szolgáló hat ezer hajdú lázadásának és árulásának fő okai nem a Biasio de Lippa azaz Lippai Balázs által tudomásukra hozott hamisított levelek voltak, nem is a vallás, hanem az említett Lippai és Némethy Balázs⁴⁴ bujtogatása, akik Bocskai pénzével vesztegették meg és vonták a maguk pártjára őket, annak ellenére, hogy Belgioioso gróf fizette őket, aki Némethy Balázst is a zsoldjába, s mint nemesembert, az asztalához fogadta. Úgy ajánlották neki, mint jó katonát, aki ismeri a helyi szokásokat, és a hajdúk előtt is tekintélye van. Ám azok megszegték az oly sokszor elismételt esküjüket, élükön a mondott Némethy Balázssal, aki elárulta pártfogóját, a nevezett Belgioioso gróft, és megsértette a vendégjogot is. Szabadságot ígért a hajdúknak, ami szabad rablást jelentett, a katolikusok és az egész ország kifosztását, mint az később meg is történt.

Az ötödik, egyben utolsó rész azt tartalmazza, mit tett Belgioioso gróf úr a németek és sziléziaiak diószegi veresége után, a váradi és tokaji helyőrségeket megerősítve, hogyan vonult Kassára, hogy biztosítsa a várost, ám kizárták onnan a lázadó polgárok. A fegyveres zendülésnek nem vette elejét sem Erich Lassota mustramester,⁴⁵ sem a császári sereg kincstárosa, sem a tüzérség parancsnoka, aki Diószegnél megmenekülvén

mivel a városban, sőt Bocskai körül voltam, aki mikor hírt vette, hogy Basta közeleg, nem akart ott a kezébe kerülni, mert nem bízott a polgároknak, hanem elvonult várai felé, hogy a hágóktól is védve, nagyobb biztonságban legyen, s magával vitt minden hadrafogható embert Kassáról, mindössze háromszáz rongyos gyalogost hagyva hátra, akik között a legöregebb sem volt még tizenhat éves, és még egy szakállas puskát sem tudtak elsütni. Bocskai soha nem is reménykedett másban a kassaiakkal kapcsolatban, hacsak abban nem, hogy gaztetteik oly számosak voltak, hogy nem bízhattak semmilyen kegyelemben és konszolidációban, legfeljebb Bocskai fejének ellenében. Kifosztották kormányzójuk, a gróf úr házát; elvették a tábori kincstárostól az összes katolikus pap fizetségét, ami a Császári Felső tulajdona volt, kiengedtek a fogságból sok törököt, akiknek egy része Giovanni Giacomo gróf rabja volt, egy másik része másoké, meggyilkolták a mondott Giovanni Leonardót és másokat, valamint elrendelték a katolikus kereskedő, Giovanni Lucchino megölését is, aki végül csodával határos módon menekült meg a kezük közül.”

43 Lásd a felső-magyarországi rekatolizációs kísérlettel kapcsolatos forrásválogatást, az *Excusatiót*, illetve a Belgioioso hatalmaskodásairól írott pamfletet (nr. 1., 3., 6.).

44 Lippai Balázs (†1605) és Némethy Balázs (†1604) hajdúkapitányok, kulcsszerepet játszottak a felkelés kezdeti szakaszában.

45 Erich Lassota (1550–1616) a sokat látott Habsburg diplomata 1604-ben *Mustermesterként* (toborzótisztként) tartózkodott Kassán.

Kassára húzódott vissza, majd Bocskai zsoldjába állt, sem a német helyőrség parancsnoka. Ezek mindnyájan bent voltak a városban, és bezárták a kapukat, kizárva őt. Ott tartották a gróf feleségét is, a gróf úr házanépének több tagjával együtt, s a grófnénak nem engedték meg, hogy távozzon, miközben a gróf ott volt, jóllehet a kapuktól távolabb, mégpedig azért, hogy módot adjanak az útonálló gyilkosoknak, hogy kifosszák a grófnét útja során, amint az másnap be is következett, amikor elindulhatott. Magyarország királyi helytartója⁴⁶ ugyanis már napokkal korábban visszaadta az értékeit, aznap pedig Lassota visszaszolgáltatta a templomot. Nyilvánvaló hazugság volt, hogy a nevezett gróf vissza sem tért Kassára, amint azt a felsorolt lázadók rosszindulatúan és hamisan leírták a danzigi Gotthard Arthusszal a fent említett történeti elbeszélésében. Céljuk az volt, hogy mentsék lázadásukat, mondván, hogy kénytelenek voltak átadni a várost Bocskai hajdúinak, hogy azok ne pusztítsák el értékeiket, hiszen senki nem maradt ott, aki megvédhette volna őket, lévén hogy Belgioioso magukra hagyta őket, és bezárkózott Szepesvárba. Sor kerül majd a nevezett gróf úr parancsnoksága alatt történet események adatokkal alátámasztott elbeszélésére, hogy világosan kiderüljön, milyen hazugságokat hordtak össze ellene az említett kassai lutheránus polgárok, hogy mentsék részvételüket a lázadásban.

Bene Sándor fordítása

46 Hethesi Pethe Márton királyi helytartó (1602–1605).

Nr. 24.

Johannes Bocatius előterjesztése IV. Frigyes pfalzi választófejedelem számára

(Schwetzingen, 1606. február 7.)

Az 1605 novemberében ülésező korponai országgyűlésen ismét felmerült a kérdés, hogy hasznos lenne, ha a mozgalom céljairól követküldés útján tájékoztatnák a Német-római Birodalom legfontosabb fejedelmét. Az ezzel megbízott Johannes Bocatius először Heidelbergbe utazott, mert olyan híreket kapott, amely szerint ott egyszerre két választófejedelemmel is találkozhat; de választása már csak azért is logikus volt, mert a kálvinista IV. Frigyes pfalzi választófejedelem nemcsak a birodalom egyik legnagyobb befolyással rendelkező fejedelme volt, de a protestáns vallásszabadság ügyének legaktívabb támogatójaként is elhíresült. Ellentétben II. Keresztély szász választófejedelemmel (akinek rezidenciája egyébként a legközelebb volt Magyarországhoz), aki számos konfliktusban a császár mellett állt ki, IV. Frigyesrel kapcsolatban várható volt, hogy támogatni fogja a magyar ügyet. Az inkognitóban utazó Bocatius 1606. február 7-én Schwetzingenben Abraham Kolbinger választófejedelemi tanácsosnak adhatta át Bocskai István levelét, valamint a magyar rendek korponai kiáltványát (lásd nr. 19.), és részletesen elmagyarázta neki és társainak a magyarországi ügyek állását. Utóbbi később kérésükre írásban is beadta, ezt a szöveget közöljük itt. Az előterjesztés legfontosabb motivációja a császári propaganda ellensúlyozása volt, ennek keretében készültek az 1605. január 15-i császári körlevélhez írott kommentárok is (lásd nr. 8.). Noha a szöveg természetesen épít a rendek kiáltványára, számos esetben tárgyal olyan kérdéseket is, amelyek abban nem szerepelnek. Figyelemre méltó, hogy a Bocskai és Lala Mehmed pasa közötti találkozó ismer-

tetésekor Bocatius megfogalmazása bizonyos mértékben eltér a szintén általa írt híres beszámolójától (*Relatio*), amit sokáig a Rákos mezején lezajlott események egyetlen leírásaként ismertünk. Ugyanakkor Bocatius most is határozottan állította, hogy Bocskai csak annak hangsúlyozásával fogadta el a török koronát, hogy az országnak már van törvényesen megválasztott királya, a királyi címet pedig visszautasította. Mind a török szövetség elfogadását, mind Bocskai fejedelemmé választását a szöveg kényszer eredményeként, a kisebbik rossz választásaként tálalja, ebben rímél a Bocatius *Excusatio* című írásában (nr. 3.) leírtakra, amelyben az üllő és a kalapács, vagyis két ellenség közé beszorult magyarság kényszerek mentén kénytelen döntéseket hozni a haza és a kereszténység érdekében. A pfalzi előterjesztésben Bocatius leginkább Bocskait nevezi meg cselekvő ágensként, a közösséget pedig Magyarországgént és csak ritkán magyar népként nevezi meg. A rendek korponai leveléhez (nr. 19.) hasonlóan Bocatius nem az uralkodó személyét támadja, akit állítása szerint Bocskai nagyon tisztel, hanem a császári főkapitány zsarnoki tetteit. Az előterjesztés egyik kiemelten fontos eleme annak hangsúlyozása, hogy Bocskai és a magyar rendek kezdeményezték a béketárgyalásokat, valamint újra és újra mindent megtesznek azok sikere érdekében.

Az előterjesztés német szövege egyetlen példányban, a pfalzi választófejedelem iratai között, a müncheni levéltárban maradt fenn. A néhány helyen megfigyelhető szövegromlás alapján valószínűsíthető, hogy Bocatius saját példányáról a heidelbergi kancellária egyik írnoka által készített másolati példány. Korábban teljesen ismeretlen volt, még a szakirodalom sem említette.

Először is a Bocskai úrtól és az Alsó- és Felső-Magyarország minden urától és rendjeitől kapott instrukcióm értelmében köszöntenem kell nevükben Választófejedelmi Fenségedet, szívből óhajtva és kívánva, hogy a Mindenható Úristen kegyesen megtartsa Választófejedelmi Fenségedet, nejét és övéit hosszú jó egészségben, Választófejedelmi Fenségedet pedig jó kormányzattal, valamint minden evilági és örökkévaló jóval megajándékozza. Mindemellett Bocskai úr és az említett Magyarország rendjei és urai különösen azt óhajtánák és kívánnák, hogy Választófejedelmi Fenségedet egy hön óhajtott új híradással örvendeztethetnék meg, amely a végső győzelemről, a keresztény

név ősellensége¹ vereségéről vagy hasonlókról szólna. Ami azonban a mostani küldetést illeti, annak célja két levél átadása, Bocskai úr Választófejedelemi Fenségednek írott zárt leveléé, illetve az ország és a rendek nyílt pátenséé, amely *in forma libelli* [könyvecske formátumban] készült, és az ország és a rendek szokásos és saját pecségeivel, valamint sajátkezű aláírásával van ellátva. Amely két levél tartalmát Választófejedelemi Fenséged kegyelmesen megismeri majd.

Mivel azonban [Bocskai úr] azt is rám bízta instrukciómban, hogy a levelek átadása mellett egyet s más, ami a dolgok állásának kinyilvánításához szükséges, vezessek elő, ezt is engedelmesen és hűségesen végre akarom hajtani. Emellett tisztem az is, hogy Bocskai úr, illetve az ország és a rendek nevében barátságosan megkövessem Választófejedelemi Fenségedet és bocsánatát kérem, amiért a Magyarországon keletkezett *motus*ról [felkelésről] és áldatlan állapotokról nem küldhettek korábban beszámolót és magyarázatot. Ennek oka az volt, hogy a nyugtalanságok miatt a hágókat és utakat mindenütt elzárták és nem adódott jó alkalom arra, hogy *de communibus suffragiis* [a közös megegyezést igénylő kérdésekkel kapcsolatban] megkeressék Választófejedelemi Fenségedet, ahogy ezúttal sem volt lehetőség arra, hogy *pro personae et loci dignitate* [a személy és a hely méltóságához illő módon] most egy nyilvános és nem titkolt követés tegyen meg ugyanezt. Bocskai úr és az ország rendjei emellett teljes bizodalommal viseltetnek afelől, hogy Választófejedelemi Fenséged nem fogja rossz néven venni azt, hogy *in communi Reipublicae Christianae negotio* [a kereszténység közös ügyében] legfőbb kívánságaikat fájdalommal felfedik, akkor is, ha azokat minden kétséget kizáróan már mindenfelé elegendő mértékben ismerik. Ha így is van, igencsak szükségesnek tűnik kifejtetni a dolgokat teljes magyarázatukkal és annak taglalásával, hogy egyik vagy másik ügyben hogy áll az igazság, mert különösen *ab adversa parte* [az ellenfél részéről] sok mindent félreértelmeznek. Ez nemcsak az érdekelt felekkel szemben méltánytalan, de – ahogy ez talán Választófejedelemi Fenségedre és más keresztény uralkodókra és urakra is inkább tartozik – az ellenfél is jobban megláthatja (ahogy Választófejedelemi Fenséged a pátensből alaposan és jól megértheti), miből támadt Magyarországon (a Jóisten könyörüljön rajta) egy ilyen nagy és káros zavar, amelynek révén egy ilyen *motus repentinus* [váratlan felkelés] keletkezett, és az említett Magyarország jelenlegi helyzetébe került.

Ahogy az említett írás is elmondja és beszámol róla, az az igazság, hogy a szegény, szorongattatott és kínzott Magyarországnak kétszáz év alatt az egész kereszténységgel együtt különösen sokat kellett túrníe és szenvednie, azonban az igen dicső német föld számára olyan volt, mint egy védőbástya.² Noha a török igen sokszor akart a ma-

1 Ti. az oszmánok.

2 A toposz részletes kifejtését lásd a korponai kiáltványban (nr. 19.).

gyarokkal megegyezést és békét kötni, ők, mint keresztények, arra jutottak, hogy barátságuk és szövetségük az ellenséggel a szomszédos országok és az egész kereszténység számára sokkal több kárt hozna, mint üdvöt és hasznot. Így inkább akartak többet elszünetelni és elviselni, sőt, tulajdonukat, javaikat és vérüket folytonosan a kereszténység érdekében áldozni, mert megvolt az a vigasztalásuk, hogy tulajdonuk és javaikat elvesztése révén lelkiismeretüket megtarthatják és felmenthetik. Szívesen és türelemmel viseltek tehát minden nehézséget, hatalmas szorongattatást és *ruini* [romlást], ami eközben érte őket. Ennek során már a jelenleg tizennégy éve tartó háború³ előtt is nem kevés zaklatást, rendbontást és veszteségeket szenvedett el szegény és gazdag egyaránt Öfelsége a római császár⁴ hadinépétől, mivel a katonák, különösen pedig a lovasok, fel alá kószáltak szállásaikból a vidéken és mindenféle kárt okoztak a szegény népnek. Ennek mértéke évről évre emelkedett, hiszen Öfelsége hadinépe is egyre nőtt és újabb toborzások révén növekedett, és ismételtelen feleslegesen és az időt vesztegetve városokat, mezővárosokat és falvakat dúlt fel és pusztított el, egyáltalán nem különbözve attól, mintha mindezt a leggonoszabb ellenség cselekedte volna. Különösen így állt a helyzet, mivel a németek és más császári hadinépek mellett vallonokat és franciákat is az országba hoztak, akik embertelen és förtelmes rémtetteiről nem lehet eleget beszélni.

Ezt és a hasonlókat is *patiendo* [tűrve] tűrték azonban [a magyarok], tudván, hogy nincs ebben semmi új, ahol háború van, ott mindig vele jár a szenny és a pusztulás, hiszen Úristenünk bűneink miatt sújt minket a háborúval és más eszközökkel. És bár az említett óriási sérelmek mellett mindenki számára igen terhesnek tűnt, hogy a velük kapcsolatos panasztételekre semmilyen segítség és *remedium* [gyógyszer] nem érkezett, egész mostanáig minden maradt a korábbi *essében* [állapotában] – ha azt nem számítjuk, hogy ezeken kívül is, más szorongattatások révén, valamint a Magyarország szép privilégiumai és régi szabadságainak rendje ellenére szegény és gazdag egyaránt egyre inkább utolsó romlására jutott a rossz kormányzat és a hatalmaskodások miatt. Ugyanis minden jog és illendőség ellenére az emberektől mindenféle ürügyekkel elvették tulajdonukat, csekély okokra hivatkozva megfosztották a nemességet és az urakat vagyonuktól és javaiktól, közülük sokakat pedig életüktől is; ezek egy részének példáit írásban benyújtottam Választófejedelemi Fenségednek és hogy rövid legyek, nem mesélem el mindet.⁵ Mindez pedig úgy történt, hogy a magyar jog azt sem zárja

3 Hasonlóképpen említi az 1605-ben készült korponai kiáltvány és Cseh Korona tartományai rendjeinek írt levél is (nr. 19, 20.), amelynek összeállítói 1591-re teszik a háború kezdetét. Figyelemre méltó, hogy Bocatius 1606 elején ugyanezt a számot közli. A diplomáciai viszony 1593-ban szakad meg Friedrich von Kreckwitz császári követ fogságba ejtésével, és a nagy hadjáratok is ekkor indultak, de a megelőző békeévek összecsapásait nehéz elválasztani a tényleges háborútól.

4 Rudolf (1552–1612) 1576 és 1608 között magyar király, 1576 és 1612 között német-római császár.

5 A korponai kiáltvány (nr. 19.) hosszas listát ad az egyes főurakat ért sérelmekről.

ki, hogy a legmagasabb felsőbbtség ellen felkelés vagy pártütés induljon és egy hasonló lázadásért senkinek nem kell *nota infidelitatis*szal [hűtlenségi perrel] számolnia: hiszen „principi vel Regi – ahogy ott írják – contra iura et libertates Regni Hungariae quidpiam praesumere volenti absque nota infidelitatis resisti potest [a fejedelemnek, illetve királynak, amennyiben az bármilyen, a Magyar Királyság jogaival és szabadságával ellentétes dologra készül, ellene lehet szegülni a hűtlenség vádja nélkül].”⁶ Ennek ellenére is [a magyarok] minden védekezést mellőztek *per patientiam Christianam* [keresztényi türelemmel], míg végül *instinctu male feriatorum hominum* [gazemberek ösztönzésére] Ő Császári Felsége a vallás és hit dolgában nagy felfordulást nem okozott.

Ugyanis az immáron jó ideje tervezett dolgokat két évvel ezelőtt ténylegesen és valószínűleg megindította. Ehhez az alkalmat a Császári Felség édesanyjának elhalálózása nyújtotta,⁷ néhány püspök ugyanis Ő Császári Felsége nevében nagy türelmetlenséggel akarta kikényszeríteni és előírni, hogy *more pontificio* [pápista módra] az ő tiszteletére celebrálhassanak *exequiae*-t [gyászszertartást], és ahogy más városokban és településeken, úgy *in civitate metropolitana Superioris Hungariae* [Felső-Magyarország fővárosában], Kassán is követelte ehhez az egri káptalan a városi főtemplomot.⁸ Követelésüknek keresztényi és fontos okokból nem tehettek eleget, de Magyarország nagy részére sem sikerült ráerőltetni egy ilyen veszedelmes lelki szolgásgót. Ezért a pápista kánokok tekintélyes püspökök és prelátusok segítségével egyre inkább félrevezették Őfelségét és végül úgy döntöttek, meg kell kezdeniük az evangéliumi keresztény hitvallás üldözését és eltávolítását. Nagy keménységgel és buzgalommal követelték az említett Kassa városától a templom átadását, valamint a pápista vallás felvételét és elfogadását azzal a kiegészítéssel, hogy amennyiben arra nem hajlandók, a felső-magyarországi

6 Ez ellenállási záradék ősforrása az Aranybulla (31.2. pont), de Werbőczy István *Hármaskönyvében* is megtalálható. Bár Bocatius diplomáciai útjára vitt magával példányt, és a törvénykönyvnek a kassai tanács engedélyével és jelenlétében kitépelt vonatkozó lapjai is nála voltak, a latin idézet egyik szövegnek sem felel meg szó szerint. Az Aranybulla így fogalmaz: „Hogyha pedig mi, vagy az utánunk következő királyok közül valaki ezen mi szerzésünknek ellene járna valaha, ez a levél adjon szabad hatalmat mind a püspököknek, mind más jobbágyuraknak és országunkbeli nemeseknek mindnyájan és egyen-egyen, jelenvalóknak és jövőbelieknek és az ő megmaradékoknak, hogy mind nekünk, mind az utánunk következő királyoknak minden hűtelenség szegényvallása nélkül ellentállhassanak és ellentmondhassanak mind örökké.” A *Tripartitum* verziója (I. 9.) a következő: „... hogyha bármelyik királyunk vagy fejedelmünk, a néhai második, vagy melléknévén Jeruzsálemi András király úr és fenséges fejedelem országos végzeményében (a melynek megtartására minden magyar király, mielőtt a szent koronát fejére tennék meg szokott esküdni) kinyilvánított és kifejezett nemesi jogok ellenére tenni merészelné, akkor örök időre szabadságukban áll, annak ellene szegülni és ellene mondani a nélkül, hogy a hűtlenség vétkébe esnének.”

7 Spanyolországi Anna császárné, Rudolf édesanyja 1603. február 26-án halt meg. Lásd még a felső-magyarországi szövegeket (nr. 1.).

8 Lásd erről részletesen a *Hűsz artikulust* (nr. 6.)!

főkapitány – aki akkoriban Giovanni Giacomo Barbiano, egy talján volt⁹ – is beavatkozott majd Őfelsége hadinépével, tehát a világi hatalommal. Így is történt és messze földön köztudott, miféle tisztességtelenségeket és zsarnoki tetteket alkalmazott az említett Belgioioso az evangéliumi keresztények üldözésében azon a helyen. Ahogyan megpróbálta vitézi tetteit ugyanígy végrehajtani Göncön, Tokajban és annak körzetében is, de hiába.

Amint aztán a továbbiakban láthatta mindenki, hogy Őfelsége úgy határozott, hogy máshol is hasonlóképpen járjanak el, és időközben az országgyűlésen készültek összegyűlni, az ország és rendjei – részben azért, hogy tiltakozzanak a hasonló erőszakoskodások miatt, részben pedig hogy folyamodványaikkal visszatartsák Őfelséget feltett szándékától – legalázatosabban kérvényeket intéztek hozzá. Azt állították ezekben, hogy ez a néhány nyughatatlan és meggondolatlan személy alkalmatlankodó üldözéseikkel semmi mást nem érnek majd el, mint irigységet, gyűlöletet, széthúzást, ellenszenvet és óriási kellemetlenségeket; és kérték, hogy a megkezdett eljárást [Őfelsége] tiltsa be és akadályozza meg, a szegény Magyarországot pedig, mint igaz hívét, tartsa meg korábbi szabadságában és *libera religionis exercitió* [a vallás szabad gyakorlásában]. Azzal szembesültek azonban, hogy Őfelsége *obstinate* [megátalkodottan] arra határozta el magát, hogy rákényszerítse a szegény Magyarországon az evangéliumi hitvallásra a *jugum pontificiumot* [a pápai igát]. Néhányszor ünnepélyesen bejelentették és felterjesztették, hogy ezt *animo patienti* [békés lélekkel] semmiképpen nem engedhetik, de emellett az országgyűlésen megtárgyalandó dolgokról a régi szokás szerint döntöttek és az ország határozatait – amelyeket elkészülvén *articuli Regniként* [az ország artikulusaiként] emlegetnek – Őfelségének szokás szerint felajánlották és elküldték jóváhagyás végett. Az országnak ezen artikulusai közé a vallás ügyében semmilyen dekrétum nem került be, sőt, végül Őfelsége maga írt egy igencsak kárhóztatható pontot és artikulust, amelyet nyomtatva mindenhol közzé is tett. Ebben Őfelsége felújított és megerősített néhány olyan sok-sok évvel ezelőtti artikulust, amelyek *sub initium exortae lucis Evangelicae* [az evangéliumi fény felragyogásakor] íródtak, amikor a keresztény tanítás védekezése Magyarországon még csak *in occulto* [titokban] volt ismert, így többek között az 1525. évben hozott országgyűlési határozatot *de Lutheranis et eorum complicibus comburendis et eorundem bonis confiscandis* [a lutheránusok és segítőik megégetéséről és vagyonuk elkobzásáról].¹⁰

9 Giovanni Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1626) felső-magyarországi főkapitány 1603–1604-ben.

10 Az 1604. évi hírhedt XXII. törvénycikk teljes szövegét lásd az 1605. április 24-én a sziléziai rendeknek írott levélben (nr. 15).

Ő Császári Felsége a dolog végrehajtásával megbízott egyházi (így Szuhay Istvánt, az egri káptalan püspökét és a pozsonyi alsó-magyarországi kamara elnökét, mellette Forgách Ferenc nyitrai püspököt és Alsó-Magyarország kancellárját, Pethe Márton esztergomi érseket és Magyarország királyi helytartóját, illetve Migazzi Miklós váradi püspököt, a Szepesi Kamara elnökét)¹¹ és világi személyeket is. Köztük is a többször említett Belgioioso volt az, aki a már megkezdett üldözéseket kimagasló féktelenséggel folytatta és *ordine inverso* [a rend felforgatásával] az érintett helyeket erőszakkal elfoglalta és mindenféle kezébe vette. Ahogy korábban is történt, minderre [az ország] a legkülönfélébb kérvényekkel és esdeklő felhívásokkal kereste meg számos alkalommal követek útján Öfenségét, Mátyás főherceget, illetőleg legalázatosabban magát a Római Császári Öfelségét, de mindezzel a legkisebb mértékű orvoslást sem nyerte el.

Mivel azonban Barbiano dühöngése és tombolása révén az egész ország a végveszély küszöbén állt, Magyarország és lakói pedig *propter linguae, morum studiorumque singularitatem* [nyelvük, szokásaik és vágyaik jellegzetességei révén] is úgy vannak megalkotva, hogy egy ilyen üldözést nem tudnak a Krisztus urunk által a Szent Evangéliumban írott szabályok¹² szerint kezelni (hiszen egy ilyen lelki épüléshez arra lenne szükség, hogy valahová visszavonulhassanak vagy megkereshessék a *loci communest* [a teológia főbb (idevágó) tételeit]), végső soron pedig nem találtak semmilyen eszközt arra, hogy lerázzanak egy ilyen lelki igát, a Makkabeusok példáját kellett követniük.¹³ Jobb ugyanis *pro aris et focis* [az oltárokért és tűzhelyekért]¹⁴ harcolva élni vagy halni, mint állandóan a test és lélek fenyegettetései közepette élni.

Ez a vidék amúgy minden másban köteles alázatát mutatta Ő Császári Felségével szemben és az ország képességei szerint a törökellenes háborúhoz való hozzájárulást is megfizette ilyen vagy olyan módon, az ősellenség ellen felvonuló lovas és gyalogos hadat pedig eltartotta. Barbiano azonban észrevette, hogy maradtak még tartalékok, amelyet mindenféle ürügyekkel saját hasznára fordíthat. Rábeszélte tehát az alá rendelt hadinépet, hogy vonuljanak vele tovább, míg Bocskai úr birtokaira nem érkeznek. Ko-

11 A felsorolásban a főpapok címeiben több hibát is találunk, helyesen: Szuhay István (1551–1608) 1598–1608-tól egri püspök (és természetesen nem a káptalan püspöke), 1596–1608 között a pozsonyi Magyar Kamara elnöke; Forgách Ferenc (1566–1615) 1596–1607 nyitrai püspök és 1606-tól magyar udvari kancellár (Alsó-Magyarországnak nincs külön kancellárja); hethesi Pethe Márton (1552–1605) 1599–1605 kalocsai érsek, 1602-től királyi helytartó és az esztergomi egyházmegye kormányzója (de nem kapja meg az esztergomi érseki címet); Migazzi Miklós (†1613 után) 1598–1613 között váradi címzetes püspök, 1600–1604 a Szepesi Kamara elnöke.

12 Talán a Mt 22,21-re utal, miszerint "Adjátok meg tehát a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami Istené!" Ezt Bocatius az *Excusatió*ban is idézi (nr. 3.).

13 A Makkabeusok a Kr. e. 2–1. század folyamán a szeleukidák ellen védelmezték Izraelt és a zsidó válást. Hasonló érvelésre lásd még Bocatius *Excusatio* című írását (nr. 3.).

14 A több iratban is előforduló formula forrása CICERO, *De natura deorum*, 3,40.

rábban barátság álcája alatt erre vonulván néhány társával betért Bocskai úr várába, és ott Ő Császári Felsége kedvéért pompás és tisztes fogadásban volt része, ami aztán okot adott neki arra, hogy többször is Bocskai úrhoz küldessen és kérjen egyet ajándékba azon csodás színarany serlegekből, amelyek különösen tetszetek neki. Ezeket Bocskai úr nem szívesen adta volna át, mivel szüleiről rámaradt különleges dísztárgyak voltak, és meg akarta őket tartani élete végéig mint egy *charissimi patrimonii monumentumot* [a legbecsebb örökség emléktárgyát], így a kérést barátsággal és tisztelettel visszautasította. [Belgioioso] elterjesztette a vádat, hogy Bocskai úr Ő Császári Felsége ellen lázadást és ellenséges összeesküvést merészel előkészíteni, és azonnal döntést is hozott az ügyében, semmiféle ellentmondást vagy választételt nem engedélyezve, sőt, még azt sem hagyva, hogy Őfelségéhez küldje egy szolgáját. Így aztán Bocskai úrnak a legnagyobb szükség által üzelve egy másik várába kellett menekülnie, míg az igazságos Isten megkönyörült elnyomtatásán és végre a nemzetéből származó hadinép, akiket hajdúknak neveznek, illetve más, Barbiano által rászedett emberek Bocskai úr hívására *a proposito* [eltökélten] mozdultak, az illetlen és keresztényietlen cselekedet által indítatva. Barbiano így a katonáival együtt maga esett a másoknak állított csapdába, és míg hadinépét megtámadták és levágták, neki magának menekülőre kellett fognia.

Mivel tartani lehetett tőle, hogy Barbiano újra meg fog erősödni és a későbbi rosszabb lesz a korábnál, tanácsosnak tűnt teljesen kiűzni az országból. Mivel pedig ezzel a dolog kezdetét vette és mindenki látta, hogy alkalom adódik Barbiano zsarnokságától megszabadulni, valamint Isten nyilvánvaló támogatását is észrevehették, az egész ország megmozdult és Bocskai úr oltalma alá adták magukat. Aztán Bocskai úr belegondolt, hogy az elkezdett munka folytatásához szükséges az is, hogy megvédje magát a másik féltől [ti. a töröktől], aki a közelben, sőt a torkunkon van, aki már e nélkül is elég feladatot ad az egész kereszténységnek (mivel két ilyen hatalmas ellenség között a másik barátsága és segítsége nélkül egy ilyen váratlan és nem is remélt felkelés sem juthatott volna, sőt, annak a veszélye is fennállt, hogy az egész ország elvész). Így a két rossz közül a kisebbet kellett választani és a többit a Mindenható Úristenre bízni.¹⁵ És mivel szükségesnek látták azt is, hogy a mindenfelé elnyert szerencsés és vágyott sikerek révén a szegény csapatok és előljáróik elismerést kapjanak, Bocskai István urat egy Szerencsen tartott magyar országgyűlésen az előírásoknak megfelelően az ország és rendjei legfőbb kapitánynak választották, és annak érdekében, hogy nagyobb tiszte-

15 Bocatius rövid összefoglalása tulajdonképpen azt a tényt fedi, hogy Bocskait 1604 november–decemberében Lala Mehmed pasa nagyvezír egy, a szultán nevében kiállított *beráttal* Magyarország királyává és Erdély fejedelmévé nyilvánította, a szultántól pedig megkapta a hatalmi jelvényeket.

letet élvezzen, fejedelmi címmel övezték, aminek először igencsak ellenállt, de végül el kellett fogadnia azt.¹⁶

Ezenközben mivel Basta¹⁷ segítő kezet akart nyújtani Belgioiosónak, ám Isten nem adta neki a sikert, tudatniuk kellett volna Őfelségével a felkelés alapos okait és idejekorán eltávoztatni a veszedelmet, hiszen nem akartak több katonát arra használni, hogy Bocskai úrnak és az országnak több sérelmet okozzanak. Az addig okozott kár és szerencsétlenség eltávoztatása annival is könnyebben lehetséges lett volna, mivel Basta kért és kapott néhány javaslati pontot, amelyek keresztényiek, illendőek, jogosak és őszinték voltak és a lelki szabadságok, valamint az ország szabadságainak megtartását célozták. Basta becsvágya és pénzéhsége azonban akadályt jelentett, mert Eperjesen Bocskai kompániájának javaslataira csak ránézett, de egyetlen szóval sem válaszolt rájuk.¹⁸ Helyette féktelenül, a legnagyobb dühvel *eodem momento* [abban a pillanatban] teljes haderejével felkerekedett Tokaj felé, és mindent, amit csak talált, kifosztott, kirabolt, levágott, felégetett, és mivel tovább ott ő maga sem maradhatott, Pozsony felé indult és mindent, ami csak elnyerte a tetszését, tűzzel-vassal magával hurcolt. Elmondani is nehéz gyűjtogatásai és rablásai miatt aztán az országnak mint közellenséget kellett őt üldöznie és *armis defensivis* [védekező fegyverekkel] eltávolítania az országból.

Mivel Bocskai úr napról napra nagyobb teret nyert és Ő Császári Felsége kétségkívül felismerte, hogy Magyarország kívánságait figyelembe kell vennie, követei útján meggyezésre próbálta hajlítani Bocskai urat. Ő és az egész ország keresztényi módon szintén meg akartak békélni, Őfelségének pedig az volt a szándéka, hogy Bocskai úr és az ország küldje megbízottjait (ahogy majd Őfelsége is így tesz) Pozsonyba. Mindez csak az idő rövidege miatt nem jött létre, mert Őfelsége az elmúlt év július első napját jelölte ki a találkozási időre, de a császári levelet csak 5-én adták át, és így a tervezett tárgyalás nem jöhetett létre. Hogy azonban senki ne vethesse Bocskai úr szemére, hogy a mindkét oldalt fenyegető veszély és kellemetlenségeket nem próbálta minden eszközzel elhárítani, időnyerés végett saját nevében, és az egész országában is azonnal összeállította a békeja-

16 Bocskai Istvánt 1605. április 20-án választotta a szerencsi országgyűlés Magyarország fejedelmének. Bocatius annak érdekében, hogy hangsúlyozza, nem királyválasztásról van szó (amire a későbbiekben még vissza is tér), a német katonai terminológiából a „Haupt- und VeldtObrister” rangot választja Bocskai funkciójának leírására.

17 Giorgio Basta (1550–1607) itáliai albán származású császári hadvezér, 1601 és 1604 között Erdély kormányzója, 1604–1605 során Mátyás főherceg, mint Magyarország főhadparancsnokának helyetteseként működött.

18 Basta 1605 decemberében és 1606 januárjában is küldött követeket Bocskaihoz, és békefeltételeit továbbította is Bécsbe, ahol azonban azokat „szemteleneknek” találták és nem voltak hajlandók velük érdemben foglalkozni, noha ekkoriban még jóval szerényebb mértékű engedményeket tartalmaztak, mint amit majd a bécsi békében a mozgalom elnyert.

vaslati pontokat és átadatta Őfelségének.¹⁹ Őfelsége pedig az elmúlt ősszel megbízottjai útján tudatta, milyen döntésre jutott mindkét magyar békejavaslat ügyében.

Így Bocskai úr általános országgyűlést hívott össze, amit Korponában, az alsó-magyarországi bányavárosok vidékén tartottak. Amikor maga is útra kelt, hogy odautazzon, útközben a török vezír – akinek császára teljeskörű megbízást és hatalmat adott arra, hogy Bocskai úr útján a Római Császári Felségtől béketárgyalást kérjen a hosszas törökellenes háború békével való lezárására²⁰ – nagyon sürgette, hogy miután a teljes török sereg levonult a Dunának ezen az oldalán, Buda alatt, Rákos mezején találkozzanak,²¹ a szükséges óvintézkedések mellett és nagy kísérettel, a magyar urakkal, illetve a megyék és városok követeivel együtt.²² A megbeszélések és tárgyalások végeztével az említett vezír más jelentős ajándékok mellett magyar királyként egy pompás aranykoronát akart [Bocskai] fejére tenni, ahogy rá is tette, annak kinyilvánításával, hogy ez *pignus perpetuae cum gente Hungarica firmiter conservandae amicitiae* [a magyar néppel szilárdan fenntartandó örök barátság záloga] és annak is kell maradnia. Ezt Bocskai úr ugyan nagyon megköszönte, de sokat mentegetőzött azzal kapcsolatban, hogy ezt az ajándékot *in nullius praeiudicium* [anélkül, hogy bárkinek sérelmére legyen] fogadhatta csak el. Hiszen Magyarország rendjeinek régi privilégiumaik értelmében joguk van szabad tetszésük szerint királyukat megválasztani, ahogyan a most is életben lévő római császárt és királyt ősi szokás szerint szintén megválasztották és jóváhagyták. Hosszasan és különleges hévvel tiltakozott [Bocskai úr] az egész ország előtt nyíltan az ellen, hogy hazájának privilégiumai ellen bármit is akarna cselekedni, ami számukra és utódaik számára káros lehetne. Ezért nem akart hallani sem a király címről és ezért elégedett meg csupán a fejedelmivel, annak ellenére, hogy Erdély követei a következő napon, november 12-én ugyancsak nyilvánosan átadtak neki egy koronát, amelyet régóta elrejtve tartottak Brassóban.²³

19 Bocskai 1606 júliusának második felében adta át békejavaslatait Mátyás főherceg követeinek, Forgách Zsigmondnak, Pogrányi Benedeknek és Thurzó Györgynek.

20 Bocskainak I. Ahmed szultán (1603–1617) 1605 július–augusztusának fordulóján adott megbízást arra, hogy közvetítsen a két hatalom közötti békekötésben. Noha Lala Mehmed pasa nagyvezírnek is feladata volt a megegyezés lehetőségeinek keresése, a forrásokból úgy tűnik, hogy ő nem nagyon bízott ennek lehetőségében, oszmán részről így inkább Kádizáde Ali budai pasa volt a békekötés folyamatának legaktívabb szereplője.

21 Rákos mezeje Budához képest a Duna túloldalán található.

22 A müncheni kézíraton itt a másoló lapszéli megjegyzése jelzi: „Erről minden körülmény leírásával van még egy alapos traktátus is, amely ezután következik.” Az eseményről szóló Bocatius-féle *Relatio* egy latin kézírata valóban megtalálható ugyanebben a gyűjteményben, nyilvánvalóan Bocskai követe adta át a pfalzi választófejedelemnek.

23 Az erdélyi szászoktól kapott koronáról az információk ellentmondóak, Alvinczi Péter szerint például Szebenből küldték az ékszert. A jelenleg rendelkezésre álló források alapján szintén nem egyértelmű, hogy bosnyák, szerb vagy moldvai eredetű volt-e.

Arról már nem is beszélek, hogy [Bocskai úr] mindig nagy tisztelettel kezeli a Római Császári Felsőket és a legjobbakat mondja róla, éppen csak Őfelsége tanácsosairól, főkapitányairól és tisztjeiről hangoztat ő is és az ország is mindenféle panaszokat, akik ilyen rettenetes felfordulást szítottak az országban *sub titulo mandatorum Caesarinorum* [császári parancsokra hivatkozva]. A rágalmakat, amelyekkel ezek és mások elárasztják (hogy más céljai lennének, mint a vallás és az ország szabadságainak biztosítása és megtartása), csak rosszindulatból sütik rá. Ugyanez igaz az ellenfelek által terjesztett hírekre, miszerint az ariánizmushoz, vagy még inkább az ateizmushoz vonzódik, hiszen az egész ország tudja, milyen különleges szeretettel viszonyul a templomokhoz és iskolákhoz és személye szerint keresztényi lelkiülettel mindig is a Szent Evangélium hitvallását követte és követi most is, akárcsak Választófejedelmi Fenséged és más keresztény uralkodók, fejedelmek és urak Németföldön.

Ami már most a fent említett magyar országgyűlést illeti, amelynek legutóbbi ülését Korponára rendelték és ott is rendezték meg, ez alkalmat adott arra, hogy az Ő Császári Felsője által Komáromba küldött megbízottak egyike,²⁴ Forgách Zsigmond, egy magyar úr, Őfelsége teljeskörű felhatalmazásával Bocskai úrhoz menjen az országgyűlésre, és ismertesse Ő Császári Felsője határozatát a még nyáron Bocskai úr által átadott békejavaslat pontjairól. Ennek keretében Forgách úr azt is elmondta, hogy Őfelsége kegyelmesen határozatot hozott a *libera religionis exercitium* [szabad vallásgyakorlat] és az ország szabadságainak kérdésében. Cserébe azonban azt kérte *a parte gentis Hungarorum* [a magyar nemzettől], hogy hagyjanak fel a védekezéssel, tegyék le a fegyvert, és az ország jelenjen meg Pozsonyban az országgyűlésen. A török nélkül mindazonáltal nem lehetett a béke ügyében semmit intézni, Őfelsége megbízottjai pedig arra nem voltak felhatalmazva, hogy a teljes tárgyalást részleteiben *pro rato* vegyék [lezártnak tekintsék]. Ebben a kérdésben az ország és rendjei úgy határozta, hogy követekkel felkeresik a török császárt, illetve Őfelségét, két embert elindítottak Konstantinápolyba, másik kettőt pedig Ő Fejedelmi Fenségehez, Mátyás főherceghez Bécsbe egy s más megtárgyalása végett,²⁵ elsősorban azonban *induciarum causa* [a fegyverszünet végett], hogy mindkét oldal annál könnyebben tudjon utazni, találkozni és megkezdeni a békétárgyalásokat. Ennek révén talán keresztényi és kíméletes módon lehet majd megtárgyalni a *causa Reipublicae Christianae communis* [a kereszténység közös ügyét] és mindenki számára megszerezni a lelkiismereti szabadságot, hogy biztosíthassa lelkének üdvét és üdvözülését. Bocskai úr ígéretei pedig – akivel szemben kölcsönösen esküvel megerősített kötelezettséget vállaltunk, és mára nemcsak a teljes Felső- és Alsó-Magyar-

24 Ti. a Komáromban újrakezdődő Habsburg–oszmán békétárgyalásra.

25 Bécsbe Illésházy István, míg Konstantinápolyba Czobor Mihály vezette a követséget. A szultán ekkoriban I. Ahmed (1603–1617) volt.

ország, minden karával és rendjével, de teljes Erdély és a Székelyföld is az uralma alatt áll, továbbá Havasalföld mellett a *praesidia Caesarea* [császári helyőrségek] és végvárak nagy része is hatalma alá adta magát és *de iure belli* [a hadijog alapján] ezeket nem is tartozik visszaadni – a miénkével együtt illendő és keresztény eszközökkel kielégíthetőek.²⁶

Ami a sokszor említett Bocskai úr és Magyarország rendjei Választófejedelmi Fenségeddel szembeni legalázatosabb kéréseit és kívánságait illeti, ezek Isten ügyét, hírének és nevének terjedését és a teljes kereszténység jólétét célozzák, hogy keresztény fejedelemeinként, választóként és a Szent Római Birodalom egyik uralkodójaként atyai és keresztény jóindulattal, más választófejedelmek és más urak társaságában a Római Császári Felségnél jogos és a kereszténységből fakadó eszközökkel, szorgalmas támogatásával egyet s mászt megindítson és megtámogasson. Hogy ennek révén nemcsak Magyarországon, hanem a Szent Római Birodalomban és máshol is megszűnhessen a nyugtalanság, az *autores turbatae pacis et intestinarum discordiarum* [a békebonthatások és belső viszályok okozóit] meg lehessen zabolázni, és a *libertas religionist* [vallásszabadságot] jogi következményekkel együtt lehessen kimondani. Ezzel Választófejedelmi Fenséged elsősorban Istennek tesz igencsak tetsző szolgálatot, a szegény és agyonkínzott Magyarországnak pedig legnagyobb *beneficiumát* [jótéteményét] és kegyelmét mutatja, amit az a legnagyobb dicsérettel és dicső hírnevének terjesztésével fog meghálálni. Tettre kész szorgalmatossággal és legnagyobb jóindulattal kívánják [a magyar rendek], hogy ezzel adósok lehessenek és ezt *in perpetuum* [az örökkévalóságig] meg szolgálhassák Választófejedelmi Fenségednek és az övéinek, a tőlük elvárható hállával, alázatosan, lehetőségeikhez mérten, utódaikkal együtt, lélekből fakadó imádságuk mellett.

Végül pedig ami néhány olyan irányzatot illet, amelyekkel az *adversa pars* [az ellenfél] Bocskai urat és Magyarországot *apud exteros* [a külföldiek előtt] gyűlöltté akarja tenni és *in occulto* [a homályban] akarja elrejtetni sok szenvedésüket és szerencsétlenségüket (aminek lebontását és cáfolatát ez alkalommal személyesen és szóban megkezdtem), Bocskai és az övéi készek arra, hogy mindig alapos és igaz szavakkal adjanak erre választ. Hiszen ő és az egész ország is szinte fájdalmat éreznek, hogy nem minden *sincere* [őszintén] és illendő módon, az ígéretek szerint rendeződik, úgy, hogy Őfelsége nyilvánosan, *audita similiter altera parte* [a másik felet is meghallgatva] értene meg, tervezne el és tárgyalna mindent. Csakhogy Ali budai pasával és másokkal ezenközben a komáromi császári megbízottak és kiküldötteik másképpen és egy másik véleményét képviselve tárgyalják meg a dolgot, talán azért, hogy a törököt Bocskai úr és Magyarország lakosai ellen hangolják. Választófejedelmi Fenséged mindezt Bocskai úr másik

26 Havasalföld nem került ugyan Bocskai hatalma alá, de a Habsburg-pártiként ismert Radu Șerban vajdával 1605 augusztusában a fejedeleme barátsági szerződést kötött.

írásából és abból a másolatból is kegyelmesen láthatja, amelynek eredetijét Budáról a török pasa személyesen küldte.²⁷ Alázatosan és engedelmesen ajánlom magamat és az egész ügyet Választófejedelmi Fenséged figyelmébe és várom kegyelmes és mielőbbi határozatát.

Kármán Gábor fordítása

27 A Bocatius által átadott iratok között megtalálható Kádizáde Ali pasa budai beglerbég beszámolója Cesare Gallo császári követtel 1606 decemberének első felében folytatott megbeszéléseiről, amelyet állítólag török eredetiből fordítottak latinra (és korabeli magyar fordítása is ismert). Ebben a császári követ hazudik arról, hogy Bocskaival már megkötötték a békét és a magyarok visszatértek Rudolf hűségére, sőt, bevádolja őket azzal, hogy megigérték, a szultán ellen fognak fordulni. Emellett hatalmas európai koalíciót vizionál Rudolf megsegítésére. A Bocatius által IV. Frigyesnek átadott két Bocskai-levél egyike ezt a dokumentumot ajánlja a pfalzi választófejedelem figyelmébe.

Nr. 25.

Melchior Klesl és Polykarp Leyser vitája a magyar vallásszabadság ügyében (1606. május–szeptember)

A felkelő magyar rendek első békeajánlata a Mátyás főherceggel folytatandó tárgyalásokra 1605 júliusának végére készült el. Ennek legelső pontja rögtön a vallásügyet, az evangélikus és református felekezetek szabad vallásgyakorlatának engedélyezését célozta. Az 1606. február 9-én aláírt előzetes békepontokban a Habsburg udvarnak sikerült elkerülnie azt, hogy ez a kitétel explicit módon szerepeljen, ám a felkelők az alternatív megoldást elutasították. Ez arról biztosította volna a magyar rendeket, hogy a vallás kérdésében az I. Ferdinánd és I. Miksa magyar királyok ideje alatti gyakorlat folytatódik majd, tehát hallgatólagos tűrést és nem törvényi elismerést ígért volna a protestánsoknak. Ebben a közegben született Melchior Klesl bécsújhelyi püspök, Mátyás főherceg főtanácsadójának írása, amely radikálisan a vallásszabadság törvényi engedélyezése ellen érvel, számos teológiai érvet felsorakoztatva tézise mellett, hogy az uralkodó felelős alattvalói lelki üdvéért, így nem engedheti meg tévelygéseiket a hit kérdéseiben. Figyelemre méltó, hogy a következő tizenöt évben, amikor Klesl a később II. Mátyás néven magyar királlyá, később német-római császárrá koronázott főherceg mellett a Habsburg politika legfőbb irányítója lett, az általa mutatott attitűd ennél jóval kevésbé hordozott fundamentalista vonásokat, olyannyira, hogy a protestánsokkal kötött kompromisszumok miatt a püspök számos alkalommal volt kénytelen vitába bonyolódni kollégáival.

Az írás, úgy tűnik, fél éven belül kikerült a Habsburg főhercegek közötti belső kommunikáció csatornáitól által nyújtott keretek közül, és an-

nak érvelésével szembeesülve 1606 szeptemberében Polykarp Leyser szász udvari prédikátor szükségét érezte, hogy kifejtse a Kleslével ellentétes, lutheri alapokon álló elképzeléseit a politikai hatalom és a vallás kapcsolatáról. Annak ellenére, hogy Leysert a korábbiakban a magyarországi protestánsok is megtalálták a Rudolffal fennálló ellentéteik teológiai alapú értelmezése végett (lásd nr. 1.), írásából az derült ki, hogy a magyar közegről nem rendelkezett különösebben sok tudással, elemzése tisztán elméleti jellegű. Igaz, nem volt ez másképp Klesl írásában sem, amely viszont nagyon plasztikusan mutatja, hogy a Habsburg udvar számára a magyarországi vallásszabadság önmagán túlmutató politikai jelentőséggel is bírt, hiszen amennyiben a két protestáns felekezet szabadságát (köztük a Német-római Birodalomban tisztázatlan státuszú reformátusét is) a Magyar Királyságban hajlandóak voltak törvényi úton garantálni, számolniuk kellett azzal, hogy a kérdés a cseh és osztrák tartományokban is felvetődik majd. Kötetünk számára a két írás jelentőségét elsősorban ennek a szélesebb körű kontextusnak a felmutatása adja – azon kívül, hogy híven tükröznek két markánsan különböző teológiai álláspontot a Bocskai-felkelés egyik legfontosabb követelésével kapcsolatban. Leyser írására is született reakció, amely 1609-ben, Münchenben jelent meg, Petrus Caesareus („császárpárti Péter”) álnév alatt. Mivel ez a vitairat már csaknem kizárólag Leyser hiteltelenítését és a „pápastákkal” szembeni vádjainak cáfolatát célozza (a szász prédikátoréhoz hasonló heves retorikai megoldásokkal), ennek teljes szövegű közlését már nem tartottuk szükségesnek, megelégedtünk a közvetlen magyar vonatkozású pont fordításával.

A két írás 1608-ban, Lipcsében jelent meg először, egy kötetben, egy bizonyos Theophilus Philalethes Christopolitanus („Krisztusvárosi Igazságkedvelő Teofil”) álnévű személy rövid előszavával. Nagyon népszerű kiadvány volt, még ugyanabban az évben négy újabb lipcsei kiadást is ismerünk, az utolsóban már Klesl és Leyser írásai mellett egy harmadik, az övékénél jóval rövidebb (és a szász prédikátor érveléséhez sok helyen hasonló) *opinio* is található a vallásszabadság kérdéséről. Ugyanígy három iratot tartalmaz egy 1609-ben megjelent, könyvészeti jegyei alapján Hágában nyomtatott verzió. Míg a 18. században a nyomtatványból ismert Klesl-szöveg jelent meg újra, a 19. században egy meglehetősen rossz kézirati példányból adta ki a Klesl életrajzát feldolgozó Joseph Hammer-Purgstall. A szinte követhetlenségig romlott kiadásban mindazonáltal a szöveg egyes elemeinek sorrendje (amelyet más kéziratos verzió is megőrzött) logikusabb annál, mint amit a 17. századi kiadások tartalmaznak,

így a fordítás során ezt követtük, az értelmezésben segítségül hívva a lipcei nyomtatott verziót és annak leszármazásait.

Ausfährlich Bedencken vnd
Gütachte n
Auff begeren Ihres S. D. Erzhertzogs MATHIÆ etc.
Durch
Herzen Melchior Bläseln/
Weyhbischoff zu Wien/ vnd Administratorndesz
Bisthums Newstatt etc.
Ob den Ungern ein andere/ als die Römisch
Catholische Religion mit gutem Gewissen bestat,
set werden möge.
Sampt
Einem/ darwider angesteltem **EXAMINE** vnd ableis
nung. Durch *Polycarpum Leyseri*. des
Heiligen Schrift Doctor.

Getruckt im Jahr/ nach Christi onfers Erlösers vnd
Seligmachers Geburch/ 1609.

Hist. Hungar.
660, 18

Hist. Hung. 206/4.

Melchior Klesl és Polykarp Leiser vitájának hágai kiadása (1609, VD 17 23:326561V)
a Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek (Drezda) példányáról

Melchior Klesl véleménye Mátyás főherceg számára a vallásügyről
(1606. május 24.)

Fenséges fejedelem, Ausztria főhercege, kegyelmes uram, Fenséged néhány nappal ezelőtt kegyelmesen megszólított (mint arra bizonyára kegyelmesen emlékezni méltóztatik), hogy gondolkodjak el a magyar lázadók által a jelenlegi tárgyalások során követelt vallási pontokról és ismertessem alázatos véleményemet Fenségeddel, amely arra is kitérne, hogy Fenséged lelkiismerete ebben az ügyben ne sérüljön és ne menjen túl messze. Meg kell valljam, hogy Fenséged saját lelkével szemben tanúsított gondosága oly vigasztalást nyújt nekem, hogy ezen a világon semmit nem tudok elképzelni, ami számomra ennél reménytelibb vagy kedvesebb lehetett volna, mivel a Szentírás is tanúsítja, hogy minden királyt és fejedelmet, akik a szent vallás iránt szorgalmasan érdeklődnek, az Isten csodálatos módon felmagasztalja, megtartja, ellenségeitől megvédelmezi, minden áldással és kegyelemmel megajándékozza.

Ami a jelenlegi pontot illeti, az a földön a legfontosabb dologról, tudniillik *de fide* [a hitről] szól, amely nélkül egyetlen ember sem juthat Istenhez és nem üdvözülhet; de ez a pont sem emberi, sem földi, sem pedig az embertől nem ered, hanem Isten ajándéka, amelynek révén az ember Istent és a hitet, amely kiismerhetetlen, megragadja. Ezért küldte Isten prófétáit, apostolait, evangélistáit és tanítóit, akikkel megismertette ezt a titkot, hogy tőlük megtanulhassuk és elfogadhassuk ezt a hitet, így aztán ez a matéria a szent általános egyháznak (amely oszlopa az igazságnak) lehet egyedül alávetve; amikor kétség merül fel, tőle kell döntést, információt és választ kérni, valamint az üdvösség elvesztésének terhe mellett az ő döntései alapján kell élni és azokat követni.

Mint ahogy Isten csak egyetlen Isten, így csak egyetlen egyház lehet menyasszonya, és csak egyetlen hit ragadhatja meg ezt az Istent, ahogy hitvallásunk tizenkét hitágazata is mondja.¹ Ami pedig ezen az Istenen, egyházán és hitén kívül van, Krisztus és apostolainak tanítása szerint hamis, bálványimádó, hitetlen és kárhozott, és mindazokat, akik a tanítással ellenkeznek, pogánynak és nyilvánvaló bűnösnek kell tartanunk. És éppen ezért ért egyet minden teológus abban, hogy maga Isten – aki a legnagyobb az égen és földön, és akitől szent hitünk származik – nem engedi a szent és egyetlen vallás megváltoztatását vagy akár csak legkisebb mértékben is megsértését, mivel Ő maga az igazság és az igazságosság, és hogy inkább a menny és a föld semmisül meg, mintsem hogy elviselje akár a legkisebb hiányosságot szavával és egyszer meghozott döntésével szemben.

Ezen az alapon láthatja Fenséged, hogy ebben az ügyben nem más ő, mint kis bárány Krisztus aklából, aki a többi báránykával együtt a hit étkét onnan veszi magához,

1 Klesl az Apostoli Hitvallásra (közismert nevén a Hiszekegyre) utal.

ahová a szent tanítók mint pásztorok vezetik őket, és a többi báránnyal és a ház gyermekeivel a pásztoroknak és apáknak engedelmességgel tartozik, a hit ügyében pedig semmilyen döntési joggal nem rendelkezik; és még annál is kevésbé engedhet teret az igaz hit helyett egy másiknak. Hiszen ahogy korábban megértettük, a hit feletti rendelkezés és az azzal kapcsolatos döntések kizárólag Istenre és egyházára tartoznak; ebből eredően minden császárnak, királynak, fejedelemnek és keresztény potentátnak az ő döntéseiket kell követnie és nekik kell engedelmeskednie.

Még ha Fenségedet nem is kizárólag mint a hit általi báránnyát vizsgálom és tekintem, hanem elhívása és a világi felsőbbség hivatalába helyeztetése miatt mint Isten emberét; de még így is báránnyá marad a lelki dolgokban, akinek ebben az esetben mindenkor pásztorra szavára kell hallgatnia és neki tartozik engedelmességgel. Emellett Isten azért bízta rá – mint világi felsőbbiségre – a kardot, hogy a jót támogassa és az igaz és egyedül üdvözítő hitet fenntartsa, a gonoszt pedig megbüntesse, az eretnekségeket kiirtsa, kipusztítsa és semmi úton-módon ne engedélyezze. Ha azonban Isten neki adná a lelkek és a világ fölötti hatalmat egyaránt, az sem lehetne több, mint amennyi Istennek magának van, márpedig ha az isteni hatalom egynél több vallást nem engedélyez és további engedményt nem ad, akkor Fenséged sem fogadhat el többet.

Ráadásul azzal, hogy Fenséged megkapta a kardot és elhívott a világi felsőbbiségre, Fenséged gondjaira hagyatott és rábízott a *iustitia* [igazságszolgáltatás] is, amelyet részrehajlás nélkül kell nyújtania üdvössége elvesztésének terhe mellett. A *iustitia* azonban azzal jár, hogy mindenkinek meg kell adni és hagyni, ami az övé; hiszen Krisztus azt hagyta meg: „reddite quae sunt caesaris caesari et quae sunt Dei Deo.”² E passzus sem engedi az igaz és hamis, valódi és téves hit fenntartását, ahogy Illés próféta sem, aki ezeket a szavakat jelenti ki: „Usquequo claudicatis in duas partes? Si Dominus est Deus, sequimini illum, si autem Baal, sequimini illum.”³ Szent Pál ugyanerre a következtetésre utal találóan, amikor azt mondja: „quae conventio Christi et Belial? aut quae pars fidelis cum infideli?”⁴ Mindez lényegét tekintve olyannyira helyes, hogy mind az Ó-, mind az Újtestamentum megátkozta azokat, akik többféle hittel ismerkednek és közösködnek; és ennek következtében irrtatott ki az egész világ nagy része az Özönvíz által. Szent János erre a helyes következtetésre jut ebben a *iustitiára* vonatkozó kérdésben: „quia neque frigidus es, neque calidus, incipiam te evomere ex ore meo.”⁵ Így aztán Fenséged *salva sancta iustitia, salvo officio Serenitatis Vestrae, salva conscientia* [a szent

2 „Adjátok meg tehát a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené!” Mt 22,21.

3 „Meddig sántikáltok kétfelé? Ha az Úr az Isten, kövessétek őt; ha pedig Baál, kövessétek azt!” 1Kir 18,21.

4 „Hogyan egyezne ki Krisztus Béliállal? Vagy mi köze a hívőnek a hitetlenhez?” 2Kor 6,15.

5 „... sem hideg nem vagy, sem meleg, ... kezdlek téged kivetni a számból.” Jel 3,15–16.

igazságnak, Fenséged hivatalának és lelkiismeretének bántódása nélkül] nem engedélyezheti különböző hitek gyakorlását.

De még ha Fenséged azokat a személyeket vizsgálja is meg, akik új hitekre vágnak, hogy kicsodák ők mostanság, valamint Krisztus és tanítványai hogyan hívták őket, legalázatosabb reményem, hogy Fenséged még annál is kevésbé hajlik majd arra, hogy engedjen kívánságuknak, mivel Krisztus ezeket pogányoknak hívja. Szent János apostol úgy kívánja, hogy ne is köszöntsük őket, Szent Pál pedig azt javasolja, hogy teljesen különüljünk el tőlük; Szent Ciprián: „Christianus non est, qui in Ecclesia Christi non est”;⁶ Tertullianus: „qui enim haeretici sunt, Christiani esse non possunt.”⁷ Jeromos: „de haeretico tanquam de gentili loquendum est”.⁸ Az Egyház Ariust *atheon*nak [istentagadónak] mondja, Szent Atanáz és Jeromos hasonlóképpen tesz Eunomiusszal. Arany-szájú Szent János így érvel: „Arianus est ergo diabolus est”, és így következtet: „Spiritus immundus ejcitur a gentilibus cum fiunt Christiani, sed si iterum ex Christianis fiunt haeretici, tum novissima eorum peiora sunt prioribus. Nam haeticos peiores esse gentilibus nemo dubitat. Gentiles enim per ignorantiam Deum blasphemant, haeretici autem scientes laniant veritatem.”⁹ Ha mármost Fenséged igazságot akar szolgáltatni, ahogy ez kötelessége is, akkor nem fogja engedélyezni és jóváhagyni, hogy az efféle hitetlenek összekeveredjenek Isten gyermekeivel és pogányságukat valamint hitetlenségüket terjesszék Isten népe között.

Emellett Fenséged fontolja meg jól azt is, hogy nemcsak Isten tiltotta meg, hogy az ő igaz és egyetlen hitén kívül különböző más vallásokat is kövessünk, de azt is parancsolta: mindazok, akik azt tanácsolták vagy segítették, hogy Isten törvényét ne tartsuk szem előtt, igen keményen büntetessenek meg, ahogy Fenséged azt kevés példából is jól láthatja. Amikor Saul lelki dolgokba elegyítette magát, birodalmától megfosztot-

6 „Nem keresztény az, aki nincs Krisztus egyházában.” CYPRIANUS, *Epistula* LV, 24.

7 „Akik pediglen pogányok, azok nem lehetnek keresztények.” TERTULLIANUS, *De praescriptionibus adversus haeticos*, 37.

8 „Az eretnekről pediglen úgy kell beszélni, mint a pogányról.” HIERONYMUS, *Dialogus contra Luciferianos*, 2. Klesl forrása alighanem az ugyanezt a három példát hozó William REYNOLDS, *De iusta Reipublicae Christianae in reges impios et haeticos autoritate* (Antwerpen: Keerberg, 1592), I, 178.

9 „Ariánus, tehát maga az ördög.” „A tisztátalan lélek kivettetik a pogányokból, amikor keresztényekké válnak, de ha keresztényből ismét eretnekké lesznek, akkor mostani állapotuk rosszabb lesz az előzőnél. Mert senki sem vonja kétségbe, hogy az eretnekek rosszabbak a pogányoknál. A pogányok ugyanis tudatlanságból káromolják Istent, az eretnekek viszont tudatosan marcangolják az igazságot.” A különböző kéziratokban és nyomtatványokban kisebb-nagyobb különbségekkel közölt idézet forrása: PSEUDO-CHRYSOSTOMUS, *Opus imperfectum in Matthaeum*, 45. A szöveg egy bibliai hely parafrázisa: „Amikor a tisztátalan lélek kimegy az emberből, sívár helyeken bolyong, nyugtot keres, de nem talál. Azt mondja hát: Visszatérek elhagyott hazámba. Amikor odaér, üresen, kisöpörve, feldísztve találja. Erre nyomban elsiet, s hoz magával hét más lelket, magánál is gonoszabbat. Bemennek és ott laknak. Ennek az embernek a sorsa most rosszabb, mint előbb volt.” Mt 12,43–45.

ták és Isten is elfordította tőle orcáját. Azzal, hogy Salamon sok istennek adott ott-hont és számos bálványimádást engedélyezett, arra indította Istent, hogy azt mondja, „Quia habuisti hoc apud te, et non custodisti pactum meum [...], disrumpens scindam regnum tuum et dabo illud servo tuo.”¹⁰ Jeroboám ugyancsak emiatt veszítette el birodalmát, ahogy az evilági és az örök életet is; akit fia, Nádáb követett, őt is nyomorúságosan megfojtották ezért. És hasonlóképpen jártak Bása, Acháb és Manassze királyok, és sokan mások, Jozafát pusztán azért, mert Achábnak, aki engedélyezett új hiteket, a háborúban szomszédjaként segítséget nyújtott. Joást amúgy dicsérik, hogy személye szerint becsületes ember volt, de Isten elrendelte, hogy szolgálai szégyenteljes módon megöljék, mivel Jojada halála után a főpapok hamis vallását engedélyezte. Amaszjával, Joachinnal és másokkal is ez történt, akiktől Isten azért vette el a hadban aratott győzelmeket, minden sikert és üdvösséget, és végül azért kellett szégyenteljes halált halniuk, mert többféle véleménynek is teret adtak a hit dolgaiban. A hasonló fejedelmekről, akik az egyetlen üdvözítő igaz valláson kívül hamis hiteket is engedélyeztek, szól Isten lelke az égi jelenésben: „habeo adversus te pauca, quia permittis mulierem Jezabel, quae se dicit Propheten, docere, et seducere servos meos, fornicari et manducare de idolothytis.”¹¹

Fenségednek alázatosan figyelmébe ajánlom, hogy a keresztény impérium kizárólag ezen személyek miatt került a török hatalma alá, mivel a görög császárok hamis és sokféle véleményt engedélyeztek. Nem történt ez másként az ifjabbik Valentinianus császárral, aki édesanyja, Justina iránt érzett fiúi szeretete miatt engedélyezte neki és az övéinek, hogy az ariánus eretnekséget kövessék; őt szintén elűzték birodalmából. Constantinus, Julianus, Valentinus és más keresztény császárok példáiból is látszik – akik lavíroztak, óvatoskodtak és ezáltal akarták megőrizni a politikai békét, valamint országukat és népeiket –, miféle végre jutottak: szégyenteljes halállal haltak, vagy letaszítottak trónjukról, de mindenesetre végül minden boldogságukat és üdvösségüket elveszítették.

Ami sajnos [megtörténik] a [Német-]Római Birodalomban [is] és minden országában, mihelyt meghallgatják ezt a beszédet, amely a politikai békét fontosabbnak tartja a mennyeinél és isteninél, és amely a hit igazságát elhagyva emberi beszédre és véleményekre hallgat; amely az Isten iránti szeretetet kihűti szívükben, és hagyja, hogy előre törjön az, hogy az embereket féljük, őket tiszteljük és kegyeljük; az országok és népek, valamint más érdemek keresztényietlen, megengedhetetlen és felelőtlen megtartása és

10 „Mivel ezt tudtad, s mégsem tartottad meg szövetségemet [...], azért elszakítom tőled királyságodat és szolgáltnak adom.” 1Kir 11,11.

11 „De van ellened egy kifogásom, hogy megengeded Jezabel asszonynak, aki magát prófétanőnek mondja, hogy tanítson, és elcsábítsa szolgálímat, hogy paráználkodjanak és egyenek a bálványáldozatokból.” Jel 2,20.

elnyerése révén az evilági hasznot és kielégülést fontosabbnak tartja az örökkévalónál; a világot és a benne lakók lelkeit jobban szereti Istennél. [Mindez] elvezetett a passzai szerződéshez, az ausztriai engedményekhez és az ezekben az ügyekben a [Német-]Római Birodalomban felállított bizottságokhoz,¹² s általuk ahhoz, hogy újabban az igaz és hamis vallást, Krisztust és Béliált házasságra akarják léptetni a római császár javára és boldogulásának érdekében. Ezt követik a fejedelmek és tanácsosok, valamint országok, és sajnos nyilvánvaló, hogy a közhangulat erre mutat, hogy ezek jegyében formálják a hitelveket, és változtatják meg azokat az engedményeket évről évre. A katolikusok eközben elveszítették vallásukat, püspökségeiket, kolostoraikat, templomaikat, igazságszolgáltatási jogait és bevételeiket, elüldözik őket az övéiktől és helyükre utálatos pogány embereket helyeznek. Egész Németföldön hanyatlik a bizalom, a fejedelmek számos alkalommal felejtették el az Újtestamentumra tett esküjüket és keltek fel császáruk ellen fegyverrel a kézben; őket pedig követték alattvalóik is, akik ki akarták irtani uraikat.¹³

Mindeközben a török kézre kerítette csaknem egész Magyarországot, megostromolta Bécs városát, felgyújtotta és elpusztította Ausztriát,¹⁴ és sajnos a sokféle eretnecség mostanra olyannyira meghódította a népet, hogy az inkább élne a török, mint katolikus felsőbbtség uralma alatt. Így aztán amikor Fenséged számos alkalommal győzelmet szerzett ezekben a háborús időkben az ősellenség ellen,¹⁵ akkor elszomorodtak és elbátortalanodtak, és eretnecségük megsegítése végett inkább a törököt, mint Fenségedet támogatták, lévén katolikus. Szintén teljesen világos és nyilvánvaló, hogy az ariánusok, kálvinisták, lutheránusok és Isten, illetve az igaz vallás elleni hasonló lázadók Magyarországon megszegették esküjüket, most összefogtak a törökkel Őfelsége ellenében és eretnecségük révén okai lettek annak, hogy a keresztényeket ezrével vágták le, vagy vezették örökös török szolgaságba, illetve adták el őket, hazánkat pedig szánalomra méltó módon elpusztították.

12 Az 1552-ben I. Ferdinánd római király és a Móric szász választófejedelem által vezetett protestáns birodalmi fejedelmek között kötött passzai szerződés volt az 1555. évi augsburgi vallásbéke közvetlen előzménye, amelyben a protestáns vallásgyakorlat szabadságát formálisan elismerték. Ausztriában az 1568. évi vallási engedmény (*Religionskonzession*), illetve annak 1571. évi megerősítése (*Religionsassekuration*) teremtette meg a lutheránus vallásgyakorlat jogi kereteit, igaz, csak a nemes-ség és a lovagi rend részére, a városok kizárásával.

13 Klesl a reformáció körüli politikai mozgalmakból kinövő, 1524 és 1526 között lezajlott véres német parasztháborúra utal.

14 Bécs első török ostroma 1529-ben zajlott.

15 Mátyás főherceg a tizenöt éves háború idején a magyarországi fronton a Habsburg csapatok főparancsnoka volt, igazán komoly hadi siker azonban Székesfehérvár 1601. évi elfoglalásán kívül nem fűződik a nevéhez.

A Birodalom nem-katolikus fejedelmei mindazonáltal, mivel úgy vélték, mindez a vallás miatt történik, a török és tatár szövetséggel és a szemmel látható pusztulással mit sem törődve elutasították, hogy segítséget küldjenek, sokat leveleztek ausztriai nem-katolikusainkkal, ezt a közösködést és lehetőséget pedig doktrináik megtámogatására használták ki; segítségnyújtásukat felfüggesztették, vagy hasonló eretnkségeket támasztottak feltételként. Emellett mivel látták, hogy Ő Császári Fensége és Fenséged végső veszedelemben és félelemben van, erős nyomást gyakoroltak rájuk és azért küzdöttek, hogy vallásuk panaszait orvosolják. Beadott írásaikban előadták, hogy mihelyst megadatik a vallásszabadság, nem kell kételkedni abban, hogy meglesz a segítség és a jó alkalmatosság; ellenkező esetben azonban az országnak el kell pusztulnia és hatalmas lázadás kezdődik majd. Elég csak megnézni írásaikat, mit mondtak a vallással kapcsolatban a nem-katolikus főtisztek, amikor a lázadók ellen kellett volna vonulniuk, és milyen megfontolásaik voltak a hadjáratról, mennyit ellenkeztek és milyen sokféle feltételt javasoltak. Mindezeket felesleges lenne felsorolnom, hiszen részben sajnos Fenséged saját kárán értesülhetett róluk, részben pedig közismertek.

Most, hogy Fenséged ennyivel jobban érti a lelki és politikai dolgokat és Istennel a szent katolikus vallásban egyesülve, lelkiismerete és tudata azzal közös lett, jogában áll, hogy a dolgok ilyenén állása mellett Fenséged világi és örökkévaló jóléte és jó híre végett megbocsássa ezeknek a tudatlan lázadóknak méltánytalan kéréseiket, és ezeknek az embereknek, akikben egy pillanatig sem bízik meg, és akik vallásának és lelkiismeretének legfőbb ellenségei, újabb privilégiumokat adjon. Mégpedig olyanokat, amelyek révén Isten, Fenséged lelkiismerete és személye ellenében napról napra erősödnek; és hogy amit idáig a szabályok ellenében *de facto* [a gyakorlatban] tettek, azt mostantól Fenséged akarata és jóváhagyása szerint csinálják.

Mivel azonban ez a jelenlegi kérdés Isten által saját, valamint az általános keresztény egyház törvényeiben befoglaltatott, az igaz keresztények körében azt, vajon Krisztus mellett az ördögöt is engedni kell-e és el kell-e viselni, nem sűrűn vitatják. Így Fenségednek ezt további fejtegetésekkel nem világítom meg, csak arra hívom fel a figyelmet, hogy Fenséged mostanra megkapta Őfelségétől a felhatalmazást, amelynek értelmében előtte áll a jó és a rossz, a tűz és a víz, az élet és a halál, az üdvösség és a kárhozat, és jogában áll közülük az egyik oldalhoz állani.¹⁶ Hogy melyiket választja, arról Isten előtt az Ítélet napján kell számot adnia, és Ezekiel próféta tanítása szerint az alattvalók vére, amely az ő döntése miatt szenvedett károkat, az ő kezéből vétetik vissza,¹⁷ amelyért szí-

16 Rudolf császár és magyar király 1605. május 28-án adott felhatalmazást Mátyás főhercegnek arra, hogy tárgyalásokba kezdjen a Bocskai István vezette magyar felkelőkkel, 1606. március 21-én Magyarország kormányzójának is kinevezte.

17 „... életemre mondom én, az Úr Isten: Átadlak a vérontásnak, s a vér üldöz majd téged; mivel önvéredet gyűlölted, a vér üldöz majd téged.” Ez 35,6.

gorú számadással tartozik és köztudomásúlag nem mondhatja majd azt, hogy csak mások tanácsát követte. „Unusquisque enim suum onus portabit et pro se rationem reddet Deo”¹⁸ – mondja a Szentírás, és a tanácsosoknak megvan a maguk felelőssége, de a felsőbbségnek is a magáé. Így az Írás is azt mondja a felsőbbiségről, amely Isten haragját hívta magára: „potentes potenter tormenta patientur: iudicium enim durissimum his, qui praesunt, fiet.”¹⁹ Hogyan is tanácsolhatnának Fenségednek olyanok, akik becsülettel és hűséggel viseltetnek irányában, olyasmit, amiről biztosak lehetnek, hogy saját üdvösségüket nem kockáztatja, Fenséged pedig nem nyerhet majd érte bocsánatot?

Mindezt a birodalmi fejedelmek, grófok, urak és nemesek, és mindazon felsőbbségek, akik ellenségesek katolikus hitünkkel szemben, figyelembe veszik és inkább feladják országaikat és népeiket, sőt, akár meg is halnak, mintsem hogy lelkiismeretüket ebben az esetben azzal terheljék, hogy egy olyan vallást, amely eltér az általuk igaznak tartottól, engedélyezzenek a hatalmuk alatt álló területeken – ahogy ezekben a tartományokban és földeken a katolikus hitnek szikrája sem található. Miért kellene hát pont a mi katolikus vallásunknak, *quae tota pulchra et maculam non habet*²⁰ az egyedül lenni, amely köteles elviselni maga körül mindenféle lármát és tisztátalanságot? Miért kellene Fenséged lelkiismeretének kevesebbet számítania és rosszabbnak lennie, mint azoknak a nem-katolikusoknak, miért kellene Isten haragját magára vonnia és lelkiismeretét megterhelnie inkább, mintsem hogy békétlenség veszélye által körülveve éljen és haljon meg? Olyannyira világos ez a következtetés, hogy magában a természetben is megtalálható, hiszen a pogányok a természet fényétől indítva a maguknak választott és igaznak tartott isteneknél kívül mások tiszteletét nem engedik és ezért meghalni is hajlandóak, az isteneikkel szembenállókat pedig a világon legnagyobb személyes ellenségeiknek tartják és megvannak győződve arról, hogy nincs becsesebb halál, mint amit az istenek dicsőségéért szenvedünk el, ezáltal az istenek közé is lehet kerülni – ahogy azt a pogányok és az általuk e miatt az ok miatt indított háborúk történeti is mutatják. Egyetlen Indiára vetett pillantás is megmutatja, hogy több vallást engedélyezni ellentétes a józan ésszel.

Jól emlékszem arra, hogy a magyar püspökök és tanácsosok 1605. augusztus 7-én Fenségednek a vallásügyben kinyilvánították véleményüket és azt a tanácsot adták, hogy a lázadóknak a következő választ adja: „quantum igitur ad primum articulum spectat, habet responsum superius, ubi de religione turbaturam, sicut nec hactenus ex

18 Két bibliai hely összehasonlásával: „Mert mindenki a maga terhét fogja hordozni.” Gal 6,5, illetve „Így tehát mindegyikünk magának ad majd számot Istennek.” Róm 14,2.

19 Összevont idézet: „...kemény fenyítés vár a hatalmasokra” és „szigorú ítélet vár a hatalmon levőkre” Bölcs 6,6, illetve 5.

20 Allúzió az *Énekek Énekére*: „Egészen szép vagy, kedvesem, és szeplő nincsen benned.” Én 4,7.

proposito suae Maiestatis ullus in ea turbatus fuit.”²¹ Azt azonban, vajon ez a tanács istenes, keresztény, felelős, tényleg jó és katolikus-e, valamint megfelel-e a biztos katolikus hitnek, sőt, az értelemnek, Fenséged könnyen megértheti, ha összehasonlítja azzal, amit az imént röviden megfogalmaztam. Ha Ezekiel próféta lenne a helyemben, az igazságot úgy fogalmazhatná meg, ahogy a jeruzsálemi tanácskozásról szólott: „hi sunt viri qui cogitant iniquitatem et tractant consilium pessimum in urbe ista”,²² amely tanács, mint Jeremiás próféta mondja, megronttatik és megszegényítettik, „non enim consilium est contra Dominum.”²³

Kegyelmes uram, azon azonban igencsak csodálkozom, hogy csupán a magyar tanácsosok javaslatára – amelynek érveit nem vizsgálták meg Isten igéjével, az egyház vagy a szent tanítók tanításával, de még a józan ésszel vagy más saját fundamentummal való összevetésben sem, hanem pusztán új tanításként tárták Fenséged elé (amely miatt mostanra ők is szívükből szégyenkeznek, az ott lévő püspökök pedig *ipso facto in excommunicationem* [már pusztán ettől kiátkozás alá] estek) – azt tanácsolták Fenségednek, hogy ilyen döntést hozzon a lázadókkal kapcsolatban. Ezáltal Fenséged üdvösségét és evilági jólétét is egy efféle alaptalan tanítástól tették függővé, igen nagy felelősséget helyezve rá. Gondoljunk arra, hogy itt, Bécs városában, van egy tiszteletre méltó ősi egyetem sok kiváló teológussal, pásztorral és tanítóval, de véleményükhöz az ő állásfoglalásukat *in re tam ardua* [egy ilyen fontos ügyben] nem kérték ki rögtön, minden más előtt – miközben a püspökökön kívül mind világi laikusok voltak, és egyikük sem teológus –, hanem rögtön hittek annak igazában. Ez az eset Fenséged lelkiismeretével kapcsolatban annál is súlyosabb, mivel a világon semmilyen szükség nem lehet olyan súlyos, hogy Krisztust és szent egyházát áldozatul lehetne vetni. Ráadásul olyan helyzetben voltak, hogy bármely pillanatban kérhettek volna elégséges tájékoztatást az említett teológusoktól, így annál is kevésbé bocsátható meg elsietett döntésük. És miféle teológusok ezek a kegyes urak, akik Fenségednek olyan tanácsot adnak, amit ők megtenni nem tudnak és nincs joguk hozzá, hogy Fenséged lelkiismeretére ilyen elviselhetetlen terhet helyezzenek, mégis megegyeznek, hogy ezt fogják tenni, amennyiben ez nem nyilvánosan és írásban történik. Vagyis ezek a magyar tanácsosok vagy nem tart-

21 „Amennyiben tehát az első cikkelyt illeti, arra már volt válasz fentebb, hogy [Őfelsége] a vallást illetően senkit sem fog háborgatni, ahogyan eddig sem háborgattak senkit abban Őfelsége elhatározásából kifolyólag.” Klesl rövidítve idézi a magyar tanácsosok véleményének szövegét (bár jelentését nem változtatja meg).

22 „... ezek azok a férfiak, akik istentelenséget forralnak, és igen gonosz terveket szőnek ebben a városban.” Ez 11,2.

23 A teljes idézet: „Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum”, vagyis „Nincsen bölcsesség, nincsen okosság, nincsen tanács az Úr ellen.” Péld 21,30.

ják kárhozatosnak a titkos bünt, vagy lelkiismeretüket pusztá *politiára*²⁴ akarják cserélni, hogy nyugalmat nyerhessenek, azon az áron, hogy Fenséged lelkiismerete örökké kínok között fog szenvedni és a béke így köttetik meg. Sőt, biztonság kedvéért még le is tagadnák, történjen bár a dolog Fenséged kárára, vagy ahogy csak akar – ami szánakozásra méltó.

Hogy a *politicusok* és a világi szemléletű magyar tanácsosok miféle okokat hoztak még fel Fenségednek arra, hogy Isten és a szent vallás ellenében cselekedjen, nem tudhatom. Azt azonban tudom, hogy az embernek nemcsak elszegényednie kell, de az életét is oda kell adnia inkább, mintsem hogy a jót rossznak és a rosszat jónak mondja. Ezért van az egyházban oly sok ezer mártír, akik inkább meghaltak és vérüket ontották, mintsem hogy Krisztust és az igaz vallást megtagadják vagy akarattal kárt tegyenek neki. Ezért a tulajdonságért dicsérnek minket, keresztényeket, így ettől sem jobbra, sem balra nem térhetünk el semmilyen módon és mértékben.

A politikai béke ígéretét azonban meghazudtolja, hogy azt semmi más módon nem lehet megkötni, csak úgy, hogy Isten ellenében cselekszünk, a lelkiismeretünket terheljük és lemondunk az örök életről. Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy immáron nem pogányok, hanem keresztények vagyunk és ezért minden dolgunkat elsősorban Krisztusra építjük és nem állhatunk vele szemben, mivel a Próféta is így beszél az Isten dolgában való politikai békességszerzésről, „dicentes: pax! pax!, et non est pax.”²⁵ Máshol pedig a Próféta így adja meg ennek okát: „non enim est pax impiis, dicit Dominus.”²⁶ Tanulmányozza Fenséged a históriákat, vajon ahol sokféle eretnekség ütötte fel a fejét, maradt-e ott békesség, és nem úgy volt-e mindig, hogy az igaz vallás útjáról való letérés (amit a szent tanítók *rebellio contra Deum*nak [Isten ellen való lázadásnak] neveznek) nemcsakára a politikai béke összeomlásához és politikai rebellióhoz vezetett. Nem kevesebbről van szó, mint hogy egy darabig, amíg az eretnekségek gyengék és kicsinyek voltak, a béke megmaradt; de amikor erőre kaptak, azonnal felkeltek és lázadást szítottak, ahogy most a magyarországi kálvinista, ariánus és huszita háborúk esetében is látható. Szükségszerű-e a szerint, aki oly nagy biztonsággal beszél a jövőbeli dolgokról, hogy aki Istenre hagyatkozik és benne bíz, az elkerüli az országok pusztulását, de aki az emberi értelemre épít és Istent nem kér, az is megtarthatja az országot és a népet? Ez a tanács vajon Isten ígéjére, az értelemre és a históriákra épül és nem inkább pont az ellentétükre? Nem kevésbé fontos, hogy Isten dolgaiban sokszor látszik kívülről a pusztulás, amit

24 A *politicus* fogalma először a francia vallásháborúk idején terjedt el (*les politiques*), és azokat a mérsékelt katolikus politikacsinálókat jelölte, akik közvetíteni kívántak a két tábor között. Innen terjedt el szélesebb körben annak az álláspontnak a követőire, amely szerint az uralkodónak fontosabb kötelessége a világi béke biztosítása, mint alattvalói rákényszerítése az üdvözüléshez vezető helyes út követésére.

25 „... mondogatják: 'Békesség, békesség!' Pedig nincsen békesség.” Jer 6,14.

26 „Nincs békességük az istenteleneknek – mondja az Úr.” Iz 48,22.

Isten azért mutat, hogy belé vetett bizalmunkat serkentse, mindazonáltal az igazakat sosem hagyja el. Még ha az is következne be, amit a *politicusok* állítanak, Istenben bízva Fenséged számára megmarad a nyugodt lelkiismeret és az örök élet; tanácsosabb az egész világot magunk mögött hagyni, mint elviselni lelkünk kárvallását.

Arról, hogy a magyar rebellesek azt követelik, háromféle hit követése is engedjék meg nekik – amit a magyar tanácsosok és püspökök is minden további nélkül támogatnak –, nem a lelkiek értelmében fogok értekezni (mivel a követelést és a magyarok tanácsát igencsak világi szemléletűnek tartom), hanem politikai szempontból, ugyanis politikailag is komoly kétségeim vannak, Fenséged beleegyezhet-e ebbe a követelésbe. Megfontolandó, hogy minden nem-katolikus fejedelem a katolikus mellett csak az ágostai hitvallás befogadását kérte idáig és Ausztria egyetlen uralkodója sem engedélyezte ezen kívül más konfesszió létezését.²⁷ Ami ha Fenséged jogában állna (ahogy nem áll, és ahogy a magyar tanácsosok mégis erre biztatják), Fenséged lenne nemzetségből az első, aki az igaz katolikus valláson kívül egynél több szektát engedélyezne. Ráadásul szégyenteljes lenne, ha Fenséged örökös alattvalóinak, a magyaroknak, annak a *haeretica religiónak* [eretnek vallásnak] a gyakorlását engedélyezné, amely svájci parasztoktól és kézművesektől, az Ausztriai Ház mindenkori legnagyobb ellenségeitől ered, akik zwingliánus vallása miatt oly sok ártatlan vér folyt ki, és akik oly sokszor és megszakítás nélkül lázadoztak.²⁸

Mindazonáltal nem minden svájci zwingliánus, hanem öt ismert tartomány még katolikus – amit ezek a magyar rebellesek talán nem tudnak, ezért kéri *in genere* [általánosságban], hogy a *Helvetica religio* [helvét vallás] adassék meg nekik. Léteznek azonban a Birodalomban nyilvános döntések és dekrétumok, amelyek a zwingliánizmust és a kálvinizmust kárhoztatják és olyan eretnokségnek bélyegzik, amellyel egyetlen becsületes politikai személy sem vállalhat közösséget. Ha a magyaroknak engedélyezné ilyen vélemények követését, Fenséged a lutheránus fejedelmek körében rossz hírnévre tenne szert, elidegenítené magától őket, és akiknek körében eddig jóindulatot talált, e döntés révén azoknál is elveszítené tekintélyét.

Ha magát a kálvinizmust tekintem, arra jutok, hogy az az arianizmuson alapul, mert a kálvinisták körében a keresztelest nem tartják szentségnek, sem pedig szükségesnek, Krisztust második isteni személynek, az Atyaistenhez képest kisebbnek tartják, a Szentlélek igazságában kételkednek és végül Istent személyében tartják a jó és a rossz szerzőjének és emiatt úgy vélik, hogy az embernek nincs szabad akarata, hanem

27 Az 1555-ben kötött augsburgi vallásbéke a katolikuson kívül csak a lutheránus felekezetet ismerte el, így a következő évtizedekben megerősödő kálvinisták csak úgy maradhattak meg a Német-római Birodalom területén, hogy hitvallásukat az evangélikus *confessio* módosított változatoként emlegették. Ez természetesen helyzetüket meglehetősen instabillá tette.

28 Kálvin mellett Ulrich Zwingli a protestantizmus helvét irányzatának másik nagy alapító figurája.

a predestináció alapján üdvözül vagy kárhozik el. Ebből aztán néhány éven belül teljes pogányságnak kellett kinőnie, különösen, ahol közel kerül a törökökhöz, ahogy a néhai angol királynő is előadatta konstantinápolyi követével a török császárnak: a kálvinizmus és a Korán között nincs nagy különbség és a legtöbb pontban egyeznek. Mely példát néhány hónappal ezelőtt követtek a hollandiak és zeelandiak is, akik szintén a török császárnak üzenték meg, hogy hosszú távon biztosítani tudják majd ezen emberek számára Ő Császári Felsége és Fenséged engedményeit, illetve a törökkel fenntartandó összeesküvést, közösködést és bizalmat.²⁹

Politikai szempontból azt is meg kellene gondolnia Fenségednek, hogy Magyarország minden királya eddig *pro catholica Ecclesia conservanda et extirpandis haeresibus* [a katolikus egyház fenntartása és az eretnekek kiirtása végett] állított ki törvényeket és statútumokat, illetve erősítette meg ezeket esküjével. Fenséged lenne az első, aki Ő Császári Felsége nevében a teljes régiség kárára (akik között szent királyok is akadtak) *pro haereticis et contra Catholicam religionem* [az eretnekek javára és a katolikus egyház ellenében] adna engedélyt és állítana ki statútumot, ezáltal rossz hírnévre tenne szert a történelemben, és a jövődö emiatt elítélőleg emlegetné. Alázatos véleményem szerint azonban Fenségednek kötelessége, hogy – minden világi jólét előtt – elsősorban jó hírnevét tartsa fenn és hagyja maga után. Ez pedig nem történhetne meg, ha Fenséged a katolikus magyar királyokkal szemben nem-katolikus törvényt hozna létre. Ráadásul ezek a szó- és írásbeli engedmények szembe mennének Ő Császári Felségével is, aki mindezedidáig, nem törődve a Birodalomban és örökös tartományaiban támadó nagy veszedelmekkel és felkelésekkel, inkább elviselte ezeket, mintsem hogy akár csak a legkisebb engedményt tegye a katolikus hit ellenében – mindezt most helyette Fenséged cselekedné, Ő Császári Felsége akaratával szemben, Isten dolgában, amelynek intézésére egyetlen embernek sincs jogosultsága, csak a szent egyháznak. Ez igen sok kárt okozna Istennek, az ő egyházának, a teljes katolikus vallásnak, sőt, a kereszténység összes katolikusának, Ő Császári Felsége pedig Isten, Őszentsége és minden katolikus fejedelem és potentát előtt megmutathatná ártatlanságát és Fenségedre háríthatna minden felelősséget. Hogy Fenségednek mennyi kárt okozna Ő Császári Felsége minden adandó alkalommal hangoztatott önfelmentése és hogy a Fenséged iránt érzett bizalom a katolikusok körében milyen mélyre süllyedne, ennek kimondását Fenségedre bízom.

Nem kevésbé megfontolandó, nem erősítené-e meg egy ilyen döntés, tárgyalás és válaszadás a birodalmi rendeket téves elképzelésükben, hogy tudniillik ez a magyarorszá-

29 Az angol–oszmán kapcsolatok formális kezdetét I. Erzsébet (1558–1603) és III. Murád szultán (1574–1595) levélváltása jelenti. Ebben a királynő a protestantizmus és az iszlám közötti hasonlóságok említésével igyekezett elnyerni a szultán jóindulatát. A németalföldi Egyesült Tartományokat képviselő Staten Generaal kereskedelmi és politikai érdekből 1604-ben kereste meg a Fényes Portát a közvetlen diplomáciai kapcsolat felvételének igényével, választ ekkor még nem kaptak.

gi lázadás a *religio* kérdése miatt tört ki – hiszen a lázadóknak a vallásgyakorlatra adna engedélyt és a döntésben szerepelnie kellene az ezzel kapcsolatos artikulusnak is –, amit eddig Ő Császári Felsége, valamint képviselői és katolikus tisztjei szóban és írásban egyaránt állhatatosan cáfoltak. Mi máshoz vezethetne végső soron Fenséged vallásügyi döntése, mint hogy az ausztriai rendek közvetve vallásuk újabb megerősítéséhez jutnának, és ha ezt nem kapnák meg, azon nyomban csatlakoznának a magyar felkeléshez, szintén fellázadnának és ennek az eszköznek a révén akarnák a nekik tetsző célt elérni? És az a helyzet, hogy ha Fenséged most a vallás ügyében kitart, akkor ezek a katolikus rendekkel szemben minden reményüket elveszítik és az általuk elnyert engedményeken nagy lyuk támad, amelyen keresztül a maga idejében majd a teljes engedményt meg lehet tőlük vonni. Hasonlóképpen a morvák, csehek, sziléziaiak, stájerok, karintiaiak és krajnaiak is élénk figyelemmel követik a dolgot és annak kifutásához fognak a későbbiekben alkalmazkodni – hogy ne is beszéljünk minden más olyan megfontolásról, ami ehhez köthető.

Az én legengedelmesebb véleményem az, hogy Fenséged, mint világi felsőbbtség, nem rendelkezik hatalommal a lelkiek, és különösen a hit igazgatása terén, mert arra kizárólag a szent egyháznak van jogosultsága. Fenségednek Krisztusra, az ő szent vallására és egyházára kell hagynia jogát és igazságosságát, és semmilyen úton-módon nem szabad abba beavatkoznia. Ha arra gondolunk, hogy Fenséged ebben a tárgyalásban Ő Császári Felségét is képviseli, aki esküt tett arra, hogy ebben az országban és máshol kizárólag a katolikus római egyházat támogatja és védelmezi, erre feltette javait és vétét is (amely eskü alól senki fel nem mentheti), annál is több oka van Fenségednek arra, hogy óvatosan járjon el döntésével kapcsolatban, és ne adjon a rebelliseknek értésére se szóban, se írásban semmi mást, mint hogy a vallás kérdésében nem áll hatalmában engedni. Nem vállalhatna felelősséget Isten, Ő Császári Felsége, a [Német-]Római Birodalom választó- és egyéb fejedelmei előtt (legyenek azok akár a katolikus vallás, akár az ágostai hitvallás követői) azért, ha Fenséged olyan vallást engedélyezne, amelyről az említett katolikus és lutheránus választó- és egyéb fejedelmek úgy tartják – és ezt számos birodalmi irat is deklarálja –, hogy az a kárhozathoz vezet. Fenségednek becsülete, lelkiismerete és üdvözlése múlik ezen, és a magyarok nem érdemelték ki, hogy megkövetelhesék Fenségedtől egy ilyen felelőtlen teher magára vételét. Miután a magyar lázadók azt követelik, hogy lelkiismeretükben ne zaklassák őket, meg kell, hogy értsék, hogy Fenségedet sem kényszeríthetik ilyesmi elfogadására (amivel kevesebbre tartanak saját magánemberi személyüknél), vagy olyasmi kívánására, amitől ők lelkiismeretükre és vallásukra hivatkozva elhatárolódnának.

Abban reménykednek, hogy Fenséged elegendő jóindulatot mutatna irányukban. Ami azonban Fenséged személyét, hivatalát, vallását és lelkiismeretét még inkább sértené és degradálná, mint egy közönséges nemesemberét, az felelőtlenség, minden érte-

lemnek ellentmond és Fenséged nem ezt érdemli a magyar rendektől. Kegyesen kérje tehát őket, hogy ezt a vallásügyre vonatkozó pontot vonják vissza és fogadják el a jelenlegi helyzetet. Cserében ha kimondottan ilyen ügyekben érkeznének panaszok, Fenséged kész lenne közbenjárni Ő Császári Felségénél azok orvoslása érdekében, például *ex plenitudine potestatis* [a hatalom teljességénél fogva] a Prágában két évvel ezelőtt az országgyűlési döntésekhez toldott pont megsemmisítésének kérdésében.³⁰ Fenséged nagyon szívesen tenne eleget a magyar rendek kéréseinek a vallásügyben, feltéve, hogy az nem érintené Fenséged lelkiismeretét és becsületét – ezzel a magyarok remélhetőleg engedelmesen meg lesznek elégedve. Ha mégsem, Fenségednek akkor sem áll más eszköz a rendelkezésére, amely a lelkiismeretét tisztán hagyná, hiszen [a rendek] esküvel fogadták, hogy mindannyian úgy fognak igazságot szolgáltatni, hogy Istent, vallásukat és Fenségedet semmilyen módon nem taszítják el. Ez az ügy márpedig semmiféle behatárolást, felmentést, álcázást, kifogást, megtárgyalást és alkudozást nem enged, hanem Krisztus kijelentését követi: „Qui non est mecum, contra me est, et qui non colligit meum, dispergit.”³¹ Ezt kívántam Fenségednek engedelmesen értésére hozni és magamat mindemellett legalázatosabban ajánlani.

Melchior Klesl
Bécs segédpüspöke
és a bécsújhelyi püspökség adminisztrátora
Kármán Gábor fordítása

30 Az 1604. évi országgyűlés által elfogadott törvényekhez Rudolf császár kancelláriáján utólag toldották hozzá a XXII. törvénycikket, amely megtiltotta a vallásügy további tárgyalását a magyar diétákon. A jogtipró rendelkezés miatt keletkezett felháborodás egyike volt a Bocskai-felkelés kiváltó okainak és az artikulus eltörlése egyike volt a béketárgyalásokon a magyar rendi küldöttség követeléseinek.

31 „Aki nincs velem, ellenem van, s aki nem gyűjt velem, az szétszór.” Lk 11,23.

Polykarp Leyser válasza Melchior Klesl opiniójára
(1606. szeptember vége)

Polykarp Leyser úr véleménye Melchior Klesl gondolatairól azzal a kérdéssel kapcsolatban, megkapják-e a magyar rendek a vallás szabadságát

Isten kegyelmét, szolgálataimat és minden jót ajánlva. A nemes és tekintetes úr véleményemet kérte azokról a gondolatokról, amelyeket Melchior Klesl, Bécs segédpüspöke és a bécsújhelyi püspökség adminisztrátora vetett papírra Őfensége Mátyás ausztriai főherceg számára arról a kérdéstről, kell-e békét kötni a magyarokkal azon az áron, hogy megadják nekik a vallásszabadságot, vagy sem. Nincs kétségem afelől, hogy meg kell osztanom véleményemet urammal, de nem azért, hogy bárkivel is vitába keveredjek, vagy hogy egyáltalán úgy tegyek, mintha minden pontjában olyan jól megértettem volna, hogy senki soha többet nem szegezhetne ellene semmit. Ezt a kérdést annyira fontosnak és jelentősnek tartom, hogy nem haszontalan minél több megfontolt véleményt meghallgatni vele kapcsolatban. Ugyanis bizonyos, hogy amennyiben Ő Császári Felsége, a mi legkegyelmesebb urunk jogtalanságot cselekszik, ha a magyaroknak megadja a vallásszabadságot, akkor dicső elődei szintén jogtalanságot cselekedtek, amikor a németeknek megadták a vallásszabadságot. Ha azonban a [német-]római császár ezáltal Isten ellenében jár el, akkor az evangélikus rendek sem tudom, miképpen tarthatnák jogosnak, hogy ilyen bűnökre adnak okot. Ezért aztán amit itt teszek, csak azért teszem, hogy amikor uram vagy valaki más megérti véleményemet ezzel az igen fontos kérdéssel kapcsolatban és mérlegeli azt, az arra sarkallja őt, hogy velem vagy másokkal tovább vitassa ezen dolgok alapjait, amíg csak bizonyosságot nem nyerünk a kérdésben – hiszen úgy mondják: *vir virum acuit* [férfi a férfit erősíti]. És ha valaki Isten ígéje alapján valaki jobbat tud állítani, annak szívesen elismerem az igazát.

Azt azonban már most, a kezdet kezdetén meg kell vallanom, hogy nem vagyok Kleslrel egy véleményen, hanem azt gondolom, hogy írásában messze a valódi cél mellé lőtt, és szükségtelenül terheli meg benne Ő Császári Felsége, illetve Őfensége Mátyás, Ausztria főhercege lelkiismeretét. Ráadásul nagy kárt okozva és széleskörű hatással bírva (ami egy jelentős egyházi emberhez igen kevésbé illik) semmisnek tekinti nemcsak a vallásbékét, de a Szent Római Birodalom általános és közönséges békéjét, nyugalmát, boldogulását és jólétét is, opiniója [véleménye] által szívesen lyukat ütne rajta és teljesen felszámolná. Ebből aztán a teljes [Német-]Római Birodalomban semmi más nem következne, mint háború és vérontás, végül pedig a teljes ország visszavonhatatlan bukása. Mindezt pedig teszi olyan érvekkel és megfontolásokkal, amelyek egy részének van ugyan részben egy kis világossága és első pillantásra félelmet kelthetnek a lelkiismeretes szívben, de amelyeket alapjában véve képtelen és ügyetlen módon keverték bele ennek a kérdésnek a tárgyalásába.

Ugyanis nem az itt a kérdés, 1. hogy két, három vagy több vallás is igaz lehet-e. Hiszen biztos és igaz marad örökké, amit Szent Pál írt az efézusbeliekhez írt levele 4. fejezetében: „Egy az úr, egy a hit, egy az Isten és mindeneknek Atyja,”³² és ebben teljesen egyetértünk Klesllel. 2. Szintén nem az a kérdés, hogy egy felsőbbtség kövessen-e két, három vagy több vallást (ahogyan Salamon sok bálványnak is áldozott), mivel ez istentelen és jogtalan dolog, ebben szintén egyetértünk Klesllel. 3. Ugyancsak nem az a kérdés, hogy egy felsőbbtség nemcsak báránykaként, hanem hivatalából eredően rendelkezik-e a jogosítvánnyal, hogy vallási ügyben döntéseket hozzon és felmentéseket osztogasson Isten kinyilvánított szava alól vagy az ellen. Hiszen ezzel a joggal egyetlen ember sem rendelkezik, egyetlen felsőbbtség, király avagy császár sem. Ebben tehát ismét egyezik véleményünk Kleslével, olyannyira, hogy messzebb megyünk nála és azt mondjuk, hogy még az egyháznak és a pápának sincs hatalma arra (amire Klesl utal), hogy a vallás ügyében felmentést adjon. Miért is nevezné egyébként Szent Pál a Timóteusnak írott első levél 3. fejezetében az egyházat az igazság oszlopának és erősségének,³³ ha nem csak és kizárólag azért, mert az isteni szó igazságának talaján kell állnia? Ha eltér az igazság talajától, akkor már nem oszlop, és még ha egy angyal is prédikálna az égből egy más evangéliumot, a Szentírás kinyilatkoztatása szerint átkozott lenne az.³⁴

Tehát ez a kérdés: ha egy országban a rendek és az alattvalók vitatkoznak az egyetlen vallásról és két vagy három csoportra oszlanak, amelyben mindegyik csoport magának tulajdonítja Isten igéjét és úgy vallja, hogy az Ő útján jár és ő az igaz keresztény egyház, akkor a felsőbbtség – aki személye szerint az egyik csoport és azon hit követőjének vallja magát – üldözheti-e karddal a többi csoportot és vallásokat, korlátozhatja, elnyomhatja és kiirthatja-e őket, vagy nyugodt lelkiismerettel mondhat-e *toleramust* [tűrjük] olyan dolgokra, amelyeket nem tud megváltoztatni és türelmet gyakorolhat-e azzal szemben a békeség kedvéért, hogy védelme alatt egyik rész a másik mellett csendes és nyugodt életet éljen.

Ugyancsak, az a kérdés, vajon a keresztény felsőbbtség jobban teszi-e, ha annak érdekében, hogy az országot megtarthassa kereszténynek, egy ideig (amíg a vallás kérdésében végleges megegyezés nem születik) eltűri, hogy néhány pontban viták és különböző vélemények léteznek, de világi békétlenség nem áll fenn; vagy kockára veti-e teljes mértékben az országot, átadja-e a törököknek és a tatároknak, akkor is, ha fennáll a veszélye, hogy az országban a kereszténység teljesen megszűnik és sok százezer lélek elvesztésével a pogányság újra bevezetetik. Ilyen módon kell megfogalmazni mindenk-

32 Eféz 4,5–6. Leyser kihagyja az 5. vers végéről az „egy a kereszttség” kitétel.

33 1Tim 3,15.

34 Gal 1,7–8. „... de némelyek zavarnak titeket, és el akarják ferdíteni a Krisztus evangéliomát. De ha szinte mi, avagy mennyből való angyal hirdetne is néktek valamit azon kívül, a mit néktek hirdettünk, legyen átok.”

előtt helyesen és a valós helyzetnek megfelelően a kérdést, hogy ha helyesen akarunk rá válaszolni. Ellenkező esetben *extra oleas* [az olajfakon túl] tévelygünk,³⁵ a lelkiismeretet terheljük, félrevezetjük az embereket és végül senki nem tudja majd, jót tesz-e avagy jogtalant.

Most, hogy helyesen tettük fel a kérdést és megvizsgáljuk mindazokat az érveket, amelyeket Klesl használ ahhoz, hogy megterhelje Ő Császári Felsége és Őfensége lelkiismeretét, kiderül, hogy mindezen érveknek semmi jelentőségük ezzel a kérdéssel kapcsolatban és nem találják el a célt, hanem csak a széles mezőn kóvályognak és Klesl mind magát, mind másokat félrevezeti velük.

1. Ahogy elsőként látszólag azokkal a szavakkal bizonyít, hogy egy az Isten, az ő egyháza és egy a hit, ahogy ezt a *Symbolum Apostolicum* [az Apostoli Hitvallás] tizenkét ágazata is tartalmazza, ez persze mind igaz, de a kérdés tárgyalása során mindennek nincs más következménye, mint hogy minden egyes kereszténynek saját személyével kapcsolatban igyekeznie kell, hogy igaz hitben az igaz keresztény egyház tagja legyen és abban az igaz élő Istent szolgálja, ha szeretné elérni az örök üdvösséget. Hogyan rímel mindez Klesl következtetésére? „Tehát a császár nem adhatja meg a magyaroknak a vallásszabadságot.” Kleslnek a jezsuitákat, akik mindent formára akarnak nyesni, magához kellene hívnia és azt kérnie tőlük, hogy őt is nyessék formára és tanítsák meg a *medium concludendire* [a következtetés elérésének módszerére], hogyan lehet a mesteriség szabályai szerint erre a következtetésre jutni: Egy az Isten, egy az egyház és egy a hit, tehát a magyaroknak pápistává kell lenniük, vagy semmilyen további védelemre nem számíthatnak a [német-]római császártól?

2. Nem jobb másik argumentuma sem, amely a következőképpen néz ki: A felsőbbségnek nincs több hatalma, mint magának Istennek. Az isteni hatalom azonban nem engedélyez egynél több vallást. Tehát a császárnak csak a pápista vallást szabad engedélyeznie Magyarországon. Itt Kleslnek meg kellene mutatnia, milyen formában engedélyez csak egyetlen vallást az isteni hatalom. Nem mondhatna mást, mint hogy ez *approbando* [támogatás formájában] történik, mivel Isten csak egyetlen vallást tart igaznak és jónak; ám *permittendo* [megengedés formájában] Isten mindenféle vallás létezését engedi a világon. Hogy miért van ez? Azért, mert Isten országa, vagyis az egyház ebben a világban olyan, mint egy szántó föld, amelyen búza és konkoly egymás mellett terem, egészen az aratásig, amikor elválasztatnak egymástól. Szintúgy: az egyház egy

35 Az ókori fogathajtó versenyeken tilos volt a pálya szélén ültetett olajfák vonalát átlépni, e szabály megszegőit kizárták a versenyből. Az „extra oleas” kifejezés Arisztophanész *Békák* című vígjátéka révén, Erasmus közvetítésével terjedt el a humanista irodalomban.

hálóhoz hasonlatos, amely mindenféle halat megfog, de csak a parton (azaz a világ végén) fogják majd kidobni közülük a rosszakat és hamisakat.³⁶

Ha tehát ez az érv az isteni hatalomról, amelyet Klesl használ, bármilyen következtetésre ad okot, akkor csak erre: ahogyan Isten *approbando* nem engedélyez egynél több vallást, *connivendo* [elnézés révén] azonban – hogy a világot kormányozni lehessen – többet is, ugyanúgy a [német-]római császár személyesen nem követhet több vallást, ha üdvözülni akar. Ám bölcs uralkodóként, ha nem akarja felforgatni királyságát, *connivendo* elviseli, hogy más vallások is szokásban vannak, ugyanis a király az Utolsó Ítélet előtt nem fogja tudni jobban megtisztítani az egyházat, mint maga Isten.

Ha azonban azt kérdeznénk, melyik lehet az egyetlen igaz vallás, amelyet Isten a mennyben támogat és követni enged, itt elfogadom Klesl véleményét, aki azt mondja: az a hit, amelyet a hitvallás tizenkét pontja mutat meg. Amennyiben ezt Klesl komolyan gondolja, akkor minket, lutheránusokat sem fog eretneknek átkozni és nem is fog tudni kizárni az igaz egyházból, ennél fogva pedig illendő, hogy a császár védelmét is élvezhessük. Mivel mi is teljes mértékben és igaz módon valljuk ezt a tizenkét pontot, bennük hiszünk, élünk és halunk. Ezzel szemben szükséges alaposan kifejteni, hogy a pápa és hívei, akik közé tartozónak Klesl is vallja magát, durván és messzemenően eltérnek ettől a tizenkét artikulustól.

1. Mert először is, ha a pápa abban hinne, hogy az Atyaisten mindenható, aki mindent egyedül kormányoz és igazgat, nem állítana mellé olyan sok szentet, akiknek egyike a vízben, másika a levegőben, harmadika a tűzben, negyedik a pestis ellen, ötödike a börtöntől és így tovább, a többiek is mindenféle rossz dolgoktól védelmezik állítólag az embereket. 2. Ha valóban hinne abban, hogy Isten fia, Jézus Krisztus urunk keserves szenvedésének és halálának egyetlen célja az volt, hogy minket megmentsen a bűntől, a haláltól és a kárhozattól, akkor nem erőltetné annyira a szentek szolgálatait, a vigiliákat, a búcsúcédulákat, a zarándoklatokat, a gyertyaégetést és hasonlókat. 3. Ha hinne a bűnök bocsánatában Krisztus vére által, nem saját jócselekedeteivel és *satisfactionibus* [elégtetelek révén] akarná elérni, valamint pénzzel megvásároltatni a bűnbocsánatot. 4. Egyszóval ha a pápa és az övéi hinnének, a trienti zsinaton miért a kétséget hagyják jóvá és a hitet kárhoztatták? Hogy arról most hallgassunk is, hogy sok olyan pápa volt (ahogy a történeti munkákból látható), akik nem hittek a holtak feltámadásában és az örök életben, hanem mindent, amit Krisztus urunk írt, csak mesének tartottak.

Így aztán ha csak egyetlen vallást szabadna eltűrni és a jámbor császár szeretné Klesl által fellelkesítve Krisztus urunk szavát figyelembe venni (miszerint „reddite Deo, quae

36 Utalások Krisztus példabeszédeire: Mát 13,24–30, 47–50.

sunt Dei”),³⁷ a pápát és összes híveit a dicső Magyar Királyságból és minden vallásbékéből ki kellene zárnia és kizárólag igaz evangéliumi tanításunknak kellene adnia a figyelmet és teret. Hiszen a pápa és hívei az igaz hittől és Szent Pál vallásától eltávolodtak és eltévelyedtek.

3. Harmadjára Klesl arra hivatkozik, hogy az ember nem sántikálhat mindkét oldalra, nem békítheti meg egymással Krisztust és Beliált, és Isten kiköpi azokat, akik a vallásban egyszerre hidegek és forrók.³⁸ Mindez önmagában igaz és a Szentírásból származik, de ebben az esetben egyáltalán nem tartozik a tárgyhoz és nem is a tényleges kérdés megválaszolását célozza. Hiszen ez arra vonatkozik, amikor a többség saját maga, vagy alattvalói vallások olyan sokaságát követik, hogy két vagy több valláshoz tartozó csoportokat hoznak létre, és az igaz Isten mellett bálványokat is akarnak szolgálni, ahogy sok idővel ezelőtt a szamaritánusok művelték. Róluk ezt mondja az Írás: „tiszelték az Urat és szolgálták az ő isteneiket is”.³⁹ Ezt jelenti a két részre sántikálás, a Krisztus és Beliál egymással való megbékítésére vonatkozó szándék. Ahogy azt Klesl és csoportja is teszi, hiszen Klesl imádkozik az Úrhoz, a menny és föld teremtőjéhez, de egyúttal a meghalt szentekhez is. Azt akarja, úgy tekintsenek rá, mint aki Krisztus urunkat tiszteli, az emberi faj igaz megváltóját és üdvözítőjét, de közben a római Baált is szolgálja, a romlás gyermekét, akinek törvénye az: légy egyszerre hideg és forró. Amiért őt és az övéit Isten ki fogja köpni.

Amennyiben azonban a többség megteszi, amit tud, megkívánja, hogy az igaz Isten tiszteletét Isten ígéjének útmutatása szerint tartsák, de az alattvalók nagyobbik része ellenáll és akár régi szokásai miatt, akár azért, mert félrevezették, az Isten tiszteletét nem Isten ígéje szerint, hanem emberi hiedelmek szerint gyakorolja – noha ez nem helyes, nem találok a Szentírásban olyasmit, hogy egy keresztény többség emiatt az egyenetlenség miatt az ország drága békéjét felborította volna, vagy az alattvalókat karddal kényszerítette volna. Inkább türelmet gyakorolt és gyengéd eszközöket használt, amíg Isten kegyelme révén az emberek újra egyezsége jutottak a vallás kérdésében.⁴⁰

Hogy egy példát említsek: Isten ígéjével erősen intette az izraelitákat, hogy áldozataikat sehol máshol ne mutassák be neki, mint az egyházi épületekben vagy templomokban, azokon a helyeken, amelyeket Isten kiválasztott erre a célra. Világos szavak-

37 Klesl eredetijében a teljes idézett olvasható: „Adjátok meg azért a mi a császáré a császárnak; és a mi az Istené, az Istennek.” Mát 22,21. Leyser csak az Istenre vonatkozó részt idézi.

38 Lásd a Klesl által idézett bibliai helyeket. Vö. „Tudom a te dolgaidat, hogy te sem hideg nem vagy, sem hév; vajha hideg volnál, vagy hév. Így mivel lágyemeleg vagy, sem hideg, sem hév, kivetlek téged az én számból.” Jel 3,15–16. Leyser következetesen úgy utal az idézett részre, mintha a hitében langyos ember jellemzője az lenne, hogy egyszerre hideg és meleg.

39 2Kir 17,33.

40 Leyser itt és a későbbiekben is keresztény többségként hivatkozik a bibliai zsidó királyokra.

kal megtiltotta emellett, hogy az áldozatot magaslatokon mutassák be. Voltak a zsidók között jámbor királyok, Asa, Jósafát, Joás, Amásia, akikről az Írás tanúsítja, hogy Isten tetszésére cselekedtek, akárcsak rokonuk, Dávid. Az ő idejükben is áldozott azonban a nép a magaslatokon, Isten ígéje ellenére, egészen Ezékiás idejéig, aki leromboltatta a magaslatokat és szétöregtette az oszlopokat.⁴¹ A többi király türelemmel viselte mindazt, amit nem tudott megváltoztatni, a népet pedig nem kényszerítették karddal más szokásokra. Ugyanígy kell jámbor császárunknak nagy türelemmel elviselnie, hogy Klesl és csoportja Isten ígéje ellenére néma bálványokhoz imádkozik és tiszteletben részesíti azokat, ügyet sem vetve arra, hogy Krisztus megmondta: „Az Urat, a te Istenedet imádd, és csak néki szolgálj.”⁴² Miért tűri mégis ezt a császár? Az oka: mert nem tud rajta változtatni, hiszen ha nekiállna felszámolni ezt az irtózatot, Klesl lenne az első, aki római olasz farkasával cselszövésekbe fogna, hogy megfossza a császárt koronájától.⁴³

4. A negyedik érv, amelyet Klesl előhoz: meg kell gondolni, miféle emberek követelik a vallás szabadságát. Ezek állítólag *haereticusok*, eretnekek, *gentiles*, sőt, *gentilibus peiores* [pogányok, sőt, rosszabbak a pogányoknál], rosszabbak a töröknél és a tatárnál is. Ez pont elegendő beszéd egy majdnem-kettős püspöktől:⁴⁴ egy népes királyságban mindenkit, aki nem őt követi, bármely felekezethez tartozzon is, mindenféle válogatás nélkül pogánynak, töröknek, tatárnak, sőt, ezeknél rosszabbaknak titulál. Egy kicsit talán disztinygálhatott volna és mondhatta volna a következőt: vannak itt ariánusok, akiknek eretnokségét sok száz évvel ezelőtt Isten ígéje alapján az egyházban, de úgyszintén *in codice Iustiniani Imperatoris* [Justinianus császár törvénykönyvében] elátkozták.⁴⁵ Vannak itt zwingliánusok is, akiknek tévelygései Isten ígéjével ütköznek; és vannak antitrinitáriusok, akikkel kapcsolatban igencsak kétséges, érdemes-e megadni nekik a vallásszabadságot a Szentháromság méltóságának és üdvözítőnknek, Jézus Krisztusnak kárára. Ha tehát Klesl kijelölt volna határokat, szerénysége szembeűnő lehetett volna; de hogy számára mindenki egyforma és különbség nincs közöttük – ez, ha nem is túl sok tőle, de legalábbis bőven elég.

Ez a vakmerő Góliát tehát egyaránt gúnyolja az eretnekeket és az élő Isten tanúit, és minket, evangélikus keresztényeket is, akik pedig semmi mást nem vallunk, mint az életet adó Isten ígéjét, ahogy azokat a próféták és apostolok írásaiban, az *Ó- és Újtestamentumban* találjuk. Mutassunk tehát újra ellenállást! Ha nekünk, evangélikusok-

41 1Kir 14; 1Kir 22; 2Kir 12; 2Kir 14; 2Kir 18.

42 Mát 4,10. Vö. 5Móz 6,13.

43 Az utalás nyilván V. Pál pápára (1605–1621, eredeti nevén Camillo Borghese) vonatkozik.

44 Klesl 1588-tól volt bécsújhegyi püspök, és 1598-ban a bécsi püspökségbe is beiktatták, de csak 1614-ben szentelték fel, valószínűleg ezen ironizál Leyser.

45 A radikális reformáció Szentháromságot tagadó irányzatait vitapartnereik szívesen azonosították a 4. századi ariánusokkal.

nak, akiket másképpen lutheránusoknak is neveznek, eretnekséget tulajdonít az egyetemes, igaz apostoli hit tizenkét ágazatával szemben (amelyet fent Isten ígéje szerint a hit igaz megvallásának minősített), megteheti. De mivel az örökkévalóságig nem folytathatja ezt a cselekedetét, el kell szenvednie az érte kijáró terhet, hogy amivel minket (úgy mint törököket és pogányokat) átenged haragjának, az ugyanúgy visszaömlik rá is, mint ahogy ő borította ránk. Hiszen számomra nem nehéz róla és a pápa hozzá hasonló kreatúráiról bebizonyítani, hogy nem egy *Christianus regenitus ex Deo patre et Matre orthodoxa sancta Ecclesia, per sanctum et incorruptibile verbum Dei, ad promovendam gloriam Dei, et purioris doctrinae incrementum*, hanem egy *irregularis canonicus, genitus ex Papa patre et matre Babylonica meretrice, per traditiones humanas, a Deo rejectas, et a fanaticis introductas ad impediendam gloriam Dei, et cursum purioris religionis* [az Atyaistentől és az igaz Anyaszentegyházról, Isten szent és romolhatatlan ígéjének közvetítésével, Isten dicsőségének előmozdítására és a tisztább tanítás gyarapodására született keresztény, hanem egy, a Pápaatyától és a babiloni anyaszajhától, az Istenről elutasított és a fanatikusok által bevezetett emberi hagyományok révén, Isten dicsőségének és a tisztább vallás terjedésének akadályozására született, regula nélküli szerzetes], és amikor e passzus tartalma nyilvánvalóvá válik, megmutatkozik majd, melyik résznek ad Ő Császári Felseje először védelmet.

5. Ötödik érvében Klesl számos példát hoz, így Salamonét, Jeroboámét, Akhábét, Manasséjét és hasonlókét, akiket Isten megbüntetett, és ezekkel akarja szomorítani Őfelsége és Ő Fejedelmi Fensége szívét és rabul ejteni lelkiismeretüket. A jó uraság nem látja azonban (vagy nem akarja látni), hogy ezek a példák mit sem számítanak az előterjesztett ügyben. Ezekben a példákban ugyanis a királyok maguk tértek le az igaz és helyes vallás és Isten szolgálatának útjáról és pogányságra adták a fejüket. A püspök úrnak azon királyok példáját kellene felhoznia, akik alattvalóikat egyik vagy másik vallás követésére erőszakkal kényszerítették, ellenkező esetben hatalmas *disparitas exemplorum* áll fenn, és a jezsuita tanítványok, akik megtanulnak *ad formam* [séma szerint] érvelni, azt fogják mondani: ezek a példák semmilyen következtetésre nem adnak okot.⁴⁶

Ha azonban körülnézünk a *Bibliában* és olyan keresztény királyok példáit keresem, akik az ellenkezőjét bizonyítják, azt találok, hogy Dávid nemcsak az izraeliták fölött uralkodott királyként, akik vele mindenben megegyező valláson voltak, hanem (ahogy *Sámuel második könyvének* nyolcadik fejezetében hosszasan olvasható) a filiszteusok, a moábiták, Ammon fiai, a damaszkuszi síretek és mások fölött is. Ezekről pedig nem olvasom, hogy Dávid arra kényszerítette volna őket, hogy egy valláson legyenek vele, hanem csak adót szedett tőlük, jogot szolgáltatott nekik és hagyta, hogy vallásukon

46 Leyser ismét a retorikai képzés szókinccét mozgósítja Klesl hibás érvelésének kifigurázására. A *disparitas exemplorum* az a retorikai hiba, amikor a példák nem bizonyítják az állítást.

maradjanak, kivéve azokat, akik saját jószántukból tértek az ő hitére. Az Írás ugyanígy tanúsítja, hogy Salamon a víztől Egyiptom határaiig minden királyságon uralkodott, azok őt szolgálták és ő adót szedett tőlük, vallására azonban nem kényszerítette őket. A világ leghatalmasabb uralkodójáról, Nabukodonozor babilóniai császárról azt olvassuk, hogy megtért az igaz Istenhez és a zsidók Istenét az egyetlen Istenként ismerte el, aki őt megválthatja. És noha erről egy ediktumot is kiadott, nem kényszerített minden népet, nemzetséget és nyelvet ennek az egyetlen igaz Istennek vallására, hanem elegendőnek tartotta, ha kinyilvánítja: aki káromolja ezt az Istent, azt meg kell ölni és házát szégyenszemre lerombolni. Így aztán amikor dicső császárunk ediktumok útján megtiltja, hogy bárki is káromolja a Szentháromságot és üdvözítőnket, Jézus Krisztust (ezt művelik az antitrinitáriusok, ariánusok és zsidók, akik miatt Klesl nemigen sivalkodik, hanem jobban tűri őket meg a kurtizánokat, mint a lutheri keresztényeket), akkor nem tudom, mi mást lehetne még Ófelségétől ebben a dologban elvárni. Czírus, aki a perzsa császárság leghatalmasabb uralkodója volt, *Ezsdrás könyvének* első fejezete szerint szintén elfogadta a menny és föld igaz Istenét és megparancsolta a zsidóknak, hogy építsék újjá templomát. A zsidóknak, amíg csak élt, védelmet nyújtott, más alattvalóit azonban nem kényszerítette erőszakkal a zsidók hitére. Hasonló példát mutat Czírus kollégái közül a perzsa császárságban Dárius is, *Dániel könyvének* 6. fejezete szerint.⁴⁷

Úgy tűnik azonban, mintha Klesl még sosem gondolta volna meg, mi célból alapította Isten a földön a királyságokat és császárságokat. Tudniillik nem azért, hogy ők maguk legyenek Krisztus országa, hanem hogy szállást és menedéket adjanak Krisztus országának, hogy így Krisztus országának (amely nem e világból való, de ebben a világban is jelen kell lennie) legyen egy olyan kis zuga, amelyben fennmaradhat – ahogyan a régi időkben Isten népe és az igaz egyház a világ királyságaiban védelemre is talált. Ahogy idáig megajándékozott vele, az igaz Isten a Szent Római Birodalomban ezt fogja nekünk továbbra is megtartani, akkor is, ha Klesl, mint egy új Hámán, mégannyira erőteljesen ellenzi azt.⁴⁸ Mert ahogy Hámán Ahasvérust rá akarta beszélni, hogy egész császárságában egyetlen vallást tűrjön csak meg és ezért pusztítsa el a zsidókat, de kudarcot vallott, ugyanúgy Klesl véleménye is az, hogy kizárólag a pápista vallás legyen érvényes és mindenkit, aki nem pápista, ki kell irtani vagy átadni a török bosszújának – de ha Isten úgy akarja, nem fog neki sikerülni. Krisztus urunk talál magának egy házigazdát Jeruzsálemben, akinél tanítványaival megeheti a húsvéti bárányt, akkor

47 A későbbi lipcsei, valamint a hágai kiadásban olvasható másik, névtelen válasz a Klesl-opinióra ugyanezt a négy példát sorolja fel, ugyanebben a sorrendben. Amúgy is sok hasonló érvet és helyenként azonos szöveghelyeket használ, Leyserhez képest egyetlen új érvet hoz: ha az Istennek nem lenne különös célja azzal, hogy a keresztényeknek együtt kell élnie a pogányokkal, ő maga is ki tudná irtani az írmagjukat is.

48 Hámán a bibliai *Eszter könyvében* a zsidók fő ellensége, Ahasvérus perzsa király tanácsadója.

is, ha a zsidó pápa, Kaifás, és minden klerikusa nagyon ellenzi ezt, és a házigazda maga sem vallhatja magát nyilvánosan Krisztus evangéliuma követőjének. És evangéliumával Krisztus urunk ne találhatna magának a [Német-]Római Birodalomban is szállást? Talál majd, akármennyire bosszantja is ez Kleslt.

6. Miután Klesl eddig felhozott érveivel csak az üres levegőt pofozta hiába, folytatja és végzetes, mérgezett csapást mér a passai szerződésre és az ausztriai engedményekre (amelyek Klesl és a hozzá hasonló mérges és haragvó dongóméhek szemét igencsak szúrják), azzal a szándékkal, hogy teljesen megsemmisítse azokat. Azt írja szégyent nem ismerő homlokkal, hogy ezeket a fejedelmek kihasználják, sorozatosan megfélelkeztek az *Újtestamentum*ra tett esküikről és újra fegyverrel a kézben császárukra támadtak. Klesl úr, gondolja meg, milyen lélek gyermeke Ön, gondolja meg, nem egyházi személy-e, akinek az uralkodókat nem kellene káromolnia?! Olvassa el, mit ír erről Szent Péter, az apostolok feje, második levele második fejezetének 12. versében és megtudja, minek tartja Önöket Szent Péter!⁴⁹ Írhatjátok, hogy a birodalmi fejedelmek sorozatosan megfélelkeztek kötelességükről, de ha egy birodalmi fejedelem felkelne és lelkére venné ezt a szörnyűséges sértést, és illő jogossággal eljárna ellenetek, nemcsak mindkét egyházmegyédet, Bécset és Bécsújhelyet, de annál sokkal több helyet is szűkösenk éreznének. Mindazonáltal a birodalmi fejedelmek túlzottan szelídek ahhoz, hogy figyelmet szenteljenek egy ilyen szidalmazó kutya (ahogy Abisai nevezi a hasonló embereket *Sámuel második könyvének* tizenhatodik fejezetében) ugatására és csaholására. Ennek ellenére szükségesnek tartottam ehelyütt méltó módon megfelelni ennek a káromlónak. És ha ezzel vádolja is a hűséges, néhai és igen dicső fejedelmeket, János Frigyes szász választófejedelmet és Fülöp hesseni tartománygrófot, akiket még sírjukban sem tud megkímélni, ezek megtárgyalt és egyeztetett ügyeiket a császárral elvégezték és ezekről pecsétes levelet is kiállítottak; a két urat pedig teljesen visszaállították jogaikba.⁵⁰ Ki tudja, milyen sűrűn bánkódott azon a császár, hogy engedte magát e két dicső úr ellen felbujtani?

7. A birodalmi fejedelmek káromlása után helyre teszi az osztrák rendeket is, azzal (és más hasonlókkal) vádolva őket, hogy szívesebben élnének a török, mint katolikus felfőbbség alatt és hogy inkább a török, mintsem császáruk győzelmének örültek vol-

49 „Vakmerők, magoknak kedveskedők, a kik a méltóságokat káromolni nem rettegnek. [...] De ezek, mint oktalan természeti állatok, a melyek megfogásra és elpusztításra valók, azokat, a miket nem ismernek, káromolván, azoknak pusztulásával fognak el is pusztulni.” 2Pét 2,10–12.

50 I. János Frigyes szász választófejedelem és Fülöp hesseni tartománygróf az V. Károlyal szembenálló protestáns schmalkaldeni szövetség vezéralakjai voltak, akiket a császár 1546-ban birodalmi átokkal (*Reichsacht*) sújtott. Éveket töltöttek a császár fogságában, és János Frigyes V. Károly a választófejedelmi rangtól is megfosztotta. Szabadságukat és címeiket az 1552. évi passai egyezményrel visszanyerték, a választófejedelmi rang kivételével.

na. Hogy ennek van-e alapja, azt az ausztriaiak jobban tudják, de mivel Kleslt egyszer már káromlónak találtuk, az értelmes emberek ebben és a további passzusokban sem hisznek majd neki. Ha azonban a legkisebb igazság is lenne ebben, Kleslnek és a hozzá hasonlóknak magukat kellene hibáztatniuk és ilyesmire okot nem adniuk, hiszen a magas és alacsony állású emberek egyaránt azzal vádolják, hogy egyedül ő az oka minden ausztriai üldöztetésnek. Klesl maga pedig gondolja meg, hogy ha a hűséges alattvalók készen állnak arra, hogy uralkodójuk érdekében és mellette mindent, amijük csak van a világon, kockára tegyenek, tulajdonukat, jószágukat, testüket és vérüket, csak azért, hogy lelkiismeretük szabad maradhasson és kényszer nélkül imádhassák lelkükkel Istenüket (amiről aztán jogosan elmondható, hogy „megadni a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami Istené”), a jámbor felsőbbségnek ugyanúgy meg kell ezt adnia alattvalóinak és testi engedelmességükkel kegyelmesen meg kell elégednie. Ahogy ez Ausztriában az uralkodók és alattvalók között több mint harminc éve így is volt. Jöttek azonban lelketlen mérges pókok, akik számára nem volt elég az addigi állapot, hanem az uralkodókat akarataik ellenére is arra akarták sarkallni (hogy ezt ki teszi, azt Klesl fogja leginkább tudni), hogy az embereket lelkiismeretükben és az örök üdvözülést érintő dolgokkal is terheljék. El kellene gondolkodnia, mondom én, ez nem okoz-e fájdalmat a húsoknak és vérnek is, és nem ágyaz-e meg mindenféle gondolatoknak.

És ki vehetné rossz néven az evangélikus keresztény (Klesl által nem-katolikusnak bélyegzett) főtisztektől, ha miután megvádolták őket a keresztények elleni lázadással, másképpen nem, kizárólag *sub protestatione* [tiltakozás mellett] és *conditionibus certis* [bizonyos feltételekkel] indultak hadba? Mivel ahol keresztények fordulnak keresztények ellen, mindenkinek alaposabban kell fontolóra vennie a dolgokat és megvédelmeznie lelkiismeretét. De Klesl csak annyira tartja a keresztény vért, mint a kis csirkék véréét, mivel *absque conditione* [feltétel nélkül] mindenkinek a halálát kívánja, aki nem vele tart, és szívesen lenne maga a hóhéruk, amit az evangélikus keresztényekkel el is játszott. Hiszen amikor egy olyan személyről hallott, aki a birodalomban magas rangot tölt be és a lutheránusokat nem akarta országában eltűnni és elszenvedni, azt mondta, hogy ez a hír kedvesebb számára, mintha a császár bevette volna Budát.

Igen indulatos Klesl abban a pontban is, ahol arról értekezik, hogy Ő Fejedelmi Fensége, [Mátyás főherceg] Ő Császári Fenségétől teljeskörű meghatalmazást kapott, hogy a magyarokkal megegyezésre jusson. Ezékiel mondásával fenyegeti, miszerint Isten az alattvalók véréét majd az ő kezéből kéri vissza és így lesz: „Potentes potenter tormenta patientur”.⁵¹ Itt Klesl nemcsak Ő Fejedelmi Fenségének, hanem Őfelségének, a [német-]római császárnak is túlzottan forróra fűti a poklot, és ilyen kemény fenyegetések a legbátrabb szívűeket is gyávává és csüggeteggé tennék ahhoz, hogy bármi

51 „... a hatalmasokra azonban kemény büntetés vár.” Bölcs 6,7.

akaratum legyen. Nem illetlen dolog mindazonáltal megkérdezni, hogy *Ezékiel* 3. fejezetének mondása, amely a prédikátorhoz szól, jogosan vonatkoztatható-e a felsőbbbségre is. Hiszen a próféták rendje és a királyoké két különböző rend, és noha a felsőbbbség *custos utriusque tabulae* [mindkét törvénytábla őrzője]⁵² és jó keresztényként kötelessége Krisztus tiszteletét és tanítását alattvalói körében és máshol is támogatni, és ennek keretében semmilyen fáradságot nem kímélni, de sehol sem olvastam azt, hogy amikor megtette, amit tehetett, Isten az alattvalói lelkét is az ő kezeiből várná el. Jobb lenne, ha Klesl Szent Pál mondásánál maradna, amelyet maga is előhoz itt: „Unusquisque onus suum portabit”, és „pro se rationem reddet Deo.”⁵³ Ha egy felsőbbbség Isten tiszta szavát jóra való tanítókon keresztül ismerteti meg alattvalóival, megtette, ami tőle tellett; aki nem akarja követni, annak magának kell elszámolnia vele, ahogy sokezer zsidó kárhözött el Dávid, Asa, Jósafát, Ezékiás és Jósias uralkodása alatt is. A jámbor királyok nem tartoznak számadással ezen zsidók lelkéért, mivel ezek nem az uralkodó hanyagságából, hanem saját gonoszságuk miatt választották a helytelen utat.

Ha az Utolsó Ítélet idején Ő Császári Felségének és Ő Fejedelmi Fenségének, Mátyás főhercegnek mégis számot kellene adnia valaki más miatt, akkor ez bizonyára csak azért történhetne, hogy ezidáig Kleslnek és a hozzá hasonlóknak túl sokat engedtek, hogy pápista rendelkezéseket alkalmazzanak és üldözzék a jámbor keresztényeket, akik semmi mást nem akarnak, mint hogy megmaradhassanak Isten tiszta szava mellett. Ha ezen a téren a magasrangú felsőbbbség Kleslnek nem nézne el többet, az lenne a legjobb. Mert a felsőbbbség, aki engedi, hogy mások Isten ígéje szerint éljenek, nem követhet el bünt. De amelyik akadályozza, hátráltatja és elnyomja Isten ígését, annak valóban számot kell majd adnia ezért.

8. Nevetségesnek tűnik számomra olvasni, amikor Klesl azon lamentál, hogy a birodalomban egyetlen fejedelem, gróf, uraság vagy nemes sem engedi, hogy a területén sajátján kívül más vallás is lendületet kapjon, és hogy saját pápista vallása (ő katolikusnak hívja, de nagyon téved), amely *tota pulchra* és nincs benne *macula*, ezt kénytelen eltűntetni.⁵⁴ Drága Klesl úr, azt nem akarom vitatni, hogy az ősi katolikus egyház valóban *tota pulchra*, hanem magam is hívének vallom magam, de mint lett (ahogy Ésaías mondja),

52 A Tízparancsolat első három pontja (az első törvénytábla) az ember Istennel szembeni kötelességeit rögzíti, míg a többi (a második törvénytábla) a többi emberrel való együttélést szabályozza. A Mózes törvénytábláira utaló metafora azt az elvet fedi, amely szerint a világi hatalom egyben az egyházért is felelősséggel tartozik.

53 „Mert kiki a maga terhét hordozza.” Gal 6,5, illetve „Azért hát mindenikünk maga ad számot magáról az Istennek.” Róm 14,12.

54 Lásd Klesl allúzióját az *Énekek énekére*: „Mindenestől szép vagy, én mátkám, és semmi szeplő nincs benned!” Ének.Én 4,7. A protestáns szerzők gyakran vitatták, hogy a római egyház jogosan alkalmazza magára a katolikus (egyetemes) jelzőt.

paráznává a hív város?⁵⁵ A római egyház úgy viszonyul a levelekhez, amelyeket Szent Pál írt nekik (hogy a *Biblia* más könyveiről ezúttal ne is szóljunk), mint a múltban a bálványimádó zsidók Mózeshez. Olyannyira tiszta és szeplő nélküli ugyanis a *Romana Thais*, mint a szép leány, akit Ezékiel a 16. fejezetében ír le,⁵⁶ és Klesl akarja magát felmagasztalni, hogy ő teljes egyházával együtt *totus pulcher* és *sine macula* lenne? Üljön csak neki, és ha az üldözés mellett még marad elég ideje rá, cáfolja meg Heshusius könyvecskéjét *sexcentibus erroribus Pontificiorum* [a pápák hatszáz eltévelyedéséről!]⁵⁷ Ha ezt sikeresen megcáfolja Isten igéje alapján, akkor győzhet meg minket arról, hogy a vallás, amely hívének mondja magát, *tota pulchra*, különben nem.

Ami azonban azt illeti, hogy a birodalom választóinak, fejedelmeinek, grófjainak és uraságainak területein nincs olyan alattvalójuk (vagy csak nagyon kevés), akik hozzájuk képest más valláson vannak: ha Klesl ennyire tapasztalatlan a Birodalom és különösen az evangélikus felekezet követőinek ügyeiben, hogy ennek okát nem tudja vagy, nem akarja tudni, majd én megmondom neki. Az evangélikus választók, fejedelmek, grófok és rendek senkit nem szorítanak rá erőszakkal arra – még alattvalóikat és szolgáikat sem – hogy az ő vallásukhoz csatlakozzanak. Jó prédikátorokat állítanak és meghagyják, hogy hirdessék alattvalóiknak az Isten igéjéből származó hit alapjait. Így történik, hogy az alattvalók saját jószántukból felsőbbbségük felekezetére térnek és nem kérik, hogy bármelyik másik valláshoz tartozhassanak. Abban az esetben azonban, ha valaki ellenkező vallásban nevelkedett, legyen az pápista vagy kálvinista, azt sem siettetik, hanem türelmesen bánnak vele, építkeznek rá, betartják vele kapcsolatban a *gradus admonitionumot*,⁵⁸ míg maga dönt annak elfogadásáról és a hit egységében maradhatnak együtt. Ha pedig valaki egyáltalán nem akarja elfogadni, hagyják, hogy elmenjen, Isten ítélőszéke majd dönt róla és elég arra figyelmezní, hogy további kárt nem okoz. *Tu Glaeseli fac similiter* [Te, Klesl, cselekedj hasonlóan], akkor az embereknek nem lesz oly sok panaszuk.

55 Ésa 1,21.

56 Ezékiel próféta a mondott fejezetben igen részletesen kibontja a metaforát, miszerint Jeruzsálem rósa egy rosszéletű parázna nőszemély. Ennek megfelelően titulálja a „pápista” egyházat Leyser „római Thaisz”-nak, utalva a Nagy Sándort hadjárataira elkísérő hetérára.

57 Tilemann Hesshus (Heshuisius) lutheránus teológus *Sexcenti errores pleni blasphemis in Deum, quos Romana Pontificia Ecclesia contra Dei verbum furenter defendit* című művéről (Frankfurt am Main, 1572) van szó.

58 „A figyelmeztetések lépcsői”, eredetileg a bűnösök jó útra térítésének *Máté evangéliumára* alapozó módszere. Vö. Mát 18,15–17: „Ha pedig a te atyádfia vétkezik ellened, menj el és dorgáld meg őt négy szem között: ha hallgat rád, megnyerted a te atyádfiát; Ha pedig nem hallgat rád, végy magad mellé még egyet vagy kettőt, hogy két vagy három tanú vallomásával erősíttessék minden szó. Ha azokra nem hallgat, mondd meg a gyülekezetnek; ha a gyülekezetre sem hallgat, legyen előtted olyan, mint a pogány és a vámszedő.”

A jezsuitáknak, Klesl cimboráinak nyelvvel mindig azt a beszédet halljuk, hogy Szászország választófejedelme nem tűr el pápistát és kálvinistát országában, mert azok nem az ő vallásához tartoznak – míg Ausztria főhercegének el kell tűrnie a lutheránusokat, akik pedig ugyancsak nem az ő vallásához tartoznak. Erre először is azt válaszolom, hogy hamis az előfeltevés, mert sok évvel ezelőtt sok pápista volt, és egynémely ideje sok kálvinista is van ezeken a földeken, akiket megtűrtünk. De egy idő után a pápisták, miután elegendő oktatást kaptak az Evangéliumról, saját jószántukból otthagyták a pápistaságot és beléptek a mi egyházunkba. Ugyanígy fog történni a kálvinistákkal is, akiket Isten igéje által jobb belátásra lehet téríteni.

Más kérdés azonban, ha az uralkodó országa rendjeivel megegyezik a vallás ügyében, hogy egyenként és összességükben megmaradnak a hit mellett, amely megfelel Isten életadó szavának, és nem tűrnek meg azon kívül más tévelygést (bármilyen legyen a neve). Ha aztán néhány prédikátor ide alattomos módon a tiszta tanítás mellett kálvinista tévelygést akar behozni a többség és az ország rendjeinek akarata ellenére (ahogy az Szászországban több esetben történt), ki venné rossz néven a fejedelemtől, ha hű országa kérésére ezeket nem tolerálja, hanem kitoloncolja őket, és olyan helyre küldi, amelynek lakosai az ő csoportjához tartoznak? Hasonló módon kötött Jójada pap (A királyokról írt II. könyv 11. fejezetében) kötést az Úr, Joás király és a nép között, hogy ők az Úrnak népe lesznek.⁵⁹ És Jósias is hasonlóképpen cselekedett a 23. fejezet szerint.⁶⁰

Megint más helyzet, ha két különböző vallás a béke végett egyezséget köt egymással, hogy egyik sem zaklatja a másikat; ezt az egyezséget aztán meg kell tartani. Ábrahám és fia, Izsák is szövetséget kötöttek a filiszteusok királyával, és noha a filiszteusok ezt időnként nem tartották meg, de egyik fél a másik vallását békében hagyta. Jákób, az ősatya is szövetséget kötött apósával, a pogány Lábánnal, hogy megtartsa vele a külső békességet és noha jobban szeretne volna, ha az Isten igaz tiszteletére tér, de mivel ez nem volt lehetséges, lelkiismerete megterhelése nélkül hagyta el és elegendőnek tartotta, hogy ő maga hűséges marad az igaz tanításhoz és nem bontja meg a külső békességet.⁶¹ Így aztán ma is, ha szövetségek és szerződések kötődnek, amelyek a polgári béke és a külső jólét megtartását szolgálják, ezekhez ragaszkodni kell és egyik fél se szegje

59 2Kir 11,17.

60 „... felment a király az Úr házába, és Júdából minden férfi és Jeruzsálem minden lakosa vele volt; a papok, a próféták és az egész nép kicsinytől fogva nagyig. És minden beszédét elolvasá előttök a szövetség könyvének, a mely megtaláltatott az Úr házában. És oda állott a király az emelvényre, és kötést tőn az Úr előtt, hogy ők az Urat akarják követni, és az ő parancsolatait, biznyságtételeit és rendeleteit teljes szívből és lélekből megőrizni, és beteljesíteni e szövetség beszédeit, a melyek meg vannak írva abban a könyvben; és ráállott az egész nép a kötésre.” 2Kir 23,2–3.

61 1Móz 31.

meg, se másra hivatkozva, se a vallás ürügyével (ha már azt bevonták az egyezésbe). Mindeközben mindkét fél figyeljen arra, hogy hitében biztos legyen és a jövőben számot adhasson róla saját Istenének. Mert akkor tényleg valóra válik, hogy „Unusquisque onus suum portabit”, és „pro se rationem reddet Deo.”⁶² És ha valaki biztos a hitében, akkor inkább valaki más távolítsa el a szívet a testéből, mintsem hogy hagyja szívéből eltávolítani a vallását és hitét.

9. Mindezek után Klesl nagyon türelmetlennek bizonyul a magyar püspökökkel és tanácsosokkal szemben, hogy véleményüket közölték Ő Fejedelmi Fenségével és nem hallgatták meg előtte a bécsi egyetem teológusait, hiszen ezek a püspökök és tanácsosok nem teológusok és lelkiismeretükből pusztán *politiát* csinálnak.⁶³ Itt be kell vallanom, hogy véleményem szerint az egész kérdés nem *mere theologica* [pusztán teológiai jellegű], és nem is pusztán *politica* [politikai jellegű], hanem *mixta* [vegyes] és ezért nem illetlenség, ha egyházi püspökök és politikai tanácsosok közösen mérlegelik és nyilatkoznak arról, mit kell ezzel kapcsolatosan dönteni és gondolni. Még ha a Kleslhez hasonló magaslatokon ülnék is, meggondolnám, hogy ilyen merészen ellentmondjak-e egy olyan kollégium véleményének, amely az ország állapotát a legjobban ismeri. Így olyannak tűnnék, mint Jób mellett Elihu, aki azt gondolta, csak ő érti a Jób kárára történő dolgokat és be akarta bizonyítani neki tudását, hogy megnyerje őt és más barátait, de teljes kudarcot vallott.⁶⁴

Ugyanakkor véleményem szerint Klesl méltóképpen kárhoztatja egyesek javaslatát, hogy bele kell ugyan egyezni a vallásszabadság megadásába, de nem nyilvánosan és nem írásban. Az ugyanis nem illendő, hogy a vallás dolgait az ember suba alatt végezze, hanem amit abban tenni akar és tud, azt nyilvánosan illik tenni. Ha szavakban megtörténik, akkor történjen meg írásban is, ellenkező esetben egy titkos engedménytől semmi állandóságot nem lehet remélni.

Szintén helyesen írja, hogy az ember inkább legyen szegény és ezen a világon mindenről mondjon le, mintsem hogy megragadja Krisztust és az igaz vallást. A pápista püspökök körében mindazonáltal igen keveset találunk, akik eszerint élnek, Klesl maga sem teszi. Mert ha komolyan gondolná, hogy csak és kizárólag Jézus Krisztus mellett tart ki, akkor nemcsak Mária és a többi bálvány imádását kellene odahagynia, hanem két püspökségét is, hogy megtérjen a tiszta Evangéliumhoz. Ahelyett, hogy ezt tenné, inkább még egy harmadik püspökséget is akar magának, ha minden jól megy, a sziléziai

62 Ahogy a korábbiakban: „Mert kiki a maga terhét hordozza.” Gal 6,5, illetve „Azért hát mindenkünk maga ad számot magáról az Istennek.” Róm 14,12.

63 Ti. a világi dolgokat részesítik előnyben. A *politicusokat* (lásd 24. jegyzet) számos esetben érte bírálat azért, hogy nem az örökkévaló dolgokra koncentrálnak, itt azonban Leyser a vádat átfordítva, éppen a radikális felekezeti alapú politika képviselőinek hányja a szemére azt.

64 Jób 32–36.

Neissében. A császárnak és a főhercegnek tanácsolja, hogy vessenek kockára és veszítsenek el teljes királyságokat, ám ha el kellene veszítenie *praebendájának* [jövedelmének] akár csak egy darabkáját is, tekergőzne és rángatózna, mint egy féreg.

Egy keresztény felsőbbség mindezzel szemben megtarthatja urát, Krisztust, és alattvalói miatt nem kell őt megtagadnia. Hanem ahogy Józsué mondta az izraelitáknak: „Azért hát féljétek az Urat, és szolgáljatok néki tökéletességgel és hűséggel; és hányjátok el az isteneket, a kiknek szolgáltak a ti atyáitok túl a folyóvizen és Égyiptomban, szolgáljatok az Úrnak. Hogyha pedig rossznak látjátok azt, hogy szolgáljatok az Úrnak: válasszatok magatoknak még ma, a kit szolgáljatok; akár azokat az isteneket, a kiknek a ti atyáitok szolgáltak, a míg túl valának a folyóvizen, akár az Emoreusok isteneit, a kiknek földjén lakoztok: én azonban és az én házam az Úrnak szolgálunk.”⁶⁵ Így mondhatja egy keresztény uralkodó: ezt tartom igaz, helyes, üdvözítő vallásnak és ebben akarok megmaradni az idők végezetéig, Isten kegyelmével. Aki alattvalóim közül velem azonos hitben akar üdvözülni, az vallja meg hitét; aki pedig nem és úgy véli, nem tudják lelkiismeretükkel összeegyeztetni, azok elmehetnek. Isten nem az emberek lelkiismerete, hanem a testük, vagyonuk és javaik feletti kormányzatot adta nekem, ezzel megelégszem. Az embereket nem lehet erőszakkal a mennybe vinni.

De arra, hogy a politikai béke egyik vagy másik helyen ilyen vallási megegyezés nélkül is megőrizhető legyen, véleményem szerint nem lehet pontos mértéket vagy szabályt előírni, hanem úgy kell megoldani, ahogy az adott hely, idő, alkalom és más tényezők lehetővé teszik. Ha Dávid az egész világot saját hitére akarta volna kényszeríteni, ahogy a török a hírek szerint teszi, akkor inkább pusztává és sivataggá tette volna az egész világot, mintsem hogy a hit egységét hozta volna létre benne. Isten azt akarja, hogy ezt a világot, amíg csak létezni engedi, a felsőbbség békében kormányozza, a háború, békétlenség és lármázás révén viszont minden kormányzat – legyen az lelki, világi vagy házi – megsemmisül; így aztán a nagy uraságoknak alaposan meg kellene gondolniuk, nem pont a vallásbéke-e az eszköz, amivel Isten a világ békéjét meg akarja tartani, és amivel Szent Pál tanítása szerint csendes és nyugodalmas élet élhető.⁶⁶ És valóban az a helyzet, hogy a királyságokat és országokat, amelyek helyet adtak a vallásbékének, hosszú éveken át jó békeségben lehetett kormányozni, ahol viszont nem jött létre vallásbéke és nem is akarják létrehozni, ott állandó és szünet nélküli háború volt, amelynek következtében nemcsak az ország és népei hullottak romjaikba, de istenfélelmet és kegyességet sem lehetett ott felépíteni vagy elültetni.

65 Józs 24,14–15.

66 Szent Pál valóban használja ezt a fordulatot, de nem kifejezetten a vallásbéke megtartásával kapcsolatban: „Intelek azért mindenek előtt, hogy tartassanak könyörgések, imádságok, esedezések, háladáások minden emberekért, királyokért, és minden méltóságban levőkért, hogy csendes és nyugodalmas életet éljünk, teljes istenfélelemmel és tisztességgel.” 1Tim 2,1–2.

Mit segítene egy uralkodón, országán és népein, testen és léleken, a most élőkön és az eljövendőkön, sőt akár Istenen és a mennyeken, ha a vallásbékével együtt eltékozzák a politikai békét is, ha az embereket kockára vetik a törökök és tatárok javára és ezen az úton a világban megjelenik egy ilyen szörnyű, barbár cselekedet? Így aztán sok lelket nyerünk meg urunk, Krisztus számára és a ránk bízott talentomot jól helyezzük el, hát persze! Illendőbb ennél, ha békességet tartunk, és minden félnek megengedjük, hogy szabadon és gátak nélkül gyakorolja Isten igéjéből származó vallását. Ha a pápisták ügye igaz és Isten igéje alapján igazul járnak el, akkor meg fogják tartani az ő oldalon lévő embereket és az elszakadtakat újra magukhoz vonzzák. Amennyiben azonban álságosan és hamissággal járnak el, akkor nem hibáztathatja senki az embereket, ha inkább Isten igéjének csemegéjét választják, mint az ember által állított szabályok mérget. És ha a pápisták biztosan ügyükben, bízhatnak Istenükben, hogy nem fogja hagyni vallásának vesztét.

11.⁶⁷ Klesl úrnak a helvét vallástalanság elleni heves disputációjának – hogy ugyanis ez ki van zárva a birodalmi vallásbékéből és nagyon közeli rokona az arianizmusnak – teljességgel igazat adnék, ha két dolog ebben meg nem akadályozna. Az egyik, hogy úgy tűnik, mintha úgy vélné: akik nincsenek a birodalmi vallásbékébe belefoglalva, azok rögtön teljes mértékben el is vannak átkozva és jogfosztottan élnek, bárki bátran üldözheti őket, háborúval, karddal egyaránt. Minálunk ez a kálvinistákra nem értendő, hiszen mi azt mondjuk, nincsenek ugyan a vallásbékében, de hagyjuk őket elmenni és a mi oldalunkról sem üldöztetéssel, sem elnyomással kapcsolatosan semmi félnivalójuk nincs. Kizárólag akkor illendő velük szemben ellenállni, amikor a kálvinisták ármánykodva belekeverik magukat az ágostai hitvallásba és ezen a címen, ennek a nevében akarják terjeszteni tévelygéseiket. Ilyenkor rá kell mutatni, hogy 1530. évi zwingliánus, szakramentárius hitvallásuk nem fogadtatott el és később a passauai szerződésben nem hagyott jóvá, és ennek okán nem adhatják el magukat úgy, mint az ágostai hitvallás követőit, így tehát teológiai alapon nem részesei a vallásbékének.⁶⁸

67 A vitatott pontok számozásában az eredetiben is hiányzik a 10. Válaszában Petrus Caesareus ezt úgy kommentálja, hogy ez nyilván Isten különös gondviseléséből történt, hiszen ezt a tökéletesség száma, és semmi tökéletesebb nincs, mint az igazság, amely ellen Leyser küzd.

68 A *Confessio Tetrapolitana* (négy város hitvallása), egy korai protestáns hitvallás volt, amelyet Martin Bucer és Wolfgang Capito fogalmazott meg, és mutatott be az augsburgi birodalmi gyűlésen 1530 júliusában. Az úrvacsoratan tekintetében zwingliánus irányba módosított hitvallást Konstanz, Lindau, Memmingen és Strasbourg városok nevében terjesztették V. Károly császár elé. Az 1552. évi passauai, majd az 1555. évi augsburgi vallásbékében a katolikusokon kívül csak az ágostai hitvallás nyerte el a vallásgyakorlat szabadságát. A későbbiekben a kálvinisták sűrűn érveltek azzal, hogy felekezetük tulajdonképpen az ágostai hitvallás egy módosított változatát követi, így az augsburgi vallásbéke határozatai implicite rájuk is érvényesek.

A másik, hogy Klesl úrnak először el kellene takarítania és fel kellene számolnia minden, a jezsuitáknál tapasztalható kálvinista és nesztoriánus tévelygést, még mielőtt így, teljes mértékben elvetné a helvét, zwingliánus tanítást. Mert az, ahogy harminc évvel ezelőtt az ingolstadti jezsuiták, majd időközben a mainziak is helyeselték és nyilvánosan megvédték a kálvinista tévelygést Krisztus személyével kapcsolatosan, az közismert. Így Benedictus Pererius páter is jó szakramentáriusként jár el, amikor az „est” *verbum substantialét* [létingét] „significat” értelemben magyarázza.⁶⁹ Árulja már el nekünk Klesl, mi a különbség Zwingli és Pererius között! Ha most Klesl véleménye szerint a helvét eretnekekkel nem szabad békét kötni, akkor a jezsuita eretnekek sem érdemelnek mást. Vagy ha a zwingliánusok tropizálása nem helyes (hiszen eretnekek tartjuk), akkor Klesl nyilván sok javítanivalót talál Baronius bíboros *votumában* is, amelyet a jelenlegi pápának a velencei ügyben adott.⁷⁰ Mivel ott ez a tökfey úgy tropizál, hogy Zwingli a pokolból sem tudná azt otrombábban csinálni: „occidere homines” [embereket ölni] szerinte „altera pars Ministerii Petri” [a péteri szolgálat második része] lenne és a „manducare” [enni] azt jelentené, hogy valakit szeretetből a gyomorban eleméztünk.⁷¹ Ha ez nem otrombább, mint Zwinglinél az, hogy „edere est credere” [enni annyit tesz, mint hinni], akkor az egész világ elveszítette öt érzékét!⁷² Ezek szerint ezeket az embereket ugyanannyira kerülni kell, mint a zwingliánusokat.

12. Az, hogy Magyarország királyai esküt tettek a katolikus egyház megőrzésére, nem tántoríthatja el Ő Fejedelmi Fenségét attól, hogy igaz és helyes és Isten igéjén alapuló vallásunknak az említett királyságban helyet és teret adjon. Hiszen semmi sem *vere catholicum* [valóban egyetemes], ami Isten tiszta, hamisítatlan, egyetemes szavával egyezik. A próféták és apostolok ezen szavára épült az igaz egyetemes egyház, mi is ezt valljuk, így aztán ama eskük erejénél fogva a mi igaz vallásunk méltóképpen engedélyezhető Magyarország dicső királyságában.

69 Leyser Benedict Pereira spanyol jezsuita teológus gondolatmenetére hivatkozik, akinek különösen exegétikai munkássága volt jelentős. Zwingli az általában „ez az én testem”-nek fordított „hoc est corpus meum” jézusi igét így értelmezte: „ez jelenti az én testemet”.

70 1606-ban V. Pál pápa kiközösítette a Velencei Köztársaságot, mivel a Serenissima nem volt hajlandó lemondani egyháza igazgatásának saját kézben tartásáról. Az elsősorban egyháztörténeti munkásságáról híres Cesare Baronio kardinális *Paraenesis ad rempublicam Venetiam* című munkájában (1606) a pápai álláspont egyik legerőteljesebb összefoglalását adta.

71 Vö. „occide et manduca” ApCsel 10,13. Az idézet szélesebb kontextusa: „[...] felméné Péter a háznak felső részére imádkozni hat óra tájban. Megéhezék azonban és akara enni: míg azonban azok ételt készítenek, szálla ő reá elragadtatás; És látá, hogy az ég megnyílt és leszálla őhöz valami edény, mint egy nagy lepedő, négy sarkánál fogva felkötve, és leeresztve a földre; Melyben valának mindenféle földi négy lábú állatok, vadak, csúszómászó állatok és égi madarak. És szózat lön hozzá: Kelj fel, Péter, öljed és egyél!”

72 Az oltárszentség vételét („enni”) Zwingli ezzel a visszatérő szójátékkal már 1524-től kezdve metaforikusan Krisztus lélekben való elfogadására („hinni”) vonatkoztatta.

13. Aggályos, hogy a gyanút, miszerint a magyarok a vallásuk szorongattatása miatt kényszerültek fellázadni, nem lesz majd nagyon könnyű elosztatni, akármit is tegyenek ennek érdekében. Ugyanis annak a híre, hogy Belgioioso és mások Kassán és más helyeken mit tettek a templomokkal és az emberekkel, illetve a levél, amit a jezsuiták ebben az ügyben írtak, túlságosan széles körben elterjedt és nem lesz könnyű azt az emberek szívéből kitépni. Ebbe a kérdésbe nem akarok nagyon belebonyolódni, bár azt mondják, hogy főtiszteket, akik félelemből feladtak egy erődöt, szigorúan, fejvesztéssel büntettek, míg azok, akik miatt Őfelsége teljes országokat és királyságokat veszített el, büntetlenül járhatnak-kelhetnek. Mindenesetre tagadhatatlan, hogy a jezsuiták és patrónusaik (akik között Klesl nem a legkisebb) lennének a legboldogabbak, ha egy csapásra ki tudnák irtani az evangélikusokat, ezért gyakorolnak rájuk olyan nagy nyomást, hogy a végén hajoljanak vagy törjenek meg. És hogy mi történik, ha az íjat túlfeszítik, azt mindenki tudja.⁷³

Mindezekből következőleg alázatos meglátásom szerint egy keresztény magas többségnek a következő utat kell követnie.

73 A Leyser által közismertnek tételezett jezsuita levél azonosítása nem sikerült. A Petrus Caesareus álnév mögé rejtőző szerző erre a pontra a következőt reagálja a *Censura* lapjain: „[Leyser] álságos szavaival mindenfélét összehord, hogy igazolja a magyarok lázadását és a török mellé állásukat, különösen pedig hogy megtámogassa a hamis híreszteléseket, hogy vallásuk (ahogy ő ezt hívja) szorongattatásai kényszerítették őket erre. Mi azonban az ő vallásuk? Ő hármat nevezett meg: kálvinista, ariánus és antitrinitárius. Kihagyta viszont a legjelesebbet és legszélesebb körben elterjedtet: az ateizmust, amely egyáltalán nem hisz Istenben. Hiszen bizonyára tudja, hogy jónéhány faluban alig találunk olyanokat, akik meg lennének keresztelve, és arról hallgatunk is, hogy a sok megkeresztelt között alig tudja egy is, mi a különbség egyik és másik szekta között, vagy esetleg mindegyik az igaz vallás-e. [...] Lássuk azonban, milyen bizonyítéka van Leysernek a vallásnak arra a nagy szorongattatására, ami Magyarországon állítólag zajlott. Igen messzire eljutott (mondja ő) a híre annak, mit tett Belgioioso és mások Kassán és máshol a templomokkal és emberekkel; ugyancsak a levél, amelyet a jezsuiták erről az ügyről írtak. [...] Tudni kell azonban, hogy sok egymásnak ellentmondó hír érkezik Magyarországról, amelyek nem lehetnek mind igazak. Némelyikben Belgioioso cselekedeteit és az általa engedélyezett dolgokat dicsérik, másokban kifogásolják. Ő személy szerint előállt Prágában és felajánlotta, hogy ha bárkinek panasza van rá, annak kész megválaszolni. Erre azonban senki nem jelentkezett, így aztán Isten és minden becsület ellen való lenne, ha most tisztátalan, álságos szavakkal a háta mögött gyalázhathatná, nemcsak saját, de Ő Császári Felsége reputációjának kárára is, akinek helytartója volt, és akinek most, ha illetlen módon cselekedett volna, meg kellene büntetnie.

Ami a jezsuitákat és a levelüket illeti, ha Leyser megnevezne egyet, és feletteseinél bepanaszolná, hogy valami illetlent írt, példás büntetésben részesíthetnék a bűnének megfelelő mértékben, hogy arra legyen okunk, hogy a rendnél dicsérjük a fegyelmet, nem pedig hogy egy óvatlan ember miatt az egész rendet korholják. Ő azonban erre nem képes és már tapasztalta egynéhányszor, milyen rosszul jártak azok, akik specifikus hamis vádakkal túl messzire mentek a jezsuitákkal szemben. Ezért aztán, szándéka ellenére is kénytelen a vádaskodásoknál csak olyan szavakat szólni, amelyeknek semmi következménye.”

1. Hitének és vallásának fundamentumát Isten tévedhetetlen szavaira alapozza, amelyben nem csalatkozhat.

2. Ennek utána szorgoskodnia kell, hogy minden alattvalóját Isten ugyanazon szavához vezessék hűséges és becsületes emberek, ahogy Jósafát, a jámbor király papokat és lévitákat küldött széjjel egész országában, akik magukkal vitték a Törvénykönyvet és népet oktatták belőle.

3. Meg kell egyeznie országának hűséges lakosaival, hogy állhatatosan ragaszkodnak Istennek ezen egyetlen szavához és nem engedik meg azzal ellentétes tanítások bevezetését.

4. Ha azonban nem sikerül egyezésre jutnia az ország rendjeinek némely, vagy akár nagy részével, hogy egyik legyenek a vallásban, akkor meg kell hallgatnia a rendeket, megértenie mondandójukat, átnéznie a régi megállapodásokat, megfontolnia azokat és mindent megtennie azért, hogy újra egyezésre jussanak. A tárgyalások minden eszközét fel kell használnia, anélkül, hogy a kardhoz nyúlna, és azzal kérné egy vallás terjesztését, vagy egy másik elnyomását, mivel Isten ígéje ezt sehol nem tartja illendőnek és sehol nem is tanítja.

5. Mivel pedig Isten törvényének második táblája hasonlatos az elsőhöz, ahogy Krisztus urunk mondja, a világi békét, amely Isten törvényének második tábláján alapul, ugyanolyan kevésbé szabad megzavarnia, mint amennyire a vallás ellen (amely az első táblán áll) karddal harcolni. Így aztán az egyikkel szemben ugyanúgy türelmet kell tanúsítani, mint a másikkal, és egymással építeni mindkettőt, amíg Isten kegyelme lehetővé nem teszi, hogy a tévelygők közül néhányan megtérnek. Ahogy az első keresztényekkel történt Korinthusban, Efézusban, Rómában és máshol, ahol keresztények és pogányok egymás mellett éltek és megtartották a világi békét, de mindkét oldal tovább gyakorolta saját vallását, amíg Isten kegyelmét nem mutatta és Constantinus császár alatt a pogány bálványimádás végleg el nem bukott.⁷⁴

Istentől a legforróbban óhajthatjuk és kérhetjük, hogy újra létrejöjjön egy hasonló általános egyetértés. De ha nem reménykedhetünk abban, hogy az Utolsó Ítélet előtt megvalósul az általános *concordia* [egyetértés], jobb, ha az egyik tábor a másikkal szemben türelmet gyakorol, mint ha egymásnak esnek és a keresztény név szégyenére és gyalázatára egymást teljesen felőrlik. Ha ezt pedig még egy kicsit gyakoroljuk, a legnagyobb pástör, Jézus Krisztus urunk személyesen választja majd el a juhokat a kosoktól, aki pedig ekkor a valódi egyetemes egyház igaz tagjának minősül, az marad majd, mind az örökkévalóságig. Ámen.

⁷⁴ Nagy Konstantin császár volt az első, aki a 313-ban kiadott mediolanumi (milánói) ediktumban engedélyezte a keresztény vallás gyakorlatát a Római Birodalomban. Államvallássá azonban csak Nagy Theodosius tette azt, 391-ben.

Ezt akartam ezúttal a kérdéssel kapcsolatosan elmondani, *salvo iudicio meliori*. *Sanctificet nos Deus in veritate sua*. [megengedve, hogy helyesebb vélemény is lehetséges. Szenteljen meg minket Isten az ő igazságában.] Ámen. *Verbum ipsius est veritas*. [Az Ő szava az igazság.] Íratott Weimarban, az 1606. év szeptemberének vége felé.

Polykarp Leyser,
a teológia doktora,
választófejedelmi udvari prédikátor Drezdában

Kármán Gábor fordítása

Nr. 26.

[Alvinczi Péter]: *Apológia*

(1606. június 16.)

Ahogy az antológiánkban megjelent szövegekből is látható, a Bocskai-felkeléssel kapcsolatban a nyilvánosságba került császárpárti érvelések szívesen hivatkoztak az Európa-szerte elutasított Szentháromság-tagadó elvek magyarországi és erdélyi jelenlétére. Az 1605 áprilisában megjelent röplapnál (nr. 12.) is tovább ment az ugyanazon év januárjában kiadott császári pátens (nr. 8.), amely egyenesen a fejedelmet vádolta meg antitrinitarianizmussal. Filiczki János 1605 áprilisában ugyanezt a mendemondát hallotta Prágában. Bocatius későbbi beszámolója szerint Bocskait a vád haraggal töltötte el, és a korponai országgyűlésen szó esett róla, hogy szükséges lenne ennek megcáfolása a keresztény közvélemény előtt. Bocatius is kitért a kérdésre heidelbergi tárgyalásain. 1606 júniusában ugyanennek a vádnak cáfolatára született meg a protestáns egyházak Kassán jelenlévő képviselőinek írása, amelynek megfogalmazása minden jel szerint Alvinczi Péter kassai prédikátor nevéhez fűződik. Az apológiával az *Öt szép levél* oldalain vitába szálló Pázmány Péter is benne azonosította a szerzőt, de stilisztikai érvek is e mellett az azonosítás mellett szólnak. A rövid írás elsődleges céljára koncentrál, a nemzetközi közvélemény informálására a magyarországi lakosság felekezeti megoszlásával, illetve a fejedelem vallási hovatartozásával kapcsolatban. A szöveg fő érve az arianizmus vádjával szemben a Szentháromság hitágazatának kifejtése az Apostoli Hitvallás alapján. A szöveg szemlélete „az igaz vallás”-ra való hivatkozás ellenére nem felekezeti jellegű, de, noha az egyetemes kereszténység alapjaira hivatkozik, valójában inkább összprotestáns,

amennyiben a katolikusok magyarországi jelenlétét kisebbíteni igyekeznek. Kiegészítő szemléletének köszönhetően az első magyarországi irénikus szövegnek tekinthető. Mindebből arra lehet következtetni, a megcélzott hallgatóság ebben az esetben is leginkább a német protestáns fejedelmek köre lehetett. Fontos azonban az is, hogy a katolikusok jelenlétének említésével egyrészt a magyarországi vallási viszonyok békés természetét, másrészt a nyilvános vallás tisztaságát is hangsúlyozták, amelybe még a magánházakban gyakorolt katolicizmus is belefért. Mind ebből, mind a kommunikációs helyzet természetéből adódóan látható, hogy az irénikus érvelés ebben az esetben politikai célokat szolgált.

Az *Apológia* a Bocskai-felkelés legitimációs és védekező szövegeinek egyik kivétele annyiban, hogy magyarországi kezdeményezésre jelent meg nyomtatásban, ráadásul Magyarországon. Ennek oka az is lehetett, hogy a szerzők a nyomtatott kommunikációs eszközöket rutinszerűen használó egyházi-teológus csoport tagjai voltak. Az *Apológia* első változata nem sokkal megírása után Bártfán jelent meg. A mindössze egy példányban fennmaradt kiadványt három újabb kiadás követte 1608-ban, Szenczi Molnár Albertnek köszönhetően. Ezek, noha szintén bártfai impresszum szerepel rajtuk, Hanauban, illetve valószínűleg Heidelbergben láttak napvilágot. Számos adattal rendelkezünk arról, hogy a kiadvány Szenczi Molnár németországi kapcsolathálójának tagjai, illetve a Birodalomba érkező magyar peregrinus diákok révén terjedt. Meglepő módon svéd nyelvű kiadásáról is tudunk, már 1606-ból.

Apologia
&
PROTESTATIO
LEGATORVM ET ECCLE-
SIARVM HVNGARICARVM, ADVER-
sus iniquissimas Monacho Iesuitarum criminationes,
quibus Serenissimum Dominum, Dominum STE-
PHANVM Dei gratiâ Hungariæ & Transyluanix PRIN-
CIPEM, gentemque Hungaricam, in odia & contem-
tum potentissimorum Germaniæ Principum inducere,
& aduersus eos, more Iesuitico, concitare
volentes, Arianismi insimulare non
sunt veriti.

BARTPHÆ
Excudebat Iacobus Klös,
Anno 1606.

Az *Apologia* első, bártfai kiadásának címlapja (1606, RMNy 941)
a Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen példányáról

A magyar egyházak követeinek és lelkészeinek védő irata és tiltakozása, a barátok és jezsuiták alaptalan vádjai ellen, melyekkel Ófelségét, Bocskai István urat, Magyarország és Erdély fejedelmét és a magyar nemzetet Németország igen hatalmas fejedelmei előtt gyűlölség és megvetés tárgyaivá tenni és ellenük őket jezsuita módra felingerelni akarván, azokat arianizmussal hamisan vádolni nem átallozták.

Bártfa. Nyomtatta Klös Jakab. M.DCVIII.

Hogy mennyire igaz Cypriannak mondása, aki (4. könyv 2. levél) így szól: „az ördög teendője az, hogy Isten szolgáit hazugságokkal gyötörje és hamis állításokkal szennyezze be a dicsőséges nevet; hogy azokat, akik lelkiismeretük tisztaságával ékeskednek, helytelen hírekkel mocskolja be” – eléggé mutatja a mindennapi tapasztalat.¹ Mert, midőn az igazságot nyilván és világosan elnyomni nem tudja, magukat az igazság védőit és bajnokait támadja mérgesen, és eszközei által méltatlan vádakkal terheli és háborgatja, hogy őket az emberek előtt gyűlöletesekké s a jók előtt megvetés és lenézés tárgyaivá tegye, és így lassanként bevágja az igazság előhaladásának útját. Ennek igazságát mi, szerencsétlen és minden bajnak kitett magyarok saját kárunkon tanultuk meg. Mert míg a mi legkeresztényibb fejedelmünk, a szent király, Josafát példáját követve,² mihelyt uralomra jutott, éjjel-nappal egyedül azon gondolkozott, s főképpen arra törekedett, hogy a bálványozástól az egész országban megtisztult egyházakban, mindenütt az igaz vallás és Istennek helyes tisztelete állíttassék helyre, s Isten ígéje, a babonák és emberi hagyományok elvetésével, mindenütt tisztán hirdettessék, ímé, a sátán, Krisztusnak és az ő híveinek e legádázabb ellensége és az igazság leghevesebb gyűlölője, tüstént felindítja az ő szolgáit, akik által e szent szándékot gyanúba hozni és az igazság folyását megakadályozni igyekezik az által, hogy Németország keresztyén fejedelmeit és az egész keresztyén világot ellenünk, mint eretnekek ellen, felbujtogatja, különösen azzal az állítással, hogy maga a méltóságos fejedelem is ariánus és most is csak azért fogott fegyvert, hogy az egész országból kiűzvéen a katolikusokat, az ariánusok káromló és utálatos vallását terjessze és fogadtassa el. Sőt, a magyar név nagy szégyenére és gyalázatára még azt is próbálják mindenkivel elhíttetni, miszerint a magyar nemzet oly barbár és istentelen, hogy ott a keresztény hitnek és vallásnak semmiféle nyoma nincsen, hanem a judaizmus, mohamedanizmus, arianizmus és más dögletes dogmák uralkodnak.³

1 Cyprianus (†258) karthágói püspök, egyházatyja. CYPRIANUS, *Epistula* 54, 10.

2 Josafát Juda királya volt, akinek tevékenységét az *Ószövetség* igen pozitív színben állítja be. Sok figyelmet fordított az istentisztelet és az erkölcsi élet megtisztítására, az áldozóhalmokat és a szent fákat eltávolította az országból és fellépett a bálványimádással kapcsolatos paráznság ellen.

3 Lásd az 1605. januári császári körlevelet (nr. 8.), illetve az 1605. áprilisi prágai röplapot (nr. 12.).

Ennélfogva feltétlenül szükségesnek tartottuk, hogy ez igen méltatlan rágalom ellen egy rövid védő iratot készítsünk és az egész keresztény világnak bemutassuk, hogy a magyaroknak milyen hitvallásuk van, vagyis hogyan vélekednek Istenről és a keresztény hit egyéb ágazatairól, hogy ellenségeink alaptalan vádaskodásai a keresztény világ fejedelmeit és távolabbi népeit valamiképpen el ne ámíthassák annyira, hogy minket teljesen vallástalanoknak és a törökökhöz hasonlóknak tartsanak.⁴ Ellenkezőleg, ismerjenek el minket testvéreikül a Krisztusban és a keresztényi egyességet velünk fenntartsák, mint az a hitnek egységéből és egyetlen fejünkben, a Krisztusban való szoros egybeköttetésünkől következik.

Legelőször is azért, hogy a mi felséges fejedelmünkről és egyházainkról, az arianizmusnak minden gyanúját elhárítsuk, valljuk és szentül állítjuk, hogy Isten, a föld és az ég teremtője és a mindenség fenntartója, természetében és lényegében egy, személyében három, úgymint Atya, Fiú és Szentlélek, egyenlő hatalommal és dicsőséggel, amint ezt az Apostoli Hitvallás a Szentírással együtt tanítja, és a mint a kereszttség szerzetetésének igéi tartják, melyek szerint meg kell kereszteltetnünk az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében, mint az egy, igaz és örök Jehovának nevében. Ennélfogva kárhozzátjuk az eretnekeknek, Ariusnak,⁵ Servetnek,⁶ Samosatenusnak,⁷ Stancharusnak⁸ és a Krisztus más ellenségeinek, akik az ő istenségét ostromolják és a Szentlélek személyét tagadják, minden dogmáját és tévelygését, szentül állítván, hogy velük semmi közösséget nem akarunk. Mely dolognak eléggé nyilvánvaló bizonyosága az, hogy az egész Magyarországon senki sincsen, a ki nyilván arianusnak vallaná magát, nem hogy valami egyházuk volna. Nem tagadhatjuk azonban, hogy Erdélyben, mely különálló és más vidék, mindeddig fennmaradt néhány helyen némi maradványa ama kovásznak, melyet Blandrata György és Dávid Ferenc, e káromlás első szerzői, kelesztének.⁹ Tudják meg

4 A törökökhöz, illetve vallásukhoz való hasonlítás a reformáció hajnala óta része a teológiai, majd felekezeti vitáknak, katolikusok és protestánsok egyaránt használták az érvet. Sokszor elhangzik egyrészt, hogy a rivális olyan mint a török, máskor viszont azzal érvelnek, hogy a riválisnál még a török is jobb (mivel például toleránsabb, betartja a törvényeket, nagyobb szabadságot ad stb.). Utóbbi érv a kötet szövegeiben is előfordul, lásd *Excusatio* (nr. 3.).

5 Arius (görög nevén Areiosz, 266 körül–336) alexandriai pap, a Szentháromság dogmáját tagadó ókeresztény irányzat legismertebb alakja, akinek tanításait a 318. évi niceai zsinat eretnekséggé nyilvánította.

6 Miguel Serveto (bevett magyarosított formában: Szervét Mihály, 1511–1553) spanyol teológus és humanista, a reformáció korában a Szentháromság dogmájának leghatásosabb vitatója, akit a kálvinista Genfben eretneknek nyilvánítottak és megégettek.

7 Szamoszatai Pál (†275) antiochiai püspök, aki monarchianista (Isten egységét hangsúlyozó) tanításairól volt ismert és ezek következtében 272-ben megfosztották egyházkormányzati hivatalától.

8 Francesco Stancaró (1501–1574) itáliai humanista és protestáns teológus, életének kései szakaszában a köngsbergi egyetem professzora, akinek nézetei Krisztus mediátori szerepéről jelentős szerepet játszottak az antitrinitárius eszmék terjesztésében (noha maga nem volt a Szentháromság dogmájának ellenzője).

9 Giorgio Blandrata (1515–1588) itáliai orvos és teológus, aki Erdélyben az antitrinitárius eszmék elterjedésének legfőbb kezdeményezőjeként ismert; Dávid Ferenc (születési nevén Franz David Hertel, 1520 körül–1579) az erdélyi unitárius egyház első püspöke.

azonban a keresztények, hogy azoknak ereje, Isten jóvoltából, most már annyira elfogyatkozott és megtört, hogy ama legkeresztényibb fejedelem segedelmével ez a káromlás remélhetőleg rövid idő alatt kigyomlálatik és megsemmisítettik, mihelyt megszűnnek azok a csapások és háborús zavarok, melyek most bennünket sújtanak.

Ami pedig a keresztény hit többi ágazatait illeti, azokat nem akarjuk itt újra ki nyomtatni, de nem is szükséges, mivel már harminckilenc évvel ezelőtt minden magyar egyház bevette a helvét hitvallást, amelyben mi is születünk és neveltünk és amelyet, mivel az Isten igéjéből igaznak és helyesnek ismertünk meg, most is örömet vallunk és minden pontjában mindnyájan helyeslünk;¹⁰ kivéve mégis néhány megyét vagy vidéket, amelyek a hit néhány cikkelyében különbözvén tőlünk, a szabad városokkal együtt, ágostai hitvallásúaknak nevezik magukat, fennállván közöttünk mindazáltal a békesség és a keresztényi szeretet. Vannak ezen kívül még, de kevesen, pópások vagy pópista vallásúak is, akik azonban nem annyira nyilvánosan, mint inkább magánosan, magánházakban gyakorolják vallásukat.

Mindezeket azért kellett elmondanunk, hogy minden keresztény meggyőződjék arról: alaptalan a szerzetesek és jezsuiták vádja és rágalma, akik tudniillik azt hazudják, hogy nálunk júdaizmus, mohamedánizmus, arianizmus és más hamis dogmák és istentelen eretnekségek uralkodnak, akikkel szemben Isten és az ő angyalai és az egész keresztény világ előtt bizonyosságot teszünk, hogy mi a keresztény hitet és vallást, melynek zsinórmértéke vagy szabálya az Apostoli Hitvallás, sértetlenül és szentül megtartjuk, tanítjuk és hirdetjük, és hogy Arius, Servet, Samosatenus és más istenkáromlók dogmáit Magyarország nem fogadja be, hanem az evangéliumi tudományt mindenütt tisztán hirdetjük és Isten igaz tiszteletét mindenhol gyakoroljuk.

Kérjük azért Krisztusnak minden igaz követőjét, ne hallgassanak ellenségeink méltatlan vádjaira és rágalmaiknak hitelt ne adjanak, hanem ismerjenek el bennünket a Krisztusban testvéreiknek, szeressenek minket, és ügyünket, ahol szükség lesz rá, rosszakaróink méltatlan vádjaival szemben védelmezzék, szentül ígervén, hogy ezt mi is örömet megtesszük; hogy így mindnyájan érezzék, hogy mi, bár testileg igen távol vagyunk egymástól, egyek vagyunk a Krisztusban, kinek az Atyával és a Szentlélekkel egyetemben, legyen dicséret és dicsőség mindörökké, Ámen. Kelt Kassán, Magyarországon szabad városában, júniusnak 16. napján, az 1606. esztendőben.

A magyar egyházak követői és lelkészei

Révész Kálmán fordítása

10 Alvinczi arra utal, hogy a Helvét Hitvallást 1567-ben fogadta el a debreceni zsinat.

Nr. 27.

Jegyzékváltás a Cseh Korona országainak követei, illetve a magyar rendek követei között

(Bécs, 1606. szeptember)

Noha Bocskai diplomáciája (ahogy ezt a kötetünkben szereplő szövegek is illusztrálják) kísérletet tett a Cseh Korona országainak meggyőzésére, hogy katonáikat ne engedjék a felkelés leverésére használni, ez a próbálkozás kudarcot vallott; az 1605. évi hadjáratok során pedig egyes magyar csapatok (oszmán és tatár támogatással) több esetben is betörték a Habsburgok más tartományaiba, komoly károkat okozva Alsó-Ausztriában, Stájerországban és Morvaországban. Nem csodálkozhatunk azon, hogy az ezzel kapcsolatos konfliktusok abban a pillanatban felszínre kerültek, amikor e tartományok követségei legitim módon állhattak szóba Bocskai István diplomatáival. Ezt a lehetőséget az 1606. június 23-án megkötött bécsi béke garancia-okmányainak kiállításával kapcsolatos ceremóniális alkalmak nyújtották. A béketárgyalások során a magyar rendek képviselői részéről ugyanis felmerült az igény, hogy a Habsburgokkal kötött megegyezésüket külső hatalmak is garantálják. Az eredeti felvetésbe, hogy erre a Német-római Birodalom fejedelmeit kérjék meg, a dinasztia gyakorlati, illetve presztízsszemponatok miatt nem egyezett bele, viszont a helyette javasolt megoldást Bocskai diplomatái is elfogadhatónak vélték, így végül a bécsi békét a Habsburgok többi tartományának rendjei ellenjegyezték. Az ehhez szükséges dokumentumok kiállításához 1606 szeptemberében Bécsbe érkeztek az egyes tartományok küldöttségei, és Alsó-Ausztria után a Cseh Korona országai is szükségesnek találták, hogy egy Mátyás főherceghez benyújtott jegyzékben jelezzék a rajtuk esett sérelmeket és kártérítési igényeiket.

A főherceg ezt az írást még eljuttatta a magyar diplomatákhoz, akik arra válaszoltak is, a cseh diplomaták viszontválaszát azonban már nem továbbította, hivatkozva arra, hogy a fenyegető oszmán előrenyomulás és a Habsburgok védelmi képességeinek megroppanása miatt semmi nem lehet fontosabb a magyar rendekkel való mielőbbi kiegyezésnél. Így az elkészült vitairatok komoly politikai jelentőséghez soha nem jutottak, ám igen figyelemreméltó dokumentumai egyrészt az egyes tartományok közötti jószomszédi viszonytal kapcsolatos retorikának, másrészt a Bocskai-felkelés recepciójának a legközelebbi régióban. Külön figyelemreméltó, hogy mindkét fél számtalan történelmi példát hoz arra, hogyan segítette ki a másik felet, és eközben milyen sérelmet kellett elszenvednie tőle a múltban és a jelenben. Annak ellenére ugyanis, hogy Alsó- és Felső-Ausztria, illetve a Cseh Korona országainak politikai elitjében a 17. század elején szintén a protestánsok domináltak, így a vallásszabadsággal kapcsolatos törekvéseknek rokonszenvet kellett volna kiváltania, a török szövetség, illetve a hajdúk által okozott – könnyűlovas harcmódorukkal összefüggő – károk ellensúlyozták a közös érdeket. A magyar követek válasza ezzel szemben jó példa a *propugnaculum Christianitatis*-toposz, illetve a korábban összeállított legitimációs iratok érvelésének tömörített alkalmazására.

A három irat csak kéziratban, a bécsi béketárgyalásokkal kapcsolatos különböző dokumentumgyűjteményekben maradt fenn, kiadásukra csak a tudományos igényű történetkutatás megindulása után, a 18., illetve a kora 20. században került sor.

A Cseh Korona országainak beadványa Mátyás főhercegnek
([Bécs, 1606. szeptember 11.])

Fenséges Főherceg, legkegyelmesebb herceg úr, tekintetes Cseh Királyság, a Morva Ögrófság, a Sziléziai Hercegségek, csakúgy, mint a Felső- és Alsó-Lausitzi Ögrófságok rendjei Fenségetek részére jó egészséget és minden dolgának szerencsés alakulását kérik a mindenható Jóistentől, valamint készséges szolgálatukat, és nem kevésbé a tiszteletüket ajánlják. Amikor a Legszentebb Császári és Királyi Felség, a mi kegyelmes urunk az előbb említett rendek számára általános gyűléseiken igen kegyesen kinyilvánította, hogy Fenségetek a Legszentebb Császári és Királyi Felségtől kapott teljhatalom révén arra törekszik,¹ hogy az utóbbi években Magyarországon kitört belső mozgólódások és lázadások bizonyos feltételekkel elcsituljanak és rendeződjenek, illetve hogy a megállapodásról rendelkező törvénycikkelyeket ne csak a Legszentebb Császári és Királyi Felség erősítse meg, hanem a nagyobb hitelesség kedvéért a Cseh Királyság, a Morva Ögrófság, a Sziléziai Hercegség és mindkét Lausitzi Ögrófság rendjei is, és ez okból követeit küldje el Pozsonyba az országgyűlésre, amelyet az elmúlt április hónap 24. napjára akartak összehívni. Az említett rendek az ügy végrehajtásával minket bíztak meg, mi pedig a Legszentebb Császári és Királyi Felség legkegyesebb szándékának engedelmeskedve, a rendek közös döntéséhez alkalmazkodva, a kitűzött időre, a fent megjelölt helyen kétség kívül meg is jelentünk.² Az ügyet azonban mostanra és ide helyezték át. Mivel most már Isten közreműködésével célt kell érünk, szívesen és illő módon, alkalmas időben járultunk ide, hogy megvárjuk, mivel bíz meg bennünket a legnagyobb jóindulattal Fenségetek ezen nagy horderejű ügy lebonyolítását illetően.³

Fenségetek számára a legjobban, sőt az egész világ előtt is több mint eléggé ismert és bizonyított, hogy mekkora barátsággal és bizalommal járó szomszédi viszony állt fenn sok évszázad óta a tekintetes Cseh Királyság és a hozzátartozó tartományok, valamint a Magyar Királyság között, és hogy amikor a végszükségben a Magyar Királyság a keresz-

- 1 Mátyás főherceg 1605. május 28-án kapott teljhatalmú megbízást (*plenipotencia*) ahhoz, hogy Rudolf német-római császár és magyar király (1576–1608/1612) nevében békét kössön Bocskaival és a magyar rendekkel.
- 2 A Mátyás főherceg és a Bocskai-felkelést képviselő diplomaták közötti, 1606. február 9-én kötött megegyezés kilátásba helyezte, hogy Szent György napjára, 1606. április 24-ére országgyűlést kell összehívni Pozsonyban, amelyen a vitás kérdések megnyugtatóan rendezhetők. Mivel azonban a felkelők kassai országgyűlése elutasította a februári megegyezés számos sarkalatos pontját, a pozsonyi országgyűlés megrendezése okafogyottá vált.
- 3 A Cseh Korona országai – tehát a Cseh Királyság, a Morva Ögrófság, a Sziléziai Hercegség, valamint az Alsó- és Felső-Lausitzi Ögrófság – összesen tizenhat követet küldtek Bécsbe, közöttük a kiemelt helyet Adam von Sternberg császári tanácsos és a cseh kancellária főkamarása foglalta el.

tény hit legszörnyűbb és legkegyetlenebb ellensége, a török, sűrű rajtaütéseinek és betöréseinek volt kitéve, a Cseh Királyság rendjei, valamint a csatolt tagok milyen gyakran nyújtottak igen hathatós segítséget (anélkül, hogy ez kötelességük lett volna, kizárólag azon jámbor szándéktól hajtva, nehogy ezek a barbár népek rohanó folyó módjára elárasszák a keresztény világ többi részét is). A hajdani magyar királyok pedig szentül bízva bennük oltalmazták önmagukat és a királyságot, s Isten segédelmével sűrűn arattak fényes győzelmet az ellenségén.

Nem szívesen érintjük itt a régi históriákat, és azokról sem emlékeznénk meg hosszasan, amik Magyarország fenséges fejedelmei, Károly és Lajos, valamint Csehország királyai, János, s fia, IV. Károly, római császár idején történtek.⁴ Mivel a tekintetes Cseh Királyság és a vele szövetséges tartományok rendjei szerint mindenki számára ismert lehet, hogy mikor a fenséges fejedelem, a boldog emlékezetű Ulászló egykor átvette a Magyar Királyság vezetését, s belebonyolódva a török háborúba meghalt, a Cseh Királyság és a csatolt tartományok rendjei olyannyira serényen fáradtak azért, hogy az ellenség megtámadásában és elkergetésében résztvevő segédcsapatokat megfelelő időben odaküldjék, hogy a Magyar Királyság megőrzését a Jóisten segítségével mellett kétségkívül nagy részben a Cseh Királyságnak és a hozzá csatolt tagoknak kell tulajdonítani.⁵ Nem tartjuk szükségesnek a hosszabb kifejtését annak sem – mivel szerintünk Magyarország lakosai számára is köztudott –, mekkora bátorsággal harcoltak a mieink a mohácsi csatában, és hogy előbb haltak volna dicső halált Lajos király szeme láttára, mint hogy valami, a régi vitézségükhöz méltatlan dolgot kövessenek el.⁶ Egyértelmű és világos, hogy a tekintetes Cseh Királyság, illetve a vele társult tartományok rendjei Ferdinánd és II. Miksa római császárok, magyar és cseh királyok idején ugyanezt a segítőkészséget nyilvánították ki a Magyar Királyság teljes közösségének, s nagyon gyakran küldtek önkéntes segítséget Magyarország védelmére.⁷

4 I. (Nagy) Lajos (1342–1382) volt az első magyar király, aki megütöközött a Balkánon előre nyomuló oszmán törökökkel 1366–1367-ben, a történetírás nem tud róla, hogy apja, I. Károly Róbert (1308–1342) is harcolt volna ellenük. Mindketten szövetségesei voltak a velük egy időben uralkodó cseh királyoknak, Luxemburgi Jánossal és IV. Károllyal (1310–1346, illetve 1346–1378).

5 A kései kereszties hadjáratok hagyományainak megfelelően az 1444. évi várnai csatában I. Ulászló lengyel és magyar király (1434/1440–1444) serege számos európai ország csapataiból tevődött össze, voltak közöttük csehek is.

6 1526-ban négy különböző kontingens indult Cseh- és Morvaországból II. Lajos (1516–1526) segítségére és ugyan ezekből csak egy ért a csata kezdetére a mohácsi csatátra, 6–7000 fős létszámával a király 25.000 fős hadának még így is jelentős részét tették ki.

7 I. Ferdinánd 1526. október 23-án lett cseh király, december 17-én pedig magyar, német-római császárrá 1556-ban koronázták. Fiát, Miksa főherceget 1562-ben koronázták cseh, 1563-ban magyar királlyá, a német-római császári trónt pedig apja halála után, 1564-ben foglalta el. Magyarország királyai között első, míg a cseh királyok és a császárok között második volt ezen a néven.

Ami, ha már most jelentős dolognak minősül (ahogy méltán az is), mi lesz a véleménye erről a több mint tizenhárom éve tartó háborúról a világnak,⁸ aki szemtanúja ennek, illetve az elfogulatlan utókornak? Ebben a háborúban Ő Szent Császári és Királyi Felsége, II. Rudolf, legkegyelmesebb urunk a törökök dühével és fáradhatatlan betöréseivel szemben, a haderő és a honvédelem terén semmit sem hagyott kipróbátlanul, amiről úgy vélte, hogy legalább a magyarok megmentésére nagyon hasznos lehet. Leírhatatlan azonban, hogy mit álltak ki a hadiszerecsé forgandóságában a tekintetes Cseh Királyság és a szövetséges tartományok, miközben aligha találunk ezeken a vidékeken olyan hősi nemesi vagy főúri családot, amely ne panaszkodna amiatt, hogy szeretteit vesztette el Magyarország megmentésének érdekében. A tetemes költségekről ne is beszéljünk, amelyek, ha újra számba vennénk azokat, még talán a több tízezernyi aranyat is meghaladják. Hogy vajon ennél a segítségnél nagyobb-e a keresztény uralkodók többi támogatása – sokak felfogása szerint legalábbis –, vagy netalán a miénkével egyenlőnek kellene-e tartani, ennek eldöntését a befolyásolástól mentes közvélekedésre bízuk.

Mivel ezek alapján a Cseh Királyság, a Morva Ögrófság, a Sziléziai Hercegségek és mindkét Lausitzi Ögrófság már kiváló érdemeket szerzett Magyarország lakosai-val kapcsolatban, így a mondott Cseh Királyság és a hozzátartozó tartományok rendjei jelen helyzetben nem mulaszthatják el feltárni szomorúságukat, és nehezteléssel telve érdeklődni afelől, milyen okokból sérültek a szomszédjogok, illetve miért szegték meg azokat a szerződéseket és megállapodásokat, amelyek egykor Magyarország és Lengyelország királya, Lajos és a római császár, Csehország királya, IV. Károly között; a magyar Károly és a rómaiak, egyúttal Csehország királyai, Zsigmond, illetve bátyja, Vencel, valamint Jobst, morva ögróf között; utoljára pedig Mátyás, Magyarország, és Ulászló, Csehország királyai között jöttek létre, és amelyeket a mieink egészen idáig szent és sértetlen módon tiszteletben tartottak, a magyarok viszont az elmúlt évben megsértettek, s ezáltal az említett szomszéd népekkel való oly szoros barátság valamilyen módon felbomlott.⁹

Ez azért is sajnálatos, mivel annak ellenére, hogy a Magyar Királyság lakosai semmiféle sérelmet nem szenvedtek el a mieinktől és sokkal kevésbé voltak kitéve zaklatásnak, bármiféle jogos és törvényes indok nélkül, mellőzve bármiféle előzetes had-

8 Számos kortárs szöveggel ellentétben ez a dokumentum nem teszi le a voksát amellet, hogy a később tizenöt éves háború néven ismert konfliktus vajon 1593-ban vagy már 1591-ben kezdődött-e.

9 I. (Nagy) Lajos és IV. Károly együttműködését 1360-ban a nagyszombati királytalálkozón erősítették meg; I. Károly Róbert 1327-ben, majd 1338-ban kötött szövetséget Luxemburgi Jánossal; Luxemburgi Zsigmond 1386–1387-ben bátyja, IV. Vencel cseh király és rokonuk, Jobst morva ögróf segítségével erősítette meg magyarországi trónját (bár kapcsolatuk a későbbiekben meglehetősen viharosan alakult); Hunyadi Mátyás és II. Ulászló szerződését 1478-ban, Olmützben ratifikálták.

üzenetet, illetve a nyíltan ellenséges viszony kinyilvánítását (ahogyan az a keresztény népeknél szokás) a hozzájuk csatlakozott törökökkel és tatárokkal, Krisztus keresztjének legnyilvánvalóbb ellenségeivel együtt nagy csapatokban támadták meg a tiszteleltre méltó Morva Ögrófságot, s Sziléziához hasonlóan ezt a tartományt is nemcsak levélben próbálták meggyőzni arról, hogy szakadjon el a királyunk iránti hűségtől és engedelmességtől, valamint a Cseh Királysággal való szövetségtől, amellyel elválaszthatatlan kötelék fogja egybe, s csatlakozzon hozzájuk,¹⁰ hanem, amikor az nem sikerült, minthogy az idő tájt Morvaországnak nem állt rendelkezésre katonasága – mivel azt a Szent Császári és Királyi Felség a Cseh Királysággal és egyéb tartományokkal együtt épp Magyarországon állomásoztatta –, a rosszul ellátott területet váratlanul, ellenséges módon megtámadták és kegyetlenül feldúlták. Sok helyen borzalmas mészárlást vittek végbe nemre és korra való tekintet nélkül, számos embert elhurcoltak, eladtak a töröknek és a tatárnak, Strážnice városát és más falvakat, valamint rengeteg tanyát felprédáltak és felgyújtottak, mindent tönkretettek és felperzseltek, ahogyan azt a rajtaütés gyászos nyomai tanúsítják.

Ettől a szerfőlött ellenséges támadástól megrémülve volt kénytelen Morvaország széleseben összevonni csapatait az ellenállásra, és a tekintetes Cseh Királyság, valamint a Sziléziai Hercegség és mindkét Lausitz támogatását kérni. Aminél fogva egyrészt a Cseh Királyságból és Sziléziából származó, nagy költségen toborzott sereget küldtek segítségül, másrészt ugyanebben a tartományban és mindkét Lausitzban a még tovább portyázó ellenség ellen parancsra készen álló gyalogságot és lovasságot tartottak a határokon és élelmeztek őket néhány hónapon át, ami nagy kiadással járt a haza számára. A Cseh Királyság és a hozzátartozó tartományok rendjei valóban teljes mértékben meg voltak győződve arról, hogy azok, akik a legnagyobb veszélyben és végső szükségben, csaknem reménytelen védekezés közepette hatalmas költségen kiállított tömött sereggel, hűségesen és készséggel segítettek, nagyobb köszönetet fognak kapni a magyaroktól annál, mint amit ez a váratlan esemény mutatott.

Ki vonja majd kétségbe, hogy nagyon is jogosan élünk panasszal a minket ért oly szembeszökő, vagy inkább kirívó sérelem miatt? Mikor ezért Fenségeiteknek immár az az egyetlen szándéka, hogy e zendüléseket a legméltányosabb feltételekkel lecsendesítse, és mindent az egykori épségébe és állapotába állítson vissza, a tekintetes Cseh Királyság, a Morva Ögrófság és mindkét Lausitz rendjeinek nevében Fenségeitektől a kö-

10 1605 májusában Dengelegy Mihály 7–8000 hajdúval és egy 1000 fős oszmán, illetve tatár csapattal portyázott Morvaországban, Bosnyák Tamás és Duló Gergely pedig 3000 hajdúval és egy 1000 fős oszmán–tatár egységgel Sziléziába tört be. Kisebb portyázó csapatok állítólag Prágáig is eljutottak. Mivel a Cseh Korona tartományainak követei csak a morva és a sziléziai rendeknek írott leveleket említik (nr. 17., illetve 15.), feltehető, hogy a cseh rendeknek küldött üzenet (nr. 20.) nem jutott el a címzettekhez.

telező tisztelettel, s a legszívélyesebb módon kérjük, hogy Fenségeitek a Cseh Királyság és a hozzátartozó tartományok iránti jóindulatú szeretetből és hálából vegye kézbe és irányítsa jóindulatú védnökséggel ennek az oly szerencsétlen ügynek a rendezését, hogy ne maradjon el az elszenvedett veszteségek utáni méltányos kártalanítás és kárpótlás az erőszakot elszenvedett vidékeken, hanem az ügyet illetően ne csak teljes körű elégtétel legyen, és a gaztettek okozóit is adják ki nekünk az igazságszolgáltatás végett, vagy a magyar rendek révén lakoljanak méltó büntetéssel. A keresztény foglyokat, akiket a tatárok és törökök a legkegyetlenebb rabszolgaságba hurcoltak és eladtak, Magyarország rendjeinek közbenjárásával helyezzék vissza egykori szabadságukba és vagyonukba. Madacsányi János, Palásthy Benedek és mások Magyarországon fekvő birtokait, amiktől megfosztották őket, adják vissza az azokon keletkezett haszonnal együtt. Minden egyes hazánkbeli kereskedhessen szabadon a Magyar Királyságban, és szintén ebben a Királyságban, ha valakik tartoznak a hazánkbelieknek, azok haladéktalanul és késlekedés nélkül törlesszék az adósságukat. Szökött jobbágyainknak Magyarországon ezentúl ne nyújtsanak menedéket, és a már ott tartózkodókat küldjék vissza földesuraik kérésére, s ezután igazolás nélkül soha ne fogadják be azokat. Határkérdésekben, amelyek a Szent Császári Felség döntésétől függenek, senki se merészeljen bármit is önhatalmilag megkísérelni vagy másként csinálni, hanem várja meg a Szent Császári Felség igazságos ítéletét. Ebben az ügyben a mondott királyság rendjeinek is nagy körültekintéssel kell majd eljárniuk, ahogy a tekintetes Morvaország esetében is ugyanilyen módon fognak intézkedni. A katonaságunk által elfoglalt, s őrséggel ellátott Szokolca,¹¹ Berencs, Sasvár, Holics településeket a hadijog alapján megtarthatnánk, azokat mégis készek vagyunk visszaadni a Királyi és Császári Felségnek, egyben Magyarország királyának.

Annak érdekében azonban, hogy a jövőben a Morva Ögrófságnak ne kelljen tartania az efféle betörésektől, jogosnak látszik a követelésünk, hogy a mondott város és a többi erődítés tulajdonosai szentül kötelezzék magukat a Cseh Királyságnak és a hozzátartozó tartományoknak, miszerint valahányszor tudomásukra jut, hogy Magyarországon zendülések támadnak, a szomszédos Morva Ögrófságot azonnal értesítik és figyelmeztetik. Egyébiránt, mivel az újvári erőd nemcsak a Cseh Királyság és a hozzátartozó tartományok költségén épült fel,¹² de már annak is idején rendkívül sokba került a helyrehozatala, a biztosítása, a védelme és a fenntartása, igen csak célszerűnek

11 Szokolcát 1605 májusában szállta meg Dengeleghy Mihály és a városhoz közel véres csatát vívott Wilhelm Poppel von Lobkowitz császári seregével. A várost 1605. augusztus közepére foglalták vissza a Morvaországból ellentámadásba induló császári hadak. A hadmozdulatot ugyanúgy fosztogatások és felekezeti konfliktusok kísérték, mint a hajdúk portyáit a határ másik oldalán néhány hónappal korábban.

12 Érsekújvár olaszbástyás várának építését 1577-ben az Ernő főherceg elnöklete alatt álló Udvari Haditanács rendelte el. Az építkezést a helyszínen a morva Friedrich von Žerotín (†1598) irányította. A

tartjuk annak engedélyezését, hogy ezek védelmét egy, a Cseh Királyságból és a hozzá tartozó tartományokból származó parancsnok lássa el.¹³

Végül pedig, minthogy a Magyar Királyság igen tekintélyes rendjei oly körülményekben bebiztosítják magukat és gondoskodnak arról, hogy a megállapodásról szóló okmányt a Cseh Királyság, a Morva Ögrófság, a Sziléziai Hercegség és mindkét Lausitz Ögrófság rendjei megerősítsék, felettebb méltányos hasonló módon tőlük meg azt várniuk, hogy a jövőre nézvést nagyobb biztonságnak örvendhessenek, és biztosak lehessenek afelől, hogy semmiféle, a Cseh Királyság és csatolt részeinek kárára történő betörésre és cselvetésre nem kell számítaniuk, illetve nem kell azoktól tartaniuk. Emellett [a magyarok] mellőzzenek minden olyan dolgot, amely a leghalványabb gyanút is táplálhatja aziránt, hogy a közbékét nem oltalmazták szent és sérthetetlen módon. Fenségetek ugyancsak jóindulattal méltóztasson gondoskodni arról, hogy a Cseh Királyság és a hozzá tartozó tartományok megfelelő, elégséges és kellően szilárd biztosítékot kapjanak Magyarországi rendjeitől.

A Cseh Királyság, a Morva Ögrófság, a Sziléziai Hercegség és mindkét Lausitz rendjei együtt és egyenként Fenségetek iránti kiváló tisztelettel kérik tanácsát és segítségét, nem kételkedve abban, hogy Fenségetek révén ez az egész ügy Isten nagyobb dicsőségére és a Szent Császári és Királyi Felség tekintélye és méltósága szerint, nem kevésbé a Cseh Királyság és a vele egyesült tartományok becsületére és üdvére lesz elrendezve. Ebben a dologban Fenségetek nemcsak nevének halhatatlan dicsőségét érdemli ki és valamennyi keresztény nép körében illő dicséretet, amit a hálás utókor is ünnepelni fog, hanem a többször említett Cseh Királyság és a tartományok rendjei is buzgón arra törekednek majd – ahogy erőnkhez mérten mi is azon leszünk –, hogy Fenségetek iránt a hálánkból fakadó igen buzgó tisztelet, szolgálat, és odaadás a legnagyobb készséggel megmaradjon, ajánlva magunkat ismételten legkegyelmesebb jóindulatába és kegyébe.

Fenségetek odaadó hívei,

N. N. a Cseh Királyság, a Morva Ögrófság,
a Sziléziai Hercegségek, valamint Felső- és
Alsó-Lausitz követei

vár építési költségeihez a cseh és morva rendek is hozzájárultak, ennek köszönhető, hogy egyik bástyáját is Cseh Bástyának nevezték el.

13 Ez a követelés szöveg ellentétben állt a bécsi béke már elfogadott előírásaival, amely szerint a magyarországi erődítmények kapitányai csak a magyarok közül kerülhetnek ki (és amely számos konfliktushoz vezetett a következő években a szomszédos tartományok rendjeivel).

A magyar követek válasza a Cseh Korona országainak beadványára
 ([Bécs, 1606. szeptember 11.])

Fenséges fejedelem és uram, igen kegyelmes urunk, alázatos szolgálatunk ajánlását küldjük Fenségeitek leereszkedő kegyébe.

Alázattal megkaptuk Fenségeitek tegnapi napon nekünk kiadott határozatát.¹⁴ El is olvastuk a tekintetes Cseh Királyság, a Morva Ögrófság, a Sziléziai Hercegség és Alsó-, valamint Felső-Lausitzi Ögrófság nemes rendjeiből való követ uraknak a Fenségeitek által átküldött írását. Ebben miután felsorolták a magyar nemzettel kapcsolatos különféle jótéményeket, legfőképp azokat, amelyeket a Magyar Királyság védelmében a hatalmas ellenséges török erővel szemben hosszú ideje nyújtottak, azon dolgok miatt neheztelnek, amelyek érdemeik ellenére és várakozáson kívül történtek, tudniillik, hogy a tavalyi évben a magyarok tűzzel-vassal pusztítva Morvaország határait, korra vagy nemre való tekintet nélkül szörnyű öldöklést vittek végbe. [A Cseh Korona országainak rendjei] nemcsak azt követelik, hogy a magyarok az elszenvedett veszteségek miatt kárpótolják őket méltányos módon, hanem hogy a számtalan kegyetlenkedés kezdeményezői álljanak a törvény elé és kapjanak méltó büntetést. Egyszersmind, annak érdekében, hogy ilyesmiktől többet ne kelljen félniük, kielégítő biztosítékokat kívánnak a magyar rendektől.

Mindannyiunk előtt ismert, hogy kezdettől fogva milyen erős az összetartás Magyarország és a tekintetes Cseh Királyság, a nemes Sziléziai Hercegség, valamint a Morva és a két Lausitzi Ögrófság között. És nemcsak a szomszédok közti kölcsönös kereskedelmi jogok, hanem a közös uralkodók is – amennyiben általában ugyanazok a hercegeink, ugyanazok a királyaink – szorosabb kötelékként fogják össze ezeket az országokat. Minél fogva tény, hogy mivel a török fegyverek hosszú ideje dühödten támadják Magyarországot, annak védelméről erejükhöz mérten méltó módon gondoskodnak, nemcsak hogy a kölcsönös szövetség és a szomszédság jogának tettek eleget, de annak is, hogy jóindulatú segítséget nyújtva a királyságnak, saját maguktól is távol tartották az ellenséges erőt, nehogy figyelmen kívül hagyva a szomszéd államban tomboló tűzvészt, a saját tetőjükbe kapjanak bele a lángok.¹⁵ Hiszen tanácsosabb az ellenséggel idegenben háborúzni, mint hazai földön. Mert nem fér hozzá kétség, hogy ha Magyar-

14 Az augusztusi kassai országgyűlés által Bécsbe küldött delegáció vezetője Illésházy István (1541–1609) volt, prominens tagjai közé számított még Mágóchy Ferenc (1582 k.–1611), Homonnai Drugeth György (1583 k.–1620), Thurzó Szaniszló (1576–1625), Thököly Sebestyén (1540 k.–1607), Hoffmann György (†1613), Mladosevith Horváth Péter (†1612/1613), Osztroisith András (†1613), Vizkelety Tamás és Apponyi Pál (1564–1624) is.

15 Vö. „Nam tua res agitur, paries cum proximus ardet.” Horatius, *Epistulae*, 1, 18, 84.

ország elveszítette volna a keresztény államok, legfőképpen a szomszédos tartományok segítségét, erőszak hatására vagy behódolás útján már megadta volna magát az ellenségnek és ennek haragja régen felemésztette volna az említett tartományokat.

Kettős haszna van tehát ennek az ő jószolgálatuknak: az egyik, hogy nemességüknek és becsületességüknek soha sem múló dicséretet szereznek, a másik, hogy egy ilyen erős ellenséget közös erővel feltartóztatva tartanak távol maguktól és hazájuktól. Ám a magyar nemzetnek az említett királyságokkal, sőt az egész kereszténységgel szembeni érdemei sem csekélyebbek ezeknél: a törökök kegyetlen tetteitől szenved immár több mint kétszáz éve,¹⁶ hol győztes, hol vesztes, ahogy épp fordul a hadiszerencse. Ó fájdalom, mennyi magyar vér folyt el azóta! Hány tízezernyi bátran harcoló magyart hánytak kardélel! Közismert, hogy szenvedte el a mézárhlást és veszett oda egész seregével Ulászló király Várnánál és Lajos Mohácsnál.¹⁷ Közismert Zsigmond király veresége is Nikápolynál, ahol csaknem a teljes magyar nemesség odaveszett, maga a király is csak ügyyel-bajjal menekült meg. Nem voltak lovas segédcsapatok, nem volt pénzbeli támogatás a veszedelmekkel szemben; ellenben királyok, hercegek, erejük teljében lévő seregek mind odalettek. Nem szólva Hunyadiról, aki huszonkétszer harcolt a törökkel szabályos ütközetben, amelyből húsz alkalommal győzött, kétszer veszített. Nem beszélve a fiáról, Mátyásról, akinek a törökkel szembeni ragyogó tetteinek bárcsak ez a kor is tanúja lehetne!

Apáink emlékezetében, ahogy a miénkben is, úgy él, miszerint a magyarok a németek iránt mindig hűséges állhatatosságot mutattak. A magyar sosem volt barátja a töröknek, mindig ellensége, mindig kitartó és tetterős támadója volt. Emiatt történt, hogy könnyebb volt nekik meghódítani egész Görögországot, egész Ázsiát, a földkerekség hajdani úrnőjét, mint az egyetlen Magyarországot leigázni, s a török szultánok nemcsak fegyvereket, de gyakran fortélyt is bevetettek a magyarokkal szemben. Mert tudták, hogy addig, amíg ez a királyság fennáll, a háborúban legyőzhetetlen lesz, így nem hagytak fel a magukhoz édesgetéssel, a baráti szövetség felajánlásával, valamint azzal, hogy egyes báróknak méltóságokat, másoknak mást ígérnek. Ám ahogy fegyverekkel képtelenek voltak elpusztítani azokat (míg kedvezett nekik a hadi szerencse), akik számára a törökkel vívott háború természetes és állandó, úgy fortélllyal sem tudták legyőzni őket. Ezek szeme előtt mindenkor a keresztény közösség iránti hűség lebegett, többre becsülték azt, mint a törökök barátságát, többre, mint a saját nyugalmaikat és békéjüket, annak érdekében nem kímélték sem a vagyonaikat, sem az életüket, sem a

16 A török elleni harcok kétszáz éve a korszakban elterjedt toposznak számított, szöveggyűjteményünk több tételében is előfordul, így például a *Querela*eben (no. 19.) vagy Bocatius pfalzi előterjesztésében (no. 24.).

17 I. Ulászló lengyel (1434–1444) és magyar király (1440–1444) a várnai csatában esett el oszmán seregekkel harcolva, míg II. Lajos cseh és magyar király (1516–1526) Mohácsnál.

vérüket, s óriási veszteségek árán elérték, hogy még ha Magyarország a sok csapás alatt össze is omlik, a környező tartományok épségben és sértetlenül maradnak. Látják már a követ urak, hogy a magyarok a jótétemények viszonzásában nem egyenlő vagy nagyobb hálával tartoznak a szomszédos államoknak?

Azt fogják mondani viszont, hogy „a magyarok saját jólétük érdekében maradtak fegyverben.” Nem tagadjuk, hogy miközben annyi sok háborút elszenvedtek, a saját érdekükkel is számoltak, de ha a többi keresztényt akarták volna semmibe venni, s csak is maguknak és hazájuknak kedvezni, semmi nem akadályozta volna őket abban, hogy szövetséget kössenek a törökkel, és elérjék a fegyvernyugvást. Ám kénytelenek vagyunk nagy fájdalommal panasolni, hogy ilyen sok és ekkora jótétemény után a magyarok nem kaptak méltó köszönetet a keresztény népektől. Lám, azok kezdték súlyosan meggyengíteni és megtörni őket, akik számára annyi évszázadon át védőbástyaként szolgáltak, akiknek az ügye miatt oly sok éven át bőven ontották a vérüket. Túrhetetlen volt a parancsnokok roppant elbizakodottsága, a királyság polgárainak sem a jószágai, sem a vagyona, sem az élete nem volt tőlük biztonságban. De ezek csak vagyonok és jószágok voltak, és ezért könnyebb azokat feláldozni és elfelejteni. Ám a lelkekkel is és a vallási meggyőződéssel szemben is történt erőszak: az elvett templomok, az elkergetett papok, a szertartások betiltása. Ennél a helyzetnél mi lehetett siralmasabb? Mi elkészerítőbb? Sem jajszónak, sem könyörgésnek nem volt helye. Az történt tehát, ami ilyen esetben szükségképpen meg szokott történni, hogy tudniillik a szerencsétlen magyar nép ahhoz fordult, akinek már annyiszor ártott: az ellenségtől kérte a védelmet és a biztonságot, amelyet jótevőitől nem tudott megszerezni. Jöjjön már valaki, kárhoztassa a magyarok állhatatlanságát, vádolja és ítélje el őket a hűtlenségért! Igazságos bírótól bizonyára soha nem kapja majd meg ezt a szigort.

Azt kérdezik a követ urak: „Miféle okoktól hajtva törtek be a magyarok ellenség módjára Morvaországba, megsértve ezáltal a régi törvényeket és szövetségeket?” Esküszünk, hogy a fejedelem és az előljárók részéről semmiféle ellenségeskedés nem történt szomszédainkkal szemben, de ha ilyesmi történt, azt a hajdúk szilaj népe a barbárokkal egyesülve, magától, senki által sem küldve hajtotta végre. Mivel tehát nem volt szándék, szükségképpen bűn sincs. De talán mi jogosabban emelünk panaszt azt illetően, mi vette rá a sziléziai urakat tavaly (anélkül, hogy a magyarok bármiféle jogtalanságot követtek volna el velük szemben, vagy vallásukban korlátozták volna őket) arra, hogy fegyvert fogjanak az evangélikus iskolamesterek ellen!¹⁸ Mi kényszerítette a többi sziléziai, cseh és morva urat, hogy miután Esztergomnál ott hagyták Krisztus keresztjé-

18 Ahogy a kötetben található, az 1604. évi eseményeket taglaló több iratból is látszik, Belgioioso seregeiben több sziléziai egység is szolgált. Lásd a Belgioioso-jelentéseket, illetve a *Húsz artikulust* (nr. 7. és 6.).

nek ellenségét, Giorgio Bastával Felső-Magyarországra siessenek, és a szomszédos, jóra való, semmivel sem hibáztatható magyar népet, legelőbb fegyveresen megtámadják, a falvakat és városokat felégyessék, sokakat nemre és korra való tekintet nélkül kegyetlen módon lemészárolják?¹⁹ A török ellen nyáron, jó időben, két vagy három hónapon át táborozni, az nehéz volt; a magyarokkal szemben egy rövid telet végig katonáskodni, úgy hogy nem voltak kemény fagyok, volt mit enni-inni, az is terhes volt. Ha rajtuk múlik, s ha az isteni gondviselés nem látta volna jónak másként, a magyar nemzet elenyészett volna. Egy hajdú sem látta még akkor Morvaországot, amikor ezek megestek.

Vagy mi volt az oka, hogy ugyanezek a morvák még egy harmadik sereggel is betörve Magyarországra mindeneket félelemmel töltöttek el, és nem érve be a földek elpusztításával várakat és városokat is támadtak meg és foglaltak el, jóllehet én, Illésházy István, barátilag figyelmeztettem őket, hogy ne tegyék?²⁰ Látják a követ urak, hogy nem mi, hanem a sziléziai és morva urak azok, akik előbb támadtak a magyarokra, annyi sok bajt okozva ezzel. És azzal kapcsolatban, amit írásukban a kárpótlásról és egyéb követelésekről említenek, semmit sem ígérhetünk, mivel ezek mind a háborúval együtt járó kellemetlenségek, amelyeket mindkét részről türelemmel kell viselnünk, mert a tőlük elszenvedett sérelmek sem csekélyek.

A Szakolcát, valamint Berencs, Sasvár, Holics és Újvár erősségeket illetően előterjesztett követeléseikre ugyancsak nem bólinthatunk rá, hiszen feletteseinktől semmi ilyenre nem kaptunk megbízást, és egyébként is a várak, városok mindkét fél részéről történő visszaadásáról a Szent Császári és Királyi Felséggel kötött békeszerződés már döntött. És hogy az elmúlt években a külföldiek által Magyarországnak okozott véget nem érő veszteségekről ne is beszéljünk, az erőszakot, a pusztítást, a károkat és a kimondhatatlan mértékű fosztogatást, amit a háborús évtized alatt elszenvedtünk, ki fogja nekünk megtéríteni? Ami pedig a jószomszédi viszony megőrzése érdekében követelt biztosítékot illeti, amennyiben méltányos, úgy szívesen és becsülettel teljesítjük. Bécs, 1606. szeptember 18.

Ugyanezt az isteni gondviselésnek odaadó könyörgésekkel ajánlva

Fenségeitek alázatos szolgálói

N. N., Bocskai úr, valamint Felső-Magyarország és a többi részek követei

19 Utalás az 1604. évi hadi eseményekre, amikor Giorgio Basta magyarországi főparancsnok-helyettes attól az Esztergomtól vonult a felkelés leverésére, amelyet ősszel oszmán csapatok ostromoltak. Lásd a császári körlevelet (nr. 8.).

20 Illésházy István számos birtokkal rendelkezett Morvaországban és levelezésben állt a tartomány vezető protestáns politikai személyiségével, Karel Žerotínnal is. 1605 augusztusából van róla információnk, hogy levélben figyelmeztette a morva rendeket, ne küldjenek csapatokat a Bocskai-felkelés ellen, mert Esztergom oszmán ostroma sokkal nagyobb fenyegetést jelent.

A Cseh Korona országai követeinek viszontválasza
([Bécs, 1606. szeptember 21.])

Fenséges Főherceg, legkegyelmesebb uram, Fenségetek számára készleges szolgálatainkat szívesen ajánljuk.

A Bocskait képviselő követ urak válaszát Fenségetek tegnap nekünk küldött határozatával megkaptuk. Ebből egyáltalán semmi nem hiányzik, amelyről úgy látták, hogy a magyar nemzet dicsőségének és érdemének tulajdonképpeni növekedésére szolgál, a Cseh Királyságnak, valamint a hozzátartozó tartományoknak pedig a méltóságát, illetve az ezidáig megbízhatóan küldött támogatását kisebbíti. Mindazonáltal a jogos védelem fegyverei és az úgy kiemelt fontossága miatt valamennyi nép támogatását elnyerné a cáfolatunk, már ha kitennénk azt a világ küszöbére és szeme elé. Mindkét, a törökkel folyamatosan hadban álló nemzet számos herceget, több grófot, sok hősiest és a harcokban jeleskedő vezért veszített, de vajon melyiküknek folyt több vére, a magyaroknak vagy a mieinknek? Mivel azonban Fenségetek feltett szándéka, hogy a mostanáig vizályt szító nézeteltérések elsimuljanak, s minden visszaálljon a békés állapotába, mi, ahogy az illendő, készséggel fölülelmelkedünk a sérelmen, csak aztán a történelmi emlékezet és maga az igazság szálljon síkra a Cseh Királyság és csatolt tartományok Magyarország javára tett ragyogó érdemeiért! S az se legyen újdonság, hogy a szívességet viszonzni szokták a jótevőknek. Igazán nem kell mélyebbre ásunk, hogy emlékezzünk, milyen életveszélyes helyzeteknek volt gyakran kitéve Fenségetek, és ezekkel ugyanúgy szembe nézett a mi legkedvesebb urunk, Miksa főherceg is, ami erre az ügyre nézvést nyilvánvalóan biztosabb tanúságul szolgál Fenségetek számára.²¹ Könnyű lenne meggyőzni őket a történetben lévő ellentmondásról, tudniillik, hogy mennyire voltak kitartóak hazájuk védelmében, s mennyire voltak hűségesek a királyaikhoz akkor, ha mindeközben inkább összefogtak a szent kereszt ellenségeivel, mint a barátaikkal, mint a keresztényekkel! Micsoda? Vajon akkor is oly vitézül verték volna vissza az ellenséget, ha a mieink és a szent birodalom csapatai nem támogatták volna őket?

És jöllehet a követ urak a közelmúltban történt, a határhoz közeli betörésekről ejtették a legtöbb szót, nekünk csak egy kis erőfeszítésünkbe kerül kimutatni, hogy a támadásokat a magyarok kezdték, semmiképpen sem a mieink. Mindenki előtt ismert és nyilvánvaló, hogy tavaly, a Morva Örgrófságba való betörés idején egyetlen katona sem állt készenlétben akár csak arra, hogy megkísérelhesse a Magyarországra való elsőkénti betörést, nem hogy tényleg végre is hajtsa azt.

21 Miksa főherceg (1558–1618), Mátyás öccse 1596–1597 során Magyarországon is harcolt csapataival, a mezőkeresztési csatában ő volt a keresztény sereg főparancsnoka.

Mennyit számít majd mégis a vádaskodásuk (láthatóan ők maguk sincsenek tisztában azzal, hogy mi mindennel próbálkozott a hajdúk gyülelésez serege), ha különben ellentmondanak ezeknek saját írásaik, amelyekben volt bátorságuk Morvaországot és Sziléziát megadásra felszólítani.²² A legkevésbé sem tartozik az üggyhöz, hogy a követ urak megdicsérik Illésházy úr figyelmeztetését, mert melyik ép eszű ember hallgat szolgálatkész engedelmességgel az olyan tanácsadóra, aki a Szent Császári és Királyi Felség, legkegyelmesebb urunk nyílt ellenfele? Mi inkább azon csodálkozunk, hogy ezekről itt egyáltalán szó esik, holott maguk is elismerik, hogy ők vonták ki a katonaságukat Bocskai parancsára, és a fentebb említett tanácsokkal túl későn álltak elő, amikor már a Morvaország nagy részét érintő pusztítás után egyetlen ellenséget sem találtak ott. Ebből egyértelműen világos, hogy mi semmilyen okot nem adtunk a károkozásra, a magyarok viszont többet is, ami inkább egy: annak kényszerét, hogy a nyakunkról elkeressük az ellenséget.

Ez tehát ellenvetésük [ti. a cseh beadvánnyal szemben], amellyel a parancsnokok és a katonák bizonyos elleplezett bűneit, amelyek ellen itt nyíltan felszólaltunk, igyekeznek áthárítani Cseh- és Morvaország, Szilézia és Lausitz rendjeire. Ez utóbbiak ártatlanságával ők is tisztában vannak, de jól tudják, hogy tanácsosabb lett volna, ha ezeket lehetőleg személyek elleni perek formájában a rendek előtt, szabályosan és törvényesen terjesztik elő, ahelyett, hogy a régi szerződések ellenére ellenségeskednek.

Egyébiránt, ami a beadványunk többi pontját illeti, világosan látszik, hogy az, miszerint a követ urak semmilyen, kifejezetten erre az ügyre vonatkozó utasítással nem rendelkeznek, csak ürügyül szolgál arra, hogy kihúzzák magukat a dolog alól, mert beférkőzött a fejükbe a gondolat, hogy a kért jóvátétel megfizetése nélkül a Cseh Királyság és a többi tartomány lakosai nem felejtik majd el ezeket az okozott károkat. Nézzék meg és vizsgálják meg újra a követek, mennyire szilárd alapon nyugszik a lármázásuk! Valóban nagyon meg lehetnek győződve arról, hogy a mieink kizárólag a Szent Császári és Királyi Felség iránti rendkívüli tiszteletből, illetve amiatt nem veszik fel velük a versenyt sem bátorságban, sem vitézségben, mert szem előtt tartják az ezekből a nézeteltérésekből adódó veszélyeket. Nem vagyunk híján a segítségnek, amellyel könnyen élhetnénk, ha az elszenvedett sérelmeket tettetleg meg akarnák bosszulni. Ám takarékoskodnunk kell a vérrel, s alkalmazkodnunk kell az időkhöz. De bárhogyan is áll ez az egész dolog, Fenségetek kegyelmes akaratában, vagyis, hogy ne cáfoljunk mindent részletebben, illő módon megnyugszunk állhatatosan kérve Fenségeteket, hogy a Cseh

22 Olyan levelet, amelyben Bocskai bármelyik alárendeltje konkrétan megadásra szólította volna fel a Cseh Korona bármelyik tartományát, jelenleg nem ismerünk, de tény, hogy Czobor Mihály 1605 májusában a morva határról azzal a kommentárral küldte tovább a morva rendeknek írt levelet (nr. 17.) a tartomány legfontosabb protestáns főúrának, Karel Žerotinnak, hogy gyorsan válaszoljanak, különben elpusztítják Morvaországot.

Királyság és a hozzákapcsolt tartományok iránti sokszor magasztalt jóindulatának és kegyelmének megfelelően az egész ügyet tegye annyira magáévá, hogy az olyan véget érjen, amelyet épp a Cseh Királyság óhajt. [Kelt 1606. szeptember 21-én, Bécsben.]

Ugyanezen Fenségetek legalázatosabb szolgái

N. N. a tekintetes Cseh Királyság, a Morva
Őrgrófság, a Sziléziai Hercegség, valamint
Felső- és Alsó-Lausitz követei

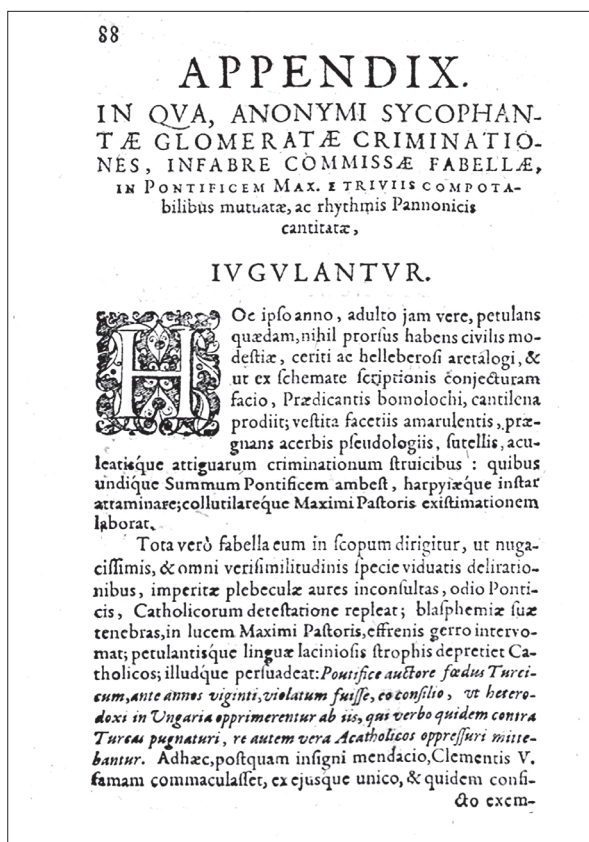
Báthory Orsolya fordítása

Nr. 28.

Pázmány Péter: *A névtelen cselszövő rágalmai*
/ *Anonymi sycophantae criminationes*
(1610/1611)

Bocskai István halála után kancellárját, a katolikus Káthay Mihályt (akit korábban a fejedelem árulás gyanúja miatt már 1606 szeptemberében őrizetbe vették) a hajdúk felkoncolták, azzal a váddal, hogy ő mérgezte meg a fejedelmet. A modern történetírásban többféle rekonstrukció létezik arról, vajon a kancellár halála a zaklatott helyzetben többé-kevésbé spontán módon bekövetkezett tragédia, vagy a különböző politikai frakciók közötti leszámolás eredménye volt, azzal kapcsolatban azonban közmegegyezés uralkodik, hogy a gyilkosság igazolására felhozott vád nem állta meg a helyét. Káthay gyilkos tettének toposza mindazonáltal élen jelen volt az 1606-ot követő időszak irodalmában. Pázmány Péter írása is egy olyan, 1610-ben megjelent nyomtatványra válaszul született, amely a katolikusok elleni támadások sorában Káthay vélt gyilkosságát is előhozta mint a pápák által használt törvénytelenések egyik legfontosabb példáját. A verses formában írt kiadvány, amelynek szerzőjét sem ismerjük, egyetlen példányban sem maradt fenn, annak tartalmára és stílusára csak Pázmány válaszából következtethetünk. Noha Pázmányt elsősorban a pápa elleni támadások háborították fel és Káthay megölését is csak ebből a szempontból vizsgálja (hiszen Bocskai híveként a meggyilkolt kancellár amúgy kevés rokonszenvre számíthatott a Habsburg-hű jezsuita hitvitázó részéről), írása plasztikusan mutatja azt, hogy a felkelés egyes vitás epizódjai annak lezáródása után is milyen heves érzelmeket váltottak ki a korszak írástudóiból.

A pamfletet Pázmány első ízben a Johannes Jemicus álnév alatt 1610-ben megjelentetett *Peniculus papporum* című vitairatának függelékeként jelentette meg, amely az országos evangélikus egyházat létrehozó zsolnai zsinattal és annak határozataival szemben íródott. Az *Appendix, in qua, Anonymi sycophantae glomeratae criminationes, infabre commissae fabellae, in pontificem max. e triviis comptabilibus mutuatae, ac rhythmis Pannonicis mantitatae, iugulantur* című (röviden *Anonymi sycophantae ... criminationes* címmel emlegetett) írást aztán a második, 1611. évi kiadásban szerzője kénytelen volt néhány mondattal kiegészíteni, mert egyik megállapítását úgy lehetett értelmezni, mintha megvádolná Thurzó György nádort elődje, Illésházy István megmérgezésével. Kiadásunk ezt a változatot közli, amely aztán Pázmány nagy összefoglaló teológiai munkája, az *Isteni igazságra vezérlő kalauz* egyik függelékeként is megjelent, 1613-ban.

Az *Appendix* első lapja Pázmány Péter *Peniculus papporum* című pamfletjének 1611-es kiadásában (RMNy 1024).

Függelék, amelyben agyonszurkáljuk egy névtelen cselszövő ügyetlenül összetákolt, kocsmai magyar ritmusban gajdolt pápaellenes meséit és rágalmait¹

Az idén, késő tavasszal minden, művelt emberhez illő visszafogottságot nélkülöző, eszelős bolond filozófushoz, vagy, ahogy az írásmű kinézete sejteti, inkább egy prédikátor-csepürágóhoz méltó pajkos nóta jelent meg.² Ízetlen tréfákba öltöztetve, dühödt hazugságokkal, ármánykodással és az egymásra halmozott agyafúrt vádakkal harapdálja körül minden oldalról a pápát azzal a szándékkal, hogy a legfőbb pásztor híret hárpia módjára beszennyezze, bemocskolja.³

Az egész kis mese abból a célból íródott, hogy nevetséges és a valóságnak még a látzatát is nélkülöző eszelőségekkel, a pápával szembeni gyűlölködéssel és a katolikusok elleni átkozódással töltse meg a tudatlan nép tanulatlan fülét. Istenkáromlásának sötétségét a főpásztor fényére okádjá, arcátlan stílusban, szedett-vedett strófákban ócsárolja a katolikusokat, és azt sulykolja: *a törökkel húsz évvel ezelőtt kötött békét⁴ a pápa indítványára sértették meg abból a megfontolásból, hogy a más valláson lévőket elnyomják Magyarországon azok, akiket csak névleg küldtek azért, hogy a török ellen harcoljanak, valójában azért, hogy visszaszorítsák a nem-katolikusokat.*⁵ Ráadásul, miután egy nyilvánvaló hazugsággal bemocskolták V. Kelemen⁶ hírnevét, majd ebből az egyetlen, mégpedig koholt példából azt az általános következtetést vonták le, hogy *a római pápák mind méregkeverők*, vagyis méreggel állnak bosszút azokon, akik lerázták az igájukat. Összefoglalva: *Bocskai Istvánt, Magyarország királyát (így nevezi)⁷ a pápa felbujtására méreggel tette el láb alól Káthay Mihály*, aki a kálvinistáktól átpartolt a pápa iránti

1 Ács Pál címfordítása nyomán.

2 A bevezetésben említett, 1610-ben megjelent névtelen és ismeretlen szerzőségű *libellus famosus* (politikai gúnyvers, paszkvillus), amelynek nincs ismert példánya, és amelyet Pázmány itt közölt válaszból rekonstruálhatunk. A Káthayval kapcsolatos legtöbb propagandisztikus céllal íródott vers hangneme a hajdúpédikátorokét idézi, valószínűleg többnek ők is voltak a szerzői, a Pázmánytól „ízekre szedett cantilena” szerzője azonban valószínűleg világi értelmiségi lehet, akinek álláspontja viszont közel állhatott a hajdúpédikátorokéhoz.

3 A háрпиák mitikus, madártestű, szárnyas női szörnyek, akik ürülékükkel mindent beszennyeznek.

4 A Habsburg-udvar 1568-ban, Drinápolyban nyolc évre békét kötött a Portával, ezt háromszor is meghosszabbították. Utoljára 1590-ben III. Murád (1574–1595) szultánnal újították meg a békét.

5 A dőlt betűvel szedett részletekben Pázmány a vitapartnere által mondottakat foglalja össze.

6 V. Kelemen pápa (1305–1314). Az ő egyházfősége alatt kezdődött 1309-ben a pápaság úgynevezett avignoni fogsága.

7 Bocskait a szerencsi országgyűlés Magyarország fejedelmének és nem királyának választotta meg, királyi címet csak az 1604 novemberében megkapott szultáni kinevezőokmány adott neki, ám ezt Bocskai soha nem használta, még a szultántól érkező korona elfogadása után sem (lásd Forgách Zsigmond jelentését, no. 21.).

engedelmességre.⁸ És hogy ne tűnjön úgy, mint aki felelőtlenül és feleslegesen ír enynyi otrombaságot, aljas módon, féktelenül locsogó nyelvvel, csatornaszenny-áradattal, a szavak ocsmány moslékával tajtékozva azt vezeti le ezekből, hogy *katolikus embereknek semmiféle közfeladatot sem szabad ellátniuk. Azért távozott Bocskai mind a királyságtól, mind az életétől megfosztva, mert egy katolikus embert akart beavatni terveibe és titkaiba.*

Ez a lényege ennek a szarkazmussal és szitkozódással felcicomázott gúnyiratnak, amely noha mindössze egyetlen quaternio,⁹ mégis száz hazugságot számoltam össze benne. Nincs értelme ezeket egyenként felsorolnom, mert csak feltartanám az olvasót a pimasz ember ostobaságaival. A rágalmak fejtetőjét fogom inkább megdörzsölni, le-törlöm a hazug homlok antimonját,¹⁰ felfedem az óvatlan elmének állított hurkokat, és az ide-oda repdeső vádakat az igazság fénysugarával perzselem meg, hogy nyilvánvaló legyen, pusztán aljas hazugságok révén hurcolták meg a pápákat, fárasztották ki a horogra akadt, már amúgy is gúzsba kötött katolikusokat a prédikátorok, akiket bőkezűen megajándékoz tehetségével az, aki kezdettől fogva hazug.¹¹ És valóban, amikor a prédikátorok széthintik a pókoktól származó mézet, skorpióktól csepegtetett tejet, akkor az „érchomlok”¹² szégyentelen hazugságaival marcangolják és rágják szét a katolikusok jóhírét. Egy dolgot érnek el ezzel azonban, hogy köztudomásra hozzák, mennyire ocsmány a szektájuk, amelynek létét egyébként kénytelenek hazugságokkal alátámasztani és bemázolni. Mert az igaz vallásnak nem okoznak kárt ezek a mérgesen feleselgető ugatások. A római pápa pedig, akire a prédikátorok csaholnak, oly sok évszázad óta, megannyi haragos hullám ütésétől korbácsolva rendíthetetlenül áll, és még a düh nyomát sem mutatja, de mint a gyémánt, bármiféle sérülés nélkül kicsorbit minden vasat. És noha manapság nincs olyan csúfalkodó toll, ami ne ütlegelné, mégis a tiszteletlen szavakat, mint feje fölött nagy robajjal lezuhanó sziklákat egy karcolás nélkül szemléli

8 Káthay Mihály (†1607) 1604-ben csatlakozott Bocskai Istvánhoz, aki kancellárjává nevezte ki, így fontos szerepet játszott a bécsi béke előkészítésében. Katolikus vallása miatt a fejedelem környezetében levő református prédikátorok gyanakodva tekintettek rá. Tisztségét 1606 szeptemberéig töltötte be, amikor a fejedelem bebörtönöztette, mivel a vízkórságban szenvedő Bocskai úgy gondolta, hogy Káthay mérgezte meg. A fejedelem 1606. december 29-ei halála után, 1607 januárjában a gyilkossággal vádolt kancellárt a hajdúk felkoncolták. Káthay vélhetőleg jezsuita hatásra tért át a katolikus vallásra feleségével, Homonnai Drugeth Annával együtt.

9 A quaternio négy ívből, nyolc levélből álló füzet, amelyből a kódexeket fűzték össze.

10 Az antimont (stibium), pontosabban annak ásványát, a stibnitet, vagy antimonitot ősi időktől használták szemöldök- és arcfestékként.

11 Ti. az ördög. Vö. Jn 8,44.

12 Vö. Iz 48,4. „Halljátok, Jákob háza, mind, akik Izrael nevével viseltek, és Júda magvából származtok! Ti, akik az Úr nevére esküsztek, és Izrael nevét emlegetitek, csak hogy nem hűséges szívvel és őszintén [...]. Jól tudtam, hogy megátalkodott vagy, vasinakból van a nyakad és ércből a homlokod”.

a magasból, és a félszeműeknek még a torkát is megszakasztja. A római szék méltósága örök lesz, mert Isten legyőzhetetlen jobbja erősítette meg azt.

Három hazugság, amiket a Névtelen az elbeszélésébe belekölt

Első hazugság: A versike mindjárt az elején a napfényt kerülő bagoly módjára azt hohogja, *hogy a római pápa az üveggel fedett lábfejét a császároknak és királyoknak nyakára helyezi a koronázási szertartáson, hogy megsókolják azt.*¹³ Menj innen, te tetves csirkefogó, te szégyentelen semmirekellő, és vidd magaddal ravaszkodásodat, úgysis hiábaváló! Képzeldődsz, te üvöltöző félnótás, semmit sem tudsz te a pápaságról, nagyon súlyos tévedésben vagy, és nem ez az egyetlen bűnöd! Mondanom sem kell, egyetlen pápa lábát sem zárták üveggalitkába, azt meg aztán biztosan a te ürességtől rátongó fejednek barlangjából szedted, hogy a pápa a lábát azoknak a császároknak a nyakára nyomja, akik azt akarják, hogy korona kerüljön a fejükre. Nincs benne a királyi és császári beiktatás menetét előíró szertartáskönyvekben. Nem szerepel a történeti emlékekben, amelyek a császárok beiktatását hagyományozták az utókorra; ezekben még említése sincs ennek az illetlen gesztusnak.

Tudom, tudom, azon vagy, te nyelves locsogó, hogy ezeket a csip-csup dolgokat rákend az ocsmány lapjaidra, és a pápának tulajdonított becstelenséggel örvendeztesd meg azokat, akiket amúgy is hazugságokkal traktálsz. Hallottad valahonnan, hogy mikor Sándor pápa¹⁴ visszafogadta Frigyes császárt az egyház kebelébe a visszahelyezés jogán, a pápa a lábát a császár nyakára helyezte, ezen a szavakat ismételve meg:¹⁵ „Áspiskígyón és viperán fogsz járni”.¹⁶ Mire Frigyes: „ez nem a pápának, hanem Péternek jár.” Erre vá-

13 A német-római császárkoronázás bizonyos elemeit a hamisított konstantinusi adománylevél (*Donatio Constantini*) szövege alapján illesztették az inaugurációs ceremóniába. Ilyen elem például, hogy a császár lovászfíúként vezeti a pápa lovát. Valószínűleg a gúnyirat szerzője, illetve annak forrása is egy ehhez hasonló aktust értelmezhetett félre, amikor azt írta, hogy a pápa a lábát a császár nyakára helyezve várja annak megsókolását. Példát is ismerünk a lábcsök-motívum egy 1611-es históriás énekben való felbukkanására: „Mikor Rómában Mátyás herceg vala, /Az pápa előtt híven udvarlana, /Az bal lábának sok csökökat adna.” Az üveggel borított láb motívuma egyelőre máshonnan nem ismert. A cantilena szerzője valószínűleg félreolvashatta valamelyik, a lábcsököt taglaló nyomtatott forrását, amelyben a 'pedes vltro' (ti. exosculati) kifejezésből az *vltrót vitrónak* olvasta

14 III. Sándor pápa.

15 1177. július 24-én III. Sándor pápa (1159–1181) a velencei Szent Márk székesegyházban fogadta I. (Rötszakállú) Frigyes (1151–1190). A történet szerint a német-római császár, amikor lábcsökra hajolt a pápa elé, az állítólag a nyakára taposott kifejezve a pápai hatalomnak a császárral szembeni elsőbbségét. (A Szent Márk székesegyház bejáratának padlózatában ma is van egy vörös kőlap, amely jelzi az esemény pontos helyét.) Néhány nappal később a pápa és a császár megkötötték a velencei békét, amely az investitúraharc második szakaszának lezárulását jelentette.

16 Zsolt 91,13.

laszol a pápa: „neki és Péternek is jár.” Ez az anekdota ihletett téged. Nem tudod azonban, te kétlábúak között a leghülyébb, hogy egyetlen pápa tette iránti ellenszenvet nem szabad minden pápára átruházni? Legyen tehát, ezt tette Sándor, akkor ezek szerint valamennyi pápa ezt csinálja? Ám, ahogy nem tették a többiek, úgy Sándor sem tette. Romvald salernói érsek, aki Vilmos szicíliai király követeként tartózkodott Velencében, amikor Sándor fogadta Frigyest, a történeteket sorrendben, hitelesen és nagy körültekintéssel írta meg levelében.¹⁷ Rogerius is, az angliai évkönyvek szerzője, ugyanannak a korszaknak történetírója szintén igen alaposan nyomon követte, hogy mit tett és mit mondott Sándor, amikor visszafogadta Frigyest Velencében.¹⁸ Mégis egyikük sem számol be arról, hogy a pápa megtaposta volna a császárt. Ellenben az ott jelenlévő Romvald így számol be a történekről: „Midőn Frigyes, akit mielőtt a pápa elé járult volna, megérintett a Szentlélek, Sándorban Istent tisztelve, császári méltóságát félretéve levetette magát a pápa lába elé. Sándor könnyezve, kegyesen felemelte őt, csókjával visszafogadta, majd magasztos hangon elénekelt a Te Deumot.” Ez a rendkívül szokatlan gesztus bizonyosan olyannyira nem illik Sándor szokásaihoz és szelídségéhez, hogy aki nem ismeri életének körülményeit, végtére is azt gondolhatta, hogy Sándor így tett. Ellenben a Sándor idejének kortárs történetírói közül egyik sem említette, hogy ez megesett volna. Frigyes megtaposásának történetét, ahogy én tudom, elsőként Naucler adta elő, aki csaknem négyszáz évvel Sándor halála után élt, és Krisztus utáni 1500-as évektől folytatta a történelmet.¹⁹ Bizonyára ő nem a régi, hiteles történetek alapján írta ezt, és még ezeket is hozzátette: „vagy, ahogy Blondus írja, »miután a császár a pápa lábát megcsókolta, a nagyobbik oltárnál mindkét uralkodó átölelte és megcsókolta egymást«”.²⁰

Ám legyen, ezt tette Sándor, én ugyanazon indokkal mentem fel ezt a tettet, amelylyel a prédikátorok Josué, akinek parancsára Izrael fiai őt király nyakát taposták.²¹ Azt pedig már hogyan tudnád – bárki is vagy, bármilyen nagyszerű is vagy, te Névtelen –, hogy sem a hajdani atyák ősegyházának szokását, sem a pápa lábánál való leborulást,

17 Romuald Guarna (1110 és 1120 között–1181/1182) II. Romvald néven volt Salerno érseke 1153-tól haláláig. Nagyszabású kortárs történeti munkája a *Chronicon sive Annales*. Romuald követeként I. (Gonosz) Vilmos (1154–1166), majd II. (Jóságos) Vilmos (1166–1189) szicíliai királyokat képviselte.

18 Rogerus de Hoveden / Howden (1174–1201) 12. századi angol történetíró. Pázmány által hivatkozott műve a *Chronica*.

19 Johannes Nauclerus (Naucler, Naukler; 1425 k. – 1510) 16. századi sváb történetíró, humanista. Legfőbb műve világkrónikája, az 1516-ban posztumusz megjelent *Memorabilium omnis aetatis et omnium gentium chronici commentarii*, amelyhez a német humanista, Johann Reuchlin (1455–1522) írt előszót.

20 Flavio Biondo (latinosan Blondus Forliviensis vagy Flavius Blondus, eredetileg Biondo Biondi; 1392–1463) itáliai humanista, történetíró és földrajztudós. Fő műve, a *Historiarum ab inclinatione Romanorum decades III*, (Velence, 1483) amelyben a Római Birodalom nagyságát dicsőíti, ugyanakkor a műve egyharmad részében saját koráról is részletesen írt.

21 Vö. Józsa, 10, 23–26.

terdet hajtást nem szégyelljük megvizsgálni. „Ha egy igaz ember bemenne a házadba – mondja Nagy Szent Atanáz – félelemmel és rettegéssel telve rohanva be oda, a földre borulva könyörögnél a lába előtt.”²² Ambrus pedig a szentség és a tudás egyedülálló példajaként említi. „A királyok és fejedelmek – mondja – fejet hajtának a papok előtt és megcsókolván azok jobb kezét úgy hiszik, hogy egyesülnek velük az imádságban.”²³ És ahogy Paulinus az Ambrus-életrajzában felidézi: „szokásban volt, hogy a papok kezüket csókra nyújtják a híveknek.”²⁴ Végül az eretnekek legyőzhetetlen kalapácsa, Ágoston is „az egyházban a püspökök lábaihoz leborult hívekről” beszél.²⁵

Ha egyformán kijárt ez a tisztelet a püspököknek és a papoknak, miféle fúriák, miféle őrjöngő bacchánsnők hajtának téged, te Névtelen, hogy ezzel akarod meghurcolni a Legfőbb Pásztort? Isten bizonyosan az Egyházhoz beszél, amikor azt mondja: „Földre borulva hódolnak előtted, s a lábad porát nyalják.”²⁶ És hányszor olvassuk a Szentírásban, hogy mások lábai elé borultak, és imádták őket? Olvasd, ha kedved van hozzá: ApCsel 10,25; 16,29; Jel 19,10; 22,8; 1Sám 25,24; 2Kir 4,27,37; Jud 13,30; Esz 8,8.

Kálvin színpadáról a minap, „csinos” kis borzas szakállával a szószátyár prédikátor, mint holmi siratóasszony, gyerekes butaságokkal teletömött és Kassán kinyomtatott beszédében Homonnai Bálint gyászpompáját és temetését gyalázta meg.²⁷ Egyértelműen semmibe vette az Atanáz-féle hitvallást,²⁸ amikor Ágoston, vagy, ha úgy jobban tet-

22 Nagy Szent Atanáz (Athanasius Sanctus, Athanasziosz; 296–373) görög egyházatyja Alexandriában, az ariánus eretnekség ellenfele. Pázmány az Atanáznak tulajdonított görög műre hivatkozik, amelynek latin címe *De virginitate* (A szüzességről).

23 Ambrosius, *De dignitate sacerdotum*, 2. Szent Ambrus (Ambrosius Aurelius; 339 k.–397) ókeresztény író, egyházatyja. 374-ben Milánó püspökévé választották. Szent Ágostonnal és Szent Jeromossal együtt a 4–5. század legnagyobb egyházatyájaként tartják számon.

24 Paulinus diakónus (5. sz.) Szent Ambrus titkára volt, a milánói püspök egyetlen kortárs életrajzírója. Biográfiáját Szent Ágoston kérésére írta, a munkával 422-re készült el.

25 Idézet Ágoston egyik *sermójából*. Hippói Szent Ágoston (Aurelius Augustinus, 354–430) püspök, egyháztanító, a legnagyobb latin egyházatyja, Pázmány egyik leggyakrabban idézett ókeresztény forrása.

26 Iz 49,23.

27 Homonnai Drugeth Bálint (1557–1609) Zemplén vármegye főispánja, Bocskai fővezére és kijelölt, de meg nem választott utódja az erdélyi fejedelemségben, később országbíró (1608–1609). Homonnai Drugeth Bálint temetését viszonylag későn, 1610. március 14-én tartották Ungvárott, amelynek földesura volt az elhunyt. A halotti beszédet mondó pap feltehetőleg Tolnai Balog János (†1618) esperes, lelkész volt, aki 1605–1617 között lelkészkedett Ungvárott. A Pázmány által említett, és ezek szerint 1610 tavaszán, Kassán kiadott prédikáció egyelőre nem ismert. Fennmaradt ellenben Tolnai Balog János (aki egyébként korának egyik legbuzgóbb alkalmi verselője volt) Homonnai Drugeth Bálint emlékére írt verses sírfelirata.

28 A Szent Atanáz-féle hitvallás. 40 rövid mondatból áll, s a liturgikus hitvallásokkal szemben anatómákat is tartalmaz. 1. része a szentháromságtant, a 2. a megtestesülést és a megváltás legfontosabb tényeit foglalja össze. Kezdő és zárórésze a felsorolt hitigazságok üdvösséghez nélkülözhetetlen voltát hangsúlyozza. A hitvallást a 7–17. század folyamán Szent Atanáznak tulajdonították, de őt az eredetileg is latin szöveg, a tartalom és a nyelvezet kizárja a lehetséges szerzők köréből. Tartalma és

szik Fulgentius Péterhez intézett szavait böszme ostobaságában átírta az Athanáz-féle hitvallás szövegébe.²⁹ Mondom, ez a bőbeszédű prédikátor nem takarékoskodva a hízélgéssel (úgy tuszkolja bele az olvasóba az édességet, mintha az lenne a húsos főfogás) így beszél: „szolgák serege csókolja a port, amely Homonnai hideg csontjait borítja”. Ha ez nem utálatos, akkor semmi sem az; a prédikátorok miért csak a pápák tiszteletét nehezményezik? Gainas kétségkívül szkíta volt, mégsem gondolta visszatetszőnek, hogy fiai Aranyszájú Szent János lába elé borultak.³⁰

A második hazugság sokkal orcátlanabb: *a pápák az engedetlen fejedelmeket megmérgezik. Példának VIII. Kelemen említi, aki egy szerzetes révén, szent ostyával ölette meg VI. Henriket.* Komédia, bohózat! Úgy hazudsz, mint a parasztok, te csaló állat, pontosan úgy, mint aki kiköpött borral nedvesíti meg a szüntelen és tekervényes hazudozástól kiszáradt száját. Azzal most nem is foglalkozom, hogy VII. Henrik helyett VI. Henriket, V. Kelemen helyett pedig VIII. Kelemen mondasz.³¹ Én meg azt mondom, hogy nem emlékszem, hogy a régi történetírók közül egynél is lehetne arról olvasni, hogy Henrik meggyilkolását a pápának tulajdonítják. Az urspergi apát,³² miután azt írta az 1308. évhez, hogy I. Ausztriai Albert³³ után VII. Henriket választották császárnak, hozzát teszi: „A császár Benconvent várába ment Mária mennybevételének előestéjén; másnap kívánta magához venni az Úr testének és vérének áldozatát, amelynek tisztelete miatt előzőleg 14 napon át böjtölt.”³⁴ Aznap a trentói püspök, a király gyóntató atyja követségben volt V. Kelemennél sürgős ügyben. Egy Sienából származó

szóhasználata Atanáznál későbbi, a khalkedóni zsinat (451) körüli időkre utal, keletkezési helye vélhetőleg Gallia. A hitvallást a római zsolozsma reggeli órájában, a primában több mint ezer éven át minden vasár- és ünnepnap elénekelték. A reformáció rendkívül nagyra értékelté a hitvallást, a protestáns felekezetek is átvették, számos hagyományos fordítása és parafrázisa készült.

- 29 Ruspei Szent Fulgentius (465 körül–527 és 533 között) szentként tisztelt észak-afrikai püspök, apát, egyházatya, Szent Ágoston egyik legkiválóbb tanítványa. Az Athanáz-féle hitvallás szerzőjének tartották többen, de ennek bizonyítása nem történt meg. Pázmány szerint az kassai halottbúcsúztató szertartáson a lelkész Fulgentiusnak, az egykor Szent Ágostonnak tulajdonított *De fide ad Petrum seu de regula fidei* című művéből interpolált részeket az Athanáz-féle hitvallásba.
- 30 Gainas (†401) gót származású római hadvezér volt, aki sikertelenül próbálta megszerezni a befolyást Arcadius keletrómai császár felett. Nagy ellenfele, az arianizmus ellen fellépő Aranyszájú Szent János volt. Sikertelen puccskísérlete után Gainas Kis-Ázsiába, majd Trákiába menekült, ahol még az év folyamán hunok gyilkolták meg.
- 31 VI. Henrik német király (1190–1197), német-római császár (1191–1197); VII. (Luxemburgi) Henrik német király (1308–1313), német-római császár (1311–1313); V. Kelemen: lásd a 6. jegyzetet; VIII. Kelemen (1592–1605) pápa.
- 32 Konrad von Lichtenau (Conradus Urspergensis; †1240) premontrai szerzetes, az urspergi monostor perjele, világtörténete a *Chronicon Urspergense*.
- 33 I. (Habsburg) Albert német király (ur. 1298–1308).
- 34 Az itáliai Buonconvento (Bonconvent, Bonus conventus) Toszkánában, Siena előtt. – Mária mennybevételének ünnepe Nagyboldogasszony, augusztus 15.

áruló, a sienai, firenzei és luccai polgárokkal együtt Pilátushoz illő tervet eszel ki, hogy miként tegye el láb alól a császárt. Szerzetesnek öltözve barátságot színlel, és úgy adja ki magát, mint aki a császár és az említett ellenséges városok közötti megegyezésre törekedne. Azt kéri, hogy ő celebrálhassa a császár előtt a szent áldozást, és ő nyújthassa Krisztus testét neki: oda is nyújtotta, megmérgezve.”³⁵ Ugyanerről írt Naucler is, és az ő nyomán Platina.³⁶ Szerintük a pápa akkoriban Franciaországban volt,³⁷ igen jó kapcsolatot ápolt Henrikkel, aki a pápa tanácsára vonult a firenzeiek ellen azzal az ürüggyel, hogy az itáliaik túlságosan megnehezteltek a pápára. A firenzeiek vették rá a szerzetest az istentelen gyilkosságra – mondja Platina – inkább aggodalmuktól, nem annyira józan eszűktől hajtva, „ahogyan néhányan írják.” A szerzetes gonosztettét tehát megírják néhányan, a pápa közreműködésével kapcsolatos gyanút azonban, ahogy tudom, senki sem említette ez előtt a semmirekellő előtt.

Ám legyen, tegyük fel, hogy igaz, amit ez az áspiskígyó valami viperától szopott, vagy ürességtől kongó agyának szédült képzeletében koholt, akkor vajon illendő-e, hogy egyetlen pápa bűnét mindegyikre átruházzuk? A máshitű szuperintendens, a vén koporsótöltelék³⁸ írta, ki is adta Magyarországon, hogy „János prédikátor a méltóságos Losonczy Antal feleségével szövetkezve a férj megölése után beköltözött az asszony ágyába, és ocsmány módon éltek együtt.”³⁹ A bujaságukkal elfoglalt prédikátorokhoz méltó más „evangéliumi” tettről is megemlékezik: „Ferenc prédikátor számos főúr leányát tanította, mindannyiukkal kutya módra fajtalanzkodott, kurvaként adta vissza a szüleiknek azokat, akiket szűzlányokként kapott.”⁴⁰ Sorra veszi prédikátoraik hasonló bűneit, amelyeket „mérhetetlen nőgyűlöletből” követnek el. Ha viszont frissebbeket akarsz, ott

35 VII. Henriket 1312-ben, Rómában császárra koronázta V. Kelemen pápa. Ezt követően Henrik Észak-Itália ellen fordult, hogy szembe szálljon a Firenze vezette császárellenes szövetséggel, amelyben Siena, Lucca és Bologna vett részt. A császár Firenzét és Luccát ostromolta, sikertelenül. Sienát sem sikerült bevennie, de nem sokkal később megbetegedett, állítólag maláriában, és 1313. augusztus 24-én meghalt. A pisai székesegyházban temették el.

36 Bartholomaeo Platina (Bartolomeo Sacchi; 1421–1481). Az itáliai reneszánsz korban latinul író olasz történész, esszéista, gasztronómus, író. Fő műve: *Vitae Pontificum*.

37 A francia születésű V. Kelemen 1309-ben IV. (Szép) Fülöp francia király teljes támogatását élvezve a pápai kúriát Avignonba helyezte át. Ekkor kezdődött a pápaság ún. avignoni fogsága, amely 1377-ben ért véget.

38 Bornemisza Péter (Petrus Abstemijs; 1535–1584) evangélikus szuperintendens, hitvitázó, író, Balassi Bálint nevelője, aki 1578-ban Semptén adta ki *de tempore* prédikációinak 4. kötetét, amelynek függelékében megjelentette a *Predicaciok nagy szodalatos kisirtetekről* című, az emberi bűnöket taglaló írását. 1579-ben Bornemisza külön kötetben is kiadta a függelékét *Ördögi kisirtetekről* [...] (Detrekő, 1579) címmel.

39 Bornemisznál: „Janos Deac Prédikátor, Losontzi Antalt meg ölte aszonyauul, es ő maga lakot vele.”

40 Bornemisznál: „Ferentz Prédikátor Barbelis az melly Leányit tanyította az fő wraknac, azzal lakot Deac korába.”

van a bajmóci eset. A prédikátort ott bilincsbe verték (amint egy szemtanú beszámolójából hallottam), mert elhagyta feleségét és megszökött egy másik asszonnyal, miután korábban kirabolt néhány idegen ládafiát. Ha valaki ezekből arra következtetne, hogy minden prédikátor megszensteleníti a hitvesi ágyat és megrontja az előkelő családok lányait, ahhoz mit szólnál, Névtelen? De hiába is tanítom az ostobáját!

A harmadik, még friss, de legkevésbé sem friss agyra valló hazugság: *a pápa elhite-ti a hívekkel, hogy mekkora szentség is van benne: aki a közelébe megy, legyen bár olyan, aki Isten elé nem szívből járul, mégis elnyeri a bűnök bocsánatát. Ez a bűnbocsánat viszont elég drága, senkinek sem adják ingyen, és ez az oka – mondja –, amiért a pápa miért nem engedi, hogy a hívek Krisztus elé járuljanak. Tisztában van azzal ugyanis, hogy kincstárának veszteséget jelent, ha az emberek Krisztushoz mennek.* Eszelős egy bohóc ez, és örültségeket beszél. Biztosan nincs az a szidalmazás, nincs az a verés és nincs az a halál, amely elég méltó lehetne hozzá, amely megtisztíthatná bűnétől ezt a szégyentelent, aki mindig a hazugságok hamis húrját pengeti,⁴¹ és akinek nyelve megérett a hóhértól való kitépésre és elégetésre. Halld hát a katolikus igazságot, te legorcátlanabb a halandók közt. „Isten kizárólag könyörületből és Krisztusért bocsátotta és bocsátja meg ingyenesen a bűnt.”⁴² Aztán pedig: „Magára az megigazulásra úgy készülnek elő, hogy akik – az isteni kegyelem által felindítva és segítve – a hitet, amely »hallásból van«, befogadják, szabadon haladnak Isten felé, és mindazt igaznak hiszik, amit Isten kinyilatkoztatott és megígért, és elsősorban azt, hogy – Isten kegyelme által – a bűnös megigazulttá lesz, a »megváltás által, amely Jézus Krisztusban van«. Midőn pedig magukat bűnösnek tartva, az isteni igazságosságtól való félelemről, mely üdvösen érinti őket, az isteni könyörület szemléletére fordítva figyelmüket, reményük felébred, hogy bízhatnak: Krisztusra való tekintettel Isten kegyes lesz majd irántuk, s ezért Őt mint minden igazság forrását, szeretni kezdik és ezért gyűlölettel és elutasítóan fordulnak szembe a bűnnel.”⁴³ Hallod te csaló, hogyan és mi okból hiszik a katolikusok a bűnök bocsánatát? Rágalmaitok, koholmányaitok a csöcselék gyűlöletének felszítására kiagyalt képtelenségek. A bűnök elengedését mi honnan máshonnan váránk, mint Krisztus érdemeitől és Isten ingyenes irgalmától? Amiket pedig ez a patvarkodó a bűnbocsánattal való, már-már kocsmai üzletelésről ír, azok egyszerűen ostobaságok. Tégy egy próbát, prédikátor: menj be egy katolikus gyóntatófülkébe, mondd el a bűneidet; meglátod majd, vajon kiürül-e a perselyed, vajon a pénzed, és nem pedig a lelkiismereted után kutakodnak-e?

41 Vö. Horatius, *Ars poetica*, 356.

42 Trienti zsinat, 6. ülés, 9. fejezet.

43 Trienti zsinat, 6. ülés, 6. fejezet.

Hazugságok a pápa zsinatairól

Röpülő kocsikkal, csézákkal, sőt még lomhán poroszkáló asztúriai lovakkal⁴⁴ is gyorsan bejárod a messzi vidékeket, te moslékon hízlalt Prédikátor! Rómában, a bíboros atyák legékesebb koronáján egy sűrű tanyázik; szavazatokat gyűjt; egymás után elrendeli, hogy ki mit mondjon, mit tegyen, mit gondoljon. A pápa – mondja – amikor látja, hogy az evangéliumot mindenhol a fényre vezetik, hatalmának összeomlásától tartva összehívja a szenátust. Ott elhatározzák, hogy eltiltják a híveket a vallási ügyekre vonatkozó tanácskozásoktól, a Bibliát kicsavarják a laikusok kezéből, a népet a vallást illetően mély tudatlanságban tartják, nehogy, ha az elkezd a saját értelmére támaszkodni, megtanulja a római főpapság megvetését. Amint ezek megvannak, a pápa szövetségre lép a császárral, hogy az háborút indítson a török ellen.⁴⁵ Ezzel az ürüggyel hozzák a katonaságot Magyarországra, hogy a magyarokat erőszakkal, gyilkolással, pénzzel rávegyék a pápa iránti engedelmségre és Krisztus megtagadására, mert így viszont a búcsúkból származó haszon növekszik. Ez a bárgyú szócsavaró össze-vissza beszél! Megyek a korbácsért, megyek, hogy a száját kifosott disznóganajjal mázoljam be, hogy a nyelvét belemártsam az árnyékszékbe! Melyik pápa? Melyik évben? Mely napon történt ez Rómában? Kik vettek részt a tanácskozáson? Ki számolt be neked minderről? Hol vannak azok, akik alátámasztják egy ekkora horderejű ügy hitelességét? Szerencsétlen, és Krisztushoz méltatlan evangélium az, amit el lehet rejteni. Elítélendő az a vallás, amely csak akkor teheti gyűlöletessé az igazságot, ha efféle hazugságokra támaszkodik. Hogy egyebekről ne is szóljak, tudod-e, te országos gazember, hogy nem a császár, és nem Magyarországon, hanem Horvátországban a török robbantotta ki a háborút?⁴⁶ Emlékszel, hogy a pápa katonái Esztergom ostromakor a katonai védműveket a hegyeken át a városfalhoz vitték, és erőteljes fellépésükkel a törököket megadásra kényszerítették? Nem tudod, te sötét, hogy a pápa katonái vérükkel mily gazdagon öntözték a pannóniai mezőket? Nem hallottad legalább azt, hogy az apostoli szék a legutóbbi török háborúban annyit

44 Asturcón ló. Asztúriában honos háta-, illetve málhás lófajta, már a rómaiak is ismerték. Ennél a kicsi fajtánál a poroszkáló járásmód a természetes, amely kényelmes lovaglást biztosít, ezért elsősorban nők használták hegyeken és dombos részeken.

45 VIII. Kelemen pápa (1592–1605) 1594-ben létrehozott egy Szent Ligát a törökök ellen. Az alapító Pápai Állam mellett tagjai Rudolf és az általa irányított Habsburg Birodalom országai (Ausztria, Magyarország, Csehország, Horvátország), Erdély és a szintén oszmán hűbéres román fejedelmek (Havasalföld, Moldva), Spanyolország, Velence, és a Német-római Birodalom voltak.

46 A tizenöt éves háború (1591/1593–1606) valóban horvátországi események miatt robbant ki. Deli Haszan boszniai pasa, miután az előző két évben hasztalan próbálta bevenni az erődítést, 1593-ban ismét Sziszek (a mai Sisak) vára alá vonult, de a magyar és császári csapatok vereséget mértek csapataira, és maga a beglerbég is elesett a harcmezőn. Ezt követően III. Murád hadat üzent I. Rudolf császárnak.

pénzt fordított a magyar ügy megsegítésére, mint amekkora egész Magyarország adókból befolyt jövedelme?⁴⁷ Mondasz-e, te korbácsra való szolga, olyan lutheránus vagy kálvinista lelkészt, akit a pápa katonasága ölt meg? Egyetlen olyan imaházatot, amelyet ők dúltak fel?

Ám annak érdekében, hogy megfékezzük ennek a kis hitvány alaknak egész Magyarország közvéleménye előtt elhangzott rágalmait, valamint azért, hogy sokáig fennmaradjon a római szék jótéteményének, valamint a magyar nép hálájának emléke, amit a prédikátorok durva hálátlansága korlátoz és elhalványít, halld, mit írtak a magyarok a rendi gyűlésből a pápának, szóról szóra hitelesen átírva.⁴⁸

Krisztusban szentséges Atya, legkegyelmesebb Urunk. Szentséged lábát illető csók után fogadd alázatos kérésünk és engedelmességünk felajánlását!

Amint urunk és királyunk, Szent Császár Őfelsége parancsából, ide, a Királyság közügyei végett összehívott jelenlegi országgyűlésbe nem sokkal ezelőtt összegyűltünk, úgy ítéltük meg, hogy semmi sem lehet számunkra fontosabb annál, mint hogy kifejezzük örökös hálánkat Szentségeteknek a jótéteményekért, amelyeket személy szerint értünk, a szerencse forgandóságában hányódó hazánkért tett. A fegyverszünet megsértése és a ígérétnék megszegése után a keresztények állandó ellensége, a török, dühödten és a hódítás vágyától feltüzelve, ezen Királyság megmaradt részeibe mélyen betört az elmúlt években, és nagy dúlás közepette tüzzel és vassal pusztított el számos települést, valamint sokezer keresztényt örökös rabszolgaságba kényszerített.⁴⁹ Nem volt egy olyan halandó sem, aki a császári méltóság és a Szent Római Birodalom védelme után reményvesztett ügyünk számára nagyobb segédelmet jelentett volna, mint Szentséged. Mert a hatalmas pénzbeli segítségen és Szentséged más, nekünk nyújtott jótéteményén túl, múlt nyáron a legjobbkor érkezett Magyarországra a sereg, amely Őfelsége többi csapatához csatlakozva

47 A részletekről lásd a Pázmány által a későbbiekben teljes terjedelmében idézett, VIII. Kelemen pápának írott levelet.

48 Az 1596. március 12-i keltezésű, a pozsonyi országgyűlésen résztvevő rendek által VIII. Kelemen pápának írt levél Fejér György 19. századi kiadásából is ismert.

49 Az 1568-ban, Drinápolyban megkötött, majd három alkalommal (1575, 1583, 1590) meghosszabbított török–magyar béke ellenére a határok mentén folyamatosan kisebb-nagyobb összecsapások zajlottak. Mindkét fél végvári katonasága – kihasználva a bizonytalan határokból adódó lehetőségeket, ugyanakkor az állandó fizetési és ellátási zavarok által is kényszerítve – rendszeresen vezetett portyákat a határ túloldalán fekvő területekre.

Esztergomot, az érseki székhelyt, és Visegrádot Isten segedelmével ostromolta meg és szerezte vissza.⁵⁰ Ezáltal szükségképpen Szentséged ily nagy jótéteményei által a legnagyobb mértékben lekötve érezzük magunkat. Bárcsak kedvezne idővel a szerencse, és ügyünk úgy alakulna, hogy Szentséged és a szent Apostoli Szék számára ezen érdemeket méltó módon tudnánk meghálálni, számunkra egy feladat sem lehet ennél kívánatosabb. Mivel azonban úgy látjuk, nincs lehetőségünk arra, hogy méltó módon viszonzzuk a segítséget, nem mulasztjuk el, hogy imádkozunk a legjobb és legfőbb Istenhez Szentségetek szerencsés kormányzásáért és egészségéért, valamint hogy az utókorra hagyományozzuk Szentségetek rendkívüli kegyességére vonatkozó emlékezetünk ápolását.

Volt idő, Szentséges Atya, midőn a magyar állam nem omlott össze az őt érő szerencsétlenségtől, amikor a Magyar Királyságot tartották a hit pajzsának, a vallás védelmező falának, a szomszédos országok oltalmának, a keresztény világ védőbástyájának. Amikor elődeink nemcsak a Királyság határaitól tartották távol és kergették el a törököt, de a hitért, a vallásért és a köznyugalom érdekében az ellenséges királyságokba itt is, ott is behatolva, fényes győzelmeket arattak, és győzelmi jelvényt hoztak haza. Abban az időben – amint az mindenki előtt ismert – a magyarok vitézsége révén nemcsak hazánk volt védett az ellenséggel szemben, de a szomszédos királyságok is örültek a vágyott biztonság édes érzésének. Elődeink krónikákra bízott emlékezete tanúsítja, hogy micsonda bátor háborúkat viseltek a legádázabb és legkegyetlenebb ellenségekkel szemben, hogy milyen véres vereségeket szenvedtek el olykor azoktól; és mert a harcban a lelküket nem sikerült megtörni, a főurak és nemesek nem egyszer csaknem mind egy szálig lemészároltatták magukat. Egészen odáig fajultak a harcok, hogy alig volt Magyarországon olyan ház, amelyre illett volna ez a név, hogy nem volt olyan család, amelyik a törökök dühödt hordáival való harcokban ne veszített volna el és ne gyászolt volna legalább egy bátor férfit.

50 Esztergomot 1595 júliusától ostromolta a császári sereg, amelyben mintegy 18000 főnyi magyar katoná is szolgált. A 8000 pápai és firenzei zsoldosból álló sereg augusztus végén érkezett Esztergomhoz erősítésként. Szeptemberben sikerült visszafoglalni a várat és a várost, ezt követően Visegrád bevétele is sort került.

Ismeretes, Szentséges Atya, ama hadjárata II. András királyunknak,⁵¹ akit, amikor Szíriában megingott a keresztény állam⁵² Honorius pápasaága idején, a szent háború vezérének jelöltek ki. Ő pedig miután hadseregével átkelt Ázsiába, hogy felszabadítsa Palesztínát és az egész Szentföldet, a babilóniaiak fejedelmével egy felettebb borzalmas ütközetet vívott, amelyből győztesként távozott.⁵³ I. Lajos, Magyarország és Lengyelország királya a római egyházat két hadjárattal is támogatta, és miután igen kiváló hadvezéreket küldött a csapatok élén Itáliába,⁵⁴ sok várost részint visszatért a római egyház iránti engedelmességre, részint megtartott hitében. Ugyanő VI. Orbán pápa biztatására Károlyt nevezte ki az apuliai királyság élére.⁵⁵ Zsigmond is, a császár és egyben nagylelkű királyunk hatalmas hadsereg élén kétszer is megütközött Bajaziddal, a török szultánnal a keresztények számára nagy jelentőségű csatában;⁵⁶ az

- 51 A Latin Császárság 1216-ban megüresedett trónjára az egyik jelölt II. András (1205–1235) magyar király volt. A császári trón megszerzése érdekében sürgőssé vált az odáig halogatott V. kereszties hadjárat megindítása. III. Honorius pápa azonban Courtenay Pétert koronázta császárrá, ezért András a tervezett szárazföldi út helyett (a hadjáratot már nem mondhatta le) a tengeri szállítást választotta, hogy elkerülje Konstantinápolyt. Splitben szállt hajóra és Ciprus érintésével jutott a Szentföldre. A hadjárat során semmilyen érdemi katonai eredményt nem ért el, a tengeri szállítás fejében viszont II. András lemondott Velence javára Zára városáról. A hadjáratához már induláskor kölcsönöket vett fel, a pénzt ereklyék vásárlására, adományozásra fordította. Amikor azonban elérte Akkon városát, felvette a „Jeruzsálem királya” címet. A magyar király feltehetően azután határozott a hazatérésről, hogy serege egy könnyelmű támadás során, 1217 végén komoly veszteségeket szenvedett Beaufort erődje alatt.
- 52 A konstantinápolyi Latin Császárságot (latin nevén Romania) a negyedik kereszties hadjárat után hozták létre a kereszties lovagok 1204 márciusában. A Konstantinápoly központú római katolikus kereszties állam a görög és ortodox Bizánci Birodalmat volt hivatott helyettesíteni. Első császára VIII. Balduin flandriai gróf lett 1204. május 16-án.
- 53 Al Adil szultán (1200–1218) Egyiptom, Szíria és Mezopotámia uralkodója. II. András a Táborhegynél ugyan vívott egy győztes csatát, de az ottani erődöt nem sikerült bevennie. A *Képes Krónika* így ír erről: „És ott, a Szentföldön, Babilónia szultánjával szemben a keresztények seregének kapitányává és vezérévé teszik meg, és ezután dicsőséges győztes lesz.”
- 54 I. (Nagy) Lajos két hadjáratot (1347–1348, 1350) vezetett Itáliába a Nápolyi Királyság trónjának megszerzésére. Hiába volt sikeres az első hadjárat, Lajos hazatérte után a magyar uralom hamar összeomlott Nápolyban, ezért a király Lackfi István erdélyi vajdát (1351-től horvát bán) küldte a magyar hadak élén Itáliába, ahol sorra hódoltak meg előtte a városok. A második nápolyi hadjárat után Lajos egy másik Lackfit, Andrást nevezte ki és hagyta hátra helytartónak, aki 1352-ben tért haza s a következő évben már erdélyi vajda lett.
- 55 VI. Orbán (1378–1389) pápa a nápolyi trónért folytatott harcokban a magyar Anjou-ház támogatását igyekezett megnyerni azzal, hogy elismerte Lajos jogát a nápolyi trónra, és ezért Durazzói Károlyt támogatta Johanna, nápolyi királynő trónjának örököséként.
- 56 1389 júniusában a rigómezei csata következtében Szerbia I. Bajazid (1389–1402) vazallusállamává vált. Zsigmond és bárói az első pillanatban felismerték a veszélyt, és a király 1389 és 1392 között minden évben hadjáratokat vezetett a Balkánra.

egyházzsakadástól háborgó Itáliát lecsendesítette;⁵⁷ a husziták ellen megvédte az egyházat a cseh királyságban.

Nem kevésbé volt vitéz a két Corvinus, nagyszerű hadvezérek, Hunyadi János kormányzó és legkisebb fia, Mátyás, Európa legtündöklőbb csillaga, korának királyai közül a leghíresebb, és a Római Szent Egyház legbuzgóbb védelmezője a csehek ellen.⁵⁸ Mindketten segítették, gyarapították és kiterjesztették a kereszténységet. Magyarország két királyának leggyászosabb vereségei pedig – Ulászló Várnánál, és II. Lajosé Mohácsnál –, nemcsak a szomszédos királyságok, hanem szinte az egész keresztény világ előtt közismertek. Amaz az Apostoli Szék követétől, Giuliano Cesarinitől meggyőzve a Muráddal,⁵⁹ emez pedig a Szülejmánnal kötött békét szegte meg,⁶⁰ mindketten a törökök leghatalmasabb szultánjaival vívtak roppant véres és örökké emlékezetes csatát a hitért, a hazáért és a közös békéért, és vitézi halált haltak.

- 57 1378-ban az avignoni fogságból Rómába hazatérő pápával szemben Avignonban ellenpápát választottak. A nyugati egyházzsakadás közel négy évtizedig tartott, amikor a katolikus egyház egyik központja Róma, a másik Avignon volt. Itália is kettészakadt a kettős pápaság miatt: Észak-Itáliában Rómát, délen Avignont támogatták. A Rómát pártoló Zsigmond kezdeményezte a konstanzi zsinat (1414–1418) összehívását, hogy megszüntessék az egyházzsakadást.
- 58 Mátyás csehek elleni háborújának legitimitását az biztosította, hogy II. Pál pápa elhatározta a huszitákkal túlságosan engedékeny Podjebrád György (1458–1471) letételét. A magyar uralkodó 1468 tavaszán védelmébe vette a csehországi katolikus rendeket, majd április 25-én keresztet hadjáratot hirdetett Podjebrád György ellen.
- 59 Giuliano Cesarini (1398–1444) római bíboros, pápai követ. 1442-ben IV. Jenő pápa Magyarországra küldte, hogy elsimítsa az egyenlenségeket Habsburg Albert özvegye, Erzsébet anyakirályné és a magyar trónra meghívott Jagelló Ulászló között. Cesarini csakhamar I. Ulászló (1434–1444) bizalmasa lett, és mivel a hitetlenekkel kötött békét az egyház megszeghetőnek tartotta, rávette a királyt, hogy rúgja fel a törökkel, 1444 júniusában, tíz évre kötött fegyverszünetet, és indítson hadjáratot a Balkánra. A várnai katasztrófáért (1444. november 10.) és Ulászló király haláláért Thuróczy és Bonfini is a bíborost okolta, aki esküszegésre vette rá a királyt, a várnai vereséget pedig isteni büntetésnek tartották. Maga Cesarini is elesett Várnánál II. Murád (1421–1444) szultán seregeivel harcolva.
- 60 II. Lajos (1516–1526) 1519 márciusában újította meg I. Szelimmel (1512–1520) azt a békét, amelyet még Mátyás király kötött 1483-ban II. Bajazid szultánnal. Az 1520-ban trónra kerülő I. Szülejmán (1520–1566) hódolásra szólította fel II. Lajost, és Behram csaus vezetése alatt követséget küldött Budára azzal az ultimátummal, hogy az apja által 1519-ben kötött békét csak akkor hajlandó továbbra is megújítani, ha Magyarország a Portának évenkénti adót fizet, ellenkező esetben háborút üzen. (A szunnita iszlám hanafita vallásjogi iskolája, amelyhez az oszmánok is tartoztak, előírta, hogy a kinyilatkoztatott vallásokat követő népekkel, azaz a keresztényekkel és zsidókkal a háborút csak addig jogos folytatni, amíg azok el nem fogadják az adófizetést. II. Lajos nem volt hajlandó megfizetni az adót és a királyi tanács biztatására a török követet Budán őrizetbe vetette, majd ugyanígy járt el a szultán második követével is. Szülejmán ezek után fordult a Magyar Királyság ellen, és 1521-ben elfoglalta Nándorfehérvárt, Zimony és Szabács várait.

Elődeink egész Európának mintegy gladiátori küzdőterén harcoltak a törökkel több mint kétszáz éven át,⁶¹ csaknem szakadatlanul, ádáz küzdelmet folytatva ezzel a pusztulást hozó néppel nemcsak maguk, de az egész kereszténység érdekében. Az ő nyomdokaikba lépve, hozzájuk képest legkevésbé sem elkorcsosodva igyekeztünk helytállni a kedvező és kedvezőtlen körülmények közt egyaránt, és életünket, aminél semmi sem kedvesebb számunkra, mindenkor készen álltunk hazánk védelmére felajánlani. A hadiadó jelenlegi országgyűlésen elrendelt, csaknem erőnkön felüli kiállítás bizonyítja, hogy magunkat sem kell lebecsülnünk (amennyiben szerény próbálkozásainkhoz megfelelőek a körülmények). De mert a mostoha szerencse és hibáink terhe miatt magunkra vontuk a felséges Isten haragját ama II. Lajos gyászos sorsa után, országunk a folyamatos háborúzástól oly mértékben nyomorúságos állapotba került, hogy felőrölt haderőnkkel és végsőkig kimerült anyagi lehetőségeinkkel egyáltalán nem tudnánk ellenállni a roppant erős és hatalmas ellenségnek. Csak ama Szülejmán (hogy mellőzzük a többi, szintén az országra lihegve ácsingózót), a magyarok pusztító végzete, személyesen nyolcszor támadt akárhány százezres hadsereg élén a Királyságra, és azt gögőtől, hatalomvágytól hajtva feldúlta, pusztította, romlásba döntötte. Utódai pedig, Szelim és Murád, ezen a néven a harmadik⁶² – noha nagy hadjáratokat nem vezettek, és látszólag békét kötöttek velünk – azt a keveset, ami az országban megmaradt a zsarnok Szülejmán után, a testben szétáradó méreghez hasonlóan, módszeresen meggyengítették és megnyomorították a hatalmas adókkal, a gyakori betörések és pusztítások révén.

Végül pedig, hogy micsoda szerencsétlenségek, miféle nyomorúságok, mennyi veszteség és kár ért bennünket az elmúlt négy évben, és mennyi ér majd bennünket a napokban, meg se említsük, nincs kétségünk afelől ugyanis, hogy több lesz, mint elég. Magyarország gyászosan fest mostanában: mindenfelé pusztulás, megszenteltelenített egyházak, megfertőzött vallás, letaposott és nagyrészt műveletlen földek, megsemmisült és felperzselt városok, kimerült kincstárak, úgy az ellenség kegyetlensége, mint a katonák féktelensége révén csaknem mindenükből kiforgatott, kifosztott polgárok. Ezért nincs is mit csodálkozni azon, ha annyi sok

61 A török elleni harcok kétszáz éve a korszakban elterjedt toposznak számított, szöveggyűjteményünk több tételében is előfordul, így például a *Querelaeb*ben (no. 19.) vagy Bocatius pfalzi előterjesztésében (no. 24.).

62 II. Szelim (1524–1574) oszmán szultán és kalifa 1566-tól haláláig; III. Murád (1574–1595) szultán.

szerencsétlenségtől sújtva, meggyengülve, kiüresedve nem tudjuk feltartóztatni az Ázsia, Afrika és Európa nagy része feletti uralom miatt javakban dúskáló törökök szilaj támadásait, hanem a szomszédos királyságok és államok anyagi támogatásáért kényszerülünk könyörögni. Mindenekelőtt pedig, Szentséges Atya, hozzád – aki szerintünk leginkább szíveden viseled a vallásos hitet és a köznyugalmat –, mintegy a szent horgonyhoz kell menekülnünk.

Valamennyi keresztény fejedelem a földön Szentségedre emeli tekintetét, tőled mint a béke szerzőjétől várják Isten jótéteményei révén az egységet, az oltalmat és a támogatást. Folytasd hát, amit elkezdtél, vagyis a bíborosok kollégiumával együtt hass oda, hogy valamennyi fejedelem – akiknek széthúzása miatt a török birodalom ekkorára növekedett, a keresztény közösség pedig mélyen összeroskadt – kölcsönösen segítse egymást, hogy a nézeteltéréseiket félretéve, lélekben és erőben összekötve, a földkerekség közös ellenségét együtt támadják meg. Nem kérdés ugyanis, hogy a dühöngő ellenségnek csak akkor képesek beteljesíteni a bosszút, ha merészek, és hevíti őket a megtorlás vágya, ha semmit sem kívánnak kevésbé, mint hogy az ország megmaradt részét is meghódítsák, és hogy nyitva álljon az út a szomszédos államok felé, a Birodalomba, és végül Szentséged széke felé. Azzal pedig már végképp nem lennének elégedettek, hogy a török az egész világra kiterjessze zsarnokságát, és hogy a mohamedán szektát erőszakkal és fegyverekkel kényszerítse az Üdvözítő Krisztusunk vérével megváltott népre. Istennel ellenséges népként ezt a célt követik, és úgy hírlik, most nagyobb erővel, valamint hadfelszereléssel vannak ellátva, mint valaha, és már készen állnak a harcra.

Ekkora veszélynek kitéve, újra és újra hozzád mint a keresztény állam előharcosához esedezünk, legszentebb Atya, Krisztus urunk keserves sebeire könyörgünk, és imádkozunk, hogy kegyeskedj emlékezetedbe idézni érdemesült tetteit őseinknek, akik, amint az közismert, gyakran a pápák és a szent Apostoli Szék kérésére, vérük bő hullatásával harcoltak az Egyház ellenségeivel a hitért és az egész keresztény közösségért. Méltóztass tovább támogatni a már megkezdett igyekezetünket, hogy érdemeiket szerezzünk, és kegyeskedj a veszélyek nagysága miatt időben dönteni a hatalmas zsarnok ellen közösen harcolók megsegítését illetően. Mint-hogy Isten egyházát te kormányzod, és a birodalmat Rudolf irányítja,⁶³ Magyarország a zsarnokok szolgaságából kiszabadulva régi fényébe ke-

63 Rudolf (1576–1608) magyar király.

rülne vissza, és kettőtöknek, a földkerekség két vezérének mindenkorra elkötelezné magát. Isten őrizze meg Legjobb és Legnagyobb Szentségedet egészségben és Isten egyházának sikeres kormányzásában nagyon sokáig. Kelt Pozsonyban, a Királyság országgyűléséről, 1596. március 12.

Szentséged alázatos, elkötelezett és örökké hű káplánjai, szolgálói, előjárók, bárók, mágnások, nemesek és a Magyar Királyság többi rendjei.

Hallod, Prédikátor, hogy a török felrúgva a békét, megszegve esküjét Magyarországra támadt? Hallod, hogy a pápa pénzzel és csapatokkal segítette a veszélyben lévő Magyarországot? Hallod, hogy a magyarok az örök hála béklyóit saját elhatározásukból tették magukra? És hogy mindezeket a rendek jóváhagyásával, az egész világ előtt nyíltan írták le? Menj most, te halandók közt a legoktalanabb, aki a megszegett szerződés és a megsértett eskü bűnét a pápának tulajdonítottad. Te marhapásztor, aki büdös gödörben rejtőztél vagy a mező virágzó kincseit görbe kaszával pusztítottad akkor, amikor a rendek olyannyira felháborodtak a törökök elbizakodottságáról szóló híreken,⁶⁴ hogy közös egyetértésben határozták el, fegyveres erővel rázzák le a török igát. Azzal a kéréssel fordultak a császárhoz, hogy ragadjon fegyvert a szent hitért, a haza, a házastársak, a gyermekek oltalmára, támadja meg az Istent megvető, Trákiában⁶⁵ menetelő zsarnokot, ők pedig nemcsak a testi erejük bevetését és vagyonukat ajánlják fel, hanem az asszonyi segítséget is a háborús költségekhez való hozzájárulásban.

Hazugságok Bocskai meggyilkolása körül

„A hazugságok számára csak hazugságokon keresztül vezet biztos út. Ezért, homlokát megvakarván a prédikátor, határozottam rálépett a megkezdett útra, vaskos hazugságait további hazugságokkal tetézve. Ám te, prédikátor, nem tudod, hogy a hazugságokat nehezebb beboronálni, mint elvetni? *Miután*, mondja, *Bocskai Isten akaratával Magyarország királya lett, Istenben kételkedve az emberi befolyásra kezdett támaszkodni: Káthay Mihályt bizalmába fogadta, őt, aki Krisztust megtagadva pápistává lett. Az ő segítségét használta fel a pápa, mérget adott Bocskainak, s megölte. Egy Káthay szol-*

64 Az 1596. február–márciusban ülésező pozsonyi országgyűlést Rudolf azért hívta össze, mivel híre jött, hogy III. Mehmed szultán az év tavaszán személyesen fogja seregeit Magyarországba vezetni, hogy bosszút álljon az 1595-ben Esztergomnál, Visegrádnál, valamint a Partiumban (Lippa, Jenő) és Havasalföldön (Gyurgyevó) elszenvedett veszteségekért.

65 Trákia a Balkán-félsziget délkeleti részén elterülő földrajzi és koronként változó történeti régió. Az ókori Trákia a trákok szállásterülete, a török hódoltság idején Rumélia néven a birodalom egyik közigazgatási egysége volt. Napjainkban Dél-Bulgária egy részét (Észak-Trákia), Görögország északkeleti vidékét (Nyugat-Trákia), illetve Törökország európai területeit (Kelet-Trákia) foglalja magában.

gálatában álló fiú feljelentést tett, s emiatt a király halála után darabokra szabdalták Káthayt.⁶⁶ Végül erre a következtetésre jut: *a pápista tanácsosok és urak veszedelmünkre és végzetünkre vannak*, és ezért a versfők csatakürtként figyelmeztetik és intik a főurakat: ⁶⁷*legyenek óvatosak, vigyázzanak magukra!* Ismerlek téged te, csaló kígyó, horgas farkaddal mérget hányó skorpió! Csak akinek nagyon tompa az orra,⁶⁸ az nem jön rá, hogy mire vonatkoznak ezek: kopjái vannak, alattomban maguknál tartott, s mélyen elrejtett fegyvereik, és ha a körülmények épp kedveznek a próbálkozásaiknak, senki sem vonja kétségbe, hogy szavaitok, prédikátorok, megfelelnek a valóságnak.

Káthayról nincs mit mondanom. Vajon valóban megtagadta-e a hitet (mivel a prédikátor Alvinczi egy rózsafüzért mutogatott örvendezve a szószékről, és azt hajtogatta, hogy Káthay átpartolt a kálvinisták táborába), vagy – ahogy hírlík – az olvasót, amit Káthay felháborodásában eldobott, a prédikátor magához vette, és a nép előtt dicsekedve mutogatta?⁶⁹ „Én azt mondom, hogy hazudik a verselő prédikátor, amikor a pápával kapcsolatban egy ilyen szörnyű és embertelen büntetést talál ki. Törvényszéket állítok neked, s ha a pert elveszíted a vaktában koholt rágalmat a fővesztés mossa le.

Bocskai halálának oka mindenki előtt ismert: mértéktelen bormámor, az Erdélyből rabolt leány szerelme⁷⁰ és a szabados, kicsapongó élet. Miután ezek vízkórságot eredményeztek, lassanként elsorvadt Magyarország gazdagságának eme örvénye és veszedelme.⁷¹

Ellenben, *Káthay szolgalegénye előadta, hogy a királyt megmérgezték*. Te hitvány birka, miért hallgatod el a gyerek nevét, hogy megtudhassuk, vajon igazat beszélsz-e? Miért nem mondd el, mi volt az erkölcstelen szolgálatért a fizetség? Ki hiszi el, hogy

66 Szepsi Laczkó Máté *Krónikája* számol be arról, hogy Bocskai 1606. december 29-én bekövetkezett halálát követően a szeptember óta a mérgezés vádjával fogságban tartott Káthay feltette a kérdést, hogy ki tartja őt még fogságban. „Állítólag leveleket küldött a császárhoz és másoknak is, hogy parancsolják meg a szabadon engedését. Ezután hívta az egyik fő szolgáját, hogy vigye el a leveleket. Az ifjú legény azonban indulás előtt felkereste a szeretőjét, akinek kifecsegte Kassáról való távozásának okát.”

67 Ezek szerint a gúnyvers akrosztichon volt. Az idézőjelek között lévő szövegrészek Ács Pál fordításai, vagy azok felhasználásával készültek.

68 Horatius, *Epódoszok*, 12, 3. „naris obesae” rossz szimatú, rossz ítélethezességű.

69 Káthay Mihály, akit 1606 szeptemberében, Kassán Bocskai parancsára fogtak el, hogy megmentse életét októberben megtagadta katolikus hitét, és ennek bizonyítására Alvinczi Péter a kassai nagytemplomban fel is mutatta az olvasóját.

70 A marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc emlékiratában említést tesz egy Bornemisza Kata nevű nőről, akit állítólag Bocskai Erdélyből vitetett Kassára, esetleg mint szeretőjét. Ugyanakkor a mérgezés kapcsán is felmerült egy Bornemisza Kata neve.

71 Pázmány ezen állításainak zömét a Bocskai halálával foglalkozó legújabb szakirodalom is megerősíti. Ezek szerint Bocskai tünetei nem utalnak mérgezésre, a bal oldali szívkamra elégtelen működése miatt idővel fellépő szívritmuszavar, tüdőödéma, májelégtelenség, az alsó végtagok vizesedése mind természetes jelenség. Az említett tüneteket mutató, a korban általánosan jelentkező betegség, a „vízkór” már 1606 májusától kínozza Bocskait, ami szintén a mérgezés ellen szól. Arra is vannak forrásaink, hogy a fejedelem nem tartott diétát, nem változtatott étkezési szokásain.

Káthay annyira bomlott eszű volt, hogy a titkot egy gyerekre bízta? Ám legyen, nevezze a gyerek méregkeverőnek Káthayt; ki állította, hogy a pápa bízta fel, hogy ekkora gazzettát elkövessen? *Beszéltek róla, mondogattak különfelét.* Válaszolj, te igazsággyilkosa, ki az? Mit mondtak? Talán, hogy az ég fejjel előre leszakad? Vajon igaz minden úgy, ahogy a hírmondók fecsegik? Elegendő egyetlen gyerek tanúvallomása ahhoz, hogy Káthay a legszörnyűbb módon végezze bármiféle jogalap nélkül? Nem vádolták meg, nem hallgatták ki, nem bizonyították rá, hogy bűnös, ha egyáltalán vádlott lett volna; de elegendő ez a tanúvallomás Krisztus után a legfőbb pásztor befekettetésére? Nem tudod, Prédikátor, hogy egy tanú nem tanú?” És ha valamit állítottál, talán illett volna, hogy meggondold, milyen és mekkora méltóságú férfiút vádolsz egy ilyen szörnyű büntetéssel! Az ellen viszont, aki kitartóan állította, hogy a minap elhunyt Illésházy nádor halálát az új nádor, Thurzó György siettette halálos méreggel, biztosan nem történt vádemelés.⁷² És ezt most nem azért mondom, hogy a méltóságos Thurzó György grófnak, a Magyar Királyság új nádorának hírért és megítélésért rontsam, hanem hogy a legmegfelelőbb példával éljek a szóban forgó ügyben, illetve, hogy a pápáról koholt hazugságot lemossam. Semmivel sem inkább hihető, amit Isten után a legfőbb pásztorról ezek a patvarkodók koholnak, mint amit a méltóságos, hazájáért érdemesült nádor úrról egy ostoba ember terjeszt. Ezt ebben a második kiadásban akartam bemutatni. Nem hiányoztak ugyanis azok, akik, hogy ezeket a dolgokat más irányba tereljék, a vér és a szükség kényszerével köteleztek le nagy embereket, mintha ezeket az érveket nem annyira a pápai ártatlanság védelmére, mint inkább a méltóságos nádor úr vádolására hoznám fel. Ám én ezeket a berbereket, akik játsszák itt a jövőmondót, ahelyett, hogy elolvassák, amit írtam, már előzőleg keményen lenyomtam.

„De hogy erősebben szorongassalak, ha maradt még benned valami szeméreméret, tisztesség, valamiféle istenfélelem, mondd, prédikátor, egy ilyen súlyos esetben a távollevővel szemben, a pápával szemben egyetlen gyerekeknek adsz hitelt? A főpásztort méregcsinálónak, sőt, méregkeverőnek nyilvánítod? Nem tudod, te korbácsütlegekre érdemesült rágalmazó, hogy a fejedelmi férfiakkal kapcsolatos gazzettát sokkal több, nyilvánvalóbb bizonyítást követel, mint amennyit közönséges plebejusi esetekben meg-

72 Illésházy István (1541–1609) protestáns főnemes, főispán, 1608–1609 között Magyarország nádora, akit Thurzó György (1567–1616) követett a nádori méltóságban. Thurzó hívta össze 1610 márciusában az első evangélikus zsinatot, amely ellen Pázmány a *Peniculus papporum*-ot írta, benne az *Anonymi sycophantae... criminationes*-t tartalmazó Appendix-szel. Jóllehet Pázmány csak retorikai érvként alkalmazta a mérgezés Thurzó elleni fiktív vádját, a *Peniculus papporum* első, 1610-es kiadása után ellenfelei mégis megvádolták a hivatalban lévő nádor rágalmazásával. Pázmány erre válaszul illesztett be a *Peniculus papporum* második kiadásának (1611) elejére egy olvasónak szóló ajánlást, amelyben elmagyarázza, hogy érvelésében az „argumentum ad absurdum”-ot, a joglogikai értelmezésben is alkalmazott következtetést használta annak bizonyítására, hogy egyetlen ember rágogása alapján akár a nádor is lehet rágalmazás áldozata.

követelnek? Több, Bocskainál befolyásosabb fejedelem létezik, aki a római széktől elpártolt, a mai napig mégsem panaszkolta egyikük sem, hogy a pápa méreggel fenyegette volna őket. Egyedül Magyarországon, egyedül Bocskai ellen készült volna erre a főpásztor, amiről máshol még kísérletképpen sem hallottak?

Amikor e névtelen szemfényvesztő felkelti az előkelők belső gyűlölségeit, felszítja a már-már elaltatott tüzeket, s egyetemlegesen háborgatja a katolikus tanácsosokat, azt teszi csupán, ami a prédikátorok szokása, akik társaknak és felbujtóknak bizonyultak, akár Nagy Andrásnak,⁷³ akár Bocskainak volt erre szüksége. Tudják jól azonban a prédikátorok, hogy Luther és Kálvin születése előtt Magyarországon katolikus szenátorok voltak, akik szerencsével szolgálták a hazát, nem csupán Magyarországnak ezt a hamuvá lett csücskét. Nagyobb egyetértéssel mentek a köz- és magánélet dolgai. Nem volt Magyarország akkoriban olyan, mint ma, olyan, mint egy csúcsát veszített hegy, megfosztva majd minden reménytől.

Hozzátok fordul már beszédem, Pannónia előkelői! Meguntam már ugyanis ezt a prédikátort, aki az igazságot így meggyalázza, tovább pofozni. A legédesebb haza iránti közös szeretetből kérlek tehát titeket, és könyörgök, hogy ne viseljétek el ily hallatlan meggondolatlansággal, hogy a pápa, a császár és más fejedelmek hírét-nevét királyságokban szétszabdalják. Emlékezzetek illik arra, hogy a törökkel kötött béke bizonytalan, és ha a hírek nem csalnak, akkor ez csak addig fog tartani, amíg a belső és külső háborúktól gátolt török színlelni kényszerül. Elődeink is gyakran kötöttek békét, a török pedig mindig megújította a háborút, mikor úgy vélte, hogy eljött az ideje. Arról, hogy nemsokára ezután is ez fog történni, mindezek bizonyára meggyőzhetnek titeket. Vigyázzatok, hogy a legnemesebb nemzetek jóindulatát nehogyan elidegenítsétek magatoktól, nehogy elzárjátok a bejárást ezen nemzetek kedvezésének és jóakarátának forrásához néhány szószátyár bajkeverő meggondolatlansága miatt, mert ezekre a forrásokra szinte biztos, hogy rászorultok.”

Te pedig, bárki is vagy, te kopasz gyík, számodra ez egyenesen minervai fizetség,⁷⁴ fogadd hálával, és gyalázatos tolladat hagyd benne a büdös tartójában! Ha ezt nem teszed, kötőféket és szájkosarat, vagy inkább nyakörvet vetek rád, és úgy megdörgöllek az írásom kaparóvasával, hogy szájalomra méltó leszel a többi prédikátornak és siralmas látványosság azoknak, akik téged énekelnek ki. Ez alkalommal még nem akadályozom meg, hogy az elért győzelemért trófeákat emeljenek, győzelmi zászlókat, gyümölcs-

73 Nagy András (†1612) hajdúkapitány, az 1607 októberétől Debrecenből kiinduló második hajdúfelkelés vezetője.

74 Ingyenes tanítás, ajándékba adott oktatás.

koszorúkat hozzanak neked, és boldog kurjongatással győzelmi dalokat, paiánokat⁷⁵ énekeljenek tiszteletedre.

Egyedül Istent illeti meg a tisztelet és a dicsőség.

Báthory Orsolya fordítása

75 A paián Apollónt dicsőítő ének, diadalének.